ЯКУБ КОЛАС

НОВАЯ ЗЯМЛЯ

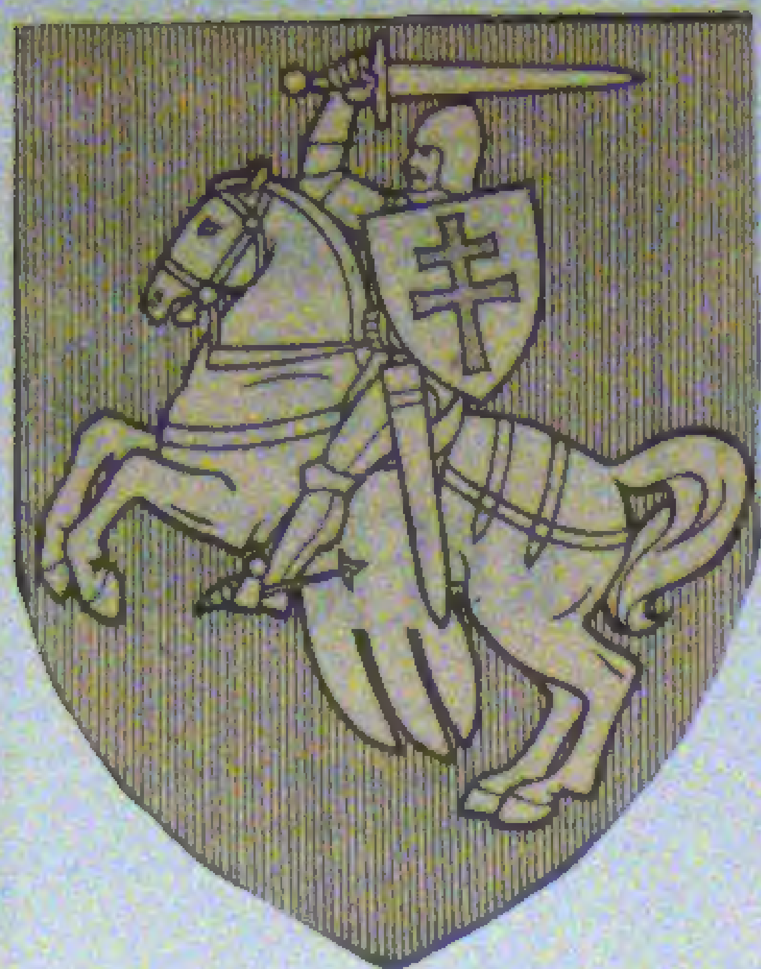

Да 120-годдзя з дня нараджэння
Якуба Коласа

Паэма

«НОВАЯ ЗЯМЛЯ»

Якуба Коласа

з ілюстрацыямі
Васіля Шаранговіча

Беларускі фонд культуры
Мінск · 2002

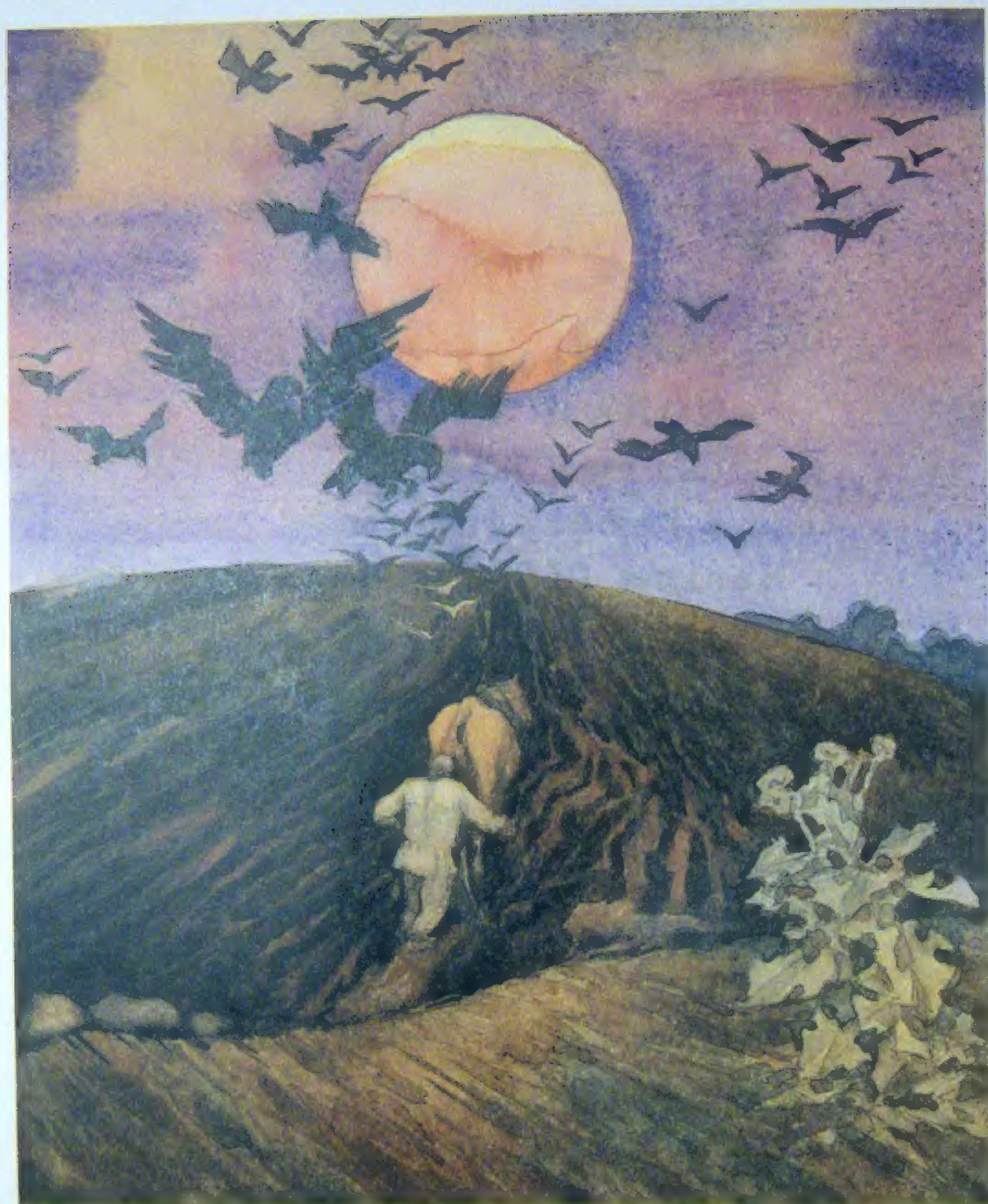

ЯКУБ КОЛАС · НОВАЯ ЗЯМЛЯ

ЯКУБ КОЛАС · НОВАЯ ЗЕМЛЯ

JAKUB KOŁAS · NOWA ZIEMIA

УДК 882.6-1
ББК 84(4Беи)6-5
К60

Выданне кнігі Якуба Коласа *«Новая зямля»* на беларускай, рускай і польскай мовах ажыццёўлена па заказу Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь.

Арганізацыйны камітэт па выданню:
У. Гілеп, С. Нічыпаровіч, А. Бутвілоўскі, З. Камароўская, М. Мушынскі, Ч. Сэнюх, А. Тоўсцік, В. Шаранговіч, Я. Янушкевіч.

Агульная рэдакцыя, пасляслоўе
ЯЗЭПА ЯНУШКЕВІЧА

Пераклад на польскую мову *ЧЭСЛАВА СЭНЮХА*
Пераклад на рускую мову *С. ГАРАДЗЕЦКАГА, М. ІСАКОЎСКАГА, Я. МАЗАЛЬКОВА, П. РАДЗІМАВА, П. СЯМЫНІНА*

Укладанне
УЛАДЗІМІРА ГІЛЕПА, ЯЗЭПА ЯНУШКЕВІЧА

Прадмова
МІХАСЯ МУШЫНСКАГА

Каментар
МІХАСЯ МУШЫНСКАГА, ЯЗЭПА ЯНУШКЕВІЧА

*Беларускі фонд культуры выказвае ўдзячнасць за фінансавую, тэхнічную і кансультацыйную дапамогу ў выданні —
Дзяржаўнаму літаратурна-мемарыяльнаму музею імя Якуба Коласа (дырэктар Камароўская З. М.),
Банку міжнароднага гандлю і інвестыцый (старшыня Алейнікаў Г. С.),
УП «Светач» (генеральны дырэктар Какошнікаў А. Б.),
ЗАТ ТВМ «На Ростанях» (дырэктар Слізевіч В. А.),
УП ААТ «Белатракцыён» (генеральны дырэктар Калінін А. Ф.),
Асацыяцыі «Беларуская канфедэрацыя творчых саюзаў» (прэзідэнт Вашкевіч І. І.),
Інстытуту Польскаму ў Мінску (дырэктар Ц. Карпіньскі).*

*Адзначаем важкі ўклад у выданне кнігі —
Надзвычайнага і Паўнамоцнага Пасла Рэспублікі Беларусь у Рэспубліцы Польшча Крэчка М. В.,
Прадстаўніцтва Арганізацыі Аб'яднаных Нацый у Рэспубліцы Беларусь, Праграмы Развіцця ААН.*

ISBN 985-6523-08-7

НЕСМЯРОТНАЯ КНІГА

У сузор'і слынных імёнаў, якімі па праву ганарыцца беларускі народ, Якубу Коласу (1882—1956) належыць адно з найболей пачэсных месцаў. Класік нацыянальнай літаратуры, неперараўзыйдзены мастак слова, аўтар паэтычных шэдэўраў, якія ўвайшлі ў залаты фонд нацыянальнага прыгожага пісьменства, настаўнік некалькіх пакаленняў творчай моладзі, педагог, літаратурны крытык, публіцыст, перакладчык, вучоны, адзін з буйных арганізатараў навукі, дзяржаўны дзеяч, чалавек вялікай і шчодрай душы — такім быў Якуб Колас ва ўспрыманні сучаснікаў. Такім ён застаецца і сёння ў свядомасці беларускага грамадства, шматлікіх прыхільнікаў яго таленту. У мастацкіх творах і шматграннай грамадска-культурнай дзейнасці Якуб Колас паўстае як жывое ўвасабленне духоўнай моцы народа-працаўніка, як зыркі сімвал самаахвярнага, бескарыслівага слугавання Бацькаўшчыне. Неацэнная заслуга Якуба Коласа і яго вялікага паплечніка Янкі Купалы ў тым, што яны як сапраўдныя песняры-прарокі, духоўныя лідэры нацыянальна-вызваленчага руху, дзякуючы свайму таленту, здолелі на поўны голас, але кожны па-свойму, распавесці свету пра Беларусь і яе права заняць «свой пачэсны пасад між народамі».

Пяцьдзесят гадоў працаваў Колас на ніве нацыянальнай культуры, паслядоўна і мэтанакіравана змагаўся за адраджэнне роднага краю. Шматлікія кнігі яго паэзіі («Песні-жальбы», «Водгулле»), прозы («Апавяданні», «Родныя з'явы»), яго паэмы («Сымон-музыка»), славутыя «Казкі жыцця», палескія аповесці, якія ўвайшлі ў трылогію «На ростанях», успрымаюцца як арганічныя часткі манументальнага мастацкага палатна, на якім знайшло сваё адлюстраванне жыццё беларускага народа на розных этапах яго гісторыі. Гэта — і барацьба прыгнечанага сялянства за незалежнасць, сацыяльную і нацыянальную свабоду, і трагічныя выпрабаванні, якія выпалі на долю працоўнага люду ў гады рэвалюцыі, грамадзянскай і дзвюх сусветных войнаў, і драматычны злом вясковага ўкладу падчас прымусовай калектывізацыі. Пра ўсё гэта пісьменнік распавядаў, зыходзячы з гуманістычнай пазіцыі, пазіцыі непрымання зла і абароны чалавечай асобы.

З асаблівай жа паўнатой і яскравасцю самабытны талент Якуба Коласа, паэта-адраджэнца, патрыёта, грамадзяніна, філасофія ўсёй яго творчасці, эстэтычнае крэда, мастакоўская канцэпцыя жыцця выявіліся ў несмяротнай паэме «Новая зямля». Гэта твор, які акумуліраваў у сваім невычэрпным змесце, у непаўторных, дасканала выпісаных вобразах усё лепшае, што здолела выпрацаваць беларуская літаратура за многія стагоддзі. І разам з тым паэма красамоўна засведчыла якасна новы ўзровень развіцця мастацкай свядомасці, духоўнай культуры беларускага народа.

«Лічу, што славянскімі народамі будзе з цікавасцю прачытана гэта паэма. Яна — асноўная паэма ва ўсёй маёй паэтычнай творчасці» — выказванне вельмі патрабавальнага да сябе і надзвычай сціплага ў самаацэнках аўтара «Новай зямлі» (1911—1923) сведчыць, што Якуб Колас усведамляў маштабнасць задумы гэтага твора, яго мастацка-культурнае значэнне і яго арганічную суаднесенасць з буйнымі эпічнымі жанрамі суседніх, перш за ўсё рускай і польскай літаратур. Таксама і спробы беларускіх даследчыкаў

разглядаць «Новую зямлю» ў супастаўленні з «Яўгеніем Анегіным» і «Панам Тадэвушам», спробы знаходзіць паміж імі тыпалагічныя сыходжанні, агульнае і адметнае ў змесце, вобразнай структуры і ідэйнай скіраванасці былі з'явай заканамернай: паэма Якуба Коласа дае ўсе падставы параўноваць яе з творамі, якія шмат у чым прадвызначалі далейшы кірунак развіцця сваіх літаратур і заслужана ўвайшлі ў сусветную класіку. Паэма мае багатую творчую біяграфію: пачата яна ў сакавіку 1911 года, калі паэт знаходзіўся за кратамі Мінскага астрога (1908—1911), куды царскія ўлады кінулі яго за рэвалюцыйную прапаганду сярод сялян і ўдзел у нелегальным настаўніцкім з'ездзе (9 ліпеня 1906 г.). Спачатку напісалася вялікае вершаванае апавяданне «Як дзядзька ездзіў у Вільню і што ён там бачыў». У гэтым творы выразна праглядваюцца традыцыйныя рысы апавядальных жанраў беларускай літаратуры XIX ст. — наяўнасць гумарыстычных калізій, камічных сітуацый, у якія трапляе вясковы жыхар, незнаёмы з умовамі жыцця вялікага горада; тут пераважае зніжаны стыль, размоўна-бытавая лексіка, сатырычна-завостраная абмалёўка прадстаўнікоў пануючага класа. Апавяданне ўпершыню з'явілася ў друку толькі ў 1918 годзе і пасля значнай перапрацоўкі ўвайшло ў паэму (раздзелы XXVII —XXIX). Першапачатковы ж змест апавядання істотна адрозніваўся ад зместу пераасэнсаваных раздзелаў: герой твора ехаў у горад, каб атрымаць у банку дазвол на продаж надзела зямлі, які набыты, але не задавальняў селяніна:

... Прадаць мы хочам;
Ўжо тры гадкі, як ўсё хлапочам
І з ёй не можам развязацца.
Ўляцелі здорава, прызнацца,
Як тая сучка у рашчыну, —
Адна разруха, трасяніна.
Яе былі мы перш купілі
І процьму грошай прасадзілі, —
Такое дрэннае здарэнне!
Цяпер йду ў банк па разрашэнне,
Каб як прадаць...

На працягу чэрвеня — жніўня 1911 года у турэмнай камеры было напісана яшчэ сем раздзелаў, матэрыялам для якіх паслужылі ўспаміны паэта-вязня з дзяцінства і пра падзеі, звязаныя са службай бацькі панскім леснікам (II. «Раніца ў нядзельку», I. «Леснікова пасада», VIII. «Смерць ляснічага», VI. «Каля зямлянкі», VII. «Дзядзька-кухар», V. «Пярэбары», IV. «На першай гаспадарцы»). Прыгаданыя раздзелы ў большасці сваёй пабачылі свет на старонках перыядычных выданняў 1912, 1913, 1918 і 1922 гг. Публікацыі суправаджаліся паметкай: «З расказа «Новая зямля», і толькі публікацыі 1922 г. атрымалі новае жанравае азначэнне: «З паэмы «Новая зямля».

Як бачым, ідэйная і жанравая задума паэмы выспявала паступова, і звязана гэта з эвалюцыяй светапогляду песняра, з яго станаўленнем як мастака-грамадзяніна, які востра ўсведамляў неабходнасць абнаўлення айчыннай літаратуры. І сапраўды, Колас не толькі працягваў найбольш плённыя нацыянальныя традыцыі, але і ўзбагачаў іх новым зместам, рабіў значныя мастацкія адкрыцці. На ўласным творчым вопыце паэт пераканаўся, што вузкія рамкі вершаванага апавядання не даюць магчымасці поўна і глыбока раскрыць шматгранную тэму пошукаў сялянствам шляху

да лепшай долі. Для гэтага патрэбна іншая, больш змястоўная і ёмістая жанравая форма. Ды і сітуацыя, паводле якой селянін быццам бы ніяк не мог прадаць ужо набытую зямлю, не з'яўлялася тыповай, характэрнай для беларускай вёскі канца XIX ст. Такая сітуацыя не раскрывала ўсёй складанасці жыцця працоўнага чалавека. Велізарная заслуга Якуба Коласа перад беларускай літаратурай у тым, што ён карэнным чынам абнавіў «нізкі» жанр вершаванага апавядання і на яго аснове стварыў «высокую» ліра-эпічную паэму, напоўніўшы яе глыбокім філасофскім зместам. Гэтым самым усё нацыянальнае прыгожае пісьменства было ўзнята на якасна новы мастацкі ўзровень. Адбылося і значнае стылёвае ўзбагачэнне літаратуры, пашырыліся яе жанравыя, вобразна-выяўленчыя магчымасці. Паняцце народнасці літаратуры атрымала новае сэнсавае напаўненне.

Неспрыяльныя жыццёвыя абставіны, у якіх апынуўся Колас пасля турэмнага зняволення (цяжкасці з уладкаваннем былога палітвязня на працу, мабілізацыя ў войска, знаходжанне на фронце, працяглая хвароба і інш.), не далі яму магчымасці завяршыць паэму. Да яе ён звяртаўся толькі эпізадычна: так, у 1919—1920 гг. былі напісаны ўсяго два раздзелы — «Зіма ў Парэччы» і «На рэчцы». І толькі доўгачаканае вяртанне ў маі 1921 г. на Бацькаўшчыну па-сапраўднаму акрыліла песняра, спарадзіла ў ягонай душы новы творчы ўздым, жаданне сплаціць роднай старонцы мастакоўскі доўг.

Менавіта ў гэты час канчаткова выспела, выкрышталізавалася і задума паэмы: шаснаццаць раздзелаў, напісаных у 1921—1922 гг., у тым ліку і «Смерць Міхала» (закончаны 5 студзеня 1923 г.), паглыбілі раней накрэсленыя сюжэтныя лініі, надалі паэме мастацкую завершанасць, кампазіцыйную цэласнасць і згарманізаванасць.

Жаданне Якуба Коласа ўвесці напісаную чвэрць стагоддзя таму паэму ў славянскае літаратурна-мастацкае, духоўна-інтэлектуальнае поле грунтавалася на глабальных маштабах праблем, узнятых паэтам, — праблем чалавечага быцця. І час пасля напісання «Новай зямлі» з асаблівай навідавочнасцю высвеціў яе эпахальнасць як эстэтычнай з'явы. «Новая зямля» і насамрэч твор, які з поўным правам павінен стаяць побач з найлепшымі ўзорамі не толькі славянскай, але і еўрапейскай класікі, павінен быць уведзены ў сусветны літаратурна-мастацкі, духоўна-эстэтычны кантэкст. Паэма Коласа — вышэйшае дасягненне беларускага паэтычнага эпасу, найбольш яскравая вобразна-эмацыйная маніфестацыя духоўнай моцы і жыццядзейнасці беларускай нацыі. Знаёмства чытачоў з гэтым шэдэўрам, бясспрэчна, узбагаціць, пашырыць уяўленні цывілізаванага свету пра той яшчэ няздеданы мацярык, які носіць імя Беларусь, Беларускі край, беларускае мастацтва слова.

На жаль, «Новую зямлю» мала ведаюць нават нашы бліжэйшыя суседзі. Ды і самі беларусы ў асобе літаратурных крытыкаў, даследчыкаў творчасці Якуба Коласа не адразу зразумелі выключную ролю і значэнне паэмы ў айчынным прыгожым пісьменстве, ужо не кажучы пра тое, каб ацаніць яе сусветны мастацкі ўзровень.

У пэўныя гісторыка-літаратурныя перыяды мелі месца агрэсіўныя спробы закасаваць твор як нібыта архаічны, устарэлы, ідэалагічна шкодны. Дабратворныя змены ў грамадска-палітычным жыцці 60-х гадоў паўплывалі на аб'ектыўную ацэнку многіх зганьбаваных вульгарызатарамі твораў, у тым ліку і Коласавай паэмы. І сёння «Новая зямля» справядліва ўспрымаецца шырокімі коламі грамадства як выдатная з'ява нацыянальнай культуры, як мастацкая энцыклапедыя народнага жыцця, як Галоўная кніга не толькі ў

творчасці Якуба Коласа, але і ва ўсёй беларускай літаратуры. Сакрэт эстэтычнага характва, мастацкай прывабнасці і прыцягальнасці гэтага несмяротнага твора ў тым, што яго аўтар здолеў паглядзець на рэчаіснасць як сапраўдны народны пясняр, глыбокі і мудры паэт-філосаф. Ён смела дастасаваў да сваіх герояў не вузкапобытавую, не рэгіянальную мерку, а мерку быційную, агульначалавечую, тую, што выпрацавана сусветнай літаратурай. І аказалася, што героі і многія дзейныя асобы «Новай зямлі» гэтай мерцы цалкам адпавядаюць, паспяхова вытрымліваюць маштаб маральна-этычнага вымярэння, а сама мерка прыкладзена не штучна, а вельмі натуральна. А з гэтага якраз і вынікае, што жыццё герояў паэмы, іхні паўсядзённы побыт, мары, надзеі, спадзяванні, маральны вопыт, светапоглядныя прынцыпы, іхняе разуменне сэнсу жыцця, прызначэння чалавека маюць неацэнную каштоўнасць, непераходзячае значэнне. Інакш кажучы, вопыт герояў Якуба Коласа можна супастаўляць з духоўным набыткам герояў тых твораў сусветнай літаратуры, якія складаюць яе залаты фонд і служаць надзейным апірышчам у барацьбе супраць шматлікіх праяў сучаснага варварства, пагрозы бездухоўнасці, расчалавечвання чалавека. Менавіта гэтыя якасці паэмы і прыцягнулі ўвагу Чэслава Сэнюха, які пераклаў «Новую зямлю» на польскую мову, што трэба расцэньваць як значную падзею ў літаратурным і культурным жыцці народаў абедзвюх краін.

У духоўным вопыце герояў «Новай зямлі» асабліва каштоўна тое, што яны жывуць у цесным адзінстве з прыродай. Аўтар энцыклапедыі народнага жыцця, здавалася б, павінен быў абраць месцам іх жыхарства вёску, дзе сацыяльныя супярэчнасці праяўляюцца з асаблівай выразнасцю і паўнатой. Тым не менш перавага аддадзена «лесніковай пасадзе», і ў такім рашэнні ёсць глыбокі сэнс. Палясоўшчык Міхал, яго брат Антось, члены сям'і ўспрымаюць прыроду як з'яву арганічную, унутрана ім блізкую. Яны перакананы, што чалавек павінен лічыцца з законамі прыроды і не парушаць іх, а ставіцца з павагай. Жаданне справядлівасці, прага свабоды таксама імі разумеецца як штосьці вельмі натуральнае, уласцівае чалавеку як адпрыродная якасць. Таму і пачынаюць у цяжкіх роздумах, сумненнях пакутліва шукаць выйсце. Гады доўгай паднявольнай службы ў пана-ляснічага прывялі Міхала да думкі: стаць свабодным, незалежным ад волі пана ён можа толькі тады, калі набудзе ўласную зямлю:

Купіць зямлю, прыдбаць свой кут,
Каб з панскіх выпутацца пут,
І там зажыць сабе нанова:
Свая зямля — вось што аснова!

Менавіта на ўласным зямельным надзеле, пабудаваўшы сваю хату, Міхал — так уяўлялася-мроілася яму — зможа нарэшце ажыццявіць запаветны, вынашаны ў душы ідэал нармальнага, духоўна прасветленага жыцця — пазбаўленага прымусу, ва ўзаемнай згодзе з суседзямі, у клопатах пра будучыню дзяцей:

І чым больш служба дакучала,
Тым болей бацьку прыцягала
Свая зямелька, свая хата
(Няўжо яна яму заклята?),
Прытулак свой, куток уласны;
Такі ён мілы быў і красны,
Што наш Міхал там жыў душою,

Не знаў улады над сабою,
Апроч зямельнай той улады.
Завёў бы там сабе прылады
Ды жыў бы панам і не гнуўся,
Шырока б там ён разгарнуўся.

Наўрад ці знойдзецца ў савецкай літаратуры ранняга перыяду яе развіцця яшчэ адзін такога высокага мастацкага ўзроўню твор, дзе б з зайздроснай паслядоўнасцю сцвярджалася права чалавека на ўласную зямлю, права быць яе гаспадаром і свабодна працаваць на гэтай зямлі.

Героі паэмы прываблiваюць высокімі маральнымі якасцямі, перш за ўсё — унутранай, душэўнай прыгажосцю, чалавечнасцю, прыстойнасцю, працалюбствам. Праца для іх — не праклён, а святы абавязак. Міхал цвёрда перакананы, што толькі працай рук сваіх, настойлівасцю ён дасягне пастаўленай мэты, разарве путы здзеку і няволі, крыўднай залежнасці ад тых, хто мае ўладу над бяспраўным хлебаробам. Пра шырыню поглядаў Міхала на свет яскрава сведчыць і яго жаданне далучыць дзяцей да ведаў, выхаваць пачцівае стаўленне да кнігі, у якой адбіты, увасоблены багаты агульначалавечы вопыт («Другое дзела — воласць блізка. І то не дробная, брат, рыска; Там школка ёсць, а дзецям трэба Даўно навука і вучэба, А то растуць, на лес, вось, глядзя»).

Менавіта дарослыя тактоўна, неназойліва, без лішніх павучанняў даюць дзятве прыклад і ўзор высокамаральных паводзінаў. Так, дзядзька Антось, «мілы наш Антоні», клапатлівы настаўнік, штукар, нястомны жартаўнік і майстар на ўсе рукі, добраахвотна адмаўляецца ад многіх радасцей і ўцех асабістага жыцця дзеля сям'і брата, дзеля шчаслівай будучыні яго дзяцей. Ідэя свядомай самаахвярнасці, агульначалавечага братэрства скразным матывам праходзіць праз паэму і істотна паглыбляе аўтарскую маральна-філасофскую канцэпцыю.

У непасрэднай сувязі з вырашэннем героямі паэмы галоўнай, лёсавызначальнай задачы — набыць уласную зямлю — знаходзіцца і пытанне сэнсу іх жыцця, прызначэння чалавека ў свеце. Да чаго імкнецца панскі ляснік? Стаць багацеем, такім жа крыўдзіцелем, як новы пан-лясвічы ці ненавісны аб'ездчык Ракоўскі («Рак-вар'ят. Ці ж чалавек ён? азіят, Душа зацятая, ліхая. Такіх паноў і свет не знае»)? Або ён прагне даказаць сваю перавагу над учарашнімі аднавяскоўцамі? Хоча ўзвысіцца над імі? Не, Міхал марыць набыць статус свабоднага, незалежнага гаспадара і жыць паводле прынцыпаў справядлівасці на ўласнай зямлі і ў сваёй хаце. Пад пяром мастака-гуманіста вобраз уласнай хаты выводзіцца на ўзровень шырокага абагульнення, на ўзровень паэтычнага сімвалу Бацькаўшчыны, а жыццё герояў ва ўласным доме, на ўласнай сядзібе становіць сабою ажыццяўленне велічнага ідэалу пісьменніка-патрыёта — ідэалу паўнакроўнага жыцця народа ў сваім родным краі.

Шматлікія ж раздзелы, у якіх маляўніча ўзноўлены побыт жыхароў «лесніковай пасады», іх паўсядзённыя клопаты, нечаканыя прыгоды і здарэнні, накшталт Антосевай спробы здзівіць дзятву незвычайным кухарскім майстэрствам або адрамантаваць стары човен, — гэта і ёсць напаўненне сімвалічнага вобраза беларускага нацыянальнага дома канкрэтна-жыццёвай рэальнасцю. Апаэтызаваны побыт беларускага селяніна-працаўніка надае асаблівую пераканальнасць аўтарскай ідэі нацыянальнага дома.

Гэтай жа мастацкай задачы служаць і фрагменты, прысвечаныя апісанню рэлігійных святаў, такіх, як Спас, Каляды, Вялікдзень. Члены Міхалавай

сям'і, блізкія, сваякі і аднавяскоўцы, гаспадары суседніх хутароў — пачцівая ставяцца да народных звычаяў, да традыцый дзядоў і прадзедаў, падкрэсліваючы тым самым павагу да продкаў, гатоўнасць ушаноўваць іх памяць, прадаўжаць усё тое, што яны пакінулі нашчадкам. Што ж да такой падзеі, як «падгляд пчол» з супольнай дзяльбой мёду, дык гэта своеасаблівы «фестываль» народнага мастацтва, прылюдная дэманстрацыя ўсяго лепшага ў духоўнай культуры беларускага народа — дэманстрацыя таленту людзей працы, іхняга ўмення весяліцца, жартаваць, паказваць свой спрыт, артыстычныя здольнасці. Непадробны аптымізм, жыццялюбства, гумар і фальклорна-песенная стыхія пануюць у святочным застоллі. Характэрны штрых: хоць «леснікова пасада» знаходзіцца на водшыбе, але не Міхал едзе да сваякоў у госці, а яны — як вернікі ў Мекку — прыязджаюць да яго, каб на ўлонні прыроды глыбей адчуць веліч і прыгажосць жыцця, ачысціцца душою і пазычыць у прыроды новых сіл.

Увогуле разгорнутыя пейзажныя малюнкі адыгрываюць выключна вялікую ролю ў сэнсавым напаўненні вобраза Бацькаўшчыны, у раскрыцці яго нацыянальнай непаўторнасці. Так, Якуб Колас паказаў беларускую прыроду ў самых разнастайных яе праявах ва ўсе поры года. Мы бачым каларытныя апісанні зімы і восені, вясны і лета, зімовы і веснавы лес, луг, рэчку і поле, летнюю навальніцу, зімовую завею, сумныя восеньскія краявіды, жураўоў, што ляцяць у вырай... Перад намі — сапраўдная энцыклапедыя беларускай прыроды. Але, варта падкрэсліць, гэта — адметная энцыклапедыя. Своеасаблівасць яе абумоўлена жанравай структурай «Новай зямлі» менавіта як паэмы. Родавая ж адзнака паэмы ў тым, што жыццё ў ёй падаецца ў вышэйшых, сутнасных праявах. Паэмны пачатак у творы Якуба Коласа праявіўся перадусім у паэтызацыі, у дадзеным выпадку — паэтызацыі з'яў прыроды, у імкненні аўтара не проста паказаць багацце і разнастайнасць пейзажных малюнкаў, а даць вобраз прыроды ў суадносінах з вобразамі галоўных дзейных асобаў. Сімпатыі пісьменніка, як вынікае са зместу твора, цалкам на баку Міхала, і таму ён шчыра спачувае ягоным пошукам і як бы прадбачыць марнасць, ілюзорнасць лесніковых намаганняў. Матыў марнасці выразна прагучаў, напрыклад, у раздзеле «Воўк». І тут маўклівая прырода разам з палясоўшчыкам становяцца сведкамі няшчаснага выпадку з ваўком, які нечакана трапіў у палонку і ў лёсе якога Міхал як бы ўбачыў прадказанне ўласнага лёсу.

Паэт-мысляр, глыбокі знаўца псіхалогіі працоўнага селяніна, Якуб Колас заўжды заставаўся верным праўдзе жыцця, гэтая вернасць праўдзе і складае адну з найбольш прывабных рысаў паэмы як мастацкага твора. Вось і развіццё сюжэтнай лініі пошукаў зямлі ідзе ў рэчышчы глыбока рэалістычнай традыцыі. І гэтая лінія прасякнута гуманістычным пафасам спачування заняволенаму чалавеку, які прагне свабоды. Герой Коласа разумее, што на шляху да волі і свабоды яго падсцерагаюць цяжкасці і выпрабаванні. Перш за ўсё перашкоды сацыяльнага характару: гэта і прававая бяспраўнасць чалавека, і жорсткасць, бяздушнасць чыноўнікаў, гатовых абабраць да ніткі селяніна, які збіраецца купіць зямлю праз банк. Але ж існавалі, апроч таго, яшчэ і цяжкасці псіхалагічнага, калі хочаце, светапогляднага характару: брат Антось і жонка Ганна не адразу прынялі погляд Міхала на ўласную зямлю як на сродак вызвалення ад усіх бедаў і няшчасцяў. Ганна была супраць намераў гаспадара прадаць той «пляц зямлі на чвэрць надзела», што дастаўся яму ў спадчыну, яна прапануе вярнуцца ў вёску і там пабудаваць хату,

каб дзецям была страха над галавой, на той выпадак, калі ляснічы выганіць Міхала са службы. Але з такой прапановай Міхал рашуча не пагаджаецца, бо гэта раўназначна краху ўсіх яго спадзяванняў. Міхалу, мысляру, стратэгу, які глядзіць далёка наперад і жыве клопатамі пра дзяцей, пра іх заўтрашні дзень, іх будучыню, патрэбна не проста зямля і хата, а **новая зямля** і пабудаваная на ёй **новая хата**. Герой паэмы, зразумела, не адмаўляецца ад бацькоўскай спадчыны, але старога, гатовага, учарашняга яму ўжо недастаткова, ён хоча мець зямлю, набытую асабіста, за кошт уласнай працы, на свае сродкі. Вось такая сэнсава насычаная, аб'ёмная аўтарская трактоўка сюжэтнай сітуацыі, звязанай з набыццём зямлі, раскрывае глыбінны філасофскі сэнс назвы паэмы і сутнасць таго вялікага мастацкага адкрыцця, якое сабой уяўляе вобраз Міхала.

На жаль, мы вымушаны з горыччу прызнаць, што пакутлівыя, трагічныя пошукі беларускім народам «новай зямлі» і будаўніцтва ім свайго «нацыянальнага дома» ўсё яшчэ не скончаны. І ў гэтых нялёгкіх пошуках паэма Якуба Коласа па-ранейшаму застаецца для нас зыркай і нязгаснай пуцяводнай зоркаю.

Звернем увагу на тое, што героі паэмы на працягу ўсяго сюжэтнага дзеяння толькі шукаюць зямлю, распытваюць знаёмых, блізкіх і далёкіх, ці прадаецца дзе жаданая валока. Факт задоўжаных пошукаў — гэта момант канцэптуальнага характару, бо пошукі — гэта і загартоўка ўласнага характару, псіхалагічнай гатоўнасці цярпліва зносіць крыўды, прыніжэнні, здзек, гэта і паступовае вызваленне ад рысаў рабскай пакорлівасці, страху перад крыўдзіцелямі. Падчас сямейнай гаворкі Міхал малюе пляц зямлі каля Заблоння фарбамі паэта:

А чорны грунт — дванаццаць цалей!
Жыта там родзяцца на дзіва:
Як едзеш між хлябоў вясною,
Ў іх конь хаваецца з дугою!
А з ячмянёў вары хоць піва.
Грэчка, аўсы растуць, як лозы, —
Не то, што ў нас: адны занозы
Пад кіпці ты панаганяеш,
Пакуль дзве жмені нажынаеш.

Прысутныя ў хаце слухаюць бацьку, «як бы ксяндза таго казанне». Але ж той зямлі Міхал асабіста не бачыў, што не перашкаджае яму, аднак, ствараць ва ўяўленні і дарослых, і дзяцей велічны малюнак райскага куточка. Прыёмам свядомага перабольшвання, непрыхаванай паэтызацыяй аўтар выявіў і наглядна паказаў агульнасялянскі ідэал, запаветную мару хлебароба. І разам з тым тут гучыць ледзь улоўны матыў сумнення ў магчымасці ажыццявіць светлую мару. Не выпадкова і тое, што апаэтызаваная і доўгашуканая валока, якую Міхал з Антосем гатовы набыць, аказалася вельмі далёка ад «лесніковай пасады»: толькі «на трэццю ранічку да дня... Яны прыклыгалі да мэты». І ў гэтым факце аддаленасці запаветнай зямлі таксама схаваны глыбокі сэнс...

І хоць неўзабаве цяжкая хвароба, а затым і смерць у адно імгненне закасавала велічныя памкненні Міхала, пакутніка і цярплівца, перашкодзіла сцвердзіць сябе як свабоднага гаспадара ўласнай зямлі, але ягоная надзея не памерла. У хвіліну скону Міхал дае наказ-запавет Антосю «як лепшаму брату, як роднаму сыну» працягваць перарваны шлях пошукаў,

адбудаваць зямлю «на новы лад, каб жыць нанова». Ідэя братэрства, непарыўнасці роду мужных, мэтанакіраваных людзей прагучала і ў самы трагічны для герояў час.

Створаны Якубам Коласам вобраз Міхала — яскравы наватарскі вобраз-тып беларуса, які нясе ў сабе лепшыя рысы нацыянальнага характару: прагу свабоды і справядлівасці, высакародства, высокую духоўнасць, цярплівасць, дабрыню і пачуццё чалавечай годнасці. Сама ж паэма ўспрымаецца як гімн жыццю, гімн чалавеку, які хоча жыць у згодзе з праўдай жыцця, імкнецца пранікнуць у яго таямніцы, зразумець законы, якімі павінен кіравацца чалавек, каб апраўдаць перад Богам сваё зямное існаванне. Героі «Новай зямлі», ставячыся да жыцця з глыбокай пачцівасцю, разам з тым — не пасіўныя сузіральнікі, не фаталісты. Яны апраўдваюць актыўныя адносіны да рэчаіснасці, ухваляюць таго, хто мае вялікую жыццёвую мэту і самаахвяравана ідзе да яе ажыццяўлення. Але для іх прынцыпова важна, каб у імкненні да ідэалу ніхто не парушаў пісаныя і няпісаныя законы жыцця і маральныя запаветы продкаў. Абарона жыцця, абарона чалавека як духоўнай істоты, як суверэннай асобы і найвялікшай каштоўнасці свету якраз і складае асноўны пафас гуманістычнай канцэпцыі «Новай зямлі».

Прасторны шлях! калі ж, калі
Ты закрасуеш на зямлі
І злучыш нашы ўсе дарогі?

У гэтых пранікнёных завяршальных радках выразна прагучаў глыбокі, непадробны сум вялікага беларускага мастака па агульначалавечай еднасці, па вольным, свабодным і шчаслівым жыцці, па агульналюдской салідарнасці і ўзаемапаразуменні. І тое, што Якуб Колас, заканчваючы паэму ў 1923 годзе, не паддаўся зваблівай спакусе «ўзбуйніць» філасофскую канцэпцыю твора ідэяй неабходнасці сілавога, гвалтоўна-прымусовага, дзейсна-рэвалюцыйнага вырашэння сацыяльнага канфлікту, а аддаў перавагу эвалюцыйнаму, мірнаму шляху, — робіць яму гонар як мастаку, як выдатнаму прадаўжальніку лепшых гуманістычных традыцый сусветнай літаратуры.

Складальнікі гэтай кнігі спадзяюцца, што змешчаныя тут малюнкі народнага мастака Беларусі Васіля Шаранговіча дапамогуць беларускаму, рускаму, польскаму чытачу па-новаму зірнуць на паэму, глыбей успрыняць яе невычэрпны змест, шчыра палюбіць герояў Якуба Коласа з іх марай пра новае жыццё, з іх нястрымным імкненнем да праўды і справядлівасці.

Міхась Мушынскі

БЕССМЕРТНАЯ КНИГА

В созвездии славных имен, которыми по праву гордится белорусский народ, Якубу Коласу (1882—1956) принадлежит одно из самых почетных мест. Классик национальной литературы, непревзойденный художник слова, автор поэтических шедевров, вошедших ■ золотой фонд национальной изящной словесности, учитель нескольких поколений творческой молодежи, педагог, литературный критик, публицист, переводчик, ученый, один из крупнейших организаторов науки, государственный деятель, человек большой и щедрой души — таким был Якуб Колас в восприятии современников. Таким он остается и сегодня в сознании белорусской общественности, многочисленных почитателей его таланта. В художественных произведениях и многогранной общественно-культурной деятельности Якуб Колас предстает как живое воплощение духовной силы народа-труженика, как яркий символ самоотверженного, бескорыстного служения Отчизне. Неоценимая заслуга Якуба Коласа и его великого соратника Янки Купалы ■ том, что они как подлинные поэты-пророки, духовные лидеры национально-освободительного движения, благодаря своему таланту, сумели в полный голос, но каждый посвоему, поведать миру о Беларуси и её праве занять «свое почетное место между народами».

Пятьдесят лет трудился Колас на ниве национальной культуры, последовательно, целенаправленно боролся за возрождение родного края. Многочисленные книги его поэзии («Песни печали», «Эхо»), прозы («Рассказы», «Родные образы»), его поэмы («Сымон-музыкант»), неповторимые «Сказки жизни», полесские повести, вошедшие в трилогию «На росстанях», воспринимаются как органические части монументального художественного полотна, в котором нашла свое воплощение жизнь белорусского народа на разных этапах его истории. Это — и борьба угнетенного крестьянства за независимость, социальную и национальную свободу, и трагические испытания, выпавшие на долю трудящихся масс ■ годы революции, гражданской и двух мировых войн, и драматическое разрушение деревенского уклада во время принудительной коллективизации. Обо всем этом писатель рассказал, исходя из гуманистической позиции, позиции неприятия зла и защиты человеческой личности.

С исключительной же полнотой и яркостью самобытный талант Якуба Коласа, поэта-возрожденца, патриота, гражданина, философия его творчества, эстетическое кредо, художническая концепция жизни проявились ■ бессмертной поэме «Новая земля». Это произведение аккумулировало в своем неисчерпаемом содержании, в неповторимых, блестяще выписанных образах все лучшее, что смогла выработать белорусская литература за многие столетия. И вместе с тем поэма красноречиво продемонстрировала качественно новый уровень развития художественного сознания, духовной культуры белорусского народа.

«Полагаю, что славянскими народами будет с интересом прочитана эта поэма. Она — основная поэма во всем моем поэтическом творчестве» — высказывание весьма требовательного к себе и необычайно скромного в самооценках автора «Новой земли» (1911—1923) свидетельствует о том, что Якуб Колас осознавал масштабность замысла собственного произведения, его ху-

дожественно-культурное значение и его органическую соотнесенность с крупными эпическими жанрами соседних, прежде всего русской и польской, литератур. Так же и попытки белорусских исследователей рассматривать «Новую землю» в сопоставлении с «Евгением Онегиным» и «Паном Тадеушем», попытки находить между ними типологические схождения, общее и отличительное в содержании, образной структуре и идейной направленности были явлением закономерным: поэма Якуба Коласа дает все основания сравнивать ее с произведениями, которые во многом предопределили дальнейшее направление ■ развитии своих литератур и заслуженно вошли в мировую классику. У поэмы богатая творческая биография: начата она в марте 1911 г., когда поэт находился в Минской тюрьме (1908—1911), куда был брошен царскими властями за революционную пропаганду среди крестьян и участие в нелегальном учительском съезде (9 июля 1906 г.). Вначале был написан большой стихотворный рассказ «Как дядька ездил в Вильно и что он там видел». В этом произведении четко просматриваются традиционные черты повествовательных жанров белорусской литературы XIX в. — наличие юмористических коллизий, комических ситуаций, в которые попадает деревенский житель, незнакомый с условиями жизни большого города; здесь доминирует сниженный стиль, разговорно-бытовая лексика, сатирически-заостренная обрисовка представителей господствующего класса. Рассказ впервые появился в печати лишь в 1918 г. и после значительной переработки вошел ■ поэму (главы XXVII—XXIX). Первоначальное же содержание существенно отличалось от содержания переосмысленных глав: герой произведения ехал в город с целью получить ■ банке разрешение на продажу земли, которая была куплена, но не удовлетворяла крестьянина:

... Хотим продать;
Уж года три, как все хлопочем
И с ней не можем развязаться.
Влетели здорово, признаться,
Как сука в молодое тесто.
Одно расстройство, беспокойство.
Вначале мы землю купили
И кучу денег просадили, —
Такое, братец, приключенье!
Я в банк иду за разрешеньем
Землю продать...

На протяжении июня — августа 1911 г. в тюремной камере были написаны еще семь глав, материалом для которых послужили воспоминания поэта-узника о своем детстве и событиях, связанных со службой отца лесником у пана (II. «Воскресное утро», I. «Усадьба лесника», VIII. «Смерть лесничего», VI. «Около землянки», VII. «Дядя-повар», V. «Переселенье», IV. «Первое хозяйство». Названные главы в большинстве своем увидели свет на страницах периодических изданий 1912, 1913, 1918 и 1922 гг. Публикации сопровождались пометкой: «Из рассказа «Новая земля», и только публикации 1922 г. получили новое жанровое определение: «Из поэмы «Новая земля».

Как видим, идейный и жанровый замысел поэмы созревал постепенно, и связано это с мировоззренческой эволюцией поэта, с его становлением как художника-гражданина, остро осознававшего необходимость обновления отечественной литературы. И действительно, Колас не только продолжал наиболее плодотворные национальные традиции, но и обогащал их новым

содержанием, приходил к значительным художественным открытиям. На собственном творческом опыте поэт убедился, что узкие рамки стихотворного рассказа не дают возможности глубоко и полно раскрыть многогранную тему поисков крестьянством путей к лучшей доле. Для этого нужна иная, более содержательная, более ёмкая жанровая форма. Да и ситуация, в соответствии с которой крестьянин будто бы не мог продать уже приобретенный надел земли, не была типичной, характерной для белорусской деревни конца XIX в. Такая ситуация не раскрывала всей сложности жизни трудового человека. Огромная заслуга Якуба Коласа перед белорусской литературой в том, что он коренным образом обновил «низкий» жанр стихотворного рассказа и на его основе создал «высокую» лиро-эпическую поэму, наполнив ее глубоким философским содержанием. Тем самым вся национальная словесность была поднята на качественно новый художественный уровень. Произошло ■ значительное стилевое обогащение литературы, расширились ее жанровые, образно-изобразительные возможности. Понятие народности литературы получило новое смысловое наполнение.

Неблагоприятные жизненные обстоятельства, в которых оказался Колас после выхода из тюрьмы (трудности с устройством бывшего политзаключенного на работу, мобилизация в армию, отправка на фронт, продолжительная болезнь и т.д.), не дали ему возможности окончить поэму. К ней он обращался лишь эпизодически: так, в 1919—1920 гг. были написаны всего две главы — «Зима в Поречье» и «На речке». И только долгожданное возвращение ■ мае 1921 г. на родину по-настоящему окрылило поэта, вызвало ■ душе новый творческий подъем, желание вернуть родной стране художнический долг. Именно в это время окончательно созрел, выкристаллизовался замысел поэмы: шестнадцать глав, написанных ■ 1921—1922 гг., в том числе ■ «Смерть Михала» (закончен 5 января 1923 г.), углубили ранее намеченные сюжетные линии, придали поэме художественную завершенность, композиционную целостность и гармоничность.

Желание Я. Коласа ввести написанную четверть века назад поэму ■ славянское литературно-художественное, духовно-интеллектуальное поле основывалось на глобальных масштабах проблем, поднятых поэтом, — проблем человеческого бытия. И время, прошедшее после создания «Новой земли», с особой наглядностью высветило ее эпохальность как эстетического явления. «Новая земля» и в самом деле есть произведение, которое с полным правом должно стоять рядом с лучшими образцами не только славянской, но ■ европейской классики, должно быть введено ■ мировой литературно-художественный, духовно-эстетический контекст. Поэма Коласа — высшее достижение белорусского поэтического эпоса, наиболее яркая образно-эмоциональная манифестация духовной силы и жизнестойкости белорусской нации. Знакомство читателей с этим шедевром, безусловно, обогатит, расширит представления цивилизованного мира о том неизведанном материке, который называется Беларусь, Белорусский край, белорусское искусство слова.

К сожалению, «Новую землю» мало знают даже наши ближайшие соседи. Да и сами белорусы в лице литературных критиков, исследователей творчества Якуба Коласа не сразу осознали исключительную роль и значение поэмы в отечественной литературе, не говоря уже о том, чтобы оценить ее мировой художественный уровень. В определенные историко-литературные периоды имели место агрессивные попытки зачеркнуть это произведение как будто бы архаичное, устаревшее, идеологически вредное. Плодотворные изменения в общественно-политической жизни 60-х гг. повлияли на объективную оценку

многих опороченных вульгаризаторами произведений, в том числе и поэмы Коласа. И сегодня «Новая земля» справедливо воспринимается широкими кругами общественности как выдающееся явление национальной культуры, как художественная энциклопедия народной жизни, как Главная книга не только в творчестве Якуба Коласа, но и во всей белорусской литературе. Секрет эстетического совершенства, художественной привлекательности и обаяния этого бессмертного произведения в том, что его автор смог посмотреть на действительность как подлинно народный художник, глубокий и мудрый поэт-философ. Он смело приложил к своим героям не узкобытовую, не региональную мерку, а мерку бытийную, общечеловеческую, ту, что выработана мировой литературой. И оказалось, что герои и многие действующие лица «Новой земли» этой мерке полностью соответствуют, с успехом выдерживают масштаб морально-этического измерения, а сама мерка применена не искусственно, [redacted] вполне натурально. А из этого как раз и следует, что жизнь героев поэмы, их повседневный быт, мечты, надежды, чаяния, моральный опыт, мировоззренческие принципы, понимание ими смысла жизни, назначения человека имеют огромную ценность, непреходящее значение. Иными словами, опыт героев Якуба Коласа сопоставим с духовными приобретениями героев тех произведений мировой литературы, которые и составляют ее золотой фонд и служат опорой [redacted] борьбе против многочисленных проявлений современного варварства, угрозы бездуховности, расчеловечивания человека. Именно эти качества поэмы и привлекли внимание Чеслава Сэнюха, который перевел «Новую землю» на польский язык, что должно быть расценено как значительное событие в литературной и культурной жизни народов обеих стран.

В духовном опыте героев «Новой земли» особенно ценно то, что они живут [redacted] тесном единстве с природой. Автор энциклопедии народной жизни, казалось бы, должен был по логике вещей избрать местом их обитания деревню, где социальные противоречия проявляются с наибольшей наглядностью и полнотой. Но предпочтение было отдано «усадьбе лесника», и в таком решении есть глубокий смысл. Полесовщик Михал, его брат Антось, члены семьи воспринимают природу как явление органическое, внутренне им близкое. Они убеждены, что человек должен считаться с законами природы, не нарушать их, а относиться с уважением. Стремление к справедливости, жажда свободы также осознаются ими как нечто вполне натуральное, как врожденное качество, потому и начинают [redacted] трудных раздумьях, в сомнениях мучительно искать выход. Годы подневольной службы у пана-лесничего привели Михала к мысли: стать свободным, независимым от воли пана он может только при условии, когда у него будет собственная земля:

Купить землицы где-нибудь,
Чтоб панской лямки не тянуть,
Зажить свободно жизнью новой!
Своя земля — вот где основа!

Именно на собственном земельном наделе, построив свой дом, Михал — так представлялось-мечталось ему — сможет осуществить заветный, выпестованный в душе идеал нормальной, духовно просветленной жизни — лишенной принуждения, во взаимном согласии с соседями, в заботах о будущем детей:

Чем больше служба докучала,
Тем больше батьку волновала
Мысль о земле — ведь так немного

Он просит для себя у бога!
Свой дом, к чему он так стремился,
Ему вершиной счастья мнился,
И наш Михал там жил душою,
Другой не видя пред собою
Судьбы прекрасней и раздольней!
Ах, как бы он воспрянул, вольный,
Забыв панов и гнет их лютый,
Их крепко стянутые путы!

Вряд ли найдется в советской литературе раннего периода ее развития еще одно такого высокого художественного уровня произведение, в котором бы с завидной последовательностью утверждалось право человека на собственную землю, право быть ее хозяином и свободно трудиться на этой земле.

Герои поэмы пленяют высокими моральными качествами, прежде всего — внутренней, душевной красотой, человечностью, порядочностью, трудолюбием. Труд для них — не проклятие, а святой долг. Михал твердо убежден, что только своим трудом, настойчивостью он достигнет поставленной цели, разорвет цепи угнетения и неволи, унизительной зависимости от тех, кто имеет власть над бесправным хлеборобом. О широте взглядов Михала на мир красноречиво свидетельствует и его желание приобщить детей к знанию, воспитать почтительное отношение к книге, в которой отражен, воплощен богатый общечеловеческий опыт («К тому же волость там под боком, А значит, школа недалеко. Давно пора детей учить, Не век же им без света жить»).

Именно взрослые тактично, ненавязчиво, без нудных наставлений дают детям пример и образец высокоморального поведения. Так, дядя Антось, «милый наш Антоний», заботливый учитель, неутомимый выдумщик, затейник и мастер на все руки, добровольно отказывается от многих радостей и услад личной жизни ради семьи брата, ради счастливого будущего его детей. Идея осознанного самопожертвования, общечеловеческого братства сквозным мотивом проходит через поэму и существенно углубляет авторскую морально-философскую концепцию.

В непосредственной связи с решением героями поэмы главной, судьбоопределяющей задачи — приобрести собственную землю — находится и вопрос о смысле их жизни, назначении человека в мире. К чему стремится панский лесник? Стать богачем, таким же обидчиком, как новый пан-лесничий или ненавистный объездчик Раковский («Не человек он — лютый змей! Кого он только не обидел! Таких панов и свет не видел»)? Или он жаждет доказать свое преимущество перед вчерашними односельчанами? Хочет возвыситься над ними? Нет, Михал мечтает обрести статус свободного, независимого хозяина и жить в согласии с принципами справедливости на собственной земле и в своем доме. Под пером художника-гуманиста образ собственного дома возводится на уровень широкого обобщения, на уровень поэтического символа Отечества, а жизнь героев в собственном доме, в своей усадьбе являет собой осуществление величественного идеала писателя-патриота — идеала полнокровной жизни народа в родной стороне.

Многочисленные же главы, в которых живописно воссоздан быт обитателей «усадьбы лесника», их повседневные заботы, неожиданные события, приключения, подобные попыткам Антося удивить детвору необычайным кулинарным уменьем или отремонтировать старый челн, — это и есть наполнение символического образа белорусского национального дома конкретной жизненной реальностью. Опоэтизированный быт белорусского крестьянина-тру-

женика придает особую убедительность авторской идее национального дома.

Этой же художественной задаче служат и фрагменты, посвященные описанию религиозных праздников, таких, как Спас, Рождество, Пасха. Члены семьи Михала, близкие, родственники и односельчане, хозяева соседних хуторов почтительно относятся к народным обычаям, к традициям дедов и прадедов, подчеркивая тем самым уважение к предкам, готовность увековечивать память о них, продолжать все то, что они оставили потомкам. Если же говорить о таком событии, как «выборка меду» с его коллективным дележом, то это по сути своеобразный «фестиваль» народного искусства, публичная демонстрация всего лучшего в духовной культуре белорусского народа — демонстрация таланта людей труда, их умения повеселиться, пошутить, показать свою удаль, артистические способности. Неподдельный оптимизм, жизнелюбие, юмор и фольклорно-песенная стихия доминируют [redacted] праздничном застолье. Характерный штрих: хотя «усадьба лесника» находится на отшибе, однако не Михал едет к родственникам в гости, а они — как верующие в Мекку — приезжают к нему, дабы на лоне природы глубже почувствовать величие и красоту жизни, очиститься душою и позаимствовать у природы новые силы.

Вообще развернутые пейзажные картины играют исключительно большую роль [redacted] смысловом наполнении образа Отчизны, в раскрытии его национальной неповторимости. Так, Якуб Колас воссоздал белорусскую природу в многообразных ее проявлениях во все поры года. Мы видим колоритные описания зимы и осени, весны и лета, зимний [redacted] весенний лес, луг, реку и поле, летнюю грозу, зимнюю метель, грустные осенние пейзажи, журавлей, улетающих в теплые края... Перед нами — подлинная энциклопедия белорусской природы. Но, следует подчеркнуть, это — своеобразная энциклопедия. Своеобразие ее обусловлено жанровой структурой «Новой земли» именно как поэмы. Родовая же примета поэмы в том, что жизнь в ней показывается в высших, сущностных проявлениях. Поэмное начало в произведении Якуба Коласа проявилось прежде всего в поэтизации, в данном случае — поэтизации явлений природы, в стремлении автора не просто показать богатство и многообразие пейзажных картин, а дать образ природы в соотношении с образами главных действующих лиц. Симпатии писателя, как это вытекает из содержания поэмы, всецело на стороне Михала, [redacted] потому он искренне сочувствует поискам героя и как бы предвидит тщетность, иллюзорность усилий лесника. Мотив тщетности явственно прозвучал, например, в главе «Волк». И здесь молчаливая природа вместе с лесником оказывается свидетелем несчастного случая с волком, который попал в полынью и в судьбе которого Михал словно бы увидел предсказание собственной судьбы.

Поэт-мыслитель, глубокий знаток психологии трудового крестьянина, Якуб Колас неизменно оставался верным правде жизни, эта верность правде и составляет одну из наиболее привлекательных черт поэмы как художественного произведения. Вот и развитие сюжетной линии поисков земли идет в русле глубоко реалистической традиции. И эта линия проникнута гуманистическим пафосом сочувствия подневольному человеку, жаждущему свободы. Герой Коласа понимает, что на пути к свободе его подстерегают трудности и испытания. Прежде всего преграды социального характера: это и юридическое бесправие человека, и черствость, бездушие чиновников, готовых обобрать до нитки крестьянина, собравшегося купить землю через банк. Но существовали, кроме того, еще и трудности психологического, если хотите, мировоззренческого характера: брат Антось и жена Ганна не сразу приняли

взгляд Михала на собственный надел земли как на средство освобождения от всех бед и напастей. Ганна была против намерений мужа продать тот «клин земли на четверть надела», который достался ему в наследство. Она предлагает вернуться в деревню и там построить дом, чтобы у детей была крыша над головой, на тот случай, если пан-лесничий прогонит Михала со службы. Но с подобным предложением Михал решительно не согласен, ибо это равносильно краху всех его надежд. Михалу — мыслителю, стратегу, который смотрит далеко вперед и живет заботой о детях, о их завтрашнем дне, их будущем, нужны не просто земля и дом, а **новая земля** и возведенный на ней **новый дом**. Герой поэмы, конечно же, не отказывается от отцовского наследия, но старого, готового, вчерашнего ему уже недостаточно, он хочет иметь земельный надел, приобретенный лично, за счет собственного труда, на свои средства. Вот такая наполненная богатым смыслом, объемная авторская трактовка сюжетной ситуации, связанной с приобретением земли, и раскрывает глубинный философский смысл заглавия поэмы и суть того огромного художественного открытия, каким является образ Михала. К сожалению, мы вынуждены с горечью признать, что мучительные, трагические поиски белорусским народом «новой земли» и обустройство им своего «национального дома» — увы! — все еще не закончены. И в этих трудных поисках поэма Якуба Коласа по-прежнему остается для всех нас яркой и неугасимой путеводной звездой.

Обратим внимание на тот факт, что герои поэмы на протяжении всего сюжетного действия лишь ищут землю, расспрашивают знакомых, близких и далеких, продается ли где желанная волока земли. Затянутые поиски — момент концептуального характера, ибо поиски — это и закалка собственного характера, психологической готовности терпеливо сносить обиды, унижения, издевательства, это и постепенное освобождение от черт рабской покорности, страха перед обидчиками. Во время семейной беседы Михал рисует клин пахотной земли возле Заблонья поэтическими красками:

Слой чернозему — в пол-аршина!
Не то, что тут — песок да глина.
А рожь берется там на диво:
Поедешь меж хлебов весною —
В них конь скрывается с дугою!
И ячменя — вари хоть пиво!
Овес, гречиха — словно лозы.
А что у нас? Одни занозы
Под ногти только загоняешь,
Пока две горсти нажинаешь!

Присутствовавшие слушали отца с восхищением, «даже дети, как музыке, словам внимая». Той земли Михал лично не видел, что не мешает ему, однако, создать в представлении взрослых и детей величественную картину райского уголка. Приемом сознательного преувеличения, нескрываемой поэтизацией автор выразил и наглядно показал общекрестьянский идеал, заветную мечту хлебопашца. И вместе с тем здесь звучит еле уловимый мотив сомнения в возможности осуществить светлую мечту. Не случайно и то, что опоэтизированная и долгожданная волока, которую Михал с Антосем готовы приобрести, находится далеко от «усадьбы лесника»: «Они уж ехали три дня... И утром росным и туманным Достигли цели столь желанной». И в этом факте отдаленности обетованной земли также заключен глубокий смысл...

И хотя вскоре тяжелая болезнь, а затем и смерть в одно мгновение перечеркнула возвышенные устремления Михала, страдальца, умеющего терпеть, помешала утвердить себя как свободного хозяина собственной земли, но его надежда не умерла. В минуту кончины Михал дает наказ-завет Антосю, «как брату родному, как лучшему сыну», продолжать прерванный поиск, обустроить землю «на новый лад», чтобы «жизнь сделать новой». Идея братства, непрерывности рода мужественных, целеустремленных людей прозвучала и в самое трагическое для героев время.

Созданный Якубом Коласом образ Михала — яркий новаторский образ-тип белоруса, воплотившего [redacted] себе лучшие черты национального характера: трудолюбие, жажду свободы и справедливости, благородство, высокую духовность, терпеливость, доброту и чувство человеческого достоинства. Сама же поэма воспринимается как гимн жизни, гимн человеку, который жаждет жить в согласии с правдой жизни, стремится проникнуть в ее тайны, постичь законы, которыми должен руководствоваться человек, дабы оправдать перед Всевышним свое земное существование. Герои «Новой земли», относясь к жизни с глубоким почтением, вместе с тем — не пассивные созерцатели, не фаталисты. Они оправдывают активное отношение к действительности, одобряют того, у кого есть большая жизненная цель [redacted] кто самоотверженно идет к ее достижению. Но для них принципиально важно, чтобы в стремлении к идеалу никто не нарушал писаные и неписаные законы жизни и моральные заветы предков. Защита жизни, защита человека как духовного существа, как суверенной личности [redacted] величайшей ценности мира и составляет основной пафос гуманистической концепции «Новой земли»:

Свободный путь!.. Когда ж во мгле
Ты засверкаешь на земле
И все [redacted] одну сведешь дороги?

В этих проникновенных заключительных строках убедительно прозвучала глубокая, неподдельная грусть большого белорусского художника о всечеловеческом единении, о вольной, свободной и счастливой жизни, общечеловеческой солидарности и взаимопонимании. И то, что Якуб Колас, заканчивая поэму [redacted] 1923 г., не поддался опасному искушению «укрупнить» философскую концепцию произведения идеей необходимости силового, насильственно-принудительного, действенно-революционного решения социального конфликта, а отдал предпочтение эволюционному, мирному пути, — делает ему честь как художнику, как достойному продолжателю лучших гуманистических традиций мировой литературы.

Составители этой книги надеются, что помещенные здесь рисунки народного художника Беларуси Василя Шаранговича помогут белорусскому, русскому, польскому читателю по-новому взглянуть на поэму, глубже воспринять ее неисчерпаемое содержание, искренне полюбить героев Якуба Коласа с их мечтой о новой жизни, с неуемным стремлением к правде и справедливости.

Михась Мушинский

NIEŚMIERTELNA KSIĘGA

W gwiazdozbiorze imion, którymi chlubi się naród białoruski, jednym z najjaśniejszych jest imię Jakuba Kołasa (1882–1956). Klasyk literatury narodowej, niedościgniony mistrz słowa, twórca arcydzieł poezji, prorok kilku pokoleń pisarzy, pedagog, krytyk literacki, publicysta, tłumacz, uczony, wybitny współorganizator życia naukowego, działacz państwowy, człowiek wielkiego i szczodrego ducha – oto kim był Jakub Kołas dla współczesnych. I takim pozostaje w pamięci i świadomości rzesz admiratorów jego talentu w społeczeństwie białoruskim. Jako twórca i animator kultury i nauki w swoim kraju był Kołas uosobieniem siły duchowej narodu białoruskiego, wzorem ofiarnej bezinteresownej służby Ojczyźnie. Jest jego nieprzemijającą zasługą, że obok Janki Kupały – towarzysza walki o świadomość narodową – równie donośnym, choć własnym głosem mówił światu o Białorusi i jej prawie na godne «miejsce między narodami».

Pięćdziesiąt lat przepracował Kołas na niwie kultury narodowej, służąc konsekwentnie sprawie odrodzenia duchowego kraju. Tomy jego poezji («Pieśni bólu», «Echo»), prozy («Opowiadania», «Obrazy sercu bliskie»), poematy («Nowa Ziemia», «Szymon-muzykant»), niepowtarzalne «Baśnie z życia wzięte», opowieści poleskie, które ułożyły się w trylogię «Rozstaje» – wszystko to składa się organicznie na monumentalne dzieło, będące odzwierciedleniem życia narodu białoruskiego na przestrzeni dziejów. Walka chłopów z uciskiem narodowym i społecznym, tragiczne doświadczenia czasów powstań i rewolucji, lat wojny domowej, pierwszej i drugiej wojny światowej, dramatyczny rozpad i zburzenie wsi białoruskiej w czasach kolektywizacji. O wszystkim tym pisał Kołas – humanista, potępiając zło i stając po stronie osoby ludzkiej.

Ze szczególną siłą i wyrazistością artystyczną postawa pisarza wobec problemów ludzkiej egzystencji, jego kredo filozoficzne i estetyczne, rozumienie obywatelskości i patriotyzmu odsłania się przed nami w nieśmiertelnym poemacie «Nowa Ziemia». W mistrzowsko skonstruowanej fabule, w żywych, barwnym słowem malowanych obrazach tego poematu epickiego przegląda się wielowiekowa kultura i literatura Białorusi. A jednocześnie utwór zaświadczył o jakościowo nowym poziomie rozwoju współczesnej powstaniu dzieła świadomości artystycznej i kultury duchowej społeczeństwa białoruskiego.

«Sądzę, że narody słowiańskie przeczytają ten poemat z zainteresowaniem. To poemat fundamentalny w całej mojej twórczości poetyckiej». Ta wypowiedź niezwykle względem siebie wymagającego i skromnego autora «Nowej Ziemi» (1911–1923) świadczy o tym, że doskonale zdawał sobie sprawę z rozległej skali artystycznej i kulturowej napisanego dzieła, porównywalnej z wagą i znaczeniem innych, głównie sąsiedzkich epopei narodowych: polskiej i rosyjskiej. Porównania «Nowej Ziemi» z «Eugeniuszem Onieginem» i «Panem Tadeuszem» rychło stały się miernikiem wagi poematu pod piórem badaczy i krytyków białoruskich. Podobieństwa typologiczne tych dzieł, rozległość fabularna, zbieżność w strukturze obrazowania i założeniach ideowych, a także specyfika społeczno–narodowa

każdego z nich prowadziła do zasadniczego wniosku: «Nowa Ziemia» Jakuba Kołasa nie ustępuje w niczym narodowym poematom słowiańskim, które w decydującej mierze wyznaczały kierunek rozwoju literatur rosyjskiej i polskiej i weszły do skarbnicy klasyki światowej.

Poemat ma bogaty życiorys twórczy: poeta rozpoczął pisanie w marcu 1911 roku, gdy znalazł się za kratami mińskiego więzienia (1908–1911), dokąd władze carskie rzuciły go za agitację rewolucyjną wśród wieśniaków i udział w nielegalnym zjeździe nauczycieli (9 lipca 1906 r.). Na początku powstało wielkie wierszowane opowiadanie «Jak stryjek jeździł do Wilna i co tam widział». W utworze tym dominują tradycyjne rysy białoruskiej XIX-wiecznej literatury narracyjnej: pełne humoru i komizmu kolizje sytuacyjne, jakie przytrafiają się wieśniakowi w zderzeniu z językiem i obyczajem wielkiego miasta; przeważa «styl niski», plebejski w słownictwie i sposobie mówienia, a postacie z klas posiadających traktowane są z ostrą satyrą. Opowiadanie to po raz pierwszy pojawiło się w druku w 1918 roku i po głębokiej przeróbce weszło do poematu (pieśni XXVII–XXIX). Pierwotna treść opowieści różniła się diametralnie od tego, co czytamy w poemacie: bohater utworu jechał do miasta, żeby od banku otrzymać zgodę na sprzedanie działki ziemi wcześniej kupionej, a teraz nabywcy nie odpowiadającej:

...sprzedać chcemy
Od trzech już lat wciąż próbujemy
Pozbyć się ziemi tej nadziału,
Co jak powrozem nas spętała,
Bo podkusiła nas, że blisko,
Że po sąsiedzkuśmy kupili
I kupę grosza utopili,
Bo to lichota, trzęsawisko!
A teraz nie możemy sprzedać,
Dopóki bank swej zgody nie da,
Więc właśnie idę....

W okresie od czerwca do sierpnia 1911 roku w więziennej celi powstało jeszcze siedem pieśni, w których za tworzywo posłużyły wspomnienia poety z dzieciństwa i zdarzenia związane ze służbą ojca w pańskich lasach na posadzie leśnika (II «Ranek Niedzielny», I «Gajówka», VIII «Śmierć leśniczego», VI «Koło ziemianki», VII «Stryj kucharzem», V «Przeprowadzka», IV «Na pierwszej gospodarce»). Te pieśni ujrzały światło dzienne w większości na łamach czasopism w latach 1912, 1913, 1918 i 1922. Publikacjom towarzyszyła uwaga: «Z opowiadania «Nowa Ziemia» i dopiero publikacje 1922 roku otrzymały nową metrykę rodzajową: «Z poematu «Nowa Ziemia».

Jak widać, ideowy i formalny projekt poematu dojrzewał stopniowo, co wiąże się z ewolucją światopoglądu poety, z dojrzewaniem artysty-obywatela, uświadamiającego sobie coraz ostrzej potrzebę odnowienia literatury ojczystej. Kołas w gruncie rzeczy nie tylko kontynuował narodowe tradycje, ale też wzbogacał je nową treścią i dokonywał znaczących odkryć artystycznych. Doświadczenie twórcze przekonało go, że ciasne ramy opowieści wierszowanej nie dają możliwości ukazania w całej pełni i głębi wielostronnego tematu poszukiwania przez chłopstwo

drogi do lepszej przyszłości. Że w tym celu potrzebna jest bardziej bogata w treści i pojemna forma. Zresztą zarysowana pierwotnie sytuacja, gdy wieśniak nie może sprzedać raz nabytej ziemi, nie była w najmniejszym stopniu charakterystyczna dla białoruskiej wsi końca XIX wieku. Odstępuje więc Kołas od zamiaru napisania humorystycznej scenki rodzajowej w potocznym plebejskim stylu i zabiera się do poematu liryczno-epickiego, napełniając go głęboką treścią filozoficzną. Nastąpiło znaczące stylistyczne wzbogacenie literatury ojczystej, poszerzenie jej spektrum o nowy gatunek literacki. Pojęcie zaś ludowości literatury nabrało tym samym nowych treści.

Niesprzyjające okoliczności biograficzne, w jakich znalazł się Kołas po wyjściu z więzienia (trudność w znalezieniu pracy, mobilizacja do carskiego wojska, front, obłożna choroba itd.) nie pozwoliły mu na szybkie ukończenie poematu. Powracał do niego epizodycznie: w 1919 i 1920 roku powstały tylko dwie pieśni: «Zima w Pareczczu» i «Nad strumykiem». Dopiero długo oczekiwany powrót do Ojczyzny uskrzydlił poetę, dodał mu nowych sił twórczych.

W tym czasie dojrzewa ostatecznie koncepcja poematu. Szesnaście pieśni, napisanych w latach 1921—1922, w tej liczbie i «Śmierć Michała» (zakończona 5 stycznia 1923 r.) pogłębiło zakreśloną wcześniej linię fabularną, nadając poematowi ostateczny kształt artystyczny i kompozycyjny.

Pragnienie Jakuba Kołasa, by wprowadzić swój utwór do słowiańskiego obiegu literacko-intelektualnego, wynikało z podjętej w nim przez autora uniwersalnej problematyki egzystencji ludzkiej. Epokowe wręcz znaczenie «Nowej Ziemi» potwierdziły z całą oczywistością lata następne.

Niestety, «Nowa Ziemia» nie jest znana nawet naszym najbliższym sąsiadom. A i sami Białorusini z kręgów krytyków i badaczy twórczości Jakuba Kołasa nie od razu dostrzegli wyjątkową rolę i znaczenie poematu na tle białoruskiej literatury pięknej, nie mówiąc już o jego miejscu w literaturze światowej. Był też okres w dziejach literatury białoruskiej, w którym miały miejsce agresywne próby przekreślenia utworu jako zjawiska archaicznego, przestarzałego i szkodliwego ideologicznie. Pozytywne zmiany w życiu społecznym i politycznym lat sześćdziesiątych wpłynęły na obiektywizację ocen wielu dzieł literackich, uprzednio przez wulgaryzatorów odsądzonych od czci i wiary. Dotyczy to także Kołasowskiego poematu. Dziś «Nowa Ziemia» jest przez szerokie kręgi społeczeństwa uznawana za dzieło wybitne, za ozdobę kultury narodowej, literacką encyklopedię życia wsi białoruskiej, za fundamentalne osiągnięcie twórcze nie tylko Jakuba Kołasa, ale i całej literatury białoruskiej. Tajemnica piękna i znaczenia tego utworu tkwi w tym, że poeta, wydobywszy swych bohaterów z kontekstu regionalnego, zbudował z nich postacie na miarę ogólnoludzką, podziwianą w arcydziełach literatury światowej. Okazało się, że bohaterowie «Nowej Ziemi» w pełni do tej miary dorastają. Mówiąc inaczej, doświadczenie bohaterów Jakuba Kołasa wytrzymuje porównanie z duchowym wymiarem bohaterów literatury światowej, którzy stanowią jej złotą galerię i do dziś dnia orientują nas w walce ze współczesnym barbarzyństwem, z przejawami degradacji ducha ludzkiego, dehumanizacji człowieka. Te właśnie wartości poematu przyciągnęły uwagę Czesława Seniucha, który go przetłumaczył na język polski, co należy uznać za znaczące wydarzenie w życiu literackim i kulturalnym obu krajów.

W doświadczeniu duchowym bohaterów «Nowej Ziemi» szczególnie cenne jest to, że ich życie toczy się w jedności i harmonii z przyrodą. Dla zilustrowania tego autor wybrał nie wioskę z jej barwną i soczystą dramaturgią życia, lecz stojącą na uboczu gajówkę. Miało to głęboki sens. Strażnik leśny Michał, jego brat Antoś i pozostali członkowie rodziny traktują przyrodę jak żywioł sobie organicznie bliski. Żyją w przekonaniu, że człowiek musi liczyć się z prawami przyrody, szanować je, żyć z nimi w zgodzie. Z przyrody również wypływa pragnienie sprawiedliwości i wolności, która jest naturalnym prawem człowieka, właściwym człowiekowi jako kategoria przyrodzona. Stąd naturalna potrzeba poszukiwania wolności i niezależności w życiu. Lata służby w nieznośnej zależności od pana, od leśniczego, przywiodły Michała do wniosku: uwolnić się od tej zależności zdoła tylko wtedy, gdy będzie miał własną ziemię, własną zagrodę:

Kupić na własność trochę ziemi
I już nad sobą pana nie mieć...
Niech no na własnym gruncie stanę –
Sam swego życia będę panem!

Michał marzył, że na własnej ziemi urzeczywistni swój ideał normalnego życia na swoim, w zgodzie z sąsiadami, w pogodnej trosce o przyszłość dzieci.

Hołubił w sercu obraz jasny:
Gniazdo rodzinne, kąt swój własny,
Koników parka w stajni stoi,
Inwentarz, sprzęty – wszystko swoje!

Wątpliwe, czy w sowieckiej literaturze wczesnego okresu znaleźć można drugi utwór tak wysokiego lotu artystycznego, w którym z taką mocą potwierdzone zostało prawo człowieka do własnej ziemi, do gospodarowania na swoim. Michał zresztą jest przekonany, że tylko pracą własnych rąk i upartym dążeniem do wyznaczonego celu wyzwoli się z pęt zniewolenia.

O szerokości horyzontów myślowych Michała świadczy pragnienie dania swoim dzieciom oświaty, wykształcenia w nich szacunku dla książki jako źródła wiedzy o doświadczeniu ogólnoludzkim («Co jeszcze ważne: gmina blisko // I szkoła jest. Już czas dzieciskom // Po trochu brać się do nauki. // Zdziczeją bez niej jak borsuki // W tej leśnej głuszy.»).

Nosicielem zasad moralnych wysokiej próby jest w poemacie Antoni, brat Michała. Stryj Antoś jest ulubieńcem dzieci, niezastąpionym ich opiekunem i wychowawcą. To chłop o złotym sercu i rękach, dowcipny kawalarz, zawołany rybak i pasiecznik. Dobrowolnie wyrzeka się wielu radości życia osobistego, poświęcając się rodzinie brata i trosce o przyszłość jego progenitury. Jest Antoni uosobieniem moralno-filozoficznej koncepcji Kołasa, przenikającej cały poemat: braterstwo dobrych ludzi budowane na podwalinie świadomego altruizmu.

W bezpośrednim związku z borykaniem się bohaterów poematu z dylematem swojej przyszłości w oparciu o własną ziemię pozostaje problem sensu ich życia oraz sensu istnienia człowieka. Michał nie choruje na pańskość i władzę, choć jako strażnik w lesie jest dla chłopów uosobieniem władzy pana. Ale panowie to też ludzie: i dobrzy, i źli. Po śmierci leśniczego Michał tak ocenia sytuację:

Był człowiek, z którym żyć się dało,
To moment – i już go nie stało.
Taki nasz los jest zafajdany:
Nie szczęści nam na dobrych panów.
A ten Rakowski, dzikie zwierzę,
Zły człek, to licho go nie bierze.
Nie darmo porzekadło żyje:
«Jak nie klnij pana, on wciąż tyje!»

Michał marzy tylko o jednym: o statusie wolnego niezależnego gospodarza. Obraz własnej zagrody Michała pod piórem pisarza-humanisty urasta do poziomu szerokiego uogólnienia, staje się poetyckim symbolem Ojczyzny i marzeń jej obywateli o wolnym życiu w wolnym kraju.

Idei narodowego domu służą także opisy obyczajów jego mieszkańców, szczególnie świąt kościelnych: Spas-Zbawiciel, Boże Narodzenie, Wielkanoc. Tu do głosu dochodzi poszanowanie tradycji dziadów-pradziadów jako spuścizny narodowej. Co się tyczy «miodobrania» ze zbiorowym dzieleniem miodu – to tu mamy wprost do czynienia z festiwalem sztuki ludowej; uczestniczymy w przeglądzie tego, co w kulturze duchowej ludu białoruskiego najlepsze, co w gruncie rzeczy dowodzi jego wrodzonego optymizmu i umiejętności radowania się życiem. Na biesiadę z okazji miodobrania zjechali się do gajówki sąsiedzi z bliska i daleka. I teraz idą między sobą o lepsze w tańcu, w przekomarzankach, w pieśni.

Wielką rolę w poemacie grają panoramiczne obrazy przyrody białoruskiej służące ukazaniu niepowtarzalnego piękna kraju. Kołas opisuje ojczysty pejzaż o różnych porach dnia i roku. Są to więc barwne obrazy zimy i jesieni, wiosny i lata. To lasy okryte białym całunem śniegu lub pełne tajemniczych wiosennych odgłosów tokującego ptactwa; to letnie nawalnice i zimowe zawieje, to smętne krajobrazy jesieni żegnane klangorem odlatujących żurawi. Można rzec bez przesady, że poemat jest encyklopedią białoruskiej przyrody. Encyklopedia to jednak swoista – poetycka. Zapowiada ją sam początek poematu, gdzie autor ukazuje nie tylko piękno krajobrazu, lecz buduje w nas przekonanie, że stanowi ono część duchowości bohaterów. Sympatie autora są całkowicie po stronie Michała, choć autor nie ukrywa swego niepokoju, widząc jak gdyby iluzoryczność jego zmagań z losem. Wątek klęski przenika pieśń XVII «Wilk», w której Michał jest niemym świadkiem śmierci odważnego zwierza w skutym lodem Niemnie, jakby to była zapowiedź jego własnej przegranej.

Poeta jest znawcą psychologii wieśniaka, zawsze pozostaje w zgodzie z prawdą życia. Wierność prawdzie jest jednym z najwartościowszych artystycznie rysów poematu. Bohater Kołasa doskonale rozumie, że droga do wolności i niezależności wiedzie przez zmaganie z losem. Najtrudniej jest uporać się z bezdusznością czynowników, gotowych ogołocić chłopa do suchej nitki, gdy przyjdzie on do banku szukać kredytu na zakup ziemi. Istnieją wszakże i przeszkody psychologicznej natury: brat Antoś i żona Hanna nie od razu podzielają pogląd Michała na nabycie własnej ziemi jako na sposób wyzwolenia się ze wszystkich nieszczęść i biedy. Hanna sprzeciwia się spieniężeniu «ćwierci nadziału», który Michał dostał w spadku. Proponuje mężowi powrót do wsi i zbudowanie chaty, żeby dzieci miały dach nad głową, gdy leśniczy przegoni go ze służby. Michał stanowczo odrzuca tę

myśl. Jemu potrzebna jest nie ziemia i chata lecz n o w a ziemia i n o w a chata. W tym tkwi najgłębszy filozoficzny sens poematu i stąd jego nazwa.

Michał jest uosobieniem narodu białoruskiego, który – musimy to przyznać z goryczą – wciąż jeszcze szuka swej nowej ziemi, by zbudować na niej swój «nowy dom» narodowy. I w tych trudnych poszukiwaniach poemat Jakuba Kołasa pozostaje wciąż niegasnącą gwiazdą przewodnią.

W czasie rodzinnych spotkań Michał dzieli się z bliskimi zasłyszaną wiedzą o pewnej włóce ziemi:

Czarnoziem na dwanaście cali!
Ozime żytko buja w górę,
Że koń się chowa razem z furą.
A jęczmień taki urodziwy,
Że już na polu pachnie piwem!..
Owies nalanym sypie ziarnem,
Nie tak ten nasz, co w ostach marny:
Nim użniesz jego na dwa snopki,
Kolcami ręce skłujesz do krwi...

Domownicy patrzą na ojca zasłuchani «niczym w świątyni na kazaniu». A przecież tej ziemi Michał osobiście nie widział! Nie przeszkadza mu to w wyobraźni dorosłych i dzieci budować obraz rajskiego zakątka. Czyni to po prostu jako alter ego autora i w jego imieniu.

I chociaż ciężka choroba i śmierć przekreśliły wzniosłe pragnienie Michała, i nie dane mu było ujrzeć siebie gospodarzem wolnym, bo na swoim, jego marzenie nie umiera. W chwili skonu nakazuje bratu:

Ach ziemia... Ziemia! Do niej... Do niej!
Buduj ją... bracie mój, Antoni...
Daj kształt jej... Daj im życie nowe...

Nie porzuć ich...

Kołasowska postać Michała to jaskrawy nowatorski typ Białorusina, który zawarł w sobie najlepsze cechy charakteru narodowego: pracowitość, pragnienie wolności i sprawiedliwości, bogate życie duchowe, cierpliwość, dobroć i poczucie godności. Cały poemat – to pieśń hymniczna na cześć człowieka, który pragnie żyć w zgodzie z prawdą życia, rozumieć jego tajemnice i prawa, którymi powinien kierować się, by uwiarogodnić wobec Boga swe ziemskie istnienie. Bohaterowie «Nowej Ziemi» mają stosunek do życia układny, można by rzec, spolegliwy. Bynajmniej jednak nie są biernymi obserwatorami życia ani tym bardziej fatalistami. Cechuje ich czynny stosunek do otaczającego świata. Akceptują tych, którzy stawiają sobie wysokie cele i dążą do nich z uporem. Ważne jest jednak dla nich i to, by w dążeniu do ideału nie łamać pisanych i niepisanych praw życia oraz moralnych nakazów przodków. Obrona życia, obrona człowieka jako istoty duchowej, jako suwerennej osoby ludzkiej i najwyższej wartości w świecie – to fundamentalny sens patetycznej w swoim humanizmie koncepcji «Nowej Ziemi».

Szeroki szlaku! Kiedyż wreszcie
Wjazd nam swobodny już obwieścisz
I złączysz wszystkie nasze drogi?

W tej szlachetnej kodzie słychać szczerą tęsknotę wielkiego białoruskiego mistrza słowa do ideału ludzkości zjednoczonej, do ogólnoludzkiej solidarności. I to, że kończąc swój poemat w 1923 roku, poeta nie uległ pokusie podbudowania swej koncepcji filozoficznej perspektywą rozwiązań siłowych, rewolucyjnych, lecz opowiedział się po stronie ewolucyjnych dróg rozwiązywania konfliktów społecznych — czyni mu honor jako wielkiemu suwerennemu artyście, kontynuatorowi najlepszych tradycji humanistycznych literatury światowej.

Wydawcy tej księgi mają nadzieję, że umieszczone w niej ilustracje pędzla wybitnego białoruskiego malarza Wasila Szaranhowicza dopomogą białoruskim, rosyjskim i polskim czytelnikom głębiej wniknąć w ten arcypoemat i polubić jego bohaterów.

Michaś Muszyński

[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

ЯКУБ КОЛАС

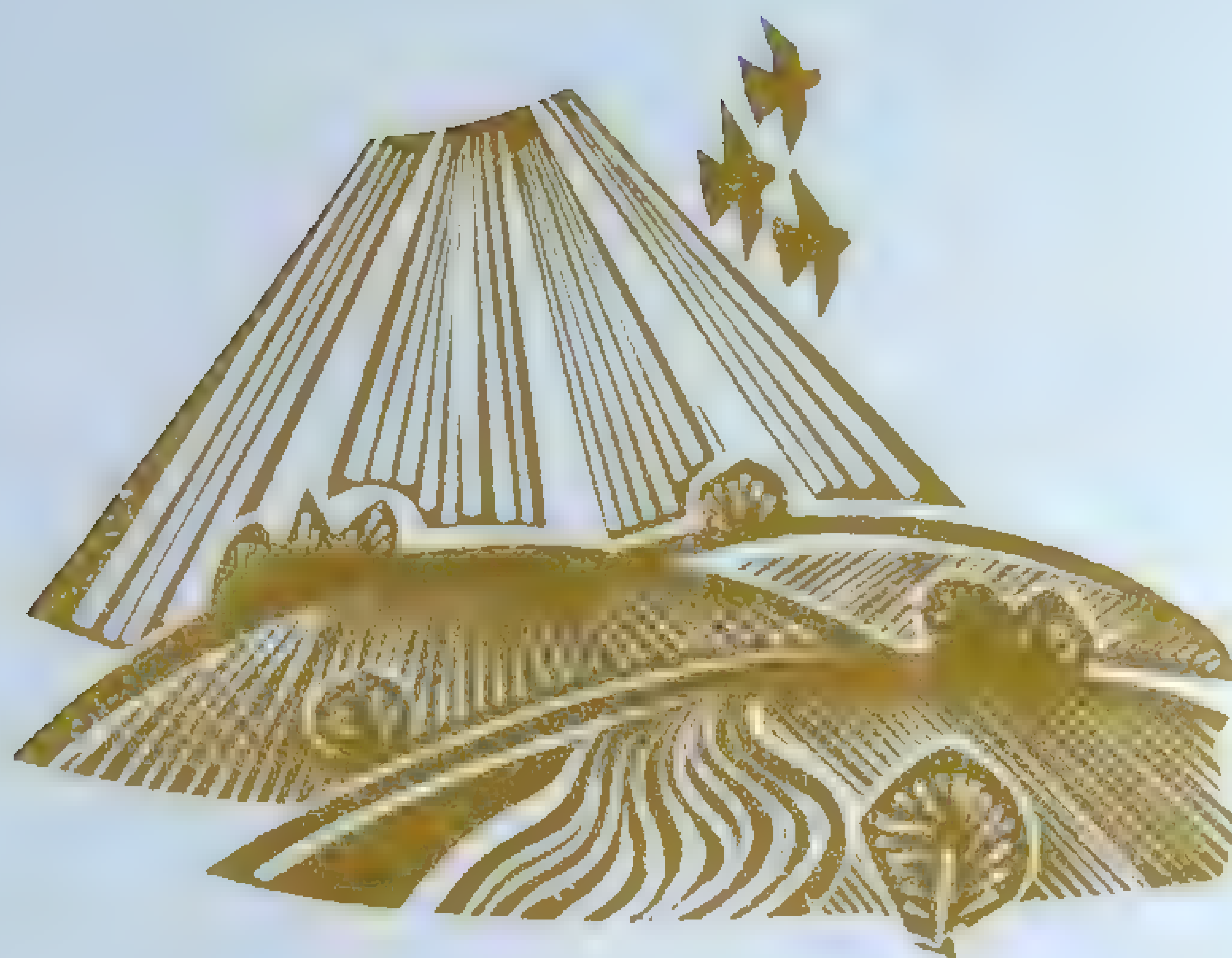

НОВАЯ ЗЯМЛЯ

паэма

-

I · ЛЕСНІКОВА ПАСАДА

Мой родны кут, як ты мне мілы!..
Забыць цябе не маю сілы!
Не раз, утомлены дарогай,
Жыццём вясны мае убогай,
К табе я ў думках залятаю

І там душою спачываю.
О, як бы я хацеў спачатку
Дарогу жыцця па парадку
Прайсці яшчэ раз, азірнуцца,
Сабраць з дарог камені тыя,
Што губяць сілы маладыя,—
К вясне б маёй хацеў вярнуцца.

Вясна, вясна! не для мяне ты!
Не я, табою абагрэты,
Прыход твой радасны спаткаю,—
Цябе навек, вясна, хаваю.
Назад не прыйдзе хваля тая,
Што з быстрай рэчкай уплывае.
Не раз яна, зрабіўшысь парам,
На крыллях сонца дойдзе к хмарам
Ды йзноў дажджом на рэчку сыдзе —
Ніхто з граніц сваіх не выйдзе,
З законаў, жыццем напісаных,
Або на дол спадзе ў туманах.
Але хто нам яе пакажа?
На дол вадой ці снегам ляжа?
Не вернешся, як хваля тая,
Ка мне, вясна ты маладая!..

Вось як цяпер, перада мною
Ўстае куточак той прыгожа,
Крынічкі вузенькае ложа
І елка ў пары з хваіною,
Абняўшысь цесна над вадою,
Як маладыя ў час кахання,
Ў апошні вечар расставання.
І бачу лес я каля хаты,
Дзе колісь весела дзяўчаты
Спявалі песні дружным хорам,
З работ ідучы позна борам.
Нясліся зыкі песень здольных,
Ў лясах раз-пораз адбівалісь,
І ім узгоркі адклікалісь,
І радасць біла ў песнях вольных.
А хвоі, елкі векавыя
Пад зыкі песень маладыя
Маўчком стаялі ў нейкай думе,
І ў іх ціхусенечкім шуме
Няслось вячэрняе маленне
Ўгару, святое аддаленне.

Каля пасады лесніковай
Цягнуўся гожаю падковай
Стары, высокі лес цяністы.
Тут верх асіны круглалісты
Сплятаўся з хвоямі, з дубамі,
А елкі хмурымі крыжамі
Высока ў небе выдзяляліся,
Таемна з хвоямі шапталісь.
Заўсёды смутныя, бы ўдовы,
Яны найбольш адны стаялі,
І так маркотна пазіралі
Іх задуменныя галовы!
Лес наступаў і расступаўся,
Лужком зялёным разрываўся;
А дзе прыгожыя загібы
Так міла йшлі каля сядзібы,
Што проста імі б любаваўся.
А знізу гэты лес кашлаты
Меў зелянюсенькія шаты
Лазы, чаромхі ці крушыны,
Алешын ліпкіх, верабіны.
Глядзіш, бывала, і здаецца,
Што скрозь сцяну галін жывую,
Скрозь гэту тканку маладую
Ні мыш, ні пташка не праб'ецца.
Цякла тут з лесу невялічка
Травой зарослая крынічка,
Абодва берагі каторай
Лазняк, ракітнік абступалі;
Бруіліся ў цяньку іх хвалі
І ў луг чуць значнаю разорай
Ішлі спакойна між чаротаў,
Рабілі многа заваротаў,
Аж покі ў Нёман не ўцякалі.

Зялёны луг, як скінуць вокам,
Абрусам пышным і шырокім
Абапал Нёмна рассцілаўся —
За хатай зараз пачынаўся
Ды йшоў квяцістай раўніною
З мурожнай слаўнаю травою
І ззяў на сонцы ў пералівах
Пяшчотных тонаў. Як на нівах
Жыта збажынкі лёгка гнуцца
І людзям радасна смяюцца

Сваім прыемным, мілым спевам
Пад лёгкім ветрыку павевам,—
Так гнуцца, гойдаюцца травы,
Як пройме ветрык іх ласкавы,
І пойдуць хвалі травяныя
З прыемным спевам чарадою,
Зашэпчуць краскі між сабою,
Нібы дзяўчаткі маладыя.

Эх, луг шырокі! Як жывы, ты,
Праменнем сонейка заліты,
Увесь стаіш перад вачыма,
Ты міл і смуцен, як радзіма,
Як наша ціхая старонка,
Дзе смугі сіняя пялёнка
У летні час дымком звісае
І даль задумай спавівае.
Хоць я няволяй цяжка змучан
І з родным берагам разлучан,
Ды я душою ажываю,
Як вокам мыслі азіраю
Цябе, мой луг і бераг родны,
Дзе льецца Нёман срэбраводны,
Дубы дзе дружнай чарадою
Стаяць, як вежы, над вадою
Даўнейшых спраў вартаўнікамі
І ззяюць грозна жараламі.
І толькі тут, пад іх чародкай,
Улетку, добраю пагодкай,
Касьбой утомлены, спачынеш
І думкі клопату пакінеш,
Заснуўшы крэпка і салодка.
Тут так прахладна, так прывольна!
А пташкі галасна і здольна
Смяюцца мілым шчабятаннем
І поўняць луг сваім спяваннем.
А на дубах, як шапкі тыя,
Чарнеюць гнёзды буславыя.
Буслы клякочуць, бусляняты
Пішчаць жалобна, як шчаняты,
Насы закідваюць угору
І просяць есці ў сваю пору.
А там, дзе буслікі ўздужалі,
Іх пачынаюць вабіць далі;
Яны пачулі ў сабе сілы,

Яны разводзяць ужо крылы,
Ўгару на локаць падлятаюць,
Паветра ловяць, заграбаюць
І неуклюднымі нагамі
Танцуюць смешна над дубамі.
Там, у падсуседзях з буслами,
І вераб'і, шпакі вядуцца;
Клапотна шчэбеты нясуцца
І моўкнуць позна вечарамі.
Ў дубах крычаць сіваваронкі,
І свіст над лугам рэзкі, звонкі
Каршун маркотна так раняе
І нейкі смутак закідае.
Эх, луг шырокі! Як жывы, ты,
Травой мурожнаю закрыты,
Стаіш зялёны прада мною
І ззяеш дзіўнаю красою!

Як дзве старэнькія кабеткі,
К каторым старасць неўзаметкі
Падкраўшысь злодзеем срэдзь ночы,
Як смачны сон змыкае вочы,
Красу і крэпасць забірае
І ўсю іх жывасць выкрадае
Ды кіне іх адных, старэнькіх,
Адных, як перст, і чуць жывенькіх
І непатрэбных анікому
На цягасць жыццю маладому,—
Так каля хаты, у садочку,
Схіліўшысь ціхенька ў куточку,
Стаялі дзве вярбы старыя,
А навакола маладыя
Дзярэўцы пышна красавалі,
На свет вясёла пазіралі.
Галлё спусціўшы над парканам,
Расла тут грушка з тонкім станам;
Па-над парканам пышным валам
Стаяў вішняк густы, прыўдалы.
Садок быў, праўда, невялічкі:
Дзве верабіны ды тры дзічкі
Ды між верб ліпка маладая,
Бы іх унучка дарагая.
Але як весела і міла
Тут пчолка ў вуллях гаманіла!
І як прыемна пахла мёдам!

Пладзіліcь пчолкі з кожным годам:
Штолета вулляў прыбывала —
На пчолкі вельмі шанцавала.
Гул іх стаяў і ўдзень і ўночы.
Бывала, ўлетку, ў час рабочы,
Не раз там чуўся крык вясёлы:
— Го, тата! дзядзька! выйшлі пчолы!
На вішні селі каля плоту! —
Мужчыны кідалі работу,
Касьбу над рэчкай за кустамі,
І беглі шыбка, каб часамі
На лес дзе пчолкі не зляцелі,
Дык іх там пільненька глядзелі.
На прыгуменні, поруч з садам,
Павець з гумном стаяла радам,
А пад паветкаю прылады:
Вазок, калёсы, панарады,
Старыя сані, восі, колы
І вулляў некалькі на пчолы,
Яшчэ няконч̌аных; судзіна,
Стары цабэрак, паўасьміна
І розны хлам і лом валяўся,
Ад сонца, дожджыку хаваўся —
Патрэбны рэчы ёсць, вядома!
Гуменца, крытае саломай,
Ад доўгіх часаў пасівела;
Салома кудламі вісела,
Яе вятры параздзімалі,
А трохі хлопцы пасцягалі,
На стрэху лазячы, бывала,—
Іх гэта забаўка займала.
А пад шчытом на павуціне
Нішчымны колас-сіраціна
Ў зацішку лёгенька гайдаўся;
З якіх ён часаў там трымаўся,
То бог яго святы ўжо знае!
Будоўля, больш яшчэ старая,
З гнілой, вагнутаю страхою
Стаяў хлявец якраз напроці
І чуць ліпеў, як бы на плоце
Гаршчок, разбіты качаргою.
Стары, паедзены чарвямі,
Набок пахілены вятрамі,
Глядзеў хлеў гэты старычынай,
Пахілай доляй жабрачынай;

А збоку, ў полі, недалёка
Стаяў прыгрэбнік адзінока,
Пахілкам, горкім сіратою,
У дол упёршыся страхою.
Ў глыбі двара стаяла хата
І выглядала зухавата
Паміж запушчанай будовы,
Як бы шляхцянка засцянкова,
Што ў дзень святы каля касцёла,
Чуць-чуць падняўшы край падола,
Так важна ходзіць з парасонам,
Спадніцай верціць, як агонам,
З дарожак пыл, пясок зганяе
І ў вочы хлопцам заглядае.

За хатай поле пачыналась,
Дзе жыта хораша гайдалась
І рос авёс, ячмень і грэчка,—
Было прытульнае гняздзечка!..

Мой родны кут, лугі, крыніца!
Цяпер для вас я — чужаніца.
Той самы лес, палеткі тыя,
Ды людзі там жывуць другія.
Мне душу смуткам напаўняе,
Што ў прошласць канулі гадочкі,
Мае шчаслівыя дзянёчкі,—
Прайшла, вясна ты маладая!

Цяпер разгорнем часаў шаты,
Бліжэй прыгледзімся да хаты,
Да Міхася і да Антося,
Як там вялося, як жылося.

II · РАНІЦА Ў НЯДЗЕЛЬКУ

Дзень быў святы. Яшчэ ад рання
Блінцы пякліся на сняданне,
І ўжо пры печы з чапялою
Стаяла маці... Пад рукою
Таўкліся дзеці, заміналі,

Або смяяліся, спявалі.
Услон заняў сваё ўжо места,
На ім стаяла дзежка цеста,
І апалонік то і дзела
Па дзежцы боўтаў жвава, смела
І кідаў цеста ў скавародкі.
Давала піск яно кароткі,
Льючыся з шумам на патэльні,
І ў жар стаўлялася пякельны;
І там з яго ўжо ўвачавідкі
Пякліся гладзенькія плідкі
Блінцоў, спаднізу наздраватых,
Угору пышна, пухла ўзнятых,
І ўжо адтуль рукою маткі
На ўслон шпурляліся аладкі,
А дзеці іх даўно сачылі
І на ляту блінцы лавілі,
Заядла мазалі іх здорам.
Стаяў асобна ў місцы скорам
Сяго-таго для верашчакі.
Хоць невялікія прысмакі —
Цыбуля, перчык, ліст бабкоў
Ды сальца некалькі бряскоў,
Мука і квас — і ўся прыправа,
Але ўсё ж снеданне цікава;
А для дзяцей найбольша свята
Абы наесціся багата.
І звон аб прыпек скавародны,
Так блізкі сэрцу, так ім родны,
У нейкім радасным настрою
Спяваў ім песняю святою
І лашчыў сэрцы іх і вушы
І поўніў радасцю ім душы,
Такі прыемны, мілагучны,
У той прыемнасці выключны,
Ён разліваўся па ўсім целе
І ў момант іх знімаў з пасцелі.
Недарма ж дзядзька іх, бывала,
Каб пабудзіць каго з іх жвава
Пагнаць каровак ранічкою,
У прыпек біў скаварадою.
Цяпер, здаволіўшысь ядою,
Дзяцінай цешылісь гульнёю.
Хто бегаў з кіем каля хаты —
Ганяў курэй. Як парасяты,

Ў пяску капаліся сястрычкі.
Алесь хадзіў каля крынічкі,
Што з лесу тут жа выцякала
І дужкай хату агібала,
Хадзіў, свістаў пад голас птушак,
Збіраў ён ягадкі ў гарнушак.
Ўсе парасходзіліся з хаты,
І кожны дзелам быў заняты:
Міхал у лес пайшоў ранютка
Рабіць звычайныя абходы;
Антось спаць доўга не меў моды,
А як надарыцца мінутка
Часіны вольнай ці святы дзень,
Ну хоць адзін разок на тыдзень
Хадзіў на Нёман ці на тоні —
Рыбак быў дзядзька наш Антоні,
Як і работнік, адмысловы;
А Ўладзік пасвіў дзесь каровы,
Травіў чужыя сенажаці;
А дома з дзецьмі была маці.
Яе жаночая работа
І гэта вечная турбота
То каля печы, то на полі,
Сказаць, не зводзіцца ніколі.
Адно прыпыніш — там другое,
Глядзіш, як бачыш, набяжыць,
І ручак некалі злажыць —
Жыццё жаночае такое!
Так і цяпер: печ зачыніла,
Работу ў хаце прыпыніла —
Ідзі ў гарод ты па бацвінне:
Другі раз есці просяць свінні.
А гэты Юзік-шаляніца,
Малы яшчэ, зусім дурніца,
Так пад нагамі і таўчэцца
Або, як хвост той, валачэцца
І ад работы адрывае
І толькі сэрца ад'ядае.

Ўжо сонца ўгору падхадзіла,
На лісцях роску асушыла;
У небе хмарачкі дзянныя
Плылі, як гускі маладыя,
Чародкай белай над лугамі
Над свежым лесам і палямі.

А гэты ветрык дураслівы
Траве зялёнай чэша грывы,
Ў садку жартуе з верабінай,
Як голец-хлопец той з дзяўчынай,
І валасы зялёным стрэхам
У лесе гойдае са смехам.
А круглаверхія асіны
Разносяць нейкія навіны
І так гутораць, так смяюцца,
Што аж іх лісцікі трасуцца,—
Відаць, такая іх урода.

Прыйшла і маці з агарода.
Алесь, сынок... ідуць кароўкі!
Бяжы хутчэй, рассунь засоўкі,
Каб не штаўхаліся дарма...
Ну, я лепш збегаю сама!
Куды ты, Юзік, безгаловы?

З-за рэчкі ціснуцца каровы.
Ідзе паперадзе Красуля,
За ёю Лысая, Рагуля
Ды дзве пярэзімкі-цялушкі
Ідуць у згодзе, як дзве дружкі;
А збоку чмыша бык Мікіта,
Хвастом матаючы сярдзіта.

А авадні, як рой пчаліны,
Сляпіцай лезуць да скаціны,
Гудуць драпежна, тнуць балюча,
Бы крапіва тая пякуча,
Дыхнуць каровам не даюць.
Каровы злосныя бягуць,
Адна другую б'юць рагамі
І толькі тухкаюць нагамі;
І сам пастух бяжыць, гукае
І гэту заедзь праклінае;
Няма за поганню парадку,
Сярдуе сам і злуе статка,
Барзджэй, як можа, ў хлеў пражэцца —
І горш у весніцах таўчэцца.
Каля хлява рух-суматоха:
— Куды ты, чортава Панчоха?! —
Крычыць Уладзя, свішча пужка
(«Панчоха» — Лысае мянушка).

На зло Рагуля ўжо ў варотах
Цялушку рогам капарнула,
Аж тая, бедная, раўнула;
Тут Галас выскачыў з-пад плота
І ўжо па ўласнаму пачыну
Знайшоў зачэпку і прычыну
Свае тры грошыкі прыткнуць,
За хвост Мікіту пацягнуць.
Ну, словам, шум тут быў вялікі,
І танцавалі без музыкі.

Загнаўшы ў хлеў на месца статка,
Насеўся Ўладзя на аладкі,
Шпурнуўшы лапці і анучы
Сярод двара ў пясок сыпучы;
Іх маці зараз падабрала,
Нічога сыну не сказала,
Пайшла ў крыніцы спаласнула,
Сушыцца ўскінула на шула.
— Унь дзядзька йдзе! — гукаюць дзеці.
Забылі ўсё яны на свеце
І, як мага, бягуць, смяюцца,
Аж іх валосікі трасуцца.
— А, дзядзька! дзядзечка, саколік!
Насып мне ягад у прыполік!
— Дай мне дубец! — А мне дай вуды! —
Крычаць малыя шалапуды,
Бягуць і скачуць, б'юць у ладкі,
А дзядзька мерна йдзе з-за кладкі,
Ідзе без шапкі, круціць носам —
Гаворыць пацеры з засосам;
Для смешак твар яго зацяты,
Дык, моў, не лезьце, парасяты.
І дзеці змоўклі, больш ні слова:
Няхай канчаецца размова
Антося дзядзькі са святымі,—
Тады пагутарыць і з імі.
А покі кончыць ён маліцца,
То можна ў Свержні апыніцца:
Псалмоў адкоціць з паўдзесятка,
Ды так выразна, ды так гладка,
Што дзяк і той не ўсякі зможа,
Як рэпу грыз,— даруй грэх, божа!
Не гаварыў, а сек языкам!
Маліўся дзядзька з тым разлікам,

Каб кончыць модлы каля дома,
Бо ў хаце нельга, ёсць вядома,
Маліцца хораша, як трэба:
Тут глупства кожнае ад неба,
Ад бога думкі адкідае,
То тое-сёе замінае,
І не намолішся — награшыш
Ды чорта лысага пацешыш.
І толькі дзядзька на двор ступіць,
Дык кулаком у грудзі лупіць,
Тры разы хрысціцца, ўздыхае,
Тады ўжо шапку накідае
І ставіць вуды ўсе ў парадак.
— Ну, што? наеліся аладак? —
Жартуе дзядзька тут з малымі
Ды йдзе ўжо ў хату разам з імі.
Яны, замест таго адказу,
Бубняць па пузу для паказу.
— Эх, брат Алесь! — гаворыць дзядзька:—
Вось быў шчупак — усім ім бацька!
Век я такога не забуду,
Але парваў мне, падла, вуду.
І падчапіў быў нават спраўна.
«Ну,— думаю:—пажыва слаўна!»
Цягну, а ён аж гне вудзільна,
Ну, чуць не вырве яго з рук!
А тоўсты, падла, бы япрук,
І доўгі ж, доўгі, як цапільна.
Шчупак, брат, ёмкі: на паўпуда,
Але сарваўся. Ах, паскуда!
І натаміў, як мае быць,
І пастка ўжо з вады тырчыць,
Як змей, варочае зянкамі,
Ну, вось ён, вось! хватай рукамі!
А потым, брат, калі рвануўся,—
Ўсё к чорту — вуда і кручок,
Пайшоў гуляць мой шчупачок!
А я, брат, толькі аблізнуўся!
— Ах, вось шкада! З кручком і з дротам?
Дык ён жа здохне! — Ну чаго там!
Шчупак — жывучая, брат, юха!
Такі жывучы — дзяржы вуха!
Ён пяць кручкоў глыне — й не знайся;
Ты ў Янчура пра іх спытайся:
Янчур іх лужа, як арэхі,

Іх знае прожары-прарэхі.
А мне ўсяе, брат, тэй уцехі,
Што падчаплю зноў юху тую,
Тады, брат, дудкі: не спудлую!

Ўжо снедаць час, і поўдзень скора,
Ды з гэтым бацькам адно гора!
Як пойдзе ён у лес той зрання,
Як цукар у вадзе растане:
Няма й няма, чакаць абрыдне.
Якога выхадзіш там злыдня?
Ці надта выслужышся ў пана?
Ўсё роўна знойдзецца загана;
Як ты ні падай, ні гайсай,
Не пападзеш да пана ў рай
З сваёй патрэбай, інтарэсам.
А лес, як быў, то й будзе лесам,
Дык і дарэмна ўся турбота —
Бяда з ім проста і згрызота!
Няма яму нядзелькі, свята —
Ідзе ды йдзе ён, як закляты;
У шчэпку высах з той хады,
Ад сну адбіўся, ад яды.
І хто ўжо служыць гэтак дбала?
Антось і маці на Міхала
Не раз у злосці нападалі.
Але таго яны не зналі,
Як лёгка хлеб той дастаецца.
Не сцерпіць часам, адсячэцца
Міхал ад гэтакіх нападак:
Які ж бы толк быў і парадак,
Каб ён служыў, спусціўшы рукі?
Свае ж сябры — майстры на штукі:
Так удадуць і так падкусяць —
Цягнуцца нехаця прымусяць.
А вось папробуй на цікавасць
Стрымай службовую рухавасць,
Служы, спусціўшы рукавы,
І выкінь службу з галавы,—
Такія ў лесе выйдуць справы —
Пажар, парубкі і патравы —
Не адкараскацца ад ліха.
А хочаш ты, каб было ціха,
На чым сядзіш, таго глядзі ты!
Казаў Міхал не раз сярдзіта:

— Маўчы, калі ёсць хлеб у роце!
І што сказаць на гэта проці?

А бацька з стрэльбай за плячамі
Ішоў дадому хвайнякамі,
Ішоў паволі, не спяшаўся,
Часамі, стаўшы, азіраўся
І прыслухоўваўся да зыкаў
Ляснога шуму, яго крыкаў
Ды нюхаў дух той, поўны вару:
Такая суш — крый бог пажару!
Скрозь лапкі хвоек і галінкі
Сінела неба гладзь. Хмурынкі
Стаялі грудкамі на ўсходзе.
Было так ціха ўсё ў прыродзе!
Ўгары над хвойнікам зялёным
Снуюцца пчолкі з ціхім звонам,
Кузуркі розныя і мушкі
Свае спраўляюць гулі-гушкі
І так танюсенька гудуць,
Што ледзьве-ледзьве можна ўчуць.
А на прагалінках на голых
Гулянне конікаў вясёлых.
І толькі ступіш там нагою —
Так і заскачуць прад табою,
Вось так і пырскнуць у надзем'е,
Як бы сявец той сыпне сем'е.
А матылькі сваім убраннем
Касуюць тут усіх дазвання
І не лятаюць — танцы правяць,
Ну, каго хочаш, зацікавяць.
А як прыгожы пуцявінкі
Ў шаўках зялёнае травінкі!
Якія мяккія іх рысы
І павароткі іх, абрысы!
Ідуць, звіваюцца, лучацца...
Эх, слаўна ў лесе, слаўна, братцы!

Памалу, мерна, крок за крокам
Ў сваім раздум'і адзінокім
Дадыбаў бацька скора к дому.
Зачуўшы татаў ход знаёмы,
Малыя з хаты высыпалі,
За брамай бацьку сустракалі.
Алесь браў стрэльбу, шапку з цэшкай

І нёс з шчасліваю усмешкай
(Схаваўся ў шапку ўвесь з вушамі);
А Костусь — торбу з кутасамі
І знак блішчасты стражнікоўскі.
— Барзджэй вы там, кірмаш такоўскі! —
Гукае дзядзька з ноткай злосці:—
Ідуць, як тыя шляхты ў госці!..

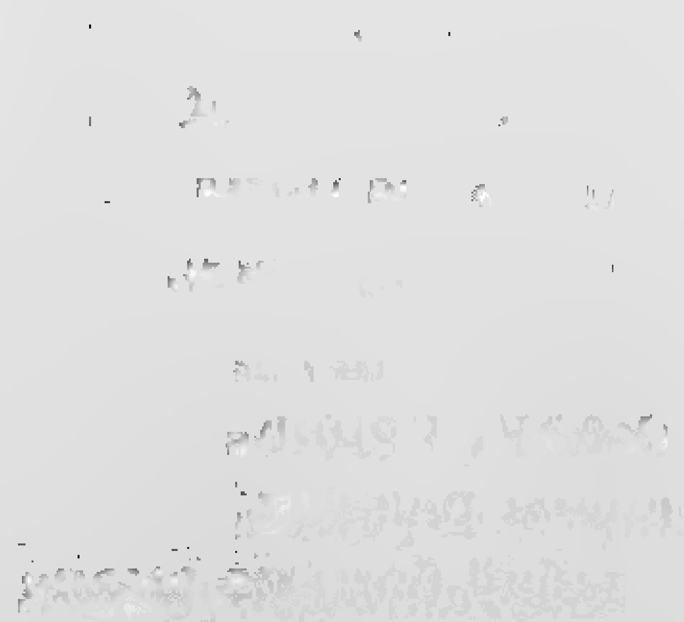

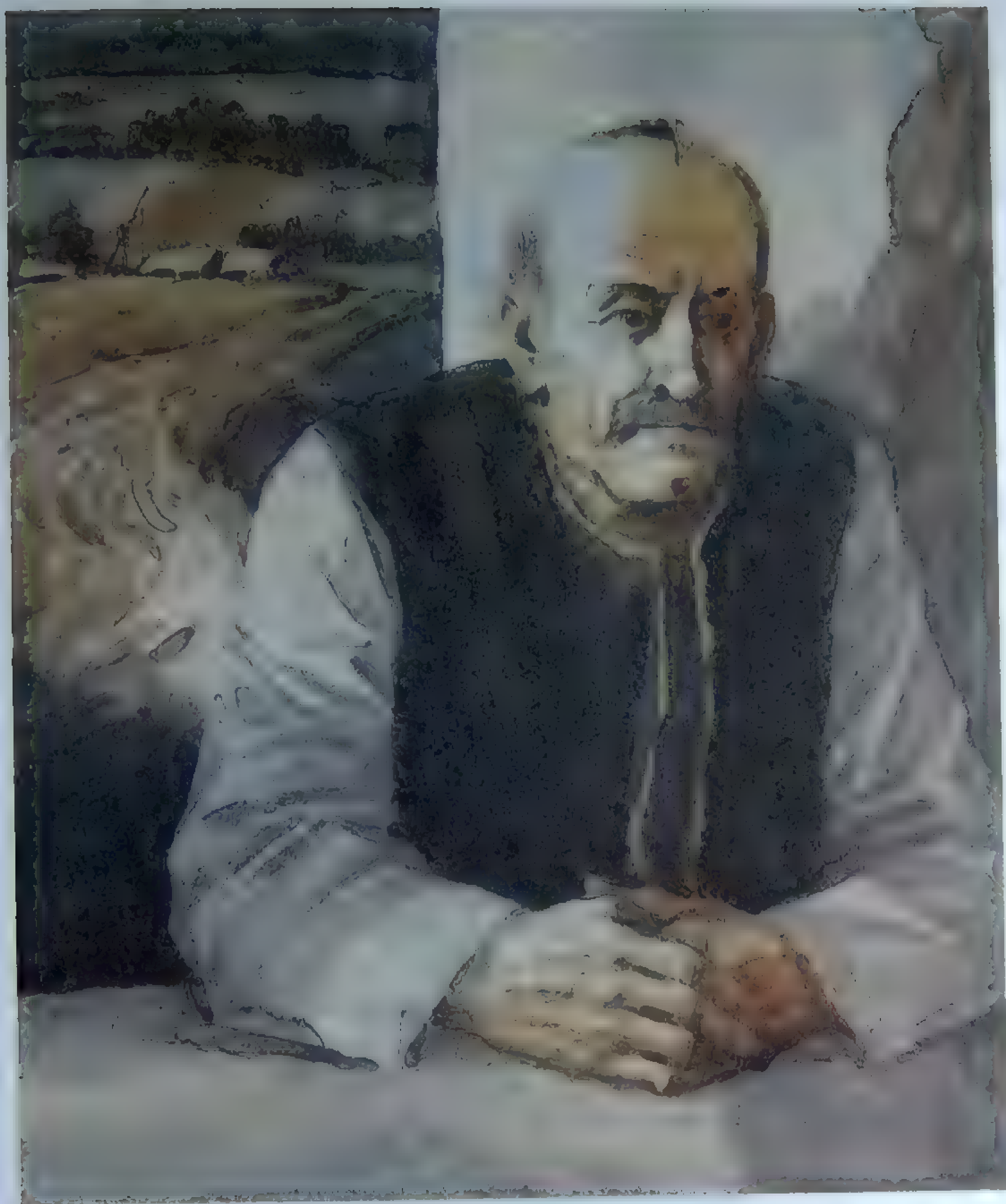

III · ЗА СТАЛОМ

— Ну, небажаты, будзем снедаць —
Ў людзей садзяцца ўжо абедаць.
Цягні мачанку, маці, з печы!
За стол, малы, за стол, старэчы! —
Гаворыць дзядзька, сам сядае

І стол абрусам засцілае.
Паміж дзвюх лаў пад абразамі
Туліўся стол з двума кастрамі
Аладак грэцкіх, як пампушак,
Ды хлеба з зайчыка краюшак.
Міхал з Антосем, як старыя,
Займалі месцы канцавыя
І іх трымаліся выключна,
Бо тут сядзець ім больш спадручна,
І ў кут старым трудней залезці,
А на пачэсным гэтым месцы
Садзіўся госць — і то не кожан;
А як цяпер кут быў парожан,
То там Алесь прымайстраваўся,
Сядзеў на кукішках, гайдаўся,
Цішком шчыкаючыся з братам.
Кастусь сядзеў між ім і татам;
Ён да яды не так быў падак,
Бо ўжо намазаўся аладак,
Але сядзеў і мяў аладку
Ды штурхаў бацьку пад лапатку.
Уладзік быў у дзядзькі збоку...
Дзяцей, як тых снапкоў на току! —
Сямейка, праўда, немалая:
Чатыры хлопцы, тры дзяўчаці
Ды бацька з дзядзькам, трэцця маці;
І кожны месца сваё мае.
Тым часам маці даставала
Чыгунчык з печы, лыжку брала
І верашчаку налівала.
А за сталом на верашчаку
Падгатаўлялі ўжо атаку,—
На гэта хлопцы былі хваты,
Аладкі кроілі ў квадраты
(Хоць геаметрыі не зналі)
І на відэльцы іх чаплялі,
Як бы на тычкі тыя вешкі,
Каб не адстаць, не мець замешкі
У часе дружнае яды.
Чуць міска ткнулася сюды,
Дык у яе, як па прыказу,
Відэльцаў з восем лезе зразу.
Гаворка моўкне, смех сціхае:
Цяпер мінуціна другая,
Бо ўсіх займае міска стравы;

Другія моманты, праявы,—
Усе пафукваюць ды студзяць
І верашчаку тую вудзяць
І толькі чаўкаюць губамі
Ды зрэдку скрыгаюць зубамі,
Як бы на бераг тыя хвалі
У часе ветру наступалі.

Малыя — Гэля, Юзік, Ганна —
Асобна елі пастаянна.
Парадку дзеці не трымалі,
І іх ніколі не сціскалі,
Абы насоў не разбівалі;
Так, Юзік пальцам поркаў страву
І верашчакай мазаў лаву,
Але тут сёстры сердавалі
І залаб Юзіка цягалі.
Тады іх згода прападала,
Між імі бойка вынікала.
Пускаў тут Юзік лыжку ў дзела;
Не раз лабаціна трупцела
Ў сястрычак Гэлі ці Ганулі.
А сёстры Юзіка цягнулі
За вушы з двух бакоў і білі.
Але іх старшыя мірылі,—
На пожар злосці лілі воду
І замацоўвалі так згоду:
— Ну, пацалуйцеся ж вы з браткам! —
І ўсё йшло зноў сваім парадкам.

А за сталом маўчком сядзелі.
Там хлопцы гыркацца не смелі,
Бо там парадак вельмі строгі,
Там падпілуюць табе рогі,
Калі парушыш дысцыпліну,
Ды пад нядобрую часіну
Дадуць там «лэмбуся» і «квасу»,
Каб не круціліся без часу.
І чуць калі што вынікала,
То бацька кідаў так, бывала,
На хлопцаў погляд выразліва,
Што тыя ў лаву баязліва
Траха са страху не ўпаўзалі,
Бо гэты погляд добра знали.
Там і цяпер, як і заўсюды,

Макалі ўсе з адной пасуды
І елі дружна, не драмалі;
Нарэшце ўсе па скварцы бралі.
Як верашчака ў дно спадала,
То маці есці пакідала
Ды йшла ў камору па другое,
Яшчэ больш смачнае, ядкое,
І тарабаніла сюды
Для заканчэння ўжо яды
Тварог, запраўлены смятанай
(Нясла з вялікаю пашанай).
За ёю хлопцы адставалі
І бацьку з дзядзькам пакідалі
Над верашчакай завіхацца.
Мужчыны бралі па аладцы
І аж пацелі, небаракі.
З аладкі дзядзька рабіў трубку,
Каб лепш здаволіць сваю губку
І больш зачэрпаць верашчакі.
А бацька браў блінцом спавагу,
Бо на Антося меў увагу:
Антось жа правіў гаспадарку,
Рабіў за двух, на сваім карку
Цягнуў ярэмца хлебароба,
Ну, словам, дзядзька наш — асоба!
А пападалася там скварка,
Была між імі чуць не сварка:
— Бяры, Антось! — Я намакаўся,
Бяры, брат, ты: ты больш цягаўся,—
І спрэчку тым яны канчалі,
Што гэту скварку разразалі.
Другая міска, міска-яма,
Апаражнялася таксама,
І ўжо к канцу таго снядання
Хлапцы здаволілі жаданне,
І ад мужчын яны адсталі.
Павольней сківіцы жавалі,
Крышылі страву, як нарокам.
І бацька кідае відэльцы,
Рукою гладзіць па камзэльцы,
На абразы ўскідае вокам
І шэптам хрысціцца набожна.
Тым часам міска і парожна,
І маці стол ужо прыбрала,
Пасуду, лыжкі паласкала.

А дзядзька сеў курыць на ўслоне.
Злажыўшы шчыльненька далоні,
Міхал сядзеў, не варушыўся
І ў мыслі нейкія ўглыбіўся.
Ды маці з дзядзькам добра знalі,
Дзе тыя мыслі вандравалі,
Што іх гарнула, што туліла
І дзе было ім гэтак міла.
Даўно ўжо бацька жыў думою
Разжыцца ўласнаю зямлёю
І не належаць ні да кога,
Не знаць начальства ніякога.
І калі бацька каго стрэне,
Не прапускае ўжо здарэння
Спытаць, праведаць аб зямельцы:
Дзе прадаецца, як багата,
Якія выгады і плата,
Як блізка рэчка ці крыніцы?
І чым больш служба дакучала,
Тым болей бацьку прыцягала
Свая зямелька, свая хата
(Няўжо яна яму заклята?),
Прытулак свой, куток уласны;
Такі ён мілы быў і красны,
Што наш Міхал там жыў душою,
Не знаў улады над сабою,
Апроч зямельнай той улады.
Завёў бы там сабе прылады
Ды жыў бы панам і не гнуўся,
Шырока б там ён разгарнуўся.

І бацька ў вольныя часіны
Расказваў дома ўсе навіны
І чуткі ўсе наконт зямелькі.
Так і цяпер, у час нядзелькі,
Аддаўся бацька светлым марам
І вёў размову з такім жарам,
Што бацьку ў хаце ўсе дазвання,
Як бы ксяндза таго казанне,
Так шчыра слухалі, маўчалі,
Што й нос абцерці забывалі.
— Пытаўся я ў людзей, брат, сёння
Наконт зямлі каля Заблоння,—
Так бацька мову расчынае
І вочы весела ўскідае

На ўсіх, хто толькі быў у хаце:—
Там, брат, гароды — чуеш, маці?
(Ён гэтым жонку падкупляе)
Так ураджайны, так багаты,
І блізка, тут жа каля хаты!
Сама зямля без гною тлуста,
І надта родзіцца капуста:
З вядро галоўкі вырастаюць,
З трох коп кадушку накладаюць!
А мак! а рэпа! морква, бручка!
А буракі, гуркі, пятрушка —
Ўсяго, ўсяго, ну, проста — страх!
Ўсё там расце, як на драждждах.
І рэчка ёсць. А рыбы, рыбы!
Вось дзе, Антось брат, пажыў ты бы! —
Пад дзядзьку бацька падвёў міну:—
Лаві ліны і еж саміну —
Самы жывуць там, як цяляты! —
А дзядзька быў рыбак заўзяты,
Рыбак у ім тут абудзіўся,
Як сонца, твар яго свяціўся,
І ад прыемных ціхіх смехаў
Чуць не да вуха вус заехаў.
— Ну, ўсе выгоды каля бока,
Тае ж зямлі якраз валока,—
Міхал распісваў з жарам далей:—
А чорны грунт—дванаццаць цалей!
Жыта там родзяцца на дзіва:
Як едзеш між хлябоў вясною,
Ў іх конь хаваецца з дугою!
А з ячмянёў вары хоць піва.
Грэчка, аўсы растуць, як лозы,—
Не то, што ў нас: адны занозы
Пад кіпці ты панаганяеш,
Пакуль дзве жмені нажынаеш.
І ўся зямля ў адным адрубу;
І лес там ёсць, найболей дубу,
А дуб расце на добрай глебе;
Не клапаціўся б там а хлебе...
Адкуль ні глянь — усё ўпадобна:
Перш-наперш, жыў бы там асобна,
А не ў галдзе, страшэнным сціску,
І лбоў не білі б там за міску,
Як гэта водзіцца ў народзе;
Там зможаш быць з суседзьмі ў згодзе.

Другое дзела — воласць блізка.
І то не дробная, брат, рыска;
Там школка ёсць, а дзецям трэба
Даўно навука і вучэба,
А то растуць, на лес, вось, глядзя;
Зірні: унь дуб які ўжо Ўладзя! —
На зэдлі Ўладзік схісянуўся,
Алесю хітранька ўсміхнуўся.
— Ну, а я, тата, ці вялікі?—
Спытаў Алесь. — Ты? салапяка!
Нос абатры йдзі, разявяка!
Ўсё грае носам, бы музыкі
У гэтай кірпе завяліся.
Вазьмі анучу, абатрыся! —
Алесь не рад быў, што спытаўся,
І ў кут ён борздзенька хаваўся.

І бацька моўкне і чакае,
Што скажа дзядзька або маці,
І ціха стала ўраз у хаце:
Чутно, як муха пралятае.
— Пасада, кажаш, вельмі ўдатна,
Ўсяго там родзіцца аж надта.
Чаму ж яе там не купляюць?
На нас, ці што, людцы чакаюць? —
Пытае маці: — Каб такая
Была зямля гэта прыўдала,
Яна б дагэтуль не гуляла.
Або аб ёй ніхто не знае?
Ці тыя людзі ўсе паснулі,
Якім зямелька трэба пільна?..
Ой, каб яна была прыхільна,
Яе б даўно ўжо прыгарнулі.
— Чакаць не будзе, ёсць вядома,
Калі сядзець ты будзеш дома
Каля свайго збана, карыта,—
Сказаў Міхал крыху сярдзіта:—
Сама зямля не прыйдзе, чуеш,
А сам за ёю павандруеш.
Калі сядзець ды так гадаці,—
Не выседзіш нічога, маці.
Не бойся: людзі не сядзяць,
Зямля не будзе нас чакаць.
Не запустуе, не згуляе!
— А пэўна,— дзядзька пацвярджае.

— Ды як яно ўжо ні было б там,—
Зноў кажа бацька,— а пад плотам,
Зямлю купіўшы, не валяўся б,
Ды як бы жыў яшчэ! Не знаўся б
Ні з панскай ласкай, ні з панамі,
Жылі б сабе гаспадарамі.
А што за шчасце тут, спытаем?
Які прыбытак мы тут маем?
Вуглы падпёрты пірагамі?
Што грыб падымеш тут часамі?
За ўсё іх голаву, з грыбамі!..
Яно б чаму? служыць бы можна,
Каб не валяўся так нязбожна
У вочы гэты Рак-вар'ят.
Ці ж чалавек ён? азіят,
Душа зацятая, ліхая,
Такіх паноў і свет не знае.
Ды хоць бы пан, а то — зараза,
Так, шалахтун, байструк, пралаза,
Няшчасны вырадак, пастух...
А колькі гонару і мух!
Ды як тут жыць? Няма ахвоты,
І марны ўсе твае турботы.
Жывеш, ліпіш, як на калу ты,
І ногі й рукі ўдзеты ў путы.
А подзьме вецер, і ўсё бухне,
І ўсё старанне тваё рухне.
А дзе дзявацца? Пакукуеш,
А век на службе не звякуеш.—
І ўсе тужліва замаўкалі,
І думкі кожнага займалі
Аб тым, што тут жывеш дачасу,
Жывеш сяк-так, пакуль жывецца.
Калі ж нібудзь, а давядзецца
Шукаць свайго хлябка і квасу.

IV · НА ПЕРШАЙ ГАСПАДАРЦЫ

— То як жа быць? — спытаў Антоні: —
Давай, брат, думаць хоць сягоння
Ці так ці сяк, каб даць параду
І к аднаму ўжо прыйсці ладу
Раз назаўсёды, аканчальна.

Вядома, служба — рэч гадальна,
А ў гэтым пекле і тым болей:
Не пэўна жыць пад панскай воляй.
Але з чаго пачаць, мой браце?
Бо невялікае багацце,
І як ты знойдзеш канцы тыя,
Калі кішэні ў нас пустыя?
— Ну, ты заглядваеш далёка,
Дык трохі хібіць тваё вока —
Вось гэта раз; а па-другое —
У нас ужо ёсць сёе-тое:
Ну, пляц, зямлі на чвэрць надзела;
Лічы пад тысячу іх смела.
А там зямельны банк паможа,
Быка, карову прадамо...
Чаго палохацца? дармо!
Абы ахвоту меў, нябожа!
А пры жаданні, пры ахвоце
Сам чорт не страшан у балоце! —
Сказаў Міхал на словы брата,
Сказаў рашуча і заўзята.

А маці слухае маўкліва,
Аб чымся думае тужліва;
Сказаць штось хоча і ўздыхае,
Штось за язык яе трымае.
— Вось як пачнеш так разважанне,
Агоркне ўсё табе дазвання,—
Нарэшце маці не ўтрывала:
— Таго няма, другога мала;
А як жывеш ды не гадаеш,
То й ліха тога не зважаеш...
Так... хоць зямлі свае нямнога,
Але ўсё ж лепей, як нічога.
А збудзь яе — пачуеш страту,
Бо дзе паставіш тую хату,
Калі няшчасце напаткае?
Бо гэта служба ўжо такая.
А там, за светам, на чужыне
Ніхто цябе, ой, не прыхіне!
І як там будзе з той зямлёю?
Не хваціш голаю рукою,—
Няпэўна ўсё і невядома,
Дык больш пільнуйцеся вы дому!
— Ну, вось кабеціна дзіўная! —

Міхал на жонку нападае:—
Ці ж мы зямлю сваю збываем?
Мы на рахункі прыкідаем.
Ды што, скажы, ну хоць бы й пляц?
Падумаць — выстраіш палац!
Па часе будзе і развага,
Калі ў лоб стукне табе шляга!
— Вядома, бацькаўшчыны шкода,—
Сказаў Антось у тоне згоды:—
Але ж і трэба меркавацца
І аднаго чаго трымацца;
І не чужым, а сваім вокам
Агледзець трэба ненарокам,
Як мае быць, Заблонне тое;
А можа выйдзе што-якое.
Рабіць тут трэба— адно слова,
Не то што — цуп-луп! — і гатова,
Бо гэта справа — не пустая;
Людскі ж язык касцей не мае.
Я так бы раіў: выбраць час
І аглядзець усё зараз,
А там сама пакажа справа,
Ці варта шуму ўся аблава,
Бо мо ваўкі ўсе пасхадзілі.—
На том яны і парашылі.
Я тут спыню апавяданне,
Каб значны крок ступіць назад,
Зрабіць уважлівы агляд
Прычын імкнення, парывання
На новым грунце сесці стала,
І чым жыла душа Міхала.
А поруч з гэтым мімаходам
Жыццё мінулае крануць
І ў цёмны кут яго зірнуць,
Дзе пад халодным яго лёдам
На зло ліхім яго прыгодам
Крыніцы свежыя цякуць.

Міхал... вы лепш спытайце самі
Пра палясоўшчыка Міхала:
Яго ўся воласць наша знала,
Ён быў вядомы між панамі!
Ды што паны?! сам князь Антоні,
Я памятаю, як сягоння,
Не раз з Міхалам меў размову.
І знаў жа службу леснікову!

Ён ведаў, як свае пяць пальцаў,
Ну, да мала ўсіх мікалаўцаў.
Патрава здарыцца, пакража,—
Як бачыш, вызнае, дакажа
І дойдзе ўжо да галубочка,
Як бы па нітцы да клубочка.
Дык і не дзіва, што Міхала
У нас любілі вельмі мала.
Міхал сам гэта чуў і ведаў,
Ды што ты зробіш? Так з прадзедаў
Было-вялося і вядзецца,
І ўсё ўпустую люд таўчэцца;
Ды будзе час паразумення —
Таўкне пад самае карэнне...
І вось што, братцы, дзіўна ў свеце,
Вы толькі добра паглядзеце:
Той чалавек, што першы, збоку,
Ўжо без таго не ступіць кроку,
Каб не ткнуць пальцам на другога,
Як на заклятага, ліхога,—
Ён тое самае ўчыняе,
За што другога бэсціць-лае,
Як толькі скуру яго ўздзене
Ці чуць кранецца яго кія —
Такім яшчэ ваўком завые,
І дзе ён добрасць толькі дзене?
На што вада, але і тая
Не ўсюды роўны нораў мае:
Спакойна ў ямах і заторах,
Але капае дол у горах
І страшна пеніцца, бушуе,
І грунт каменны там свідруе.
А сіла ў тым, на мой пагляд,
Які выконваеш загад.

Міхал, як толькі ажаніўся,
Тады ж ад бацькі аддзяліўся,
Бо стала цесна. З той прычыны
Хадзіў на сплаў ён, на віціны,
Разоў са два схадзіў у Прусы —
Куды не трапяць беларусы?
Але абрыдла гэта справа.
І адвярнуўся ён ад сплава;
Пайшоў на службу таўкануцца,
Бо дома недзе разгарнуцца.
Наўперад ён праз час каторы

Быў пры падлоўчым на каморы.
Стары ляснічы па-сваему
Цаніў Міхала, як служаку:
Ганяў усюды небараку,
Як бы скаціну тую нему.
Не раз на жалабы Міхала
Ляснічы так казаў, бывала:
— Што ж? добры конь і цягне дужа! —
І не пускаў Міхала з гужа.
Міхал яму рабочых ставіў,
І сенакосы яго правіў,
І дагляд меў за панскім статкам,
А службу нёс сваім парадкам,
Бо што ты зробіш тут? стараўся.
Ў другое месца перабраўся —
Яму уважыў пан ляснічы,
І сеў Міхал у страшнай дзічы,
Дзе лес адзін, хмызняк ды поле
Ды ветру посвісты па волі.
Было зямелькі там валока,
Дзе можна б моцна і глыбока
Пусціць карэнні ў грунт, абжыцца —
Было на чым разварушыцца.
Але бязгнойная, пустая
Зямлі валока была тая,
Дзе рос сівец ды пырнік густа
І дзе спакойна каля куста
Ляжаў шарак, бо там ніколі
Саха зямлі не бараздзіла.
Было маркотна і няміла
У тым пустым, здзічэлым полі.
Міхал наехаў без нічога.
І вось жыві тут, разжывайся,
Хоць сам у соху запрагайся,
Ўпрагай і жонку на падмогу
З трыма малымі хлапчукамі.
Але стаў цвёрдымі нагамі
Міхал на гэты грунт няплодны.
— Не плач: не будзем тут галодны;
Бог дасць, сяго-таго прыдбаем,
Дабра якога дачакаем, —
Так разважаў ён сваю жонку: —
Жывым не кінешся ў палонку!
Зямлі — зірні — як скінуць вокам. —
За гаспадарку ненарокам
Міхал на новым месцы ўзяўся:

Каня, кароўку расстараўся,
Завёў свіней, дзве-тры авечкі.
Тым часам з дому для падмогі,
Саху забраўшы і нарогі,
Антось прыехаў і на грэчку
Узняў маргоў са два папару.
І ажывіліся амшары,
Запахла свежаю раллёю,
Як бы сам бог тут над зямлёю
Прайшоў і глянуў міласціва.
Антось заложна і цярпліва
У зямлю ўкладваў свае сілы.
На божы свет, як бы з магілы,
З зямлі травінкай далікатнай,
Густою шчотачкаю здатна
Выходзяць дробныя зярняткі.
Як у калысачцы дзіцятка,
Калі ўжо трошкі акрыяе,
Сваю галоўку падымае
І навакол глядзіць здзіўлёна,—
Так гэта збожжайка зялёна
Да сонца цягнецца лісткамі,
Бы к матцы дзіцятка рукамі.
Тым часам хлопцы падрасталі,
Старэйшым дома памагалі.
Прайшоў гадок, мінуў другі,
Ў касьбу запахлі мурагі.
На полі ветла, самавіта
У рад стаялі копкі жыта,
Так аздабляючы загоны.
А ў агародзе мак чырвоны,
Раскрыўшы гожыя лісточкі,
З іх ткаў прыўдалыя вяночкі
Вакол галоўкі маладзенькай,
Такой прыгожай, зеляненькай.

І часта ў добрую пагоду
Ідзе Міхал дамоў з абходу,
І хоць чуваць, што ныюць ногі,
Але зварочвае з дарогі
І робіць крук, бо як стрымацца,
Каб не зайсці палюбавацца
І ярыною і жытамі?
Ідзе, а ветрык з каласкамі
Вядзе прыемную размову
І цешыць душу леснікову.

Міхал падыдзе і прыстане,
І лаву жыцейка агляне
Ды возьме ў пальцы асцярожна
Яшчэ няспелы і парожны
Ён колас жытні і паглядзіць,
Рукою лёганька пагладзіць,
Нібы сынка свайго малога,
І ў сэрцы дзякаваў ён бога.

У тым кутку, глухім і дзікім,
Стараннем дзядзькавым вялікім
І цяжкай працай хлебароба
Набыта розная надоба;
Ўсё зацвіло, загаманіла,
Бы жыватворчая тут сіла
Ад сну прыроду абудзіла.
Гумно паўнела з кожным годам,
І багацеў хлявец прыплодам,
І грош стаў лішні завадзіцца,
Было што есці, чым акрыцца,
І быў парадак, лад у хаце.
Ўжо з тым кутком зжылася маці,
Даўно прывыкшы к адзіноце;
А цэлы рад збаноў на плоце
Казаў аб тым, што гаспадыня
Была ўжо ў моцнай каляіне
І што яе, таксама, справа
Вялася добра і рухава,
Бо тут збаны не так стаялі:
Яны за тое ўжо казалі,
Што малака было даволі.

Ў пастаўніку, пры самым полі,
Свіння, як хворая, стагнала,
Хоць гэтай хворасці не знала,
Яе такая ўжо натура:
Стагнаць і лыч трымаць панура,
Як бы ёй цяжка жыць на свеце.
А парасяткі, яе дзеці,
Ўсяму дзівіліся несканчона,
Бо надта рохкалі здзіўлёна.
Другі гурток другой жывёлы,
Дзесятак кур, пявун вясёлы
Каля платоў чарвей шукалі;
Квактуха голасна квактала,
А кураняткі чарадою

Паслушна ўсюды йшлі за ёю.
Тут кожна рэч аб тым казала,
Што маладая гаспадарка
Ішла ўпярод паспешна, шпарка
І большы круг яна займала.

Часамі хмурнаю вясною
Цяплом павее, цішынёю,
І хмарак сівыя фальбоны
Падуць, апусцяцца наніз,
І неба яснага абрыс
Зірне скрозь цяжкія заслоны,
І дзень тужлівы, засмучоны
Аздобіць сонцаў агняпіс,
І ўсё вакол павесялее,
На момант сцішыцца, замлее,
На ўсё адбітак ляжа згоды,
І нікнуць подыхі нягоды.
Зямельцы неба усміхнецца.
Глядзіш — тады табе здаецца,
Што холад згінуў назаўсёды.

Але ці ж так? Эх, негадана
Вятруга ўсходзіцца паганы,
І даль палёў маркотна стане,
Жалобы цень яна апране,
І ўсё нейк смутна пазірае,
Чагось нядобрага чакае.
Так і ў жыцці: бягуць часіны,
Ліхія, добрыя хвіліны,
Адна змяняецца другою.
Не ўспеў Міхал з сваёй сям'ёю
І пяць гадкоў спазнаць спакою,
Як сталі чуткі пачувацца —
Ляснічы сам даваў намёкі —
Праз час не вельмі так далёкі
Ў другі куток перабірацца.
І гэта вестка ўсіх смуціла,
Рабіць ахвоту ўсю адбіла:
Рабі, працуй, кладзі ты сілы
У гэты дол чужы, пастылы
І горкім потам аблівайся;
Зрабіў парадак — выбірайся
Ды йзноў ідзі адсюль у госці...
Эх вы, паны! Эх, ягамосці!..

V · ПЯРЭБАРЫ

Вясны чакаў Міхал з сям'ёю,
Чакаў з трывогаю: вясною
Ў лясніцтве йшлаператасоўка
Служачых нізшых, пераходы —
Тут так вялося з году ў годы,—

І як не думае галоўка,
Нічога выдумаць не можа;
Ніяка просьба не паможа,
Калі на чым ляснічы ўпрэцца.
—А можа дасць бог ператрэцца.
І тут гадок ці два пабудзем,—
Сабе не верачы і людзям,
Міхал так думаў, сумняваўся
І тут астацца спадзяваўся.

Ды раз у сесію Міхася
К сабе ляснічы заклікае.
«Ну, гэта нешта азначае»,—
Ў Міхала думка праняслася.
І ў канцылярыю ўваходзіць,
Вачэй [illegible] ляснічага не зводзіць,
Чагось-та важнага чакае.
— Ага, ты тут! Ну, чалавеча,
Збірай манаткі і ў Парэчча
За добры час перабірайся!
Перад вялікаднем старайся
Туды, на месца, перабрацца.
Жыві там, нечага баяцца.
— Панок, за што? — Міхал пытае:—
Што за прычына ёсць такая?
Ці я па службе правініўся?
Ці на мяне пан угнявіўся?
Я не прадаў, не ўкраў нічога...
Скажы, панок, на літасць бога,
За што нас пан перамяшчае? —
Ляснічы строга пазірае.
— Мне чалавек там добры трэба,
А не гультай які, нязгрэба;
Такі ляснік, як ты, каторы
Не будзе спаць п'яны ў разоры...
Парэчча — месца неблагое,
І поле там не так пустое,
Хоць менш яго, затое ж — паша!
Дык будзе хлеб табе і каша.
Пакуль я жыў, і ты не згінеш,
Свае сям'і, нябось, не кінеш —
Куды ты дзенешся? трымайся,
Жыві і з богам разжывайся.
Пайшоў Міхал наш у задуме,
А па дарозе к цётцы Хруме

Ён трапіў з гора выпіць чарку,
Каб галаве яго на карку
Было лягчэй крыху трымацца.
—І што за страх перабірацца? —
Міхал дарогай разважае:—
Мяне ляснічы паважае!..
А месца, праўда, не ліхое...

«І г-э-э-эй ты, наша жыццё зло-оо-е!» —
Міхась у лесе песню цягне
І тахты стрэльбай выбівае,
Назад, наперад выкідае,
Зайсці скарэй дадому прагне
Навінай важнай падзяліцца.
Ідзе ён смела, не баіцца
Праборкі дома за гарэлку:
Вяліка важнасць, што кватэрку
Ён з гора тога перакінуў!
І на Міхася жаль нахлынуў
І нейкі смутак навязаўся,
А ўрэшце ён усердаваўся,
А на каго? за што? — не знае,
А можа так злосць напускае,
Каб дома жонка не крычала,—
Тым болей, што ўжо выглядала
Яго пасада з-за узгорка
І трохі рупіла праборка.

Міхал вайшоў не зразу ў хату:
Каля хлява перш затрымаўся
І на свінню так углядаўся,
Як бы за гэта браў ён плату.
Ад хлевушка ў гумно заходзіць,
З Антосем гутарку заводзіць,
І ўжо адтуль, раўней, як можна,
Ідзе дахаты асцярожна.
Але як бацька ні стараўся,
А ўсё ж ён лёганька хістаўся.
Антось даўно заменіў гэта:
«Плыве, як панская карэта!»
І чуць ад смеху не качаўся.
А каб прымусіць і паверыць,
Што ён гарэлкі і не нюхаў,
Ў садок зайшоў і пчол паслухаў,
А ў сенях стаў сабаку перыць,

Што ўночы кепска дом пільнуе,
Што мала брэша, кепска чуе,
Зайцоў не гоніць і не ловіць,
А толькі знае і наровіць,
Каб як у хату зачасацца.
— А, ліха матары і батцы!
А, дурань, воўча тваё мяса!
На двор брахаць, стары дурніца!
Гаршчэчнік, чортава ты пыца! —
І на сабаку накрычаўшы,
Тады ўжо стрэльбу з плеч знімае
І, на сцяну яе чапляе,
У хату ўходзіць, торбу зняўшы,
Садзіцца там, гаворыць мала,
Каб жонка зразу не пазнала,
Бо толькі скажа адно слова —
Прапала хітрасць і гатова!
— І дзе ты гэтак налупіўся,
Каб ты смалы ўжо быў напіўся!
Ото натура! — жонка лае,
А ён смяецца, не шманае.
— Няма табе граху, ні посту!
Хоць у палонку кідай з мосту!
— А ў пост, скажы, сварыцца можна,
Калі ты гэтака набожна? —
Міхал у жонкі запытаўся:—
Або я п'яны ці валяўся?..
От не крычы ты і не лайся!
Лепш у дарогу ты збірайся!
— Куды ў дарогу? Што пляцеш ты?
Прапіў свой розум, ці што, ўрэшты? —
З трывогай жонка ўжо пытае
І тон сярдзіты свой мяняе,
Бо ёй у голасе Міхася
Адразу праўда пачулася;
І дзеці бліжай селі к тату,
Якраз вайшоў і дзядзька ў хату.
— Дык так, Антось, пераязджаем,
Апошні час тут дажываем.
— Куды? — Ў Парэчча, у балота!..
— Бадай ты спрахла! от брыдота!
Цягніся зноў, а глуш такая! —
Антось Парэчча праклінае.
Ўздыхнула цяжка-цяжка маці,
І зразу стала смутна ў хаце,

Як бы з усіх куткоў і шчылін,
З усіх чуць-чуць заметных звілін
Сюды бяда панапаўзала
І гэтак прыкра пазірала
На ўсіх, ад мала да вяліка,
Бязжаласна і без'языка,
Зрабіўшы ў момант замяшанне,
І змоўклі ў хаце ўсе дазвання.
Знячэўку маці аж прысела —
Так пераборка ўжо дадзела!
Апроч таго, тут абжыліся,
На ногі трохі падняліся;
Яшчэ б гадочак пажыць ціха,
Але найгоршае тут ліха —
Збірай зноў цапстрыкі, трасіся
Па каранях з дабром, з сям'ёю,
У саму бездараж вясною.
— Дзе наша, брат, не прападае! —
Міхал гаворку зачынае:—
Ці ж толькі свету, што ў аконцы?
Або так міла тут бясконца?
І там мы будзем жыць таксама;
Няма ўжо горшай, як тут яма.
А сенакос тут дзе? за светам!
А там блізютка, каля дома —
Парэчча добра мне знаёма!
А колькі зелені там летам!
Як у вяночку, стаіць хата.
Грыбоў і ягад — страх багата!..
Там выгад болей, чалавеча!..
— Паедзем, татачка, ў Парэчча!
Ось там грыбоў папазбіраю!
Ой, іх збіраць ахвоту маю! —
Схапіўся Костуська і скача,
А маці з гора чуць не плача.
— Згараць яны няхай з грыбамі!
Але ці будзе хлеб, часамі? —
Антось пытае ўжо сярдзіта:—
А колькі там пасеем жыта?
Зямлі, як бабе старой сесці.
Папробуй, сядзь на гэтым месце...
— А дзе ты дзенешся? і сядзеш!
Нічога, браце, не парадзіш.
— Яму, як выпіў, гора мала! —
На бацьку маці зноў напала.

— А мне, ты думаеш, салодка?
Ды справа проста і каротка:
Не будзеш ты з ляснічым спорыць,
Рабі вось тое, што гаворыць.
А не — йдзі вон: варона з куста,
А пяць на куст, бо хлеба луста
Нялёгка ўсім, брат, дастаецца.
Пустым той кут не астанецца:
Не будзе нас — другі там сядзе,
І не зважаючы, не глядзя,
Якое месца і выгода.
— Што так, то так, ды працы шкода,
Якую мы тут палажылі;
Зямлю так добра мы ўгнаілі.
А на каго мы працавалі?
Каму пасаду гатавалі?
Так, чорту лысаму з балота.
Прыпрэцца нейкая галота
Тваёю працай карыстацца,
Тваім мазолем нажывацца.
Не толькі «дзякую» не скажа,
А хвігу ў нос табе пакажа.
— Ну, што паробіш, як такая
Ужо нам доля выпадае?

На трэці дзень прыйшлі падводы.
Ўсе сваякі папрыязджалі,
І двор вазамі паўстаўлялі,
Як бы прыехалі ў калоды
Ці на кірмаш каля калядак.
Тут быў страшэнны непарадак —
На тое час быў перабору.
Была адчынена камора
І сені насцеж. Як папала
Надоба розная стаяла.
Было ўсё зрушана, сарвана:
Крыжы з дзяжой каля паркана
На час кароткі прыхіліліс;
Збаны, гаршкі між іх тулілісь,
І тры цабэркі там стаялі
І чарады свае чакалі;
І тут жа збоку, як той п'яны,
Ляжаў навой стары, драўляны;
Варстат, да часткі разабраны,
На трэскі кінуты, валяўся;

А на вяроўцы мех гайдаўся,
Стары, скараўлены ад гною,
Забыты ўсімі пад страхою.
Пусцела хата, сцены, лавы
І мелі погляд нецікавы:
Ўсё тут было параскідана,
Ўсё не на месцы, не прыбрана,
Як бы зусім не тая хата.
Качэргі, вілы і лапата
Ў кутку адным цяпер стаялі.
Гвазды то тут, то там тырчалі
Па ўсіх сцянах, як бы шчаціна.
Снавалі дзеці і мужчыны,
З сяней, з каморы скарб сцягалі
І на вазы яго складалі.
А маці скрыню пакавала
І дробязь розную збірала.
Ўсе варушыліся, снавалі,
Як бы мурашнік раскапалі —
Такая тут была трывога.
Вуглы счышчалі да нічога
І забіралі ўсё да ніткі.
Падводы пухлі ўвачавідкі.

А як закончылі складацца,
Зайшлі ўсе ў хату сілкавацца.
Між голых сцен, несамавітых,
Такіх панурых, абабітых,
Астаўся стол адзін на месце,
Каб у апошні раз накрыцца
І даць мужчынам прыпыніцца,
На час кароценькі прысесці
І выпіць чарачку, другую
За жыцце, долю маладую.

Тут быў Базыль, Антось Тацянін,
Карусь Дзівак (ён між парканін
Схаваў трайню, рагач, дзве восі,
Тайком узяўшы ад Антося),
Яшчэ Карусь, Паўлюк Куртаты,
Сцяцок, Казюк Скарабагаты
Ды брат Міхася і Антося,—
Мужчын нямала набралося.
Пайшла ўкруг чарка і другая,
Гаворка ў хаце ажывае.

Адзін Антось ужо смяецца
Сваім закатным дробным смехам,
Аж галава з шырокім плехам
І з сівым воласам трасецца.
— Ды ты, брат Ганка, не смуціся!
Вось выпі чарку, не журыся,
Няхай дае бог спосаб новы.
— Ну, будзьце ж крэпенькі, здаровы!
— Э, выпі чыста! от кабета!
— Ды выпі, Ганна! Ну, што гэта? —
Мужчыны ўсе тут загудзелі
Ды дружна так яны населі,
Што Ганна тройчы прыгубіла
І чарку ўсю перакуліла.
— Ну, во гэтак, малайчына,
Хай будзе ж добрая часіна!
— Ой, буду п'яна — ашаломіць.
— Касцей гарэлка не паломіць! —
Крычыць Базыль:— Здароў будзь, Павал! —
І галаву ён закідае
І спрытна чарку асушае,
Ды ломіць хлеба цэлы кавал,
Ды так жуе, што вушы ходзяць.
Мужчыны дарма час не зводзяць
І хутка чаркі асушаюць,
Гаспадарам дабра жадаюць
І добрай долі ўсім дазвання
І ціснуць рукі на расстанне.

Карусь Дзівак часінай тою
Насіўся з восямі, з трайнёю,
У воз іх глыбей запакоўваў,
Ў сярэдзіну рагач засоўваў
І накрываў яго цабрамі,
Каб не знайшоў Міхась часамі.
І воз ён свой у кут стаўляе,
Астацца ззаду патрапляе.

Мужчыны выйшлі на двор з хаты.
— Ну, варушы, Скарабагаты! —
Сказаў Базыль свайму суседу:—
Я за табою, брат, паеду.
І рад нагружаных хурманак
Паволі зрушыў, мінуў ганак
І ў лес чуць значнаю трапою

Пацягся мернаю ступою.
І цяжка, цяжка Ганне стала,
Як бы ў грудзях там што апала,
І сэрца жаласцю занылa;
І ўсё тут стала так няміла,
Што ўжо тут больш ёй не цярпелась
І бегчы ў свет адтуль хацелась,
Абы не бачыць сцен тых голых,
Куткоў пустых і невясёлых.
Ўжо конь запрэжан і чакае,
Капытам дол б'е нецярпліва.
Тым часам маці тарапліва
Закон дзядоў сваіх спаўняе:
Кладзе кусочак хлеба з соллю
Пад красны кут у завуголле,
Апошні раз глядзіць на хату,
Дзе многа дробязі на страту
Пайшло ў час гэты перабору.
— А ну, ты, маці, ідзеш скора? —
Міхась з двара яе пытае;
І маці хату пакідае,
Бо ёй самой тут не цярпіцца,
І з плачам хрысціцца, садзіцца,
Дзе дзеці дробныя сядзелі
І скарб быў зложан даражэйшы.
Алесь і Ўладзя, сын старэйшы,
Пайсці пяхотам захацелі
І з дзядзькам лесам гналі статка.
Апошні раз пустая хатка
З-за груш высокіх паказалась
Ды за узгорачкам схавалась;
І толькі комінак гаротна
Над дахам высіўся маркотна
Ды студні вочап адзінока
Тырчаў над хатаю высока;
Гуменца смутна пазірала
І быццам поглядам пытала:
«Куды яны ад нас з'язджаюць?
Чаму адных нас пакідаюць?»

VI · КАЛЯ ЗЯМЛЯНКІ

Я буду рады, калі ўдасца
Маім людцам у вашай ласцы
Хоць на кароценькі часочак
Заняць хоць цесненькі куточак.
Жыццё іх, праўда, нецікава,

Пра іх нідзе не ходзіць слава,
Аб іх гісторый не складаюць,
Пра іх і песень не спяваюць,
Апроч вятроў, што нудна ў плоце
Зімой у горкай адзіноце
Халодны снег нясуць-здзіраюць
І бедным людзям байкі баюць
Аб жыцці, долі іх пахілай
І плачуць-стогнуць над магілай,
Дзе косці іх у праху тлеюць —
Адны вятры іх пажалеюць.
Але не кожны сцяміць мовы
І жальбы ветру між будовы:
Чаго ён жаласна спявае,
Каму ён песенькі складае?
І бацьку скора сын забудзе —
Каротка памятка аб людзе,
Аб простым людзе. І такая
Ўсім бедным доля выпадае:
Прайсці свой круг, прамарнавацца
І невядомымі астацца
Ды быць забытымі тут ўсімі —
І сваякамі і чужымі.
І мне заўсёды горка стане,
Калі я ўбачу на кургане
Пад шэрым прыкладам драўляным
Прыпынак вечны селяніна.
Стаіць там крыжык-сіраціна,
Сівенькім мохам ўвесь убраны,
З павязкай белай, даматканай.
Пытаю: хто тут пачывае?
Дзяўчына можа маладая
У поўным цвеце красы-сілы
Сышла без часу да магілы?
Ці здатны хлопец-малайчына?
Маўчыць магіла селяніна.
А хто пахован, я не знаю
І смутак моцны ў сэрцы маю.
А тут закопаны навекі
Надзеі, радасць чалавека,
І гора схована ліхое —
Жыццё бядачае людское.
Мае знаёмыя няўзрачны,
Нічым не слаўны і не значны,
Ўсё людзі простыя, малыя,

Хоць па-сваему і ўдалыя,
Але ўдалымі іх не лічуць.
Жывуць, цярпліва долю смычуць
І крыж нясуць мужычы ціха,
Дабра не бачачы з-за ліха.

Ды што зрабіць? Я б сам быў рады
Не ведаць крыўды той і здрады,
Што просты люд нясе вякамі
Сваімі ўласнымі гарбамі.
Ды горкай праўды не схаваеш,
Яе ніяк не ашукаеш.
Ды і навошта? Крый нас, божа!
А праўда мне ўсяго даражай,
І бацька праўдзе вучыў змаля,
Дык з гэтай праўдай ступім далей.

Дзень добры, новая мясціна!
Спаткай ты нас, як маці сына
Па часе доўгае разлукі,
І разгарні прыветна рукі
Для тых, хто змушаны ў няволі
Жывіцца хлебам твайго поля;
Зірні ты светлым вокам ласкі,
Авей крылом прыгожай казкі,
Каб гэта жыцце-пуцявіна
Была нам светлая часіна;
Узброй надзеямі нам грудзі,
Бо мы твае, зямелька, людзі!

На першы погляд нецікава
Парэчча тое выглядала,
І смуткам сэрца калыхала
Старых бярэзін гэтых лава,
Што на балоце між лясамі
Шумела голымі вярхамі.
Было ўсё тут параскідана:
І праслы нізкія паркана
З трухлявых шул павыязджалі,
І трэскі кучамі ляжалі
Па ўсім двары і на дрывотні;
Стары хлявец без падваротні,
Гумно са стрэшкай пасівелай,
Абросшай мохам, абапрэлай,
Прыгрэбнік, хата — ўсё дачыста

Казала ясна, галасіста
Аб непарадку, запусценні,
Аб гаспадарскім нерадзенні.
Слязьмі Міхашча залілася —
Такою ямаю здалася
Старая хата ў тры аконцы!
Парог яна пераступіла —
О, божа добры, як няміла!
Ці свеціць тут калі хоць сонца?
Было так цёмна, непрытульна,
Ў гразі-балоце ўсё агульна:
Як печ, як столь, і сцены, лавы,
І дух пракіслы, дух трухлявы
З усіх куткоў дыхнуў сярдзіта.
Зямля на ямы ўся пабіта.
Было відаць, што тут ліпелі
Да часу людзі і не дбалі,
Гразі ніколі не знімалі,
Рабіць парадку не хацелі,
Жылі па-свінску, кацьмакамі
І ў добрай згодзе з прусакамі.

Вясна была яшчэ ўпачатку,
Але снягі ўжо раставалі,
І дружна ў полі балбаталі
Раўкі, рачулкі, і ў грамадку
Яны ваду сваю злівалі,
Ад сну гаі, лясы будзілі
І людзям душу весялілі.
І ўсё патрошку ажывала:
На дрэве покаўка таўшчала,
Ў сабе лісточак далікатны,
Пахучы, свежанькі, прыўдатны
На добрым сонцы гадавала.
Старыя хвоі і яліны,
Далёка кінуўшы галіны,
Глядзелі хораша, любоўна,
Як іх патомкі згодна, роўна
Стаялі гожай чарадою,
Схіліўшысь к сонцу галавою.
Ў лясах, гаях дразды спявалі,
Ў балотах кнігаўкі крычалі;
А ў небе ўдзень і вечарамі
Высока роўнымі шнурамі
Злятаўся вырай жураўліны,
І амярцвелыя даліны

Будзілі звонкім сваім крыкам,
Як бы прыветным гэтым зыкам
Віталі родныя балоты,
Густыя лозы і чароты.
І на душы нейк весялела,
І сэрца радасці хацела,
А думкі ціхія і мары
На душу клалі свае чары.
Хацелась жыць, ушыр разняцца,
За долю лепшую змагацца;
Ў зніматіся грудзі: чулісь сілы,
І божы свет здаваўся мілы.

Памалу, звольна і ў Парэччы
(Такая ўрода чалавеча)
Зжываліся з месцам, прывыкалі,
Гняздо старое забывалі,
І праз якіх дзве-тры нядзелі
Ўжо весялей на свет глядзелі
Будынкі гэтыя старыя —
Яны зрабіліся як не тыя.
Агледзеў іх Антось, падправіў
І шулы новыя паставіў
Ў гнілы паркан, і лом сабралі,
Ды шыбы ў вокны паўстаўлялі,
Бо не любілі непарадку,
І пачалі жыць зноў спачатку.

Ды йзноў бяда: праз год вясною
Згарэла хата з варыўнёю
І ўвесь набытак, што быў у дому.
Пажар той выбухнуў, як з грому,
Хоць ён і меў свае прычыны.
Як на бяду, пайшлі мужчыны
І Ўладзік з імі ўрассыпную:
Адзін у лес, той да адбору,
З сахою трэці ў гэту пору
Араў дзесь пасеку старую;
Дык што магла з дзяцьмі малымі
Зрабіць жанчына адзінютка?
І ўсё згарэла дачысцютка,
Прапала марна ў чорным дыме.
Зазнала жалю гаспадыня:
Ў агні згарэла яе скрыня
З усім пасагам і набыткам;
Прапалі хусты яе, світка,

Згарэлі кросны, рад багоў
І грошай сорак сем рублеў.
Хоць, праўда, Костусь не збаяўся
І смела з пожарам змагаўся:
Звалок гарошыны з пасцелі,
Тады, як вопраткі гарэлі,
І з імі доўга ён насіўся,
Аж покі зруб не паваліўся.
Бяда, хоць плач, і дзе дзявацца?
Куды ад холаду схавацца?
І маці з дзеткамі малымі
Нядзелі дзве жыла з сваімі.
А на пажарышчы часова
З'явілась новая будова —
Зямлянка-будачка малая,
Ў адно акенечка, крывая,
Але да часу добра й гэта.
Тым часам сонца йшло на лета,
Дык так-сяк кідаліськ, качаліськ,
Хоць дужа з горам спазнаваліськ.
Каля зямлянкі тут прыветна
Гарэў агоньчык чуць прыметна,
Абы не звёўся. Вечарамі
Тут маці ўходжвалась з гаршкамі,
Сям'і вячэру гатавала,
Тады зямлянка ажывала:
Смяяліськ дзеці, мітусіліськ,
Як рыба ў букце, варушыліськ,
Бярвенцы, трэсачкі сцягалі
Ды на агоньчык падкідалі.
Шугала полымя праворна,
Як бы чагось каму смяялась
І то свавольна ўгору рвалась,
То рассцілалася пакорна.
А ветрык, злодзей, не стрывае,
З-за хаткі хітра налятае,
Ў агоньчык раптам уварвецца;
Агонь туды-сюды матнецца
І дымам ветра адбівае,
Як бы тых жартаў не прымае.
А на двары ўжо вечарэе,
І ночка блізка, змрок гусцее,
Агоньчык колер свой мяняе
І сцырван-жоўты блеск прымае;
І моўкнуць птушкі ў цёмным лесе;
Баранчык божы ў паднябессі

Бляе маркотна над балотам,
Як бы шукае ён каго там,
І гэта смутнае бляянне
Ў цішы балот у час змяркання
На сэрцы жалем аддаецца,
І ў душу журбаю ліецца,
І мары розныя наводзіць.
І думка вынікне — праходзіць,
Як тыя хмаркі на заходзе,
Што без слядочка, быццам цені,
У смутным нікнуць задуменні.
Маўкліва-сцішна ўсё ў прыродзе!
Напрацаваўшысь, спачываюць
Усе старэйшыя,— хто ў хатцы,
А хто ў гумне ва ўсёй апратцы —
І гэтак ночкі прасыпаюць.
І вось, бывала, вечарамі
Каля агоньчыку часамі
Алесь і Костусь засядзяцца.
А як ужо пачне змяркацца
І зоркі ў небе замігаюць,
Пужаць іх страхі пачынаюць.
Тады браты радком садзяцца,
Плячо ў плячо, але прызнацца,
Што страшна ім, ніхто не хоча.
— Алесь! ты чуеш, як рагоча
Ў беразняку баранчык божы?
Але ці ведаеш, з чым схожы
Той дробны рогат? Мне здаецца,
Антось Тацянін так смяецца! —
І хлопцы ўраз зарагаталі,
Ды ўраз жа смех той абарвалі:
Вакол было ўсё так спакойна,
Дык гэты смех нейк непрыстойна
Сюды, ў пакой начны, ўрываўся —
Самім ім дзікім ён здаваўся.
Маўчаць яны. Касцёр палае,
Вакол усюды цьма густая
Пільнуе плямку агнявую
І гэту норку залатую,
Што ў нетрах цьмы агонь свідруе,
Каб знішчыць блеск. Агонь сярдуе
І цьме ніяк не паддаецца;
Часамі полымя прарвецца,
І цьма сярдзіта схісянецца,
Адскочыць далей на паўкрока.

Агонь блішчыць, як воўча вока.
Паволі дрэўцы дагараюць,
І ціха іскрачкі ўзлятаюць
І гаснуць борзда без слядочка.
Ўжо позны час, глыбока ночка,
А хлапчукі сядзяць маўкліва
І навакол глядзяць пужліва.
У іх фантазіі дзяцінай,
Затканай страху павуцінай,
Ўстаюць начныя страхі, здані,
І зыкі чуюцца пагані,
Чараўніка і чараўніцы,
І лопат крыллямі начніцы.
А кожны куст ім дзеда родзіць
Таго, што ўсюды лазіць, ходзіць
З мяшком і мыліцай-кульбою
І з доўгай сівай барадою,
Ідзе і дзетак забірае,
След барадою замятае.
На полі неба лес страхлівы
Стаіць зацяты, нерухлівы.
Што ён ў сабе цяпер хавае?
Снуецца нечысць там ліхая,
Мярцвяк пад елкай прытуліўся,
На іх цяпер утарапіўся
І зараз мёртваю рукою
Пачне хрысціць перад сабою,
Каб рух адняць, скаваць іх сілу,
Каб зацягнуць іх у магілу.
Там ходзіць страшны воўк-бадзяга,
Разбойнік крадзецца, туляга,
З акрываўлёнаю рукою
І з страшнай цяжкай булавою.
Шалёны бегае, пужае,
Каго ні стрэне — ўсіх кусае...
— Ну, што, брат Костусь, ці баішся?
Куды так пільна ты глядзіш ўсё?! —
Алесь паціхеньку пытае
І руку брата не пускае.
— Ці бачыш што? — Не, так, нічога! —
Гаворыць Костусь, а ў самога
На лоб кучомка напаўзае...
— Мо пойдзем, братка? — ён гаворыць.
Алесь ахвоцен і не спорыць,
Браты за рукі пабяруцца,
Ў зямлянку вобцас панясуцца.

VII · ДЗЯДЗЬКА-КУХАР

Наш дзядзька, мілы наш Антоні,
Ў дзіцячым часта быў палоне;
Вось так гуртом яго абсядуць
І час работы яго крадуць;
Насі «катла», кажы ім казкі,

Ідзі на поплаў з імі ў краскі,
Давай адказы на пытанні,
Тлумач ты ім усё дазвання:
Адкуль, з чаго дзе што бярэцца,
Вось гэта, тое як завецца,
І чаму так, чаму не гэтак?
Прыхілен дзядзька быў да дзетак.
Ён быў настаўнікам, суддзёю,
Калі, бывала, між сабою
Паспораць дзеткі ці паб'юцца,
Дык да каго тады звярнуцца,
Як не да дзядзькі, да Антося?
Ох, слаўна з дзядзькам ім жылося!
Яшчэ замецьце, што з малымі
Ён размаўляў, як са старымі,
І з імі радзіўся, спрачаўся —
Як роўны з роўнымі трымаўся!
Калі ж хто, часам, з ім не зладзіць,
То дзядзька толькі вус пагладзіць,
Але не скажа ён нічога,
Бо ведаў, чым даняць малога,—
Гаворыць з тым, з кім дзядзька ў згодзе:
— Калі такі ён, ну, то годзе! —
І дзядзька змоўкне, пачакае,
Кісет дастане і закурыць
І вочы чутачку прыжмурыць,
Як бы і ў памяці не мае
Таго, што з хлопцам пасварыўся.
— А як авёс наш урадзіўся?
Схадзіць бы ў Ліпава пабачыць! —
Ўжо знаюць дзеці, што то значыць
Гаворка дзядзькава такая,
Куды ён вуды закідае:
У Ліпава пайсці з ім! божа!
І хто ўстаяць прад гэтым зможа?
Ды гэта ж — свята, ягамосці!
Набок тут норавы і злосці!
І мяккім робіцца паганы —
Хоць ты яго кладзі да раны.
Адно вазьмі яго з сабою,
Усюды пойдзе за табою
І ўсё забудзе, ўсё даруе,
На дзядзьку больш не засярдуе.
А чым жа Ліпава так міла?

Чым так дзяцей яно маніла?
І што за Ліпава такое?
А гэта — поле маладое
Сярод лясоў, як скінуць вокам;
На тым абшары, на шырокім,
Раскошна нівы красавалі,
А ў іх мільёны красак ззялі,
Як бы на небе тыя зоркі;
Лужкі, дарожкі, і пагоркі,
І купкі хвоек маладыя,
Дзе матылёчкі залатыя
На сонцы крыльцамі блішчалі,
Жучкі і конікі трашчалі
І ў стройны звон свой зык злівалі.
Былі там пасекі. Штогоду
Тут сотні блізшага народу
Дзялянкі лесу карчавалі
І на трацяк іх засявалі —
Капу да скарбу, дзве дадому...
Ну, як тут вытрываць малому,
Таму, хто з дзядзькам пасварыўся?
Як бачыш, з дзядзькам ён гадзіўся.

А пойдзеш ў Ліпава лясамі,
Напэўна стрэнешся з ласямі,
І зайца ўгледзіш, і вавёрку,
І норы воўчыя на ўзгорку
Сярод трушчоб між ельнякамі,
І «чортаў камень», што вякамі
Над Азярком ляжыць, як хата...
Ну, ўсякіх дзіў там ёсць багата!
А дзядзька ўсё табе пакажа,
Цікавасць тваю ўсю развяжа.
А найважнейшая тут мэта —
Звярнуць з дарогі і да цёткі
Зайсці на час які кароткі —
Тарэсяй звалась цётка гэта.
Яна так ветла сустракала
І надта ж добра частавала:
Спячэ «цалкоў» на скавародцы,
І так, бывала, наясіся,
Што хоць на пупіку круціся;
Усіх цягнула ў госці к цётцы:
Так узмацуе на дарогу —
Было што есці, дзякуй богу!

О, дзядзька спосабаў меў многа
Даняць праціўніка малога!
Пайсці ў грыбы ці ў тую ж рыбу,
Або паехаць у сялібу
Ці ў млын малоць на хлеб збажынку —
Ўсё гэта квапіла хлапчынку,
Цягнула крэпенька, бывала,
І, як рукою, злосць знімала.
І дзядзька майстар быў на штукі,
І быў механік на ўсе рукі:
І дудку скруціць вам, і стрэлку,
І нарысуе нават елку,—
Такую выштукуе цацку,
А ў Свержань пойдзе — купіць пляцку...
Дык і не дзіва, што любілі,
Што на руках яго насілі.
А жывучы каля зямлянкі,
Паміж лясоў, сярод палянкі,
Яшчэ крапчэй яны здружыліcь,
Адзін к другім цясней хілілісь.
— А ну, давай, брат, запрабуем,
Хоць на цікавасць пакаштуем,
Які тут сок на новым месце?
Мо з хлебам можна яго есці?
— А дзядзечка! мой залаценькі!
Пастаў нам соку, дарагенькі!
— Вазьмі, вазьмі мяне з сабою! —
Тут каля дзядзькі чарадою,
Як чэрві, дзеці мітусяцца.
А дзядзька моўчкі стаў збірацца:
Дастаў сякерку і свярдзёлак,
Пад паху сунуў ён аполак
На латакі і на падстаўкі
Ды вынуў два гаршкі з-пад лаўкі.
— Ну, хто са мною йдзе? — пытае.
— Я!
— Я!
— І я! —крычыць малая
Ў канцы дзяўчынка Міхаліна.
— Куды табе? ото скачыха!
На печ залезь і сядзі ціха! —
Напалі хлопцы на дзяўчынку;
А тая ў слёзы, ў плач, як бачыш.
— Ну, сціхні, ша! Чаго ты плачаш? —
Антось пляменніцу ўцяшае

І нос крысом ёй абцірае.
— Няхай ідзе! А хлопцам брыдка
Так нападаць на дзеўку швыдка,—
Гаворыць дзядзька, бровы хмурыць
І бальшуноў ён злёгку журыць.
Тады і хлопцы тон мяняюць;
Ідуць у лес, крычаць, гукаюць,
Як вучні, вырваўшыся з школы,
І ўсе давольны і вясёлы —
А дзядзька ўперадзе тралюе
І галаву ўгару ўскідае,
Бярозу добрую шукае
З салодкім сокам, баравую,
Дзе б бобам кропелькі сачыліcь.
Знайшлі бярэзіну, спыніліcь.
Залысіў дзядзька дрэва злёгку
(Сякерка востра, кара крохка),
Зрабіў заруб, латак прыправіў,
А пад латак гаршчок паставіў.
І соку кропелькі, як слёзы,
Як град, пасыпаліcь з бярозы,
Аж шкода нейк было дзярвякі:
Здаваліcь ранай тыя знакі,
Адкуль паліўся сок халодны
І пакідаў свой комель родны.

Я помню дзень той. Вечарэла,
Зайшло ўжо сонейка, цямнела,
Агоньчык дзеці раскладалі,
Паленцы, трэсачкі збіралі,
І дзядзька тут жа, распрануўшысь,
Сядзеў на кукішках, сагнуўшысь.
Прад ім стаяў гаршчок і міска
І кошык з бульбай; тут жа блізка
Відзён і збан быў паліваны,
Да палавіны ў дол ўкапаны,
Кружочкам шчыльненька накрыты.
— Алеська! скокні, брат, вазьмі ты
У хатцы тарачку на печы!
Ну, варушыся ж ты, старэчы! —
Наўкол пляменнікі сядзелі,
На дзядзьку пільна ўсе глядзелі,
Як ён, рукавы закасаўшы,
Па тарцы шоргаў, шапку зняўшы.
І кожны лёгка б дагадаўся,

Што тут сакрэт якісь хаваўся,
Памеркаваўшы, як цікава
Была для хлопцаў гэта справа
І як іх дзядзька завіхаўся.
А хто б яшчэ мог болей цяміць,
Таму б адразу прыйшло ў памяць,
Што дзядзька бульбу драў на клёцкі,
Каб згатаваць не па-жаноцку.
Бо што жанкі? раз што панята,
Ноль — слова нашага ім брата;
Як іх на розум тут ні ставяць,
Яны ж сваё ўсё права правяць
І робяць так, як і рабілі,
Калі пяшком пад стол хадзілі.
Але вось ён пакажа носа,
Стварэнне вы доўгавалоса,
Калі ён тут пагаспадарыць
І сам ды з сокам клёцкі зварыць!
Вось будзе штука вам, дык штука!
На тое ж спроба і навука.
А сок быў свежы, такі хвацкі,
Такі салодкі, забіяцкі!
Ён быў галоўнаю віною
Таго, што познаю парою
Сядзелі дзеці чарадою
І з дзядзькі вочак не спушчалі
І стравы важнае чакалі.
— Эх,— цмокаў дзядзька:— наямося! —
Зірнулі хлопцы на Антося
І сліну ўсе яны глынулі,
Паветра носам зацягнулі.
— Ну, што ж вы рукі пасклададалі?
Ў агонь бы трэскі падкідалі,
А то патухне зараз! Жыва! —
Глядзелі хлопцы, як на дзіва,
Як дзядзька, цеста замяшаўшы,
Качаў галушкі, міску ўзяўшы.
А чыгунок, бы пан пузаты,
Кіпіць, пыхціць, шуміць заўзята,
Бо не з вадою ён, а з сокам.
Ідзе тут справа ненарокам;
Дзяржыся, браце! І чуць толькі
Ўзнялося булбатачак колькі,
Дык дзядзька зараз стаў пакрышку
Ў чыгунчык клёцкі кідаць з лыжкі;

Укіне лыжку, памяшае
Ды зноў другую набірае.
А хлопцы нават паўставалі,
Ў чыгунчык вочы паўстаўлялі,
Глядзяць, не моргнуць яны вокам:
Эх, мусіць смачны клёцкі з сокам!
— Ну, дзядзька, можа і гатовы? —
Не сцерпеў Костусь, мовіў слова.
— Які ты, хлопча, нецярпячка,
Няхай цябе затопча качка! —
Гаворыць дзядзька на хлапчынку:—
Няхай паварацца часінку,
Каб сокам добра праняліся,
Тады, брат,— эх! адно дзяржыся! —
І дзядзька цмокнуў выразліва,
І хлопцы зноў ждудь церпяліва,
А дзядзька, стоячы, паволі
Памешваў клёцкі.— Ну, даволі! —
Сказаў Антось, і ўсе ўздыхнулі,
Як бы гару з плячэй сапхнулі,
І бліжай к дзядзьку падступіліс.
— Глядзі, мо ўжо пераварыліс,—
Алесь зазначыў палахліва.
— Ну,— Костусь кажа,— ото дзіва!
Не бойся: дзядзька лепей знае...
Глядзі, брат, клёцка унь якая!
А брат ты мой, як булавешка,
Як скула тая, што ў Дзямешкі! —
І — ха-ха-ха! — зарагаталі.
— А каб вы, падлы, не даждалі! —
Гаворыць дзядзька, сам смяецца,
Аж лыжка з клёцкамі трасецца.
— Ну, языкі параспускалі!
Не дам вам клёцак і панюхаць! —
І стаў на клёцку дзядзька дзьмухаць,
Пакаштаваць каб было можна,
І ў рот падносіць асцярожна.
Замерлі хлопцы, ані зыку:
Мінута важна і вяліка;
Глядзяць на дзядзьку і чакаюць
І дзядзьку поглядам пытаюць:
«Ну як? ці смачны? ці салодкі?»
У зубы клёцку, бы ў ляшчоткі,
Зацінуў дзядзька і губамі
Варушыць борзда, як, часамі,

Трусок ці зайчык над капустай,
Каб лепш дазнацца смаку-густу.
Пацмакаў дзядзька і ўсміхнуўся,
Зірнуў на хлопцаў, адвярнуўся
І тут, нічога не сказаўшы,
Як плюне дзядзька, пажаваўшы!
Трах у чыгунчык ён нагою!
І так абцёрся ён рукою,
Што губы й нос чырвоны сталі
І нават вусы затрашчалі.
А хлопцы проста збілісь з тропу
І ў нейкім страсе і ў захопу
На дзядзьку-кухара глядзелі,
Як бы яны аслупянелі.
Быў смешны дзядзька той часінай
З пустою лыжкаю, з тычынай,
Якою трэскі ён варочаў.
А тут Алесь як зарагоча!
За ім адзін, другі паехаў.
Такіх было тут жартаў, смехаў,
Што ўсіх трасло і калаціла
І дзядзьку смехам захваціла.
— Ну, дзядзька, як на смак, прызнайся?
— Паскудства, брат, і не пытайся!

VIII · СМЕРЦЬ ЛЯСНІЧАГА

— Міхал! Міхале! О, Міхале! —
Пачуўся голас як бы здаля
Каля зямлянкі ранічкою
І часты стук у шкло рукою.
— Ўставай, Міхале, адзявайся!

— А хто там? — Я! хутчэй збірайся:
Памёр ляснічы наш! — Да можа?! —
Міхал ускочыў — моцны божа!
І хто б мог думаць, спадзявацца!
Ўжо стаў ачуньваць, папраўляцца...
Каб хто сказаў — не даў бы веры,
Ды то аб'ездчык, пан Ксавэры,
Прынёс навіну гэту, смуту!
— Няхай пан зойдзе на мінуту! —
Сказаў Міхал, адмкнуўшы дзверы.
Цераз парог ступіў Ксавэры,
Вайшоў у хатку і спыніўся,
Бо зразу ў ёй ашаламіўся,
І дальш не ступіш ні на крок:
Не хатка — проста катушок,
Няма дзе нават павярнуцца,
Як у сабачай цеснай будцы.
— Сядайце дзе-небудзь, сядайце!..
Эх, хата наша, выбачайце...—
Міхал калодку падстаўляе.
Ўздыхнуў Ксавэры і сядае.
То быў мужчына ўжо паджылы.
— Ах, мой ты божа добры, мілы!
Ото ж як выбраўся ён скора!
Яшчэ не дальш, як пазаўчора,
Са мною гутарыў, смяяўся
І аба ўсім мяне пытаўся,—
Міхал гаворыць і ўздыхае.
— Ох, браце: смерць не разбірае
І не глядзіць нікому ў зубы:
Гадзюкаю, брат, з-пад падрубы
Знячэўку ўсадзіць сваё джала,
Ці многа жыў, ці жыў ты мала,
Ці ты багаты, ці ты бедны,
Ці ты зайздросны, ненаедны.
Жывём, клапоцімся і дбаем,
І ўсе нарэшце паўміраем,
У нейкім згаснем летуценні,—
Сказаў Ксавэры ў засмучэнні.
— Так, гэта так, пане Ксавэры!
Ўжо загатованы паперы
Для часу нашага скanання
Рукою божага ўзыскання.
І ходзіць смерць, як цень, за намі,—
Сказала Ганна са слязамі...

— Ну, я гатоў! — то пойдзем, браце,
Паплачам хоць па сваёй страце.

Міхал з Ксавэрам выйшлі з хаткі.
Світала ўжо. Дзесь каля гаткі
У гэтым досвітку маўклівым
Крычалі гусі праразліва,
Нястройным хорам гергеталі,
Ды качкі з шумам пралятталі,
І кнігаў нёсся плач з лукі,
Ў глыбі лясоў цецерукі
Ўжо зачыналі свае токі,
Усход віталі агнявокі,
Віталі шчыра і натхненна.
Міхал з Ксавэрам задуменна
Ішлі праз лес, ішлі маўкліва.
І толькі зрэдку сіратліва
Па слоўку ўроняць два служакі.
— Няма ў нас пана, небаракі! —
Міхал гаворыць.— Так, няма.
Жыві ўдава цяпер сама,—
Сказаў Ксавэры задуменна.
— Ну, пане, будзе цяпер змена,
І пойдуць новыя парадкі,—
Міхал выказвае дагадкі.
— А пэўна: будзе талачэча,
Не без таго ўжо, чалавеча! —
Ўздыхнуў Ксавэры:— шкода пана!
Ох, бедны: выбраўся зарана!
А жыць бы мог, такі здаровы,—
Ну, чалавек, як корч дубовы...
Пажыць бы трохі яму трэба,
Пакой душы яго і неба.—
Так гаманілі, йшлі праскамі
То праз лужок, то хвайнікамі —
Ўсяе дарогі на паўмілі,
Ішлі, нябожчыка хвалілі,
Як чалавека й служку князя,
Як і вядзецца ў такім разе.
— Не кепскі быў: і распытае
(Хай са святымі спачывае),
Як ты жывеш, ці ты галодны,
Ці ты спачыў,— як бацька родны,
Але, сказаць, яшчэ й не ўсякі!
А прынясеш што — без падзякі

Ужо не выпусціць, заплаціць,
А на дарэмшчыну не квапіць.
— Быў чалавек ён справядлівы,
Не фанабэрысты, праўдзівы! —
Ксавэры так жа пацвярджае.
На тым гаворка іх змаўкае.
Ідуць маўчком яны; заняты
Сваімі думкамі з іх кожны.
«Так. У лясніцтве кут парожны,
Куток паквапны і багаты,
Не застаіцца, не згуляе,
Паноў к сабе ён прыцягае,
Як рыб гарох у азярыне,
І кожны ў замку службу рыне,
Сюды пацiснецца з ахвотай,
І не прыедзе, а пяхотай
За душу мілую прычхае,—
Міхал з сабою разважае.
Але хто ж гэта месца зойме?
Яно то праўда: ў панскай плойме,
Сказаць, не будзе недастачы,
Ды гора ў тым — адзін лядачы,
Другі без клёпкі, трэці злосны,
Несправядлівы, безлітосны,
Як вось, напрыклад, Табартоўскі
Або падлоўчы, пан Бялоўскі.
Назначаць гэтакага ката,
Тады запахне свая хата.
Набыць дабра не надта лёгка,
Яно, як шклечка тое, крохка:
Чуць да яго не так кранешся,
І з чарапкамі астанешся.
А ліха прыйдзе без падмогі,
Бо ліху — бітыя дарогі
І ўсюды сцежкі яму вольны,
То роўна-гладкі, то вакольны,
Не абміне яно нікога».

Так смерць ляснічага старога
Міхала моцна ўскалыхнула
І ўсё ўверх дном перавярнула.
І тут у першы раз Міхала
Вось гэта думка напаткала:
Купіць зямлю, прыдбаць свой кут,
Каб з панскіх выпутацца пут,

І там зажыць сабе нанова:
Свая зямля — вось што аснова!

Ўставала сонейка з-за лесу,
Скрозь тонкіх хмарачак завесу
Усюды косы раскідала;
І ўсё жывенькае вітала
Усход яго на ясным небе
І клапатком аб пільным хлебе
Дзянёчак новы зачынала,
Калі Міхал і пан Ксавэры
Ўзышлі маўчком на двор кватэры.

На горцы ціхай, невысокай,
Каля засценка недалёка,
У бок дарогі, ў глыбі сада
Стаяла панская пасада.
Прасторны, роўны двор, вясёлы
Заўсёды повен быў жывёлы:
Хадзілі куры з певунамі
Ў кампанні важнай з індыкамі,
І, распусціўшы хвост мятлою,
Павук пахаджываў з павою,
Як пан вяльможны, радавіты;
Ў кутку двара каля карыта
Шнырaлі качкі-плюскатухі;
Япрук заможны, лапавухі
Спацыраваў паміж платамі
І смешна ўскідваў кумпякамі,
Калі, часамі, каля дому
Ён гукне, рохне па-свінаму,
Здаецца, так, без дай прычыны,
І спрыт пакажа япручыны.
А каля кухні пад аконцам
Сабакі грэліся на сонцы —
Таксама панскае пароды,
І ім было жыццё, выгоды.
Былі тут розныя будынкі:
Гуменцы, гумны і адрынкі,
Хлявы і стайні, і аборы,
Дабра, набытку былі горы.
Але ў машыне гаспадарскай,
Бы ў хітрай штучыне слясарскай,
Згубілась шруба — стоп, машына! —
Няждана выпала пружына!

Рыгор-хурман хадзіў без дзела,
Спярша пабурківаў нясмела,
Цяпер нікога не баяўся,
Хадзіў і лёгенька хістаўся:
Ён трохі стукнуў — ці не з гора?
— А ты чаго тут, мухамора? —
Рыгор насеўся на кухарку:—
Вось калі дам табе па карку!..
— Пайшоў! адстань! ото брыдота!
Прылез, як лысы чорт з балота!
— Эх, Наста! хочаш? а ну, ў скокі! —
Сказаў хурман і ўзяўся ў бокі,
Нагою тупнуў, закруціўся,
Прысеў і ўстаў, заварушыўся —
І то ўстае, то прысядае
І ногі ўперад выкідае.
— Бадай ты спух! ото распуста!
А каб табе было, гад, пуста!
Няма ні сораму, нічога...
Ды пашануйся ты хоць бога.
Хоць бы граха ты пабаяўся! —
Але Рыгор не сунімаўся.
— Скачы, валяй і ты, Настуля!
Што ж? Калі гулі, брат, дык гулі!
Пан пойдзе ў рай, а мы з табою...
А мы — у букту з галавою!
— Пакінь: нябожчык там, у доме!
Пайдзі праспіся на саломе!
І пані унь глядзіць! — Што пані?!
А я-то хто? пане-хурмане,
Дурное заткала ты! знаеш?
Чаму Рыгорам называеш?
Заві мяне... вяльможны пане!
— Няхай цябе зямля апране!
Ото брыда, ото завала:
Яшчэ каб панам называла!
Ці чулі людзі? Налізаўся,
Як той сабака на разніцы!..
— Но, но! бо пойдзеш без спадніцы.
— Адстань! слатою навязаўся.
«На паліцы сланіна,
Пані пеўня смаліла,
А ў рандэльку стаіць лой,
Але не твой, не — не твой!»
А там, у доме, было гора:
Жывы і крэпкі яшчэ ўчора,

Сягоння быў ён нерухомы,
Глухі на ўсё, чужы жывому.
З засценку шляхта пасхадзілась
І ў тым пакойчыку таўпілась,
Дзе пан ляжаў у дамавіне.
— Няхай з святымі апачыне! —
Ўздыхалі, хрышчучысь, старыя,
Схіліўшы голавы сівыя.
— Не кепскі пан быў! — гаварылі
І ціха, стала адхадзілі,
І доўга кучкамі стаялі.
Паны сюды з'язджацца сталі.

Ўсе леснікі былі ўжо ў зборы,
У лепшым стражніцкім уборы:
У новых куртках са шнурамі,
А на грудзінах са знакамі,
На шапках «R» было з каронай,
Каўнер стаячы і зялёны.
Яны па два, па тры стаялі
Каля паркана і чакалі,
Пакуль куды іх не паклічуць,
Стаяць і пану рая жычуць,
Збавення вечнага жадаюць,
Гавораць ціхенька, ўздыхаюдь.
Паслухаць збоку іх — здавалась,
Што ўсе яны пасірацелі,
А што на сэрцы яны мелі,
То тое ў сэрцы і асталась.
Ды толькі мушу я прызнацца:
Як пачынала ўжо змяркацца
І пана з плачам пахавалі,
Ўсе леснікі пілі, гулялі,
А потым сталі барукацца.
Амброжык Кубел разгуляўся,
Са ўсімі шчыра цалаваўся,
І кварту трэцюю ўжо ставіў,
І ўсёю выпіўкаю правіў.
— Браткі! Гуляйма! Калі свята,
Дык трэба выпіць хоць багата! —
Крычаў Амброжык:— Сцеражыся! —
Кіўнуў ён носам на Міхася,
І чарка ёмка паднялася.
— Эй, цётка Хрума! ўраз з'явіся! —
Вайшла і Хрума ў старым чэпку.
— Здарова, цётка! як ты крэпка?

— От! —кажа Хрума і смяецца,
Такою добраю здаецца,
Што наш Амброжык увесь тае
І Хруму маткай называе.
— Ах, пан Амброжык! нашто жарты?
— Галубка-мама! стаў дзве кварты!
Ўсе ажылі і разышліся.
Такія мовы паліліся,
І пахвальба пайшла такая!
— Падаць мне Тэша! — Лось гукае:—
Я разарву яго вантробы,
Бо свет гарыць з яго, хваробы!
Падайце: вырву яму вусы
За ўсе даносы, за падкусы! —
Абрыцкі-Тэш быў-такі з нюхам,
Ад Хрумы зызнуў адным духам.

Быў позны час, як «цётку» Хруму
З вясёлым шоламам і ў тлуму
Лясная стража пакідала.
Ў яе вачах зямля скакала,
І месяца бліскучы крайчык
Па небе пстрыкаў, як той зайчык.
Счакаўшы трохі, разышліся,
І песні зараз панясліся
То тут, то там і лес будзілі,
Як бы ваўкі там галасілі.

«Ой, пайду дадому,
Не скажу нікому.
Ды зарэжу ката,
Бо наш кот — сірата!»

Спяваў Амброжык за балотам,
А Пальчык сыпаў як бы шротам:

«Будзе мяне жонка біць,
Няма каму бараніць!»

Міхал спяваў баском спавагу,
Як бы каваў ён словы шлягай:

«Добра мера, хоць без грошай,
Абы празнічак харошы!»

IX · НОВЫ ЛЯСНІЧЫ

Якраз на самым рассвітанні
Міхал вярнуўся з пахавання;
Вайшоў у хату, распрануўся,
Зяхнуў і смачна пацягнуўся,
Бо цэлы дзень праталачыўся

І, ноч не спаўшы, утаміўся;
І цела соладка нейк ныла,—
Ўсё адпачыць яго хіліла,
І жонка тут не прыставала,
Пра сёе-тое распытала,
Ўздыхнула раз, другі па пану.
— Ну, спі, а я хіба ўжо ўстану.—
І маці стала адзявацца,
Каб за работу тую брацца;
Пайшла каровак падаіла
І бульбу свінням перамыла.
Тым часам сонейка з-за лесу
Зняло цямраную завесу.

Праменні, стрэлы залатыя,
Макушы лесу прабіваюць
І блескам-ззяннем высцілаюць
Нябёсаў багны патайныя.
Ў чародах светаў незлічоных,
Нерасчытаных, неадмкнёных,
Людскі наш лёс — былінка поля,
Пылок нязначны — наша доля,
А нашы радасці і слёзы,
Надзеі светлыя, пагрозы
І ўсё, чым жыцце нас вітае,
Яно адзначнасці не мае
У звязку гэтых светаў божых,
Таемных, страшных і прыгожых;
І жыцце пэўнаю ступою
Ідзе, не ведае спакою,
Людскіх пакутаў не адзначыць,
І страты іх яно не бачыць.
— Эй, хлопцы, хлопчыкі! Ўставайце!
Кароў на пашу выганяйце!
Даўно пара ўжо пасвіць статка! —
Алеся, Ўладзю будзіць матка,
А хлопцы толькі ўзварухнулісь
І на другі бок павярнулісь.
Тут маці трошкі пастаяла
І галавою паківала:
— Шкада будзіць — ох, сон салодкі!
Няхай паспяць яшчэ блазноткі.

Пагукваў дзядзька ўжо на полі
І ткаў сахою кросны-ролі,

Ды пырнік так укараніўся,
Што дзядзька з конікам таміўся,
І сошку часта ён спыняе
І пырнік дзікі вытрасае.
— Ну ж і балота! вось атрута,
То не работа мне — пакута:
Ступіў два крокі і спыняйся
Ды з гэтай пырніцай змагайся.
І як яны тут, ліха долі,
З сахой хадзілі ў гэтым полі?
Як тут расло, на міласць бога,
Калі ў зямлю не ўб'еш нарога?
Дзве баразны прайшоў — конь змогся...
Ну і народ, каб ён апрогся!
Так запусціць зямлю нядбала?
Не гаспадар быў, а завала! —
Антось стаіць, штось разважае
І хмурна поле аглядае,
А потым раптам схамянуўся,
Зірнуў на сонца, ў двор рвануўся.
— Хіба каровы яшчэ дома?! —
Спаткаўшы Ганну, ён пытае,
Ідзе ў гумно і хлопцаў лае:
— Вы што зашыліся ў салому?
Ўставайце зараз, гультаіны!
Прайшло, лічы, ўжо дзве гадзіны,
Як сонца ў небе засвяціла,
Яны ж... хоць ты ўсадзі ім шыла!..
Ўставайце жыва, а то ўскочу,
Устаць вас борзда заахвочу! —
Ўсхапіліся хлопцы і прыселі,
Ўстаюць з нагрэтае пасцелі
І лапці зараз абуваюць.
За браму хлопцаў выпраўляюць.
Вось маці з хаткі выбягае,
Алесю торбу даручае,
А ў торбе хлеб і, пэўна, сала,
І весялей шмат хлопцам стала.

Калі ўжо сонейка прыгрэла,
Антось на полі кончыў дзела
І выпраг коніка сівога,
Свайго памочніка старога.
Сівак з вялікім здаваленнем
Прайшоўся вольна загуменнем

І, баючыся ашукацца,
Раллю панюхаў, стаў качацца
З такім засосам і ахвотай,
Бакі намуляўшы работай.
Антось глядзеў і пацяшаўся
І ціха сам сабе смяяўся.

Ў двары, дзе колісь была хата,
Цяпер работа йшла заўзята,
І цесляры ўжо зруб канчалі,
Гірш з Моўшам дошкі пілавалі;
Ніяк не знойдуць яны скутку
І ўвесь дзень сварацца за дудку.
Ну, гэта сварка ім не шкодзіць,—
Антось са смехам адыходзіць,
Пад вусам смех яшчэ хавае,
Ідзе, Міхася сустрачае.
Міхась ужо крыху праспаўся,
Ў абход сягоння не збіраўся.
Другія думкі і настроі
Ўсё не даюць яму спакою:
За кім лясніцтва астанецца?
Адкуль і хто сюды прыпрэцца,
Пасаду вольную заступіць?
Карціць пытанне гэта, рупіць.
Антось з Міхалам на сняданні
Даюць адказы на пытанні
І кандыдатаў разбіраюць,
Адных пахваляць, тых палаюць.
— Вось, каб Галонскі тут астаўся!
За ім бы, брат, палюдскаваўся:
Такі працяк, не надзіманы,
Ляснічы вельмі б пажаданы.
— Ды гэта так! — Міхал ўздыхае:—
Але заручкі ён не мае:
Яго паны не падтрымаюць,
Бо на прымеце іншых маюць.
Такога вышукаюць струпа
Ці адшчапенца-курашчупа,
Што й службе той не будзеш рады
І адцураешся пасады.
— Вядома так,— і Ганна кажа:—
Жыццё і свет табе завяжа,
Як гад які сюды прыпрэцца;
І немаведама, дзе дзецца,

Як дапячэ табе часамі,
Хоць ты наймайся батракамі.
— Эх, брат!—махнуў Міхал рукою,—
Мы чулі ўладу над сабою,
А пажывем — яшчэ пачуем,
А тут, хоць як мы ні мяркуем,
Але нічога не даб'емся,
Куды ні пойдзем, ні таўкнемся,
Дабра ніколі не прыдбаем,
Пакуль свайго кутка не маем.
— Свайго кутка! сказаць то лёгка,
Ды гэта справа вельмі крохка:
Тут грошай трэба поўна жменя —
Не наша голая кішэня...
Купі зямлю ды замацуйся,
Купі ты лесу, пабудуйся...
А ў Мікалаўшчыну вярнуцца —
Ўжо лепей тут як-небудзь гнуцца,
Бо там — галда, там шум, цяснота,
І не бярэ ніяк ахвота
Туды зноў ехаць будавацца,
Дык трэба службы ўжо трымацца,
Пакуль яшчэ трымацца можна,—
Антось зазначыў асцярожна.
Да дзядзькі маці далучылась,
Ў другі бок мова пахілілась,
І будзе новая тут хата,
Пасада пашаю багата,
Ніхто цябе тут не сціскае
І ў твой гаршчок не заглядае,
Сядзець не будзеш тут без хлеба,
А пацярпець, вядома, трэба.
— Так, пацярпець! адно цярпенне
І можа даць табе збавенне,—
Тут усміхнуўся Міхал скрыва:—
І гніся век, цярпі маўкліва,
Пакінь ты ўсякую надзею
Хамут з сябе зняць, дабрадзею!
А над уласнай гаспадаркай
Варонай чорнаю закаркай
І цяжкі крыж пастаў над ёю,
Як мусім ставіць над сабою.
Цярпенне — ўсё: яно — бязмежнасць!
Навошта ж тая незалежнасць?!
Навошта гэтае імкненне

Пусціць у грунт у свой карэнне?
Але б вы самі спрабавалі,
Калі б у вочы вам плявалі
І вас агіднаю знявагай
Па сэрцы білі б, як той шлягай!
А ты маўчы, свяці вачамі
Перад паўпанкамі, панкамі
І перад панскім розным збродам,
Цярпеннем скованы, як лёдам! —
Ў Міхала губы дрыганулі,
І вочы іскры сыпанулі.
— Ці мала ўжо цябе тут гнулі?
Цярпі, маўчы, знасі пакорна,
А кожная свіння надворна,
Свістун ці вырадак пагапы,
Няшчасны лёкай надзіманы,
Ці так нікчэмная басота,—
Яна твайго не варта бота,—
Цябе скубе, цябе ўшчувае —
Маўчы! няхай жа бэсціць, лае,
За нос, як хоча, няхай водзіць!
Антось і Ганна не знаходзяць,
Што адказаць і што парадзіць
І як пытанне гэта ўладзіць.

Прайшла нядзеля і другая —
Час не стаіць і не чакае.
Ўжо хата новая гатова,
Прыбраны трэскі ўжо і дровы;
Над белым дахам, як карона,
Красуе комінак чырвоны;
Прыветна вокны пазіраюць,
Бы вас у госці запрашаюць,—
Ну, добры выгляд хата мае,
Яна і цешыць, здавальняе.
Сюды сямейка перабралась,
І гэта хата паказалась
Пасля зямлянкі проста раем.
— Хоць хату добрую, а маем,—
Не тое цеснае скляпенне! —
Казала маці ў здавальненні:—
Чысцютка, светла, бы ў пакоі! —
Прыемна пахла тут смалою
І свежым дрэвам, хваіною.
І ўсё здавалася бы гладка,

Каб так не скончылась загадка
Аб тым падлоўчым на кватэры.
Аб'ездчык, самы той Ксавэры,
Прынёс навіну ў гэту хату.
— Не падвязло нашаму брату:
Пякельны пан! — Ксавэры кажа:—
Як ноч, на нас на ўсіх ён ляжа.
— А хто такі? — Міхал пытае.
— Бадай яго Міхал ці знае:
То пан Ракоўскі з-пад Татаркі!
Як кажуць, пан занадта шпаркі...
— Пастой, пан, прозвішча знаёма!
Ну, так: я чуў аб ім, вядома...
Дык пан Ракоўскі! Ну, віншую!
Пакажа нам, дзе рак зімуе! —
І — ха-ха-ха! — Міхась рагоча:
Ён паказаць тым смехам хоча,
Што ашукалісь нечакана,
Прыдбаўшы гэтакага пана.
— А як жа! чуў я, што за пташка!
Лядачы нораў, лае цяжка,
Яшчэ і звычай такі мае,
Што з кулакамі налятае.
Ляснічы новы не з'явіўся,
А ўжо, як трэба, уявіўся;
Усё падробна распісалі,
Як бы яго даўно тут зналі:
І як ён выглядзіць сабою,
І што ён мае за душою,
І чым выдатны і багаты,
Ці кавалер ён, ці жанаты,
Калі, дзе, чым ён вызначаўся,
Як да людзей слатой чапляўся,—
Ну, адным словам, адчыталі,
Ўсе косці пану перабралі.
І праўда, пан быў злы, пагань
І звераваты, надзіманы,
І мух не мала меў у носе.
І шмат цяжэй тут павялося.

І вось, вярнуўшыся з абходу,
Як бы апушчаны у воду,
Міхал павёў апавяданне,
Як выйшла першае спатканне.
— Іду, а ён дарогай валіць,

За ім вярхом Абрыцкі смаліць.
Пад'ехаў гэта і спыніўся.
— Дзень добры пану! — пакланіўся,
А ён, як слуп, і не зважае,
Глядзіць, бы воўк той, і пытае:
— А ты дзе служыш, чалавеча?
— Служу, паночку, я ў Парэччы.
— Ага!.. чаму гэта, ягомасць,
Вядзеш вялікую знаёмасць?
Чужых цялят бярэш на пашу?
Наскрозь я бачу службу вашу!
Чаму аб'ездак, сцежак многа?.
Пільнуйся ты свайго парога,
Бо мне такіх служак не трэба:
Для гультаёў не маю хлеба.
Дык памятай, чаго наймаўся! —
Сказаў і далей паімчаўся.
— Ну, ўжо ўвялі цялят у вушы!
Ох, да і людзі ж! што за душы! —
Гаворыць маці абурліва.
— Чаму не скажуць? ото дзіва!
Той самы «Тэш», каб падлізацца,
Гатоў хоць чорту запісацца,
Яшчэ прыбавіць і размажа! —
У гневе дзядзька Антось кажа.
Апавяданае здарэнне
На іх наводзіць засмучэнне.
— Ну, што ж? цярпі, маўчы зацята,
Бо так выходзіць, небажаты:—
Наняўся, кажуць, як прадаўся! —
Міхал зласмешна адазваўся.

X · НА ПАНСКАЙ СЛУЖБЕ

У той жа дзень, праз час каторы,
Прыйшоў сюды Марцін з каморы,
Ляснік таксама пры кватэры.
Загады розныя, паперы
Яму ў лясніцтве даручалі,

Калі з наказам пасылалі.
Яшчэ здалёк, аж каля кліна
Антось заўважыў тут Марціна.
— Ну, прэцца ўжо Марцін з наказам!
Згарэў бы ты, панок, з ім разам! —
Дабра так пану пажадалі,
Але з цікавасцю чакалі,
Што ім Марцін тут заспявае.
— Ну, што нам васпан сказаць мае?
— Наказ прынёс я да васпана!
Наказ такі, каб заўтра зрана
Твой брат Антось шоў да адбору,
А сам Міхал аб гэту пору
Настройваў лыжы да сялібы —
Падбаць панам наконта рыбы;
Бяры там невад з рыбакамі,
Паноў парадуй шчупакамі:
Галодны, мажа, небаракі,
А мо абрыдлі ім прысмакі —
Вяндліны, мяса і катлеты,
Павысыхалі, як шкілеты,
Іх вецер з ног чуць не скідае! —
Марцін тут жарту падпускае.
— Ну вось, ужо і даў задачу!
— Ты нездаволены, як бачу;
Але пастой, Міхал, даслухай,
Тады ты ўжо глуздом парухай:
Пан прыказаў яшчэ васпану,
Злавіўшы рыбы, каб тады ж а
Сам васпан вёз і да Нясвіжа
Таму, другому калашману,
Што падпіраюць князеў замак,
Для цешчаў іх і розных мамак.
— Наказ нічога для пачатку!
Што ж далей будзе, пане-братку?
Э-гэ-гэ-гэ! не мець спакою! —
Міхал затрос тут галавою:—
Ой, дасца гэта служба ў знакі!
На карк уссядзе д'ябал ўсякі.
Хіба ён літасць, сэрца мае?
Ўжо двух у службу запрагае:
Адзін на рыбу — той ў адборку...
Няма на іх, вужак, паморку,
Вось на такіх чартоў лазатых,
На гэтых джынджыкаў праклятых!

Быў чалавек, што можна б ладзіць,
Дык вось няма — памёр! Не вадзіць
На добрых нам паноў ніколі.
А вось такі «Рак», ліха долі,
Не будзе мець табе і зносу.
Так, брат: для нашага ён лёсу!
І ёсць жа прыказка такая:
«Кляні ты пана — пан сычае!»
Міхал хадзіў і бунтаваўся,
І на ляснічага злаваўся.
— Ідзе работа, сеяць трэба,
Ляжыць няўзораная глеба,
А ты й каня бяры ў прыдачу...
Сказаць-то лёгка — даў задачу!..
Ото бяда! ото галеча!
А меў бы кут свой, чалавеча,
Ці ж бы служыў? цярпеў бы здраду?
Даўно б у морду плюнуў гаду!
Пайшоў ты к ліху! праваліся!
Сам гэтым хлебам падавіся!
— Вось тут-та, брат, і гора тое
І гэта ліха насланое,
Што нам няма дзе зачапіцца,
І мусім з гэтым мы згадзіцца,
Пад дудку панскую скакаць
І іх загады выпаўняць.
Цябе ж дзяруць, як тую ліпку!—
Марцін з кішэні вынуў піпку,
Цыбук заядла прадзімае
І піпку пальцам набівае.
— Цьфу! лае, бэсціць з-за нічога!
А мух, брат, мух у носе многа!
І так нясецца ён, васпане,—
Тычына шапкі не дастане!
Не пазірае табе ў вочы,
Глядзіць, бы воўк той, заўжды скрыва
І заўжды злосны ён на дзіва,
І заўжды лаяцца ахвочы...
Ды чорт яго бяры, Міхале!
Што зробіш гэтакай завале?
Ось будзем жыць сяк-так памалу,
Ці гэта ў першы раз Міхалу
Такія справы мець з панамі?
Няхай яны лепш здохнуць самі,
Чым мець праз іх яшчэ згрызоты.

Хіба ж, Міхале, мы сіроты?
І пан, калі нам пашанцуе,
Пад нашу дудку затанцуе:
Няпраўда — згіне племя злое!
— Калі ж та будзе свята тое?
Хіба, як возьме нас магіла?
Не наша, браце, а іх сіла!..
Адно, брат, тут: старацца трэба
Прыдбаць сваю скарынку хлеба,
Бо людзі кажуць: «Хлеб служачы
Не надта добры хлеб,— сабачы!»
І не сабака страшан воўку,
Калі прыйшлося сказаць к слоўку,
Мой пане-браце, мой Марцяга,
А непрыемна яго звяга! —
Яшчэ крыху паразважалі
І трохі злосць сваю сагналі.
Марцін пайшоў, але для пана
Было яшчэ крыху дадана
Не вельмі добрых пажаданняў
І пацер розных, і літанняў.
Але дабра, палёгкі, толку
Не прыбыло з таго й на голку.

Спакою тут Міхал не знае,
Як бы на колы вада тая,
Міхал ідзе ды йдзе ў абходы,
І не ухілішся ад шкоды:
То дуб ссякуць, бярозу зваляць,
А там і лес табе падпаляць
Або патравяць сенажаці,
Пажнуць траву на корм цяляці.
Народ жадзён, бо жыве ў сціску,
Гатоў у вочы сыпнуць прыску,
Зрабіць зумыслу дзеля здзеку,
Не, не ўнаровіш чалавеку!
І свой жа брат цябе кусае,
Бо кожны выслужыцца хоча:
Адно гаворыць табе ў вочы,
Але другое ў мыслях мае
І ўжо здарэння не мінае
На чым хоць-небудзь зло спагнаць,
Як мае быць, цябе даняць.
А там надыдзе тое лета,
Глядзі, каб ягад без білета

У лесе бабы не збіралі
І на грыбы каб білет бралі.
Так вось заўсёды свет зачынен,
І сам жа ты яшчэ павінен
Падатак пану свой даваць —
Грыбоў і ягад назбіраць.
А пан табе не спагадае,
Сваю работу загадае:
То пастуха згадзі, служанку,
Да ночы біся спазаранку.
А там надыдзе касавіца —
Ўставай, чуць гляне заранiца,
Ідзі, касцоў наймай і жней —
Ні ў чым адмовіцца не смей!
Рабі ўсё борзда, гладка, чыста.
Але пагода наравіста,
І ў часе самае работы
У небе ўсходзяцца грымоты,
І невады за невадамі
Працягнуць хмары над грудамі,
Спусціўшы пасмачкі-палосы,
Зальюць і копы і пракосы.
І за той жарт Ільі-прарока
Не будзе мець на цябе вока.
Служы, працуй на пана-ката,
А сам не ўправішся, дык брата
Бяры ты з дому на падмогу,
Няхай з табою нага ў ногу
Ідзе па службе, памагае,
А не-то й сына прыпрагае.
Ці ж гэта лад? ці ж то парадак?
Згрызот нямала, многа звадак.
І як ні біся, ні старайся,
Хоць на кавалкі разрывайся,
Прычэпку знойдзе і аблае,
Яшчэ й пад носам наківае.
А ты цярпі, маўчы зацята
І слухай споведзь пана-ката.

І крыўда ў тым, мае вы людзі:
І хто ж то волю даў паскудзе?
Нашто зямля іх, катаў, носіць?
Ой, хто ж ад іх не загалосіць?
А дзе на іх шукаць управы,
Бо суд «праўдзівы», суд «ласкавы»

Паноў за здзекі не карае?
І хто цябе тут падтрымае?
Каму паскардзіцца і дзе?
Хто гэту крыўду адвядзе
І трохі згладзіць перашкоды?
І між сабою няма згоды:
Адны другіх бы тут паелі,
Або ўтапілі б, каб прымелі.
Адзін другога не пакрые,
Глядзяць, як ворагі ліхія,
Гатовы ліха прыкупіць,
Каб спатайку цябе ўкусіць.
А пан з таго і карыстае
І па чарзе ўсіх пералае.

— Ну ж і «Рачок»! ото ж уз'еўся!
Чаго на нас ён так насеўся? —
Казаў, часамі, дзядзька дома:—
І як служыць тут — невядома.
Ото ж зараза ўжо прыўдасца!
Нашто на свеце гэта трасца?
Служы яму ты ўсёй сям'ёю,
А сам ты хоць жабруй зімою.
Сказаць, ну, меў бы ты пасаду,
Дык чорт бы з ім, цярпеў бы гаду,
Але што тут? асот, галота,
Шэсць дзесяцін— чаго? балота!
Другія маюць па валоках,
Як Ліхтаровіч у Затоках.
І што ж? адзін ён службу мае,
Ніхто туды не зазірае,
Ніхто там свету не завяжа
І нават носа не пакажа.
А ты круціся, хвост авечы,
Канца няма той талачэчы,
Ну, проста служба гэта гадзіць,
І кожны нос тут свой усадзіць. —
Вядома, хто далыш ад кватэры,
Таму менш стукаюць у дзверы,
Да іх дайсці не так-то скора,
І там жывуць сабе без гора,—
Гаворыць з зайздрасцю і маці,—
А тут, як дзе на воўчай гаці,
Як на пярэсмыках якіх,
Цябе трывожаць кожны міг.

Але ж і самі вінаваты,
Калі так коціцеся з хаты,
Дзе толькі пан ні загадае.
Ці ж ён на гэта ласку мае?
Чаму ж на вас і не налегчы?
Чаму ў хамут вас не запрэгчы,
Калі яго так баіцеся
І так за службу берацеся?
Адзін вось служыць — ну і годзе!
Што патураць яго той модзе?
Дзе ж? мала двух, дык трэці Ўладзя!
Чаму ж на карк табе не ўссядзе?
А трэба, часам, агрызнуцца,
Бо так і будзеш заўжды гнуцца.
— Ого! ты смела каля печы,
І праўда: кажаш ты дарэчы,
А ты б сама вось паспытала,
Тады б не тое заспявала,—
Сказаў Міхал крыху сярдзіта:—
І будзе нехаця зашыта
Твая тут губа, мая міла:
Яго тут права, яго сіла!
Або ты знойдзеш праўду ў свеце?
Каму пажаліцца, скажэце?
Судзіцца будзеш з ім? За што жа?
І хто табе тут дапаможа?
Хіба цябе ён тут трымае?
Служыць гвалтоўна прымушае?
Не хочаш службы, ну, палайся,
Бяры манаткі, выбірайся.
Але куды? дзе твой прытулак?
Нагатавалі табе булак?
Каму ты міл, скажы, ў бядзе?
Эх, не прыхілішся нідзе!
Паскачаш дроздзіка, бы скочка,
Калі няма свайго куточка.
А як прачуюць гэта людзі,
Ад іх адбою тут не будзе...
Чаму ж яму не казырыцца?
І вон прагнаць не пабаіцца;
Ты з ім не зграешся ніколі,
Раз ты прымушан да няволі.
— Ну, й будзе ездзіць— што за дзіва!
Калі маўчаць яму цярпліва.
Чаго баяцца? не прагоніць

І горш ужо не запалоніць.
І хто ж, як ты, на свеце служыць?
Аб глупству кожнаму ён тужыць,
Не спіць, не есць і ног не чуе,
У лесе днюе і начуе,
З людзьмі грызешся, як сабака,—
А доля ўсё ж твая аднака.
Чаго ж так надта выдыгацца?
За што так падаць? так старацца?
Затым, каб больш цябе ганяць?
Часцей ў аглоблі запрагаць?
І будуць ездзіць, і не знайся,
А ты маўчы, а ты старайся!..
Каму, каму, а ўжо Антосю
Сказаць бы можна, каб прыйшлося,
Бо ён на службу не наймаўся.
— Або я, думаеш, збаяўся? —
Гаворыць дзядзька, ў хаце храбры:—
А калі што, дык і за жабры.
— Паслухаць вас, усе вы хваты!
А чуць да дзела — душа ў пяты!
Няма чаго мянціць языкам,
А крык, як быў, і будзе крыкам.
— Няхай крычыць, і ты крычы!
— Хіба што жабаю ў карчы;
Прынамсі, з гэтакім паспехам,—
Міхал аклікнуўся зласмехам.
Вось так пачнуць казаць, бывала,
Ды з тых размоваў толку мала,
І толькі горш удражніш раны,
І свет заткуць гушчэй туманы.

А пан за службу шчыра браўся,
Па лесе лётаў, прыглядаўся,
Каб дзе заўважыць непарадак —
На гэта вельмі быў ён падак.
Але ён злы быў асабліва,
Як граў у карты нешчасліва.
Тады яго асцерагайся,
Як ад заразы ўжо хавайся.
Раз ён віхрыўся, ды няўдала:
Для злосці стравы бракавала.
Вось у Парэчча пан шыбуе,
Крычыць, Міхала патрабуе,
Каня спыніўшы каля брамы.

Міхал у гэты момант самы
Прыходзіць з лесу, йдзе да пана.
— Чаму на флянсах у васпана
Сляды быдлячыя? — пытае,
А сам так скрыва паглядае,
Насупіў твар і зрушыў бровы.
— Былі там панскія каровы!..
Ох, тут ляснічы як уз'есца!
Ну, не знаходзіць сабе месца!
Ды як затупае нагамі!
Крычыць, махае кулакамі,
А вочы тыя, як у змея.
Ад злосці больш яшчэ чарнее,
З астатніх слоў Міхася лае,
З пасады выгнаць пагражае.
Міхал маўчаў, ды нечакана
Ён сам як рушыцца да пана!..
Ляснічы зразу ўзад падаўся... —
Чаго пан гэтак раскрычаўся?
Завошта пан мяне так лае?
Згарыць яна няхай такая
І служба гэта, і пасада,
І гэта крыўда, й гэта здрада,
І гэта панская адплата!..
Няхай яна будзе праклята!..—
Міхал тут плюнуў, завярнуўся —
Хоць раз, ды добра агрызнуўся!

XI · ДЗЕДАЎ ЧОВЕН

Міхал вайшоў у хату злосны.
— Ах ты, вар'яце безлітосны!
За што ты лаеш? за што хаеш?
Што да мяне ты, скажы, маеш?
Чаго чапляешся слатою,

Каб ты не ведаў век спакою!
А прападзі ты, гад шалёны! —
І доўга сыпалісь праклёны,
Пакуль Міхал свой гнеў не выліў.
— Але ж і я яго зажыліў!
І зразу змоўк, сабача морда! —
Міхал прамовіў досыць горда:—
Прагоніць вон — хай праганяе,
А служба знойдзецца такая:
Мяне сам князь у замку знае!
— І маладзец,— гаворыць жонка: —
Ды трэба больш было насыпаць,
Каб аж пайшло калоць пад кіпець,
Каб ззелянеў ён, як зялёнка.
Прагнаць! за што? Украў, ці што, ты?
За лес спраўляеш сабе боты?
Ці прапіваў дабро скарбова?
Не будзе гнаць цябе за слова:
Няма прычын. А папусціся,
Тады ідзі ды хоць тапіся.
— Ото ж зараза! от халера!
От дачакалі сабе звера!
Прыпільнаваць бы дзе брыду,—
За «гітал», падлу, ды ў ваду!
Парваць бы ноздры качарэжкай
Або глузды адбіць даўбешкай;
І не было б табе граху:
Забіў, як вош або блыху! —
І дзядзька моцна абурыўся
І разважаць яшчэ пусціўся:
Ці быў бы грэх, ці грэх не быў,
Калі б падлоўчага забіў?

Міхал, сказаць, крыху баяўся
Размовы з ім; ён спадзяваўся,
А што, як скажа выбірацца?..
Такі пабайваўся, прызнацца,
Бо што ж? няма дзе разгарнуцца,
Няма дзе, брат, табе прыткнуцца.
Ды ў той жа дзень наказ быў даны
Ісці Міхалу пад буданы
Сачыць ваўкоў. Ну, значыць, квіта!
Прайшла гарачка і нябыта.
І праўда: ўсё сышло, ні слова.
І нават з ім была размова.

І гаварыць з сабой даваўся —
Не тым, зусім не тым здаваўся!
І ўсе згрызоты нейк адселі,
І ўсе тут зноў павесялелі
Ды зноў рабілі свае справы
І для карысці, і для славы.

Цяпер дазвольце вы ўжо мне
Сказаць аб дзедавым чаўне.
Калі казаць пра човен дзедаў,
То трэба ўжо, каб кожны ведаў
Пра дзеда Юрку хоць бы змала.
Перш-наперш Юрка — цесць Міхала,
А стала быць яго сваяк;
Затым — дзед Юрка быў рыбак.
Ды рыбакі не ўсе аднакі —
Свае ў іх густы і адзнакі.
Дзед меў да сецей нахіленне,
А вудзіць — не: не меў цярпення
І не любіў наогул вуды
І гэтай вудавай маруды,
Бо вуды любяць больш паны
І, выбачайце, свістуны;
Хоць, праўда, хлеб ядуць і з вуды,
Але не ўсе і не заўсюды.
Вось невад — о! другая справа —
Тут, брат, не вуда, тут — аблава!
І волак можна пахваліць:
Ім можна здорава лавіць.
А лепш за ўсё, мае браткі...
Сказаць вам? венцер, нераткі!
Ды толькі трэба мець знароўку,
Каб не страляць у саракоўку,
Бо трэба ведаць, дзе паставіць
Ды ўмець і венцер добры справіць.
Мастак быў дзед на ўсё на гэта:
Лавіў нямала ён за лета;
Былі ліны, язі і плоткі —
Лузаў дзед добра сабе злоткі:
Было за што кручок загнуць,
Было і ў краму з чым зірнуць.

І любяць дзеда Юрку ўнукі,
Яны цалуюць яму рукі,
А дзед у плечы іх цалуе

І абаранкам патрактуе.
Цукеркі дзеду — не, не любы,
Няхай іх качкі: псуюць зубы,
Дык лепш не знаць іх, ну іх к ляду,
Гэту дзявочую прынаду!
Звычайна дзед быў вельмі ціхі,
Не падымаў нідзе шуміхі,
Але быў сталы і разумны,
Такі разважлівы і ўдумны —
Ну, чалавек старога складу,
Калі што скажа, то да ладу,
Але дзе крыўда і махлярства —
Тады дзед меў адно лякарства —
Не паглядзіць ён, хто такі ты:
Хоць чорт, хоць д'ябал знамяніты,
Пляваць яму на тваю масць,
Але ўжо чапаласу дасць.
Адзін на ўсіх пайсці гатовы,
Без разважання, без размовы!
Ну, а калі дзед падгуляе,
Тады ён йзноў адменнасць мае,
Тады ён нават і бушуе
І трохі сына памуштруе;
Але пад гэтым бушаваннем
Хавае гумар з насміханнем:
Больш жарты строіць, чым ваюе.
— Язэп, ўставай!— крычыць ён сыну: —
Ўставай у гэтую ж хвіліну! —
Бярэ дзед ноты ценаровы,
Нібыта злосны яго бровы.
— Чаго да хлопца прывязаўся?
Лепш лёг бы каменем. Набраўся! —
Гаворыць баба і сярдуе,
А дзед яе як бы й не чуе.
— Ўставай, лайдак, маліся богу! —
Язэп варушыцца ў бярлогу,
Ўстае, пачухваецца, плача:
— Што то за доля, за бядача!
Ці ён распуснік? ці ён збойца?
— Ну, кленч!.. хрысціся! ў імя ойца!..

Язэпа трохі дзед павучыць,
І памуштруе, і памучыць,
Бо трэба ж іх адукаваць
І паслушэнству навучаць.

Яшчэ на дзеда паглядзеце,
Калі дзед вып'е на банкеце.
У дзеда шчокі румянеюць,
У дзеда вочы весялеюць,
Гарохам дзедаў смех якоча,
А сэрца руху, шуму хоча.
«Эх, ешча-шчышча! Ешча-шчышча!»
Тут дзед і цмокае, і свішча,
Як салавей з сіваваронкай,
Ды як зальецца песняй звонкай!..
Не! дзеду трэба болей руху,
І дзеду цесна ў тым кажуху.
Кажух на лаву дзед скідае
І бубен-рэшата хватае,
Бубніць у вечка чым папала,
Ды як прышчоўкне! ды прыўдала!
Тут вам і полька, і мазурка...
Такі быў дзед, нябожчык Юрка!

І дзядзька быў рыбак выдатны,
Хоць больш урыўкавы, прыватны,
Але лавіў-такі нямала,
І дзядзьку ў рыбе шанцавала.
Бывала, пострыжні прыправіць,
На шчупакоў нясе і ставіць.
Глядзіш — о, добрая мінута! —
Шнур з вілак спушчан, палка ўгнута,
Схапіў жыўца шчупак і свішча,
Дастаў — ў два локці шчупачышча!
І з вудай дзядзька шчасце мае:
Язёў занадзіць і кілзае;
Язі ў тры хунты і ў чатыры!
Агледзіць дзядзька букты, віры,
Картофель зварыць і гароху,
І надзіць рыбу ён патроху.

Лавіў наш дзядзька нераткамі
І венцярамі, і сачкамі,
Ды аднаго ўсё ж бракавала:
У дзядзькі чоўна неставала.

Каля адрынкі пад страхою
У дзеда Юркі сіратою
Валяўся човен так, без дзела,
На сонцы сохла яго цела,

І човен, праўда, ўжо няновы.
Дзед Юрка быў рыбак скарбовы,
Скарбовай чайкай карыстаўся,
А ўласны човен так валяўся,
Як бы ў адстаўцы той сенатар,
Хоць на чаўны дзед быў аматар.
Дзед Юрка дзядзьку паважае
І да яго прыхільнасць мае:
Антось не знае такой моды
Рабіць у рыбе перашкоды,
І глупства ён рабіць не стане,
І ў венцер дзедаў не загляне.
— Бяры, Антось, ты човен гэты.
Рассохся трохі ён за лета
І сям-там нават пакалоўся,
І шашаль, можа, дзе завёўся,
Але, агледзеўшы, нічога:
Яшчэ паслужыць мала-многа.—
Антось, як сонца, засвяціўся:
Даўно аб чоўне ён смуціўся.
Дадому дзядзька ехаў лёсы,
Кладзе ён човен на калёсы,
І едзе наш Антось вясёлы,
І з ім падсмейваюцца й колы.
На рэчку човен ён спускае —
Няхай сабе тут намакае;
А там, управіўшысь з сяўбою,
Залье Антось яго смалою,
Агледзіць і заканапаціць,
А дзе і бляхаю прыхваціць.
«Засвішча човен мой стралою!» —
Так думаў дзядзька сам з сабою.
Пакуль Антось канчаў работу,
На рэчцы човен меў турботу:
Як толькі добра сонца ўгрэе,
Кастусь у чоўне ўжо дурэе
Без нагавіц, ў адной кашулі,
І хоць за ногі мыцкі тнулі,
І запускалі як бы спіцы,
Але скідаў ён нагавіцы,
Бо так спрытней быць каля чоўна.
І нагавіцы — рэч умоўна.
Зазнаў тут бедны човен гора:
Каламі Костусь яго пора
І ва ўсе бокі яго круціць,

І толькі воду каламуціць,
Бо тут гразі больш, чым вады,
І мулу, рознае брыды.
Бубніць тут човен, ходзіць рэха —
Такая хлопцу з ім пацеха!
Антось на човен свой як гляне —
І весялей на сэрцы стане:
Які б ні быў, а ўсё чаўнок,
І шчылін мала, як намок.
Тым часам дзядзька ненарокам
Глядзеў на човен добрым вокам.
Дзянёк ён выбраў больш-менш вольны,
Ідзе вясёлы і давольны.
На бераг човен выцягаюць,
Алесь і Костусь памагаюць.
— На бок вярнеце, дном угору!
Палечым зараз, наш ты хворы! —
Да чоўна дзядзька так звярнуўся
І тут жа зараз завінуўся.
— Бярэце пакулле і спіцы...
Памчымся мы на ніз крыніцы,
Аж толькі вецер засвідруе! —
Язду ўжо дзядзька тут смакуе.
— Вы шчыльна, шчыльна затыкайце!
Што наймацней, брат, забівайце!
Ды дружна, борзда канапаціць,
Каб час не зводзіць і не траціць!..
Стары ўжо, падла, і трухлявы:
Увесь, як рэшата, дзіравы,—
Гаворыць дзядзька ў час работы,
Сабе, другім дае ахвоты.
Ідзе работа і размова —
І канапачанне гатова.
Смалою трохі засмалілі
І на ваду чаўнок спусцілі.
Але тут цесна, вады мала,
І дно аб землю шаравала.
А дзядзька хоча дзеля спробы
Дальш з гэтай выбрацца трушчобы:
Там, далей, рэчка не такая
І глыбіні даволі мае.
Праз плот чаўнок гуртом куляюць,
На ніз паволі прапіхаюць,
А дзядзька сам садзіцца ў човен.
«Плыве човен, вады повен,
Ды ўсё — хлюп! хлюп! хлюп!»

Спяваюць хлопцы і жартуюць,
І дзядзька з чоўнам дальш шыбуюць.
А дзядзька важны выгляд мае;
Замест вясла прысок трымае,
А твар яго, як сонца, ясны,
Бо гэты човен — яго ўласны,
І не цячэ ён ані-ні;
Чаўнок, куды ні павярні.
І трэба ўсё-такі зазначыць —
Такой працэссі вам не бачыць:
Алесь і Костусь човен пхаюць,
Падол кашуль ў зубах трымаюць,
А дзядзька ў чоўне — сонца ў коле!
Тым часам човен і на волі,
Бо тут глыбока рэчка грае,
І хлопцам пуп вада мінае.
— Ну, годзе, хлоппы, досыць вам:
А ну-ткаль спробую я сам! —
І дзядзька ўжо тут адразэчку
Пачуў, што выехаў на рэчку,
І гэта яснасць сходзіць з твара.
Бярэ ён прыс, ён повен жара.
Рашучасць думкі, смеласць руху,—
Эх, колькі сілы, колькі духу!
Зусім істота ў ім другая!
На прыс ён разам налягае
Ды на нагах калі прыгнецца!
Тут човен раптам як рванецца,
Бы той спалоханы шчупак!
Герой наш дзядзька, наш рыбак,
Адразу ў дзве бяды папаўся:
Перш-наперш прыс у гразь вагнаўся,
А човен носам — трах у дрэва!
А дзядзька раптам — гоп налева!
І ногі ў портках адмысловых —
Не проста ў зрэбных — шарачковых
Адно ў паветры бурканулі
Ды ў ваду ў момант баўтанулі!
Ўсхапіўся дзядзька мокры, брудны,
А вынік спробы той паскудны:
Чаўнок — не човен, а карыта,
І нос і частка дна адбіта;
Прысок тырчыць, як струп на плеху,
А хлопцы поўзаюць ад смеху,
А дзядзька сам — цар без кароны,
І выгляд — мокрае вароны!

XII · СЕСІЯ

У інтарэсах асвятлення
Яшчэ нязнікшага з'яўлення
Не шкодна б святам, вольным часам,
Схадзіць на сесію з Міхасем.
Міхась паснедаў, прыадзеўся —

І на кірмаш схадзіць ён меўся,—
Не то, што б там якія справы
Былі патрэбны і цікавы,
А проста так сабе ў нядзельку
Праведаць Залмана ці Эльку.
Міхал — навошта ўжо таіцца? —
Любіў-такі павесяліцца,
Зайсці да Малкі ці Ляйботы,
Каб збыць за чаркаю згрызоты.
Ці так ці не, ва ўсякім разе
Другое мелася на ўвазе:
Міхал любіў каля бутэлькі
Пытаць тых-сіх наконт зямелькі,
Бо так на службе дапяклі,
Што гэта думка аб зямлі
Запала ў сэрца назаўсёды,
Як промень волі і свабоды.
На тую ж сесію штотыдня
Хадзіў Міхал да пана-злыдня.
Звычайна з раніцы ў нядзельку,
Калі пакіне пан пасцельку,
Аб'ездчыкі са стражнікамі
Сюды схадзіліся, з'язджаліс̄ь,
З гадзіну добрую сланялісь
Або мянцілі языкамі,
То, часам, востра, то пагана,
Пакуль не клікалі да пана.

Вось і цяпер, у дзянёк гэты,
Як мае быць ужо адзеты,
Сказаць, адзеты і фарсіста
І гладка выбрыўшыся, чыста,
Міхал ужо разгладжваў вусы.
—Асцерагайся ж ты спакусы:
Прыйдзі хоць раз дадому ў часе!
Звярнулась жонка да Міхася.
Ох, гэта нуднае прыслоўе,
Бадай яму ўжо безгалоўе!
І колькі раз ён чуе гэта!
Ну й надаедная ж кабета:
Вось так і выкіне на вока!..
Міхал абураны глыбока,
І гнеў мяняе яго вочы.
Ой, ды й язык жа ты жаночы:
Ці ёсць, ці не прычына тая —

Ўсё роўна менціць і кусае.
— Ну, як табе ўжо не абрыдне
Казаць адно сто раз на тыдні?
Сказала сорак раз і — квіта! —
Міхал адказвае сярдзіта,
Глядзіць, паблісквае вачыма
І злосна ўскідвае плячыма.
— Бо праўда вочы табе коле,
І не мінеш ты, нябось, Сроля,
Не людская твая натура,
Не пахне дом свой і пячура:
Абы гарэлка на прымеце —
Ты ўсё гатоў забыць на свеце! —
Міхась стаіць, знявагі поўны,
І погляд кідае бязмоўны.
О, колькі крыўды ў ім, абразы!..
Э! лепш змаўчаць ёй, лепш тры разы
І не адказываць нічога.
Ён толькі ўбок плюе з парога,
Ідзе — сам гнеў і сама бура,
Са лба на бровы збегла скура,
А губы шчыльна-шчыльна сцяты,
Дзвярмі ён грукнуў, выйшаў з хаты,
І злосць душы і сэрца пляму
Выносіць з дому аж за браму;
І нейкі час ён па дарозе
Ідзе абураны, ў трывозе,
На жонку злосны, на самога,
Бо ў словах жонкі праўды многа.
Але ж нашто калоць у вочы?..
Цьфу! дня табе няма і ночы,
А ні часіначкі спакою;
Чорт кожны вяжацца слатою,
А тут яна шэй-на-катрынку
Як завядзе, дык без упынку.

Міхал аб помсце строіць планы.
Вось ён нап'ецца, прыйдзе п'яны,
Каб аж язык не варушыўся,
Калі такім ліхім радзіўся;
Няхай крычыць сабе тады.
А не — не ўзяць два дні яды
Наперакор сваёй жанчыне,
Пакуль яе злосць не астыне?

Міхал і клін ужо мінае.
Направа сцежачка сляпая
Вядзе балотцам на ачосы.
Міхал ідзе пакуль што босы
І на дарожку зварачае,
Ідзе свяржэнскімі маргамі
І гразь памешвае нагамі.
І покі ён мінуў лагчыны,
На лбе разгладзілісь маршчыны,
І ў сэрцы бура улеглася.
Другія думкі на Міхася
Цяпер найшлі нейк неўзаметкі,
Ды толькі іх маўклівы сведкі —
Лясок, дарожка, елкі, хвоі,
Свае ў іх думкі і настроі.
Балотца пройдзена памалу.
Густым ляском па буравалу
Міхал выходзіць на гасцінец.
Цяпер у думках пан-злачынец.
І не хацелася б з ім знацца,
Ні справы мець, ні спавядацца,
Ні слухаць лаянкі-пагрозы;
Але ні злосць твая, ні слёзы,
Ні моцна шчэмлены кулак
Не зменяць справы аніяк —
Цярпі! чаму? дакуль цярпенне?
Калі канец яму, рушэнне?
Няўжо ўвесь век жыць з панскай ласкі
І перад ім чуць абавязкі?
І слугаваць яму, старацца
І ў тры пагібелі згінацца?
Адказ адзін: няма, брат, ходу,
Хоць з моста кідайся ты ў воду;
Няма зямлі свае і хаты,
І мусіш гнуцца, як пракляты,
Бо ты ні мяса і ні рыба.

Ідзе Міхал, прад ім сяліба,
Засценак добра так знаёмы,
І хоць няважныя харомы
Тут гэта шляхта збудавала,
Але жыве і гора мала!
Хоць шляхціц цёмны, як саган,
Затое ж сам сабе ён пан:

Паноў ляснічых знаць не знае,
Прад імі спіны не згінае:
Пад бокам паша, агароды,
І лес, і поле — ўсе выгоды.
Міхал зірнуў і пазайздросціў:
Чаму й не ён між ягамосцяў?
Нядзелька, свята — людзі вольны,
Свая ахвота, свой дазвол,
На рынак едуць, хто ў касцёл,
Як гэты Людвік багамольны,
А хто пагульвае так дома;
А ты, вось, совайся, як бома,
Ды бойся ліха і падкусу —
Не ступіш кроку без прымусу.

За горкай панская пасада,
Як у вяночку, каля саду
Ў глыбі прасторнага дзядзінца
Стаяла збоку ад гасцінца.
Будынак, парк і агарожа —
Было ўсё слаўна і прыгожа;
Мастацкі зробленая брама
Ласкала вока гэтаксама,
Але Міхалу не хацелась
Глядзець на гэта ўсё — прыелась,
І панскі дом з ласіным рогам
На Міхася глядзеў астрогам,
Бо тут, апроч тае знявагі,
Сказаць, ад кожнага брадзягі,
У стражнікоўскім сваім лёсе
Нічога ведаць не прыйшлося.

А гэта сесія, спатканне,
Падкусванне і насміханне —
Як прыкра гэта ўсё і нудна,
І непрыемна, і паскудна!
Міхал ступіў на двор кватэры
З душою, згрызенай без меры,
Але, спаткаўшы саслугачых,
Спакойных больш і менш гарачых,
Міхал мяняе выраз твару
І гоніць прэч задуму-хмару,
Ідзе, вітаецца, смяецца,
Бы смутку век не знаў, здаецца,
Бо людзі схільны строіць кпіны
З тваіх нягод без дай прычыны.

Тут быў Скварчэўскі, Ліхтаровіч,
Амброжык, Суднік, Астахновіч,
«Памдзей», аб'ездчык і мысліўы,
На пачастункі памаўзлівы,
«Памдзей» быў створан з «пана дзея».
Не поп наш дзядзька, але ўмее
Зірнуць часамі «ў свае святцы»,
Каб трапным словам адазвацца
І сэнс «духоўнай» карталюшкі
Паправіпь ліпкаю мянушкай.
«Памдзей» аб'ездчык быў няшкодны:
Так, чалавек ён старамодны
І не такі, як Ворцюх, зыркі,
І меней здольны на прыдзіркі
І на падкусы, і на ўданне,
За што й вагі ён не меў звання.
Вось Арцюшок — о, гэта скула!
Ну і шкадлівы ж быў, хамула,
Хоць у панкі пралез адразу:
Цаніў Ракоўскі ў ім заразу;
Вось так і віўся каля пана...
Цьфу, ты, мардасіна пагана!
Якога чыну даслужыўся —
Обер-аб'ездчыкам лічыўся,
Брахун не горшы ад сабакі.
Ён меў сабачыя адзнакі —
Брахаў налева і направа;
Была й сабачча яго слава,
І калі пахла дзе даносам,
Тады, крутнуўшы толькі носам,
Казалі згодна, ў адно слова:
«Ну, гэта штучка Арцюшкова!»
А вось і ён. Ідзе фарсіста,
Глядзіць звысоку, ганарыста,
Але зірнуць людзям у вочы
Ён штосьці не надта ўжо ахвочы,
А параўняўшыся з «Памдзеем»,
Ён толькі лыпнуў ліхадзеем
У бок аб'ездчыка старога,
Але не вымавіў нічога.
«Памдзей» штурхець пад бок Міхала:
«Счуў, бестыя, чыё з'еў сала»,
На Арцюшка «Памдзей» ківае,
А сам нявесела ўздыхае
І выраз твару мае горкі.
— Чакаць, пам-дзееньку, праборкі! —

Прамовіў ён у засмучэнні:—
Брахнуў аб нейкім папушчэнні,
Пабіць бы гаду морды-пыцкі!

Тут быў, таксама, і Абрыцкі,
Стары аб'ездчык і служака,
Курэц і добры выпівака.
Любіў і ён «Тэш, проша пана»...
Куснуць падчас неспадзявана.
Звычайна ён спаўняў тры ролі:
Або смяшыў усіх да болі,
Калі ў смяхотным захапленні
Апісваў розныя здарэнні,
Ці пераймаў таго-другога,
Або маўчаў зацята-строга
Ды пухкаў люльку задуменна,
Або гарэлку піў сумленна,
Ды не валяўся пад платамі,
Хоць скробаў добра капытамі.

У часе гэтых сесій-збораў
Было нямала абгавораў
І розных штучак, жартаў, кпінак,
Ліхіх і добрых успамінак;
То, часам, смехам, а то ў злосці
Перамывалі панам косці,
Рашалі розныя пытанні
Наконт сяброўскага спаткання,
І хто каму дзе стаўся варты,
І закладаліся на кварты,
Зусім забыўшыся аб лесе.
Але ўся важнасць гэтых сесій
І іх грунтоўныя асновы
Складаліcь з панскае размовы,
Калі каго сам пан ляснічы
Да канцылярыі закліча.
Тады ўсё моўкла — ні гу-гу!
Звычайна ў першую чаргу
Для рапартоў і справаздачы,
Угнуўшы хвост той па-сабачы,
Ішлі аб'ездчыкі асобна
Пра ўсё паведаміць падробна:
Якія, дзе былі здарэнні,
Ці непарадкі, папушчэнні:
Як леснікі, яго падпаскі,

Свае спаўнялі абавязкі,
Дзе і ў каго былі парубкі,
Каб мець прычыну дзеля ўзлупкі.
Калі ж у гэтай справаздачы
Было ўсё добра без астачы
І тыдзень скончваўся шчасліва,
Тады ляснічы глядзеў скрыва:
Ты маеш, значыцца, хаўрусы
І ў адной чарцы мочыш вусы.

Тут гэты лад быў так збудован,
Што на даносах быў заснован,
І мелась тут навідавоку
Кусаць адзін другога збоку.
На гэты раз неспадзявана
«Памдзея» клікнулі да пана.
«Памдзей» падскочыў, здрыгануўся
І навакола азірнуўся.
— Ну, будзе лазня, пане-дзею!
Але за што? не разумею! —
Прамовіў ён, ускінуў плечы
І ў бег пускаецца старэчы.—
Бадай ён быў курам прысніўся! —
Убег, нізютка пакланіўся.
Стаіць пакорна і рахмана,
На крыж гатовы йсці за пана,
Старыя костачкі зложыць
І верай-праўдаю служыць...
І так зніжацца! цьфу, агіда!
Не мець ні вобраза, ні віда,
Ні, нават, цені чалавека;
Стаяць, бы куль, бы лялька нейка,
Глядзець на пана, як той Лыска...
Эх, так упасці і так нізка!
Затое ж пан той! паглядзеце:
Хто з ім зраўняецца на свеце?
Які ён важны, панаваты,
Выдатны, «мондры», зухаваты!
Які ён гога! які дока!
Як ён сябе нясе высока!
Пабачце гэту яго міну:
Ён — цар, ён — бог напалавіну,
Злучэнне блеску, ззяння, цені —
Сагні прад ім свае калені!..
І прад такім, вось, галамоўзай

Не смей стаць роўна ты, а поўзай!
«Памдзей» стаіць, пан не зважае,
Як бы то слуп ці рэч якая,
Сядзіць надзьмуты, звераваты
І разглядае асігнаты.
— Ну, ягамосцю-аматору,
Ці павяраў сваю камору? —
Зрабіўшы гэта запытанне,
«Рачок» зірнуў ліхім барбосам
І ўсё пакручвае тым носам,
Мінуту ловіць насядання.
Што адказаць трапней на гэта?
Якая хітрая тут мэта?
У чым яго, «Памдзея», ловяць?
З чаго пачнецца тая споведзь?
Якія зразяць яго стрэлы?
«Ну, ну, «Пам-дзееньку», будзь смелы!
Бог дасць, сухі ўспаўзеш на бераг»,
Мамент, а думак цэлы шэраг.
— Так, павяраў, панок, вядома.
Хіба мне служба незнаёма?
— А шмат разоў быў на каморы?
— Пяць раз, «Памдзею», з пазаўчора.
— Дзе Астахновіч? Марцін! — Слухам! —
Марцін на двор імчыцца духам
І зараз зноў сюды ідзе
І Астахновіча вядзе;
Паўзе з павагай Астахновіч,
Ляснік каморны з Давідовіч,
Маруда страшны, глух на вуха...
Ну, што ж? не даў бог яму руху.
Прыйшоў, сюд-туд ён глянуў скоса
І затрубіў разы два носам,
Бо трэба ведаць, хто і дзе ты.
— Быў у цябе вось дурань гэты?
Адказвай праўду мне, Зыдоры,
Як ён даўно быў на каморы? —
Аб'ездчык страчвае надзею!
«Гэ, вось ты ліха, пане-дзею!
Цяпер папаўся, дабрадзею:
Вось так і цапне, так і цапне,
Калі ні ў пяць, ні ў дзесяць ляпне?
Каб не глухі, шапнуць бы можна.
Эх, галава твая парожна!
Ну, як тут быць? як падказаць,

Каб і Зыдоры сказаў «пяць»?
Ён раптам момант улучае,
Пяць пальцаў моўчкі падымае.
Зыдоры згледзеў знак маўклівы.
— Пяць дзён, як быў там пан мысліві,—
Гукнуў Зыдоры вельмі рады,
Што гэтак выйшла без парады.
«Бадай жа ты прапаў, мой мілы!
Не знаць бы век цябе, дурылы!
Ўсё сапсаваў, бадай ты знік:
Пяць дзён! пяць скул на твой язык!»
— Лайдак! — як скокне да «Памдзея»
Ляснічы-змей, ну, аж шалее,
Жыўцом грызе сваю ахвяру.
— Пся крэў твая, галгане, лгару!
Ты гэтак служыш, о, лайдаку!
Да д'ябла выганю, сабаку,
Каб не было тут твайго смроду!
Я выведу такую моду!
Павінен быць на сваім месце,
А князеў хлеб дарэмна есці
Не будзеш, псіна ты старая! —
З апошніх слоў «Памдзея» лае.
І доўга льецца гэта песня,
Як толькі з крыку ён не трэсне!
«Памдзей», прыбіты і прыгнуты,
Цярпліва зносіць крыж пакуты,
Стаіць, у дол спусціўшы вочы,
І толькі зрэдку забармоча:
— Даруй, панок! нех пан даруе! —
А пан нічога не шануе
І, расчыніўшы губы-трубы,
Як непрытомны, злосны, грубы,
Шпурляе кнігі, рве паперы
І брудна лаецца без меры
Ды насядае на «Памдзея»
І ўсё не мякне, не дабрэе,
А мае дрэнныя намеры.
«Памдзей» задком, задком у дзверы
Паўзе-адходзіць ад навалы
І раптам робіць «махні-драла»,
Бяжыць на двор, увесь чырвоны.
— О ты, халера! о, шалёны!
Ото ж наскочыў, пане-дзею!
Папаўся ў лапы кату-змею! —

Гаворыць ён ды азірнецца:
Яшчэ пагонь яму здаецца.
— А ты, Зыдоры, пане-дзею,
Ты — куст альховы! о, зладзею!
«Пяць раз» паказваю, тупіца!
А ён «пяць дзён»! — цьфу, цьфу, дурніца!

XIII · ПАДГЛЯД ПЧОЛ

Пакуль што досыць аб панох:
Яны прыеліся, дальбог!
Яны без сэрца і сляпыя,
І ўсе заходы іх пустыя,
І пусты іх усе імкненні

Назад ход часаў павярнуць
І дзіркі палкамі заткнуць
І перарваць жывыя звенні,
Якіх вякі не перарвалі
У гістарычным перавале.
Ім цёмна, нема кніга лёсу,
Яны не бачаць далей носу
І рубяжоў свае пасады...
А ну іх к ліху! ну іх к ляду!
Час у Парэчча зноў вярнуцца
І ў іншых хвалях скупануцца.

Парэчча — слаўная мясціна,
Куток прыгожы і вясёлы:
Як мора — лес, як неба — долы,
Зіхціць у кветках лугавіна...
А колькі ягад і парэчак!
Як пахне мёдам поле грэчак,
Калі пачнуць яны цвісці!..
Ну, як тут пчол не завясці:
Ім столькі выгад тут, прастору!

Яшчэ з вясны, ў час перабору,
Сюды прывезлі пчол калоду,
Ну, так, між іншым, для заводу.
Але ручыцца сталі пчолкі.
Знайшліся людзі для суполкі:
Хто вуллем браў пустым, грашамі,
А хто падмазваў барышамі.
І як не прымеш чалавека?
А не прыймі, то небяспека:
Памысліць ён табе, брат, зла,—
Не любіць зайздрасці пчала.
Антось у дзеле тым пчаліным
Вёў першы рэй, галоўным чынам,
Хоць гэта новая навука
На першых часах была мука,
І першы крок у новай ролі
Ён не забудзе— не, ніколі!

У летні поўдзень — была спёка —
Выходзіць рой, снуе высока
І на вярбе ўгары садзіцца —
Ніяк туды не даступіцца.
Антось бярэ куродым, сіта,

Глядзіць на гэты рой сярдзіта:
Вось не было яшчэ бяды!
Загнаў жа чорт яго туды!
Палез Антось перш па драбінах,
З драбін цярэбіцца ў галінах.
Сяк-так прыладзіў сіта крышку,
Абрус адсунуў, бярэ лыжку
І толькі чуць крануўся рою,
Гудзе пчала над галавою,
Другая ў вуха — тыц знячэўку!
Схіснуўся дзядзька наш на дрэўку
І мімавольна — хоп за сук!
Тут сіта выехала з рук,
А патрывожаныя пчолы
Спяваюць хорам, як анёлы,
Але кусаюць па-чартоўску.
«Згары ж ты лепей, рой такоўскі!»
Угнуўся дзядзька — няма рады,
На землю падаюць прылады;
За імі дзядзька наш з накропам
З вярбы на землю шуснуў снопам.
Схапіўся дзядзька ды наўцекі,
Бяжыць, як бы шалёны нейкі,
Бяжыць дваром між хлевушкамі,
Ад пчол бароніцца рукамі
Ды пад салаш бяжыць пад стрэху.
Было бяды тут, было смеху!
Ды потым дзядзька прывучыўся,
Да пчол зусім прызвычаіўся,
І бортнік быў ён акуратны,
Хоць не такі, як Кандрат, здатны...

Тым часам спас святы мінуўся,
І лес у чырвань апрануўся.
Дрыжаць у золаце асіны,
І гнуцца кісці верабіны.
Пчала аб мёду меней дбае,
І спожыць ёй ужо не тая;
Таксама ж вуллі не пустыя:
Раі ўздужалі маладыя
І мёду трохі нанасілі.
Дык вось кумоў і запрасілі
На гэты дзень падгледжваць пчолы.
Дзянёк быў ціхі і вясёлы,
Мужчыны зранку падгаліліс,

Зусім такі падмаладзіліісь,
У ночвах галавы памылі,
І вусы спрытна падкруцілі,
Ды мылам іх пашаравалі,
Каб выдатней яны стаялі.
А для гасцей, святой нядзелькі
Надзелі новыя камзэлькі,
А боты так нашмаравалі,
Што проста шляхту касавалі.
— Зірніся, дзядзька, у люстэрку:
Хоць завярці вазьмі ў паперку,
Хоць у сваты едзь, хоць жаніся! —
Да дзядзькі жарты панясліся.
— А ты, Ламук, не выскаляйся,
Лепш нос абцерці пастарайся —
Сапляк, унь, губу ўжо мінае! —
Алеся дзядзька падцінае.
«Ламук» Алесь спускае вочы:
Сягоння дзядзька не ахвочы
Прыймаць яго такія жарты.
Алесь жа — хлопец і няўпарты;
Ён моўчкі Костусю ківае,
Пайсці на двор з ім заклікае.
Разблутаць трэба ім пытанне,
Якое ўжо карціць ад рання:
Калі, каму, дзе пасвіць статка?
— Скажу я вось як табе, братка:
Мы ўдвух з двара пагонім разам
І папасем пад тоўстым вязам.
Калі кароўкі папаўнеюць,
Бакі іх трохі накруглеюць,
Тады запусцім на балота.
І... закіпіць у нас работа:
То ты, то я — на перамену!
І дзе я толькі мёд той дзену?
Жывот зрабіць хіба ў дзве столкі,
Як мех Баландзішын на зёлкі? —
І хлопцы ў згодзе жартавалі
Ды ў лес за рэчку паглядалі.
Пазбыўшы важнае пытанне,
Чакалі першага спаткання
З гасцьмі, якіх сюды наедзе,
Мо ўжо хто клыгае з іх недзе.
Малыя дзеці і дзяўчаткі
Вярцеліся больш каля маткі;

То, часам, ёй чым памагалі,
А, часам, проста заміналі.
У ўсіх была тут думка тая,
Што дзень сягоння не звычайны,
А дзень асобы, разнастайны,
Які ў год толькі раз бывае.

На гэты дзень і сама хата
Была прыбрана зухавата:
Памыты лавы, стол, падлога,
А каля покуця святога
Дзве сцены клёнамі убраны;
Абрусам белым стол засланы,
Святых паперай агарнулі —
Яны лагодней нейк зірнулі,
Як бы ім вельмі падабалась,
Што ім увага аддавалась.
Мужчыны зараз па сняданні
Пайшлі ў гумно на спачыванне —
Аддаць мінуту для дрымоты.
Прыветна скрыпнулі вароты,
З вясёлым шумам расчыніліс,
Ў гумне мужчыны прыпыніліс.
Ўсяго паўнютка, хвала богу,—
Збажынкі новай і мурогу.
Здавалась, стрэхі і пярылы
Ўсяго трымаць не мелі сілы,
Бо з двух бакоў над самым токам,
Калі на іх ты кінеш вокам,
Сянцо, збажынка навісала.
Тут лугам, полем патыхала,
А на гваздзі ў таўшчэрным шуле
Цапы віселі, бы заснулі.
А вілы, граблі і мяцёлкі,
Малацьбітовы прыяцёлкі,
Каля варот адны стаялі —
Таксама працы ўжо чакалі.
— У нас сяголета — свяціся!
— Так, дзякуй богу, паджыліся.
Эх, брат Міхась, была б то ўласнасць —
Зямля ўся гэта, сенажаці!..
Чаго б жадаць тут болей, браце?
І лес, і паша, неба яснасць,
І чысты дух, і рэчка Нёман...
Куток павабны тут захован!

— Э, каб гэта свая ўлада!
Нашто б і лепшая пасада? —
Міхал выразна замаўкае
І торпы вокам акідае.
— Так, брат! падумаць моцна трэба,—
Само не зваліцца нам з неба,—
Каб мець больш пэўны свой прыпынак
І мець у ўласнасці будынак...—
І так яны разгаманілісь,
Што й на салому не лажылісь.
І ўсё ж не бацькаўшчына гэта:
Жывеш дачасу, з лета ў лета,
А ліха вынікне якое —
Падумаць жудасна пра тое...
Чаго ж у жыцці не хапае?
Дзе гэта сіла, дзе моц тая,
Што перашкод сабе не мае
І ставіць зразу ўсіх на ногі,
Вядзе на вольныя дарогі
І свет прасторны адчыняе?
— Дзве рэчы трэба мець, каханы!
Адна рэч — розум выхаваны:
Умець прадгледзець, прылаўчыцца
На цвёрдым грунце закрапіцца.
Другая рэч, Антось харошы:
Таксама трэба мець і грошы,—
Міхал прамовіў ціхім басам.
Алесь і Костусь гэтым часам
Гасцей пад дубам вартавалі
І між сабою жартавалі.
— Згадай, Кастусь,— Алесь пытае:—
Хто першы ў госці завітае?
— Ну, хто ж? вядома — Юрка, дружа.
— Чаму? — Бо мёд ён любіць дужа,
А там, глядзі, Язэп прыпрэцца
І Фабіян з ім з Караліны...
Падвып'юць, ведаеш, мужчыны,
Ото гаворка распачнецца!
А там Кандрат вазьмецца ў бокі,
Напэўна пойдзе ён у скокі;
Яго Ялэўка падтрымае,
А Вухін песню заспявае:
«Пі гарэлачку, суседзе!..»
— Глядзі, глядзі! хто гэта едзе? —
Алесь ускочыў, пазірае

І локцем Костуся таўхае.
— Ды гэта ж Вухін, брат! ён самы! —
І хлопцы кінуліся ў браму,
Бягуць навыперадкі ў хату.
— Ўжо Вухін едзе! Вухін, тата!
— Цыц! не смець казаць мянушку,
А то зніму на вас папружку! —
І бацька бровы пасувае,
Пільчак чысцейшы адзявае,
Ідзе на двор для прывітання
І для пачэснага спаткання.
Андроцкі-Вухін пад'язджае
І так каня свайго спыняе,
Як бы супыну конь не мае,
Хоць конь, як вол, непаваротны
І бегчы ўжо не так ахвотны.
Кадушка-Зося сонцам ззяе;
Міхал ёй злазіць памагае.
Яна ж, як гліна, надта цяжка,
Пад ёю крэхча каламажка.
— Ну, проша ў хату! проша, кумка!—
Глядзіць бутэлька з яе клумка.
Уперавалку, як бы качка,
У хату йдзе кума-сваячка.
Тут гаспадыня выбягае,
Ёй дзверы ў сені адчыняе;
Кабеты тварамі самкнуліс
І так прыемна усміхнуліс,
Як бы злучыліся дзве рэчкі,
Гарохам сыплюцца славечкі.
— А дзе ж мая дачка хрышчона? —
Спытала Зося:— дзе Алёна? —
Ваўчком Алёнка пазірае;
Яе тут Зося абнімае,
Гасцінцам дзеўчынку трактуе,
Яе і песціць і цалуе,
У вочкі ёй глядзіць прыветна —
Сама Яхіміха бяздзетна.
Алесь пад гэты шум вітання
Разгледзеў клумак ўвесь дазвання
І шэпча Костусю на вуха:
— Там, брат, гарэлка-весялуха,
І каравай, і сыр, як плаха.
Калі б не ведаць таго страху,
Ось бы дзе можна пажывіцца!

Але чакайце: даляжыцца,—
І каравая закаштую,
Цябе таксама пачастую! —
І хлопцы толькі пасмяяліс
Ды вон за дзверы паімчаліс.

Яхімаў воз ужо прыбралі,
Каня на лейцы навязалі
Ў кустах альховых каля дуба,
Дзе пагуляць было так люба.
Яшчэ счакаўшы з паўгадзіны,
Язэп прыехаў з Караліны.
Жыхар заможны і выдатны,
Ва ўсім прыкладны, акуратны —
І ў гаспадарцы, і ў банкеце,—
Ў паноў быў, нават, на прымеце,—
Такі уважны і шляхетны,
Далёка ў воласці прыметны.
Хоць не шляхецкага ён роду,
Але падтрымліваў іх моду,
А гаспадыняй меў дваранку,
Вельмі панадную шляхцянку,
З прыгожым тварам, з тонкім станам,
Жыў у фальварку Язэп панам
І гаспадарку вёў умела.
Само сабою зразумела,
Яго спаткалі тут пачэсна
Гаспадары з гасцьмі сумесна.

А там Кандрат каня сцябае:
«Гэ, смерць турэцкая!» — гукае.
Як толькі згледзелі Кандрата,
Загаманіла зараз хата...
— Ну, вот і бортнік наш імчыцца,
Усіх насмешыць, раскрычыцца:
«Но! смерць турэцкая! мякіна!»
Кандрат жартлівы быў мужчына
І каля пчолак хадзіў смела,
Бо надта добра ведаў дзела
(Прынамсі гэтак тут казалі,
Калі Кандрата разбіралі).
Прыехаў з маткаю старою,
Якую зваў часцей савою.
Худы, высокі, сухарлявы,
Для ўсіх жаданы і цікавы,

Вайшоў Кандрат і павітаўся
І пра здароўе распытаўся.
Дарота, Пальчыха старая,
Таксама хлебам дом вітае —
Такі ўжо звычай беларускі,—
У клумку выпіўка, закускі.

Калі ўсе госці пазбіраліся,
Антось з Кандратам пажагналіся,
Ўзялі і ночвы, і куродым.
— Ну, памажы, святы Мікодым...
Куды ты лезеш? ось, дурная! —
Кандрат з пчалою размаўляе,
А пчолка, нібы ў павуціне,
Ў яго заблуталась шчаціне.
Злавіў пчалу і адкідае,
Даўжнік павольненька вымае.
— Ах вы, гультайкі! плястры голы,
Хоць вы даўно старыя пчолы...
Дай дыму ім! дай, дай ім дыму!..
Га, трохі ёсць! давайце выму,—
Кандрат дзялянкі падразае
І крэхча, бедны, і пацее,
Пчала ад дыму бы п'янее,
Ў галовы далей запаўзае.
— Насілі, бедныя, збіралі,—
А мы ў мінуту ўсё забралі,—
Тут пчолкам шчыра спагадаюць
Ды новы вулей падглядаюць,
Пакуль усіх не перабралі
І ночвы мёду не надралі.
Гудуць пакрыўджаныя пчолкі,
Бы плачуць, бедныя саколкі,
Што праца іх неспадзявала
Людскою хцівасцю забрана.

Прынеслі ночвы мёду ў хату.
На долю выпала Кандрату
Дзяліць мёд гэты між кумамі,
Жанкі ідуць сюды з збанамі.
Тут смех і жарты, таўканіна,—
Найцікавейшая часіна!

І стол тым часам накрываюць,
Гасцей шумлівых запрашаюць,

Садзяцца госці, ды не зразу,
За стол не лезуць для паказу,
Бо так шляхетнасць вымагае.
Ідзе тут спрэчка немалая,
Калі пачнуць тут адмаўляцца:
— Сядай, Язэп! — Няхай садзяцца,
А я прыткнуся потым з краю.
— Ах, вось дзіўны!..— Ну, ну, сядаю!
— Пан Фабіян, і ты, Кандраце,
Яхім і Ян, і Юрка,— браце!
Ну, проша ж, проша! — Пасадзілі,
Такім жа чынам упрасілі
Жанок прысесці тут на ўслоне.
Антось у ход пусціў далоні
І коркі спрытна выбівае —
Так, што здзіўленне выклікае.

Крыніцы бурнага натхнення,
Мінут вясёлых, ажыўлення,
Стаяць, як біскупы, бутэлі,
І ласа ўсе на іх глядзелі.
Ляжыць гарамі ў іх падножжы
Закуска, гэта міласць божа:
Тут сыр, як першы снег, бялюткі,
Каўбас прыемнейшыя скруткі,
Што толькі ёсць у Беларусі.

Мой мілы Янка, мой Купала!
Ў агульны вір нас доля ўгнала.
Чаму ж, чаму часінай тою
Мы не спаткаліся з табою,
Каб стол сялянскага банкету
Развесяліў душу паэту?

Міхал тут чарку налівае.
— Ну, да каго ж мне піць? — пытае,
Гасцей абводзячы вачыма.
— Пускай з канца, пачні з Яхіма.
— Ну, кум Яхім, стары дружака!
Няхай міне нас гора ўсяка;
Дай, божа, добрую прыгоду,
Каб больш налета было мёду;
Каб мы пілі, яшчэ прасілі,
Каб на галовах захадзілі,
Дык будзь здароў! — Ну, дай жа, божа!

— За ваша, госцейкі, здароўе! —
І пасля гэтага прыслоўя
Міхал куляе чарку гожа;
Глынуў і губы абцірае,
Яхіму чарку налівае.
І з рук у рукі ходзіць чарка,
Шаломіць голавы ім шпарка,
І госці штораз весялеюць,
І больш іх твары чырванеюць,
А голас крэпне і дужае,
І смех гаворку аздабляе.
Для ўсіх ласкава і пачціва,
Як бы пад ветрам тая ніва,
Гасцей частуе гаспадыня,
І на ўсіх чыста вокам кіне,
То сыр, то масла ім падносіць
І закусіць так шчыра просіць:
— Ну закусеце ж, калі ласка!
Вось проша сыру, проша мяска
Ці кумпячка або каўбаскі,
Ну, пірага хоць закаштуйце!
Бярэце масла, не шкадуйце!

Бутэлька выпіта; другая,
Як бачыш, месца заступае,
А госці вокрыкам здзіўлення
Яе вітаюць тут з'яўленне.
Жанкі таксама балявалі
І ад мужчын не адставалі,
Але ад іх адмежаваліс —
Сваёй гарэлкай частаваліс.
Гарэлка ж іх тым адразнялась,
Што ў бутлі слодыч дадавалась.
І вось зірнуць было цікава,
Як у жанок вялася бава,
І колькі мілых было сварак,
Як адмаўляліся ад чарак!
— Ну, проша ж, пані Юзафова!
— Ой, не, не, кумка, даю слова!
Зусім я п'яна, бойся бога!
— Ну выпі ж, кумачка, нічога! —
Кума на просьбу паддаецца,
За чарку тройчы ўжо бярэцца
І толькі-толькі прыгубляе
І чарку зноў не дапівае

І руку цягне да бутэлькі.
— Не дам, кума! не дам, Анэлька!
(Бо ўжо так звычай вымагае:
Хто чарку п'е, той налівае).
Ну, выпі ж чысценька-чысцютка!
— Ой, я ж п'янею вельмі хутка!
Язэп мой лысы, унь, сярдуе! —
Куму Анэлька тут цалуе
І адмаўленне тым канчае,
Што гэту чарку асушае.
І вось жанчыны не стрывалі
І песню-кпіну заспявалі,
Каб пасмяяцца з нежанатых:
З Антося, Яські і Кандрата.

«Сядзіць дома, як пужала,
Не з кім слова мовіць;
Ой, жаніся ж: часу мала,
Старасць цябе зловіць!
Пастарэеш, небарака,
Дзеўкі ўсе зракуцца,
А ты будзеш, як сабака,
Туляцца і гнуцца,
І падлізваць будзеш місы,
Не свае — чужыя!..
Дык жаніся, Кандрат лысы,
Жанецесь, дурныя!»

— Ну, зацягнулі ўжо, завылі!
Адно б вы толькі і жанілі!
У, турэцкія вы свацці!
Як вас няма, то й ціха ў хаце! —
Кандрат вачыма тут бліскае,
А Яська, брат яго, спявае:

«Я — адзін; сцежкі мне
Адчынены ўсюды.
А як жэнішся, тады —
Не хадзі нікуды.
Я — адзін, я — казак,
І на ліха жонка?
Яна звяжа цябе,
Чортава галёнка!
Бог мужчыну стварыў,
Потым памыліўся;

Драў чупрыну Адам,
Што з Евай жаніўся».

— Вось так вы іх! вось малайчыны!
І аж не ўрымстуюць мужчыны.
— Ну, выпіць, выпіць, хлопцы, трэба!
Яхім! пускай, брат, да Язэпа!
— Не, брат Міхась, дальбог, не буду!
— Пі!.. не люблю цябе, маруду! —
Яхім дайшоў да пункту тога,
Дзе ён у сведкі клікаў бога,
Што больш не вып'е ўжо нічога.
Але Яхімаў звычай зналі,
Дружней мужчыны насядалі,
І наш Яхім, хоць і бажыўся,
Але й з бажбою піць злажыўся.
А далей ён такім жа чынам
Рабіў замінкі тут мужчынам,
Але піў чарку ў чарку ■ імі —
І вось ён лыпае вачымі
І рукі зараз разнімае,
Старую песню зачынае:

«Ой, ляцеў авадзень,
А насустрач мушка.
Прыхіліся, кума:
Пашапчу на вушка!»

На хату Ганна выступае,
У ладкі плешча, падпявае:

«Заіграйце музыкі,
Каб я паскакала;
Купіў бацька чаравікі,
Каб я патаптала!»

Мужчыны выклік той прымаюць
І Фабіяна выпіхаюць.
У скокі зараз жа пусціўся
Наш Фабіян і закруціўся.
«Падзівіся, Гапка,
Як трасецца шапка!»

А замест шапкі валасамі
Трасе, як вецер каласамі.

І размінае свае косці.
І разышліся нашы госці.
Тут грэбень Пальчык Ян хапае,
Сюды паперку далучае
Ды так жа грае спрытна, здольна,
Што ногі скачуць мімавольна.

«Без музыкі, без дуды
Ходзяць ногі не туды;
Грай жа, дудка мая!
Куды дудка, туды я!»

Сам гаспадар з кумой Анэлькай,
Руку прыгнуўшы над камзэлькай,
На панскі лад мяце-вальцуе,
Ўсіх далікатнасцю касуе.
Таксама Юзаф з Караліны
Не траціць добрае часіны —
І з гаспадыняй так кружыўся,
Аж покі потам лоб не змыўся.
Андроцкі кінуў і бажыцца,
Сядзіць, не можа варушыцца;
Адзін з ім Юрка яшчэ бае;
Яхім жа тоненька спявае:

«Пі гарэлку, мой суседзе,
Покі п'ецца!
Конь дадому сам заедзе,
Не саб'ецца».

— Скакаць хачу! Хто мне паграе?
Музыку! — Пальчык Ян гукае.
І, не чакаючы адказу,
У танцы рынуўся адразу.
Прысеў наш Яська, закруціўся!
Ды як пайшоў, ды як пусціўся!
Адкуль і дзе і што бярэцца —
З дарогі ўсё змяце, здаецца.
«Там-там! тара-рам!
Там-та-ціта, ці-та-там!
Хадзі, хата, хадзі, печ!
Не шкадуй жа сваіх плеч!
Я найму дудара,
Дударыка-камара.
Грай, дударыку, грай,

А ты, муха, выцінай!
Грай на скрыпцы, сляпень,
На басэтлі, авадзень!
Чмель, у бубен бубні!
Шэршань, песню утні!
Я хачу паскакаць,
Ўсіх на баль псклікаць.
Разгарніся ж, душа!
Сцеражыся Тамаша!
Бо тады толькі пан,
Калі добра я п'ян;
Тады весел і рад,
І сам чорт мне не брат!..
Там-там, тара-рам!
Там-та-ціта, ціта-там!
Лысы чорт бег з балота:
Надаела адзінота.
І хіцёр, а змыліўся,
Ажаніўся — і ўтапіўся.
А не будзь, чорце, слабы,
І не рэмсціся да бабы:
Баба доўгі волас мае,
Каго хочаш ашукае —
І Язэпа, і Міхала,
А мяне не ашукала!
Хіба толькі розум страчу,
То й я тое ліха ўбачу.
Але не, не да чакання!
Не пацерплю ашукання!»
Тут госці з месца паўставалі,
У ладкі білі, падпявалі.
— Бадай ён скіс! ото прыўдаўся!—
А Пальчык пыху набіраўся
І ўсё нагамі вырабляе,
Як бы сам чорт яго шугае;
І плечы скачуць, рукі ходзяць,
І ў абурэнне ўсіх прыводзяць.
Тым часам стала і змяркацца.
— Панове! час, ой, час збірацца!
— А пасядзеце, пагуляйце,
Павесялецесь, паспявайце.
— Ну, песню, песню! пачынайце!
«Ой, пара вячэраць, няма ж бацькі дома.
Ці яму дарожка гэта незнаёма?
Ці ён памыліўся, ці конічак збіўся?

Ці сярод дарогі ён адзін спыніўся?
Блудная дарога, ды конь яе знае,
Толькі ж конік волі сам прыйсці не мае.
Ой, хто ж па дарозе каня паганяе,
Каня паганяе, сам песню спявае?
А то сусед едзе з гасцінцам вялікім —
Вязе сыну боты, дочцы чаравікі.
А нашага бацькі ўсё няма — гуляе
І пра сваю хату, пра дзяцей не дбае.
Пара спаць лажыцца, няма бацькі дома,
І дарога біта і добра знаёма.
Вось і поўнач скора, а ўсё няма таты!..
Ой, пара нам, госці, ой, пара дахаты!»
І нейкі жаль няяснай страты
Ад гэтай песні патыхае.
На свеце ўсё канец свой мае,
І ты, мінуціна змяркання,
Спяеш нам песню расставання.
І госці свой банкет канчаюць,
Адны другім дабра жадаюць,
А ў час апошні развітання
Стаялі цмокі цалавання.
— Ну, выбачайце ж, не крыўдуйце!
Калі што кепска, то даруйце!

XIV · ДАРЭКТАР

Зварот пары, зніканне лета...
То — водгулле душы паэта,
То — смутны вобраз развітання,
То — струн дрыгучых заміранне,
Натхненнай песні жаль сардэчны,

Жыцця і смерці— сымбаль вечны!
І люб і смуцен час прыгоды,
Калі душа ўсяе прыроды
З тваёю злучыцца душою
Ў адным суладдзі і настроі!
І ты маўчыш, маўчаць і далі,
Як бы ў адной агульнай хвалі,
У адной асветленай часіне
Жыццё злучыла свае плыні
І бег свой вечны прыпыніла,
І неба твар свой адчыніла.
На залаты парог паўдзення
Скрозь бела-руннае адзенне
У багне неба ясна-сіняй
Ступае сонца, як багіня,
І стрэлы-косы раскідае,
Як чараўніца маладая.
Пад гэтай ласкаю зіяння,
Успагадна-добрага ўзірання,
Усё заспакоілася: неба,
І поле знятага ўжо хлеба,
І гэта даль, і лугавіны...
На ніцях белай павуціны
Прывозяць восень павучкі.
Яе красёнцы, чаўначкі
У моры лесу мільгатнулі
І лісце ў багру апранулі;
І з кожнай лісцевай галоўкі
Глядзіць твар восені-свякроўкі.
Павее ветрык — шурхнуць травы:
Няма ў ім ласкі, ні забавы.
Не — то не шолах каласочкаў,
Не смех блакітных васілёчкаў
У межах росных збажыны;
Не — то не музыка вясны,
А ціхі жаль і нараканне,
З жыццём і з сонцам развітанне.
Шыбуюць гусі ў край далёкі
І жураўлі ў той самы край.
— Бывай жа, лецейка, бывай!
Бывайце, родныя валокі!

— Ну,— кажа раз Міхал:—як будзе?
Ужо вучаць дзеці ў школцы людзі;
Пара б і нашым за навуку...

Аддаць у школку іх — не ў руку:
Давай харчы, наймі кватэру...—
І бацька тут, як на паперу,
Стаў вылічаць расходы, страту
І кончыў тым: лепш к сабе ў хату —
Не трэба й кланяцца Яхіму —
Наняць дарэктара на зіму,
Ну хоць бы Яську Базылёва.
— Дамо рублёў тры і — гатова!
А хлопец спрытны да навукі.
— Ну, Яська — майстар на ўсе рукі:
Як да сярпа, так і да кнігі.
Але ці будуць хлопцы слухаць?
Каб не прыйшлося, часам, нюхаць
Яму ад вучняў сваіх хвігі? —
Антось заўважыў.— Як-то хвігі?
Няхай асмеляцца, псялыгі! —
Ўскіпеў Міхал:— а гэта што?
Як адсвянцаю разоў сто,
Як адлуплю — тры дні не сядзе! —
Тут вочы ўніз спускае Ўладзя
Ды слова ўставіць смеласць мае:
— Я больш забыўся, як ён знае...
— О, ты разумны! ты ўсё ўмееш.
А пяць ды два не зразумееш:
Дурны ў задачах, як дубіна! —
Спыняе бацька грозна сына:—
Але вучыцца мне без дуру,
А не — як з гада спушчу скуру!
Ўсё разумець павінны самі! —
І бацька ўсіх абвёў вачамі,
Кіўнуў выразна на аборку.
На тым і кончылі гаворку.
Яшчэ дарэктар не з'явіўся,
А Ўладзя хлопцам пабажыўся,
Што ён за вуха ўзяць не дасца,
Няхай лепш возьме яго трасца!

У дзве нядзелькі па пакровах
Прывезлі Яську ў лапцях новых;
За ім два боты без абцасаў —
Насіў іх Яська з даўніх часаў,
Ад брата «Кіксы» дасталіся —
На ўсякі выпадак нясліся.
— Ну, вось дарэктар вам, глядзеце! —

Міхалківае тут на Яську: —
За кнігі заўтра і за ўказку,
Бо грошы бацькавы — не смецце,
Каб мне вучыліся старанна!
Не патураць ім анізвання! —
Міхал звярнуўся к «даракотору»:
— А не паслухае каторы —
Цягні за вуха на калені:
Знайду лякарства я ад лені!
А будзе йсці навука туга,
Падгоніць бацькава папруга! —
Стаялі хлопцы і маўчалі,
На Яську зрэдку паглядалі;
А сам дарэктар, з вузел ростам,
Ў сваім уборы бедным, простым,
У зрэбных портках і кашулі,
Стаяў, як бы яго прыгнулі,
Такім мізэрным і маўклівым,
У халаце суконным, сівым.
Счакаўшы трошкі, ён ачнуўся,
Прыйшоў у памяць, азірнуўся.
Ён знаў усіх, і яго зналі;
З Уладзем колісь сябравалі,
Але цяпер не тыя часы
Рабіць нязручна выкрунтасы,
Бо цвёрда помніць, ведаць трэба:
На ім ляжыць цяпер вучэба.
Ён толькі летась скончыў школку
І веды меў у адну столку,
Ды й тых патраціў з палавіну,
У поле гонячы скаціну.
Таксама хлопцы разважалі
І, як трымацца з ім, не зналі:
Ці мець яго запанібрата,
Ці лепш з ім быць далекавата.
Уладзік зараз — шмыг у дзверы!
(Такія меў ужо манеры).
Ды йшоў пыніць ён гаспадарку.
З навукай хлопец штосьці не ладзіў,
А Еўтушэўскі яго гадзіў,
Ярэмцам клаўся ён на карку.

Алесь за комінак схаваўся,
Адтуль на Яську прыглядаўся
І думаў там сабе без шуму

Якуюсь смешную, знаць, думу,
Бо зрэдку ўголас усміхаўся.
Яшчэ раз Яська азірнуўся,
Павесіў шапку, распрануўся —
Як вузел, хлопец невялічкі!
Крыху маркотна з непрывычкі,
Бо тут так ціха, глухавата;
Лясы, кусты і адна хата;
Тут жыць сапраўды страшнавата:
Лагчыны, яміны, раўкі —
Тут, пэўна, шворацца ваўкі
І злыдні ходзяць, ваўкалакі...
Папаўся ён тут, небарака!
А лес пануры і страхлівы.
Дарэктар наш быў палахлівы;
Няма ні веры, ні надзеі
На вельмі добрыя падзеі.
Эх, цяжка жыць тут будзе, цяжка!
І, нават, каецца наш Яська,
Нашто даваў ён сваю згоду.
Каб знаў — не ехаў бы ён зроду,
Бо прападзе ён тут, як мыш,
Але ўжо выпілі барыш,
І сам ён чарку выпіў. Шкода!
У запек Яська йдзе, садзіцца —
Да дзела ж трэба прыступіцца!
Хоць і папаў ён у няволю,
Але выконваў сваю ролю,
Бо так і гонар ты свой згубіш.
— Ну, ты, Костусь, чытаць любіш? —
Дарэктар Костуся пытае,
Абы хоць гутарка якая.
— Люблю, але яшчэ не ўмею:
Складоў ніяк я не здалею.
— Ну, гэта, брат ты мой, паўгора:
Склады чытаць ты пойдзеш скора,
Абы каб літары нам знаць,
А на скдады ўжо — напляваць.
Паслібізуеш і нічога —
Не трэба розуму тут многа.
А як Алесь? — Алесь вучыўся.
Пісаць ён нават налажыўся, —
Гаворыць Костусь пра Алеся.
— Што ўжо з мяне вы смеяцеся?
Алесь аклікнуўся ім з печы:—

Хоць і пішу, ды недарэчы;
Калі што й ведаў, то забыўся,
Бо ўжо даўно пісаць вучыўся.
— Цябе ж, нябось, вучыў Лапата —
Ўступіўся Костусь зноў за брата:—
Ты ў школе быў, Алесь, паўгода,
Пісаў на дошцы «кучка», «мода»,
Пісаў і «конь», і «вецер вее»...
Не,— наш Алесь пісаць умее!
— Ну, гэта я-то трохі знаю,
Хоць часам сам не расчытаю,
Што напішу,— такі пісака,—
Не расчытае і сабака.
Алесь за бэльку сунуў руку,
Раз справа ходзіць пра навуку,
Дастаў сваю цятрадзь старую:
— Вось паглядзі, як я малюю,
Якіх я тут наставіў птушак,
Каракуль розных, завітушак.
Вось гэта — «кучка», гэта — «мода»,
А гэта — «конь», а тут — «калода»;
А тут пісаў дзядзька Антось,
Ён піша хораша, нябось,
Няпраўда? можна падзівіцца.
Ён штось пісаў тут яшчэ ўлетку,
Як браў кабылу на заметку,
Калі ёй трэба жарабіцца. —
Глядзелі ўтрох на гэты сшытак,
І ўсё разгледзелі да нітак.
І хлопцы тут пасябравалі,
Язык і Яську развязалі,
Сышлі з навукі на другое:
Зайшла іх гутарка аб тое,
Чым гэты кут багаты, слаўны,
Сярод звяроў тут лось быў глаўны.
І вучням нават тут прыйшлося
Сказаць дарэктару пра лося:
Які вялікі ён, рагаты,
Паджары і стрынгаляваты,
Калі глядзець на яго ззаду,
А з галавы — раголь-грамада!
За ім шоў воўк, зайцы, куніцы
І многа ўсякае драбніцы:
Барсук, каза, лісы, вавёркі,
Тхары, і ласіцы, і норкі.

Дарэктар слухаў з захапленнем,
Дзівіўся розным тут здарэнням:
Як барсука ў Парэччы білі,
Як тут куніц, тхароў лавілі,
Які характар, нораў звера,
Якая воўчая манера;
Таго не чуў наш Ясь ніколі,
Хоць быў чатыры гады ў школе.
А на канцы, як пра гасцінец,
Сказалі Яську пра звярынец,
Каб скончыць тым усе навіны.

Звярынец — загарад казіны —
Усё гэта — панскія забавы.
І сам звярынец быў цікавы:
Высокі, зложаны з бярвення
І такі моцны — на здзіўленне!
Каб воўк да коз не мог дабрацца
Ні праз той верх, ні падкапацца —
Не ўсунеш пальца там нідзе ты.
Адным крылом звярынец гэты
Сюды выходзіў на дарогу.
Займаў ён цэлую разлогу:
І лес, і луг, і часць крыніцы.
Улетку ў ім растуць суніцы,
Іх хлопцы бралі колькі шапак.
У ельняку з яловых лапак
Стаіць салаш, як тая хата.
Раней тут коз было багата,
Крыху наўперад, не ў іх часе,
Ды тая плойма ўся звялася,
Так перадохла яна марна;
Цяпер жа ёсць тут толькі сарна
Ды даніель, казёл адзіны,
А рогі тыя, як галіны.
Адно здарэнне аб казле тым,
Што мела месца прошлым летам,
Апавядалі хлопцы Яську,
Як найцікавейшую казку.

А гэта справа так была.
Каня ў кампанію казла
Пускалі нанач у звярынец.
І вось які казёл злачынец:
З канём знаёміцца, сябруе.

Так след у след і спацыруе,
І разам ходзяць, і гуляюць,
І разам ночы каратаюць —
Ну, словам, сталі дружакамі.
Ад дружбы к гульням пераходзяць,
Ды тыя гульні часта шкодзяць:
Казёл каня штурхець рагамі!
Штурхель быў нагла-нечаканы,
І ў жываце каня — тры раны!

Ідзе-цячэ ў хлапцоў размова —
І Яська зрэдку ўставіць слова,
Пра сёе-тое распытае —
Размова ладная, жывая!
Страхоў такіх тут наказалі,
Што ў Яські коленкі дрыжалі,
І нізавошта па вячэры
Не смеў ён выйсці вон за дзверы;
А перад тым, як спаць лажыцца,
Ён мусіў к хлопцам паддабрыцца,
І хлопцы цёмнаю парою
Ішлі на двор з ім грамадою
І там стаялі, не йшлі ў хату,
Пакуль з натурай меў расплату.
Затым у запек шлі і спалі,
Туды ж і Яську яны бралі,
Ён у сярэдзіне лажыўся,
Ляжаў маўчком, не варушыўся,
Абы не легчы толькі з краю:
— Бо я з вас коўдру пасцягаю.
Якое ж будзе вам тут спанне? —
Казаў наш Яська ў апраўданне.

XV · «НАЧАТКІ»

Мінула ночка. Дзень праз вокны
Знішчае цёмныя валокны,
На печ, у запек зазірае
І ночку з хаты выціскае.
У печы ўжо палаюць дровы,

І іх астатнія размовы
Так гучна, бойка застралялі,
Як бы паны запалявалі.
Хлапцы памыліся рупліва,
І ўсе з дарэктарам пачціва
Пасталі ў рад прад абразамі.
— Маліцеся ж вы... са слязамі!
Каб даў бог здольнасці, ахвоты
Да вашай новае работы,
Панятнасць добрую і памяць
Ўсё браць на розум вам і цяміць,
І каб да кнігі вас гарнула,—
Сказаў Міхал сынам прачула.
І хлопцы ў нейкім захапленні
Пасталі раптам на калені
І так набожненька маліліс,
Што аб падлогу лбамі біліс.
— А па сняданні — за навуку!
І не чакаць мне на пануку,
І самі знайце свой парадак,
Каб і да кніг, як да аладак,
Таксама дружна налятал.—
Дарэктар, хлопцы— ўсе маўчалі,
Схіліўшы ўдумныя галовы,
Пакуль цягнуліся прамовы.
— А ты, дарэктар, ведай дзела:
Прыпры іх добра, як вужакаў,
Каб аж заенчыў і заплакаў,
Каб у галовах іх кіпела!
Калі ж чаго не зразумее,
Або не ў часе задурэе,
Ці так падыме часам спрэчку,—
Стаў на калені і на грэчку! —
«Ого! — падумалі хлапяты:
— Няўжо дарэктар так заўзяты,
Што будзе права сваё правіць
І на калені штодзень ставіць?
Ну, што ж? пабачым, памяркуем,
А здзеку, кпін не падаруем.
Няхай адно кране за вуха:
Як выйдзе ён на двор, псяюха,
Адзін без нас, як цёмна стане,
Тады што скажаш нам, Іване?»

Але навука аказалась
Не гэтак страшна, як здавалась.

Дарэктар выдаўся мяркоўны
І лепшы нават, як свой кроўны;
Умей з ім толькі пагадзіцца,
Раменным вушкам паддабрыцца
Ці падшыванку звіць на лапаць,—
За вуха ён не будзе цапаць,
Наадварот: тады ты — дока,
Ў навуцы пойдзеш ты далёка.
І толькі Ўладзя хібіў часта:
Задач ніяк не браў і — баста;
Як з ім дарэктар наш ні біўся —
Ні з месца, раз ужо спыніўся;
А не — на злосць яму гаворыць,
А то часамі з ім і спорыць
Ці проста дражніцца, смяецца
І ўзяць за вуха не даецца.
Тады дарэктар адступаўся
І да другога звярачаўся.
Ды толькі вось чым скутак дрэнны:
Міхал быў сам крыху пісьменны
І падлавіў ён раз Алеся:
Ў законе божым, як у лесе,
Не цяміў хлопец нічагутка;
Адам і Ева, збойца Каін
Разоў пятнаццаць ім аблаен,
Але няма ўсё таго скутку:
Два словы скажа і запнецца,
Бы галава там чым заткнецца,
Ну, проста, зробіцца, як звон,
Алеся лаюць за закон:
— Ото бяспамятны дурніца!
Бадай ты спрогся быў, тупіца! —
Смяюцца, строяць з хлопца кпіны,
Няма спакою ні часіны.
Алесь пакутуе і плача:
Надыдзе ж гэтака няўдача!
І вось, зашыўшыся на печы,
Ён разважае недарэчы:
Як тут зрабіць і што парадзіць?
Куды б «закон» яму справадзіць?
— Згарэлі б вы былі, «начаткі»!
Парву нашчэнт вас, небажаткі!..
А што ж? пакромсаць іх і квіта!
Абы зрабіць тут шыта-крыта!..—
Алесь па сталым разважанні
Прыйшоў да тога пракананая,

Што каб палепшылась вучэба,
То гэту кнігу знішчыць трэба.
І вось уночы наш дабродзей
Ўстае і крадзецца, як злодзей,
І кнігі з скрынкі выкідае,
І пад сталом іх растрасае,
А ненавісныя «начаткі»
Парваў па самыя акладкі:
«Вось вам, Абрам, Ісак і Якаў!
Паплачце вы, бо я ўжо плакаў!»
Зрабіўшы строгую расправу,
Ён кінуў далей іх пад лаву,
Як быццам тут каты гулялі
І штук такіх навытваралі
Сваімі гульнямі і скокам,
І скрынку ставіць Алесь бокам.
Паслухаў: не — ніхто не чуе,
І ў запек ціхенька шыбуе.
Назаўтра раненька дасвету
Руплівасць матку падымае.
Яна ўстае, крыху ўздыхае,
Работа розная чакае,
І рух находзіць на кабету,
Карчажку паліць на камінку,
Садзіцца прасці на часінку,
Пакуль у печы не падпаліць,
Тады работа ўся наваліць.

І дзядзька зараз абудзіўся,
У вокны глянуў — мо спазніўся.
— Ох, трэба ж борзда абувацца
І з малацьбою паспяшацца,
Бо мышы збожжа й так паелі,—
І злазіць борздзенька з пасцелі.
Алесь не спіць — ён у трывозе:
Што на сягонняшняй дарозе
Яго з «начаткамі» чакае?
Як сойдзе хітрасць яго тая?
А як успомніць пра «начаткі»,
Так і палезе душа ў пяткі.
Абуўся дзядзька, штось шукае
І раптам голасна пытае:
— А во! хто ж кнігі так раскідаў?! —
Алесь нічым сябе не выдаў,
Заплюшчыў вочы і чакае,

Чакае, што тут далей будзе.
— Скажэце, міленькія людзі!
Мае ж вы родненькія маткі!
Як расчвартованы «начаткі»! —
Пад лавай дзядзька вядзе следства:
— Якое зроблена калецтва! —
І маці прасці перастала,
Глядзінь і дзівіцца нямала.
— Каты напэўна,— кажа маці,—
Бо гэтак бегаюць па хаце,
Калі разыдуцца часамі! —
Алесь падзячан добрай маме,
Бо маці ў тон яму трапляе
І на катоў віну ўскладае.
І бацька ўстаў на гэту справу
Пабачыць дзіўную праяву.
«Усё будзе добра, калі тата
Не надта возьмецца заўзята»,—
Алесь пад коўдрай разважае,
І страх мацней яго шугае.

Да кніжак тут усе сышліся,
І разважанні пачаліся.
«Начаткі» доўга разглядалі,
Як іх «каты» пашматавалі.
Алесь за печчу весялее,
Але падняцца ён не смее,
Каб там чаго не наплясці,
На след старэйшых не ўзвясці...
«Не: трэба ўстаць, устаць, канечна,
Бо так ляжаць, брат, небяспечна!»
Яго аж коле пад лапаткі.
Ўстае, глядзіць ён на «начаткі»,
Глядзіць ды ў слёзы! Як заплача!
«Ах ты, халерына кацяча!»
Алесь прыйшоў у гнеў, у дзікі,
І ў абурэнне, жаль вялікі,
Катоў ён бедных б'е, ганяе,
За хіб у сені выкідае,
Як бы яму тыя «начаткі»
Мілей і бацькі, мілей маткі.
— А гэта Каіну не шкодзіць:
Нашто ён бога ў зман уводзіць?
Няхай братоў не забівае! —
«Начаткі» дзядзька разглядае,

Ківае хітра на Алеся:
— Няма ні Сіма, брат, ні Хама,
Падралі ў дрэбезгі Адама,
А Ева дзесь сядзіць на стрэсе,
Нідзе не знойдзеш Саламона,
Кот на хвасце панёс Самсона.
Тут, брат, Ісая і Агей,
Прарок Ілья і Елісей.
Пастаў цяпер ты богу свечку,
За цэп бярыся ды за грэчку,
«Начаткі» ж сунь ідзі пад стрэху! —
І аж заходзіцца ад смеху.
— А каб яны павыдыхалі!
Чаму задачніка не рвалі? —
Сказаў Уладзя ў засмучэнні:
— Дае ж такія бог здарэнні,
Але не мне яны трапляюць,
Мяне заўсёды абмінаюць.—
Тут нават бацька не стрымаўся
І нечакана засмяяўся.

Алесь пачуў— мінула ліха.
І сам сябе ён хваліць ціха,
І так на сэрцы праяснілась,
Як бы гара з плячэй скацілась.
І думаў ён і пацяшаўся,
Што ўжо з законам паквітаўся,
І цэлы дзень ён быў вясёлы,
Як бы яго няслі анёлы.
Ды памыліўся ён без меры:
Прыходзіць бацька па вячэры,
Алеся з запеку ён кліча
Ды ў нос «начаткі» яму тыча:
— Глядзі ж ты іх цяпер, як вока:
Папруга ўжо не так далёка;
Калі каты іх зноў парвуць,
То пухіры тут паўстаюць! —
І тое месца сына-блазна
Айцец паказвае выразна.

Алесь, у смутку джургануўшысь,
Пашыўся ў запечак, сагнуўшысь.
І доўга ён заснуць не можа:
Зноў Лот, Абрам... Мой моцны божа!
Ўваччу «начаткі» мітусяцца,

Ад іх няможна адвязацца;
Зноў тая самая бядота,
Зноў слёзы, крыўда і згрызота.
Адно Алеся суцяшала —
І Кастуся бяда спаткала:
Кастусь на «веруі» сеў макам,—
Абодвум кепска, небаракам!
І кажа раз Алесік брату:
— Закінем кнігі ў снег, за хату,—
Ты «верую», а я «начаткі»,
І пойдуць іншыя парадкі.
— А будуць біць? — То што? паплачам,
Затое ж потым мы паскачам.
— А тата кніжак зноў дастане?
— Ну й што? і тым дамо мы рады,
А там падыдуць і каляды,
А там, дасць бог, вясна настане...
Эх, брат: які ты баязлівы!
Не бойся, Костусь: будзем жывы!
Чаго баяцца? нічагутка!
Закінем іх у снег ціхутка.
А ты маўчок! ні шэп! ні слова,
І ўсё, брат, пойдзе адмыслова.
— Не, брат Алеська, не рабі ты,
Бо тата наш такі сярдзіты!
— Дык ты не хочаш? — Не: баюся!
— Адзін і я, брат, адступлюся,—
Сказаў Алесь і засмуціўся
І ў свае думкі углыбіўся.
На скорым часе ранічкою
Алесь у кепскім быў настроі:
Хадзіў, бурчаў, не змоўчваў маме,
Ўсё дагары вярнуў нагамі.
— Бадай яны былі згарэлі!
І дзе чарты іх тут падзелі?..
— Чаго ты творышся, мармотка? —
Ў пытанні маткі злосці нотка
Зусім Алеся угнявіла.
Зірнуў на матку ён няміла.
— Няма «начатак»! — Зноў «начаткі»?
Калі ўжо будуць ім канчаткі? —
Ён ператрос і вугалочкі,
Як ёсць, аблазіў і куточкі;
Глядзеў за бэльку і ў пячуру,
Падняў такую шуру-буру,

Што хоць ты з хаты выбірайся
І тых «начатак» адцурайся.
Алесь раскіс і не ў гуморы.
— Мо іх забраў Марцін з каморы? —
(Марцін нядаўначка з кватэры
Прыносіў нейкія паперы).
Алесь Марціна прыплятае
І ўсё шукае ды шукае,
І не знаходзіць сваю страту.
З гуменца бацька шусь у хату!
І, не гаворачы нічога,
Рвануўся раптам да малога!
Аж задрыжаў. І ў момант вока
Ўгары матнуўся пас высока
І ў тую ж самую хвіліну
Агнём апёк Алесю спіну.
Алесь заенчыў праразліва,
Упаў і зноў схапіўся жыва,
А дзеці ў плач, у енк, у слёзы,
І ўсе разбегліся, як козы;
А бацька, страшны, поўны злосці,
Алеся лупіць без літосці;
І маці рады даць не можа —
Так моцна бацька абурыўся.
Даў бог, Ксавэры налучыўся.
— Пакінь, Міхал! пакінь, нябожа!
Апамятуйся, ці так можна?
Насмерць заб'еш неасцярожна! —
Прыбег і дзядзька на падмогу,
Насілу вырвалі нябогу.
А бацька сек, пытаў скрозь гнеў:
— Куды «начаткі», гад, задзеў? —
Алесь без вопраткі і босы
Бяжыць у снег, проставалосы,
За хлеў ён чэша без аглядкі:
— А во яны! а во «начаткі»!

І мушу я адно зазначыць,
Няхай тут праўду кожны ўбачыць,
Што гэта прыкрае здарэнне
Пайшло яму на паляпшэнне.

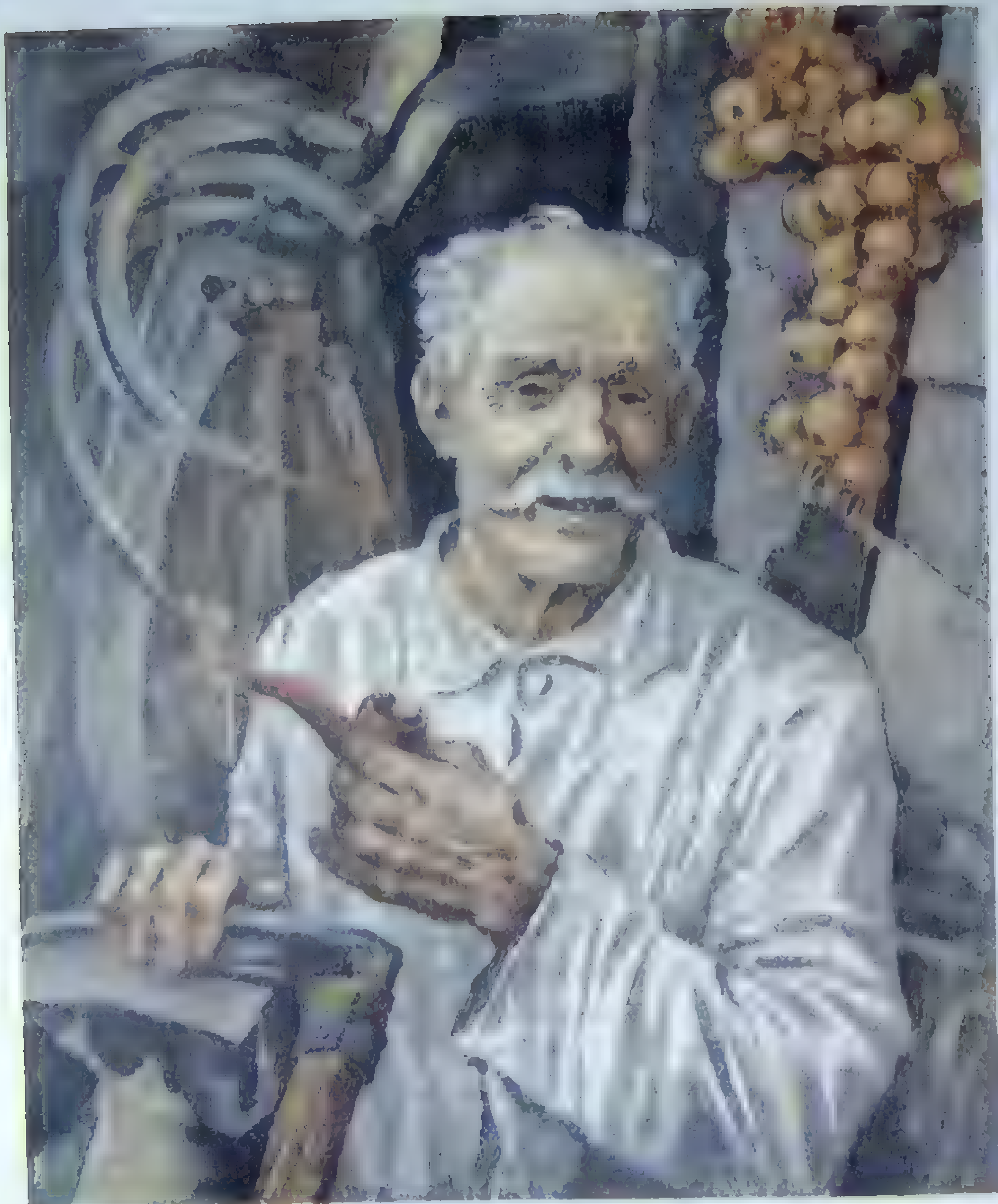

XVI · ВЕЧАРАМІ

Малюнкі родныя і з'явы!
Як вы мне любы, як цікавы!
Як часта мілай чарадою
Вы ўстаяце перада мною!
І так панадна смеяцеся

Жывою баграю на лесе,
І златаблескімі снапамі
Праменняў-стрэлаў над палямі,
І брыльянцістаю расою,
Калі гарачаю касою
Скрозь лісцяў сетачкі-аконцы
На ёй заззяе ціха сонца,
Яе так песціць, так кахае,
Па ёй вясёлкі рассыпае!
Я бачу роўныя пакаты
Палёў за Нёмнам і іх шаты —
Аўсоў палоскі, лавы жыта,
Што морам золата разліта;
І грэчак белыя абрусы,
І лесу два крылы, як вусы,
І цёмны роў, вадой прабіты,
Такі зацяты і сярдзіты;
Ялоўцаў шэрыя аблогі,
Дзе белы мох, сівец убогі
Пясочак жоўты засцілаюць
І дзе зайцы прыпынак маюць.
Я чую шум рознагалосы
Лясоў, лугоў, дзе звоняць косы
У часе дружнай касавіцы;
Я чую громы навальніцы,
І шум глухі буйных дажджоў,
І песні звонкія палёў,
І ціхі плач ускрай магілы.
Даўно заціх іх голас мілы,
Даўно ўсё змоўкла і прапала,
Іх толькі памяць захавала.

Але нявіднымі ніцямі
Я моцна-моцна звязан з вамі,
Малюнкі роднае краіны!
Эх, зараслі вы, пуцявіны,
У гэты мілы мой куточак,
Дзе ные жоўценькі пясочак
Пад летнім сонцам, пад спякотай
І зззяе смутнай пазалотай
Над самым Нёмнам срэбраводным,
Так сэрцу блізкім-блізкім, родным.
І зараслі не палынамі,
Не крапівой, не драсянамі,
Не чаратом, не лебядою,—

А беларускаю бядою.
Ды покі будзе сэрца біцца,
Яно не зможа пагадзіцца
Ні з гэтым гвалтам, ні з бядою
Над нашай роднаю зямлёю...

Эх, мілы край адвечнай мукі!
Пракляты будзьце, вусны, рукі,
Што на цябе ланцуг кавалі
І ў твар зняважліва плявалі!
Няхай агонь і жар пакуты
Навекі спаліць здзек той люты,
Які спрадвеку там пануе,
Над тым, хто родны скарб шануе
І хто ўсім сэрцам і душою
Астацца хоча сам сабою.
Жыві ж, наш край! Няхай надзея
Гарыць у сэрцы і мацнее,
Што хоць не мы, дык нашы дзеці
Убачаць цэльным цябе ў свеце!

Алесь на дзеле праканаўся,
Што ён дарэмна марнаваўся
І што ўжо больш няма збавення,
Як толькі ўзяцца за вучэнне,
Як гэты клопат ні марудны.
І што ж? закон быў не так трудны,—
Ужо па той адной прычыне,
Што ён запісан быў на спіне
(А ў сэрца ўложан сам сабою),
І ўсё пайшло сваёй чаргою.

Цяклі дзянькі ды йшлі нядзелі,
І час тут вольны хлопцы мелі,
Вучыліс толькі да абеду,
Вучыліс нават не без следу.
І Костусь, мушу я прызнацца,
Ўжо ўмеў на дошцы распісацца,
Што вельмі цешыла Міхала
І гонар бацькаў падымала.
Удзень, як лекцыі канчалі,
На рэчку хлопцы выбягалі
Крыху пакоўзацца па лёдзе
Ці так пабегаць на свабодзе,
У снег залезці па калена,

А то насілі козам сена —
Ў звярынцы козы зімавалі —
І ім палонкі прасякалі.
І сам дарэктар клышаногі
Не горш ад вучняў бег з дарогі,
Гайсаў па снезе, распускаўся
І штурхалямі захапляўся.
А як надарыцца часамі
Яму спаткацца там з казамі,
Тады крычаў ён благім матам,
Тады рабіўся ён вар'ятам,—
Такая радасць пашыбала,
Так хвалявала, захапляла.
І гэту радасць, міг шчаслівы,
Выказваў крыкам праразлівым:
— А я-я-яй! А я-я-яй! —
Крычаў, хоць вушы затыкай.
Другі раз хлопцы валяць валам
У ток да дзядзькі ўсім кагалам.
На току ў дзядзькі, бы ў святліцы,
Маркотна свеціць блеск газніцы;
Дрыжыць агоньчык сіратліва,
Убокі ходзіць палахліва.
На месце ўсё тут і прыбрана,
Так гладка ўсё дапасавана.
А тыя ж граблі ці цапочкі!
Ну, толькі цешыць імі вочкі!
У рукі возьмеш — працы хочуць,
У дзела пусціш — зарагочуць!
А як наш дзядзька час там бавіць!..
Ён не працуе — імшу правіць!

Вось як жывога, дзядзьку бачу,
Я тут партрэт яго зазначу.
Ён невысок, не надта ёмак,
Ды карчавіты і няўломак,
А волас мае цёмна-русы,
І зухаўскія яго вусы
У меру доўгі, густаваты,
Угору чуць канцы падняты;
А вочы шэры, невялічкі,
Глядзяць прыветна, як сунічкі,
Але раптоўна і адразу
Не расчытаеш іх выразу:
То смех, то хітрасць з іх бліскае,

То дабрата, але якая!
А нос... я глянуць мушу ў неба,
Бо не патраплю, як пачаць
І з чым нос дзядзькаў параўнаць,
Каб выйшаў ён такі, як трэба:
Ну, нос кароткі і таўсматы,
Ды досыць спрытны, хоць кірпаты.

Антось наш дбалы, акуратны,
А пры рабоце які здатны!
Што ні замысліць, то ўсё зробіць,
І так прыгоніць, так аздобіць,
Што і для вока нават міла.
І ўсё выразна гаварыла,
Што ён не толькі гаспадар,
Але й прыроджаны штукар,
Якіх на свеце не так многа.
За дзядзьку людзі просяць бога:
Каму ён толькі не спрыяе,
Каго з бяды не вызваляе!

У дзядзькі цэлы спрат запасаў —
Не любіць дзядзька пустаплясаў.
Вось вы зірніце ў хлеў на вышкі!
Там многа яблынін на лыжкі,
Там ёсць ігруша і кляніна,
Якая хочаш дравяніна:
Грабільны, коссі, клёпкі, восі...
Няма трайні — йдзі да Антося.
І людзі дзядзьку шанавалі,
А на кірмашы частавалі.
Каса чыя нядобра косіць —
Няхай Антося ён папросіць:
Антось наладзіць — так дагоніць,
Тады пабач, як загамоніць!
Каса не косіць — каса брые
І шчытнякі бярэ сухія,
Бо ў дзядзькі рукі залатыя.

Каб дапісаць партрэт Антося,
Скажу: на свеце не знайшлося
Ні ўдоўкі-любкі, ні дзяўчыны,
Каб палучыць дзве палавіны,
Каб разам шчасце здабываць
І поруч долю падзяляць.

І я тут сам за дзядзьку мушу
Назад старонку адгарнуць
І аб вясне яго ўздыхнуць,
І добрым словам яго душу
Яшчэ раз шчыра памянуць.
Была вясна, было імкненне,
І сэрца ведала тамленне,
І сэрца водгук сэрца чула,
І сэрца к сэрцайку гарнула.
Ды толькі ж доля не судзіла,
І любка-Наста, яго міла,
Што так клялася, цалавала
І к сэрцу з жарам прыхіляла,
Што так суліла шчасця многа, —
Яго змяняла на другога!
Антось... Ды што!.. цяпер забыта,
Даўно пажалі тое жыта
І тыя межы зааралі,
Што дзядзькаў смутак калыхалі.

— Ну, хлопцы: зараз дамо жару!
Саб'ем пасадаў яшчэ з пару.—
Снапы ў радочкі палажылі,
Так і дзяды яшчэ вучылі,
Каб каласы ды з каласамі,
А да пярылаў гузырамі.
— Ну, грымнем, хлопцы, каб звінела! —
І пяць цапоў ідуць у дзела!
Не малацьба, а бубнаў хоры!
Здаецца б цэпам вадзіў хворы!
Бічы кладуцца так рытмічна,
Само гудзенне іх музычна;
Снапы не ўлежаць, скачуць самі
І сыплюць жыта пад бічамі,
А дзядзька рэй вядзе, гукае
І адным крыкам памагае:
— Дай, дай яму, брат! дай з-за вуха!
Гэ-гэх, скачы, баба-псяюха! —
Гудуць цапы ўгары праворна,
Ідзе работа дружна, спорна,
Аж падшыбае ўсіх ахвота,
Бо мае свой захоп работа.

Вось так адно другім мянялась,
Затым яно й не прыядалась,

Калі было ўсё ўмеру, ўпору,
І гладка йшло ўсё тут угору.

Таксама вечар свае бавы
Нясе з сабой не менш цікавы
І асабліва перад святам,
Калі, бывала, дзядзька з татам,
А з імі часам гэтаксама
Язык развяжа свой і мама,
Пачнуць казаць свае ўспамінкі,
Вясці размовы пра старынкі,
Пра незвычайныя здарэнні
І ім даваць тут тлумачэнні.
Цяпер камінак спачывае,
А хату лямпа асвятляе,
Але маркотна і тужліва,
А цені страшна і маўкліва
То затрасуцца, затанцуюць,
Як бы каго яны пільнуюць,
То заспакояцца зацята,
Калі замрэ і сама хата.
Тады, здаецца, цені тыя
Не проста цені, а жывыя,
І нібы ў іх ёсць нейка справа,
І таямнічна і цікава.
Дарэктар к печы прытуліўся,
На дзядзькаў твар утарапіўся.
— Мне сам казаў Пятрусь Грыхінін,
І лгаць жа ён не быў павінен:
Дадому ехаў ён з Княжога,
Вакол няма нідзе нікога,
І ціха ўсё, як бы зацята.
Было ўжо трохі пазнавата,
А ён на воліках пляцецца,
І так яму ўсё штось вярзецца.
Вось едзе ён, масток мінае,
Аж хтось з-за паляў вылятае,
Як жар чырвоны ды вяртлявы,
І хвошча пугай ўлева, ўправа
І па валах і па Пятрусю.
«Вось,— кажа,— я табе спазнюся,
Калі ты так запрацаваўся!»
І аж да Нёмна за ім гнаўся! —
Дарэктар бедны ўвесь жахнуўся,
Ад страху нават аж прыгнуўся.

— Мабыць, штось ёсць-такі на свеце! —
На матку тут зірнулі дзеці.
— Свякроў, нябожчыца Анэта,
Сама казала мне пра гэта,—
Яна была і цётка Рузя,
Збіралі шчаўе дзесь на лузе
Ды йшлі дадому каля Нёмна.
Было зусім яшчэ няцёмна,
Вось толькі сонца напалову
Зайшло за горку Дземянову,
І нікагусенька нідзе!
Аж — зірк! на саменькай вадзе
Сядзіць хтось, выцягнуўшы ногі,
Над самай буктай, такі строгі,
Як мае быць, ва ўсім адзенні
І курыць люльку ў задуменні.
Кабеты ў страсе далей хутка!
Назад зірнулі — нікагутка!
— А хто ж то быў, цьфу, праваліся?! —
Спытаў дарэктар, трасучыся:
Яго той страх нашчэнт занудзіў.
— Ці не Янчур там рыбу вудзіў,—
Азваўся дзядзька не без жарта.
А ўсе маўчаць, глядзяць упарта.
Да дзядзькі бліжай хлопец жмецца:
Яму чорт знае што здаецца.

У хаце стала больш страхліва.
З-за вокан ноч глядзіць маўкліва,
І гэта ноч, як бы жывая,
І быццам нешта яна знае,
Але аб тым казаць не хоча,
Бо на размовы не ахвоча.
А на дварэ дзесь каля будкі
Чагось брахнуў сабака чуткі,
Брахнуў і змоўк, бы страшна стала,
І ноч брахаць не пазваляла.
Аслаблі ў Яські ўсе тут гайкі.
— Э, глупства ўсё, не больш, як байкі! —
Міхась азваўся:— Хто баіцца,
Таму ўсё можа налучыцца.
Нашто вам лепш? тут жыў Пшавара...
Вось раз уночы чуе гукі —
Ў акно малоцяць чыесь рукі,
Малоцяць так, бы ў час пажару.

— Хто там? — Пусці, брат: то я — Сёмка.
Ну, брат, і б'юцца ж чэрці ёмка!
Не верыў я, дальбог, паверу!
На ўласным карку чуў, халеру!
На грэблю я, брат, як уз'ехаў,
Так і засыпаў мне арэхаў!
Я — па кані, ён мне — па карку!
Пасек мне спіну праз браварку!
І толькі тут, вось, адступіўся,
Калі ў двары ўжо я спыніўся. —
Пшавара з хаты выйшаў босы
Агледзець Сёмкавы калёсы.
І што ж? вось вам і таямніцы:
Ялова лапка ўлезла ў спіцы! —
Яшчэ пра страхі вялі мову
І іх тлумачылі аснову,
І іх істоту разбіралі,
І трохі з Яські жартавалі.
Ўсяго было тут вечарамі,
Калі разыдуцца часамі!
На ўсё была свая прычына
І адпаведная часіна.

Зайшла раз мова аб навуках —
Старых, даўнейшых — і іх штуках,
Аб кнігах з чорнаю пячаццю,
Аб чараўніцтве, аб закляцці,
Аб розных хітрасцях і зману.

— Вось пусцяць нейкага туману,
І чалавек хоць і жывы,
Але стаіць без галавы! —
Гаворыць дзядзька, хлопцам дзіва,
Ўсё іх цікавіць моцна, жыва.
— Я сам такую штучку знаю,
Што без памылкі адгадаю,
Як хто стаіць, ну, хоць бы ў сенях:
Ці на нагах, ці на каленях,
Ці ён там стане, ці ён ляжа!
Вось гэта штука! — бацька кажа.
— І няўжо дзядзька адгадае?! —
Цікавасць Яську забірае,
І не дае ніяк ён веры,
І погляд кідае на дзверы,
Бо хоча ён сваю асобу

У сені вынесці на спробу.
— Ну, Костусь, пойдзем мы з табою? —
Ідуць і ў сенях між сабою
Вядуць параду, як пастаць,
Каб бацька ўжо не мог згадаць.
Мяркуюць хлопцы так і гэтак,
Бы вулей ставяць пад паветак;
Урэшце ўсё абмеркавалі,
Хітрэй не трэба, як пасталі:
Адзін прыгнуўся ракушком,
Другі ў падлогу ўпёрся лбом.
— Ну, дзядзька, як мы тут стаіма?
— А так, як цюцькі за дзвярыма! —
Ім бацька з хаты дзесь азваўся,
І раптам дружны смех падняўся.

XVII · ВОЎК

Ў будныя дні ўставалі рана:
Няма калі хварэць на пана,
Няма чаго чакаць панукі,
Калі работы поўны рукі —
Зноў закладайся на нядзелю.

Садзілась маці за кудзелю;
Цяплей мужчыны абувалісь,
Ў сваю работу запрагаліс.
Міхал, пакуль не рассвітае,
Ідзе Антосю памагае,
Бо трэба кончыць з малацьбою,
Каб не карцела над табою.
Дарэктар сам з свае ахвоты
Ў гумно любіў рабіць налёты,
Бо ён быў хлопец працавіты
І да работы страх сярдзіты,
Хоць быў яшчэ малы і кволы,—
Ну, хвацкі хлопец і вясёлы!
Ідзе з двара часамі ў хату —
Аб чым тут ходзіць Яську-хвату —
Ён на дрывотню, бярэ дровы:
Ён услужыць усім гатовы,
Гаспадарам і гаспадыні,
Бо што тут зробіцца хлапчыне?
Раз ён абцасам зачапіўся,
З дрыўмі знячэўку паваліўся
На крок, не далей, ад парога,
Але ўсхапіўся і нічога,
І толькі глянуў на абцасы,—
Былі ў іх моладасць і часы,
Калі рабілі выкрунтасы
І на ігрышчы тупацелі,
А тут хадзіць больш не хацелі.

Таксама Ўладзя да работы
Больш, чым да кніжак, меў ахвоты:
Любіў ён з цэпам завіхацца
Або па лесе пацягацца,
Пабегаць з стрэльбай за лісамі,
Ці за куніцай, ці тхарамі.
І бацька з гэтым пагадзіўся:
Што ж? да навукі не радзіўся,
А вось мо з меншых што і будзе,
Няхай яны ўжо йдуць у людзі.

Алесь сядзіць, закон чытае
Або з сабою разважае,
А потым зноў у кнігу ўткнецца
І сам сабе штосьць засмяецца.
У Кастуся «Родное слово»;
Ён слібізуе ўсё нанова,

Але склады штось не выходзяць
І хлопца ў злосць адно прыводзяць,
Бо Костусь — хлопец нецярплівы,
У гнеў прыходзіць абурлівы;
Яго падштурхвае спакуса
Сказаць знявагу на Езуса,
Які прад ім быў намалёван,
І Езус быў тут ім аплёван:
Чаму ж бо ён не памагае,
Калі на гэта сілу мае?
А потым злосць яго астыла,
Яму і прыкра, і няміла,
Ен сам сябе чуць не кусае.
Ох, галава яго дурная!
І ні на грош няма ёй кошту,
Яго хвалілі, а завошта?
І хіба ж бог яго не чуе?
Або яму бог падаруе
Вось гэты страшны грэх знявагі?
Эх, Костусь, Костусь! ты — брадзяга!

Выносіць сонца дзянёк новы
Скрозь гэты лес стары, хваёвы,
Дзянёк кароткі, чуць заметны,
Але вясёлы і прыветны.
Мароз бярэцца, паціскае,
Па лесе лускае, гуляе
І хусты тчэ на беражку.
За ноч падкінула сняжку.

Міхал ідзе ў свае абходы,
А холад зімняе пагоды
Яго рухавіць і малодзіць,
І колькі тут разоў ён ходзіць!
Тут кожна сцежка і дарожка
Яму даўно-даўно знаёма,
Міхал у лесе, як бы дома:
Дзе ні ступала яго ножка!
Якіх куточкаў тут не знае!
Міхал ідзе, сляды чытае!
Вось тут танюткі ланцужок
Лёг так прыгожа на сняжок —
То пара кропак, то дзве рыскі,
Відаць, што мышкіны распіскі.
Другі малюнак, след-трайчаткі
Па лесе кідаюць зайчаткі;

А ліс-хітрэц, выжыга чуткі,
Па снезе цягне шнур раўнюткі:
Слядок з слядочкам супадае,
Бы лапка тут адна ступае.
Міхал ідзе. У лесе глуха;
Дарэмна зыкі ловіць вуха:
Вакол маўкліва і маркотна,
І лес застыў, глядзіць гаротна,
І толькі дзесь у ельняку
Шалпоча сойка на суку,
Ды стукне дзяцел траекротна.
Міхал ідзе адзін, пануры,
І сам ён хмур, і думкі хмуры,
Як гэты лес, снягамі сцяты,
Або замоўлены, закляты.
Ды гэты лес, хоць ён і немы,
Але скрозь ціш халоднай дрэмы,
Скрозь гэты мёртвы сон зімовы
Вядзе з Міхалам казкі-мовы.
У лесе кожная мясціна —
Лужок, палянка, баравіна —
Асобны твар і выраз мае
І хоць што-небудзь выклікае
З таго, што памяць захавала.
Так. Тут было ўсяго нямала,
Тут частка жыцця леснікова.
Ну, хоць бы гэта вось дуброва!
Грыбоў улетку тут цьма-цьмушча,
Народ сюды йдзе — гушчай-гушча.
Тут шум, тут крык, тут гоман, спевы,
Аж разлягаюцца ў ёй дрэвы.
І вось, бывала, пан прыкажа —
Сюды пасходзіцца ўся стража
І робіць цэлую параду,
Як дзе хітрэй зайсці ў засаду,
І ўсё на гэтых людзей бедных,
Ўсё з-за паноў тых ненаедных.
Садзішся, ловіш. А другая
І на білет рубля не мае.
І мусіш драць і з беднаты.
І вінават не пан, а ты:
Не гаспадар злы — кажа ўсякі —
А гаспадарскія сабакі...
А гэты хвойнік абгарэлы!
Напэўна б выйшаў сказ тут цэлы,
Калі б ад самага пачатку

Апавядаць вам па парадку;
Але Міхалу непрыемна,
Бо й тут пан лаяўся дарэмна,
А ён стаяў, свяціў вачамі
Перад людзьмі і леснікамі.

Міхал ідзе, і думкі ходзяць,
І ў пункт адзін яны прыводзяць:
Каб як зямлі сабе прыдбаць
І службы гэтае не знаць,
Тады паны ўжо не пашкодзяць.
Ды толькі вось дзе закавыка:
Купіць зямлю — купіць не лыка,
Тут грошы трэба — і не сотка...
Эх, брат, рука, рука каротка!
Дзе ўзяць? і розум тут не змесціць,
Але ўсё ж думку Міхал песціць,
Пад самым сэрцам яе носіць,
І гэта думка — зямлі просіць!
Яна з ім заўжды: ў лесе, дома!
Яна яму даўно знаёма,
І нават ён, калі прызнацца,
Даўно жыве ўжо ў сваёй хатцы.
А гэта хата вось якая:
Перш-наперш, выгляд добры мае;
Стаіць пры рэчцы ці крыніцы,
На ёй дзве дымніцы-блізніцы
З чырвонай цэглы і фарсісты.
У хаце ёсць пакойчык чысты,
А вокны светлы і панадны,
І броўны ў сценах вельмі ладны:
Шырокі, роўны, без прыточак,
І жоўценькі, як той жаўточак.
Хлявец, гуменца — ўсё там нова,
І ўсё дакладная будова!
Пры доме сад, хоць невялічкі,
Ды добры сад, ніводнай дзічкі;
І тут навокал тваё поле,—
Раздолле тут табе і воля!
Працуй, чуць з хаты толькі выйшлі.
Але ўсё гэта — толькі мыслі,
Эх, гэта толькі мары-кралі!
О, каб яны ды праўдай сталі!

У лесе глуха, цесна стала,
І смуткам цісне лес Міхала,

І нейк маркотна ў гэтым боры,
Душа імкнецца на прасторы,
І вочы просяць свету, волі.
Міхал ідзе туды, на поле,
Дзе Нёман, выгнуўшыся дужкай,
Абводзіць лес прыгожай стужкай;
Але цяпер марозам скован
І ад людскіх вачэй захован,
І толькі жолаб, нізка ўгнуты,
Ды лёд, ад снегу ветрам здзьмуты,
Яго дарогу вызначалі.

І ціха ўсё вакол. Маўчалі
Пад белай посцілкаю далі.
Там, угары, дальш з-па-над Нёмна
Сяло глядзела зсіня-цёмна;
Над ім стаяў дым белаваты.
Панура ў снезе ніклі хаты.
Міхал на горцы прыпыніўся,
Стаіць, бы сон яму тут сніўся,
І тут усе тыя мясцінкі
Яго наводзяць на ўспамінкі.
Вот тут калісь — даўно было то —
Дзяўчына з іх сяла, Дарота,
Купалася раз і ўтанула,
І смерць яе тут агарнула.
І гэта тут было здарэнне,
Калі на бераг, на каменне,
Гады два-тры назад, вясною,
Яхіма вынесла вадою,
Якога тыдняў тры шукалі,
Ды не найшлі й шукаць не сталі.
Таксама тут і здань здалася —
Аб ёй і гутарка вялася,—
Што быццам нехта на вадзе,
Яшчэ нябачаны нідзе,
Сядзеў і з люлькі зацягаўся
Ды раптам згінуў, бы распаўся...
Таемны вы, зямлі скрыжалі!
Чаго ў сябе вы не ўпісалі!

Міхал раптоўна садрыгнуўся,
Зірнуў за Нёман і прыгнуўся,
З-за хвойкі хціва выглядае
І дубальтоўку з плеч знімае,
Увесь хвалюецца, дрыжыць:

Ваўчуга з сёл сюды бяжыць
І проста валіць на Міхала!
Аж сэрца ў радасці ўзыграла:
«Пастой жа, брат, пастой, ваўчуга!
Ужо ж спаткаю, валацуга!»
А воўк імчыцца, снег здзірае,
І толькі хвост яго мільгае,
Відаць, далі яму дзесь жаху.
«Ну, брат Міхась, не дай жа маху!»
Ён брамкі ў стрэльбе адчыняе,
Прыклад падносіць да пляча;
«Не так дасі ты стракача!» —
Міхал паціху разважае.
А воўк ляціць. Вось ён на Нёмне...
Вось ён за горкай... не відаць —
Ён будзе тут хвілін праз пяць...
«Трымайся ж, браце, цэлься, помні!»
Міхал замёр, не моргне вока:
Развязка скора, недалёка —
Вось-вось пакажацца зьяруга!..
Ды доўга гэта штосьці натуга —
Няма, а быць ужо пара.
Цьфу ты! Што ж гэта за мара?
Ўстае Міхал, глядзіць вакола,
Як бы што страціў, невясёла,
А рукі ўсё яшчэ дрыжаць.
Ну, хоць бы, гада, напужаць!
І дзе ён дзеўся? дзе, праклятый?
Міхала рух бярэ заўзяты,
Не возьме тропу ён ніяк,
Бяжыць управа наўскасяк:
А можа там яго спаткае,
А не, дык снег хоць запытае.
Але й туды прабег дарма:
Там і слядоў яго няма.
Бяжыць назад — няма! — прапала!..
Аж нейкі пот праняў Міхала.
Міхал на Нёман тут рвануўся
І, як зірнуў, аж здрыгануўся,
І ўсё ў ім раптам задрыжала,
Аж нават шапка чуць не спала,
Калі прычын Міхал дазнаўся:
У стрыжаню воўк шалпатаўся!
Міхала згледзеў — лясь зубамі!
І злосна бліскае вачамі.
Міхал хватае дубальтоўку

І хоча выстраліць у воўка.
А потым стрэльбу апускае
І воўка зблізку разглядае,
А ён — вось тут, бяры рукамі,
Завіс на лапах, як у яме;
Стрыжэнь глыбокі, лёд пакаты,
А бедны воўк, вадой падцяты,
Скрабе па лёдзе кіпцюрамі
І носам рые, як зубамі,
І ўвесь пружыніцца і рвецца,
Але нічога не ўдаецца,
І ўсё слабее ў воўка сіла.
Ды страшна смерць, усім жыць міла!
Ён рэшту сіл ізноў збірае,
Мацней на лапы налягае,
Ды іх няма за што зацяць,
Яны слабеюць, слізгацяць
І толькі скробаюць па лёдзе,
Перабіраюць край стрыжэню,
Няма надзеі нават ценю
У той яго бядзе-прыгодзе,—
Няма, ваўчок, табе збавення!
Дарэмны ўсе твае імкненні!
І ненадоўга сілы стане
Вясці з вадою тут змаганне.
Слабее воўк і абмярзае,
А плынь усё больш падбірае,
І, барукаючысь з вадою,
Ён павярнуўся галавою
І ўскінуў погляд на Міхала.
Вачамі злосна ўжо не косіць,
Глядзіць, як бы ратунку просіць...
Цьфу ты! аж шкода яго стала —
Так вочы жаласна глядзяць,
Ну, вось, дальбог, шкада страляць!

Яшчэ раз бедны воўк рвануўся,
На спіну раптам павярнуўся,
Завыў жалобна і каротка
І — шуг пад лёд той, як калодка!
І знікла ўсё: жыццё, змаганне
І прагавітасць палявання.
Міхал стаіць і разважае,
А потым голаву ўскідае,
Як бы ён хоча запытаць,
Хоць тут нікога не відаць:
«Ну, што ты скажаш, брат, на гэта?»

XVIII · ЗІМА Ў ПАРЭЧЧЫ

О добры час дзянькоў прыгожых!
Ты знік у хвалях часоў божых,
І толькі ў думках і ўспамінах
Жывеш-гарыш у днях дзяцінных.
Далёка я ад межаў родных

І дзён галодных і халодных
Пражыў нямала. Я гадаю,
Я родны край успамінаю,
Я ім жыву, я ў ім душою
І сэрцам кожнаю парою,
Як той нявольнік прагне волі,
Так прагну я ступіць на ролі
Сваіх палеткаў, ніў благенькіх,
Дарог і сцежачак крывенькіх,
Што гожа ўюцца спомеж жыта
Або срэдзь лесу самавіта.
І ўстануць з'явы, як жывыя,
Малюнкі сэрцу дарагія,
І моцна душу парываюць.
«Ідзі да нас! ідзі»,— гукаюць.
Благаслаўёны час той будзе,
Калі я ў родным сваім людзе
Куточак бацькаў прывітаю
І радасць жыцця там пазнаю.

О родны край! О край пакуты,
Нягодай цяжкаю прыгнуты!
Калі ж ты збудзеш тое гора,
Што і цяпер там, як і ўчора,
Як і даўней, цябе знішчае
І горкім смуткам авявае?
І ў час вялікі разбурэння
Не сцерпіць нават і каменне
Тваіх палёў, глухіх абшараў,
Дзе след вайны агнём пажараў
Пранёсся дзіка і няшчадна,
Каб не заплакаць з таго здзеку,
Што чалавек — звер чалавеку —
Так злосна чыніць, неўспагадна!..
О край мой мілы! Ўсёй душою
Хачу злучыцца я з табою,
Ў тваіх палях пазычыць сілу,
Ў тваёй зямлі сысці ў магілу...
Дзяціны час!.. Я памятаю
Зімы прыход у нашым краю.
Стаіць над лесам шум маркотны;
Па небе хмары, як палотны,
Паўночны вецер рассцілае,
І бель над далямі звісае,
І ціха стане на падворку,

І лес жалобную гаворку,
Свой гоман восені канчае
І моўчкі зіму сустракае.
А сетка белая гусцее
І бліжай, бліжай снегам сее.
І вось над хатай, над гуменцам
Сняжынкі жвавыя гуляюць,
Садок і дворык засцілаюць
Бялюткім, чыстым палаценцам.
І тут у хаце не ўтрываеш:
Кажух на плечы накідаеш,
Бяжыш на двор, як той шалёпы,
Крычыш, гукаеш здавалёны,
Зямлі не чуеш пад сабою
І ловіш белы пух рукою.
Ўгару зірнеш — як рой пчаліны,
Снуюцца ціхія пушыны,
Ўгары зшячэўку штурхануцца,
Глядзіш — і ў пары пабяруцца.
— О-го-го, брат!—дзядзька кажа:—
Цяпер зіма напэўна ляжа!
За санкі, Костусь, трэба брацца,
Эх, будзеш мецць дзе разгуляцца!

І Костусь рады і давольны:
Цяпер гулянак свет раздольны,
Адкрыты новыя пуціны
У круг забаў яго дзяціны,
І ён ад радасці трасецца
Ды ў мяккім снезе скачанецца.
А снег станоўка і заложна
Так і шуфлюе. Лес набожна
Стаіць, маўчыць і ўсё святлее,
Як бы, здаецца, весялее.
Назаўтра ўстанеш — свет змянёны,
У новых хутрах вербы, клёны,
І ўсюды чыста, бель такая,
Што проста вочы адбірае.
Ў парканах шулы, як салдаты,
Стаяць у струнку, зухаваты,
Башлык высокі, шапкі новы,
«Ура!» гукнуць табе гатовы.

Ідзе з лапатай дзядзька з хаты
І адграбае снег заўзята.

Ў гумно і ў хлеў праводзіць сцежкі,—
Не хоча мець удзень замешкі,
Бо ўдзень на рэчку і на тоні
Схадзіць рыхтуецца Антоні.
Мы знаем, ён — рыбак з уроды,
І ўсякіх рыб ён знае ходы,
Калі якая нерастуе,
Што ёй пад густ, чаго бракуе;
І нораў кожнай рыбы знае,
Аб іх трактат ён прачытае,
Ды так, што люба і паслухаць,
Дзівіцца будзеш ды лоб чухаць.
І гэта ўсё не з кніг набрана,
Не з слоў вучонага паўпана,
Якіх цяпер усюды досыць;
Ўсё гэта ўласны розум зносіць,
Свая мазолілась галоўка,
А не чыя там калатоўка.

Бярэ Міхал свае прылады,
Якія стрэльбе датыкаюць;
Цяпер зайцы ў лясах гуляюць,
Іх упалюеш без прынады,
Тым болей, што ганчак харошы —
Ёсць сэнс прайсціся па парошы.

І чуць што толечкі разднела,
У маткі снеданне паспела,
Але яе ўсе падганяюць,
Барзджэй рассыпацца жадаюць,
Каму куды і ў чым хто здольны —
Дзянёк прыдасца часам вольны.
— Пакінь, Міхась, ты сучку дома,
Мо дзе забіўся тхор між лома:
Ў карчах на рэчцы следу многа,
Іх там пярэсмыкі, дарога.—
І да тхароў быў дзядзька падак,
А тхор цяпер дабёр і гладак:
У Свержні Іцка з Моўшам проста
Да шкуркі ўліпнуць, як кароста.
А Такса талент такі мела,
Што за тхарамі чуць не млела.
— Бяры сабе, хай астаецца,—
На просьбу бацька паддаецца.
І Таксу ў хаце запіраюць,

А ў лес Сівалку запрашаюць.
Выходзіць бацька першы з дому
Мясіць снягі па бураломy.
На ім кучомка, верх зялёны,
Кажух кароценькі, чырвоны,
А стан шырокая папруга
Сціскае спрытна, лоўка, туга;
На меднай спронжцы лось красуе
І з жоўтай бляхаю фасуе,
А праз плячо паўзверх кажуха
Ідзе раменны пас, бы ў зуха;
На гэтым паску — знак блішчасты,
А на плячах — шнур пакручасты.
І вось як бацька выйдзе зрана
Ды стрэльбу накрыж перакіне —
І ў палясоўшчыцкім ён чыне,
Дапраўды, змахвае на пана!

І дзядзька доўга не чакае,
Маўчком ён Костусю ківае;
А Кастусёк даўно гатовы —
У іх раней была намова
Схадзіць у луг на азярыны
І патрывожыць род тхарыны,
На рэчцы загарадзь паправіць
І новы буч яшчэ паставіць.
За пояс дзядзька закладае
Сваю сякерку, Таксу кліча,
Кусок аладкі ў нос ёй тыча
І вон за дзверы выпускае,
А Костусь з торбаю, з лапатай
Даўно чакае іх за хатай.
Спаткаўшы Ўладзю на дрывотні,
Раскажа дзядзька ўвесь парадак,
Бо той, наеўшыся аладак,
Глядзіць за домам неахвотна.
Яму ты слова — ён другое,
Заўзята юха, хоць малое.
І дзядзька часам загарыцца,
Гатоў няўслушніку па пысцы
Праехаць шорсткім сваім пальцам;
Бо што ты зробіш з падшывальцам?
І дзядзька, плюнуўшы сярдзіта,
Ідзе, спаткнуўшысь на карыта,
А ўслед яму смяецца Ўладзя.

— Павыскаляйся яшчэ, гадзе,—
Антось яму: — дальбог, вярнуся,
Расквасіць кірпу не збаюся!..
Ото «гладыш», абы напроці,
Абы нажэрціся! К рабоце
І на вяроўцы не зацягнеш,
У лес пабегчы толькі прагнеш.
Ну, трасцу дам табе цукерку!
Гулу падсуну ў табакерку! —
Бубніць Антось ужо з сабою,
Ідучы скораю хадою.
І доўга Ўладзю дзядзька журыць,
І Костусь бровы свае хмурыць:
І ён на брата сэрца мае,
Бо Ўладзя дзядзьку зневажае,
А дзядзька поле толькі міне,
Глядзіш — і злосць яго астыне.
Задраўшы ўгору хвост трубою,
Сама давольная сабою,
Снуецца Такса між кустамі,
Бяжыць і спыніцца часамі,
Наставіць вушы, разважае,
Вушамі нос свой павярае
І ні зрухнецца, бы застыне,
І лапу нават чуць узніме.
А дзядзька Таксу падганяе:
— Шукай тхара! шукай, малая! —
І Такса кінецца стралою
Туды, дзе цэлай чарадою
Стаяць алешыны крывыя,
Пад іх карчагі патайныя,
І часта тут — былі здарэнні —
Заб'ецца тхорык пад карэнні.
І тут усіх рух апануе.
Фатыгі Такса не шкадуе:
Дзярэ, грызе, пішчыць, скавыча,
Бо знак дае, што ёсць здабыча.
І дзядзька ўвесь, як на пружынах,
Як дзік, мітусіцца ў галінах,
Туды зірне, сюды памкнецца,
Ну, на кавалкі так і рвецца.
— Ты ж стой, брат, тут! Пільнуй, як вока:
Ён тут, галубчык, недалёка!
І не пудлуй, не дай, брат, маху,—
Валі рыдлёўкаю без страху...—
І дзядзька мовы не канчае,

Ён кол маланкаю хапае:
— Тхор! тхор! Дзяржы яго! —галосіць,
Гарачка дзядзьку так і носіць,
Бяжыць, тхара ён даганяе,
Напагатове кол трымае.
За дзядзькам Костусь прэ без духу.
— Дзяржы тхара, дзяржы псяюху! —
А тхорык бедны ў куст зашыўся,
Няма ратунку, ашчарыўся,
На Таксу сам ён нападае,
І чмыс яе грызе, кусае,
Пішчыць, дзярэцца, смрод пускае,
Але нішто не памагае:
Таўкуць калом яго, рыдлёўкай,
За шкурку плаціць тхор галоўкай.
— Вось гэта, Костусь брат, удача! —
І дзядзька рады, чуць не скача
І гладзіць Таксачку па вушку,
Яе ён лашчыць, як дачушку;
Яна ж за гэта ласкі слова
На смерць, на ўсё пайсці гатова:
Вачамі ў вочы так і зорыць,
Віхлястым хвосцікам гаворыць.

Хоць дзядзька наш не паляўнічы,
Ды меў ахвоту і да дзічы.
І часам, праўда, вельмі рэдка —
Я сам у гэтым буду сведка —
У лес надумае пайсці,
Зайцоў крыху там патрасці —
Зайцоў жа там было багата.
Вось у нядзельку раз ці ў свята
Антось рыхтуе паляванне.
Дае ён хлопцам прыказанне,
Хоць тыя самі без прыказу
Ахвотна годзяцца адразу,
А наш дарэктар асабліва,
У лес збіраюцца шумліва.
— Эх, шкода, брат: няма клякотак!
Ну, хоць бы з парачку трашчотак! —
Гаворыць дзядзька:— ну, нічога,
І так мы зробім шуму многа
І ўсім зайцам задамо страху! —
Дае дарэктару ён бляху.
— Звані ў яе, бі, чым папала,
Абы мацней яна гучала —

На ўсю Сввржэнскую граду! —
Алесю даў скавараду,
Перагарэлую, старую,
Ды незвычайна галасную.
— Бяры напільнік з рукаяткай,
Бубні ў яе наском і пяткай;
А Кастусю я дам званок,
А ты, бальшун, трубі ў ражок,—
Такое справім мы ігрышча,
Што лес застогне і засвішча,
Ну, нежывы — і той ачнецца,
Калі аблава ў нас пачнецца!

Ідуць у лес. Антось зарання
Размеркаваў усё дазвання:
Адкуль, якую зоймуць лаву,
І як вясці самую справу,
Куды і як зайцоў зганяць,
І дзе ён будзе сам стаяць.
Антось пазіцыю займае,
Шчаслівых вынікаў чакае,
Калі зайцоў пужнуць няждана,
І трохі чуе ў сабе пана.

Прачнуўся лес ад бразгатання,
Ад таго шуму палявання:
І крык, і лямант захаплення,
Гудзе лес зверху да карэння.
Дарэктар рвецца на кавалкі.
Зламаў на блясе ўжо дзве палкі,
Дзярэцца нема, лямантуе,—
Такі там гвалт — хай бог ратуе!
За пень ён лапцем зачапіўся
І змоўк тады, як паваліўся.
Алесь грыміць скаварадою
І пацяшаецца гудою,
На ёй вызвоньвае ён штучкі,
Але напільнік выпаў з ручкі,
Зляцеў у снег — і будзь здароў...

Нідзе не бачылі зайцоў,
І дзядзьку стрэліць не прыйшлося,
Але пачулі ад Антося:
— Забілі зайца, не забілі,
Але ж, брат, гуку нарабілі.

XIX · НА РЭЧЦЫ

Ніхто з дамашніх не згадае,
Чым рэчка Костуся займае,
Якая іх звязала сіла
І чым яна так хлопцу міла.
Бывала, толькі чуць разднее,

Чуць трошкі ў лесе пасвятлее,
Глядзіш — на рэчку ён шыбуе
І лёд сякеркаю мацуе,
То падбяжыць і скаўзанецца,
І сам сабе ён засмяецца;
То спыніць крок, замрэ, застыне —
Такая радасць тут хлапчыне!
Лядок закохкае, угнецца
І вось-вось зломіцца, здаецца,
Але нястрашны і знаёмы
Для хлопца гэтыя надломы,
Паласкі-стрэлы гаваркія,
І моцны скрэпы ледзяныя.

Марозік крэпіць, лёд таўшчэе,
І рэчка вольная нямее,
Да дна вадзіца вымярзае
І ходу, бедная, не мае,
І цесна там ёй, і няміла
Яе халодная магіла;
Але дарма: жывую сілу
Не запраторыш ты ў магілу,
Мароз бязжаласны і люты!
Хоць ты звязаў і крэпка путы,
Скаваў і рэчкі, і азёры,
І ўсё заціснуў пад запоры,
Разлёгшысь лёдам і снягамі
Над чыстым полем і лугамі,
Ды ты жыцця, брат, не здалееш,
Як ты ні дурыш, ні шалееш.
Глядзі — скрозь ковы ледзяныя
Сачацца кропелькі жывыя,
Дарогу новую шукаюць
І лёд вадою заліваюць.
І праўда: рэчачка-крынічка,
Хаця і мелка, невялічка,
Але такую сілу мае,
Што лёд угору падымае
І ломіць глызу, як націну.
— Гэ, брэшаш ты, мароз, не згіну
Я пад карою ледзяною,
Пабарукаемся з табою! —
Як бы гаворыць смела, гулка
Марозу бойкая рачулка.
І між марозам і вадою

На гэтай рэчачцы зімою
Такія справы вынікаюць,
Што надта Костуся займаюць.
Калі на рэчку ён ні прыйдзе,
Глядзіць — штось новае там выйдзе:
То лёд, уздуўшыся гарбамі,
Бубніць, як бубен, пад нагамі,
То ападзе наніз, угнецца,
На дно пластамі пакладзецца,
А па кустах, на абалоні,
Ціскі парваўшы і супоні,
Вада шырока разальецца,
І снег на кашу пабярэцца.
І як ні гне мароз, ні гладзіць,
Але нічога не парадзіць,
І чуць ён толькі аслабее,
Чуць-чуць адліжкаю павее,
Глядзіш — вадзіца лёд злізала,
Ў раўку пясочак паказала,
І хвалькі жвавыя за хваляй,
Як і нябыта, бягуць далей,
Пакуль мароз не засярдуе
І сілу зноў ён не пачуе,
Каб закаваць раўчук праворны
За розум надта непакорны.

І вось надарыцца часамі
Мароз над ўсімі маразамі;
Ідзе сярдзіта, пагражае,
Па даху гонтамі страляе;
У завітушках дым бялявы
Нясе, як воблак кучаравы,
І потым з ім набок рванецца,
Бы пісар-вухар расчаркнецца.
А як вакенцы размалюе
І розных дзіваў там намосціць,—
Яму аматар пазайздросціць,
І прад марозам ён спасуе.
Мароз — штукар і жарты любіць,
Не раз, штукуючы, загубіць
Таго, хто ў рукі пападзецца,
Яшчэ над бедным насмяецца:
«Прыляж, бядача, ты з дарогі —
Няблізкі хатнія парогі,—
Мароз дарожным падпявае:—

Лажысь — пасцелька пухавая
І ўся агоньчыкамі ззяе!
Засні, сагрэйся, мой пахілы,
Пакуль табе прыбудуць сілы,
А я салодкі сон навею
І гожай казкаю сагрэю».
І хто паддасца нагаворам,
Засне навекі пад прасторам
Халодных зор, снягоў глыбокіх,
Сярод дарожак адзінокіх.
Мароз — мастак і, пыху поўны,
Узносіць слуп на неба роўны,
Высокі, вогненны, крывавы!
Той слуп — і страшны і цікавы —
Гарыць злавесна, ўвесь чырвоны.
Мароз на небе ставіць троны,
Вянцы на месяц ускладае,
Па снезе зоркі рассыпае,
І так прыгожа, так старанна
Бярозе белай тчэ убранне,
Бы той дзяўчыне пад вянчанне.
І як з-за лесу сонца ўстане
І на бярозу тую гляне,
Засвецяць ў інеі праменні,
Як найдарожшыя каменні.

Мароз — паважны. Як вяльможа,
Знасіць свавольніцтва не можа,
І на той час, як ён пануе,
Па небе хмарка не вандруе,
І ўсе стварэнні занямеюць,
І патыхаць вятры не смеюць.
Ўсё ціха, мёртва, нерухома.
Сядзіць звяр'ё між буралома
І знаку жыцця не пакажуць,
Вароны дзюба не развяжуць,
Ўсе нахахорацца, ні зыку —
Ўладарства холаду вяліка.
І верабей з усёй раднёю
Не шкне, схаваўшысь пад страхою.
Адзін мароз адно ўладае,
На ўсё ён рукі накладае,
Ўсё гне халоднаю нагою;
І лес пад сіняю смугою
Застыў, стаіць, як амярцвелы,

Башлык надзеўшы чысты, белы.
І толькі ён, мароз заўзяты,
Мароз занадта зухаваты,
Адзін па лесе пахаджае,
Бо роўных ён сабе не мае.

Зазнаўся, ой, мароз, зазнаўся!
Ды дзень яшчэ не зачынаўся:
Пастой, мароз, пастой хваліцца —
Мо і цябе хто не збаіцца!
І толькі зоркі пабялелі,
У хаце дзверы зарыпелі,
Скрыпяць калодзежы, вароты,
Пайшла разгульвацца работа.
Ідуць па воду маладзіцы,
Як макаў цвет, гараць іх ліцы;
Бяжыць з кудзеляю дзяўчына,
За ёю хлопец-малайчына
Адкулься зараз увязаўся,
І смех і гоман там зачаўся.
Прыгрэбнік глуха б'е дзвярамі,
Жанкі трушком ідуць з кашамі,
Лучыну імі прыкрываюць
І жарам холад выганяюць.
А там мужчыны ўзварухнуліся,
Ў гумно па сена пацягнуліся,
Ды толькі — звычай такі маюць —
Мароз пахваляць і палаюць,
А падхадзіўшысь каля дому,
Бяруць сякеру, сані, бому
І едуць ў лес вазіць калоды —
Ляжаць на печы няма моды.
І хоць мароз крапіць пякучы,
Да ног даходзіць скрозь анучы
І снегам вочы зашывае,—
Мужык жыве і не шманае;
З саней саскочыць, хлысне пугай
Каня і вылае «дзяругай»,
Бяжыць, аб плечы б'е рукамі,
Яшчэ й прытупвае нагамі,
І так блазнее, так дурэе,
Аж покі лоб не замакрэе.

Ўжо Костусь двойчы неўзаметкі
Саскокваў з печы на разведкі,

У вокны доўга прыглядаўся,
Ў малюнкі так ён углыбляўся,
Што ў іншы свет перабіраўся.
На шыбе ўсё: снапкі ржаныя,
Чароты хвацкія, буйныя,
І розных красак, траў нямала.
У душу летам патыхала,
А з ім і вобразы другія
Ўставалі, сэрцу дарагія.
Вось тут лясок, вось крыж пахілы,
Як вартаўнік чыёй магілы,
На ціхай горцы пахіліўся,
Бы аб пакойніку маліўся;
Там нібы рэчачка цікава
Звілася ў вербах кучаравых...
Ўсё так павабна, так прыгожа
І так на праўду ўсё пахожа,
Што хлопец сам не памятае,
Дзе ён і што ён разглядае.
— Не стой ты, хлопец, пры аконцы:
З акна, як з зяўры, дзьме бясконца!
Зноў будзеш кашляць,— кажа маці.
А хлопцу ўжо абрыдла ў хаце,
Ніяк блазноце не сядзіцца,
На рэчцы хоча апыніцца.
А тут яшчэ, як на спакусу,
Чуць дзядзька з хаты паказаўся,
Мароз ужо прымайстраваўся
І белым пухам сеў на вусу.
І хто з двара ў дом ні прыходзіць,
Пра холад гутарку заводзіць:
— Ну ж і мароз — аж нос зрывае!
А як на ўсходзе чырвань грае!
Слупы такія паўставалі,
Пажарам страшным загулялі!
Такія з'явы ў божым свеце! —
Ну, як тут вытрываць, скажэце?
Кастусь у запечку стхарыўся,
Абуцца ў лапці прымудрыўся,
А ў лапцях вушкі скураныя
Былі ўжо досыць пажылыя;
Цішком сабраўся, апрануўся
Ды ў лес з сякеркаю кульнуўся.
А лес, як добры той знаёмы,
Стаіць збялелы, нерухомы

Абапал рэчачкі сцяною,
Над ёю сплёўшыся страхою,
Далёка кінуўшы галінкі;
А маладзенькія ялінкі
Пад белым пухам чуць заметны;
Яны так мілы, так прыветны,
Бы тыя красачкі-дзяўчаткі,
Надзеўшы гожыя апраткі.
Затое ж хвоечкі малыя
Стаяць, як сіраты якія,
Ад снегу выгнуўшысь дугою,
На дол прыпаўшы галавою.
«Пагнуў вас снег, мае хваінкі!
Эх вы, гаротныя націнкі!» —
Над імі Костусь разважае,
І жаласць хлопца пашыбае.
І ён да хвоек падбягае,
Сняжок з іх ціха атрасае —
І хвойкі зразу ажываюць,
Ўгару макушы падымаюць,
Спярша павольна, бы баяцца,
А потым пойдуць разгінацца.
А хлопчык рады і смяецца,
Стаіць з мінуту, не схіснецца,
Аддаўшысь нейкім думкам-марам,
Аж б'ецца сэрца яго жарам.

Але пара, пара за дзела!
І ён на рэчку сходзіць смела.
Замерла рэчка між лясамі,
Бярозы голымі сукамі
Спляліся з вольхамі над ёю;
Яліны цёмнай чарадою
Навіслі густа салашамі.
А вось старая дзеравяка
Упала ў рэчку, небарака:
Відаць, што бура палажыла
І мост жывы з яе зрабіла.
А лёд, бы мур сцямна-зялёны,
Чуць пасярэдзіне падняты,
Ляжыць, цяжэрны і зацяты,
Вартуе ходы ўсе і гоны,
Каб і стрыжэньчык не прабіўся.
І вось тут Костусь прыпыніўся,
На лёд глядзіць, штосьразважае

І ў ход тапорык свой пускае.
Лядок закашляў, заіскрыўся,
На срэбра-друзачкі пабіўся;
Ляцяць крупінкі ледзяныя,
Бы ўлетку пыркі дажджавыя,
І чуць апошні лёд зламаўся,
З зямлі клубок вады падняўся
І з шумам коціць паўзверх лёду,
Пачуўшы волечку-свабоду,
Ўсё большы, большы круг займае...
Але што гэта так спявае?
Адкуль тут музыка нясецца?
Чыя тут песня ў душу льецца?
Такога спеву-сугалосся,
Што тут над рэчкаю панёсся,
Ніхто не зложыць, не зайграе.
Ці гэта казку лес складае?
Ці даль ачнулася нямая
І немасць песняй парушыла,
Што спакон векаў утварыла?
Ці то нябёсы адамкнуліс
І ціха-ціха адгукнуліс
Зямлі, ўсяму яе стварэнню?
Ці то вясна йдзе ў аддаленні?
Вось звоны звоняць ціха, гожа,
Спявае жаваранка божа,
А ёй уторацць пташак хоры
На безгранічнай дзесь прасторы,
Між мора гэтых зыкаў дзіўных
Нясецца ў хвалях пераліўных
Здалёку песня салаўіна...
Расце, гарыць душа дзяціна
І ўсё на свеце забывае
І шчасце, радасць спажывае.
І хоць дазнаўся ён прычыны,
Адкуль той звон і спеў птушыны,
Але як стане прыслухацца,
Пачне сапраўды сумнявацца,
Што гэта іней так з вадою
Вядзе размову тут зімою.
Дык вось чым рэчка хлопцу міла,
Чым так яго прываражыла!

XX · КАЛЯДЫ

Прыйшлі піліпаўкі, Мікола,
Дзянькі праходзяць больш вясёла,
Бо хоць зіма і крэпіць дужа,
І хоць бушуе яе сцюжа,
Бы тое дзікае ігрышча,

І вецер жудасна засвішча,
Як на дудзе ці на кларнеце
На нейкім злыдневым банкеце,—
Ды ўсё ж святлеюць даляў вочкі
І іх бялюткія сарочкі.
Ёсць хараство і ў гэтых зімах
І ў мёртва-белых тых кілімах,
Што віснуць-ззяюць хрусталямі
Над занямелымі лясамі,
Калі ў агністым мароз троне,
Ў крывава-багравай заслоне
Над светам рукі ціха ўздыме
І зачаруе, ўсё абніме;
А як усходзіцца завея,
І вецер з снегам задурэе,
Ды затрасецца віхрам белым!..
Эх, колькі волі ў руху смелым!
— Гуляй, зіма, твая часіна!
Ды скора будзе палавіна,
А там цяплом табе павее;
А ўдзень і сонейка прыгрэе! —
Паддасць, бывала, дзядзька руху,
Пачуўшы холад-завіруху.
Ад гэтых слоў лягчэй на сэрцы,
Бо ўсё ж маркотны вы, каберцы
Зімы халоднай і мярцвячай,
І ласкі хочацца гарачай,
Вясны душа твая жадае,
І ў сэрцы радасць расцвітае
Ад аднае ўжо толькі думкі,
Што гэта зімка збярэ клумкі
І пойдзе-знікне на паўгода,
І зноў ажывіцца прырода.

Хлапцам прыелася вучэба:
Цяпер калядак чакаць трэба,
І думка іх не тым занята,
Ўсё болей ходзіць каля свята.
І міла гэта іх чаканне!
Адзнакі блізкіх зімніх святак —
Гарыць салома каля хатак.
Пажар вясёлы ў час світання!
— А што там свеціцца, нябожа?
Няўжо гарыць хто, не дай божа?
— Не, не пажар: то — сцяг калядны,

Япрук там смаліцца дзесь ладны,
Свой крок апошні замыкае:
Япручча доля ўжо такая.

І кожны дворык, кожна хата,
Хоць і жыве не так багата,
Але калядаў у адзнаку
Заколе хоць бы падсвінаку
І дворык свой ці прыгумень
Асвеціць раніцай ці ўдзень,
Бо хто ж, скажэце, хто не ласы
На тое сальца і кілбасы?
Другі каляд не дачакае,
Цішком свяжынкі паспытае,
А ўжо на свята — што казаці? —
Паходзіць так каля свінчаці,
Што ўжо на ночку разоў дзесяць
Табе жывот закуралесіць.
І гэта, братцы, не загана!
Даўно, не знаю кім, казана:
«Калі заколеш япрука ты,
Ды не пабегаеш за хаты,
То гэта — гонар невялікі,
Гэта вяселле без музыкі,
Як кажа мудрасць чалавеча».
Але зірнем мы на Парэчча,
Чым там у лесе жыве хата,
Як там рыхтуюцца да свята
І як калядкі сустракаюць.
Навуку хлопцы прыпыняюць,
У іх — развязаныя рукі:
Да «правадоў» няма навукі.
Дарэктар з радасці спявае,
Дадому едзе, спачывае.
І летні збор цяжэрнай працы,
Хлябоў высокі торп-палацы,
Праслухаў цэпаў голас ёмкі,
І дзе быў торп — там стог саломкі,
А цэп замоўк, хоць не навекі,
І зерне ссыпалі ў засекі.

Антось таксама цяпер вольны,
Яму — бы празнічак прастольны:
Сюд-тут, глядзіш — ён ухадзіўся,
Ці з'еў ці не — на луг пашыўся;
Цягнуў луг дзядзьку, ім валодаў.

Сябра майстэрства і паходаў,
Сякерку, вострую падругу,
Засуне спрытна за папругу.
І Костусь з дзядзькам, як вядома;
Хіба ты ўседзіш цяпер дома?
А з дзядзькам пойдзеш — так цікава!
Яны йдуць бойка і рухава,
Бо зімны холад падганяе.

Любота, братцы! снег лятае
Ды так спакойна, так ціхутка!
Куды ні глянь — усё бялютка.
А тыя лёгкія пушынкі,
Здальнейшых ручак кружавінкі,
Сухіх чаротаў чуць крануцца,
То так жа люба засмяюцца,
То ціха-ціха загамоняць,
То штось шушукнуць, то зазвоняць.
А там, між лесам і табою,
Сам бог паводзіць барадою:
Трасецца сетачка сняжынак,
Як смех прыгожанькіх дзяўчынак,
Што звоніць песняй маладою.

Антось на рэчцы прыпыніўся:
Тут першы загарад таіўся
Пад гэтым снегам і пад лёдам
З адным-аднюткім толькі ходам,
І той бучом быў перахвачан —
Яшчэ увосень час тут страчан,
Палонка лёдам моцна скута,
Ды працы тут адна мінута.
Палонку дзядзька прасякае,
А Костусь, радасны, чакае
І зорыць пільна ён вачыма,
Калі той бучык дзядзька ўзніме.
А дзядзька — о, ён акуратны!
Работнік дзядзька наш выдатны:
Ва ўсім парадак і лад любіць
І часу дарма ён не губіць!
Прасек палонку, крыгу вынуў,
Тады на бучык вока кінуў,
Бярэ за палку, падымае
І буч на бераг выкідае.
І дзядзькаў твар крыху святлее —
Была слабая тут надзея;

А вось глядзі, там штось шалпоча,—
Відаць, іх доля не сіроча!
І буч кулём угору ставяць
І часу доўга тут не бавяць.
Развязан куль. Тут гоман, смех,
І рыбу вытраслі на снег.
Акуньчык спрытна страпянуўся,
Мянёк-завала ўзварухнуўся,
Яшчэ мянёк ды пара плотак.
Ну, вось табе і заработак!
А там яшчэ ёсць загародкі...
Не дармы, не, іх пераходкі!

Ідуць дадому, разважаюць,
Чаго на святы накупляюць,—
Антось часамі, як дзіця.
Тым часам заўтра і куцця.
Міхал — ужо нейк вайшло ў моду —
Ў Нясвіж прад святамі штогоду
Вазіў для замкавых паноў
Грыбы, і рыбу, і зайцоў.

Куцця. Марозна. Хмурнавата.
Сняжок падкідвае заўзята;
Снег на куццю — грыбы на лета,
Такая матчына прымета,
А сцежкі чорны — ягад многа;
Ну, і за гэта хвала богу.
Абегаў Ўладзя раўчавіну,
І клін, і пасечку, лагчыну.
Па жменьцы ў снег аўса стаўляе —
Зайцоў ён гэтым прывабляе,
Каб праз акенечка з каморы,
Калі прынадзіцца каторы
У ночку цёмную хадзіць,
Навесці стрэльбу і забіць,
Бо тут зайцоў было даволі.
І дроў на свята накалолі,
Трасянкі загадзя натрэслі,
Сянца пахучага прынеслі:
Куцці гаршчок ужо ў калена
Стаяў на лаве, чакаў сена,
І вось цяпер гаршчок з куццёю,
Як цар даўнейшаю парою,
Ў пачэсны кут, на свой прастол,
Стаўляўся з гонарам за стол

На гэта сена пад багамі,
Ўладар над хлебам і блінамі,
Бо ён у гэты дзень — персона!
Яго вянчаў абрус-карона:
Гаршчок агорнуты пашанай,
Хоць ён фаміліі глінянай.

Якія ж матчыны намеры
Наконт куцці, наконт вячэры?
Ох, гэта дзецям знаць цікава,
Калі якая будзе страва,
Ў якім ліку, ў якім парадку?
Што на канцы і што ўпачатку?
А ў маткі ўсё абмеркавана
І ўсё прадумана ад рана.
Там, на гары, пад шчытам дзе-та,
Быў мак павешан яшчэ з лета —
Цяпер у цёрле ён пацёрты.
У патайным куце каморы,
Як смерць Кашчэя, пад запоры
Мядок быў хітра дзесь запёрты,—
Цяпер яго насталі часы,
Бо ён патрэбен для закрасы,
І што кісель той без сыты
У вечарок гэты святы?

Маўчком Антось часінай шэрай
У ельнячок шмыгнуў з сякерай:
Ці ж ён звярэдзіцца, сагрэшыць,
Калі малых дзяцей пацешыць
І іх ялінкай пад куццю
Хоць раз забавіць у жыццю,
Калі забавіць толькі зможа?
Ялінка ў хаце так прыгожа!
І колькі радасці і ўцехі!
На ёй валоскія арэхі,
А з пазалочанай паперкі
Глядзяць панадныя цукеркі;
І больш на ёй няма нічога,
Ды хіба ж дзецям трэба многа?
Даволі з іх і той прынады —
Яны давольны, яны рады.

У хаце добры лад і згода,
Як патрабуе і прыгода,
Паважнасць вечара святога —

Не ўчуеш слова ты благога.
І ўсе прыбралісь і памыліcь,
Міхал з Антосем падгаліліcь
І парасчэсвалі чупрыны.
— Ну, засцілайце стол, мужчыны! —
І стол той гуртам прыбіраюць,
Настольнік белы падымаюць,
На стол растрэсваюць мурог —
На сене калісь быў сын-бог —
І роўным пластам рассцілаюць,
Сянцо абрусам закрываюць.
За стол садзяцца ўсе ў парадку
І прад сабой кладуць аладку,
Відэльцы, лыжкі разбіраюць,
І стравы першае чакаюць.
— Ты, брат, глядзі не ашукайся:
Не надта зразу накідайся,
Бо потым шчыра пашкадуеш,
Калі жывот свой напіцуеш:
Чым дальш — смачнейшыя патравы,
І многа іх, і ўсе цікавы;
Я знаю хітрасць гэту ўсю,—
Алесь гаворыць Кастусю.

Міхал бутэльку адтыкае,
Бо ўжо закуска тут чакае:
Стаяць, як горкі, скаваpодкі,
Тут акунькі, мянькі і плоткі,
Ды так падсмажаны, што люба —
Сама да іх імкнецца губа,
Гарэлка, радасць-весялуха,
Прыемна булькае для вуха
І гэтак вочы прыцягае,
Ну, як каханка маладая!
— Ну, што ж, Антось, здароў будзь, браце!
Няхай дае бог лад у хаце,
Дабра, прыбытку прыспарае,
Каб у хляве ды ўсё пладзілась,
Каб жыта ў полі каласілась,
Няхай раяцца добра пчолы,
І самі будзем мы вясёлы;
За год дай божа дачакаць
Здаровым новы год спаткаць.
— Дай божа! — дзядзька адазваўся
І сам з прамовай зварачаўся,
П'ючы цяпер да гаспадыні,—

Падатак кожнай дай часіне,
На ўсё гатовы ў кожным часе.

І вось вячэра зачалася!
Спыніцца мушу я на квасе:
Ён колер меў чырванаваты;
Тут быў таран, мянёк пузаты,
Шчупак, лінок, акунь, карась,
Кялбок і ялец, плотка, язь,
Яшчэ засушаныя з лета.
Але не ўсё яшчэ і гэта:
Аздоблен квас быў і грыбамі,
Выключна ўсё баравічкамі;
Цыбуля, перчык, ліст бабковы —
Ну, не ўясісь, каб я здаровы!
Пільнуй — цішком скажу між намі,—
Каб і язык не ўцёк часамі.
За квасам елі верашчаку,
А потым блінчыкі на маку,
А там ламанцы-праснакі
З пшанічнай добрае мукі;
А макаў сок такі салодкі!
Ламанцы ў ім, ну, як калодкі —
Так добра макам праняліся,
У рот паложыш — абліжыся.
За прасначкамі йшлі кампоты,
Кісель з мядоваю сытою;
Вячэру скончылі куццёю,
Але ўжо елі без ахвоты,
Абы падатак той аддаць,
Стары звычай ушанаваць.
І после гэтакай вячэры
Жывот выпучваўся без меры,
А з-за стала як уставалі,
То нават трохі і стагналі.

На першы дзень святых калядак —
Такі ўжо быў стары парадак —
Збіралі сена са стала,
Кармілі ім каня, вала
І ўсіх жывёлін, хоць па жмені,
А на стале, ў драбнюткім сене —
Здавён-даўна вялося й гэта —
Уважна зернетак шукалі
І па тых зернетках гадалі,
Які зародзіць хлеб налета.

XXI · ТАЕМНЫЯ ГУКІ

Пад іншы год у холад люты,
Калі ўсе рэчкі лёдам скуты
І ўсё пад снегам качанее,
Глядзіш — цяплом табе павее,
І з поўдня вецер хмары гоніць,

У вокны дождж буйны зазвоніць
І з капяжоў руччом сцякае,
І снег жыўцом ён паядае.
Скідае лес убор зімовы.
І шум другі на лад-спеў новы
Над борам цягне несканчона.
І фанабэрыцца варона:
«Вясна! вясна! гразь! гразь!» —спявае,
Як бы вясну ўжо сустракае.
Паміж алешніку змяёю
Крыніца чорнай паласою
На свет зірнула, лёд прабіла,
Ў старых карчах загаманіла.
І палыселі касагоры,
Вадою поўняцца разоры,
Бяжыць, шуміць вада ў лагчынах.
І лёд уздуўся ў азярынах,
Дарогі ў полі ўсе псуюцца,
Аб крыгі крыгі з шумам труцца,
І луг заліт увесь вадою,
Як і сапраўднаю вясною.
Ды гэта толькі кпіны-жарты:
Зімой цяпла чакаць не варта —
Зіма свайго не падаруе
І злосна ветрам засвідруе
Ды так пацягне, так зайграе,
Што проста нос табе зрывае.
І выюць ў полі завірухі,
Як за труною маладухі,
На лес накідваюць наміткі
І робяць гурбы ўвачавідкі.
Варона гонар свой збаўляе,
Ды зноў да сметніка вітае
І свой жывот галодны пыніць,
На спевы дзюба не расчыніць.
Дзярэўі ў белы пух убраны,
І снегам «лысіны» засланы;
Застылі рэчкі, азярыны
Пад гнётам белай кажурыны.
Лёд на лугах, як люстра, ззяе,
І сонца зрэдку ў ім гуляе...

Настане ноч — і ўсюды ціха,
Хіба завые дзе ваўчыха
Сярод трушчобы ў цёмным лесе

Ды гучна лусне гонта ў стрэсе...
Але што гэта? што за гукі?
Адкуль яны? Чые то рукі
Забілі цяжка малатамі,
Як тыя коні капытамі?
Якія там майстры майструюць?
І што куюць? над чым працуюць?
Стаіш і ловіш зыкі тыя,
А луг трашчыць, гудзе і вые;
То рэзкі трэск там панясецца,
Бы чорт лазаты засмяецца,
То заскавыча, то застогне,
Ды так, што ўсё, здаецца, дрогне;
Не то сякера мерна чэша,
Не то хтось кашляе ці брэша.
Гу-гу! — штось гукне, садрыгнецца,
Бах-бах! — на гук той адзавецца
І аж па лесе пойдзе рэхам
Ды зарагоча дробным смехам
То тут, то там ды як засвішча —
Як бы там чортава ігрышча!..
Ўсю ноч, ад рэчкі і па Нёман,
Ушыр, удоўж нясецца гоман
Няўцямны, сцішны і таемны
І разам страшны і прыемны.

А ноч ціхутка; ў багне цёмнай
Пустэлі страшнай і бязмоўнай
Гараць дрыготна, ззяюць зоркі,
Як найдарожшыя пацёркі,
То паасобку, то гурткамі,
То брыльянцістымі радкамі,
І іх пучочкі-златаблёсткі
Наўкола кідаюць пялёсткі;
Яны гараць, жывуць і граюць,
Бы вочкі там чыесь міргаюць;
Ды зрэдку ў небе дзесь далёка
Над лесам тым у момант вока
Мігнецца стужка агнявая —
То знічка згасне залатая.
Вось выйдуць хлопцы гуртам з хаты
На гэты час, як неба шаты
Раскіне гожа над зямлёю
І вее згодаю святою.
— Ша! Ціха вы, не гаманеце!..

О, што ж та дзеецца на свеце?—
І хлопцы разам заціхаюць
І на Алеся пазіраюць;
Алесь замёр, здзіўлення поўны,
Глядзіць у луг, стаіць бязмоўны,
У бок лугоў руку трымае.
— Во, во! што, чуеце? страляе!
— Што гэта, хлопцы? вось дык дзіва! —
Дарэктар шэпча палахліва:—
Няўжо з Нясвіжа б'юць гарматы? —
І Яська кінуўся дахаты.
— Ой, дзядзька, цётка! — ён галосіць,
І нейкі рух яго аж носіць:—
Ідзеце борздзенька, ідзеце.
Там штось грыміць, ну, паглядзеце! —
І так завойкаў, так завохаў,
Што ўсіх у хаце напалохаў.
— Ну, я табе, брат, мала веру:
Перабіраеш трохі меру,—
Антось на гэта адазваўся,
Але на двор пашыбаваўся,
Кажух накінуўшы на плечы;
І маці праснiцу да печы
Таксама ставіць, прысланяе,
На двор за імі выпаўзае.
Пасталі ўсе, стаяць маўкліва
І вухам ловяць тое дзіва.
А луг бубніць таемна, глуха,
Як бы ў кадушку б'юць з-за вуха.
— А што, ці чуеце? Што гэта? —
Дарэктар ціхенька пытае;
Самога страх так і шугае.
— Эх, Яська, брат, ідзе камета!
Прапалі мы — сканчэнне света! —
Антось гаворыць, чуць не плача:—
Прапаў ты, Яська-небарача,
І не пабачыш бацьку з маткай,
Хоць папрашчаўся б з роднай хаткай:
Яе ўжо бачыць не надзейся!
— Не, дзядзька, што гэта, не смейся,—
Антося хлопцы абступілі
І разам тут загаманілі.
— Ідзеце ў хату! — кажа маці:—
Калі ўжо гінуць — гінь у хаце.—
Адразу хлопцы схамянулісь,

Што ў нечым моцна абмануліся,
І стала болей ім цікава,
У чым тут сіла тая, справа.
Антось у хату йдзе, рагоча,
Тлумачыць зразу ён не хоча:
Ахвоту меў-такі, прызнацца,
Ён трохі ■ Яські насмяяцца,
А хлопцы голавы ўскруцілі,
Ў хаду ўсе спосабы пусцілі,
Найсці прычыну тую квапяць,
Але на след ніяк не трапяць.
— Ну, дзядзька, годзе ўжо смяяцца:
Самім нам трудна дагадацца,
Адкуль, з чаго такія гукі?
— А ты ж выкладваеш навукі,
І імі розум твой начынен,
Ты гэта ведаць сам павінен:
Які ж з цябе настаўнік, браце?
Не многа ж гэтага багацця
Ў тваёй галоўцы, мой нябожа!..
Ну, хто дарэктару паможа? —
Тут дзядзька вучняў аглядае:—
Напэўна Костусь адгадае...
Ну, Костусь, брат, зрабі ім брыдка:
Тут штука проста, вачавідка! —
І ўсе на Костуся зірнулі,
Але адказу не пачулі.
— Кажы смялей! Ну, думаць годзе,
Ты ж любіш коўзацца па лёдзе!..
— Бадай вы, дурні, пагарэлі! —
Прамовіў бацька тут з пасцелі;
Ён там драмаў, цяпер падняўся
І сам у гутарку ўмяшаўся,
Каля камінку стаўшы збоку.
— Няўжо ж у вас не хопіць клёку
Такое глупства расшалопаць?
Па мордзе б, гадаў, вас нашлёпаць,
Тады б вы сцямілі навуку,
Найшлі б прычыны таго груку! —
Маўчаць яны, насы спусцілі,
Сядзіць дарэктар, як на шыле —
Нагналі ж чэрці ім занозу.
— Дык гэта ж лёд трашчыць з марозу! —
Алесь і Костусь выпадкова
Гукнулі разам ў адно слова.

Тут бацька зразу адпусціўся,
Павесялеў і праясніўся.
— Вот малайцы!.. а вы што, цеслі?
Гулу вам меншыя паднеслі!
Адзін — бальшун, другі — дарэктар
І тлумачэльнік разам, лектар...
— Фэ! брыдка вам! — іх дзядзька журыць,
А Ўладзя толькі бровы хмурыць.
— А-ей, якая мудрасць гэта:
Яе забыў я трэцце лета!
— О, ты Сальмон у нас вялікі,
Як на чытанне, так на лікі,
А вось скажы, калі ты кемны:
Чаму трашчыць так лёд надземны? —
Другая вынікла задача;
Пацее Яська, чуць не плача,
Сказаць штось хоча і баіцца
Утраціць гонар, памыліцца,
І Ўладзя вочы апускае.
— А справа, бачыце, такая,—
Антось тут сам пачаў тлумачыць: —
Была паводка гэта, значыць,
Вада па лузе разлілася,
А потым лёдам занялася,
Мароз падскочыў ды прыціснуў,
Вада і збегла, лёд павіснуў:
Цяпер наніз ён ападае,
А лёд таўшчэрны, важкасць мае,
А паміж лёду і вадою,
Ўнізе пад мёрзлаю зямлёю
Пустое места астаецца,
І вось як глыза садрыгнецца,
Яна і грукне, як з гарматы...
Ну, зразумелі, небажаты?
— І я так думаў,— Ясь азваўся:—
Ды толькі выказаць баяўся.
— І я даўно ўсё гэта ведаў,
Але маўчаў...— Ты, бізун дзедаў! —
На Ўладзю бацька напусціўся,—
Глядзі: я бачу — распусціўся!
Маўчаў бы лепш ды хоць шалопаў
Ды менш губою гэтай лёпаў...
Не будзе сэнсу з цябе, хлопча:
У гразь жыццё цябе затопча
З тваёй навукай гэтай разам,

І будзеш век ты каламазам!
— Ну, што ж? і колы мазаць трэба,
Абы-які кусок мне хлеба,—
Тужліва Ўладзя зазначае
І смех агульны выклікае.
— А вось і я пытанне маю!
Чакайце ж, я вас запытаю,—
Да старшых Костусь прамаўляе
І гнеў ён бацькаў адхіляе:
— А што, скажэце, зорка значыць,
Якой ніхто мо і не бачыць:
Яна маланкай мігатнецца
І згасне. Дзе ж яна дзяецца?
І да зямлі не далятае,
А проста дзесь яна знікае? —
І змоўклі ўсе адразу ў хаце:
Як адказаць? 3 чаго пачаці?
— Ага! — тут хлопцы падхапілі: —
Цяпер і мы вас ушчамілі.
— Што нам з таго, што гінуць знічкі?
І клопат будзе невялічкі,
Калі прычын іх знаць не будзем:
Якая з іх карысць тут людзям? —
Бярэ сам бацька перша слова:—
І з'ява гэтая — не нова:
Яны штоночку вынікаюць,
Але без следу прападаюць.
То — тайнасць божжа, яго воля.
Чаго мы, людзі, мо ніколі
І не дазнаемся, як трэба,
Бо то — вялікая вучэба.
— Чаму? дазнацца, мо, і можна,—
Гаворыць дзядзька асцярожна:—
І пэўна ведае навука,
Што астраноміяй завецца,
Адкуль тут што і як бярэцца.
Замыславатая то штука,
А вось, як будзеце вучыцца,
То можна сэнсу і дабіцца,
Бо помню я, як сам вучыўся,
Нам штось пра іх казалі ў школе
І вытлумачвалі даволі,
Але цяпер пра то забыўся.
— І я,— тут маці засмяялась, —
Сказаць хацела, ды збаялась,

Якраз, як наш дарэктар гэты.
Калі стваралісь богам светы,
Па зорцы светлай чалавеку
Назначыў бог святы спрадвеку;
Яна жыццём яго кіруе
І лёс яго і смерць пільнуе.
Чым больш з людзей хто выдатнейшы,
Таго і зоркі блеск яснейшы,
І гасне зорачка святая,
Калі даручаны сканае:
Вось так на небе адначасна
Яна мігнецца і пагасне,
Як бы хто з жалю вочкі ўскіне
І невядома дзе загіне.
І неба слых тады прыклоніць,
І анел слёзку ціха зроніць...
Як я была яшчэ малою,
То дзед, бываючы ў настрої,
Часамі вёў апавяданні
Аб гэтым зорачным зніканні,
Яшчэ казаў: «Калі хто зможа,
Пакуль не згасне служка божжа,
Задумаць што ў мамэнт бліскання,
Таго ўсе споўняцца жаданні».—
Для хлопцаў гэта тлумачэнне
Найболей мела здаваленне,
І ўсе іх думкі мімаволі
Блукалі дзесь у божым полі;
Іх захапляў свет безгранічны
І ўласны лёс іх таямнічны.

XXII · НА ГЛУШЦОВЫХ ТОКАХ

Адбыў свой час панура-люты.
Дзянёк патрошку прыбывае,
Прыветней сонейка бліскае,
І рве рачулка свае путы.
Ідзі, зіма, ідзі ў дарогу:

Прайшоў твой час, дзякаваць богу!
Пабач, старая: там, у полі,
Чарнеюць леташнія ролі!
А ўзгоркі, вунь, паразумнелі,
Бо вельмі значна палыселі.
А лес, глядзі, які вясёлы!
І дуб смяецца, хоць і голы.
Паслухай добра: чуеш песні?
Цяпер яны ўжо не заўчэсні,
Ужо бо сонейка праменні
Гатуюць шлюбныя адзенні
І ткуць карону дарагую
Вянчаць зямельку-маладую...
Пара, зіма, табе складацца
І ўпроч з кудзеляй выбірацца!

І вось у дзень адзін прыўдалы
Загаманілі перавалы.
І гоман, спеў і шум усюды,
Як бы ў цымбалікі і ў дуды
Зайгралі тысячы музыкаў,
Бы іх на баль тут хто заклікаў.
Ідзе вясна з цудоўнай лірай;
На звон яе зляцеўся вырай,
І жыцце ўсюды вынікае,
І пташка песню зачынае.
— Вясна павінна быць раджайна:
Вада шуміць штось незвычайна,
Як гром далёкі — густа, глуха
І так прыятна нейк для вуха, —
Міхась, вярнуўшыся з абходу,
Адзначваў добрую прыгоду.
А Костусь дома не ўтрывае,
Паслухаць шум той выбягае;
І праўда: гук такі цікавы...
Як мілы гэтыя праявы!

Аб чым гудзе вада так важна,
Так мілагучна, так працяжна?
Напэўна гэтая вадзіца,
Мабыць, якая чараўніца,
Калі наўперад многа знае
І пра раджайнасць нешта бае.
І нават тата даў ёй веры.
Праз дзень прыйшоў наказ з кватэры,

Якога бацька спадзяваўся,
Каб у Камлішчы ён збіраўся,
Бо ўжо глушцы затакавалі,
А іх прад святам палявалі;
Але ўпярод, да палявання,
У змрок вячэрні і ў світанне
Туды на подслухі хадзілі,
Глушцоў шукалі і сачылі,
Пакуль паны не прыязджалі.

Два буданы ў бары стаялі:
Адзін — салаш яловы просты,
Другі драўляны і з памостам;
І вось, як панства наязджала,
То тут яно і начавала.
Ляснік у будцы сваёй гнуўся,
Хоць да агню ён больш гарнуўся;
Але і тут было няміла:
Адзін бок мёрз, другі смаліла.

Міхал сабраўся, апрануўся
І ў лес павольна пацягнуўся:
Ў лясах снягі яшчэ ляжалі,
Ды ўжо з узгоркаў саступалі
І больш туліліся ў лагчынах
Ды па цяністых раўчавінах.
Зіма і тут збірала клумкі.
Міхал ішоў, з ім йшлі і думкі,
А з імі вобразы ўставалі
І ў сэрцы водгук выклікалі.
І часта хваля абурэння,
Глухі пратэст нездаволення
Яго ахваціць і ўскалыша
І гневу знак ў душы напіша.
Панам пацеха і забава,
І ў іхнім гусце гэта справа;
А ты, як Каін, валачыся,
У будане па тыднях гніся,
Ды часам пану не ўнаровіш
І «пся крэў», «дурня» часта зловіш,
З апошніх слоў цябе аблае,
А то і горш яшчэ трапляе.
Была б свая зямля і хата!..
Ды будзь ты тры разы праклята
І служба панская і ласка,

І доля вечная падпаска!
І многа розных дум устане,
Пакуль будан той з лесу гляне.

Між буданоў агонь палае,
Міхала Пальчык там чакае;
З другога боку йдзе Гавака,
Стары аб'ездчык і служака.
Сядзіць Абрыцкі на калодзе
І грэе ногі, люльку курыць,
Зачаў гаворку, балагурыць
Аб рознай рознасці, прыгодзе.
Чаго ён толькі ні ўспамяне!
Каму ў душу ён ні загляне!
І абгаворыць, пасмяецца;
Панам таксама дастаецца,
Бо пан Абрыцкі, сказаць смела,
Між імі цёрся жыцце цэла;
Быў на Палессі, на Валыні —
Дзе толькі доля не закіне!
Сядзеў з ім поруч Дземідовіч,
З другога боку — Астахновіч,
Ўжо леснікі немаладыя,
І хлопцы сталыя, такія,
З якімі можна выпіць чарку,
Таксама й ездзіць па іх карку,
Чаго Абрыцкі не цураўся.
Па службе выйдзе папушчэнне
Ці так няважнае здарэнне,
Абрыцкі пэўна ўжо падкусіць,
Данесці пану аб тым мусіць
Ды ад сябе яшчэ прыбавіць,
Каб чалавека абясславіць;
Дык на яго не мелі вока
І з ім трымаліся далёка,
Хоць гэта ў вочы не казалі.
Ды леснікі здарэнне знаці,
Калі Абрыцкі абмахнуўся
І пад Пшавару падвярнуўся.
Пшавара быў ляснік сярдзіты,
Апроч таго, не лыкам шыты:
Шырок, плячыст, як дуб стары,
І з ім да трох не гавары!
І дужы быў ён не па меры.
Ён быў з Абрыцкім на кватэры,

І вось які быў тут учынак:
Пшавараў конь каля драбінак
Стаяў і хрумстаў сабе сена,
Сянцо мурожнае, бы пена.
Вярхом Абрыцкі прыязджае,
Сюды свайго каня стаўляе,
Пшавара гэта заўважыў.
— О, каб яго пярун распляжыў!
Які то гад, які вужака,
Які то кручаны сабака
Пусціў каня да майго воза?
— Якая страшная пагроза,
І што за тон такі мужыцкі? —
Азваўся з гонарам Абрыцкі:—
Ну, я пусціў, то што тут будзе?
Табе што з гэтага прыбудзе? —
Ўскіпеў Пшавара ў момант вока;
Дуга была тут недалёка —
Ляжала тут жа пад рукою —
І за Абрыцкім ён з дугою!
Абрыцкі прэ ва ўсе лапаткі,
Бяжыць, як можа, без аглядкі,
Але Пшавара даганяе,
У ход дугу сваю пускае.
Абрыцкі — некуды дзявацца —
Спыніўся, кінуўся кусацца!
Пшавара й гэты бой прыймае:
Схапіў Абрыцкага, трымае,
Зубамі сам дае ён здачы
І нават гыркнуў па-сабачы:
— Калі кусацца, дык кусацца! —
Было з чаго тут пасмяяцца!..
Тут сам падлоўчы паказаўся,
Ад смеху ён чуць не качаўся.
На ўсіх пазіцыях пабіты,
Абрыцкі збавіў тон сярдзіты
І просіць грознага Пшавару:
— Пусці, братко, панёс я кару!

Міхал з усімі завітаўся,
Таму, другому засмяяўся,
Іх жарты жартам адбівае
І стражнікаў развесяляе.
— А што, Міхале, мілы браце,—
Абрыцкі кажа:— пэўна ў хаце

Было б, тэж, лепш, як у будане?
— Няхай тут іх зямля апране:
Паноў, глушцоў і інша ліха,
Тады б на свеце было ціха, —
Сказаў Міхал нібы гняўліва: —
Ось возьмем стрэльбы, пойдзем жыва
Ды хоць у смак папастраляем
І ўсіх глушцоў паразганяем!
— А ты забыўся,— тэж, каханы,
Выпадак быў неспадзяваны,
Як наш Вярыга свержаноўскі
Вёў на глушца па-стражнікоўску
Якраз ляснічага самога:
Тры крокі скокне ён, нябога,
Ды спыніцца і спыніць пана;
Глушца ж таго і нечувана.
І вось да хвоі даскакалі,
Але глушца там не засталі.
Стаяць Вярыга і ляснічы.
— А дзе ж глушэц, пан паляўнічы?
— Вось тут спяваў, панок, учора,
Ды перастаў на маё гора.—
Вярыга вочы апускае,
Ляснічы воўкам пазірае
І плясь у морду нечакана!
Вось як Вярыга падвёў пана!
— Ну, што ж? натрапіў на такога;
А каб наскочыў на другога,
Сказаць, хоць бы і на Пшавару:
Задаў бы ён там пану жару! —
Гавака важна адазваўся;
Абрыцкі толькі аблізаўся,
А леснікі зарагаталі
І тым Гаваку падтрымалі.
— Ну, што, панове ягамосці:
А ці не час ужо і ў госці? —
Абрыцкі погляд ускідае
І шчыльна люльку накладае.
— Што ж! трэба рушыцца — цямнее:
Якраз злятаюцца, зладзеі!..
Эх, брат, наняўся — як прадаўся!..—
Сказаў Міхал і сам падняўся;
За ім другія паўставалі
І ў цёмны лес павандравалі.
І разышліся ва ўсе бокі

Сачыць глушцоў, шукаць іх токі.
Міхал з дарогі зварачае
І далей, глыбей забірае.
Вось ён разважліва спыніўся,
Прыслухаўся і прытаіўся;
Яшчэ павольненька праходзіць,
Дазорчым вокам лес абводзіць.
Стаяць вакол маўкліва хвоі,
Бы служкі ў панскім дзесь пакоі;
І дрэмлюць чорныя яліны,
І моўкне ў лесе спеў птушыны,
І толькі дрозд высвістваў штучна,
Як на кларнеце, мілагучна;
Ды змоўк і ён, і ўсё знямела.
У небе зорачка нясмела
Над гэтым лесам цемранiстым
Зірнула вокам прамяністым.
А лес маўчыць, глухі, таемны.
Міхал — сам слых, але дарэмны
Вышэй чуллівых натужэнні:
Нідзе ні зыку-шарасцення,
І толькі шум, бы кім насланы,
Бы тыя гулкія арганы,
Ўвушшу стаіць, грыміць і звоніць
І штось няўцямнае гамоніць.
«Чусь-сю! Чуг-гі!» — дзесь зык падаўся.
Міхал як бы чаго спужаўся,
І сэрца ў ім мацней забілась,
І радасць нейкая з'явілась.
Глушэц чым далей, то ўсё болей
Дзесь на суку за тоўстай хвояй
Рассеўся важна і балбоча,
А як спявае — плюшчыць вочы,
Тады нічога ён не чуе;
Але не цягам ён такуе,
А робіць часта перарывы,
Тады ўжо чутак ён на дзіва,
Тады замры і стой зацяты;
Пачне спяваць — хоць бі з гарматы.
Міхал стаіць, штось разважае,
Відаць, ён месца прымячае,
А кашаль, падла, так і душыць.
Міхал наш з токаў хоча зрушыць,
Ісці ў будан той, ды ўнікае:
Другі глушэц ток зачынае.

Перачакаўшы з паўгадзіны,
Міхал павольненька, як можна,
Пакінуў токі; асцярожна
Выходзіць зноў на пуцявіны.
Цяпер на збор і ён шыбуе,
Чагось вясёлы, ног не чуе;
А леснікі ўжо ўсе у зборы.
Ідзе гаворка сярод бору,
І смех і жарты, нават кпіны.
Агонь бадай да палавіны
Высокіх хвояў дасягае.
Абрыцкі рапарты прымае,
Хто чуў глушца, якія токі,
Адлегласць мерае на крокі,
А Дземідовіч люльку смаліць,
Ніяк глушцоў сваіх не хваліць.
— Няма нідзе, папрападалі,
А мо за зіму паздыхалі, —
Гаворыць ён, рукой махае.
Яму Міхал напамінае,
Як летась ён усім на дзіва
Упаляваў зайца шчасліва,
Калі той здуру памыліўся
І сам у яму зваліўся.
І ўсе смяялісь, рагаталі,
І з тога зайца жартавалі.
— А што ж тут вельмі выпірацца?
І з-за чаго ўжо так старацца?
Брашы ўсю ноч хоць, як сабака —
Адна і ласка і падзяка.
Міхал занадта ўжо служака,
А медалёў не начапілі,
За глупства ў лыжцы б утапілі.
— Ты праўду кажаш, пан Амброжа,
Ды йначай наш Міхал не можа:
Натура ўжо яго такая! —
І Астахновіч зазначае.

Вясёлы смех і жарты, спорка —
Вядзецца доўгая гаворка.
Будан жыве, будан гуторыць,
Аж покі сон усіх не зморыць.

XXIII · ПАНСКАЯ ПАЦЕХА

Якраз пад вербніцу ў суботу,
У самы снег і гразь і слоту
Ў будан Міхал з Алесем пхаўся.
Конь Ножык клыгаў, аступаўся,
Вада пад коламі плюхцела.

— Бадай тут іх нуда паела!
Вязі з гумна для іх салому
І стол цягні апошні з дому,
Каб мелі дзе на чым пажэрці,
Бога не нашага вы чэрці,—
Міхал паноў кляне і лае;
А ён загад з кватэры мае
Сюды, ў будан, каб смачна спалі
І гора бы паны не зналі,
Завезці стол, услон, саломы.
«Будуй ты ўсюды ім харомы.
Завошта ж ім, спытаць, пашана?
Навошта бог трымае пана?
Дзеля таго, каб панавалі
І нашым братам папіхалі?
Ці ласку ў бога заслужылі,
Каб іх тут песцілі, тулілі?..
Эх, брат! усё то — ашуканства!
Калі-нібудзь ім згіне панства».
І чуў Міхал нутром, душою —
Не мае грунту пад сабою
Вось лад такі на гэтым свеце:
Адны ў пашане, тыя ў смецці
І век жывуць пад нейкім страхам,
Ўсе ж выйшлі ў жыцце адным шляхам!
І што ты зробіш? пакарайся
І аднаго гужа трымайся.

Да буданоў ён пад'язджае.
Пад'ехаў, коніка спыняе,
Знімае стол, услон, салому,
Алеся шле з канём дадому,
А сам агонь тут раскладае,
Салому сушыць, прыбірае,
Бо заўтра будзе паляванне.
Паны пад вечар прыязджаюць,
Іх на кватэры ўжо чакаюць,
Сюды прыпрэ іх у змярканне.

Пад вечар неба праяснілась,
І ўсё вакол развесялілась:
«Глядзі — панам і тут шанцуе:
Сама пагода ім слугуе,
І сонца свеціць, стала ціша —
Багатым чорт дзяцей калыша», —

Міхал у думках зазначае
I сам з сабою разважае.
I рупіць гэта паляванне,
А заўтра ранкам у світанне
Яму падводзіць трэба пана.
А ну ж глушэц неспадзявана
Зляціць куды ці так зарвецца,
Калі на гэта павядзецца,
А ты свяці тады вачамі
Перад ляснічым і панамі.

— А, ты ўжо тут! тырчыць, як паля!
Здароў, як маешся, Міхале?
— А так і маюсь, ягамосцю! —
Не то з усмешкай, не то з злосцю
Міхал з будана адазваўся,
А Пальчык громка засмяяўся:
— Ты, брат, як пан той у будане.
— А што ты думаеш, васпане?
Хіба не пан? — Міхал падняўся,
Як пан, у бокі важна ўзяўся
I з панскай мінай пахаджае,
Па-польску Пальчыка пытае:
— Цо повеш, галган? Цо потшэба?
Я далэм тобе, дурню, хлеба!..
Ідзь до д'ябла! — Пан праўдзівы! —
Са смехам Пальчык адзначае;
Абодвух смехам пашыбае
Спаткання гэты тон жартлівы.

Праз паўгадзіны ўсе сышліся.
Цяпер размовы павяліся
Наконт паноў і палявання.
Ох, дасць Ракоўскі залівання,
Калі панам не пашанцуе
I сам глушца не запалюе;
Так і ўскіпіць, як рак чырвоны —
Такі ён кручаны, шалёны!
Сам вінават — цябе аблае,
За няма-што з гразёй змяшае.
Ох, і паганая урода,
Прышыбла б дзе яго калода!
Абрыцкі моўчкі дым пускае
I люльку пальцам прыціскае,
Аб чымся думае сукрыта;

Усмешка нейкая разліта
І на твары і пад вусамі.
І толькі ўскіне ён вачамі
То на таго, то на другога,
Ды не прамовіць ён нічога,
Бы засмучае штось старога.

— Ўставайце: едуць!—Ўсе ўсхапіліс,
Захваляваліс, захадзіліс,
Знакі на грудзях папраўляюць
І на спатканне выбягаюць
І ўраз спыняюцца, стаяць —
Паноў тых трэба прывітаць.
Паны ў калясцы пад'язджаюць.
Хурман тут лейцы падцінае,
Стаенных пару прыпыняе,
А пан Абрыцкі з леснікамі
Скланіліс нізка прад панамі.
Паны чуць-чуць адно зірнулі,
На іх увагі не звярнулі,
Як бы не людзі то стаялі,
І ў свой будан павандравалі.
Тут леснікі бягом да брычкі,
Бо знаюць панскія прывычкі,
Нясуць іх стрэльбы і пакункі,
Прылады розныя, ладункі,
І ў будане іх прыбіраюць,
Панам, як могуць, дагаджаюць.
Паны ж не бачаць іх, не чуюць,
Бярэ іх нейкі рух, жартуюць;
Усё іх цешыць, забаўляе,
На лад вясёлы падымае:
Будан, агонь, начлег цікавы,
Прасцецкі стол, салома, лавы,
Таксама цешыць паляванне, —
Ім тут цікава ўсё дазвання,
Апроч людзей, што ім так дбаюць
І ўсе іх глупствы выпаўняюць.
Тут быў Ракоўскі, пан ляснічы,
З Нясвіжа глаўны кіраўнічы
Маёнткаў княжацкіх, пан Свіда,
І трэці пан, даўгі як дзіда,
Быў пан Кржывіцкі, равізовы,
Яшчэ нябачаны тут, новы.

Цямнее ў лесе. Ноч надходзіць,
Марозік злёгку націскае.
На небе месяц усплывае,
Задуму смутную наводзіць
І лес маўклівы азірае.
Гарыць-дрыжыць агонь шумлівы,
А залатыя пераліўы,
Вуглёў міганне-дрыгаценне
Ім ткуць чароўнае адзенне:
Шчыты агнёвыя, кароны,
То ярка-светлы, то чырвоны.
Шугае полымя бурліва,
А іскры-зорачкі шчасліва
Бягуць-плывуць бліскучым роем
Угору ў голькі к тоўстым хвоям
І ў верхавінах прападаюць,
Бы вочкі плюшчаць, уміраюць.
Тут светла, весела, ўсё жыва,
А ў лесе цьма ляжыць маўкліва,
Глядзіць панура, неласкава,
Што не ў свой час ідзе забава.
Дрыгучы блеск вакол гуляе
І цьму адгэтуль адганяе,
І піша здольныя малюнкі,
І фарбаў розныя гатункі
Па тоўстых хвоях раскідае,
Дзівоты чараў выяўляе.

Сядзяць паны, як страхі тыя,
А міны важныя такія,
Ўсе непрыступны і ўсе горды,
Рашучы погляды і цвёрды,
А ў кожным слове, ў кожным руху
Відна знявага да «псяюху».
«Псяюхі» ж ім усяк слугуюць
І для вячэры стол гатуюць,
У агонь бярвенні падкідаюць
І прад панамі выдыгаюць.
І вось за стол паны садзяцца,
Ім заманулась частавацца;
Кілішкі «вудкай» наліваюць
І чаркі з чаркамі стыкаюць,
Жуюць смажэнне і вяндліну
І хваляць добрую часіну.
А «вудка» больш развесяляе;

Пан равізовы зачынае:
«Ешчэ Польска не згінэла,
Пукі мы жыемы».
Паны адны перад другімі
Шыкуюць жартамі сваімі,
Свой розум, гонар выстаўляюць
І дубальтоўкі выслаўляюць.
Ракоўскі, злосны з леснікамі,
Зусім не той цяпер з панамі.
Паны ў хвальбе не зналі меры,
Самім сабе не мелі веры,
Ды пра лганнё сваё маўчалі,
Не падсяваючы, ўсе лгалі. —
А я,— тут Svіда выступае,
Ён вус угору падымае
І панству кідае з запалам:—
Седм вількув забів едным стшалэм! —
Паны на момант слупянеюць,
Жаваць іх сківіцы не смеюць:
Загнаў пан Свіда ім загвоздку,
Як бы у горла сунуў костку.
— Дальбуг, цекаве, даен слово! —
Сказаў нарэшце равізовы.
— Гм, як жа гэта, проша пана? —
Ўсіх зрэзаў Свіда нечакана
І верх цяпер над імі мае.
Паноў аж зайздрасць разбірае.
— То пан жартуе, як то можна? —
Паны развагу вядуць розна:
Сказаць: салгаў — не выпадае,
Паверыць — веры не хапае;
А паўнамоцны ў здаваленні,
Як бы агорнуты ў прамені,
Навокал горда пазірае
І важна шчокі надзімае,
Як бы паноў ён і не бачыць.
— Няхай жа пан то растлумачыць!
— А так, панове: едным стшалэм! —
Зноў ткнуў іх Свіда як бы джалам.
Ў канцы дае ім тлумачэнне:
Забіў ваўчыцу на шчаненні.
Паны — лясьнічы й равізовы —
Як па камандзе, б’юць галовы:
— І як то мы не дагадаліся! —
І доўга ўсе яны смяяліся.

Назаўтра рана чуць разднела,
Чуць-чуць на ўсходзе пасвятлела,
Была кароткая нарада,
Каму вясці якога пана.
«Абы не гэтага шатана,
Хоць бы не мне ўсучылі гада», —
Міхал падумаў аб ляснічым.
«Абы не з гэтым паляўнічым», —
Так і другія разважалі,
Пераглядаліся, чакалі.
Але як Свіда быў тут глаўны,
А з леснікоў найболей слаўны
Міхал даўно ўжо тут лічыўся,
То ён Міхалу даручыўся,
Кржывіцкі Пальчыку застаўся,
А ў трэцяй пары аказаўся
Ніхто другі, як наш Гавака;
Аж уздыхнуў ён, небарака.
Размеркаваўшысь такім чынам,
Паны па розных пуцявінах
Ідуць на токі [redacted] леснікамі.
Міхал здалёк пайшоў цянькамі;
Гатовы план даўно ён мае,
Ідзе і Свіду навучае,
Гаворыць з прыціскам, хоць ціха,
Каб не ўстрывожыць тое ліха.
— Вось тут, паночку, «такавіска»,
Глушэц асочаны ўжо блізка,
Няхай жа пан ідзе ціхутка,
Бо гэта штучка вельмі чутка:
Не асцярогся — і прапала. —
І Свіда слухае Міхала,
Што толькі той ні загадае.
Міхал над панам волю мае,
Цяпер ён пан хоць на мінутку.
«Скачы ж, браток, пад маю дудку,
Прызнай жа мне і ты пашану!» —
Міхал у думках кажа пану.
— Як скокну я — і пан хай скача;
Спынюся я — і пан спыніся!
Глядзі ж, панок, не памыліся,
Каб тут не вынікла няўдача! —
Міхал замёр, стаіць маўклівa,
А з ім і Свіда нерухліва.
У лесе значна пасвятлела,

І вось дзесь блізка, перш нясмела
Заграў глушэц і абарваўся
Ды зноў зачаў, разбалбатаўся.
Міхал даў знак. Скок-скок! спыніўся,
З ім радам Свіда апыніўся.
— Ці бачыць пан? унь-унь чарнее...
Ой, не: хай пан цярпець умее! —
А Свіда стаў пароць гарачку
І ўжо у стрэльбе ўзвёў сабачку.
— Не руш! не руш, пан! о, крый божа:
Пан папсаваці справу можа! —
Яшчэ мінуту улучылі,
На крокаў дваццаць падступілі.
Цяпер глушэц, як на далоні,
Сядзіць, бы шула, у заслоне
Хваёвых лапак, хвост мятлою,
Як бы любуецца сабою,
Балбоча, крэхкае і свішча;
Глушэц склікае на ігрышча,
А мо хваленні жыццю правіць
І гэты бор спрадвечны славіць.
Міхал і Свіда той часінай
Стаялі моўчкі пад ялінай.
Пан Свіда стрэльбу падымае
І доўга цэліцца... страляе.
Бух! — грукнуў стрэл, лес узбудзіўся!
Дымок раўнюткаю стралою
Жахнуў старую гэту хвою,
З якой глушэц даўно зрадніўся;
І раптам з ёю разлучыўся,
У момант звяў і страціў сілы
І не паспеў разняць ён крылы,
На мяккі дол, на мох зялёны
Упаў, насмерць акрываўлёны;
Ўзнялась галоўка і апала,
Два разы лапка задрыжала,
Навек застыла нерухома.
А Свіда рад быў, рад, вядома:
Рублём Міхала ён трактуе,
Цыгарай хвацкаю частуе.

XXIV · ВЯЛІКДЗЕНЬ

У хаце вучням не сядзіцца —
Прайшла ахвота ў іх вучыцца;
І сам дарэктар уздыхае,
На Мікалаўшчыну ківае,
У смутку нейкім часта ходзіць,

Аб доме гутарку заводзіць,
Пускае жарты міма вуха,
Яго не цешыць саладуха,
Якая хлопцу падабалась,
Бо вельмі добра удавалась.
— Сказаць, не кепска тут хлапчыне, —
Прамовіць часам гаспадыня, —
А ўсё ж дамок свой моцна цягне,
І кожны к матцы сваёй прагне. —
Прыйшлося ўважыць тут малому
І адвязці яго дадому.
А вучні кніжкі пахавалі
І ўжо вялікадня чакалі.
Прыйшла вялікая субота,
Даўно прыпынена работа,
І ўжо пад вечар сама хата
Была прылучана да свята:
Лагоднасць, згода і павага
І вельмі сталая развага
Ўвесь гэты дзень тут панавалі.
І блізкасць свята шанавалі
Старыя, дзеці і падросткі,
І шуму тут не падымалі,
Як будным днём з-за кожнай косткі.
Алесь, Кастусь і Міхаліна —
Сама найшла на іх часіна —
На працу зранку выйшлі самі
І падмялі двор дзеркачамі;
Пясочку потым накапалі
І сцежкі ім панасыпалі;
І гэты дворык так змяніўся,
Так гожа траўкай заіскрыўся,
Што проста глянуць было люба,—
Хоць ты вядзі яго да шлюба.
Мужчыны загадзя пабрылісь,
Вадою цёплаю памылісь,
Бо трэба ж ім было сабрацца
Паехаць ў цэркву спавядацца.
Хоць і казаў Антось, бывала,
Што тут, у лесе, грахоў мала;
Калі ж часамі грэх налучыць,
Аб ім забудзеш, ён не мучыць
І не пашкодзіць ў справах неба,
Але папу аддаць іх трэба.
І вось пад вечар трохі важка

Загрукацела каламажка,
На свет выходзячы з усмешкай,
Зіму згуляўшы пад застрэшкай.
Антось агледзеў тут прылады,
Калёсам добра даў «памады»,
Густога дзёгцю і варволю,
Каб меней крыўдзіліся на долю;
А напамадзіўшы калёсы,
Паправіў вітыя атосы
І падлажыў у задок сена.
Вясёлы час — павозак змена!
Агледзеў дзядзька ўсю аздобу,
Тады зрабіў павозцы спробу.
Калёсы лёгка закруціліся,
З вясёлым гукам пакаціліся.
Пайшлі ў ходу раўнютка, гладка,
Як з маслам першая аладка.
Тым часам ў хаце ўсё гатова,
Цяпер за бацькам толькі слова,
Бо ён у лесе прыпазніўся
І вось цяпер яшчэ пыніўся.
А хлопцы зрання рыхтаваліся,
Па добрай згодзе змеркаваліся
І самі зладзілі, вядома,
Хто едзе з іх, хто будзе дома.
— То будзем ехаць — я гатовы...
Ну, аставайцеся здаровы! —
Міхал дамашнім пакланіўся,
І шапку зняў, перахрысціўся.
Яму ў адказ дабра жадаюць,
Грахі ўсе чыста адпускаюць.

Над ціхай талаю зямлёю
Навісла ночка той парою.
Было спакойна і лагодна,
Як бы сама прырода тая
Паважнасць свята адчувае,
З людзьмі жыве супольна, згодна.
Маўчаць хваіны, ані зыку,
Не шэпне гэты бор-музыка,
Стаіць маўчком і разважае,
Відаць, вялікадня чакае.
«Цяпер і страхі пазнікалі!»
На вуха Костусю шапталі
Якіясь думкі-весялушкі:

«Звяры вялікдзень чуюць, птушкі,
І хвоі гэтыя, і елі,
Ліхія людзі падабрэлі,
Бо святам божым ўсюды вее;
З нажом разбойнік не пасмее
Залегчы ў лесе срэдзь дарогі,
Бо і заможны і убогі
Святы вялікаднік святкуюць
І радасць ў сэрцы сваім чуюць».
І гэту згоднасць, радасць свята
Ва ўсім Кастусік адчувае:
І ў тым, як з дзядзькам размаўляе,
На возе седзячы з ім, тата,
Чуваць яна ў пытанні брата,
І ў гэтым лесе безгалосным,
І ў мерным клыгату калёсным;
Вось так і чуеш, што й дарога
Цяпер паслушна волі бога,
І пераказваюць навіны
Калёсам гучна каляіны.
Дарога з лесу выйшла ў поле,
Калёсы коцяцца паволі,
Шуршыць пясочак мнагазначна.
Ў сяле на цэркві чуць абачна
Блішчыць ліхтарык і мігае,
Дарожных погляд прыцягае.
Яны лагчынку праязджаюць,
Гару сярэднюю мінаюць,
Клады з паніклымі крыжамі,
Дзе дрэвы галькамі-брыжамі
Навіслі ціха над зямлёю,
І едуць мернаю ступою.
Вось хаты з мроку выплываюць,
Агнямі вокны ў хатахззяюць,
І на пясочку блескі-плямы
Прыгожа пішуцца скрозь рамы.
Яшчэ па звычаю старому
Мужчыны сталыя удому
Свае літанні адпраўлялі,
Пакуты Езуса спявалі.
Так і цяпер у Ратуёвых,
Ў Яхіма — дзядзькі, ў Базылёвых,
Таксама ў Стасечкі і ў Даткі
Свае захоўвалі парадкі:
Сядзелі згодна і набожна
І спеў святы вялі заложна,

Вачэй не зводзячы з кантычкі.
Часамі тут былі і стычкі,
Калі спеў новы зачыналі
Ды ў тон агульны не траплялі.
— Не так, Андрэй, ты пачынаеш!
— Не, гэта ты, Сальвэсь, збіваеш!
— Не так, мужчыны, вось як трэба! —
Пры гэтым чуўся бас Язэпа,
Другія голас далучалі,
І гуртам зноў яны спявалі
За накіроўваючым басам.
А падарожныя тым часам
На двор да швагра заязджаюць,
Ідуць у хату, ўсіх вітаюць.
Карусь Дзівак ў сваім кажусе
Ляжаў на печы ў цёплым дусе,
Як заўжды ў вольную часіну;
Ляжаў, курыў і цыркаў сліну
З-за белай коміны на хату;
І ён таксама рады святу,
Але ніяк не мог стрымацца,
Каб з печы жартам не азвацца,
Абы хто ў хаце паказаўся,
І сам ён смехам заліваўся;
А цётка Магда не стрывае
І Дзівака свайго палае:
— Чаго, кацьмак, там заваліўся?
Пайшоў бы ў цэркву, памаліўся,
Зусім ты бога адцураўся:
Пятнаццаць год як спавядаўся!
— А што папу казаць я маю?
Я печ на рай не памяняю!
— Цьфу, млын пусты! ото завала,
Бадай табе было зарвала! —
І злосна дзядзьку лае цётка,
А ён хіхікае каротка.
— Што, дзядзька, пойдзем ў цэркву,можа?
— А пойдзем, голубе-нябожа! —
Антось і Костусь ідуць з хаты.
Цянюють вуліцай дзяўчаты,
Шчабечуць весела, смяюцца,
І хлопцы дзесь перагукнуцца.
І ўсе вясёлы, ўсе рухлівы
І святам заўтрашнім шчаслівы.
А цэрква, макаўка святая,
Народу поўна, блескам ззяе.

Сярод царкоўкі плашчаніца
Стаіць між елачак зялёных.
Кабеты, дзеўкі, маладзіцы
Ідуць-плывуць да плашчаніцы
У хустках белых і чырвоных,
Набожна хрысцяцца, ўздыхаюць
І лбом данізу прыпадаюдь.
Направа сталыя мужчыны
Стаяць, разгладзіўшы маршчыны.
А Чыліноў Алесь надзьмуўся,
Ў святыя дзеянні уткнуўся
І там, дзе слоў не расчытае,
На сажань голас працягае.
— Вось Чыліны як дацінаюць!—
Чытанне людзі адзначаюць.
Народ калышацца, хвалюе,
Бы ў цёмным віры вада тая,
І ўсё плыве, ўсё прыбывае,
А ўлады сну ён больш не чуе,
І блізак час святой дзянніцы.
«Хрыстос васкрос!» — з гары-званіцы
Вяшчае першы звон шчасліва.
Народ увесь, бы ў полі ніва
Буйнымі гнецца каласамі,
Скланіўся ціха галавамі.
А пачакаўшы з паўгадзіны,
Нясуць жанкі, нясуць мужчыны
Кашы, каробкі, паўасьміны
І ставяць ў рад на цвінтары
Ўсе велікодныя дары.
Маленне бацька-поп канчае,
Ідзе з крапідлам і махае.
Заварушыліся каробкі,
Кашы, рашэты, паўасьміны —
Чакалі доўга той часіны
Дзямян, Шабас, Казімер, Сцёпка.
Паперлі полем русакоўцы,
Бягудь да коней свержаноўцы,
Гудуць, склікаюцца, віншуюць,
Адны другіх ў галдзе не чуюць,
І ўсе спяшаюцца, бягуць,
Каб рот свой скорамам заткнуць.
Антось з Міхалам тож гатовы.
— Святкуйце ж весялы, здаровы! —
Усім дабра яны жадаюць
І за вароты выязджаюць.

А людзі ў хатах не драмалі:
Ўжо «алялюя» адспявалі
І за сталамі ўсёй сям'ёю
Сядзелі — цешылісь ядою.
Панукі конік не чакае,
І сам ён рыссю запускае,
Як бы спяшаецца дамоў
Замчаць сваіх гаспадароў.

А новы дзень, даўно жаданы,
Ўжо сыпле багру на курганы,
І стрэлы-косы залатыя
На ўзгоркі падаюць крутыя.
А хмаркі ў фарбах златалітых,
Ў шаўках агністых, аксамітах,
То паасобку, то гурткамі,
То залатымі ланцужкамі,
Як бы спыніўшысь нерухліва,
Усмешкі кідаюць шчасліва, —
І ім хацелася, відаць,
Святы вялікаднік вітаць.
— Ну, едуць, едуць! — Алесь з хаты
Бяжыць да дзядзькі і да таты,
І дзеці кінулісь к парогу.
— Ну, вось і дома, дзякуй богу! —
Прыйшлі у хату, ўсіх цалуюць,
З святым вялікаднем віншуюць;
Памылісь борздзенька, садзяцца,
Бо час даўно ім разгаўляцца.
Абрусам белым стол накрыты,
Ўсё мае выгляд самавіты;
Мужчыны добры і прыветны.
Ніякай цені незаметна.
На бэльку кінуў бацька вочы,
Бярэ кантычку і гартае,
«Вэсолы нам дзісь дзень» шукае.
Хоць спевы слухаць неахвочы,
Але трымаюць дзеці згоду,
Бо ўжо вялось так год ад году.
«Вэсолы» ў «ксёнжцы» дзесь прапалі,
Насілу ўдвух іх адшукалі
І раптам дружна зацягнулі,
Як бы іх пугай сцебанулі;
І маці голас далучае
І так танютка вырабляе,
А гаспадар ўсё болей з баса

Утне такога выкрунтаса,
Аж сам падзівіцца сабе,
І стане горача табе.
Антось бярэ больш танкавата
Й не адстае ніяк ад брата,
А хлопцы толькі усміхнуцца,
Але сядзяць, не зварухнуцца.
К канцу падходзіць «алялюя»,
Ў камору маці тут тралюе,
Нясе прынадную бутэльку.
Кантычка зноў ідзе на бэльку.
Відэльцы дружна разбіраюць
І гуртам яйкі ачышчаюць,
І па кусочку іх бяруць,
Крыху падсольваюць, ядуць.
Вось бацька чарку налівае
І вочы ўгору падымае.
— Дай, божа, за год дачакаць
Здаровым, вясёлым, жывым
І новы вялікдзень таксама спаткаць
У добрым здаровейку ўсім,
Каб гора і смутку не знала.
— Дай божа! — разам адказалі.
І пайшла чарка з рук у рукі,
Пілі ўсе гладка, без прынукі;
Малым папрабаваць далі,
Каб весялейшыя былі.
А на стале тым — рай ды годзе,
Што рэдка трапіцца ў народзе,
Ляжала шынка, як кадушка,
Румяна-белая пампушка,
Чырвона зверху, сакаўная,
Як бы агонь у ёй палае,
А ніз бялюткі, паркалёвы;
Кілбасы-скруткі, як падковы,
Між сцёган, сала і грудзінак
Красуе ўсмажаны падсвінак,
Чысцюткі, свежы і румяны,
Як бы паніч той надзіманы.
Муштарда, хрэн — адно дзяржыся,
У рот паложыш — сцеражыся!
А пірагі, як сонца, ззялі,
І ў роце бабкі раставалі.
Са смакам елі і багата —
На тое ж даў бог людзям свята.

XXV · ЛЕТНІМ ЧАСАМ

Прайшоў вялікаднік свяценькі.
Бяруцца людзі за сявенькі,
За плуг, за бораны, за сохі,
Пайшлі разгульвацца патрохі.
Запахла поле зноў раллёю;

Гракі, вароны чарадою
За свежай ходзяць баразною.
Вясёлы шум і пануканне
Чутны да самага змяркання.
А над палямі ў ясным небе,
Як быццам песнямі аб хлебе,
Які даручан гэтай глебе,
Зальюцца жаваранкі хорам,
І песні моўкнуць па-над борам.
А сам той бор глядзіць з усмехам
І ўторыць чуткім сваім рэхам
І спеву-посвісту драздоў,
І громкім трубам пастухоў,
І ціхай дудцы за гарою.

Адна работа за другою
Ідзе-плыве сваёй чаргою
То ў агародзе, то на полі
І не спыняецца ніколі;
І так у клопаце, ў рабоце,
Ці то ў няволі, ці ў ахвоце
Вясна мінецца, прыйдзе лета.
Тады штодня ўставай дасвета,
І агнявокая дзянніца,
Як маладая чараўніца,
Цябе сагрэе мілым смехам,
Авее духам чыстым бораў,
Палёў, лугоў, нябёс прастораў
І сыпне радасць нізкім стрэхам.
Ды толькі будзе той дастойны
Вітаць у ранічак спакойны
Златавалосую багіню,
Той да грудзей яе прыхіне,
Яе пацешыцца красою,
Хто сам абмыецца расою.

За колькі дзён да касавіцы
Касцы заглянуць на паліцы,
Каб малаток знайсці і бабку:
Ідзе работа, не спі ў шапку.
Агледзьце, братцы, добра косы,
Каб не псаваць свае пракосы,
Каб не ўвадзіць людзей у грэх,
Касарства зводзячы на смех.
Пахібка знойдзецца якая,

Наш дзядзька першы не ўтрывае
І на пакошу тыкне пальцам:
Бяда няўмекам і нядбальцам,
Хто шнур зжуе няроўным плехам —
Антось яго ўжо дойме смехам,
Задзене проста за жывое,
Хоць сэрца ў дзядзькі і не злое.
Затое ж дзядзька хват і дока,
Набіў на косах сваё вока,
І калі выбера ён коску —
Не пара іншаму падоску:
І ярка, лёгка, спрытна, гонка;
Другі лягчэй знаходзіць жонку —
Свой вечны лёс, сваю красу,
Чым дзядзька добрую касу.

І паглядзець было цікава,
Як дзядзька шчыра і ласкава
Касу на рынку выбірае!
Якіх ён спроб там не ўжывае!
Спярша агледзіць яе пільна,
З усіх бакоў глядзіць прыхільна
І паступова, па парадку
Як на насок, так і на пятку
І на кляймо, на шыйку тую;
Глядзіць мінуту і другую.
Ды для касы гэтага мала:
Спрабуе кіпцем яе джала
І спробу зробіць над абухам,
Тады паверка йдзе ўжо вухам,
Ці добра звоніць коска гэта,—
У дзядзькі тут свая прымета,
Ды я не ведаю, якая, —
І дзядзька косцы загукае:
«Ка-са!» і вуха прыкладае —
Сакрэт знаў дзядзька ў гэтай штуцы:
Каса павінна адгукнуцца;
Калі ж каса не гаваркая,
То дзядзька спосаб яшчэ мае:
Наслініць, выцершы насуха,
Рубец касы, той край абуха,
І ўпапярок у тую сліну
Кладзе саломінку-націну,
І тут каса ўжо, брат, не схлусіць:
Удоўж саломка легчы мусіць.

Купіць касу — о, гэта штука!
Яшчэ больш важная навука —
Умець дагнаць касу да ладу
І даць ёй выклепку, асаду.
Мастак быў дзядзька і на гэта,
Ён ладзіў многа кос у лета
І так наклепле іх, асадзіць,
Што хто на коску ні паглядзіць,
То толькі ахне ўжо ад дзіва
Ці галавой кіўне маўкліва.

За дзень, за два да касавіцы
Звіняць, гамоняць вакаліцы
На ўсе лады, на ўсе галосы —
Пайшлі кляпаць і ладзіць косы.

Настаў дзянёк, даўно чаканы.
Пакаты ўзгор'я і курганы
Уздзелі чырвані кароны,
І стрэхі сонцам пазлачоны;
Туманаў лёгкія паромы
Над рэчкай віснуць нерухома,
А ў люстры водаў гэтай рэчкі,
Як закаханая дзяўчына,
Глядзіцца пышная вярбіна.
Ў бліскучым лісцейку, як свечкі
На алтары ў часы малення,
Іскрацца сонейка праменні,
Бы смех бязгрэшны і шчаслівы.
А там, на ўсходзе, пералівы
Агністых фарбаў робяць дзівы
І сыплюць шчодра ад усходу
Зямлі і небу радасць, згоду.
І чуткі струны гэтай цішы!
Іх подых ветрыку ўскалыша,
І нават з дрэва лісцік кволы
Адб'е ў іх голас свой вясёлы.
Але паслухай, мілы дружа.
Эх, што за хваля і як дужа,
Разгонна, смела і агромна
Плыве па струнах тых з-пад Нёмна!
Ідуць касцы, звіняць іх косы,
Вітаюць іх буйныя росы,
А краскі ніжай гнуць галовы,
Пачуўшы косак звон сталёвы.

Касцы ідуць то грамадою,
То шнурам цягнуць, чарадою,
То паасобку, то па пары;
Ідуць касцы, ідуць, як хмары,
І льецца смех іх разудалы,
Як веснавыя равалы.

Гаворка, шум і коней ржанне —
Касьбы вясёлае вітанне.
Касцы, ваякі мірнай працы,
Выходзяць з косамі на пляцы,
І на палоскі верставыя
Кладуцца коскі іх крывыя —
Пайшлі праверкі і прамеры,
Каб больш мець пэўнасці і веры
І каб не выйшла перакосу
І не зайсці ў чыю палосу,
Бо будзе крыку, будзе сваркі, —
Няхай лепш цэлы будуць каркі.
Але бывалі ўсё ж здарэнні,
Што вынікалі абурэнні.
Калі ў траве хто брод вядзе
Ды трохі ў шнур чужы ўбрыдзе, —
Тады касцы страх як крычалі
І мацярок упаміналі.

Эх, час касьбы, вясёлы час!
І я ім цешыўся не раз,
І з таго часу па сягоння
Мне сонцам свеціць Наднямонне.

Касцы расходзяцца па гаку,
Як бы ідуць яны ў атаку,
І жыва менцяць свае косы;
І ткуцца здольныя пракосы,
Лажацца роўнымі радамі,
А за касцом двума слядамі
Адбіткі ног яго кладуцца,
А косы свішчуць і смяюцца.

Тым часам сонца выйшла ўгору
І з безгранічнага прастору
Шырокай плынню агнявою
На землю шчодраю рукою
Лье блеск гарачы і яскравы;

І вянуць скошаныя травы,
І выглядаюць нудна палі.
На луг другая коціць хваля:
Ідуць грабцы, жанкі, дзяўчата,
Убраны хораша, бы ў свята:
Чырвоны колер, белы — ўсякі,
Бы ў агародзе тыя макі;
Ідуць, пракосы разбіваюць,
З лагчынак сена выграбаюць,
То там, то сям у чэсць пятровак
З грудзей тых макавых галовак,
Дзяўчатак слаўных, яснавокіх,
Ў лугах прасторных і шырокіх
Плывуць-дрыжаць спяванак тоны;
І тыя песні засмучоны
І млеюць ў стомленым абшары,
Як бы адбітак божай кары.

А дзень гарыць, а дзень палае.
Ўсплывае хмарка і другая
Над сіне-дымным небасхілам
І ў задуменні смутна-мілым
З нябёс блакітных пазіраюць,
Як бы дарогу выбіраюць.
Раздолле ў лузе, эх, раздолле!
А колькі смеху і сваволля,
І жартаў, плюскату, штурхання
Над гэтым Нёмнам у купанне!
І хіба можна ўжо ўстрымацца,
У час касьбы не пакупацца?
І дзе на свеце ёсць такая,
Як Нёман, рэчанька другая?
Тут хвалі светлы, срэбралітны,
А беражкі — ну, аксамітны,
На дне пясочак жоўты, чысты,
Вадою згладжаны, зярністы.
У воду войдзеш — шчасце раю,
Я шчасця большага не знаю,
Ці знаць яго ўжо не прыйшлося,
Як толькі тут, на сенакосе.
А глянь на луг пад вечар, браце!
Увесь, як ёсць, ва ўсім ахваце,
Па ўсіх грудах аж за дарогу
Устаўлен копамі мурогу;
І так свяжуткі копкі тыя,

І так выразны, бы жывыя,
І выгляд кожнае адметны,
Але ўсе разам так прыветны!
Вазы шыбуюць важна, стала,
Бы тых вагонаў рад нагнала.
Павее ветрык— што за пахі!
Мёд разліваюць тыя гмахі,
Віно найлепшае і ром,
Як плата шчырая касцом.

А вечар чуткі, гутарлівы
Разносіць гоман, смех шчаслівы
І ў сэрцы паліць парыванні
І тчэ красёначкі кахання.
Ружовы захад повен ласкі,
І ціха звіслі агнепаскі,
Брыжы, тасёмкі і каралі;
Адзенне хмаркі пазнімалі
І самі леглі спаць на ночку,
Адзеўшы лёгкую сарочку;
І гасне дзень у задуменні,
Як гаснуць жыцця летуценні.

Зірні на луг прад навальніцай,
Калі крыжастай бліскавіцай
У страсе твар ахрысціць хмара,
І сілай грознага цяжару
Ўскалыша землю шум дрыгучы —
Далёкі, ўстрымлены, магучы —
І здрыгане нябёс разлогі,
Як голас божай засцярогі,—
Зірні тады на гэту шыр:
Трасецца-ходзіць луг, бы вір,
Бы той кацёл у час кіпення,—
Ўсё поўна руху і імкнення.
Ой, час гарачы, ой, час цяжкі!
Бягуць касцы, ну, як мурашкі,
Бягуць грабцам на дапамогу
І раптам б'юць усе трывогу.

А хмары ўсталі нечакана,
Хоць, праўда, парыла ўжо зрана;
Бела-ружовыя іх шаты
Вісяць маўклівы і зацяты,
А кучаравыя клубішчы,

Як на ўсясветным пажарышчы,
Растуць, расквечваюць на сонцы
Свае клубочкі-валаконцы
І ткуць сярэбраны масток,
Дзе гром застукаў, як чаўнок.
Пад шум, пад грукат навальніцы,
Як бы па знаку чараўніцы,
Ўстаюць-растуць на лузе копкі,
І луг пабраўся ўвесь у бобкі.
А пад хваінаю на грудзе
Вакол стажка аж кішаць людзі,
Гарачка ўсіх бярэ такая,
Што пот ім вочы залівае,
Бо хмара сіваю градою
Ўжо звісла нізка над зямлёю,
Ідзе гняўліва, пасмы сцеле,
Блішчыць-гарыць яе кудзеля
І пакручастымі жмутамі
Стрыжэ-глядзіць, як змей, вачамі,
І сучыць срэбраныя ніткі
У шнур дажджаны ўвачавідкі.

А дождж шуміць, а дождж гудзе
І бліжай-бліжай ён ідзе
І даль туманам засцілае.
Упала кропля і другая,
За імі цэлым вадаспадам
Буйныя капкі, як бы градам,
Па лісцях дуба секанулі
Ды далей сетку пацягнулі.
І вось жахнула бліскавіца,
Як вогнямгненная крыніца,
І гром-пярун сталёвым бічам,
Бы нейкі звер страшэнным лычам
Арэ, трасе, калоціць хмары,
Зямлю, надземныя абшары,
Бушуе доўга, абурліва,
Над лесам коціцца гняўліва,
І гэты гоман, гнеў дрыгучы,
Злучае зноў у стрэл магучы,
Густы, злавешчы, віхрабежны
І нестрыманы і драпежны
І так цяжэрна націскае,
Як бы зямлю дзесь угінае.
І шугнуў дождж палётам смелым,
Павіс абрусам густа-белым

Над гэтым лугам, над палямі
І льецца коса ручаямі,
Бы невад цягнецца грымотны,
І б'юцца кроплі ў пыл вільготны.
Зірнеш вакол — адна любота!
На лузе спынена работа,
Жанкі, дзяўчаты і мужчыны
Бягуць пад копы, пад драбіны,
Каб менш быць змочаным дажджом;
А хто, накрыўшысь халатом
Ці так накінуўшы дзяругу,
Сядзіць квахтухаю срэдзь лугу.
— Давай, давай, дожджык, накропу.
Сюды, дзяўчаткі, лезьце ў копу:
Дасць бог на нашым гэтым грудзе
На другі год касцоў прыбудзе! —
Пад гэты гром, пад дождж упарты
То там, то тут пачуеш жарты
І смех вясёлы, піск дзявочы,
Бо хто ж крануць іх не ахвочы?
Але й дзяўчаты язык маюць
І востра хлопцаў падсякаюць,
Не робяць жартам перашкоды.

За тыдзень добрае пагоды
Праходзіць, глухне касавіца,
І толькі дзе-нідзе капіца,
Стуліўшысь ціха над вадою,
Глядзіць забытаю ўдавою,
Бы нейкі жаль яна хавае,
І сэрца смуткам авявае;
Ды стогі, сведкі цяжкай працы,
Стаяць, як панскія палацы.
А пышны луг так абяздолен,
Стаіць пакошан і аголен
І выгляд мае засмучоны.
Гракі і галкі, і вароны
Даўно дзяцей павывадзілі,
Над гэтым лугам закружылі,
Ляцяць сюды на раздабыткі —
Цяпер тут добрыя спажыткі.

Эх, скошан луг, — і зніклі краскі,
Бы тыя чары мілай казкі,
Якую ў часе вандравання
Ці адзінокага блукання

Табе складаюць думкі самі
І залатымі паясамі
Тваe прыгоды спавіваюць
І лёсы жыцця аздабляюць.
Глядзіць пакоша-луг гаротна,
На сэрцы робіцца маркотна.
Эх, лета-лецейка любое,
Ты адцвітаеш, залатое!..
І так паволі, неўзаметкі
І нашы звянуць жыцця кветкі.

Але касьба — пачатак лету.
О, колькі ў ім яшчэ прывету!
Прыгод усякіх так багата —
Тужыць аб леце ранавата.
Яшчэ не раз у часе жніва
Дзянніца зоймецца шчаслівa,
І ў ясным блеску і ў красе
Адб'юцца хараша ў расе
Яе кароны агнявыя,
І пасмы-косы залатыя
Скрозь шоўк нябёс ружова-белы
Рассыплюць радасныя стрэлы,
Бы ліры божай тыя стрункі,
Бы тыя чары-пацалункі
На вуснах шчырага кахання
У патайны часок спаткання.
Яшчэ нямала дзён цікавых
І раніц светлых і ласкавых,
Калі туманам белаватым
Лясок атуліць свае шаты,
А на палях у белі жыта
Смех заблукае самавіта —
Ружова-бледна чырвань-ззянне,
Дзянніцы ціхае вітанне.
Дык не гаруй жа, брат-нябога:
Дзянькоў вясёлых яшчэ многа!..

І так, заціхлі сенажаці,
Пайшла каса адпачываці,
Да часу звісшы пад страхою,
Каб быць заўсёды пад рукою
На ўсякі выпадак, патрэбу.
Цяпер увагу дайце хлебу,—
Сярпок крывенькі просіць дзела,
Жытцо падходзіць, пабялела.

Саломку выгнуўшы дугою,
Звісае колас над зямлёю,
А спела-поўныя зярняткі
Глядзяць, як спонкі-вачаняткі,
Нібы ім хочацца хутчэй як
Спаткаць-убачыць мілых жнеек.

Прыйшоў жаданы час спаткання.
Глядзіць прыветна дзянёк зрання;
У блеску сонца нікнуць росы;
Свяжуткі, чысценькі нябёсы,
Бы тыя вочкі маладыя,
Застылі хмаркі залатыя.
Дымок танюткі, белаваты
Ўжо павіваецца над хатай,
Бо трэба ж выпаліць печ тую
Ды йсці на ніўку маладую.

Угрэла сонца. Жней чародкі
Ідуць паважна, як лябёдкі,
У хустках лёгкіх, кофты белы,
Іх рукі дужа загарэлы.
Ідуць дзяўчаты, маладзіцы
І жарты строяць, як блазніцы,
Ідуць шумлівы, гаварлівы,
Звініць іх голас, смех шчаслівы;
Чутна і песня маладая,
І поле раптам ажывае.
І мацяркі з дзяцьмі малымі
Ў лубках-калысках за плячымі —
Такая ты, жаноча доля,—
Марудна цягнуцца на поле.
Прыйшлі на вузкія загоны,
Дзе каласочкі шумы-звоны
У таямнічы спеў злілі,
Упаўшы чолам да зямлі.

Гарачы дзень. На полі душна.
Прыціх той ветрык непаслушны,
Як бы сваім аддаўся марам.
Зацішак поля дыша варам
І гоніць з твару поту рагі,
І сохнуць губы ад той смагі.
А жнейкі жнуць. У моры збожжа
Мільгае постаць іх прыгожа,
Калі ў паверхні таго жыта

Ўсплыве галоўка самавіта
І так прыгожа азірнецца,
А гібкі станік разагнецца;
Або калі над галавою
У жнейкі спрытнаю рукою
Пучок калоссяў мільгатнецца,
Апіша дужку, бы вясёлку,
Бы нейкай znічкі след пагаслы,
І борзда ляжа ў перавяслы,
Што распасцёрты на падолку,—
Дапраўды: ўзмахаў гэтых мгненне —
Адна любота, заглядзенне!

Гарачы дзень! Эх, спёка, спёка!
А прохладзь вечара далёка.
Замлела ўсё ў жары-тамленні,
Зямля гарача і каменні;
А ўсюды ціха, нема, глуха,
І толькі заедзь каля вуха
Гудзе агідна, надаедна,
Бы сама наша доля бедна,
Ды дзіцянё з лубка-калыскі
Заводзіць плачы свае, піскі,
А кучаравыя снапочкі,
Над ім злучыўшы каласочкі,
Стаяць спакойна і маўкліва,
Бы кажуць жнейкам тым жычліва:
«Да нас ідзеце, дабрадзейкі!
Пад наш цянёк хавайцесь, жнейкі!»

А жнейкі жнуць. Іх твар палае,
Іх пражыць, сушыць смага тая,
Якую трудна ім здаволіць,
Якая толькі «піць! піць!» моліць.
Сярпок скрыгоча прагавіта,
Жытцо згрызаючы сярдзіта,
Як бы яму ўсё мала стравы —
Нядарма ж вылез ён з-за лавы;
Цяпер яго краса-часіна:
Шпарчэй, шпарчэй жа гніся, спіна!
І спіны гнуцца, бы ныраюць;
Па струнах-кальвах пальцы граюць,
Напрост кладуцца жмені жыта,
Растуць снапочкі самавіта,
Стаяць, бы лялечкі якія,
Глядзяць, як госці дарагія.

Прыйдзі пад вечар ты на поле
І палюбуйся ім, саколе!
Ў якія роўныя шнурочкі
Цяпер пакладзены снапочкі!
І як прыгожа-слаўны бабкі!
Якія ладныя іх шапкі!
І хоць яны ўсе адзінакі,
Але і выраз і адзнакі
У кожнай бабкі асабісты,
А наагул усе фарсісты,
Зірнеш — дальбог жа, возьме ўцеха,
І не стрымаешся ад смеху:
Яны так мілы, так прыветны,
Так самавіты, так фацэтны,
І пазіраюць так прыхільна,
Прыглядзься толькі да іх пільна!
І многа ж іх: не змерыш крокам
І не акінеш нават вокам;
Стаяць радамі, зухаваты,
Як на ўрачыстасці салдаты.

А тая ранічка на полі
У часе летняга раскветуІ
Эх, выйдзі ў поле, брат, дасвету:
Не будзеш каяцца ніколі.
Зірні, прыслухайся наўкола:
Як ціхамірна, як вясёла.
І ў кожным дрэве, і былінцы,
І ў малюпасенькай раслінцы,
Ну, ва ўсім чысценька дазвання
Блукае радасць спадзявання.
Куды ні глянь — усё ў настроі
І ў добрай згодзе між сабою;
Само паветра жыва, дыша,
Бы ў ім хтось хвалы жыццю піша,
Праменна-светлы, яснавокі,
І гаснуць-нікнуць ночкі змрокі.

Усход жыве, гарыць, палае,
Слупы-праменні падымае,
Бы тыя рукі блаславення
У часе шчырага малення.
І вось яна, жыцця крыніца,
Сама багіня-чараўніца,
Ўзышла на небе і міргнула,
Расу ў брыльянты абярнула,

Глядзіць прыветна, ўсіх кахае,
Па свеце стрэлы рассыпае
І песціць шчыра ўсіх, як матка...
Хіба забудзеш міг той, братка?
Каб завяршыць малюнак лета,
Каб песня ўся была дапета
На мой манер і на мой лад
І апісаць усё падрад,
Я, адчуваючы патрэбу
Аддаць падзяку зямлі, небу,
Хачу ў парэчанскі лясок
Зайсці яшчэ, ну, хоць разок,
Узяўшы кошык ці каробку,
І ўжо тады паставіць кропку
І кончыць з летняю парою.

Мне не даюць грыбы спакою,
Баравікі мне часта сняцца,
Мне з імі трэба паквітацца;
Я чую — грэх іх абмінуць,
На іх увагі не звярнуць.
Чорнагаловыя, ўдалыя,
Баравічкі мае любыя!
Якою слаўнаю сям'ёю
Вы ўстаяце перада мною!
Я помню летнія часіны
І вас, грыбныя баравіны!

Ранюткі час. Нідзе нікога,
Між дрэў звіваецца дарога,
А па дарозе ты з кашом
У лес шыбуеш ціхачом,
Каб ашукаць жанок руплівых,
Бяссонных, вечна клапатлівых,
І ім на злосць, на зайздрасць тую
Набраць грыбоў капу, другую,
Пакуль агледзяцца яны,
Што там «карэньчыкі адны».

Наладзіў струны лес маўклівы
На лад вясёлы, на шчаслівы;
І толькі сонцаў круг чырвоны
Асыпле золатам кароны
Высокіх хвой у тым бары
І кіне багру па кары,—

Ачнецца лес, звіняць прагалы,
Як мнагаструнныя цымбалы,
І толькі пошчак той якоча,
Пераліваецца, гагоча,
Бяжыць па ўзгор'і між палянак,
Як спеў размашыстых гулянак.

— Марыля, гу! гу-гу, Тацяна!
— Гу-гу, Магдуся! Гу, Мар'яна!
— Антоля! цётка Міхаліна!
— Алеся! Зося! Катарына! —
Па лесе ходзіць пагалосак
Дзяўчат, жанок вакольных вёсак;
Грымяць, трасуцца баравіны,
І бас тут чуецца мужчыны.
Але ўсяго тут цікаўней —
Прынамсі так было даўней, —
Калі свяржэнскія кабеты
Капэляй прыйдуць у лес гэты,
Ды [redacted] іх кабеціна якая
Капэлю згубіць і гукае
І па імёнах называе:
«Каруся, Палуся,
Цацэля, Марцэля,
Алена, Магдалена,
Зося, Антося,
Анэта, Праксэта,
Цётка Югася,
Бабка Кася! Гу-у-у!»
І смешна часам і цікава,
Як бы тут робіцца аблава.

Шнуруюць бабы і дзяўчаты
І кантралююць мох узняты
І тыя кучачкі калюшак,
Дзе грыб схаваў свой капялюшык.
Другая нізенька прыгнецца,
Не ходзіць — поўзае вакол,
Рукою мацаючы дол,
Як бы на клад найшла, здаецца,
І так старанненька шукае:
І пад ядлоўчык зазлядае,
Пад верасок і пад хваінку,
Разгорне кожную гарбінку
І моху купінку ўздзярэ —

Ну, ўсё, як ёсць, перабярэ.
А як надарыцца часамі
Табе, вандруючы лясамі,
Найсці на неруш, дзе ніколі
Ніякай Тэклі, ні Аўдолі
Нага ні разу не ступала
І вока іх не зазірала!
Зірнеш і страчваешся ты:
Сядзяць грыбы, як капыты,
І, разгарнуўшы парасоны,
Глядзяць, бы нейкія персоны,
Крыху сур'ёзны, чуць пануры —
Відаць, не простае натуры.
Якія постаці іх, міны!
А як пралазяць скрозь галіны!
Як пад ядлоўцавыя лапкі
Яны хаваюць свае шапкі!
Стаіш, бы ўкопаны, прад імі
І прагна мерыш іх вачымі,
Яны ж, ну, вочы адбіраюць,
Цябе аж дрыжыкі праймаюць:
Так многа іх, і ўсе таўсматы,
Прыземісты, карэнкаваты,
Чорнагаловы, паўнацелы,
Як тонкі кужаль, знізу белы;
Сядзяць асобна і радамі,
А дзе і зросшысь спарышамі.
Што ні асоба — свой узор,
Свая пасада і свой двор.
Глядзіш на іх — і сэрцу міла,
Як бы з іх сходзіць нейка сіла,
Цябе чаруе, захапляе,
Па жылах радасць разлівае.
Дадому прыйдзеш, ляжаш спаць —
Так уваччу яны й стаяць...
Эх, досвітак маленства, лета!
Вамі навек душа сагрэта!

XXVI · АГЛЯД ЗЯМЛІ

Прайшло ў Парэччы лет нямала;
Яно ж не цешыла Міхала,
Хоць тут мясцінка гожа, міла
І так гарнула, так хіліла
К сабе і лесам, і лугамі,

І старасвецкімі дубамі!
Ды што краса без аўладання?
Адно пустое парыванне,
У цьме далёкі блеск зарніцы:
Ўсё гэта — скарбы чужаніцы,
Магната князя Радзівіла,
А ты, пакуль ёсць рух і сіла,
Служы панам, збірай іх крошкі
І ведай цьмяныя дарожкі
Батрацкай долі да магілы,
Служы, пакорны і пахілы,
Служы з-за панскага агрызка
І заўжды гніся нізка-нізка!
Няўжо ж і век прабыць слугою
І чуць пагрозу над сабою,
Што пан у кожную хвіліну
Цябе пагоніць, як скаціну?
Пагоніць вон без разважання,
Бо пан не мае спагадання,
Што трэба жыць з сям'ёй на свеце,
Што ты, як рыба тая ў сеці,
Не маеш волі, ні разгону,
Што ты не чуеш жыцця звону,
Што гэты свет табе завязан
І шлях прасторны твой заказан.

А дзе ж той выхад? дзе збавенне
З няволі цяжкай, з паланення?
Адзін ён ёсць: зямля, зямля,
Свой пэўны кут, свая ралля:
То — наймацнейшая аснова
І жыцця першая умова.
Зямля не зменіць і не здрадзіць,
Зямля паможа і дарадзіць,
Зямля дасць волі, дасць і сілы,
Зямля паслужыць да магілы,
Зямля дзяцей тваіх не кіне,
Зямля — аснова ўсёй айчыне.

Міхал у часе вандравання,
На адзіноце сам з сабою,
З гарачым сэрцам і душою
Развязваў важнае пытанне
Аб той зямельцы аб уласнай.
Яна свяціла зоркай яснай,

Яна гарнула і хіліла,
Бы нейкіх чар нязнаных сіла.
Свая зямля, свая пасада!..
Ці ёсць мацнейшая прынада?
Міхал станоўка, ненарокам
Ішоў да мэты крок за крокам.
Ён паскупеў і нават значна.
Што ж? лепей з'есці не так смачна,
Загнаць запас на хлеб, на сала,
Абы капейка перапала,
І лішні выгадаць рубель
Ды палажыць яго ў кашэль.
Наогул трэба жыць больш змысла
І больш мяркоўна, болей сцісла,
Трымаць зачыненымі губкі
І меней траціць на пакупкі.
І так пацІху ды памалу
Прыдбалі трохі капіталу,
Каб хоць пачатачак зрабіць
І першы камень залажыць
На грунце вольнае зямелькі,
Адной-адынай збавіцелькі
Ад панскай ласкі і апекі,
І плюнуць ім за тыя здзекі,
Што так уеліся ўжо ў косці, —
Калом зямля вам, ягамосці!
Цаною доўгага шукання,
Парады, спрэчак, разважання
І гэтых мыслей натужэння
І нестрыманага імкнення
Не знаць ні службы той, ні пана
Была зямелька апытана.
Яе Міхал — прыпомнім гэта —
Апісваў фарбамі паэта,
Апісваў шчыра, ўсё зазначыў,
Хоць ён зямлі тае не бачыў;
Ды мала што: ніхто ніколі
Не бачыў светлай райскай долі,
Але той рай мы так малюем,
Што асалоды яго чуем.
Ды тут замецім стараною:
Ці не з'яўляецца маною —
Прашу прабачыць мне за слова —
Ўся гэта райская размова?

Але пара, пара ў дарогу,
Бо час прыстаць к свайму парогу,
Пакуль жаданне не астыла,
Пакуль ахвота ёсць і сіла.
Агледзець трэба землю тую,
Каб не гадаць, не йсці ўсляпую,
Аб чым была ўжо пастанова;
Няхай зямелька скажа слова
І твар пакажа свой выразна,
І гэта будзе болей важна,
Чым тая іх уся размова.
І вось пад восень прад сяўбою,
Парадзіўшыся між сабою,
Міхал з Антосем воз прыбралі,
Каня запрэглі, пастаялі
У нейкім смутным разважаўні,
Ў настроі новым, хваляванні:
Дарога, даль і лёс нязнаны
Глядзяць няветла скрозь туманы.
Эх ты, жыццё, жыццё людское!
Няма табе, няма спакою:
Ты — суматоха, вір бурлівы,
Ў табе загіне баязлівы,
Як парахно, як зерне тое...
— Ну, будзем ехаць!—Едзьма, брацел—
На момант ціха стала ў хаце,
Куды мужчыны завіталі,
Спыніліся, шапкі пазнімалі,
Прад абразамі гнуць галовы.
— Бывайце ж, мілыя, здаровы!
— Ну, час вам добры, едзьце з богам!—
Ім кажа маці за парогам,
Жадае шчасця і дабра.
Мужчыны рушылі з двара,
На воз паселі і ўздыхнулі
Ды ўлева к дубу павярнулі.
Ускінуў жвавы конік грывай,
Два разы пырхнуў выразліва —
Відаць, далёкую дарогу
Пачуў Сівак, забіў трывогу
І, шыю выгнуўшы дугою,
Пабег вясёлаю трусцою
Па гладзі мяккага дзірвана.
Алесь і Костусь з-за паркана
Глядзелі ім услед маўкліва,

I думка нейкая тужліва
На смутных тварыках блукала
I ценем вочы засцілала;
I ім здавалася, што з імі
Дзяліліcь жальбамі сваімі
I дуб стары, і той будынак,
I лазнячок ускрай лагчынак,
I гэты лес, і само неба:
Чаго людцам, чаго ім трэба?
Нашто шукаць зямлі далёка?
Зайздросна ты, людское вока!
Хіба тут цесна? свету мала?
Няма работы для арала
Ці для сярпа, або для коскі?
Ці не прыгожа ў кроплях роскі
Гарыць-ірдзіцца дрыгаценне,
Як нейкі вобраз летуцення,
Адбітак вечнае красы?
Ці не багаты тут лясы
I рознай пташкай, і звярамі,
Арэхам, ягадай, грыбамі?..

Эх вы, нявіннасць і прастэча!
Цямны вам лёсы чалавечы.

Але напэўна і мужчыны
Паважнасць гэтае хвіліны
Не менш ад хлопцаў адчувалі,
I нейкі час яны маўчалі,
I кожны ў думках сам з сабою
Размову меў часінай тою.
Ды што гадаць аб гэтых словах,
Што не адбіліся ў размовах?
Мінем дарогі, іх малюнкі,
Ім не падведзены рахункі;
Яны заўсёды свежы, новы
I мнагадумны, настраёвы,
Іх ні прайсці, ні азірнуць,
Яны сваім жыццём жывуць.
Ды ўсё ж зазначыць я тут мушу —
Міхал з Антосем сваю душу
Дарогай цешылі нямала.
Прад імі Случчына ляжала,
Старонка міла і багата.
Народ, відаць, жыў панавата,

Прынамсі, добра і заможна,
Па ўсім аб гэтым судзіць можна:
Па ветраках, такіх удумных,
І па абэржах гэтых, гумнах,
Па старасвецкіх азяродах,
Па гарбузах на агародах,
Па тытуню і па садочках,
Дзе хаты ніклі, бы ў вяночках.
А тыя ліпы ці таполі!
Такіх не бачылі ніколі:
Развіслы, тоўсты, сакавіты,
Гамоняць з небам — паглядзі ты!
За многа вёрст здалёк відаць.
— Ну, дрэвы! нечага сказаць;
Зямля, брат, сілы многа мае —
Такія вежы выганяе!
А роўнядзь, роўнядзь! як далоні! —
Міхал зазначыць ці Антоні:
— Эх, брат, зямля: ўміраць не трэба,
Не пашкадуе табе хлеба.

Ўсё прыцягала іх увагу:
Ці ўстрэнуць родную сярмягу —
І людзі простыя так ветлы,
І погляд добры іх і светлы
Так да душы і пранікае
І сэрца цешыць і ласкае;
Ці хутарочак пападзецца,
Ну, як знаёмы, усміхнецца!
Ці гэта вёска з ветракамі
І з прыдарожнымі крыжамі,—
Ўсё так павабна, так адметна,
І ўсё вітала іх прыветна,
Бы тая блізкая радня.

На трэццю ранічку да дня —
Мужчыны трохі і блудзілі,
Дарога ж мерылась на мілі —
Яны прыклыгаліся да мэты,
Каб аглядзець куточак гэты.
Міхал злез з воза, кінуў вокам,
У двор шыбуе мерным крокам,
Ідзе, гасподу разглядае.
Яна не досыць маладая;
І на двары не вельмі ладна,

Ўсё нейк раскідана, няскладна,
Як бы будынкі між сабою
Жылі не ў згодзе, бралі з бою
Мясцінкі тыя, дзе стаялі,
Адна другую адпіхалі,
Або ляпіліся няўклюдна.
І каля хаты было брудна;
І нават гэта сама хата
Была залішне праставата:
Абрэз страхі йшоў коса, крыва,
І гэта стрэшка шалудзіва —
То голы плех, то кучка моху,
І ўся дзіравілась патроху,
І нават коміна шчарбата,
Ну, адным словам, — гора-хата
Сваім прыгоствам не хіліла.
Але не ў хаце сэнс і сіла.
Бо хаце можна раду даць
І на свой густ пабудаваць,
І хата стане больш вясёла,
А не такая, вось, стадола,
Наогул хата — справа дробна,
Абы зямля была ўпадобна.
Міхал яшчэ раз кінуў вокам,
Э, хата — глупства: лес пад бокам.
З такою думкаю ў акенца
Міхал пастукаў пужаленцам.
На гэты стук у яме-хаце
Наўперад рыпнулі палаці
І зварухнуўся край бярлогі,
А потым шлопнулі ўжо ногі;
Сам гаспадар, кудлач заспаны,
Ідзе на стук неспадзяваны
Хадою важнаю індыка.
— Ці тут жыве Фядос Хадыка? —
Міхал пытае, жджэ адказу,
Адказ даецца, ды не зразу,
Як падабае ў такім стане.
— Тут, тут! А скуль вы, мой васпане?
І хто такі сам, ягамосцю? —
Фядос пытанне ставіць госцю,
Вачэй не зводзіць з яго твару.
— Здалёк мы, пане гаспадару:
Чатыры мілі за Нясвіжам
(Міхал лічыў Нясвіж Парыжам,

Усім вядомым на ўсім свеце),
І мы вас маем на прымеце.
Даведаліся ад людзей,
Што пан Хадыка, дабрадзей,
Сваю пасаду спродаць мае.
— Так. Справа, значыцца, такая!
То пачакайце ж, калі ласка! —
І знікла ўраз яго апаска
(Не шкодзіць быць і асцярожным
Прад незнаёмым падарожным).
Хадыка зараз захадзіўся
І аканчальна абудзіўся,
Кажух накінуў ды йдзе ў сені,
І таго страху няма й цені:
Глядзіць прыветна, як на брата.
— Заходзьце ж, брацiку, да хаты...
Ды вы з канём? дык заязджайце,
Вось тут пад клуняю стаўляйце,
Сюды, за гэты стог саломы! —
Гамоняць, бы даўно знаёмы,
Адны другім так моцна рады!
Няма ні хітрыкаў, ні здрады,
Ні гэтай фальшы, ні падкусы;
Ідзе гаворка без прымусы,
Хвілінак першых палі путы,
І душы насцеж разамкнуты.
— Сюды, сюды кіруйся, браце:
І месца будзе й корму хваце.
Там за аўсянымі снапамі —
Ядзяць іх мухі з камарамі —
Ляжыць і кошаніна й віка —
Не агалеў яшчэ Хадыка!

Каня адпрэглі, воз прыбралі,
На прыгуменні пастаялі;
Ніяк не скончыш той размовы,
Бо людзі свежы тут і новы,
Кранеш адно, ўсплыве другое;
Такі ж і трэба сёе-тое
Абмеркаваць, як мае быць,
Аб тым, аб сім пагаманіць
І з той размовы асцярожна
Што-небудзь вывудзіць і можна,
Ці слоўка, рысачка якая, —
Ўсё гэта часам памагае

Зірнуць на справу іншым вокам
І падысці да яе бокам.
І стала ясна з той размовы,
Якія цяжкія умовы —
Няхай іх людзі лепш не знаюць —
Прадаць зямельку прымушаюць.
— Пакрыўдзіў бог мяне сынамі,
Ядзяць іх мухі з камарамі!
Няма сыноў — няма падмогі,
А сам я стаў слабы на ногі,
Бракуе сілы мне, браточкі!
Няма, мінуліся гадочкі,
Калі зямлю вярнуў Хадыка
Не горш вала таго ді быка.
Зямля ж тут, братцы, залатая:
Цаны яна сабе не мае!
Але вядома, браце мілы:
Тут рукі трэба, сілы, сілы,
А іх няма, заўважце самі,
Ядзяць іх мухі з камарамі!
І я — скажу вам па сумленню —
Больш к гандлю маю нахіленне.
Дык вось чаму я, ягамосці,
Мае вы міленькія госці,
І прадаю сваю пасаду, —
Казаў Хадыка ўсё да ладу
І так праконана, праўдзіва,
Што нашы купчыкі маўкліва
Ківалі толькі галавамі
Ды усміхаліся часамі;
Але цішком самі сабе
Напэўна мыслілі другое:
«Спяваеш добра, ды ці тое?
Вярзеш, брат, грушу на вярбе».
— Хадзем у хату, мае братцы;
Не грэх было б пасілкавацца
Хоць верашчачкаю з блінамі,
Ядзяць іх мухі з камарамі!
— А мо б наўперад, пан Хадыка,
Калі фатыга невяліка,
Нам паказаў бы сваё поле? —
Сказаў Міхал. — Што ж? Ваша воля!
А пацікуйцеся: тут блізка;
Зямля, бы ў мацеры калыска,
Навідавоку, пад рукамі,

Ядзяць іх мухі з камарамі!
Вось яна тут, уся валока,
Глядзіць на нас, як божжа вока.
Вось паплавец мой.Сена — піва!
Ядкое, брацікі, на дзіва:
Запраў, дык есці будзе поп.
А жыта! ну, не ўзнімеш сноп!
Глядзеце: ржышча — чараціны,
Не вашы мінскія націны,
Бо вашы мінскія пясочкі
Знаёмы добра мне, браточкі,—
Мясіў уласнымі нагамі,
Ядзяць іх мухі з камарамі!
Зямля раджайна, ох, раджайна!
Гарох расце тут незвычайна.
А грэчка! ну лаза лазою!
Ячмень, як лес, расце без гною...
Хто мае здольнасць, сілы, рукі
І гаспадарскія навукі,
Той азалоціцца, мужчынкі!
Прыдбае хлеба і скацінкі
І будзе жыць ён сабе панам
І складваць грошы чыстаганам.
Жывуць тут людзі багачамі —
Ядзяць іх мухі з камарамі! —
На паўвалоках і скупых,
Калі даўно сядзяць на іх!

Ідзе паперадзе Хадыка
І, не шкадуючы языка,
Пасаду хваліць «залатую»,
Як свацця дзеўчыну якую.
Антось на словы не зважае,
Бо ўласным вокам уздужае
Зямлі вартоўнасці спазнаці,
Ці яна мачыха, ці маці,
Ці не збяжыш ты з яе ўпрочкі?
Малыя шэранькія вочкі
З-пад цёмных броў сачаць, як мышкі,
Як вучні дбалыя на кніжкі,
На тыя польныя адзнакі,
На іх вартоўнасці і бракі,
Якіх не кожны прымячае
Ці не набыў таго звычаю.
Глядзіць унікліва і ўдумна,

Праверыць там, дзе справа сумна,
Зямельку ботам капарне,
У рукі возьме, азірне
І расцірае ў пальцах грудку,
Каб лепш дазнацца таго скутку.
Зямля сапраўды неблагая,
Гаспадара ж яна не мае;
Каб пахадзіць за ёю дбала,
Тады б не гэтак выглядала.
— Зямля запушчана ў васпана;
Пакрыта скураю дзірвана.
Глядзеце — пырніца якая! —
Зямлі вартоўнасць ён зніжае:
— Чартапалох буяе дзікі! —
Антось звярнуўся да Хадыкі:
— А дзе ўжо пырнік завядзецца,
Змаганне трудна з ім даецца!
Хібеюць доўга тыя гоні.
— Э, плюнь, браток мой! плюнь, Антоні!
Гадок, ну, два таго змагання —
І пырніку не будзе звання!
Кажу ж я вам, браток мой мілы:
Няўпраўка мне, бракуе сілы.
Зямля ж, ох, многа патрабуе
І догляду, і той увагі,
І, калі хочаце, павагі,
Тады вас хлебам ушануе,
І малаком, і пірагамі,
Ядзяць іх мухі з камарамі!
— Так! гэта так,— Міхал згадзіўся: —
Яшчэ той брат наш не радзіўся,
Каб на ўзві-вецер жыць багата
І ў дні будныя спраўляць свята.
Але дзе поле адзічала,
То й там, васпане, смаку мала —
Зрабі зямлю з такой аблогі!
Праз год не станеш тут на ногі! —
Браты, наколькі было можна,
Вялі падходы асцярожна,
Каб збіць цану, хоць той цаны
Яшчэ не ведалі яны.
Ды як-ніяк зямлі валока,
Міхал прыкідвае на вока
Рахункі гэтай важнай справы.
Ў яго ваччу ўставалі лавы

Жытоў, што ўласнаю рукою
Засее восенню другою
На ўласнай гэтай на зямельцы...
А ўсё відаць, як на талерцы!
На курганку лясок мяшаны —
Такі прыветны, хоць да раны
Яго вазьмі ды прылажы ты;
Далок паўз рэчку самавіты,
І гэтай рэчкі від усцешан,
Блішчыць, бы срэбра, з-пад алешын.
Там хутаркі, ды ўсё з садамі,
То як папала, то радамі
Параскідаліся па полі.
Зямлі і пашы там даволі.
А завядзеш і тут парадак,
То й сам харош ты будзеш, гладак.

Прайшлі мужчыны па граніцы
І ўсе агледзелі драбніцы
Ды сціхла бралі пад увагу,
Як многа дасць зямля пасагу,
Калі б яе купіць прыйшлося.
Міхал звярнуўся да Антося:
— Ну, як, Антось, твае пагляды
Наконта гэтае пасады? —
Міхал пытае, а ў самога
Купіць зямлю ахвоты многа,
І вочы поўны спадзявання,
Што ім тут будзе панаванне.
— Зямля, брат, важна! ох, зямля!
Як сажа, чорная ралля.
Купляй, заплюшчыўшы хоць вочы,
Ды колькі грошай ён захоча?
Ці будзе, брат, нам па кішэні?
Бо шчуплаваты нашы жмені...—
І мелі доўгую нараду,
А потым моўчкі йшлі ў пасаду.
— Заходзьце ў хату, калі ласка,
Бо ўжо гатова і папаска, —
Гасцей Хадыка сустракае
І на сняданне заклікае.
Антось да воза адвінуўся
І зараз з торбаю вярнуўся.
Міхал з Антосем вайшлі ў хату,
З двара зусім падслепавату,

З заметна зніжанаю столлю
І з павуццём па завуголлю.
Паўздоўж сцяны стаялі лавы;
І печ і сцены ўсе куравы,
Зямля няроўна, ўся на ямах,
На падваконні і на рамах
След чарвяточыны замецен,
Не, выгляд хаты непрывецен!
— Сядайце ж, людзейкі-нябогі,
Ды пасілкуйцеся з дарогі! —
Да госцяў кажа гаспадыня,
Сама Фядосіха Аксіня.
Яна абрусам стол накрыла,
Гасцей уважна папрасіла;
А на стале — скаварадзішча,
І скваркі правяць там ігрышча,
Звычай спраўляючы свінячы,
І скрозь яешню пар гарачы
Клубкамі коціцца і смыча
І нос прыемненька казыча.
Для завяршэння ладнай справы
Хадыка вынуў штось з-пад лавы,
І ставіць ён на стол... бутэльку,
Каб акрапіць сваю зямельку.
І вось, як чарка разоў пару
Прайшла ад госцяў к гаспадару,
Тады ўсе разам зашумелі
І прakаналіся на дзеле,
Якія людзі яны просты,
Што ашуканства, як каросты,
Цярпець не могуць і не зносяць,
Ідуць начыстую і досыць!
Што з першых слоў адны ў другіх
Пачулі блізкіх і сваіх,
А як падводзілі рахункі,
То іх скрапляллі пацалункі.
— Я вас люблю! — казаў Хадыка, —
І сам я — мінскі гарамыка;
Пасябраваць хачу я з вамі,
Ядзяць вас мухі з камарамі!
І толькі вам, мае браточкі,
Каб не дажыў я гэтай ночкі,
Хачу прадаць сваю пасаду,
А сам за гандаль я засяду,
Мае вы родненькія братцы, —

Хачу я сальнікам заняцца.
— Браток Фядос! — Міхал гаворыць, —
Не будзем доўга мы гуторыць:
Вось вам рука! — Фядос даў руку,
І ў тым агульным шуму-гуку
Зачаўся торг, пайшлі бажыцца
Ў жаданні шчырым падружыцца,
Каб потым, далей, пры спатканні
Не мець ніякіх нараканняў.
— Дык так: тры тысячы, Фядосе! —
Той пальцам шоргае па носе,
Мінуту мысліць, разважае.
Мінута важная, цяжкая.
І ціха-ціха стала ў хаце.
— Няхай так будзе, пане браце! —
Гукнуў Хадыка канчаткова.
Яны рукамі крэпяць слова,
Антось ім рукі разнімае.
— Няхай жа бог нам памагае!
— Панамі будзеце, панамі,
Ядзяць вас мухі з камарамі!

XXVII · ПА ДАРОЗЕ Ў ВІЛЬНЮ

Дарогі, вечныя дарогі!
Знаць, вам спрадвеку самі богі,
Калі красёнцы жыцця ткалі,
І вашы лёсы вызначалі,
Няма канца вам, ні супыну;

Вы жывы кожную часіну,
То задуменны, смутна строгі,
Як след захованай трывогі,
То поўны чараў спадзявання,
То страхаў цёмнага знікання,
Калі душа свой лёс прачуе
І ноч нябыту зацянюе...
Дарогі, цёмныя дарогі!
Вы так маўклівы, вы так строгі!
Хто вас аблічыць? Хто вас змерыць?
Хто вашы звівы ўсе праверыць?
Хто вашы ходы абшукае?
Бо ўсё сваю дарогу мае!

Я не зайздрошчу тым з вас, брацці,
Каго спрадвечныя закляцці
Не парушалі, не тамілі
І цяжкім каменем не білі,
І для каго ўвесь гэты свет
Ёсць аднае цялежкі след,
Пытанні толькі дабрабыту,
Дзе ўсё прыводзіцца к карыту,
І гэта ёсць адна дарога,
Апроч яе няма нічога.

Не! духу волі плынь жывая
Такога ладу не прымае
І не прыхіліцца ніколі
Да гэтай лішне простай долі,
Бо свет і жыцце мнагалучны
І мнагавобразны, выключны.
Таемна схованы, цікавы
І разнастайны іх праявы,
Дзе кожны момант хвалі новай
Нам штосьці гуторыць сваёй мовай
Для сэрца і для разумення;
Дзе поўна ўсё свайго значэння,
Прыгоства, чар і глыбіні,
Дзе граюць вечныя агні,
Дзе патаемныя крыніцы
Звіняць, як струны зараніцы...
І толькі шкода: абмяжован
Ты, круг жыцця, і ў путы скован,
Варожым поясам спавіты,
Сатканым злыднямі ў тры ніты,

З прыбітай цёмнаю пячаццю,
Як падзалежнае закляццю.

Я знаю: скончыцца дарога,
Бо ноч нябыту, ноч-аблога
Сачыць наш час ад дня раджэння
Сляпымі зрэнкамі зацьмення,
Як дух закляцця, дух праклёну.
Ды покі круг мой не замкнёны,
Я зноў хачу зірнуць назад
Пад тыя стрэхі родных хат,
Дзе зачалася пуцявіна,
Дзяцінства светлая часіна...
Дарогі, вечныя дарогі!
Не вечна ж ходзяць па вас ногі!
Ды так: зрабілі і пачатак —
Тры соткі дадзены ў задатак!..
Няўжо то праўда, не вяроза?
Няўжо канец табе, пагроза,
І вечны ціск пад панскім ботам
І страх знайсці канец пад плотам?
Няўжо то праўда, а не сненне,
І мара йдзе ў ажыццяўленне?
Цяпер няма назад адходу!
Скідай з дарогі перашкоду,
Ні перад чым не запыняйся
І з гэтай спадчынай сквітайся,
Што асталося ад бацькоў —
Зямелькі некалькі шматкоў,
І толькі трэба йсці станоўка,
Адно хай думае галоўка:
Як абярнуцца тут лаўчэй,
Каб справу выканаць хутчэй,
А першым дзелам справа пільна —
Паехаць трэба ў банк у Вільню
Навесці спраўкі, сёе-тое
Ці разрашэнне там якое.
Аб гэтым шмат тут гаварылі
І ехаць дзядзьку прысудзілі.

Убраўся дзядзька, як у свята;
Сказаць — не вельмі зухавата;
Пільчак быў простага суконца,
І той весь вырыжаў ад сонца;
Кашуля зрэбна, але бела,

А шапка козырам сядзела,
Хоць і зналася добра з горам;
А боты вымазаў ён здорам;
А на кіёчку за плячамі
Вісела торба з кутасамі;
У торбе хлеб, кавалак сала,
З кішэні люлька пазірала —
Таварыш верны і нязменны —
І з тытуном капшук раменны.
Незухавата, але гладка
На ім ляжала ўся апратка.
Вось дзядзька ўжо Маргі мінае
І ў даль з задумай паглядае;
Ідзе, на жыта погляд кіне,
На нівах сэрцам адпачыне,
Ідзе далей, ізноў сцігае,
Дарога гэта — немалая!..

І думаў дзядзька, каб танней як,
Хоць бы за трыццаць пяць капеек —
А чым танней, тым лепш, вядома —
Далей ад'ехацца ад дому.
У дзядзькі ў Стоўбцах быў дружака,
Вакзальны сторож, Доніс Драка;
Ён машыністаў знаў каротка,
Кандуктарчыха — яго цётка,
А з качагарам жыў, як з братам,
І быў канторшчык яго сватам;
З тэлеграфістамі ён знаўся,
А з дзядзькам летась сябраваўся,
Падумаць толькі — чуць не шышка!
І з аднаго яны кілішка
У цёткі Гені выпівалі
І разам восі яны кралі.

І гэтай думкай, як бы хваляй,
Падхвачан дзядзька, чэша далей
З узгорка ўніз, ізноў на ўзгорак,
Як бы па хвалях лёгкі корак.
Але не-не, ды смутна стане,
Як ён палі вакол агляне
І гэты лес, смугой засланы,
І родны Неман, і курганы,
І хвайнякі, і грушы ў полі,
Як бы не бачыў іх ніколі.

І блізкі сэрцу яго сталі
Малюнкі гэтай роднай далі,
І нейкі смутак, жаль нахлынуў,
Як бы надоўга іх пакінуў.

Ідзе наш дзядзька, разважае
І лес Сустрэнаўку мінае,
Праходзідь грэблю і балота.
Лажылась сонца пазалота
На верх лясоў чырвовым шляхам,
І ноч панурым сваім гмахам
У змрок нізіны спавівала
І сон на землю навявала.

Вось кончан лес, і Стоўбцы блізка.
Туман на возера лёг нізка,
Вада шумела каля млына,
Свістала голасна машына,
А там за возерам, як струнка,
Пралегла роўненька чыгунка.
Вось пераезд, даўно знаёмы;
Правей вакзальныя харомы.
Антось зварочвае направа
Ды йдзе на станцыю рухава.

Ўсё там кіпіць, бы ў час разрухі,
Снуюць служачыя, як мухі,
Гудуць, шумяць, бы ў вуллі пчолы,
І ходзяць шумна балаголы,
Каменяцёсы з малатамі,
Гандляркі бегаюць з кашамі.
У ліхтарах агні трапечуць!
А гандляры крычаць, шчабечуць
І б'юць у грудзі кулакамі,
Як бы забіць хацелі Шмульку.
А дзядзька паліць сваю люльку,
Сядзіць, другую накладае
І свайго сябра выглядае.
— А, брат Антоні! — дзядзька чуе.
Глядзіць — аж Драка сам шыбуе,
Ідзе,ківае галавою
І газы пах нясе з сабою.
— Здароў, брат Доніс!—дзядзька рады,
Сябру ківае для нарады:
— Скажы мне, браце, ці няможна, —

Пры гэтым дзядзька асцярожна
Прыгнуўся к Донісу, замяўся,
Ды Доніс зразу дагадаўся,
Што за патрэбу мае сябар,—
Дык ці не можна б мне... за хабар
Крыху паехаць на машыне?
— А вось пастой, хай люд адхлыне,
Кур'ерскі пройдзе, а тым часам
Мы перамовімся з Уласам...
Спакойны будзь: мы ўсё абладзім,
Хоць на таварны, а пасадзім.
— Дык ты, брат Доніс, пастарайся!
— Будзь пэўны, брат, не сумнявайся:
З казамі мы на торг паспеем.

У гэты момант лютым змеем
Ляціць кур'ерскі. Задрыжалі
Ўсе шыбы ў вокнах на вакзале,
І ўвесь народ ураз мятнуўся,
І дзядзька наш не аглянуўся,
Як і яго людская хваля
Нясла, бы шчэпку ў перавале.
Як бы хто іх тут страшна спудзіў.
Плячук тут дзядзька прынапрудзіў,
Крутнуўся моцна навакола,
Чуць з ног не збіўшы балагола,
Ды наступіў на бот падпанку,
Зато між цел прабіў палянку
Ён гэтым моцным паваротам,
У цвёрды грунт упёршысь ботам.

Званок, другі і зараз трэці,
І дрыгнуў поезд, быццам чэрці
Яго сярдзіта скаланулі,
Дождж цэлы іскар сыпанулі
І страшным рогатам заржалі
Ды з дымам далей паімчалі.
Вакзал пусцеў, люд распаўзаўся.
Антось сядзеў або сланяўся,
Балелі ногі, ўнікла сіла,
А спаць так моцненька кланіла!
— Ну, што, Антоні, рыбу вудзіш?
Заснеш, брат, потым і не ўзбудзіш.
Хадзем, брат, вып'ем, пагаворым! —
Сябры выходзяць крокам скорым.

Сядзяць за півам, выпіваюць,
Аб розных справах развражаюць,
А піва ім вяселіць душы,
І чырванеюць у іх вушы;
А праз кароткую хвіліну
Антось садзіўся на машыну.
На паравозе без білета
Чхаў да Баранавіч дасвета.
Відаць, у добрую часіну
Збіраўся дзядзька ў пуцявіну:
Ў Баранавічах налучыўся
Кандуктар добры: ён згадзіўся
Давезці ў Вільню дзядзьку сходна.
Ўздыхнуў тут дзядзька наш свабодна
І, азіраючысь трывожна,
Ў вагон шыбуе асцярожна,
Куды кандуктар тыкнуў пальцам.
І вось наш дзядзька едзе зайцам.
Тым часам сонейка ўсхадзіла,
Палёў узгоркі залаціла,
І белаватаю смугою
Туман навіснуў над вадою.
Вагон біткам набіт народам.
Імчыцца поезд поўным ходам,
І толькі пыл ён падымае,
Як ад табакі, дзядзька чхае.
Пайшоў кандуктар і вачамі
Шукае торбу з кутасамі.
Стхарыўся дзядзька у куточку,
І торба з ім на тым кіёчку,
З якім наш дзядзька пехатою
Учора йшоў адзін душою.
Не спаў ён праве цэлай ночы,
На свет глядзець не хочуць вочы,
А галава сама гуляе,
Машыне тахты выбівае:
Наніз падзе, назад рванецца,
Туды-сюды яна качнецца
І грукне ў сцену, як дурная,
Як толькі карк яе трымае!
Так на вяселлі маладуха,
Калі датне яе сівуха,
Забудзе ўсё ды пойдзе ў скокі
І чэша дробна, рукі — ў бокі,
Не чуе долу пад нагамі

І плешча ў тахт яна рукамі.
«Лягаш» у дзядзьку ўцікаваўся
І, як з ім толькі параўняўся,
Пад бок штурхнуў яго рукою,
Маргнуў, паклікаў галавою.
Ўсхапіўся дзядзька наш праворна
І за кандуктарам пакорна
Ідзе ён, стомлены, заспаны,
Не раз схіснуўшыся, як п'яны.
Прывёў ён дзядзьку ў карыдорчык
(Абодвух іх трымае ворчык).
— Ідзі сюды! —кандуктар кажа: —
Я буду сам стаяць на стражы —
Ідзе кантроль, дык ты схавайся,
Сядзі цішком, не адзывайся,
Не кашляй моцна і не грукай! —
І з гэтай мудраю навукай
Кандуктар дзверы адчыняе
І хітра пломбу ён знімае,
Засадзіць гвозд, ключом пакруціць,
А страх аж вочы дзядзьку муціць,
І губа ходзіць, бы ў жаробкі.
Тым часам дзверы бруднай «топкі»
Ўраз адамкнуў кандуктар лоўка
І зачыніў, бы ў клетцы воўка,
Запхнуўшы дзядзьку чуць не сілай
Да гэтай дзіркі апастылай.

Ступіў наш дзядзька крок, спыніўся —
І свет яму тут зачыніўся,
Стаіць, як дурань, небарака.
— Куды ж ты ўпхнуў мяне, вужака?
Бадай ты спрах з сваёй нарою! —
Гамоніць дзядзька сам з сабою.
— Ну ж, удружыў, гад! вось усунуў! —
І ў цёмны кут ён злосна плюнуў.
— Ах, вэй! што гэта? ці сляпы ты?
То ж тут жа мы! — з кутка сярдзіты
Пачуўся голас чалавечы.
Аж узняліся ў дзядзькі плечы,
Ды каб схаваць, што ён спужаўся,
Спакойна дзядзька адазваўся:
— А, гэта вы! Нашто ж пад сліну
Было вам ставіць абразіну? —
Тут толькі стаў ён прыглядацца —

«Зайцы» сярдзіта мітусяцца.
Яны даўно ўжо там стаялі,
Як мышы з норак, выглядалі.
Пярэдні з іх, такі вяртлявы,
Яшчэ ўсё цёрся аб рукавы.
Было ўсё чорна тут ад сажы,
Насілась густа пылу пража;
Адно акенечка і тое
Глядзела цьмяна насляпое.
А цесната — ні стаць, ні сесці: —
Тырчы, як пень, на адным месце!
Але сяк-так прымайстраваўся
Наш падарожны каля печы,
Размяў крыху грудзіну, плечы
І закурыць нарыхтаваўся,
У кут паставіўшы крывульку.
Дастаў капшук, агледзеў люльку,
Прадзьмуў цыбук, задаўшы смроду,
Аж пасажыр сівабароды —
Даўно ўжо ён на дзядзьку дзьмуўся —
Шмаргнуўшы носам, адвярнуўся.
Але наш дзядзька не шманае:
Тытун у люльку накладае;
Тытун быў свой, а не куплёны,
І драў ён горла, як шалёны,
І, як казаў у нас Дзямешка,
Па галаве біў, як даўбешка.
Тытун быў хвацкі, адмысловы,
І не адзін курэц здаровы,
Хваціўшы дыму галт знячэўку,
Як бы спірытусу кватэрку,
І чхаў, і пырхаў з паўгадзіны,
І выціраў з вачэй слязіны,
Аж пуп яго трашчаў і рваўся.
(Ён бесарабскім называўся —
Тытун той дзядзькаў самавіты),
Як чорт, быў дым яго сярдзіты.
Наклаўшы люльку, выняў скалку,
Адкалупіў ён цыру галку
І гасіць крэсівам. Іскрынкі,
Як залаценькія пылінкі,
З нягромкім трэскам узвіліся,
На цыр багата паліліся.
Вось дзядзька люльку раздзімае,
Цыбук хрыпіць, пішчыць, спявае.

Дым усё большымі клубамі
Звісае ў дзядзькі над вусамі.
І вось як люлька разгарэлась —
Курыць даўно яму хацелась,—
Набраў ён дыму рот паўнюткі —
Цягнуў не меней паўмінуткі —
І клуб, як з коміна, пускае.
Нясецца дым, насы зрывае,
«Зайцам» духі ён забівае;
І мух тым дымам даняло:
Гудуць жалобна, б'юцца ў шкло.
Падняўся кашаль між «зайцамі»,
І ўсе зашморгалі насамі.
— Ой, фэ! не вытрываць! ратуйце!
Хоць нашу старасць пашкадуйце! —
Крычаць «зайцы» ўсе ў адзін голас
І на барадах скубуць волас,
А дзядзька пыхкае клубамі
І смех хавае пад вусамі.
Ды ў гэты момант з карыдора
Пачуўся голас кандуктора
І грук у дзверы кулакамі.
— Эй ты, там, торба з кутасамі!
Якога чорта гэта смаліш?
Ты мне вагон увесь разваліш!
Пакінь курыць, бо і праз дзверы
Праходзіць дым сюды без меры...
Але і дым: аж з ног скідае!
Ну, проста нос табе зрывае!
Кантроль, даў бог, прайшоў удатна.—
Вайшлі ў вагон, і так прыятна
Ў вагоне дзядзьку паказалась!
Прад ім раўніна рассцілалась
Палёў, засеяных хлябамі;
Загоны стройнымі радамі
Антосю вочы весялілі
І на працягу цэлай мілі
Узад пачціва адхадзілі
І расступаліся прад машынай,
Як кавалеры прад дзяўчынай
Ці як прад свёкрам маладзіца.
Яна ж, як вольная арліца,
Ляціць стралою, грозна дыша
І сівым дымам цяжка пыша.
І кожны міг каля чыгункі

З'яўляліся новыя малюнкі:
Слупы мільгалі верставыя,
Дарожкі, сцежачкі крывыя,
Што чуць заметна спаміж збожжа
Віліся йстужкаю прыгожа;
Лясы, гаёчкі вынікалі,
І цэрквы вежамі блішчалі
Ў жывых вянках бяроз і клёнаў,
І пакручастых рэчак гоны,
І мігацелі сёлы, двары,
Сады, курганы, касагоры.
— Ото разгон і шыр якая! —
З сабою дзядзька разважае: —
Зірнеш — не згледзіш канца-краю,
І гэта ўся зямлі армада
Гаспадара-цара аблада!
Вялікі ён багач на свеце,
Ды толькі бедны яго дзеці:
Ядуць хлябок яны з мякінай,
Зайцамі ездзяць на машыне.
Якія двары, божа мілы!
А ўсюды бедны люд пахілы
Кішыць, гаротны, як мурашкі,—
І ўздых задушаны ды цяжкі
Гатоў з грудзей яго прарвацца,
На гоман думак адазвацца.
«Эх, дзецца людзям бедным недзе»
І ўспомніў дзядзька, куды едзе
І што яму ў той Вільні трэба.
Эх, цяжка ты, скарынка хлеба!
Пакуль пачуеш кроплю сілы,
То банк мо выматае жылы
Налогам, гербавым, там, зборам,
Не развітаешся ты з горам,
І пусціць жыць бадай не голых.

У гэтых думках невясёлых
Антось да Вільні пад'язджае
І свой гарнітур папраўляе.

XXVIII · ДЗЯДЗЬКА Ў ВІЛЬНІ

І не спынілася машына,
А ўжо пайшла мітусяніна:
Хватаюць клумкі пасажыры,
Пад рукі б'юць зайцы-пранyры,
Паны складаюць чамаданы,

Лубкі-каробкі, дзе схаваны
Паненак розныя прыпасы
Для завівання, для падкрасы,
Каб трохі зменшыць перашкоды,
Пахібкі матухны-прыроды.
Срэдзь люду featherнага і панства
I між усякага убранства
Відна і дзядзькава апратка,
Пільчак і шапачка-аладка.
Машына стала. Валіць валам
Люд у тунелі пад вакзалам,
А з ім і дзядзька цісне збоку,
Ад шэрых світ непадалёку.
Яшчэ ніколі дзядзька зроду
Не бачыў гэтулькі народу,
Паноў, чыноўнікаў багатых,
Такіх таўшчэразных, пузатых,
Што можна б смела з'есці булку,
Каб абысці гэту качулку;
I выступаюць такім тузам,
Ідуць, не бачаць ног за пузам,
Аж дол каменны чуць не гнецца,
Як студзень, карк яго трасецца.
«Ото паноў! о, божа мілы!
Якія гладкія іх рылы!
Якія вусы і бароды!
Паставіць бы іх у гароды —
Ні вераб'і і ні вароны
Не смелі б сесці на загоны!
I процьма-та ж іх тут якая! —
У мыслях дзядзька развaжае: —
А морды ззяюць, як пад лакам,
Відаць, жывуць яны са смакам.
А ўзяць паненак — ажно ззяюць
I ходзяць — долу не чапаюць:
Так лёгка, плытка, далікатна,
Як бы матыль той, акуратна.
Ды што рабіць дачушкам бруку?
У гэтым іх уся навука.
Растуць, як краскі, ў добрай долі,
Не трэба йсці з сярпом на поле,
Дзе праца ўсю красу знімае,
А ржышча ногі прабівае».
Ідзе наш дзядзька і баіцца,
Каб часам як не памыліцца

І не ступіць каму на ногі
І каб не збіць каго з дарогі.
А боты, падлы, ну, відочна,
Не так, як людзі, йдуць нарочна:
На ўвесь вакзал грымяць насамі,
Як конь па току капытамі.
Дзівіўся дзядзька тут нямала,
Йдучы тунелем да вакзала.
Як хітра, мудра збудавана!
Як чыста, хараша прыбрана!
А колькі вулачак і ходаў,
Палітурованых усходаў!
Там, угары, над галавою,
Ідуць вагоны чарадою!..
О, хітры свет, на штукі здаўся!

Тунель тым часам раздзяляўся,
І вал сярмяжнага народу
Ідзе да правага праходу.
Паны налева важна садзяць,
Дзе іх сярмяжнікі не здрадзяць
Ні пахам дзёгцю, ні карчагі,
Ні відам латанай сярмягі.
Як выйшаў дзядзька наш з вакзала,
Яму аж моташна нейк стала:
Такое пекла — шум страшэнны,
Застой паветра і дух дрэнны;
Народ таўчэцца каля конкі,
Па бруку б'юць падковы звонка,
Грымяць павозкі, буды, колы,
Аж проста глушаць балаголы —
І гэта процьма ўсякіх зыкаў
Злілася ў гул адзін вялікі,
Дзе з непрывычкі вуху цяжка,
Дзе б'юць па сэрцы яны важка.
Снуе народ, як на пажары,
Пад ім аж гнуцца тратуары.

Эй, божы люд! Якая сіла
Цябе віхрамі закруціла?
Куды ты йдзеш, чаго шукаеш?
Які ты ў сэрцы смутак маеш?
Куды вядзе твая дарога?
Чаму задума і трывога
Пячаць на твар твой палажыла?

Чаго глядзіш ты так няміла?
Няма ў тваіх вачах прывету,
Як бы не рады сонцу, свету,
Ідзе народ, як хвалі мора,
Як хмары ў небе на прасторы,
Адны другім усе чужыя.
Ідуць старыя і малыя,
Ідуць, шнуруюць чарадою,
Заняты кожны сам сабою.
І дзядзька з гэтым людам зліўся,
Як зерне ў зернях, загубіўся.

Быў дзядзька ў пушчах, у барох
І расчытаць іх голас мог,
І старасвецкімі дубамі
Каротка знаўся, як з сябрамі.
А тут — адзін, бо ўсе чужыя,
Не знаеш, хто яны такія,
І сам для іх ты чужаніца.
На камяніцы камяніца,
Не згледзіш неба край за імі
І ціснуць сценамі сваімі.

Ідзе так дзядзька і па бруку
Адзін за дзесяць робіць груку.
А дзе ж той банк? — карціць пытанне,
Так правандруеш да змяркання,
А сам туды не пападзеш
І толькі дзень дарма звядзеш.
Ды дзядзьку страшна прыступіцца,
Спытаць людзей ён тут баіцца,
Бо ўсе такія надзіманы,
І хоць бы твар адзін рахманы
Або свой брат, мужык-трудзяга —
Нідзе не свеціцца сярмяга.
І дзядзька наш стаў прыглядацца,
Ў каго б дарогі запытацца,
Бо ён зрабіў адну ўжо спробу,
Спытаў чумазую асобу,
Дык тая так яму сказала,
Што лепш бы ёй няхай зарвала!
Тут дзядзька кроку падбаўляе
І пана з цэшкай наганяе;
Ступіў яшчэ ён колькі крокаў,
Да пана коціцца ён бокам;

А пан не бачыць ці не хоча
Глядзець, як дзядзька наш клапоча
І ў ім патрэбу дужа мае,
Ідзе і палачкай махае.
Тут дзядзька трошачкі прыгнуўся,
Рукою пана дакрануўся:
— Скажы, паночку, як далёка
Зямельны банк? — Пан кінуў вока
На дзядзьку скрыва так і строга:
— Спытай аб тым гарадавога! —
Сказаў і кроку пан прыбавіў,
Як бы пытаннем абясславіў
Яго наш дзядзька прад панамі,
Прад тымі, вось, капелюшамі.
«Ото завіў, настроіў лыжы,
Як бы чарцяка той ад крыжа», —
Антось сабе сам усміхнуўся
І на ўсе бокі азірнуўся,
Як бы хацеў сказаць: «Глядзеце,
Якая цаца ззяе ў смецці!»
Памалу стаў ён разглядацца.
Э, што! няма чаго баяцца!
Ідзе вальней, глядзіць смялей,
На сэрцы стала весялей,
І трохі карк ён падымае,
На крамах вывескі чытае —
Нядарма ж дзядзька быў у школе,
Навуку ведаў ён даволі.
Ды перабраў тут дзядзька меру:
На слуп узбіўся, на халеру,
Ды так аб падлу штурхануўся,
Што свет яму перавярнуўся,
На брук зляцеў ён з тратуару,
Перакруціўся разоў пару
І так у брук бядак загасіў,
Траха манеркі не расквасіў.
Ды дзядзька борздзенька схваціўся,
Знячэўку ён ашаламіўся,
Як той шчупак, папаўшы ў нерат.
Не знае ён, дзе зад, дзе перад.
— Бадай цябе агні спалілі!
На які чорт слупоў набілі? —
Гаворыць дзядзька сам з сабою,
Пыл абіваючы рукою.
І тут ён толькі азірнуўся,

Глядзіць — у кут глухі упхнуўся,
Сцяна прад ім і сцены збоку,
Ўпярод не ступіш ані кроку —
Прапала вуліца ды годзе!
Таўчэцца дзядзька, як у бродзе
Той сом, прыціснуты плытамі,
Што ў букце век жыў пад карчамі.
«Бадай ты спрахла! дзе ж дарога?
Нагвалт крычы гарадавога!
Куды нялёгкая загнала!»
Аж проста дзядзьку страшна стала,
І з перавулачка глухога
Ідзе шукаць гарадавога,
Ідзе і горад праклінае;
Падшыбла злосць яго такая,
Што каб прымеў бы, ўзяў саломы
Ды падпаліў бы ўсе харомы,
Бо ўсе дарогі загрузілі
І свет яму тут зачынілі.

Мінут праз колькі з перавулка
На свет ён выбіўся, дзе гулка
Нясліся зноў страшэнна зыкі,
Дзе горад гуў многаязыкі.
Цяпер наш дзядзька не чытае,
А больш пад ногі пaглядае
Ды кіне вока, ці не блісне
Жаданы шнур, ды далей цісне.
Шукае дзядзька наш, як бога,
Ў людской галдзе гарадавога.
А вось і ён! стаіць плячысты
І погляд кідае празрысты;
Стаіць, як той пастух над статкам,
І наглядае за парадкам —
Натое ж горад і губерня.
Тут з тратуара дзядзька верне,
Ідзе, за брыль здалёк бярэцца,
«Дзень добры» кажа, як вядзецца,
Яшчэ крок бліжай падступае
Аладку-шапку падымае.
— Скажыце, як мне ў банк папасці?
Мне па зямельнай трэба часці.
— А вось як пойдзеш, чалавеча,
Таму касцёлу насустрэчу,
Там будзе вуліца направа, —

Пачаў казаць служака бравы: —
Ты правай вуліцы трымайся,
А там другога запытайся,
І скора банк той будзе блізка. —
Скланіўся дзядзька яму нізка,
Бо надта ж добрым паказаўся,
І так ён дзядзьку спадабаўся,
Што калі будзе ўсё шчасліва,
То вып'е з ім хоць пару піва
І з'есць з ім разам кусок сала;
І весялей зноў дзядзьку стала.

Зрабіўшы два-тры павароты,
Людзей спытаўшы раз мо ў соты,
Спыніўся дзядзька каля банка,
Дзе ўсходы чыстыя, як шклянка,
Шырокі крок яго стрымалі
І ў душу страх яму нагналі.

Стаіць наш дзядзька ў задуменні,
Не смее ўзняцца на ступені:
Баіцца ён мужычым ботам,
Прапахлым дзёгцем, здорам, потам,
Тут наслядзіць або напляміць,
Лепш іх не знаць, няхай іх цяміць!
Ступі не так, падымуць сварку
Ды на барыш дадуць па карку.
І гэта «іх», як здань ліхая,
Спакой ад дзядзькі адганяе;
«Іх» — нешта злое, цемень-сіла,
Што душу дзядзькаву муціла;
«Іх» — гэта тое, што варожа
І ў рог баранні сагнуць можа.
Ды дзядзька страх перамагае,
Ён шапку загадзя знімае,
Па ўсходах чыстых, як мурашка,
Паўзе ўгару, ступае цяжка.
Забіты дух яго вякамі
Ўжо чуе страх перад панамі.

Ў праторнай, чыстай, светлай залі
Паны туды-сюды снавалі,
Развязна, моцна гаманілі,
Цыгары доўгія курылі,
А дзе каторы шарганецца,

Каля яго прыслужнік трэцца
І падае яму адзенне,
А сам — пакора і жычэнне;
А пан той руку ткне ў кішэню,
Яму «дзесёнтку» суне ў жменю;
Прыслужнік, ну, чуць не прысядзе,
Аж смех бярэ, на гэта глядзя.
Але й паны не ўсе тут роўны:
Адны іх круглыя, як броўны,
Ідуць спаважна, ўпераваліку;
Другія выпетрылі ў палку;
Адны трымаюць нос высока,
Другія ў дол спускаюць вока.
Апроч паноў, у гэтай залі
І мужыкі ў кутках стаялі,
І людзі простага больш звання
Таўкліся ў банку ўжо ад рання.
Між імі гоман ціха вісне,
Туды і дзядзька Антось цісне.
Прыйшоў, суседзяў змерыў вокам
І да сцяны прыпёрся бокам.
— Сядай, мой мілы, мой харошы,
Бо за «пастой» не плацядь грошы, —
Сказаў сярмяжнік дабрадушна,
На лаўку дзядзька сеў паслушна,
Ўздыхнуў, падзякаваў суседу,
Ўжо пажылому, чуць не дзеду.
Пайшлі пытаць адзін другога,
Хто ён, адкуль, сяла якога,
Губерні, воласці, павету.
— Прыехаў я сюды з-за свету,
З-пад самых Стоўбцаў — чулі можа?
— Не, не здаралася, нябожа.
— А самі скуль вы? — Я з-пад Ліды,
З сяла Вялікія Дзяміды
(Ён Грышкам Верасам назваўся);
Яшчэ са ўчора затрымаўся.
Пустая справа, ды і тую
Не давядзеш ты да ладу —
Гадоў са два яе вяду,
Як тут ні ладжу, ні мяркую...
Эх, мілы мой ты! за панамі
Няма прадыху. Хто з грашамі
І мажа збоку, — той і едзе,
Так вось і робіцца, суседзе.

Ён знаў чыноўніцкія сеці —
Не дарма ж соваўся па свеце,
Зямлі шукаючы з сябрамі,
І добра знаўся з пісарамі.
— Вам трэба з банка разрашэнне,
Пішэце, мілы мой, прашэнне;
І, калі хочаце, параю:
Пісарчука такога знаю,
Што вам прашэнейка за злоты
Напіша з мілаю ахвотай.
— Ах, калі ласка, пане Верас.
Скажу вам дзякую яшчэ раз,
Бо покі сам чаго даб'ешся,
То і жыцця свайго зрачэшся.
— Ну, то хадзі! — Ўстаюць, выходзяць
І па панах вачамі водзяць,
І каля століка пустога —
Там не было цяпер нікога,
Апроч бутэлечкі чарніла
З шырокім донечкам, без рыла,—
Сябры спыніліся маўкліва.
— Вам што? — пытае іх пачціва
Сам пісарчук. Ён стараваты,
І росту нізкага, кашлаты,
І вынік ён перад сябрамі,
Як тая порхаўка часамі
Па цёплым дожджыку з зямлі.
— А вось да вас якраз прыйшлі, —
Тут дзядзька ўперад выступае
І просьбу ціха выкладае.
— Пастойце ж трошкі, пачакайце,
А вось вам крэселца, сядайце! —
З стала ён выняў ліст-паперу,
І ўсю пісарскую манеру
Ён перад дзядзькам выяўляе:
З-за вуха ручку выцягае,
Рукою водзіць, нібы піша,
І трэ свой лоб ды носам чмыша.
Паразважаўшы для прыкрасы,
Пайшоў выводзіць выкрунтасы;
Уважна дзядзька пазірае,
У жмені злот даўно трымае.
— Ну, вось прашэнне і гатова,
Прашэнне — «рэхт»! ну, адно слова!
Вы, можа, граматны, часамі?

— А так — распішамся і самі. —
І дзядзька пальцы разгібае,
Бярэ ён ручку і мачае;
Ды граблі-пальцы, як чужыя,
Ці як калочкі дзервяныя,
Пяро трымаюць бокам, крыва
І водзяць ручку баязліва;
І покі дзядзька распісаўся,
На лбе буйны пот паказаўся,
Бы дзядзька летняю парою
Прайшоў па купінах з касою.
— Цяпер ідзіце ў тыя дзверы
Зрабіць адметку на паперы, —
Ківае пісар галавою.
І дзядзька дробнаю ступою
Падходзіць к дзверам, адчыняе,
Прашэнне ў скрутачку трымае.
А там, за доўгімі сталамі,
У стол уткнуўшыся насамі,
Сядзяць пісцы, як гною кучкі,
Скрыпяць іх пёрцы, ходзяць ручкі,
Трашчаць, як конікі на сене
Ці тыя шашалі ў палене, —
Заняты кожны сваім дзелам.
Ступіў наш дзядзька крокам смелым,
Ідзе к сталу, што быў пабліжай,
Да барады чырвона-рыжай —
І перад тою барадою
Схіліўся нізка галавою.

Чыноўнік буркнуў штось сярдзіта,
Як той япрук каля карыта,
Але прашэнне ён прымае,
Насупіў бровы і чытае.
— Ідзі ў той стол, налева трэці! —
Махнуў чыноўнік барадою,
Як саламянаю мятлою.
— Адкуль яны бяруцца, чэрці? —
Прамармытаў руды пісака.
Пайшоў наш дзядзька-небарака,
На стол паказаны трапляе
Ды зноў там галаву скланяе
І перад новым палупанкам
Стаіць, прыгнуўся абаранкам.
Чыноўнік толькі лыпнуў вокам

І павярнуўся к дзядзьку бокам
Ды водзіць пёркам па «бумазе»
(Ужо такі пачот сярмязе!).
Стаіць наш дзядзька, не адходзіць.
«Ну, што ж? няхай пяром паводзіць:
Не на дажджы я, часу маю,
Не пан я, трохі пачакаю».
Чыноўнік лыпнуў зноў вачыма,
Як бы на цешчу ці айчыма,
Зноў у паперы ён уткнуўся,
А дзядзька наш ні зварухнуўся.
Злаваць чыноўнік пачынае,
Што дзядзька вытрыманасць мае.
Чыноўнік злосны не стрымаўся:
— Табе чаго тут? — запытаўся,
Сярдзіты, поўны нецярпення.
— Наконт зямлі: вось і прашэнне, —
Гаворыць дзядзька так салодка,
Як толькі можна, ды каротка.
Яго чыноўнік злы спыняе:
— Не важна справа, пачакае;
Прыйдзі сюды праз тры гадзіны! —
Ўздыхнуў Антось ад той навіны.
Ось дзе выжыга! ось бізун,
Бадай цябе забіў пярун!
Чакай дабра ты ад хамулы,
Няхай табе дасць бог тры скулы!
Няхай цябе водзяць сляпога,
Як водзіш ты за нос другога!»
І як ні кляў ён гэту п'яўку,
Ды мусіў даць рубля за спраўку.

XXIX · НА ЗАМКАВАЙ ГАРЫ

— Ну, што ж? — пытае дзядзька Грышку: —
Хіба дзе выпіць па кілішку
Ды падкрапіцца б мала-мала?
Я з дому ўзяў кавалак сала,
І хлеба ёсць крышан са мною,

Чаго ён сохне сіратою?
— Падмацавацца б не мяшала,
Бо ў жываце штось заспявала,
А нашча чарачку кульнуць —
Усё адно, што ў рай зірнуць.

Сябры ўстаюць, ідуць спавагу
І на прашпект нясуць сярмягу,
Дзе панства ўсякага багата
Ідзе і едзе, як у свята.
І скуль набраліся яны?
І ўсё важнецкія паны,
І так адзеты, так убраны,
Што той Ракоўскі надзіманы —
Няхай яго там возьме боль —
У параўнанні з імі — ноль —
Ну, проста так, звычайны Лыска:
І не стаяў каля іх блізка!
Зірнеш і ўнікнеш: прад табою
Мо князь з графіняю якою!
Так далікатна спацыруюць
І не гавораць, а варкуюць!
Або спаткаеш генерала, —
Яго ўся Вільня, пэўна, знала:
У медалях уся грудзіна!
І што за погляд! што за міна!
Ну ж і паноў! не дай ты божа!
Антось стрымацца ледзьве можа —
Няхай ім дрэннае прысніцца, —
Каб тым панам не пакланіцца.
Ды Верас з дзядзькі тут смяяўся.
— Ты не ўважай, што ён убраўся,
Гальштук павесіў і манішку,
А каб раздзець яго, брацішку,
То пэўна ходзіць без кашулі,
На ланцужку — кусок цыбулі.
Па віду пан і ходзіць панам,
А спіць папэўна пад парканам,
Таго й глядзіць, каб што ўварваць...
Такіх паноў — хоць гаці гаць!
Чым болей дзядзька разглядаўся,
Ён тым мацней тут захапляўся.
Які тут рух і беганіна!
Як ззяюць вокны магазінаў!
І колькі тут дабра, багацця!

А колькі слёз у ім, пракляцця?
Якія брычкі і карэты!
А для каго ўся роскаш гэта?
Антосю стала чагось смутна.
Ці гэта роскаш так атрутна,
Што голас зайздрасці ўзбудзіла
І свой адбітак палажыла?
Ці то пратэст, бунт проціў здзеку,
Які пануе тут адвеку
І дзеліць люд на дзве галіны,
На дзве няроўныя часціны:
На багачоў і на галоту?
Адным — сланяцца каля плоту
Сваіх задворкаў цёмна-брудных
У мыслях-думках шэра-будных,
Жыць у гразі, хадзіць сляпымі
Ў імгле пустой і ў едкім дыме,
Цярпець пакорліва, маліцца
І з гэтай доляю гадзіцца,
А ўсе надзеі на збавенне
І на канец таго мучэння,
Які настане ўсё ж нарэшце,
На той бок смерці перанесці!
Другім — тут рай і панаванне
І ўсіх дабротаў спажыванне.
Ты ім служы, ты ім працуй
І нейкі страх прад імі чуй.

— Ото, брат, горад! от дамішчы,
Ото дзе сыпалі грашышчы!
Якія вежы і касцёлы!
Як толькі іх трымаюць долы!..
Зірні, зірні: гара якая!
На ёй і будка цагляная...
Ото б адтуль зірнуць на горад! —
Забыўся дзядзька і пра голад
І падбівае сябра Грышку
Ўзысці на тую гару-вышку.
Яна так пышна, так высока
І так ласкае тваё вока!
А гэты скат такі зялёны!
Там каштаны, там ліпы, клёны
Глядзяць здалёк адным кустом,
Адным вялізарным шатром.

Прашпект, касцёл сябры мінулі
І ў сквер зялёны павярнулі.
Ў цяньку развесістых галінак
Дарожкі ўюцца між раслінак,
Такія чыстыя, аж міла.
І люду мноства тут хадзіла,
Найболей моладзь гарадская,
Ды худасочная, благая,
Ўсё панічы-зухі, паненкі,
А станік іх, бы ў восак, ценькі;
Ідуць, шнуруюць па дарожках,
А чаравічкі на іх ножках
Так і паскрыпваюць, спяваюць,
Нібы капыцікі мільгаюць;
Ідуць, спусціўшы вачаняткі,
На погляд ціхі, як ягняткі.
А панічы снуюць стрыжамі,
Ў паненак цэляцца вачамі,
Так от і льнуць, як рой да грэчкі,
Як матылі на тыя свечкі.
На доўгіх лаўках пажылыя
Сядзяць паны, як бы святыя,
Багата ўсе яны адзеты,
Чытаюць кнігі ды газеты.
Антось на ўсё глядзіць уважна,
І сам ідзе ён трохі важна,
Крыху асвойтаўся з панамі,
Ідзе, пагруквае нагамі.
Сябры тым часам сквер мінулі,
Налева ўгору павярнулі;
Тут з будкі сторож іх спыняе:
— Куды йдзяце? — сяброў пытае.
— Куды ж? на гору, ёсць вядома.
— А ці вам правіла знаёма,
Што безбілетным ход запынен?
Хто йдзе на гору, той павінен
Білет купіць на права ўходу. —
Сябры спыніліся — грошай шкода;
Ў чупрыны рукі запускаюць,
Аб гэтай справе разважаюць:
За што плаціць? пустая справа...
Але ж ізноў — зірнуць цікава,
Як там з гары ўсё выглядае.
І дзядзька сторожа пытае:
— А колькі той білет каштуе?..

Ніяк у Вільні не шанцуе!
— Ўсяго шэсць грошаў. Заплацеце,
Тады сабе, здаровы, йдзеце.
— Дзе наша, брат, ні прападала:
Каб наша ліха не даждала! —
Гаворыць дзядзька наш разважна,
Ў кішэню лезучы адважна.
Сябры білеты пакуплялі
І на гару пашыбавалі.
— Ото, гара, як печ, крутая!
І вось чаму дарожка тая,
Бы шрубка, ўецца па-над бокам:
Узлезь, папробуй, простым крокам!
Ну, брат, гара, аж ногі млеюць.—
Сябры ідуць і весялеюць.
— Ці то яе такая ўрода?
Рукою, мусібыць, народу
Яна насыпана спрадвеку...
Ото, мой божа: чалавеку
Заўсёды мала, не хватае, —
Антось уголас разважае: —
Ці ёсць канец яго патрэбам?
Чаго няма пад гэтым небам!..
— Не: не здаволіш чалавека,
І будзе вечна ён калека:
Чаго-нібудзь, а будзе брак,
Ужо бо створаны ён так!
Твардоўскі пан быў — мо чувалі? —
Яму ўсе чэрці слугавалі
І ўсе выконвалі жаданні,
І што ж? шчаслівы быў? нізвання!
Ды ўзяць хоць нас, не тое ж сама?
І мы, як тая багна-яма,
Ўвесь век варушымся, збіраем,
Канца ж патрэбам тым не знаем.

Сябры на верх гары ўзняліся,
Аж упацелі, засапліся,
І ногі іх спыніліся самі.
А слаўны від перад сябрамі
З гары высокай адчыняўся!
Хто відам тым не любаваўся?
Ўнізу гары ляглі прыгожа,
Як бы разоркі паміж збожжа,
Дарожкі роўныя, крывыя.

Над імі дрэвы маладыя
Ў сваёй пакоячай цішы
Сплялі жывыя салашы.
Агромны горад, цесна збіты,
Ўвесь блескам сонейка заліты,
Займаў узгоркі і нізіны;
Дамы стаялі, як віціны,
То ўдоўж, то ўпоперак радамі,
То закрываліся садамі
Або дзе ўзгоркам крутабокім;
А дзе васпанам адзінокім,
Расцерабіўшы сабе пляц,
Як горды пан, стаяў палац.
Будынкі цесна ў рад стаялі,
Як бы адны другіх трымалі
У часе нейкай небяспекі
І асталіся так навекі.
А між высокіх дамоў-градак,
Свой пэўны маючы парадак,
Віліся вулачкі так-гэтак
Густою тканню цёмных клетак.
Ўгары, высока над дамамі,
Пазалачонымі крыжамі
Блішчалі цэрквы і касцёлы,
Узняўшысь к небу галавамі,
На сонцы зззяючы вярхамі;
І гоман іх званоў вясёлы
Ў паветры гуў таемна, злучна
І заміраў дзесь мілагучна.
Налева, між гор крутабокіх,
У берагах сваіх высокіх,
Па камянях, бы тая змейка,
Вілася шумная Вілейка
І, закруціўшыся дугою,
Знікала зараз за гарою.
А справа ўніз свабодным махам
Лягла другая рэчка шляхам,
Як бы сталёвая пружына;
То Вілія, Літвы дзяціна,
Няслася пышна між абрываў
Бліскучай стужкай гожых звіваў,
Як бы жывое срэбра. Хвалі
На сонцы песціліс, дрыжалі.
Так майскім днём дрыжыць лістамі,
Абліты сонейка агнямі,

Зялёны клён і пышна ззяе,
На сонцы лісцікі купае.
Па левым беразе ў шнурочак
Зялёных дрэў пралёг радочак,
Як стрэлка, роўненька, пад меру,
Як тыя буквы на паперу.
Дамы, каменныя грамады,
Палацы, пышныя пасады,
Крутыя горы з жоўтым скатам,
Пяскамі, глінаю багатым
Ўвесь правы бераг абступалі,
У рэчцы цені іх дрыжалі.
І адбівалісь, бы ў люстэрцы,
У Віліі хмурынак перцы,
Што віслі белай чарадою
Высока ў небе над зямлёю.

А там, за горадам, так здатна
І так прыгожа, так прыятна
Узгоркі леглі ў сіняй далі;
Па іх адложыстых уклонах
Любоўна ветры па загонах
Жытцо, ярынку чуць гайдалі,
Як нянька добрая ці матка
Ў калысцы гойдае дзіцятка.
Палоскі півак йшлі абрусам,
Гаі, лясочкі здольным вусам
Ў палях то тут, то там чарнелі,
Як бы на сонейку гарэлі.
І ў абразах тых самавітых
Палёў, задумаю спавітых,
Пачулісь родныя павевы
І дарагія сэрцу спевы
Для мужыкоў, сыноў заўзятых
Палёў, лясоў, лугоў багатых;
Там іх душа і там іх думы,
Ім далей хочацца ад шуму
Траскучых вуліц, перавулкаў,
Ад пылу, смроду закавулкаў,
А на гары было спакойна.
Чуць далятаў сюды нястройна
Далёкі шум і той змякчаўся,
Сюды нейк боязна ўрываўся.
Гара спакойна пазірала,
Маўклівасць важную хавала,

Як сведка той вялікай справы,
Што для пустой людской забавы
Ніколі вусн не раскрывае
І моцна тайнасць ахраняе.
— Ну, што, Антоні: надзівіўся? —
Ад думак Верас абудзіўся: —
Ці не пара б пасілкавацца,
Бо трубіць чэрава, прызнацца?
— Так, час ісці, глядзець даволі,
Бо не наглядзішся ніколі.

Сябры назад з гары звярнулі,
Шырокім крокам сціганулі.
— Пастой! а там што? — Там — гармата.
— Чаму ж няма пры ёй салдата? —
Пытае дзядзька.— Мо старая,
А мо фальшывая якая, —
Не буду спрэчвацца заўзята.—
З такой гаворкай да гарматы
Прыйшлі яны і важна сталі,
Гармату доўга разглядалі,
Глядзелі ззаду і з бакоў,
Аб ёй сказалі колькі слоў.
Калёсы дзядзька разглядае
І бліжай-бліжай падступае,
Хацеў яе яшчэ пагладзіць.
— Ой, не чапай, а то рассадзіць!
Няхай яна, брат, лепей спрахне!
Зачэпіш, падлу, ды як гахне!
І вочы высмаліць, і кішкі
Шпурне, глядзі, аж на Лукішкі.
О, з ёю, брат, такія штукі! —
Спужаўся дзядзька, борзда рукі
Рвануў назад, як ад гадзюкі,
Ды так, што Грышка стаў смяяцца.
— Хадзем, брат, лепей сілкавацца!

XXX · СМЕРЦЬ МІХАЛА

Канец... Як проста гэта слова
І мнагазначна, заўжды нова!
Як часта мы пад крыжам мукі
Ў тамленні духу ўзносім рукі
І вочы, поўныя гарэння,

І прагнем мігу вызвалення!
Шчаслівы міг, бо палі путы!
Канец — і нейкі круг замкнуты
У небыццё ідзе і гіне,
Каб месца іншай даць часіне;
І вера ў той канец няўхільны
Знішчае тлен гнілы, магільны.

Канец!.. Як многа разважання
І засмучонага пытання
У гэтым простым, страшным слове
Пры іншым з'явішчы і ўмове,
Калі астатняю мяжою
Канец кладзецца між табою
І тым, што дорага і міла,
Што душу грэла і хіліла
І сэрца моцна парывала,
Як гімн у вуснах перавала,
Калі змутнелаю вадою,
Дзе сонца цешыцца сабою,
Шуміць ён вольны і імкненны
І гучна-звонны й бела-пенны!
І ты, маё апавяданне,
Жыцця адбітак, разважання,
Нязжыты след прасцяцкай долі,
Адвечны водгук праўды, волі,
Ўжо бачыш дзень свайго змяркання.
І сціхне ліры звон тужлівы,
Бо блізак захад той маўклівы,
Апошні крок твайго блукання.
І смутна мне: я жыў з табою
Адною думкаю, душою,
Насіў цябе, як носіць маці
Няясны воблік той дзіцяці.
Ды ты, відаць, не ў міг шчаслівы
На свет радзілася бурлівы
Яшчэ далёкаю вясною
За мураванаю сцяною
Ў няволі жудаснай астрога,
Калі над намі ноч-аблога
Навісла цемраю густою
І гнула цяжкаю пятою,
Як неадхільная навала,
Усё, што жыцце асвятляла.
Ды ноч мінулася памалу

Ў агульным жыцця перавалу,
А там дарога, зноў дарога,
Разлука з краем і трывога
І паднявольнае блуканне,
І гэта нуднае змаганне
За інтарэсы жывата,
Ды зноў варожая пята...

Як часта я жывіў табою
Ў разлуцы з роднаю зямлёю
Гадзіну смутку, летуцення
І момант радасці— натхнення!
Святым агнём душа палала,
І злучнасць-згоду адчувала
Таемных чараў-сугалосся
І чула шум тады калоссяў
На родных гонях на далёкіх
І песні жнеек яснавокіх.
А выгляд горак крутабокіх,
Лясочкаў, хвоек кучаравых,
Такіх прыветных і ласкавых,
Як дабрадушныя бабулі,
І грэлі сэрца і гарнулі,
Ў вачах стаялі, як жывыя.
Дрыжалі струны гаваркія,
Ў агульны тон суладдзя гралі
І на нявідныя скрыжалі
Трох неажыццеўленых слоў
Пісалі напісы вякоў...
Дык так: часіна развітання,
Апошні крок твайго блукання!

З зямлёю клопат быў вялікі,
Прыйшлося ездзіць да Хадыкі
Ды варушыць і галавою
Над гэтай справай грашавою.
А грошы йшлі, плылі, як сліна,
Аж высякалася чупрына
І брала нейкая нудота,
І адпадала ўся ахвота
Зямлю купляць і нават жыць —
Такая хваля набяжыць.
А колькі гэтай валакіты!
І ўсе на грошы прагавіты:
Таму рубель, таму дваццатку,

А ўсё няма ладу-парадку,
Куды ні кінься і ні ткніся;
Бадай яны былі звяліся
І ўсе натарусы, канторы
І іх пісакі-кручкатворы!

Вандруеш, бы ў той Чартавіцы;
Ці дурань сам, ці ўсе дурніцы,
Ці проста кпяць з цябе, дурнога,
Бо ты не ведаеш нічога,
А толькі грошы выцягаюць,
Але на грош не памагаюць.

Прыйшлося дзядзьку весці справу
І папацець-такі на славу.
Бывала, вернецца з дарогі,
Бяда і смех з яго, нябогі:
Сярдзіты, чорны, як махнуша,
І нават нос той, дуля-груша,
Відаць, таксама не ў гумору
І задзярэцца больш угору;
Малыя шэранькія вочкі
Яшчэ больш звужваюць куточкі,
Глядзяць з-пад броў зусім панура,
І ўся выраза яго хмура.
У хаце ў першыя часіны
Маўчыць, не кажа пра навіны,
Зямлі не лае і не хваліць,
Але канторы агнём паліць
І крэпасць купчую без меры
Кляне і жычыць ёй халеры
Ды злосна кідае паперы
На стол з кішэні і бубніць.
Да дзядзькі страшна прыступіць,
Але патроху і памалу
Ён траціць імпаты запалу,
Ў яго душы сціхаюць громы,
Ён зноў такі, як нам вядомы:
Лагодны, добры, клапатлівы,
На ўсё спагадны і руплівы.

Праз нейкі час сямейка ў зборы.
Тут маці сходзіць да каморы,
Нясе збанішча тварагу,
Каб скрасіць дзядзькаву тугу.

Залье туды яшчэ смятаны,
І дзядзьку хоць кладзі да раны!
Смятана гэта з тварагом —
Краса-дзяўчына з жаніхом!
Хоць зараз іх вядзі да шлюбу.
І вось маўклівасці той шрубу
Адкруціць дзядзька з галавы,
Вясёлы робіцца, жывы,
І ўсе прыгоды, ўсе нягоды,
І ўсе парогі-перашкоды
Пачне апісваць сакавіта
І пераймаць таленавіта
Пісцоў, іх закіды-намеры
За тыя копіі-паперы
Ў тваю сярмяжную кішэню
Спрытней, глыбей засунуць жменю.
Ох, трэба ведаць іх, псялытак!..
Сказаць жа — гэта іх прыбытак.

Сядзіць, расказвае Антоні,
Што чуў, што бачыў у Заблонні,
Хадыку высмее часамі
І яго «мухі з камарамі».
А скончыць тым апавяданне,
Што многа трэба вандравання
І гэтай нуднай цяганіны,
Каб дацягнуць да палавіны...
Так, многа клопатаў з зямлёю!
Як цяжка голаю рукою
Рабіць, вясці такія справы!
І больш той гутаркі і славы,
І гэтай зайздрасці і плётак
Дзядзькоў дасужых і іх цётак
І ўсіх наогул сваякоў,
Бо чалавек ужо такоў, —
Ну, больш галасу, чым карысці.
Ох, цяжка, цяжка ў людзі выйсці
І моцна стаць на свае ногі,
Бо многа ў свеце вас, парогі.
І часта роздараж іх быту
Над імі зляжа, як навала,
І гэта даль падчас пужала,
Як нейкі лёс пусты, сярдзіты.
І засмуткуеш паняволі
Ад гэтых думак цёмнай долі,

Калі набытак і скарб хатні
Ідуць на звод на той астатні.
Але ці ёсць, ці ёсць парука,
Што будзе сэнс мець гэта мука?
Ці дасць зямля табе збавенне
Ад злога панскага насення?
З адным рассватаешся тут,
Там у другі залазь хамут.
Паны ж і розныя чынушы
І там патрапяць выбіць душы
І павыцягваць з цябе жылы,
Бо ты без права і без сілы. —
Такія думкі, разважанні,
Як молат, білі ў сэрца Ганне: —
Тут справа не ў сваёй сядзібе,
А ў ладзе гэтым уся злыбедзь. —
Хмурнеў тады Міхал таксама.
Няўжо ж у свет замкнёна брама?
Няўжо старанне пойдзе прахам? —
Пытаў Міхал сябе са страхам.
Ды цяжка мары-думкі траціць —
Пажыць, пажыць у сваёй хаце!
— Гэ! — так казаў Міхась бывала: —
Вядома, клопату нямала,
Ды што без клопату даецца? —
І тут ён нават засмяецца,
Каб цень развеяць тае смуты:
— І трэба часам крыж пакуты
Панесці, мілыя мае вы,
Зазнаць і гора, неспадзевы!
Але раз ты наважыў дзела,
Ідзі станоўка, роўна, смела,
Ідзі, назад не аглядайся
І на другіх не пакладайся!
А вам, сынкі мае любыя,
Не век сядзець на маёй шыі!
Пара падумаць, небажаткі,
Як жыць без бацькі і без маткі,
Бо іх жыццё — не вечна ў свеце.
Вось тут глуздом паварушэце!
Дык трэба грунт мець пад нагамі,
Каб не бадзяцца батракамі.
Які ж то грунт? Зямля, навука,
Але не панская прынука.

Адзін Міхал і грэў імкненне
Давесці справу да сканчэння.
Але няўзнакі, неўзаметкі
Вязала ліха свае сеткі,
Каб іх накінуць на Міхала,
І ні навошта не зважала,
Бы тая злосная намова:
Міхал прыцяміў выпадкова
Густы, чырвоны след крываўкі!
«Эге, брат, дрэнныя праяўкі:
Прыйшла згінота на Міхася!» —
Падумаў ён у нейкім страсе,
І нават сэрца ў ім апала.
Што за праява напаткала?
Няўжо яна, смерць, неўзірана?
Не, не! аб ёй і думаць рана.
Міхал жахнуўся. Нейкі смутак,
Ліхіх пачуццяў цёмны скрутак
Яго агортваюць істоту;
Ён чуе ў свеце адзіноту,
Як бы варожых лёсаў сіла
У вочы глянула няміла
І ўстала нейкім грозным валам
Між тым жыццём і ім, Міхалам.
І першы раз ён так балюча
Адчуў той момант немінучы,
Які ўсіх нас вартуе пільна,
Бо гэта смерць — зло неадхільна.
«Няўжо памру і стану трупам,
Згнію ў зямлі нікчэмным струпам
На целе гэтае зямлі?»
І цені страшныя ляглі
Яму на душу і на сэрца,
І ён так ясна, бы ў люстэрцы,
Убачыў смерці ўсе пячаці
І ўсе адзначныя пастаці.
Міхал пачуў, што ён — пылінка,
А век людскі — адна хвілінка.

І перад ім самі сабою,
Чуць-чуць засланыя імглою,
Жыцця асобныя кускі —
Малюнкі, з'явы, абразкі,
Калісь прачуты, перажыты, —
Ўсплылі, як сон, даўно забыты,

І пачуванне адзіноты,
Пустэчы цёмнае, тускноты
Яго прыгнула, прыдушыла,
І стала ўсё яму няміла.
Адно цяпер яго прагненне —
Прад кімся пасці на калені,
Прасіць заступы, абароны
Ад гэтай страшнае праклёны.

І ўспомніў ён адну драбніцу,
Свой страх дзіцячы ў навальніцу.
Жахліва ночка была тая!
О, гэту ноч ён памятае!
Прачнуўся — шум, бразгочуць шыбы,
Гарыць паветра іх сялібы
Агнём сляпячым, сіняватым.
Старыя вербы каля хаты
Гудуць і гнуцца ва ўсе бокі,
Над долам сцелюць верх шырокі,
І круціць бура ім галіны,
Кудлаціць, крышыць верхавіны,
Бы рве іх вострымі зубамі;
А гром цяжэрнымі клубамі
Зямлю, здаецца, прабівае,
І стогне хатка іх старая,
І ўся трасецца, бы націна.
А ён, малы, як ліст асіны,
Дрыжыць ад страху, жмецца, плача.
— Засні, мой хлопча-небарача!
Не бойся, мілы: ты — са мною! —
І матка цёплаю рукою
Яго за шыю абнімае,
А ён да маткі прынікае;
І ўжо не страшна бура тая,
Бо ён захован, повен шчасця.
А да каго цяпер прыпасці?
Каго прасіць? каму маліцца?
І як ад смерці бараніцца?
А можа гэта так, пустое?
А, пэўна, глупства там якое,
Бо нават следу няма болю,
І ўсё, нарэшце, ў божай волі!
Ў ім абуджаецца надзея,
Адводзіць страх той, сэрца грэе,
Як сонца землю пасля буры,

Бо так заложана ў натуры.
Ды тое ліха было ўпарта,
І строіць жартаў з ім не варта.
Праз нейкі час, ужо пад зіму,
Міхал у моцным быў абніму
Хваробы цяжкай і паганай,
Неспадзяванай, негаданай.
І гора ў тым: хвароба гэта
Даўно цягнулася, не з лета,
І ў тым была яе і сіла,
Што незаметна налучыла,
І спатайка гадоў праз колькі
Яе жывілі манапалькі,
Пакуль яна не разнялася
І не зваліла з ног Міхася.
Спярша Міхал перамагаўся
І той хваробе не даваўся,
А потым кінуўся і ў лекі,
Больш [redacted] саматужнае аптэкі:
Піў зёлкі розныя і травы,
Ды не палепшваў свае справы.
Да дактароў ужо па часе
Вазілі хворага Міхася,
Вазілі ў холад і ў марозы,
А ліха-боль свае занозы
Глыбей у цела запускала,
І ўжо з тых лекаў толку мала.

Ляжыць Міхал маўклівы, смутны,
І вочы выцвілі і мутны,
У глыб душы глядзяць гаротна,
Глядзяць тужліва і маркотна.
І горка гэта сузнаванне,
Што ад жыцця ты ўжо адсечан,
І нават можа быць адмецен
І блізак час яго скanання.
Жыццё ж ішло, як і звычайна,
Крыху марудна, аднастайна,
Калі трушком, калі ступою
Сваёю бітаю трапою.
А з гэтым жыццем нага ў ногу
Як бы ў адну ўсе йшлі дарогу,
І толькі ён, адсталы, хворы,
Папаў у нейкія зажоры
І лічыць нудныя часіны —

Ён моцна выбіт з каляіны
І тым жыццём ён не жыве —
Другія думкі ў галаве,
Зусім другія пачуванні,
Другі настрой і разважанні.
І тое, што даўней, бывала,
Яго так моцна захапляла,
Цяпер здавалася няўзрачным,
І непатрэбным, і нязначным;
Яго цікавіць лёс уласны,
Лёс пагражаючы, няясны,
Зацята схаваны, замкнёны,
Бы кара цёмнае праклёны,
Што кожны момант над табою
Звісае страшнаю марою,
І кожны час яна гатова,
Свядома або выпадкова,
Узнесці грозна булаву
І апусціць на галаву
І разам скончыць, адным махам,
З жыццём і з цёмным гэтым страхам.
Але што ёсць там, за заслонай,
За гэтай сцежкаю замкнёнай?
Няўжо пустэлі мрок разліты,
Канец астатні, ноч нябыту?
Міхалу вусцішна і жудка,
І сэрца стукае ў ім пудка.
Ох, страшна гэта ноч-пустэля!
Яна ў пякельны мрок засцеле
Яго жыццё і гэты свет;
Сатрэцца, згіне яго след
У тым сусветным праху-смерці,
Як бы й не жыў на гэтым свеце.
Ён чуе страшнае тамленне,
Яго жахае зніштажэнне,
Ён хоча жыць... Прэч, цені мроку!
Там сэрцу цяжка, цёмна воку...
І гэта там ён адпачыне?!
О, не!.. І кроў у жылах стыне,
І сэрца ў страсе замірае,
І пот халодны выступае.
Якая гэта недарэчнасць?!
Хіба ён жыў?.. о, вечнасць, вечнасць!
Як зразумець цябе і змерыць?
І каго слухаць? каму верыць?

Міхал ахоплен цёмнай хваляй,
Не хоча думка йсці ўжо далей,
Ён хоча сцішыць жудасць тую,
Ён прагне чуць душу жывую.
— Ну, што ты, маці: ты б прысела, —
Да жонкі мовіць ён нясмела,
А вочы просяць спачування,
Жывога слова, спагадання.

І ёй таксама несалодка —
Каротка, песня, ты, каротка
І заціхаеш так не ў часе!
Баліць ёй сэрца аб Міхасю;
Яна адгадвае душою,
У якім ён цяпер настроі.
І цяжка ёй. Яна ўздыхае,
Ідзе, сябе перамагае,
І горла ціснуць ёй залозы,
І волі, волі просяць слёзы.
— Памру я, Ганна! — кажа ціха.—
Дайшоў да дна свайго кяліха, —
Міхась глядзіць кудысь далёка,
І нудна ёй ад тога ўзроку,
Надзеі гіне рэштка тая,
І больш смутак пашыбае.
Міхал здзівіўся: ён не тое
Хацеў сказаць, а штось другое,
Ды так сказалася. Ну, што ж?
— Не думай гэтак ты, нябож!
Ці мала людзі так хварэлі?
Хварэлі годы — не нядзелі,
Такіх здарэнняў вельмі многа,
Але ачуньвалі й нічога.
І ты, дасць бог, на ногі станеш,
Пяройдзе ліха, ачуняеш. —
Міхал глядзіць ёй пільна ў вочы,
Штось расчытаць па твары хоча,
Але з усмешкаю крывою
Трасе адмоўна галавою —
Пацеха, знаць, яму малая;
І погляд дзесь ізноў блукае,
Але не тут, а там, далёка;
Слязою мгліцца яго вока,
Ён штось яшчэ сказаць імкнецца,
І цень на твар яго кладзецца.

З двара ўваходзіць дзядзька ў хату;
Ідзе прамовіць слоўка брату.
Антось гаворыць смела, стала,
Каб падбадрыць крыху Міхала,
Надзею добрую падаць
І думкі смутныя прагнаць.
— Як пачуваешся, Міхале?
Мацуйся, браце, з мала-маля!..
А дзень які! эх, дзень харошы!
Пайсці б цяпер, брат, па парошы!
— Так, брат, пайду ды ці вярнуся?
Якраз патраплю да Пятруся
Ў Церабяжы пад крыж хваёвы, —
Сказаў Міхал у тон размовы,
Бы то звычайнае здарэнне,
Сказаў з усмешкай засмучэння.
— Ну, ўжо і пойдзеш! не, брат, дудкі.
Аб тым паходзе няма й чуткі;
Яшчэ паходзіш за сахою
І над уласнаю зямлёю
Ты папацееш і не мала,
На картах бабка так казала;
Не, жыць, брат, трэба і жыць — многа! —
Антось гаворыць, а ў самога
На сэрцы стала штось трывожна,
Бо спадзявацца ўсяго можна;
За кожным ходзіць смерць-сляпіца.
І дзіўна рэч: цяпер драбніца
Ці проста рысачка якая
Значэння, сэнсу набывае
І з гэтай смерцю сувязь мае,
Ці куры ў хаце сваім дурам
Падымуць часам шурум-бурум;
Ці абярэцца з іх якая,
Знячэўку пеўнем заспявае
Для большай важнасці, вагі;
Ці дзесь крумкач разок, другі
У небе крумкне смутна-глуха;
Ці ў юшках песню завіруха
Зацягне жаласна, нудліва;
Ці загугукае страхліва
Злы гэты дух — сава-начніца
Ў кустах альховых над крыніцай,
Гугукне так, што сэрца ные;
Або сабака той завые, —

Ўсё гэта — дрэннае злучэнне,
Праявы страшнай абвяшчэнне,
І тую думку мімаволі
На смерць наводзіць, як ніколі.
А прыйдзе ноч. Эх, ноч-цямніца,
Зацятых страхаў таямніца!
Глядзіш у вокны ты варожа
З свайго цямнюсенькага ложа
І за вуглом стаіш тулягай,
Відаць, з нядобраю развагай.
Ў мярцвячых лісцях зімняй стужы
Стаіўся месячык дасужы,
На шыбах беліць ён палотны,
Такі тужлівы і маркотны.

Міхал не спіць, і боль тупая
Яму пад сэрца падступае.
Няма надзей, няма жадання,
Цяпер на свеце ўсё дазвання
Яму няміла, нецікава,
І сну няма, не лезе страва.
Жыццё... ды што жыццё такое?
Эх, глупства, глупства ўсё! пустое!
Міхал глядзіць на блеск газніцы.
У вочы ўбіліся драбніцы —
Дрыгучы блеск і цені тыя
І танцы-скокі іх нямыя.
Яны варушацца, трасуцца,
Пустымі смехамі смяюцца,
То расплываюцца па столі,
То зноў насунуцца паволі.
Агоньчык дрыгае і скача...
Бы штось чуваць, нібы хто плача,
Ці то званочак пад дугою
Звініць бясконцаю тугою?
Там вочы нейчыя міргнулі...
І мыслі раптам скаканулі
У багны часаў і прастораў,
Бо ім няма граніц, запораў.

Глядзіць Міхал... што за хвароба?
Ён не адзін — іх дзве асобы:
Адзін Міхал — нядошлы, млявы,
Другі — здаровы і рухавы!
Адзін ляжыць, другі вандруе,

Ідзе па лесе, ў вус не дуе
І не гадае ні аб чым.
Дурны: не цяміць, што за ім
Таксама ходзіць хтось варожы,
Страшэнна здрадлівы, нягожы,
У нейкім доўгім балахоне
І водзіць пальцам па далоні;
Кіўне смяшліва, знак паложыць,
Бы штось запісвае, варожыць.
Хто ён такі? чаго ён хоча?
Чаго схіліўся і шамоча?
І нейкай тухаллю і тленню
Нясе ад чорнага адзення,
І востры пах чуваць кадзіла...
Ах, гэта ж смерць тут захадзіла!
Ці гэта поп?.. І ўсё прапала,
Няма і почуту Міхала.
Куды ж ён дзеўся? Дзе ён? дзе?
Эх, быць бядзе! ну, быць бядзе!..
Ах, не: унь ён! ён воўкам стаўся.
Бяжыць як можа — знаць, спужаўся.
Ой, ой — стрыжэнь! Ён — гоп туды!
Ніяк не вылезе з вады.
Капут...Міхал-воўк прападае,
Пад лёдам знік, як мыш рудая,
А ўсё вакол глядзіць здзіўлёна.
І раптам нейкая заслона
Чыёюсь страшнаю рукою,
Сінь неба лучачы з зямлёю,
Ўсё пасуваецца бліжэй!
Міхалу робіцца цяжэй,
Ў грудзях дыханне забівае,
А ноч-заслона націскае,
І светлы круг, прамень пустыні,
Вось-вось у багне-цьме загіне.

Міхал крычыць і б'ецца ў страсе.
Заслона чуць-чуць адышлася,
Ён вочы цяжка размыкае —
Ў руцэ рука чыясь другая,
І вочы, поўныя пакуты,
Да мутных воч яго прыкуты.
Зняможан цяжкім ён змаганнем.
З глыбокім жалем, садрыганнем
Ратунку просіць у людзей,

У брата, жонкі і дзяцей,
Бо неба жорстка, неба глуха
І не прыклоніць свайго вуха,
Хоць ты прасі, хоць ты малі,
Хоць грудзі рві і сэрца выні —
Ты не кранеш яго цвярдыні,
Яно далёка ад зямлі,
Яно зацята, бо нямое,
Яно маўкліва, бо пустое.
— Ты пазнаеш мяне, Міхаська? —
Ён уздымае вочы цяжка,
Глядзіць на жонку. — Ганна... Маці...
Ратунку дайце мне!.. О, браце!
Ратуй мяне! ратуйце, дзеткі!.. —
Сляза-палын балюча-едкі
На ўпалых вочах выступае...
Міхал зяхае — заціхае...
— Ой, свечку, свечку: ён канае! —
На твары след пякельнай мукі,
На грудзі палі яго рукі.
Міхал яшчэ раз здрыгануўся,
Зяхнуў так цяжка, ўвесь памкнуўся,
Яшчэ раз вочы расчыняе,
Глядзіць, бы штось прыпамінае;
Ён цяжка дыша, духу мала, —
І ўсё адразу ясна стала.
— Антоська!.. родны мой! канаю...
Перагарэў, адстаў, знікаю...
Вядзі ж ты рэй, вядзі... адзін..,
Як лепшы брат, як родны сын.
Бог не судзіў мне бачыць волі
І кідаць зерні ў свае ролі...
Зямля... зямля... туды, туды, брат,
Будуй яе... ты дай ёй выгляд...
На новы лад, каб жыць нанова...
Не кідай іх... Га-а-х! — І — гатова!
Ні слоў жывых, ні сэрца стуку,
І халаднеючую руку
Антось цалуе і рыдае
І к трупу з енкам прыпадае.

У полі, полі
Пры дарожачцы
Пахіліўся крыж
Над магілаю.

Беглі сцежачкі
Ў свет шырокенькі,
Прывялі ж яны
К той магіланцы!..
Ой вы, дарожанькі людскія,
Пуцінкі вузкія, крывыя!
Вы следам цьмяным снуяцеся
І ўсё блукаеце, бы ў лесе,
Вас горне шлях прасторнай плыні
І далягляд ружова-сіні,
Дзе так панадна свеціць сонца,
Дзе думка тчэ сваё красёнцы,
Каб новы свет жыцця саткаць,
Заспакаенне сэрцу даць
І разагнаць яго трывогі!..
Прасторны шлях! калі ж, калі
Ты закрасуеш на зямлі
І злучыш нашы ўсе дарогі?

ЯКУБ КОЛАС

НОВАЯ ЗЕМЛЯ

поэма

I · УСАДЬБА ЛЕСНИКА

О детства уголок мой милый!
С тобой расстаться я не в силах.
Как часто, утомлен дорогой,
Годами юности убогой,
К тебе я в думах улетаю

И там душою отдыхаю.
Не раз душа моя мечтала
Дорогу жизни всю сначала
Пройти еще раз, оглянуться,
Убрать с пути каменья злые,
Что губят силы молодые,
И вновь к весне моей вернуться.

Весна, весна моя! О, где ты?
Не я, твоим теплом согретый,
Приход твой радостный встречаю,—
Тебя я только провожаю.
Навеки скрылась та волна,
Что вдаль рекой унесена.
Не раз она в парах летучих
Дойдет на крыльях солнца к тучам,
Чтоб вновь на дол упасть туманом
Иль частым дождиком пролиться:
Никто не выйдет из границы
Седых законов, жизнью данных.
И ты, и ты, моя весна,
Вновь не придешь, как та волна!

Вот и теперь передо мною
Встает мой уголок пригожий,
Криницы узенькое ложе,
И елка с тихою сосною,
Обнявшиеся над водою,
Как молодые в час разлуки,
В час клятвы и любовной муки.
И вижу лес я возле хаты,
Где, взявшись за руки, девчата
Играли песни дружным хором,
Идя с работы шагом скорым.
Напевы песен их раздольных
По лесу звонко разливались,
Им все пригорки откликались,
И радость пела в звуках вольных.
А сосны, ели вековые
Под эти песни молодые
Стояли в молчаливой думе,
И в их неуловимом шуме,
В печально-сумрачном смиренье
Как будто чудилось моленье.

Вблизи сторожки лесниковой
Лес выгибался, как подкова,—
Высокий, старый и тенистый.
Шатер осины круглолистой
Сплетался с соснами, дубами,
А елки хмурыми крестами
На небе четко выделялись
И словно с тучами шептались.
Они стояли, точно вдовы,
Поодаль, хмуро-одиноко,
Поднявши к облакам высоко
Своих вершин наряд суровый.
Лес наступал и расступался,
Лужком зеленым разрывался
И обнимал двумя крылами
Приветно хату, и ветвями
Шумел над речкой, колыхался.
А снизу этот лес косматый
Подбит был выпушкой богатой:
Лозой, черемухой, крушиной,
Ольхой кудрявой и рябиной.
Глядишь, бывало, и сдается,
Что через эту ткань живую,
Сквозь эту поросль молодую
Ни мышь, ни птица не пробьется.
Из глуби леса мирно тек
Травой заросший ручеек.
К его струям неторопливым
Склонялись трепетные ивы,
Он из-под сени их густой
Едва заметной бороздой
Шел через луг, в траве скрываясь,
И, своенравно извиваясь,
Вливался в Неман голубой.

А луг — насколько хватит ока —
Свободно, пышно и широко
Простерся скатертью богатой
Вдоль Немана от самой хаты,
Сверкая яркими цветами,
Всех красок жаркими тонами,
В неуловимых переливах
Оттенков нежных. Как на нивах
Колосья, наливаясь, гнутся
И людям радостно смеются

Таким приятным тихим смехом
Под легким ветерка пробегом —
Так травы буйные, без края,
Шумят, ликуя и играя,
И ходят волны луговые
Веселой, светлой чередой,
Цветы кивают головой,
Ну как девчата молодые.
Эх, луг широкий! Луг цветущий!
Ты как живой в лучах поющих
Стоишь всегда перед очами.
Прекрасен ты, но и печален,
Как наша тихая сторонка,
Где пеленой тумана тонкой,
Синея, летний зной дрожит
И даль задумчиво глядит.
И хоть измучен я тюрьмою,
Разлукой с милой стороною,—
Душой воспрянув, оживаю,
Когда в мечтаньях озираю
Тебя, мой берег, луг искристый,
Где льется Неман серебристый
И дружной высятся толпою
Дубы, как башни, над водою.
И только тут, под их ветвями,
На солнце утомлен трудами,
Косарь спокойно отдохнет
От дум тяжелых и забот,
Овеян сладостными снами.
Здесь так привольно, так прохладно,
И птицы резвые отрадно
Поют, кружатся в ясном небе,
Везде веселый слышен щебет.
А на дубах, воздеты к звездам,
Темнеют аистовы гнезда.
Клекочут аисты, и звонко
Им жалуются аистенки
И клювы тянут из гнезда —
Птенцам давно нужна еда.
А там, где птицы возмужали,
Манить их начинают дали;
Им сладко первое усилье,
Они уже разводят крылья,
Глядишь — на локоть подлетают,
Крылами ветер загребают

И неуклюжими ногами
Смешно танцуют над дубами.
В соседстве с ними, под суками,
Скворцы и воробьи гнездятся,
Пищат, щебечут, ворошатся
И молкнут поздно вечерами.
В дупле кричат сизоворонки,
И свист над лугом резкий, громкий
Роняет коршун осторожный,
Томя простор тоской тревожной.
Эх, луг широкий! Как живой,
Покрытый свежею травой,
Ты зеленеешь предо мною,
Сияя светлою красою.

Как женщины, к которым старость
Тайком, исподтишка подкралась,
Чтоб незаметно отобрать
Их силу, красоту и стать,—
Так рядом с хатою, в садочке,
Пригнувшись тихо в уголочке,
Дремали старые две ивы.
А тут же, стройны и красивы,
Деревья юные стояли
И весело на свет взирали.
Раскинув ветви над бурьяном,
Росла здесь груша с тонким станом,
И над забором валом пышным
Кудряво зеленели вишни.
Был невелик, конечно, сад —
Рябина, три дичка подряд,
Меж ними липка молодая,
Как будто внучка дорогая.
Но как же радостно и мило
Пчела тут в ульях гомонила!
И как приятно пахло медом!
Плодились пчелы с каждым годом,
Что лето — ульев прибывало,
Хоть было их уже немало.
И гул стоял и днем и ночью.
Бывало, летом, в час рабочий,
Вдруг разнесется крик веселый:
«Эй, тятя! Дядя! Вышли пчелы!..»
За хатой, прямо возле сада,
Навес стоял с гуменцем рядом,

А под навесом снасть простая:
Возок, телега запасная,
Колеса, хомуты и сани
И ульев несколько, заране
Уж приготовленных; ушат,
Кадушка, старый понаряд
И прочий запыленный хлам
Ютился здесь по всем углам.
Всё — вещи, нужные для дома!
Гуменце, крытое соломой,
От долгой жизни поседело,
Солома клочьями висела,
Ее и ветры потрепали,
Да и мальцы поободрали,
На крышу лазая, бывало,—
Их это дело забавляло.
А под щитом на паутине
Засохший колос-сиротина
Один в тиши слегка качался;
С каких он пор тут обретался —
Никто не мог бы дать ответа!
Еще старей постройки этой
Был хлев замшелый и гнилой;
Стоял он там, с годами споря,
Едва держась, как на заборе
Горшок, разбитый кочергой.
Давно подъеденный червями
И набок сдвинутый ветрами,
Тот хлев казался старичиной,
Согбенным тяжкою кручиной.
А сбоку, в поле, недалеко
Виднелся погреб одиноко,—
Припав к сырой земле стрехою,
Он зарастал густой травою.
Среди запущенных строений
В глуби двора стояла хата;
Она была щеголевата,
Как та шляхтянка из селенья,
Что в праздник около костела,
Чуть-чуть поднявши край подола,
Преважно ходит под зонтом
И юбкой вертит, как хвостом,
С дорожек пыль, песок сметая
И в хлопцев глазками стреляя.

За хатой поле начиналось,
Где рожь густая колыхалась,
Росли овес, ячмень, гречиха...
Привольно было там и тихо!

Мой уголок, мой кров родной!
Теперь я для тебя чужой.
И лес и поле всё такие,
Но люди здесь живут другие.
Печаль мне в душу западает,
Что ■ вечность канули годочки,
Мои счастливые денечки,—
Весна промчалась молодая!

Теперь завесу лет раздвинем
И оком пристальным окинем
Житье Михася и Антося,
Посмотрим, как там всё велося.

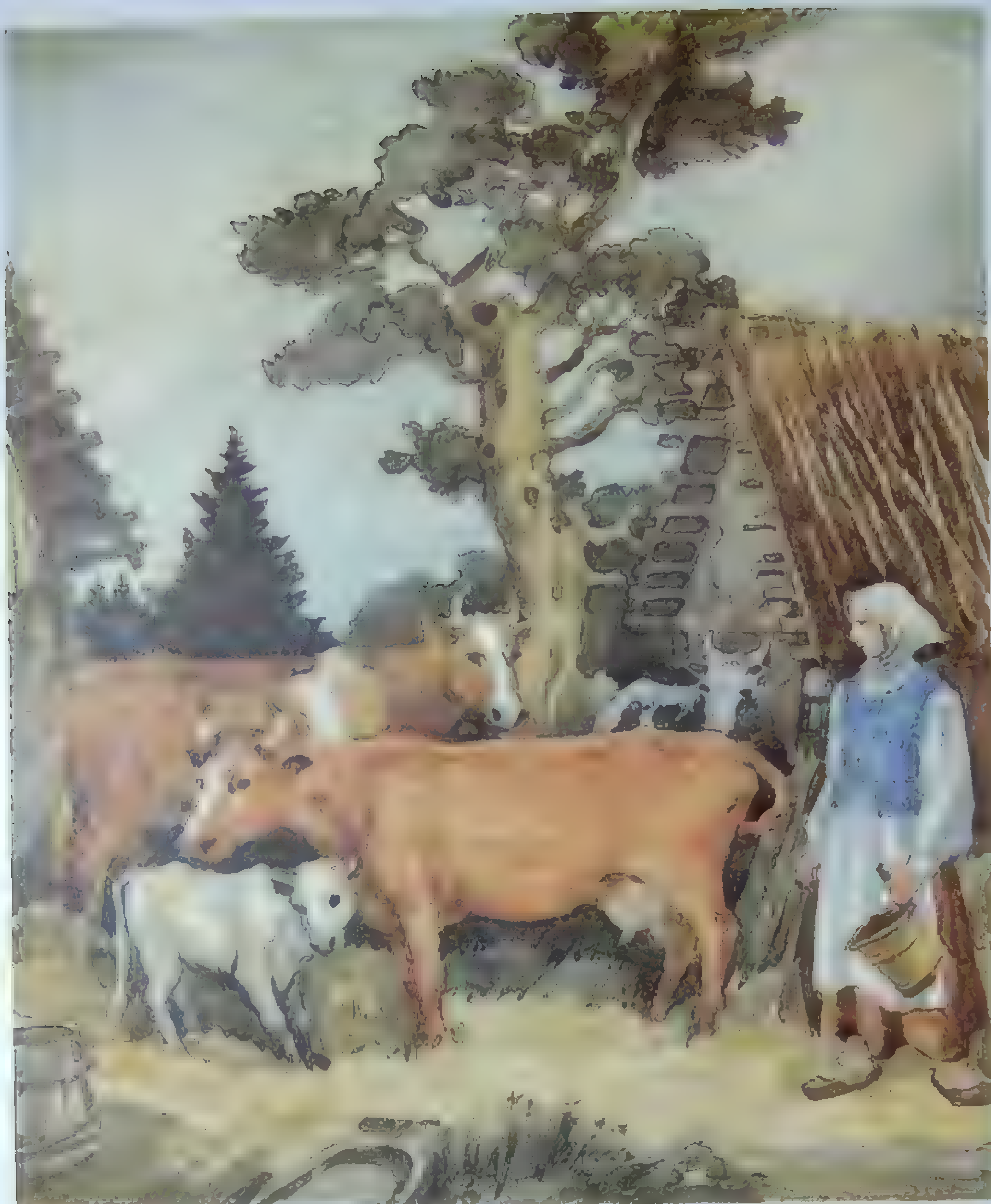

II · ВОСКРЕСНОЕ УТРО

В воскресный день, лишь рассветало,
Мать у печи уж хлопотала
Со сковородкой, с чепелою —
Пекла блины. А под рукою
Мальцы толкались и галдели,

На пламя яркое глядели.
Услон свое уж занял место,
На нем квашня стояла с тестом,
И уполовник то и дело
Нырял в нее легко, умело
И тесто лил на сковородки.
Оно с шипеньем растекалось
И в печку тотчас устремлялось,
А там, у всех перед глазами,
Спекалось гладкими кружками.
Из печи мать их доставала
И быстро на услон кидала,
Мальцы ж во все глаза следили
И на лету блины ловили,
Намазывая салом впрок.
Поодаль чистый чугунок
Поставлен был для верещаки,—
Мать припасла снадобий всяких:
Лучку, и перчику, и сала,
Всё с квасом и мукой смешала,
Заправила листом лавровым —
И блюдо славное готово!
Тогда и праздник для ребят,
Когда едою день богат.
Звон сковородок на рассвете
Был так всегда приятен детям
И в этой хате, тусклой, тесной,
Казался музыкой чудесной.
Недаром дядя, спозаранок
Послать желая мальчуганов
На пастбище коров стеречь,
Бил сковородкою о печь.
Теперь же, усладясь едою,
Ребята тешились игрою:
Носились с криком возле хаты,
Гоняя кур; как поросята,
В песке барахтались сестрички.
Алесь бродил вблизи кринички,
Что из чащобы вытекала
И дужкой хату огибала.
Бродил, подсвистывая птицам,
И ягоды сбирал в кошницу.
Безлюдно становилось в хате —
Свое у каждого занятье:
С ружьишком в лес шагал Михась,

В обход привычный торопясь.
Антось, поднявшийся с зарею,
Забрав червей и котелок,
Уже спешил, не чуя ног,
На Неман тропкою лесною
И там блаженствовал с удой,—
Рыбак был дядя удалой,
Как и работник — всем на диво.
А Владя гнал коров лениво,
Травил украдкой сеножать,
В дому же оставалась мать.
Ох, эта женская работа!
Тревоги, вечная забота,
То ты у печки, то на поле —
Минуты нет покоя, воли.
Одно еще не кончишь — следом
Другое,— хоть ты разорвись!
Такая уж у бабы жизнь,
Удел тот всем хозяйкам ведом.
Вот и сегодня: печь закрыла,
Посуду наспех перемыла —
Иди на гряды, для свиней
Ботвы нарви, да поскорей!
А этот Юзик, шалунишка,
Совсем глупыш еще мальчишка,
Кутенком под ногами вьется,
Пыхтя, за мамкою плетется,
Знай от работы отбивает
И только сердце надрывает.

Всё выше солнце поднималось,
Листва росою умывалась,
И в небе облачка живые
Неслись, как гуси молодые,
Цепочкой белой над лугами,
Над свежим лесом и полями.
А ветерок шальной, игривый
Чесал зеленым травам гривы,
В саду балясничал с рябиной,
Как хлопец озорной с девчиной.
А там осины простодушно
О ком-то сплетничали дружно
И так болтали, так смеялись,
Что аж до корня сотрясались,—
Такая, видно, их порода!

Вернулась мамка с огорода.
«Алесь, сынок, встречай коров!
Беги скорей, сними засов!..
Ох, горе с вами, нет покою,
Стой, лучше я сама открою.
Куда ты, Юзик? В хату живо!..»

Загнавши [redacted] хлев скотину, Владя
Тотчас же ринулся к оладьям,
Оставив лапти и онучи
Среди двора [redacted] песке сыпучем.
Их мать немедля подобрала,
Ни слова сыну не сказала,
Пошла к ручью, прополоснула,
На кольях сохнуть растянула.
«Вон дядя!» — закричали дети
И, позабывши всё на свете,
Вперегонки к нему спешат,
Галдят, смеются, тормошат:
«Ну, дядя! Дядечка! Родной!
Дай хоть по ягодке одной!»
— «Дай, дядя, удочку!» — «Мне — прут!»
Как мошкара, зудят, снуют.
А дядя медленно и строго
Идет себе своей дорогой,
Без картуза, нахмурив очи,
Молитвы про себя бормочет,
Настроясь на священный лад,—
Мол, не до вас мне, поросят!
Смолкают тотчас непоседы
И молча ждут конца беседы
Антося с богом и святыми —
Потом поговори ты с ними.
Покуда ж кончит он молиться
Успеешь в Свержне очутиться:
Псалмов отхватит с полдесятка
Так выразительно и гладко,
Что и дьячок не каждый сможет,
Как репу грыз,— прости мне, боже!
Ну, ловко языком работал!
Молился ж он с таким расчетом,
Чтоб кончить точно возле хаты,—
Ведь дома так шумят ребята!
Молитва любит тишь, покой,

А тут кругом галдеж такой —
От бога думы отвлекает,
Душой возвыситься мешает.
Так лишь грехов себе прибавишь
Да черта в пекле позабавишь.
И дядя, как во двор входил,
В грудь кулаком себя лупил,
Крестился три раза, вздыхал,
Потом картуз уж надевал
И ставил снасти в зауголье.
«Ну, как? Блинов поели вволю?»
У хлопцев был ответ простой:
По пузу хлопали рукой.
«Эх, брат Алесь! — промолвит дядька.—
Вот был щупак! Всем щукам батька!
Вовек такого не видал.
Он мне, злодей, лесу порвал.
Я подцепил его исправно,
Ну, думаю, подарок славный!
Тяну — он удочку сгибает,
Чуть-чуть из рук не вырывает.
А толстый — впору кабану,
И, верно, с добрый цеп в длину.
Тяжелый, идол! На полпуда!
Да жалко, вырвался, паскуда!
Я помотал его немало,
И пасть уж из воды торчала,
И он, как змей, вертел глазами,
Ну, вот он, вот! Хватай руками!
Но вдруг, проклятый, как рванулся —
Всё к бесу — удочка, крючок,
Пошел гулять мой щупачок!
А я, брат, только облизнулся!»
— «Ах, вот беда! Ушел с крючком?
Так он же сдохнет?» — «Нипочем!
Щупак живучий, всё снесет!
Хоть он и пять крючков сглотнет,—
Такая у него натура.
Порасспроси о нем Янчура.
Янчур их, как орехи, лущит,
Он их повадки знает лучше.
Вот, подождите, выйдет случай
И снова попадет такой,
Тогда уж дудки — будет мой!»

Пора уж снедать, полдень скоро,
Да с этим батькой просто горе!
Чуть свет, а он уж в лес шагает,
Как сахар в кипятке растает —
И нет его! Загинул будто!
Какого выходишь там шута?
Уж как ни будешь ты стараться,
Всё пан найдет, к чему придраться.
Как ни тянись, ни угождай —
А не проскочишь в панский рай
С своим мужицким интересом.
А лес, как был, так будет лесом.
Ну, значит, ни к чему старанье.
С Михалом просто наказанье!
А есть ли в этом рвенье прок?
Жена и дядя на Михала
За то сердилися немало.
Одно им было невдомек —
Как хлеб Михалу достается!
И он, бывало, огрызнется,
Не вытерпев пустых нападок:
«Какой бы толк был и порядок,
Когда б служил я нерадиво?
Свои ж друзья подрежут живо,
Так подведут и обесславят,
Тянуться выше сил заставят!
Болтать легко, а вот попробуй
Служить без ревности особой,
Кой-как, спустивши рукава,
Чтоб дело шло едва-едва,—
Такое станется кругом:
Пожар, порубки — всё вверх дном!
И не отвяжешься от лиха.
А хочешь жить спокойно, тихо —
Гляди, как надо,— отвечал
Родным рассерженный Михал.—
Есть что жевать, ну и молчите,
Да меньше жить меня учите!»

Михась шагал уже домой
С ружьишком старым за спиной,
Средь сосен тихо пробирался,
Порой, нахмурясь, озирался
И вслушивался в песни бора,
В его немолчный гул и шорох,

Да нюхал воздух, полный жара:
Не дай господь теперь пожара!
Сквозь лапы сосен синью жгучей
Пылает небо. Стая тучек
Спокойно на востоке бродит,
И мирно, мирно всё в природе.
Вверху, над сосняком зеленым,
Хлопочут пчелы с тихим звоном,
Букашки весело летают,—
Должно быть, праздник свой справляют
И так тонюсенько жужжат,
Как будто то лучи дрожат.
А на прогалинках на голых
Стада кузнечиков веселых,
И только ступишь там ногой,
Они заскачут пред тобой,—
Вот так и прыснут все проворно,
Как на ветру с ладони зерна.
А бабочки и мотыльки,
Быстры, нарядны и легки,
Порхают плавно, как танцуют,—
Кого угодно зачаруют.
И как тропинки хороши
В шелках травы, и лесной тиши!
Сквозь сумрак золотом лучатся!..
Эх, благодать на воле, братцы!

Неторопливо размышляя
И мерно меж дерев шагая,
Михал из лесу вышел к дому;
Заслышав батьки шаг знакомый,
К воротам во весь дух из хаты
Все разом кинулись ребята.
Схватив ружье и шапку с бляхой
(Уйдя тотчас в нее с ушами),
Алесь порхнул счастливой птахой.
А Костусь сумку взял с кистями.
И лесника значок блестящий.
«Скорей вы там, народ пропащий! —
Кричит им дядя с ноткой злости.—
Идут, как будто шляхта в гости!»

III · ЗА СТОЛОМ

«Ну, завтракать давайте будем,—
Обедают уж, верно, люди.
Ставь верещаку, мать, живей.
И стар, и мал — за стол дружней!» —
Наш дядя громко возглашает

И стол скатеркой застилает.
Стол был в углу под образами.
Мать принесла кружок с блинами
И хлеба черного коврижку
Размером с доброго зайчишку.
По старшинству Антось с Михалом,
Как это и всегда бывало,
В конце стола места заняли,
Чтобы не лазать в угол тесный,—
Бог с ним, с почетным этим местом!
Обычно ж гостя там сажали,
Блюдя порядок вековой.
Теперь же угол был пустой,
И в нем Алесь расположился —
Присев на корточки, возился,
Шушукаясь тихонько с братом.
Костусь сидел с Михалом рядом,
На стол глядел совсем не жадно,
Успев набить живот изрядно,
Но всё же блин, балуясь, мял
И батьку, ерзая, толкал.
Близ дяди — Владик, с уголочка.
Детей — как на току снопочков!
Семья не малая, сказать:
Отец во-первых, дядя, мать,
Четыре хлопца, три девчины;
Все сели на места по чину,
Лишь мать у печки хлопотала,
Горячий чугунок достала
(Запахло вкусно луком, салом!),
А за столом на верещаку
Уже готовили атаку,
На это хлопцы были хваты!
Блины кроили на квадраты
(Хоть геометрии не знали!),
На вилки ловко надевали,
Как на тычки сажают вешки,—
Тут некогда глядеть и мешкать,
Когда уж на столе еда.
Чуть миска сунулась сюда —
Со всех сторон, как по приказу,
В нее все вилки лезут сразу.
Умолкнул шум, возня стихает.
Момент серьезный наступает!

Пофукивают все и студят,
Из верещаки шкварки удят.

Меньшие — Юзик, Ганка, Геля,—
Как и всегда, отдельно ели,
Они порядка не держали,
И их с большими не сажали.
Мальчишка в миску пальцем лазал
И верещакой лавку мазал.
Сестренки злиться начинали
И за вихры его хватали.
Согласье сразу пропадало,
Война не в шутку закипала.
Но не сдавал позиций Юзик
И лихо ложкою валтузил
Сестренок — Гелю и Ганулю.
Они же с двух сторон тянули
Братишку за уши и били.
Потом их старшие мирили,
Кладя конец слезам и спорам
Таким всеобщим приговором:
«Ну, поцелуйтесь же с братишкой!»
И тотчас угасала вспышка.

А за столом молчком сидели.
Там хлопцы ссориться не смели,—
Чуть что, рога подпилят сразу,
Щелчка получишь за проказы
Иль подзатыльника такого,
Что ерзать не захочешь снова.
Коль забывался кто из малых,
Отец на хлопчиков, бывало,
Так выразительно глядел,
Что, забывая о еде,
Они чуть в лавку не врастали,
Тот взгляд мальцы отлично знали.
Как в деревнях велось повсюду,
Все ели из одной посуды,
Макали дружно, не зевали
И шкварки смачные жевали.
Когда же в миске снедь кончалась,
На дне чуток лишь оставалось,—
Хозяйка молча поднималась
И в сени шла, а там у ней
Была еда еще вкусней.

Из заповедного чулана
Творог, заправленный сметаной,
Для завершения стола
Она торжественно несла.
Ребята мигом курс меняли
И батьку с дядей оставляли
Потеть одних над верещакой.
Антось старательно, со смаком,
Блином румяным, как лопаткой,
Со дна вычерпывал остатки.
Михал же ел теперь помалу,
Чтоб дяде больше перепало,—
Антось работал за двоих
И на плечах тащил своих
Весь труд тяжелый хлебороба —
Ну, и почет ему особый.
И если попадалась шкварка,
Тут начинали спорить жарко:
«Бери, Антось!»
— «Уж нет охоты»,
— «Бери. Ты больше поработал».
И спор на том они кончали,
Что шкварку эту разрезали.
Над творогом и над сметаной
Усердствовали так же рьяно
И быстро миску опростали.
Ребята от больших отстали,
Лишь баловались, а не ели,
Жевали вяло, еле-еле,
Тараща сонные глаза.
Но вот и батька отвалился
И набожно перекрестился,
Взор возведя на образа.
Всё со стола убрала мать,
Посуду стала полоскать.

Свернув цигарку молчаливо,
Антось курил неторопливо.
Не двигаясь, сидел Михась,
В большие думы углубясь.
И Ганна и Антоний знали,
Где мысли Михася витали,
Что их ласкало, что томило,
В какие дали их манило.
Давно уж батька жил мечтою

Разжиться собственной землею,
Чтоб никому не подчиняться,
С начальством никаким не знаться,—
Кого б Михал ни повстречал,
Он случая не упускал
Порасспросить насчет землицы:
Где продается, чем богата,
Какие выгоды и плата,
И есть ли речка иль криница.
Чем больше служба докучала,
Тем больше батьку волновала
Мысль о земле — ведь так немного
Он просит для себя у бога!
Свой дом, к чему он так стремился,
Ему вершиной счастья мнился,
И наш Михал там жил душою,
Другой не видя пред собою
Судьбы прекрасней и раздольней!
Ах, как бы он воспрянул, вольный,
Забыв панов и гнет их лютый,
Их крепко стянутые путы!

Нередко дома в тихий час
Любил рассказывать Михась,
Где о земле он что проведал.
И нынче, только отобедал,
Предался вновь мечтам чудесным.
И говорил так интересно,
И так был радостен и светел,
Что все затихли, даже дети,
Как музыке, словам внимая.
О, это был рассказ о рае!
«Узнал я всё, как на ладони,
Насчет земельки у Заблонья,—
Повествовал семье Михась,
Улыбкой доброй озарясь.—
Не знаю уж, с чего начать.
Там огороды — слышишь, мать? —
Так урожайны, так богаты,
И близко, тут же возле хаты!
Земля жирна без удобренья,
Капуста — просто загляденье!
С ведро кочны там вырастают,
Штук двадцать кадку наполняют!
А репа! А морковь! А мак!

Петрушка, огурцы, бурак!
Всего, всего — ну просто страх!
Растет там всё, как на дрожжах.
И речка есть. А рыбы, рыбы!
Вот где, Антось, брат, пожил ты бы! —
Подвел Михась под дядю мину.—
Лови линей и ешь сомину,
Сомы же ростом как телята!»
Антось обнять готов был брата,
Рыбак заядлый в нем сказался,
Он смачно крякнул и поднялся,
А от улыбки ус мохнатый
Полез аж за ухо куда-то.
«Ну, словом, всё лежит под боком.
Земли же той как раз волока,
Слой чернозему — в пол-аршина!
Не то, что тут — песок да глина.
А рожь берется там на диво:
Поедешь меж хлебов весною —
В них конь скрывается с дугою!
И ячменя — вари хоть пиво!
Овес, гречиха — словно лозы.
А что у нас? Одни занозы
Под ногти только загоняешь,
Пока две горсти нажинаешь!
Усадьба — с добрым старым садом.
И лес, к примеру, тоже рядом,—
Дубы до неба, ясень, клены.
Там не придется бить поклоны —
Просить весной у пана жита.
Там ты свободным станешь, сытым,
Соседи все живут как братья.
А здесь зажат, затиснут всяк,
Грызут друг друга за пустяк,
Суды да вечные проклятья.
К тому же волость там под боком,
А значит, школа недалеко.
Давно пора детей учить,
Не век же им без света жить,
Расти, на бор лишь дикий глядя.
Смотри, вон дуб какой уж Владя!»
Алесь на лавке встрепенулся
И быстро к батьке обернулся:
«А я-то вырос разве мало?» —
Спросил он, фыркнув, у Михала.

«Ты? — рассмеялся вдруг отец.—
Один порок имеешь важный —
Уж больно свищешь носом страшно,
А так ты тоже молодец!»
Алесь не рад был, что вмешался,
И в угол поскорей убрался.

Михал умолкнул, ожидает,
Что скажут дядя или мать.
И стало явственно слыхать,
Как муха в хате пролетает.
«Коль вправду там земля богата —
И лес и речка рядом с хатой,—
Чего ж ее не покупают?
Иль нас с тобою поджидают? —
Спросила мать.— Кабы на свете
Такая где-нибудь лежала,
Она давно б не пустовала.
Один ты, что ль, ее приметил?
Иль те, кто без земли сидят,
Уж разжилися все и спят?
Была бы доброй в самом деле,
Давно бы ею завладели».
— «И завладеют, может, днями,
Пока ты возишься с горшками
Да над своим дрожишь корытом,—
Ответил ей Михал сердито.—
Ждешь, поднесут тебе на блюде?
За ней годами ходят люди.
А так сидеть да размышлять —
Вовек не будет толку, мать!»
— «То правда»,— дядя отозвался:
Он в мыслях с братом соглашался.
«Да пусть пойдет не всё там споро,—
Сказал Михал,— а под забором
Уж не помрем, коль есть землица.
Эх, поскорей бы распроститься
И с лаской панскою, и с криком,
Стать самому себе владыкой.
Какое счастье тут имеем?
И что покинуть мы жалеем?
Иль крыша застлана блинами?
Углы подперты пирогами?
Иль здесь растет особый гриб?
А, чтоб с панами он погиб!

Служить, конечно, было б можно,
Когда б лесничий так безбожно
Не прижимал своих людей.
Не человек он — лютый змей!
Кого он только не обидел!
Таких панов и свет не видел.
Да хоть бы пан, а то зараза,
Так, прихвостень, байструк, пролаза,
Рога приставить — чистый бес!
А гонору-то — до небес.
И жить уж не стает охоты,
Напрасны все твои заботы.
Как на колу сидишь, страдаешь
И только долю проклинаешь!
А чуть покрепче ветер грянет —
И прахом всё твое старанье.
Куда ж деваться. Закукуешь!
У пана век не провекуешь».
Замолкли в хате все угрюмо.
Но всех одна томила дума:
Идут года за часом час,
Живешь так-сяк, пока живется,
А всё ж когда-нибудь придется
Свой хлеб искать, искать свой квас.

IV · ПЕРВОЕ ХОЗЯЙСТВО

«Так как же быть? — спросил Антон,—
Давай уже со всех сторон
Обсудим и рассмотрим дело,
Чтоб за него приняться смело
И дальше действовать как должно!

Любая служба ненадежна,
А в этом пекле и тем боле —
Не сладко жить под панской волей.
Но с чем мы двинемся в дорогу?
Добра у нас не так уж много.
А коль твои карманы тощи,
То сесть на мель простого проще!»
— «Ну, ты вперед уж забегаешь,
Да только плохо все считаешь.
Ведь, ежели пошло на то,
Есть и у нас, брат, кое-что:
Двор, часть отцовского надела —
Вот уж не меньше тыщи целой;
А там земельный банк поможет,
Быка, корову продадим,
Ни перед чем не постоим:
В таких делах робеть негоже.
Коль есть желанье и охота,
Не страшен и сам черт с болота!» —
Сказал Михась с усмешкой гордой,
Сказал решительно и твердо.

А мать сидела молчаливо,
О чем-то думая тоскливо,
Сказать хотела и не смела
О том, что в сердце накипело.
«Вот как раздумаешься только,
Уж так на сердце станет горько,—
Не удержалась, всё ж сказала.—
Нет одного, другого мало.
А коль живешь, не размышляешь,
То и беды не замечаешь.
Земли у нас хоть и немного,
А всё же есть, и слава богу.
Лишись ее — поймешь утрату:
Где ты тогда поставишь хату,
Коль вдруг несчастье разразится?
На службе может всё случиться.
И на чужбине, в белом свете
Никто тебя, ой, не приветит.
А землю ту — бог с ней, с землею! —
Возьмешь ли голою рукою?
Там всё так смутно, незнакомо,
Так лучше уж держаться дома!»
«Вот тоже разговор чудной! —

Сказал Михась, махнув рукой.—
Иль землю мы уже сбываем?
Мы лишь к примеру рассуждаем.
К чему нам двор такой у хаты?
Иль строить думаешь палаты?
Тогда, что ль, и решать начнем,
Когда внезапно грянет гром?»
— «Конечно, жаль бросать свой двор,—
Сказал Антось, чтоб кончить спор,—
Но надо же дотолковаться
И одного уж всем держаться.
Заблонье то должны мы сами
Своими осмотреть глазами,
Не полагаясь на людей,—
Язык людской ведь без костей!
Тут дело нужно, а не слово,
Не то что ляпнул — и готово!
Я так смекаю: выбрать час
И осмотреть уж всё зараз,
Чтоб разобраться, кто тут правый.
Достойна ль шуму вся облава.
Быть может, там волков и нет!»
На том закончен был совет.
Я здесь прерву повествованье,
Чтоб возвратиться к прошлым дням
И показать истоки вам
Надежд Михала и старанья
На новой почве укрепиться —
Обзавестись своей землицей.
А заодно и мир забытый
Хочу еще раз помянуть,
В тот темный угол заглянуть,
Где, ледяным покровом скрыты,
По руслам, в глубине пробитым,
Криницы свежие текут.

Михал... Спросите лучше сами
Про полесовщика Михала.
Его вся волость наша знала.
Он был известен меж панами!
Да что паны! Князь Радзивилл
Порой с Михалом ласков был,
Ему свое дарил он слово:
Ценил, знать, службу лесникову.
В округе всех крестьян Михал

От мала до велика знал.
Потрава ль где или покража —
Разыщет мигом и докажет,
И уж дойдет до голубочка,
Ну как по нитке до клубочка.
Так и не диво, что Михала
В селе любили очень мало.
И наш Михась про это ведал.
Да что поделать? Так уж с дедов
Велось от века и ведется:
Народ простой в оковах бьется.

Михал, как только оженился,
Тогда ж от батьки отделился,
Жить в тесноте не пожелав.
Ушел на баржи он, на сплав,
До пруссов дважды доходил,—
Где белорус наш не бродил?!
Но вскоре бросил это дело,
Жить по-бродяжьи надоело,
Решил на службу он толкнуться —
Ведь дома негде развернуться.
И у лесничего в каморе
Нашел Михал работу вскоре.
Лесничий — плут каких немало —
Ценил по-своему Михала:
Как бессловесную скотину,
И день и ночь гонял детину.
В ответ на жалобы Михала
Он говорил ему, бывало:
«Что ж! Добрый конь и тянет дюже!» —
И стягивал хомут потуже.
Михал рабочих нанимал,
За панским стадом наблюдал,
На нем лежал и сенокос,
Всю службу он исправно нес.
Что тут поделаешь? Старался!..
В другое место перебрался —
Ему лесничий «удружил».
И вот засел Михал в глуши,
Где только лес, кусты да поле,
Да ветра посвисты на воле.
Земельки было там — волока.
Тут корни наконец глубоко
Пустить он мог бы и обжиться,

С душой, усердно потрудиться;
Да не везло никак Михалу —
Земля тяжелая попала,
Вся под пыреем и сивцом.
Спокойно заяц под кустом
Мог отдыхать здесь на приволье:
Соха вовек здесь не ходила.
Тоскливо, неприютно было
В пустом и одичалом поле.
Не с лошадьми и не с волами,
А так вот, с голыми руками
Пришел сюда Михал весною.
Тяни соху хоть сам с семьею,
С женой, со всеми малышами!
Но всё же твердыми ногами
Ступил он на пустырь бесплодный.
«Не плачь, не будешь здесь голодной;
Бог даст, помалу разживемся
И, может быть, добра дождемся,—
Так утешал Михал жену,—
Живыми не пойдем ко дну!
Земли же — глянь! Не схватишь глазом!..»
И за свое хозяйство сразу
Он взялся, не жалея сил,
Копя, коровку раздобыл,
Завел свиней, две-три овечки.
А из деревни той порою
Антось с сохой и бороною
Приехал к брату и под гречку
Вспахал у леса клин немалый.
И оживать та пустошь стала.
Запахло взрытой целиною,
Как бы сам бог над той землею
Прошел и ласково взглянул.
Антось упорно спину гнул
И в землю вкладывал все силы.
И вот, как будто из могилы,
На белый свет травинкой чистой,
Густою щеткой бархатистой
Ростки выходят из земельки.
И как ребенок в колыбельке,
Что крепнет, быстро подрастает
И уж головку поднимает,
Мир озирая удивленно,—
Так малый стебелек зеленый

Стремится к солнцу лепестками,
Как к матери дитя руками.
Меж тем ребята подрастали,
В работе старшим помогали.
Хозяйство крепло постепенно:
В косьбу луга запахли сеном,
На поле важно, сановито
Рядами встали копны жита,
Украсив золотом поляны,
А ■ огороде мак багряный,
Раскрыв нарядные листочки,
Сплетал из них свои веночки
Вокруг головки чуть склоненной,
Такой пригожей и зеленой.

И часто ■ добрую погоду
Михась, идя домой с обхода,
Хоть чувствовал, что ноют ноги,
А всё ж сворачивал с дороги
И делал круг, — как утерпеть,
Чтоб не зайти, не поглядеть
На рожь хозяйскими глазами?
Идет, а ветер с колосками
Ведет приятный разговор.
Всё леснику ласкает взор.
Пройдет он, обогнув лесок,
Весь клин и в пальцы осторожно,
Еще зеленый и порожний,
Возьмет усатый колосок.
Осмотрит с ласкою во взгляде
И нежно так рукой погладит,
Как бы сыночка своего,
И прояснится взор его.

Тот уголок глухой и дикий
Старанье дяди, труд великий
В короткий срок преобразили,
Красой, богатством наделили.
Всё зацвело, загомонило,
Как будто бы живая сила
От сна природу пробудила.
Гумно полнело с каждым годом,
И богател сарай приплодом,
И начал лишний грош водиться,
Был хлеб, и было чем прикрыться,—

Всё в дом пришло, где жил Михась.
Давно уже и мать сжилась
С тем уголком, забыв про горе,
А ряд кувшинов на заборе
Гласил открыто, что дела
Хозяйка хорошо вела,
Что молока в хозяйстве вволю.

В сарайчике, при самом поле,
Свинья, как хворая, стонала,
Хотя болезней знать не знала.
Уж так велит ее натура:
Стонать и нос держать понуро —
Мол, тяжело ей жить на свете.
А поросятки, ее дети,
Всему, казалось, удивлялись
И, весело визжа, толкались.
А вот семья другой породы —
Десяток кур, петух дородный —
Перед крыльцом червей искала;
Цыплят наседка призывала,
Сбиваясь в кучку поплотней,
Они послушно шли за ней.
Росло хозяйство молодое,
Трудом тяжелым нажитое.

Подчас ненастною весною
Теплом повеет, тишиною,
И облаков густых завеса
Вдруг разорвется, опадет,
И солнце ласково блеснет
Над нивами, над шумным лесом,—
На землю яркий свет прольется,
И всё кругом повеселеет,
На миг притихнет, присмиреет,
Глядишь — и вот уже сдается:
Навеки сгинуло ненастье,
А в мире лишь покой и счастье.

Но так ли это? Вдруг нежданный
Завоет ветер ураганный,
И даль полей печальной станет,
Покой недолгий в вечность канет,
На всем угрюмости следы,
Всё с замираньем ждет беды.

Вот так и в жизни: мчатся волны,
То радости, то горя полны,
Одна сменяется другою.
И не успел Михал с семьею
Пяти годков прожить в покое,
Как слухи стали появляться,
И сам лесничий намекал,
Чтоб в скором времени Михал
Готовился переселяться,
С углом обжитым расставаться.
И эта весть семью смутила,
К труду охоту всю отбила:
Опять клади здоровье, силы
В чужую землю, в дол постылый,
Соленым потом обливайся,
Навел порядок — собирайся
И вновь иди отсюда в гости…
Эх вы, паны! Эх, егомости!

V · ПЕРЕСЕЛЕНЬЕ

Весенних дней Михал с семьею
Тревожно ждал: всегда весною
В лесничестве перетасовка
Объездчиков и лесников —
Уж тут порядок был таков.

Как ни вывертывайся ловко,
Лесничий к просьбам глух и нем,
Его не прошибешь ничем,
Ну словно бык какой упрется.
«А может, даст бог, перетрется
И тут годок иль два пробудем?» —
Не веря ни себе, ни людям,
Всё ж, хоть и робко, наш Михал
Жену и брата утешал.

Но вот на «сессии» Михала
К себе лесничий вызывает.
«Ну, это что-то означает,
И уж добра тут, верно, мало».
Он в канцелярию приходит
И глаз с лесничего не сводит.
«Ага, ты тут! Ну, человече,
Вяжи пожитки и в Поречье —
Подсохнет чуть — перебирайся,
Да перед пасхой постарайся
На новом месте основаться.
Ну, с богом, нечего бояться!»
— «За что ж немилость мне такая? —
Спросил, растерянно моргая,
Михась.— Иль в чем я провинился?
Иль пан вельможный рассердился?
Ведь я не крал, трудился честно,
Моя работа всем известна,
За что ж нас пан перемещает?»
Лесничий строгий взгляд бросает:
«Мне человек там нужен верный,
Известный службою примерной,
Такой, как ты, лесник ретивый,
А не гуляка нерадивый.
Поречье — место неплохое,
Хоть поле там и небольшое,
Зато лугов богатых много.
И хлеб, и каша будет. С богом!
Пока я жив — не пропадешь,
Где лучше службу ты найдешь?
Держись за место и старайся,
Стеснять не буду — разживайся».
Михал пошел домой в раздумье,
А по дороге к тетке Фруме
Решил свернуть и выпить малость,

Чтоб голова бодрей держалась.
И стало впрямь светлей от хмеля:
«Чего боюсь я, в самом деле?
Меня лесничий уважает,
По службе вроде повышает.
А место, правда, неплохое».

«И-эх! Житье ты наше зло-о-ое!» —
Запел Михал в тиши лесной,
Знакомой тропкою шагая
И песне в такт ружьем махая.
Скорей бы уж прийти домой
Да новостями поделиться.
Идет он смело, не боится
Проборки дома за горелку,—
Ну, выпил сущую безделку,
Ведь с горя чарку опрокинул.
Вновь на Михася мрак нахлынул,
В душе тревогою разлился.
И он внезапно разозлился.
А на кого? За что? Не знал.
Иль, может, злость он напускал,
Чтоб дома женка не ругалась,
Тем боле что уж показалась
Его усадьба за пригорком,—
Ох, будет все-таки проборка!

Михал вошел не сразу в хату,
Он к стенке хлева привалился
И так в свинью глазами впился,
Как будто в цирке где, за плату.
Потом, кренясь, в гумно зашел,
С Антосем разговор завел.
И после уж ровней как можно
Побрел к крылечку осторожно.
Но как Михась наш ни старался,
Чуть-чуть, а все-таки качался.
Антось давно заметил это:
«Плывет, как панская карета!»
Михал, чтоб отвратить атаку:
«Ей-богу, хмеля в рот не брал!»
Зашел на пчельник, постоял,
В сенях же изругал собаку,
Что худо хату охраняет,
Чужих не чует и не лает,

За зайцем в поле не бежит
И всякий раз лишь норовит
Скорее затесаться в хату.
«Ах, лодырь ты, дурак лохматый!
Беги, бреши, чтоб слышно было!
Горшечник! Чертово ты рыло!»
Пса на все корки разбранив,
Михась ружье с плеча снимает,
На ржавый гвоздь его цепляет
И в хату входит, приуныв.
Молчит, глаза отвел в сторонку,
Чтоб сразу не узнала женка:
Ведь если только скажешь слово,
Дохнешь — и влип уже, готово!
«И где ты этак налупился?
А, чтоб ты, сыч, смолы напился! —
Жена накинулась сердито.
— Пропьешь ведь разум, волокита!
Хоть в пост бы, ирод, воздержался,
Не зря свиньей, знать, любовался!»
— «А в пост, скажи, ругаться можно?
Ведь это, мать моя, безбожно! —
Смеясь, ответил ей Михал.—
Я ж под забором не лежал.
Ну, перестань кричать, не лайся.
В дорогу лучше собирайся!»
— «Да ты совсем сдурел. Хорош!
Куда в дорогу? Что плетешь?» —
Жена к Михасю подступила,
Но сразу тон переменила,
Почуяв правду. Как иглою,
Пронзило сердце ей тоскою.
К отцу придвинулись ребята.
Как раз вошел и дядя в хату.
«Так вот, Антось, переезжаем.
Последний час тут доживаем».
— «Куда?» — «В Поречье, брат, в болото!»
— «Чтоб треснуть пану! Вот забота!
В какую глушь он загоняет!» —
Антось Поречье проклинает.
А мать вздохнула: «Трудно, трудно!»
И сразу в хате стало смутно,
Как будто из углов и щелей,
Где пятна, мох, суки чернели,
Все беды вдруг повыползали

И так сурово озирали
Больших и малых, скарб их нищий,
Их неприглядное жилище,
Что люди руки опустили
И разом речи прекратили.
Почти без сил сидела мать,—
Сказать легко — переезжать!
Ведь как-никак тут обжились,
На ноги было поднялись.
Пожить еще б годочек тихо!
Так нет, опять такое лихо —
Пожитки собирай, трясись
По колеям, с добром, с семьею,
Как раз в распутицу, весною.
«Где наше, брат, не пропадало! —
Сказал Михал.— Трудней бывало!
Иль только света, что в окошке?
Ну что ж! Помаемся немножко,
А там приладимся за лето.
Не сыщешь ямы горше этой.
Где здесь покос? Идти устанешь!
А там ведь близко, возле дома.
Поречье мне насквозь знакомо.
Луга что море — не оглянешь
И как в венке стоит там хата.
Грибов и ягод — страх богато!
И детям будет веселее...»
— «Поедем, тятенька, скорее!
Грибы я быстро собираю
И, где какой, заране знаю!» —
Костусь в ладоши бьет и скачет.
А мать от горя чуть не плачет.
«С одних грибов, брат, не запляшешь.
Вот что про хлеб ты нам расскажешь? —
Спросил Антось уже сердито.—
Где там посеять можно жито?
Земли — лишь бабке старой сесть!
Ведь это вроде в петлю лезть!»
— «И ничего, брат, не попишешь,
Живем не под своею крышей...»
— «Ему, как выпил, горя мало!» —
На батьку снова мать напала.
«Мне, думаешь ты, очень сладко?
Тут ясно сказано и кратко,
А с паном не затеешь спора,

Ступай — и всё, без разговора!
А нет — так вон! С куста ворона,
А семь — на куст... Все люди стонут,
Хлеб не легко теперь дается!
Пустым быть месту не придется.
Не будет нас — другой там сядет,
Не разбирая и не глядя,
Какой надел лесничий дал».
— «Так оно так, да жаль труда,
Ведь сколько сил здесь положили
И землю славно угноили.
А вышло, что напрасно бились
И столько тяжких лет трудились
На черта лысого с болота!
Придет на наше место кто-то
Плоды чужие пожинать
И никаких забот не знать.
Спасибо он за то не скажет,
А фигу лишь тебе покажет».
— «Ну что ж поделать, коль такая
Нам доля выпала лихая».

На третий день пришли подводы,
Все свояки поприезжали —
Делить и радость и печали,
Как будто ехали всем родом
На ярмарку под рождество
Иль на иное торжество.
И суета пошла большая:
Была открыта кладовая
И сени настежь. Как попало
Добро крестьянское лежало,
Всё громоздилось без разбора.
Кадушки, ведра у забора
В траве на время приютились,
А возле них горшки толпились,
Ушаты старые дремали
И кротко очереди ждали.
И тут же сбоку, словно пьяный,
Навой приткнулся деревянный.
Верстак разобранный валялся,
А на веревке мех болтался.
Пустела хата. Стены в ней
Как будто сделались темней.
Всё поразметано кругом,

Всё не на месте, всё вверх дном,—
Совсем чужой казалась хата.
Ухваты, вилы и лопата
Теперь в одном углу стояли.
А гвозди тут и там торчали
По стенам голым, как щетина.
Сновали дети и мужчины,
На двор пожитки каждый нес
И там укладывал на воз.
А мать сундук свой паковала
И мелочь всякую сбирала.
Все суетились деловито,
Как в муравейнике разрытом,
До нитки всё с собою брали —
Подводы на глазах вспухали.

Когда же кончили грузиться,
Зашли все в хату подкрепиться.
Меж стен понурых, невеселых,
Таких обобранных и голых,
Остался стол один на месте,
Чтобы в последний раз накрыться,
Дать людям посидеть, проститься,
Побыть еще минутку вместе
И выпить чарочку-другую
За жизнь, за долю молодую.

Сошлись: Базыль, Антось Татьянин,
Карусь Дивак (он скрыл в бурьяне
Рогач, и вилы, и две оси,
Снеся их тайно от Антося),
Еще Антось, Павлюк Куртатый,
Стецок, Казюк Скоробогатый
Да брат Михася и Антося,—
Мужчин немало набралося.
И вот пошла по кругу чарка,
Беседа разгорелась жарко.
Один Антось уже смеется,
Свой мелкий хохот рассыпая,
Аж голова его седая,
С широкой плешиной, трясется.
«Да ты, брат Ганка, зря томишься,
Вот выпей — враз развеселишься.
Поможет бог вам в жизни новой!»
— «Ну, будьте ж крепеньки, здоровы!

— «Э, выпей чисто! Что за баба!»
— «Нет, не годится! Пьешь ты слабо!» —
Мужчины дружно загудели
И так со всех сторон насели,
Что Ганна всё же покорилась
И трижды к чарке приложилась.
«Вот это дело! Молодчина!
Пусть будет доброй к вам судьбина!»
— «Ой, буду пьяной! Зашатает!»
— «Костей горелка не ломает! —
Кричит Базыль: — Здоров будь, Павел!» —
И, голову свою закинув,
Он ловко чарку опрокинул,
За ней кус хлеба в рот отправил,
Такой, что и двоим бы впору.
Не тратя слов, мужчины споро
За чаркой чарку осушают,
Хозяевам добра желают.

Карусь Дивак же той порой
С осями бегал как шальной,
В своем возу их глубже прятал.
Потом туда же воровато
Рогач и вилы запихал,
Чтоб не увидел их Михал,
И воз поставил чуть не в садик,
Решив заране ехать сзади.

Теперь уж вышли все из хаты.
«Ну, шевелись, Скоробогатый! —
Взяв кнут, Базыль сказал соседу.—
Я за тобою, брат, поеду».
И ряд повозок понемногу
Со скрипом тронулся в дорогу
И в лес чуть видною тропою
Поплелся длинной чередою.
И тяжко, тяжко Ганне стало,
В груди как будто что упало.
Тоскою сердце защемило,
Всё разом сделалось немило,
И ей уж больше не терпелось —
Бежать отсюда вон хотелось,
Лишь бы углов не видеть голых
И стен пустых и невеселых.
Уж конь запряжен, поджидает,

Копытом бьет нетерпеливо.
Мать напоследок торопливо
Обычай старый исполняет:
Кладет кусочек хлеба с солью
На видном месте в зауголье.
Еще раз глянула устало
На хату, где от быстрых сборов
Кой-что из мелочи осталось.
«Ну, мать, мы трогаем! Ты скоро?» —
Михал кричит ей со двора.
И вправду уж давно пора!
Вновь сердце, холодея, сжалось;
Крестясь и плача, мать забралась
На воз, где малые сидели,
Приладясь на домашней клади.
А старшие, Алесь и Владя,
Коров погнали за возами;
Последний раз между ветвями
Пустая хата показалась
И за пригорком потерялась.
Одна труба лишь сиротливо
Торчала меж кустов тоскливо,
А шест колодца в вышине
Как бы дивился тишине.
Гумно печально вслед смотрело
И, думалось, спросить хотело:
Куда они все уезжают?
Зачем одних нас оставляют?

VI · ОКОЛО ЗЕМЛЯНКИ

Как для меня отрадно будет,
Коль эти близкие мне люди
В душе у вас хоть на часок
Занять сумеют уголок.
Конечно, жизнь их не ярка,

От шумной славы далека.
Про них сказаний не слагают,
И в песнях их не величают.
Вот только ветры, что к заборам,
Среди завьюженных просторов,
Холодный снег несут-сгребают
И бедным людям напевают
О доле горькой их, постылой,
И плачут, стонут над могилой,
Где селянина кости тлеют,—
Одни лишь ветры их жалеют.
Но ведь не каждый разберет,
Что ветер между хат поет,
О ком так жалостно рыдает
И песни для кого слагает.
Отцов не долго помнят дети,
А уж простые люди эти
Уходят без следа. Такая
У бедняка судьба лихая:
Намучиться, нагореваться
И в неизвестности остаться.
Забвенье — общий жребий их
И у своих и у чужих.
И всякий раз мне горько станет,
Когда увижу на кургане
Приют последний селянина.
Стоит там крестик-сиротина,
Весь убран мохом седовласым,
Холстиной белой опоясан.
Кого зарыли здесь, рыдая?
Девчина, может, молодая
В расцвете красоты и силы
Сошла без времени в могилу?
Иль славный хлопец-молодчина?
Молчит могила селянина.
Никто не скажет, кто в ней спит.
И душу мне тоска теснит:
Ведь тут закопаны навеки
Надежды, радость человека,
И горе, и беда глухая,
Жизнь беспросветная людская.
Мои друзья не имениты,
Они ничем не знамениты,
На вид невзрачны, захудалы
И хоть по-своему удалы,

Но удальцами не слывут.
Живут, мужичий крест несут
И злую долю терпят тихо,
Добра не видя из-за лиха.

Что делать? Я и сам бы рад
Не знать тех мук и тех неправд,
Что на своем горбу, как камень,
Несет народ простой веками.
Но горькой правды не схоронишь,
Ее лукавством не отгонишь.
Да и зачем? Спаси нас боже!
А правда мне всего дороже!
Обучен правде я отцом,
Так с ней и дальше мы пойдем.

День добрый, новая сторонка!
Встречай ты нас, как мать ребенка
В час после длительной разлуки,
И распахни с приветом руки
Тем, кто, измучившись в неволе,
Пришел к тебе за светлой долей.
Взгляни ты взором, полным ласки,
Овей крылом чудесной сказки,
Чтоб людям эта жизнь-дорога
Дала часов счастливых много;
Надеждой распрями нам груди —
Ведь мы твои, земелька, люди!

Сперва убогим, запустелым
Поречье это показалось
И грусть в душе заколыхалась
От вида тех берез замшелых,
Что на болоте меж кустами
Шумели голыми ветвями.
Двор, хата были в беспорядке,
Жердины изгороди шаткой
Перекосились, разъезжались,
А щепки кучками валялись
И во дворе, и на задворках;
Хлев чуть держался на подпорках;
Гумно под крышей поседелой
Тряслось от ветра и скрипело;
Повети, погреб — всё кругом
Тут говорило об одном:

О непорядке, запустенье
И о хозяйском нераденье.
Слезами Ганна заливалась —
Такою ямой ей казалась
Гнилая хата в три оконца!
Порог она переступила —
О, как здесь бедно, боже милый!
Да светит ли когда тут солнце!
Так сыро, тесно, нелюдимо,
И всё [redacted] грязи непроходимой:
Печь, скамьи, стол, окошки, стены!
Из всех углов пахнуло тленом
И словно неприязнью скрытой.
Земля, как оспою, изрыта.
Видать, задерживаться тут
Надолго люди не желали,
Из хаты грязь не убирали:
Придут другие — уберут.

Уже растаяли снега,
И дружно в поле рокотали
Ручьи и под водой скрывали
Овраги, рвы и берега,
От зимних снов леса будили
И людям душу веселили...
Всё понемногу оживлялось:
На ветке почка наливалась,
Она листочек потаенный,
Пахучий, клейкий и зеленый,
Под солнцем развернуть старалась.
А сосны старые и ели
Любовно, ласково глядели,
Далеко простирая ветки,
Как их потомки-малолетки
Стояли ровной чередой,
Склоняясь к солнцу головой.
В лесах дрозды уже свистали,
В болотах кулики кричали,
А высоко под небесами
И поутру и вечерами
Был слышен гомон журавлиный,
И омертвелые долины
Будил их вольный, звонкий клик,
Как будто птичий тот язык
Приветствовал издалека

Родные чащи тростника...
Хотелось жить, и ввысь подняться,
И лучшей доли добиваться.
Грудь раздавалась, крепли силы,
И белый свет казался милым.

Помалу день за днем в Поречье
(Таков характер человечий!)
Сживались с местом, привыкали,
Гнездо былое забывали,
И через две иль три недели
Уж веселей вокруг глядели.
Постройки, что недавно гнили,
Как будто сразу подменили.
Их осмотрел Антось, подправил
И новые столбы поставил
В гнилой забор; весь хлам убрали;
В оконцах стекла засверкали;
Отмыли скамьи добела,
И жизнь по-новому пошла.

Но через год беда: пожар!
Сгорели хата и амбар,
И утварь вся, и вся одежа
Внезапно, как от кары божьей.
Мужчин же не было — с утра
Поразбрелися со двора:
Один на службу, а другой
Пахал поляну у болота,
С каймой зеленой очерета;
Ушел и Владик за травой.
И что ж с малютками своими
Тут сделать женщина могла?
Сгорело всё у них дотла,
Растаяло в огне и дыме.
С добром, накопленным годами,
Сундук и тот пожрало пламя.
Там были Ганнины пожитки,
Платки, полотна, ленты, свитки.
Сгорела полочка с богами
И сорок семь рублей деньгами.
Костуська, правда, не боялся,
С пожаром яростно сражался:
Солому скидывал с постели,
Когда овчины уж горели,

И долго с нею он носился,
Покуда сруб не повалился.
Беда, беда! Куда деваться?
Куда от холода спасаться?
И мать в несчастные те дни
С детьми ютилась у родни.
А на горелом месте бойко
Вставала новая постройка —
Землянка, будочка простая,
В одно окошечко, кривая,—
До лучших дней сойдет и это...
А солнце шло уже на лето.
Кой-как, терпя, перебивались,
С недолей горькою спознались.
Вблизи землянки чуть заметно
Мерцал очаг огнем заветным,
Но всё ж не гас он. Вечерами
Тут хлопотала мать с горшками,
Семейству ужин собирала.
Тогда местечко оживало:
Смеялись дети, суетились,
Как рыба в сетке, ворошились,
Поленца, щепки подбирали
И ловко их в огонь кидали,
И пламя прыгало проворно,
Оно как будто бы смеялось,
То своевольно кверху рвалось,
То расстилалось вниз покорно.
И ветер хитрый не зевал,
Он из-за хатки налетал,
Внезапно на костер кидался,
Огонь туда-сюда метался.
А на дворе уж вечереет,
И ночь близка, и мрак густеет,
Огонь цвета свои меняет,
Блеск желто-красный принимает.
Смолкают птицы в темном лесе,
Баранчик божий в поднебесье
Печально блеет над болотом,
Как будто ищет там кого-то.
И смутный звук в тиши болот,
Когда вечерний мрак встает,
На сердце грустью отдается,
Уныньем тихим в душу льется
И думы смутные наводит,

Они приходят и уходят,
Как облака в часы заката.
Природа тишиной объята...
Работу кончив, почивают
Все старшие — кто [redacted] хатке спит,
Кто на дворе вовсю храпит,—
Покой их звезды охраняют.
Бывало, часто вечерами,
Чуть-чуть поддерживая пламя,
Алесь и Костусь засидятся.
Когда ж совсем начнет смеркаться
И в небе искры замигают,
Томить их страхи начинают.
Тогда они друг к дружке жмутся,
Но все-таки не признаются,
Что страшно им во мраке ночи.
«Алесь, ты чуешь, как хохочет
В березняке баранчик божий?
А знаешь, брат, с чем это схоже?
Послушай-ка, мне всё сдается:
Антось Татьянин так смеется!» —
И хлопцы вдруг захохотали,
Но сразу смех свой оборвали.
И вновь покой. Костер пылает.
Кругом густая тьма свисает
И хочет пламя золотое,
Что, словно сердце молодое,
В тенетах тьмы огонь рождает,
Скорей задуть. Оно серчает,
Порою брызнет и прорвется,
И тьма в испуге отшатнется
На шаг, как будто обожглась.
Огонь блестит, волной струясь.
Поленья тихо догорают,
Спокойно искры улетают
И быстро гаснут без следочка.
Уж поздний час. Глухая ночка.
Сидят ребята молчаливо
И озираются пугливо.
А в их фантазии ребячьей
(Ой, кто-то стонет, кто-то плачет!)
Ночные призраки летят:
Вон змей крылатый тяжко дышит,
В бору же страшный голос слышен —
То, верно, колдуны кричат.

А каждый куст в себе таит
Того, кто всюду норовит
Пройти, пролезть с мешком, с клюкою,
С седою длинной бородою,
Кто ребятишек забирает,
След бородою заметает.
Из-под нахмуренных небес
Глядит недвижный, смутный лес,
Беду во мраке укрывая.
Блуждает нечисть там ночная.
Мертвец пригнулся под ветвями,
В ребят уставился очами.
А вдруг он черною рукою
Положит крест перед собою,
Скакнет на них, отнимет силу
И унесет с собой в могилу?
Там волк блуждает в чаще темной;
Разбойник яростный, бездомный,
Грозясь, трясет над головой
Окровавленной булавой;
Безумный бегает, рыдает,
Кого не встретит, всех кусает...
«Ну, что, брат Костусь, ты дрожишь?
Куда так пристально глядишь? —
Алесь тихонько вопрошает,
Но рук его не выпускает.—
Иль видишь что?» — «Нет, ничего!
Всё тихо». А у самого
Тревога к сердцу подползает...
«Пойдем-ка лучше, брат, домой?»
Алесь кивает головой.
И братья за руки берутся,
В землянку со всех ног несутся.

VII · ДЯДЯ-ПОВАР

Частенько у детей в полоне
Бывал наш дядя, наш Антоний,—
Обступят мигом, увлекут
И от работы оторвут.
Веди на речку их иль в лицах

Представь им сказку-небылицу,
То на плечах своих таскай,
То на вопросы отвечай:
Как травка каждая зовется,
Куда волна речная льется,
Откуда всё пошло на свете?
Души не чаял дядя в детях,
Он был их другом и судьею.
Когда, случалось, меж собою
Поспорят иль передерутся —
К кому на суд они сойдутся?
Один судья у них — Антось!
Ох, славно с дядей им жилось!
Еще заметим: дядя с ними
Вел разговоры, как с большими.
С детьми он спорил, совещался —
Как равный с равными держался!
Когда же с ним кто не поладит,
Антоний только ус погладит,
Но не промолвит даже слова,—
Без слов парнишку озорного
Умел задеть наш дядя больно:
«Ах, он такой! Ну что ж?.. Довольно.—
Минутку подождет молчком,
Кисет достанет и закурит,
Чуть-чуть глаза свои прищурит,
Как будто уж забыл о том,
Что на кого-то рассердился.—
А как овес наш уродился?
Сходить бы в Липово взглянуть!»
Ох и заманчив этот путь!
Отлично дети понимают,
Куда он удочку бросает!
Пойти с ним в Липово! Ах, боже!
Кто устоять пред этим может?
Ведь это ж праздник! Да какой!
И всё упрямство вмиг долой,
Упрямец сразу мягким станет,
Прикладывай его хоть к ране.
А чем же Липово так мило?
Чем так детей оно манило?
И что за Липово такое?
А это — поле молодое
Среди лесов глухих, далеко;
Там на просторе синеоком

Роскошно нивы колыхались,
Цветы, как звезды, красовались!
Дорожки, холмики, полянки,
Малинник, елочки-смуглянки,
Где бабочек кружились стаи,
На солнце крыльями блистая,
Жучки, кузнечики трещали
И в гимн житью свой звон сливали.
И каждый раз туда весною
Шли люди шумною толпою,
Делянки леса корчевали —
За третий сноп их засевали:
Один — панам, а два — себе...
Ну как тут усидеть в избе?
Есть чем буяну соблазниться!
Спешит он с дядей помириться.

А коль пойдешь туда лесами,
Наверно встретишься с лосями,
На зайцев, белок наглядишься,
На волчью нору подивишься.
Там Озерко и «чертов камень»,
Он на холме лежит веками,
Обросший густо серым мхом,
А сам — размером с добрый дом.
Чудес иных еще немало
Дорога [redacted] Липово скрывала,
Но цель иная всех сильней
Влекла в тот путь сердца детей:
Чуть вбок свернуть и в гости к тетке
Зайти хотя б на миг короткий,—
Терезой тетку эту звали.
Как ласково их там встречали,
Какой глазуньей угощали,—
Шипит, поет на сковородке!
Всех заглянуть тянуло к тетке.
Так угостятся карапузы,
Что хоть волчком вертись на пузе.

О, дядя много знал уловок
Смирить озорника любого!
Сидеть ли с удочкой над речкой,
Бродить ли по грибным местечкам,
Скворцам веселым ладить дом
Иль ехать к мельнице с зерном —

Детей всё это так пленяло,
И, словно ветром, злость сдувало.
Был дядя мастер на все руки
И славный выдумщик на штуки —
И лук, и дудку смастерит,
А чтоб придать им лучший вид,
Узор нарежет со стараньем.
А в Свержень сходит — купит пряник.
И дети так его любили,
Что по пятам за ним ходили.
А здесь, в глуши, живя в землянке,
Средь чащи леса, на полянке,
Они еще сильней сдружились,
Душой друг к другу прилепились.
«Э, брат, чего же мы зеваем,
Березы сок не испытаем?
Какой он здесь, на месте новом,—
Быть может, слаще, чем медовый?»
— «Ой, дядечка! Мой золотой!
Добудь нам соку, дорогой!»
— «Возьми, возьми меня с собою!» —
И вот веселою гурьбою
Вкруг дяди дети суетятся.
А он уж начал собираться:
Достал топор и буравок,
Доски обрубок приволок
Для желобов и на подставки
И два горшка взял из-под лавки.
«Ну, хлопцы, кто ж со мной идет?»
— «Я!»
— «Я!»
— «И я!» — не отстает
От всех малютка Михалинка.
«Куда тебе? Ты погоди —
Залезь на печку и сиди»,—
Напали братья на девчинку.
Та — в слезы, вся дрожит, рыдает.
«Ну что ты? Брось! Не плачь, родная! —
Антось малютку утешает,
Ей нос подолом вытирает.—
Пускай идет. А вам, друзья,
Сестренку обижать нельзя».
А те уже в лесу мелькают,
Шумят, друг друга окликают,
Как школьники, что в час веселый
На волю вырвались из школы.

Возглавив этот рой шумливый,
Антось идет неторопливо,
Отыскивая зорким оком
Березу с добрым сладким соком.
Под легким взмахом топора
Раздалась хрупкая кора.
Антось лоток к стволу приправил
И кринку под лоток поставил.
И капли полились, как слезы,
По розовой коре березы;
Они так жалобно звенели,
Что дети смолкли, присмирели,
Как будто им неловко стало
Смотреть на рану, что зияла,
На капли, что текли, сверкая,
Родимый ствол свой покидая.

Я помню день тот. Вечерело.
Зашло уж солнышко. Темнело.
Костер ребята разложили,
Поленьев, сучьев натащили,
И дядя тут же, свитку сняв,
Сидел со всеми у огня
На корточках, склонившись низко.
Пред ним стояли кринка, миска,
Корзина с бульбой, жбан пузатый.
«Алесь! А ну-ка мчись до хаты,
Возьми там терку поновее!
Ну, шевелись, старик, живее!»
Вкруг дяди хлопчики сидели,
Разинув рты на всё глядели,
А он картошку перемыл
И ну тереть что было сил.
Хозяйкам всем на посрамленье
И поварам на удивленье
Он клецок наварить решил
На свой манер, от всех отличный,—
Не так, как варят их обычно
Хозяйки чванные в дому.
Нет, нос утрет он кой-кому!
Что женщины? Ловки лишь ■ споре,
Язык не держат на запоре,
Над нами любят верховодить,
Чтоб было всё по ихней моде,—
Такой порядок завели,
А ты хоть морщись, но хвали.

Но пусть увидит хоть одна,
Что их зазнайству грош цена.
Он клецок сам таких наварит,
Каких не только мы, а баре
Не ели на своем веку,—
В густом березовом соку!
А сок такой отменно чистый,
На редкость сладкий, сахаристый,
И он виновником был главным,
Что поздней ночью у костра
Гурьбой сидела детвора,
О кушанье мечтая славном.
«Ну, братцы, ужин будет чудо,
Сготовлю царское вам блюдо!»
На дядю вновь мальцы взглянули
И жадно так слюну глотнули.
«Чего же руки вы сложили?
В огонь бы сучьев подвалили,
Не то сейчас потухнет! Живо!»
Смотрели дети, как на диво,
На то, как, тесто разминая
И клецки в миску опуская,
Кухарил дядя наш завзято.
А чугунок, как пан пузатый,
Шумел, пыхтел пред детворою,—
Ведь с соком он, а не с водою!
Вот дядя миску поднимает,
Покрышку с чугунка снимает
И клецки, забирая ложкой,
В него кидает понемножку.
Опустит ложку, помешает
И вновь другую набирает.
Ребята даже с мест вскочили,
Волнуясь, дядю обступили.
«Слышь, дядя, может быть, готово?» —
Терзаясь, Костусь вставил слово.
«Уж больно быстры вы, парнишки,
А ну-ка снова по дровишки! —
Входя в азарт, вскричал Антось.—
Пускай проварятся насквозь!
Ох, блюдо будет — объеденье!»
И снова все от нетерпенья
Томятся и слюну глотают,
Очей с Антося не спускают.
Но вот желанная минута
Пришла. «Теперь сварились будто!» —

Промолвил дядя, все вздохнули
Так, словно гору с плеч столкнули,
И ложки в тот же миг схватили.
«А вдруг мы их переварили?» —
Алесь заметил боязливо.
«Ну вот еще, то было б диво,—
Алесю Костусь возражает,—
Не бойся, дядя лучше знает...
Гляди, вон знатная галушка,
Как тот волдырь, что у Павлушки!»
И — ха-ха-ха! — захохотали.
«А чтоб вас лешие побрали,—
Сказал Антось, и сам смеется,
Аж ложка с клецками трясется.—
Вот языки пораспускали,
Не дам вам клецок и нюхнуть!» —
И дядя стал на ложку дуть,
Ко рту подносит осторожно...
Нет! Описать мне невозможно
Момент ответственный и важный.
Все замерли, молчат, и каждый
Глядит на дядю не дыша,
Ну вся [redacted] живот ушла душа:
«Что? Сладко? Вкусно?» Как клещами,
Антось галушку сжал зубами,
Посмаковал он, улыбнулся,
Взглянул на хлопцев, отвернулся
И вдруг, ни слова не сказав,
Как плюнет, сморщась и привстав,
По чугунку — шарах ногою!
И губы стал тереть рукою
Так, что усы аж затрещали,
А нос и щеки запылали.
Все вскрикнули от изумленья.
Смешон был дядя в то мгновенье —
Над опустевшим чугунком
Стоял он с ложкой, с батожком,
Которым уголья ворочал.
Алесь, присев, как захохочет,
И Костусь с ним,— пошла потеха!
Здесь столько шуток было, смеха,
Что всё трясло и колотило
И дядю даже захватило.
«Ну, дядя, вкусно, а? Признайся!»
— «Тьфу, в рот их взять и не пытайся!»

VIII · СМЕРТЬ ЛЕСНИЧЕГО

«Михал! Михал! — внезапный крик
В рассветной тишине возник
У хатки темной за стеною —
И частый стук в окно рукою.—
Михал, вставай же, одевайся!»

— «А, кто там?» — «Я! Скорей сбирайся!
Лесничий помер!» — «Быть не может!» —
Михал вскочил. «Ох, боже, боже!
Да как могло всё это статься?
Ведь он уж начал поправляться!
Другой сказал бы — не поверил!»
Но тут объездчик, пан Ксаверий,
С печальной вестью прибыл сам.
«Пусть добрый пан заглянет к нам»,—
Михал открыл пред гостем двери.
Через порог шагнул Ксаверий,
Вошел и словно оступился,
Растерянно остановился:
Ведь тут и шагу не шагнешь,
Да и спины не разогнешь!
Как можно жить в таком закутке?
Кажись, просторней в песьей будке.
«Садитесь, пане, отдохните.
Вот наша хата, поглядите»,—
Михал с колоды пыль смахнул,
Ксаверий молча сел, вздохнул.
Он был мужчина пожилой.
«Ах, как же это, боже мой!
С чего так скоро пан собрался?
Позавчера я с ним видался,
Доволен, весел был, шутил,
Подробно обо всем спросил»,—
Михал промолвил, одеваясь.
«Да, смерть крушит, не разбираясь,
И никому не смотрит в зубы.
Гадюкой черной из-под сруба
Вдруг подползет и всадит жало.
А много прожил ты иль мало,
Богатый иль бобыль с сумою,
С душою доброй или злою —
Ей всё равно. А мы-то бьемся,
Хлопочем да куда-то рвемся.
А для чего, спроси,— не знаем,
Так, не узнав, и помираем».
— «Так это, верно, пан Ксаверий,
Нам от рожденья путь измерен,
Давно для каждого на небе
Особый уготован жребий,
И ходит смерть, как тень, за нами!» —
Сказала Ганна со слезами...

«Ну, я готов! Пора идти!
Поговорим о нем в пути...»

Ксаверий и Михал выходят.
Уж посветлело на восходе.
Над гатью в сумраке дрожащем
Был слышен клик гусей звенящий,—
Они призывно гоготали;
Со свистом утки пролетали;
В туманных лозняках реки
Стонали скорбно кулики.
Михал с Ксаверием шагали
Сквозь чащу леса молчаливо
Да изредка лишь сиротливо
Друг другу горе поверяли.
«Нет у нас пана... Потеряли...» —
Сказал Михась. «Да, был глава,—
Теперь одна живи вдова»,—
Вздохнул опять Ксаверий тяжко.
«Ну, пане, будет перетряска.
Порядков новых жди сейчас!» —
Угрюмо произнес Михась.
«А, верно! Кутерьма начнется,
Без этого не обойдется.
Эх, пан!.. А был такой здоровый,
Не человек, а кряж дубовый!
Раненько дом покинул свой,
Дай, господи, ему покой!» —
С такими шли они речами
То через луг, то хвойниками,
А всей дороги-то — полмили.
Шли и покойника хвалили,
Как это и всегда бывает,
Коль человек вдруг помирает.
«Не злой хозяин был, терпимый
(Пусть почивает со святыми!),
Всегда расспросит, если встретит,
Как ты живешь... Как женка, дети,
Не завелось ли горе в хате...
Что принесешь ему — заплатит,
Рублем одарит иль полтиной,—
Не гнался он за даровщиной».
— «Да, человек был справедливый,
Неприведливый, правдивый!»—
Ксаверий поддержал соседа.

На том и кончилась беседа.
«Начнется свара меж панами,
Местечко это многих манит,
Пустым не будет долгий срок;
Они, как рыбы на горох,
Сюда попрут, и каждый пан
Отдаст последний свой жупан,
Любую службу бросит, дом,
Скажи — придет хоть босиком,—
Так сам с собою рассуждал,
Шагая меж дерев, Михал.—
Но кто же это место схватит?
Кого лесничим князь посадит?
Панов ведь словно зайцев в чаще,
Да горе в том: один — ледащий,
Другой — дурак, а третий — ирод,
Несправедливый и придира,
Как, например, вот Табартовский,
Или подловчий, пан Бяловский.
Назначат этакого ката —
Ох, как своя запахнет хата!
Добра добиться тяжело,
Оно как хрупкое стекло:
Не так дотронешься рукою —
И, глядь, осколки пред тобою!
А зло приходит без подмоги,
Ему открыты все дороги
И все на свете стежки вольны —
То ровно гладки, то окольны,—
Никто его не минет ока».

Так смерть лесничего глубоко
Михалу сердце всколыхнула
И всё вверх дном перевернула.
Тогда-то в первый раз Михала
Мечта заветная объяла:
Купить землицы где-нибудь,
Чтоб панской лямки не тянуть,
Зажить свободно жизнью новой!
Своя земля — вот где основа!

Вставало солнце из-за леса,
Сквозь легких облачков завесу
Лучи, как стрелы, разметало.
А всё живущее встречало

Восход его на ясном небе
И думой о насущном хлебе
Денечек новый начинало,
Когда Михал и пан Ксаверий
Дом увидали с крышей серой.

На горке тихой, невысокой,
От деревеньки недалеко,
Окрай дороги, перед садом
Тянулась панская ограда.
А двор просторный и веселый
Был живностью галдящей полон:
Ходили куры с петухами,
Гордясь знакомством с индюками,
И, распуская хвост на славу,
Гулял павлин с своею павой,
Как пан вельможный, родовитый;
А в уголочке у корыта
Шныряли утки-плескотухи.
Кабан дородный, лопоухий
Бродил свободно меж плетнями,
Смешно тряся окороками,
И сам с собой вел разговор,
Похрюкивая на весь двор.
У самой кухни, под оконцем
Собаки грелися на солнце —
Как видно, тоже панской крови!
Им всё тут было наготове.
Сараи, гумна, будки, клети,
Конюшни, закрома, повети,—
Куда ни поглядишь, кругом
Всё было здесь полно добром.
Но вдруг в хозяйстве этом прочном,
Как в механизме хитром, точном,
Сломался винтик — стоп, машина!
Нежданно выпала пружина.
Григорий, кучер, был без дела,
Сперва побуркивал несмело,
Потом вдруг храбрости набрался,
Ходил багровый и качался:
Хлебнул — не с горя ли? — немного.
«А ну-ка, выйди, недотрога! —
Кухарке крикнул он.— Живее!
Не то вот дам тебе по шее!»
— «Отстань. Еще нашлась забота!

Припер, как лысый черт с болота!»
— «Эх, Настя, спляшем! Сердцу жарко!» —
И, подбоченясь, пред кухаркой,
Присел и встал, расшевелился,
Ногою топнул, закрутился
И заплясал пред ней вприсядку,
Вперед выкидывая пятки.
«А чтоб распух ты, забулдыга,
Ишь петухом каким запрыгал,
Ведь ты ума совсем лишился!
В такой бы день хоть постыдился!
Греха бы, ирод, убоялся!»
Но наш Григор не унимался:
«Пляши валяй и ты, Настуля!
Что ж? Если гули, брат, так гули!
Пан в рай пойдет, а мы с тобою...
Мы — к бесу в омут с головою».
— «Да перестань, покойник в доме!
Пойди проспись-ка на соломе!
Вот пани смотрит на тебя».
— «А я-то кто? Пан кучер я!
Иль ты того не понимаешь?
Зачем Григором называешь?
Зови меня... вельможный пан!»
«Ох, провались! Совсем ты пьян.
Такого пьяницу под стать
Вельможным паном величать.
Смотрите, люди! Нализался!
Как пес на бойне. Вот несчастье!»
— «Но, но! Пойдешь без юбки, Настя!»
— «Отстань! Как муха, привязался».

«Там, на полке, солонина,
Пани петуха смолила,
А в кастрюльке жир густой,
Да не твой! Нет, не твой!»

А дом молчал в тоске суровой.
Еще вчера живой, здоровый,
Сегодня пан был недвижим,
Глух ко всему, чужой живым.
С поселка шляхтичи сходились
И в тихой комнате толпились,
Где гроб с покойником стоял.
«Дай бог ему, чтоб в рай попал! —

Крестились старики, вздыхая,
Седые головы склоняя,
И поминали добрым словом:
— Не скажешь про него дурного!»
Простившись, кучками стояли.
Потом паны съезжаться стали...

Все лесники уж были в сборе,
В парадном стражницком уборе:
В суконных куртках со шнурами,
С большими на груди значками,
В воротниках глухих, зеленых,
На шапках было «R» с короной.
Они теснились у забора
И тихо дожидались, скоро ль
Идти им к пану будет нужно.
Они ему желали дружно
Блаженства вечного и мира,
Крестились, сокрушаясь сиро.
Со стороны глядеть — сдавалось,
Что впрямь они осиротели,
А что на сердце все имели,
То так на сердце и осталось.
Тут только должен я признаться:
Когда уж начало смеркаться
И пана с плачем схоронили,
Все лесники у Фрумы пили.
Амброжик Кубел разгулялся,
Со всеми нежно целовался,
Уже он третью кварту ставил
И по-хозяйски пиром правил.
«Гуляем! Раз поминки, значит,
Должны мы выпить побогаче,—
Кричал Амброжик.— Ну, держись!» —
Перемигнулся он с Михалом
И чарку осушил удало.
«Эй, тетка Фрума, появись!»
В чепце своем вошла она.
«Ну, как живешь ты? Не больна?»
— «Ну, вот, гляди!» — смеется тетка
И смотрит так приятно, кротко,
Что наш Амброжик прямо тает
И Фруму кралей называет.
«Ах, что за шутки, пан Амброжик!»
— «Две кварты для друзей хороших!»

Все оживились, зашумели
И от горелки осмелели,
Пошли плести и вкривь и вкось.
«Подать мне Тэша! — крикнул Лось.—
Распотрошу ему утробу!
Житья не стало от хворобы!
Усы ему сорву под носом
За все придирки и доносы!..»
Абрыцкий Тэш, объятый страхом,
Исчез с их глаз единым махом.

Был поздний час, как тетку Фруму
С веселым хохотом и шумом
Лесная стража покидала.
У всех в глазах земля скакала
И месяц, смехом заливаясь,
По небу прыгал, словно заяц.
Спустя немного разошлись,
И песни сразу полились
То тут, то там, и лес будили,
Как будто это волки выли.

«Ой, домой я приду —
Никого не найду.
Я зарежу кота,
Он, как я, сирота!»

Так пел Амброжик за болотом,
А Пальчик сыпал без заботы:

«Будет меня женка бить,
Некому оборонить!»

Михал же басом распевал,
Как будто молотом ковал:

«Пусть в кармане ни гроша,
Веселилась бы душа!»

IX · НОВЫЙ ЛЕСНИЧИЙ

Когда заря уж занялась,
Вернулся с похорон Михась.
Вошел в землянку, расстегнулся,
Зевнул и с хрустом потянулся,—
Ведь целый день толкался он

И, ночь не спав, был утомлен.
Так сладко-сладко ныло тело —
Скорее отдохнуть хотело.
Жена его не теребила,
Про похороны лишь спросила
И, раз-другой вздохнув по пану,
Сказала: «Спи! А я уж встану»,—
И тотчас стала одеваться,
Чтоб за работу приниматься.
Пошла корову подоила,
Картофель свиньям перемыла.

Лучи восхода золотые
Дерев макушки зажигали,
Сияньем, блеском выстилали
Небес пучины потайные.
«Эй, хлопцы, хлопчики, вставайте!
Скотину в поле выгоняйте!
Давно пора уж! Хватит спать!» —
Алеся, Владю будит мать.
А хлопцы только потянулись
И с боку на бок повернулись.
Тут мать немного постояла
И головою покачала:
«Будить-то жаль! Ох, сны их сладки!
Пускай поспят еще ребятки».

А дядя уж на поле росном
Сохою ткал борозды-кросна.
Но в поле так пырей разросся,
Что руки вспухли у Антося,
Ежеминутно поднимая
Сошник и корни очищая.
«Ну и болото! Нет терпенья!
Не пахота — одно мученье.
Два шага сделаешь и стой,
Воюй тут с нечистью такой.
Да как же раньше-то здесь жили?
С сохой, что ль, вовсе не ходили?
Что можно было тут взрастить,
Коль в землю сошника не вбить?
Конь с борозды одной устал.
Ну и народ, чтоб он пропал!
Так расплодить сорняк на ниве!
Видать, тут жил лайдак ленивый!» —

Антось стоит и размышляет
И поле хмуро озирает.
Но вдруг на солнце кинул взор
И побежал к себе во двор.
«Никак еще коровы дома? —
Спросил он Ганну.— Вот напасть!»
И на гумно к ребятам — шасть.
«Вы что зашились тут в солому?
Вставайте мигом, лоботрясы!
Прошло уже не меньше часа,
Как солнце в небе засветило,
Они же... Хоть воткни им шило!
Эй, хлопцы, говорю кому?
Не то прутом вас подниму!»
Мальчишки заспанные сели,
Бросают нехотя постели
И лапти обувают хмуро.
Потом во двор идут понуро,
А мать вослед бежит из хаты
И торбу подает ребятам.
В ней хлеб, а может быть, и сало.
И хлопцам веселее стало.

Когда уж солнышко пригрело,
Антось, на поле кончив дело,
Распряг коняку своего,
Подмогу жизни трудовой.
Довольный Сивка за гумном
Прошелся медленно, шажком,
Понюхал землю деловито —
А может, где колючка скрыта —
И с превеликою охотой
Валяться начал у заплота.
Антось глядел и потешался
И тихо, ласково смеялся.

На месте ж погоревшей хаты
Теперь работа шла завзято.
Там плотники уж сруб вершили
И плахи ровненько пилили.
Антось, довольный мастерами,
Улыбку прячет под усами,
Шагает к будочке своей
И видит брата у дверей.
Михась уж малость отоспался,
В обход он нынче собирался,

Заботой занятый другою:
Под чьею же теперь рукою
Служить в лесничестве придется?
Откуда, кто сюда припрется
И место сытное займет?
Кого из замка князь пришлет?
За завтраком Антось с Михалом
Об этом думали немало
И кандидатов обсуждали —
Одних хвалили, тех ругали.
«Галонского бы нам сюда!
Вот стали б на ноги тогда,—
Простой, спокойный, не надменный,
Лесничим был бы он отменным!»
— «Да, это так,— Михал вздыхает,—
Но князь его почти не знает,
Поддержки [redacted] замке он не встретит,
Там есть другие на примете.
Такого выищут кощея,
Такого гада-лиходея,
Что проклянешь с ним всё кругом —
И землю панскую, и дом».
— «То правда,— поддержала Ганна,—
Житья не будет нам от пана,
Коль сунут дурня или ката,
Немилой станет эта хата.
Так допекут, хоть волком вой
Иль по миру иди с сумой!»
— «Эх, брат! — махнул Михась рукою.—
Мы власть видали над собою,
А будем жить — еще увидим!
Но так мы из беды не выйдем
И не добьемся ничего,
Покуда не устроим сами
Горбом, вот этими руками
Угла на свете своего!»
— «Свой угол! Вымолвить-то просто,
Да, видно, мы не вышли ростом:
Тут денег надобно мешок,
А не пустой наш кошелек;
Считай — за землю заплатить
Да лесу на избу купить...
А в Миколавщину вернуться —
Так лучше тут терпеть и гнуться.
Там теснота, галдеж и споры,
Из-за травинки — драки, ссоры,

И вновь туда — страдать и жаться?
Давайте службы уж держаться,
Пока еще держаться можно»,—
Антось заметил осторожно.
И Ганна с дядей согласилась:
«Еще беды ведь не случилось!
Вот скоро кончим строить хату.
Лугами здесь места богаты.
Никто пока не притесняет
И глаз в горшок не запускает.
Свой хлеб — за всё тебе награда,
А потерпеть, известно, надо».
— «Да! Потерпеть! Одно терпенье
Вот так и даст тебе спасенье! —
Хозяин усмехнулся криво.—
Век гнись, сноси всё молчаливо
И думать даже позабудь
Сорвать ярмо когда-нибудь.
А над мечтой про землю, хату
Закаркай вороном проклятым,
Тяжелый крест поставь над нею,
Как и над всей судьбой своею.
Терпенье — всё! Ему нет края!
Чего же мы тогда страдаем?
Зачем все наши устремленья
Пустить поглубже в грунт коренья?
Вот если б вам в глаза плевали
(Вы этого не испытали!)
И унижали, как скотину,
Ежеминутно, без причины,
А вы б моргали лишь глазами
Пред полупанками, панками
И перед всяким панским чирьем,
Тогда б терпенью не учили! —
Глаза Михала засверкали,
А губы яростно дрожали.—
Терпи безмолвно, непрестанно,
А каждая свинья у пана,
Свистун и выродок гнилой,
Лакей последний, грошевой,
Тебя «премудро» вразумляет!
Терпи! Пусть он честит и лает
И за нос как захочет водит!..»
Антось и Ганна не находят,
Что им ответить, как тут быть,
Как узел этот разрубить.

Так, день за днем, не ожидая,
Прошла неделя и другая.
Готова новая изба,
Над белой крышею труба
Сверкает красною короной,
И двор расчищен захламленный.
В окошках зайчики играют
И солнце в гости закликают.
Ну, хата добрая на вид
И жизнь хорошую сулит.
Когда семейство перебралось,
Всем эта хата показалась
После землянки раем божьим.
«Хоть поживем в дому хорошем,—
Довольная сказала мать.—
Берлоге прежней не под стать!..»
Но вдруг Ксаверий к ним пришел.
«Эх, брат, попали мы в засол!
Приехал пан, да уж такой,
Что лучше в речку с головой!»
«Откуда, кто?» — спросил Михал.
«Да ты его, наверно, знал:
То пан Раковский из Татарки.
Паскуда, слышал, высшей марки!»
— «Стой, пан! Я это имя знаю!
Слыхал о нем, припоминаю.
Так пан Раковский? Злей собаки!
Покажет, где зимуют раки! —
Михась, поднявшись, отозвался
И вдруг недобро рассмеялся,—
Тот смех был над самим собою,
Над глупой, детскою мечтою
О неком справедливом пане...
Теперь мытье пойдет без бани.—
Слыхал, слыхал про эту пташку!
Всем от него придется тяжко!
Поганый пан, чуть осерчает,
Уж с кулаками налетает!»
Еще лесничий не явился,
А уж о нем все разузнали
И так подробно расписали,
Как будто с ними он родился!
И с виду он каков собою,
И что имеет за душою,
И чем известен, сколь богат,
И одинок он иль женат,

И где, когда, чем отличался,
Как к подчиненным придирался,—
Ну, одним словом, «изучили»,
Все кости пану перемыли.
И правда, пан попался злой,
На редкость въедливый, крутой,
Всех ненавидел, презирал
И нос надменно задирал.

Однажды возвратясь из бора,
Подавленный, с угрюмым взором,
Михал п семье повел рассказ,
Как встретил пана в первый раз.
«Иду, а он навстречу, значит,
За ним верхом Абрыцкий скачет.
Подъехал пан, остановился.
«День добрый пану!» — Поклонился.
А он как столб! Не отвечает!
Потом сквозь зубы начинает:
«А где ты служишь, человече?»
— «Служу, паночек, я в Поречье».
— «Так это ваше благородье
Со всей округой дружбу водит?
Чужих телят на луг пускаешь!
Ты этак службу исполняешь?
Зачем в лесу так стежек много?..
Сидишь у своего порога!
Такой я службы не люблю,
Лентяям хлеба не даю!
Забыл ты, для чего нанялся?» —
Сказал и далее помчался».
— «С телятами уж влезли в уши!
Ох, ну и люди! Что за души!» —
Проговорила, вспыхнув, мать.
«Чего ж еще могла ты ждать?
Тот самый Тэш, чтоб подлизаться,
Готов хоть в черти записаться.
Брехать умеет чисто, гладко —
Такая у него повадка».
От грустной повести Михала
Тоска в избе на всех напала.
«Ну что ж, терпи, молчи, таись,
Выходит так, друзья мои?
Нанялся, говорят — продался!» —
Михал с усмешкой отозвался.

X · НА ПАНСКОЙ СЛУЖБЕ

Едва умолкли разговоры,
Мартин явился из каморы.
Таким же самым лесником,
Как все, служил он, но притом
Между делами был обязан

От пана разносить приказы.
Издалека, почти у Клина
Антоний разглядел Мартина.
«Ну, прется уж сюда с приказом!
Сгорел бы ты, панок, с ним разом» —
Так пану пожелав «удачи»,
Все ждали, что несет Мартин.
«С какой вы ныне к нам задачей?»
«Приказ принес я для васпана,
Чтобы Антоний утром рано
Шел рубку намечать в бору.
Михал же должен поутру
К поселку лыжи навострить
И рыбки малость наловить...
Бери там невод с рыбаками,
Панов порадуй окуньками.
Им голодать, сам знаешь, вредно.
А может, им приелись, бедным,
Колбасы разные, котлеты,
От них и сохнут, как скелеты,
Их ветер с ног чуть не сбивает»,—
Мартин тут перцу подсыпает.
«Ну, вот навесил пан мне грыжу!»
«Ты недоволен этим, вижу?
Постой, брат, до конца дослушай,
Потом уж отведешь ты душу.
Еще тебе урок приятный:
Крупнее рыбу отберешь
И в замок сам ее свезешь
Друзьям лесничего... Понятно?»
— «Приказ хороший для начала!
Вот, брат, какая жизнь настала!
Пан разве жалость к людям знает?
Двоих на службу запрягает:
Меня — на рыбу, брата — в бор!
Когда же их прихватит мор,
Всех этих иродов пузатых,
Вельможных прихвостней проклятых!
Нет, видно, присказки вернее:
«Кляни ты пана — пан толстеет»,—
Михась, озлобясь, бушевал
И пана «Рака» проклинал.—
По горло дела, сеять время,
А на тебя тут валят бремя —
Гони коня за столько верст

И всё бросай коту под хвост!
Беда тебе, коль ты бедняк!
А жил бы сам, всё шло б не так!»
— «Вот тут-то, брат, и горе наше,
И тем удел служебный страшен,
Что не за что нам зацепиться
И мы со злом должны мириться,
Под дудку панскую плясать,
Любую дурь их исполнять.
Тебя ж стригут, ну, как барана! —
Доставши трубку из кармана,
Мартин продул чубук сердито
И развернул кисет расшитый.—
Тьфу, всех подряд костит и лает,
Себя ж царем воображает,
Так нос дерет пред нашим братом,
Что не достанешь и ухватом!
Всегда косится вроде волка!
И придирается без толка!
Дождались пана мы, Михась!
Что делать, коль пришла напасть,
Жить надо, как там ни гляди!
На свете не впервой, поди,
Имеем дело мы с панами!
Пусть лучше сдохнут они сами,
Пусть прах их ветер разметет!
Сироты, что ли, мы без роду?
И пан, коль повезет народу,
Под нашу дудку запоет!
Придет, придет такое время!
Навеки сгинет злое племя!»
Они еще потолковали
И малость злость свою согнали.
Но от проклятий этих толку
Не прибыло и на иголку.

С тех пор, как белка в колесе,
Михал замучился совсем:
С рассвета дотемна обходы,
И что ни шаг — везде невзгоды:
Там срубят дуб, березу свалят,
А там и лес, глядишь, подпалят
(Чтоб навредить панам проклятым),
Траву сожнут на корм телятам.
Народ голодный, стиснут очень,

Готов золой засыпать очи.
И свой же брат лесник кусает,
Пред паном выслужиться хочет,
В глаза тебе одно лопочет,
А в мыслях петли расставляет
И случая не упускает
Хоть чем-нибудь тебя донять
И этот горький хлеб отнять!
А сколько беспокойства летом!
Гляди, чтоб бабы без билета
Грибов и ягод не сбирали
И хворост даром не таскали.
Не видишь света от забот,
А пан лесничий жмет да жмет:
Уж должен сам ходить с корзиной,
Носить ему грибы, малину.
Хоть разорвись, ему плевать,
Одно он знает — шкуру драть.
То пастуха ему найди,
А то служанку приведи!
А как нагрянет косовица,
Вставай, чуть небо прояснится,
Ищи и косарей, и жней,—
Ни в чем отказывать не смей!
Всё делай быстро, гладко, чисто,
А ведь погода норовиста!
Бывает, в самую страду
Обложит небо на беду,
И невода за неводами
Растянут тучи над лугами,
И дождиком, летящим косо,
Зальют и копны, и прокосы.
А за дела Ильи-пророка
Пан на тебя прищурит око.
Служи, трудись на пана-ката,
Сам не управишься, так брата
Бери себе ты на подмогу,
В одном ярме шагай с ним в ногу,
Трать заодно с ним сил остаток.
Где ж справедливость? Где порядок?
И как ни гнись, ни лезь из кожи —
Ничем ты угодить не сможешь:
Найдет придирку, обругает
И кулаками намахает.

Друзья мои! Кто ж катам этим
Дал силу всю и власть на свете?
На что земля их только носит?
Ой, кто от них не заголосит?
И где на них искать управы?
Ведь суд наш «скорый», суд наш «правый»
Панов за подлости не судит!
А кто же нам защитой будет?
Кто выручит народ в беде?
Кому пожаловаться, где,
Чтоб хоть маленько полегчало?
А миру между нами мало —
Один другого не покроет,
Один другому яму роет,
Готовы лиха прикупить,
Чтоб побольнее укусить!
А пан лишь этого и ждет —
Он нас по очереди жрет.

«Ну и «Рачок»! Ведь всех мордует!
Чего он так, злодей, лютует? —
Не раз говаривал Антось.—
И как тут быть? Хоть службу брось!
Ну, может, стоило б смириться,
Будь урожайная землица,
А что у нас? Тоска-забота:
Шесть десятин! Чего? Болота!
Вон Лихтаровичу в Затоках
Земли отпущено — волока.
Отдельно и живет и служит,
Как пташка вольная, не тужит.
А ты трясись, как хвост овечий,
Да подставляй невзгодам плечи!
Нет, хуже службы не найдется,
Здесь каждый бес к тебе суется».
— «А вы и сами виноваты,
Покорно катитесь из хаты,
Как только пан куда пошлет.
Какой за это вам почет?
Так что ж на вас и не налечь,
В телегу почему не впречь!
А надо часом огрызнуться,
Иначе будешь вечно гнуться
И вечно отдыха не знать!» —

Решительно сказала мать.
«Ого! Смела ты возле печи,
И мудры все твои здесь речи,
А вот сама бы послужила,
Тогда б не то заговорила,—
Ответил ей Михал сердито,—
Губа к губе была б пришита!
Где правду ты на свете сыщешь?
Кому пожалуешься? Нищим?
Судиться будешь с ним? За что же?
И кто тебе в суде поможет?
Иль пан тебя не отпускает?
Служить насильно заставляет?
Не хочешь службы? Поругайся!
Сбирай манатки, убирайся!
Кому ты мил, когда в беде!
Эх, не приклонишься нигде!
Дроздом запрыгаешь, блохою,
Коль нет угла с своей землею.
А как узнают это люди,
Отбою тут от них не будет.
Чего ж ему не козырять,—
Не побоится и прогнать».
— «А зря ты трусишь! Ты ведь нужен,
И уж хомут не стянешь туже.
И кто же так, как ты, радеет?
О каждом пустяке болеет,
Не спит, не ест и ног не чует,
В лесу и днюет и ночует?
Кому-кому, а уж Антосю
Сказать бы можно, коль пришлося,
Ведь он служить не нанимался».
— «А думаешь, я испугался? —
Ответил дядя, в хате храбрый.—
Чуть что — так я его за жабры!»
— «Послушать вас — смелы и хватки,
А при леснячем — сердце в пятки.
Весь пыл ваш мигом пан остудит.
А крик — как был, так криком будет!»
— «Пусть он кричит, и ты кричи!»
— «Как жаба у пенька в ночи?
С таким же толком и успехом?» —
Спросил Михал жену со смехом.
И так не раз вот говорили,

Над горькой долею тужили,
А прок один — растравишь раны
Да гуще свет заткут туманы!

«Рачок» за службу прытко брался,
По лесу целый день метался,
Чтоб отыскать, где непорядок,—
На это был лесничий падок.
Когда ж проигрывал он в карты,
Бывал в особенном азарте.
Тогда его остерегайся,
Как от заразы злой, скрывайся.
Однажды рыскал пан весь день
И, не найдя грехов нигде,
В Поречье прискакал, как черт,
Михала требует, орет.
«Откуда там следы скота?» —
Кричит он с пеною у рта,
Скривив лицо, насупив брови.
«Ходили панские коровы!..»
Ох, как лесничий тут озлился!
Волчком на месте закрутился!
Кричит и топает ногами,
От злости машет кулаками,
Глаза сверкают, как у змея,
От гнева став еще чернее.
Последними словами лает,
Из хаты выгнать угрожает.
Михал молчал, да вдруг нежданно
И сам накинулся на пана!...
(Лесничий сразу испугался.)
«Чего пан этак раскричался?
За что меня хулит, ругает?
Пусть эта служба пропадает!
Пускай сгорят и двор и дом
С неправдой панской и ярмом,
Со всею долей распроклятой!
Замучили, загрызли, каты!» —
Михал тут плюнул, отвернулся,—
Хоть раз, да славно огрызнулся!

XI · ДЕДОВ ЧЕЛН

Михал от злости сам не свой.
Вошел в избу. «Ах, пес шальной!
За что ты лаешь, унижаешь,
Живьем в могилу загоняешь!
Чего прилип ко мне смолою?

Не знать бы век тебе покою!
Чтоб запропал ты, подлый гад! —
Проклятья сыпались, как град,
Пока Михал свой гнев не вылил.—
Всё ж хвост и я ему намылил!»
— «И молодец, такого гада
Еще не так поддеть бы надо,
Чтоб за губу припрятал жало,—
Жена Михала поддержала.—
Прогнать! За что? Иль ты воруешь?
И княжеским добром торгуешь?
Иль сапоги за лес купил?
Иль сосны панские пропил?
Нельзя же гнать тебя за слово!
Нет дела за тобой худого.
А если уступать всегда,
Так лучше и не жить тогда!»
— «Огреть бы изверга долбней
Иль прямо в воду головой.
Ведь без души он, как блоха,
Не будет за него греха!» —
Так дядя, потеряв терпенье,
Бранясь, пустился в рассужденье:
За грех сочтется или нет —
Отправить пана на тот свет?

Михал робел теперь, признаться,
И с паном не хотел встречаться.
А что, как скажет — выбирайся,
Со службой, с хатою прощайся!
Ведь нет тебе нигде приюта,
Куда уйдешь от доли лютой?
Но к вечеру был дан приказ:
Михалу в лес идти тотчас
Волков выслеживать. «Ну, квиты!
Знать, ругань паном позабыта».
И правда, всё сошло, и слова
Лесничий не сказал худого,
С Михалом в первый раз при встрече
Он говорил по-человечьи.
Гроза как будто пролетела.
И вновь семья повеселела,
Обычным занялась трудом
В дому, на поле, со скотом.

Теперь вы разрешите мне
Сказать о дедовом челне.
А раз про челн пойдет беседа,
То вкратце надобно поведать
Про деда Юрку вам сначала.
Во-первых, Юрка — тесть Михала,
Ближайший родич, как-никак;
Затем — дед Юрка был рыбак.
Но с рыбаком рыбак не сходен,
Всяк по своей рыбачит моде,
И хоть у всех едина страсть,
Да не одни повадка, снасть.
Сетям давал он предпочтенье,
А удить не имел терпенья:
Удой балуются паны
И, извините, свистуны.
Вот невод — это не забава,
Тут, брат, не шутки, тут облава!
И волок можно похвалить:
Им тоже хорошо ловить.
Всего ж милей, мои братки...
Сказать вам? Вентерь, неретки!
Но надобно приноровиться,
Чтоб по-пустому не возиться.
Знать надо точно — где поставить,
И снасть уметь добротно справить.
Был мастер ловкий дед на это,
Немало он ловил за лето,
Тут были и лини, и щуки,—
Плыла монета деду в руки,
И в лавку мог старик зайти,
И чарку выпить по пути.

И любят деда Юрку внуки,
Они ему целуют руки,
И он им лаской отвечает,
Баранкой белой угощает.
Конфеты деду — нет, не любы,
А, ну их к ляду: портят зубы,
Пусть ими тешатся девицы,
А хлопцам это не годится.
Обычно дед был очень тихий,
Не поднимал нигде шумихи,
Держался чинно, молчаливо,
О всем судил неторопливо.

Но там, где кривда и коварство,
Дед Юрка знал одно лекарство:
Плевать ему на чин и власть,
Он спуску никому не даст,
Один на всех пойти готов
Немедленно, без лишних слов!
А если Юрка подгуляет —
Он в новом виде выступает,
Тогда он даже побушует
И малость сына помуштрует.
Но и в минуты буйства, шума
Хранит он добродушный юмор
И больше шутит, чем воюет.
«Язэп, вставай! — кричит он сыну.—
Вставай!» — И ну честить детину.
«Чего ты к хлопцу привязался?
Дурак ты сивый! Нализался!» —
Христина-бабка негодует,
А дед и в ус себе не дует.
«Вставай, лайдак, молися богу!»
Тот на полатях, как в берлоге,
Сопит, вздыхает, чуть не плачет:
Ну что за долюшка собачья!
Что он, распутник? Иль грабитель?
«Ну, кайся!.. Пусть простит спаситель!..»

Язэпа дед с часок поучит,
И поругает, и помучит,—
Ведь надо ж в страхе их держать
И к послушанью приучать.
Еще тут следует отметить,
Как дед гуляет на банкете.
У деда щеки розовеют,
У деда очи веселеют,
Он смех горохом рассыпает,
А в сердце удаль закипает:
«Эх, ешча-шчышча! Ешча-шчышча!» —
Старик причмокивает, свищет
Чижом, дроздом, сизоворонкой,
Да как зальется песней звонкой!
Нет, деду надобно движенье,
Сидеть на месте нет терпенья.
Кожух на лавку он бросает
И с полки решето хватает,
В него, как в бубен, бьет рукой

И в пляс пускается лихой!
Тут вам и полька, и мазурка...
Таков был дед, покойный Юрка!

И дядя был рыбак умелый.
Хоть и урывками, меж делом,
А всё ж и он ловил немало,
И дядю счастье навещало.
Бывало, жерлицы приправит,
На щук с приманкой их поставит,
Глядишь — о, добрая минута! —
Размотан шнур, и трость пригнута,
Схватил живца щупак и свищет!
Достал — в два локтя щупачище! —
Знал, видно, дядя, что к чему,—
Везло и с удочкой ему:
Бывало, встанет спозаранку,
Захватит лески и приманку,
Осмотрит заводи хитро
И ну язей таскать в ведро.

Ловил наш дядя неретками,
И вентерями, и сачками,
Одно лишь дядю угнетало:
Челна ему недоставало.

Возле сарая, под стрехою
У деда Юрки сиротою
Челнок заброшенный валялся,
И с виду целым он казался,
Покрытый пылью, слоем грязи.
Рыбачил Юрка-дед на князя,
Казенной лодкой пробавлялся,
А челн забытый рассыхался,
Смирившись с участью такой,
Ну, как сенатор отставной.
Дед Юрка дядю уважает,
В душе любовь к нему питает,—
Антось не знает моды той,
Чтоб ловле помешать чужой,
Он делать глупостей не станет
И в вентерь деда не заглянет.
«Бери, Антось, челнишко этот,
Рассохся он слегка за лето,
С кормы маленько раскололся,

И шашель, может, где завелся,
Но приведешь его в порядок —
Послужит он годов десяток».
Антось, как солнце, засиял:
Давно он о челне мечтал.
Удаче радуясь большой,
Вез дедов челн к себе домой
И всю дорогу улыбался
Так, словно клад ему достался.
На речку он челнок спускает —
Мол, пусть покуда замокает!
А там, управившись с косьбою,
Зальет Антось его смолою,
Осмотрит и законопатит,
И жестью кое-где прихватит.
«Помчится мой челнок стрелою!» —
Так рассуждал он сам с собою.
Пока Антось трудился в поле,
Челнок хлебнул несчастья вволю.
Как только солнышко пригреет,
Костусь уж над челном потеет.
Порты долой, в одной рубашке,
Хоть комары впивались в ляжки,
Он заходил бесстрашно в воду
И начинал работу с ходу:
Шестом челнок гоняет, крутит,
Нещадно воду баламутит.
От стука, треска ходит эхо —
Вот хлопцу выпала потеха!
Антось на свой челнок как глянет,
На сердце сразу легче станет:
Какой бы ни был, а челнок,
И щелей меньше, как замок!
Антоний выбрал день свободный,
Идет к речушке мелководной
С улыбкой радостной, довольный,
С ним детвора ватагой вольной.
На берег челн, как бурлаки,
Втащили дружно из реки.
«Валите на бок, кверху днищем!
Сейчас болезнь мы в нем отыщем!» —
К ребятам дядя обратился
И вкруг челна засуетился.
«Берите, хлопцы, паклю, спицы!
Помчится челн быстрее птицы!

Плотнее щели затыкайте,
Покрепче паклю забивайте!
Вишь, в дырьях он, как решето,
Ему годов, наверно, сто...»
Был дядя мастер в час работы
Себе, другим поддать охоты.
Струится речь за словом слово,—
Законопатили, готово!
Смолою днище засмолили
И на воду челнок пустили.
Но тесно здесь ему в затоне,
Он днищем тину задевает
И лягушат в траве пугает,—
Эх, выйти б на простор широкий!
И вот Антось в челнок садится,
Чтоб на речной простор пробиться.
А хлопцы в воду залезают,
Челнок толкая, припевают:
«Плыве човен, воды повен,
Да всё хлюп! хлюп! хлюп!..»
От счастья дядя прямо тает,
В нем важности всё прибывает,—
Не протекает челн, ни-ни,
Куда его ни поверни!
Скажу не с тем, чтоб вас обидеть,—
Картины вам такой не видеть:
Алесь и Костусь челн толкают,
Концы рубах в зубах сжимают,
А дядя — солнце в колесе —
Сидит с шестом во всей красе.
Тем временем из мелководья
На путь раздольный челн выходит,
Тут глубина, вода играет,
Пупы ребятам закрывает.
«Ну, будет, хлопцы, хватит вам:
Теперь попробую я сам!»
Лишь челн от мели отдалился,
Антоний весь преобразился.
И, как орел, он полон пыла,
Какой огонь, какая сила,
В движеньях быстрота и хватка,
Помолодел на два десятка!
На шест налег он, изогнулся
И что есть силы оттолкнулся.
Челнок тут, как стрела из лука

Иль как испуганная щука,
Вдруг как рванется!.. Боже мой!
Рыбак наш милый, наш герой
Нежданно в две беды попал:
На локоть в тину шест загнал,
Челнок же носом — трах в колоду.
Качнулся дядя наш — и в воду,
Лишь ноги в новеньких лаптях,
В портках, для ловли припасенных,
Еще не ношенных, посконных,
Мелькнули у детей в глазах.
Вскочил наш дядя мокрый, злой.
Виновник же беды такой,
Челнок тот, не челнок — корыто,
И нос, и днища часть отбита.
А сам Антось — царь без короны,
Похож на мокрую ворону.
Мальцы же корчатся от смеха —
Кому беда, а им потеха.

XII · «СЕССИЯ»

Михась поел и нарядился —
На ярмарку он торопился.
Не то чтоб там какое дело
Иль что купить ему хотелось,
А просто так — в денек воскресный

В шинке у Залмана чудесно.
Михал — чего уж тут таиться? —
Любил подчас повеселиться,
Забыть нужду, удел свой жалкий
В харчевне Лейбы или Малки.
А может, он при встречах этих
Имел другое на примете:
За доброй чаркою горелки
Спросить людей насчет земельки —
Ведь так на службе допекли,
Что дума о клочке земли
Лучом свободы в нем горела
И сердцем день и ночь владела.
Но, прежде чем в корчму забраться,
В конторе нужно отчитаться.
В воскресный день, чуть зорька глянет,
Покуда пан еще не встанет,
Охрана, лесники заране
Во двор конторы собирались,
Часами без толку слонялись,
Чесали языками рьяно,
Снося с округи сплетен ворох,
Пока не кликали в контору.

Вот и теперь, в денечек этот,
Как надо прибранный, одетый,
И даже несколько форсисто,
Побритый тщательно и чисто,
Михал крутил колечко уса.
«Остерегайся ты искуса,
Вернись хоть раз, как люди, в пору»,—
Жена промолвила с укором.
Ох, эти бабьи причитанья,
Заботы, нудные ворчанья,
А ты терпи всю жизнь, не сетуй,
Уж сколько раз он слышал это!
Вот так без отдыха и точит!
Темнеют у Михала очи
И на жену глядят сурово.
«Ох, надоело, право слово,
Ведь нет такой причины малой,
Чтоб ты не злилась, не шпыняла.
Ну как тебе трещать не лень
Одно и то же целый день.
Сказала сорок раз — и квиты!» —

Ответил ей Михась сердито,
Взглянул недобрыми глазами
И даже зло повел плечами.
«Не любишь правды — вот и злишься,
А сам небось в корчму стремишься!
Гуляка ты — скажу одно я,
Что дом тебе, тепло родное?
Горелка только на примете —
Ты всё готов забыть на свете!»
Михась стоит, обиды полный,
В глазах его укор безмолвный.
Да разве это справедливо!
А ты всё слушай терпеливо,
Ответишь — пуще крик, тревога.
Он только плюнул у порога.
Идет, разгневанный, как буря,
Широкий лоб его нахмурен,
А губы крепко-крепко сжаты.
Ударил дверью, прочь из хаты!
И злость свою, тоску, заботы
Поспешно вынес за ворота.
Шагая по полю сторонкой,
Он злится на себя, на женку,—
В словах ее, коль глянуть прямо,
Немало истины упрямой.
Но для чего ж колоть ей очи?
Тьфу! И нигде ни днем, ни ночью
Минуты не найдешь покою!
Черт каждый вяжется смолою,
А тут она — ну, как шарманка! —
Всю душу вывернет изнанкой.

Михась лелеет мести планы:
Вот выпьет он, вернется пьяным,
Чтоб и язык не шевелился
(Уж раз таким плохим родился!),
Пускай вопит тогда, кляня!
А то не будет есть два дня
Назло сердитой половине,
Покуда гнев ее не схлынет.

Так миновал он Клин, вздыхая;
Направо — тропочка слепая
Болотцем напрямик ведет,
Михал пока босой бредет.

Но вот пред ним тропа другая,
И он сверженскими лугами
Шагает, грязь меся ногами.
За время, что он шел низиной,
На лбу разгладились морщины
И в сердце буря улеглася.
Теперь уж мысли у Михася
Роились в голове другие,
И лишь свидетели немые
Им были травы, лес угрюмый,
Своею занятые думой.
Болотце пройдено помалу,
Густою чащей по завалу
Михась на старый шлях пробился,
И сразу [redacted] мыслях пан явился.
Вот с кем бы не хотелось знаться
И никогда с ним не встречаться
(Ведь каждый день — ругня, угрозы),
Но ни тоска твоя, ни слезы,
Ни сжатый до крови кулак
Не переменят жизнь никак!
Терпи! Но хватит ли терпенья?
Когда же кончится мученье?
Неужто так не видеть воли?
Быть век у пана в рабской доле?
Служить хозяину, стараться
И в три погибели сгибаться?
Ответ один — нет, братец, ходу,
Хоть с моста ты кидайся [redacted] воду!
Где у тебя земля и хата?
Тяни ярмо, как скот проклятый!
Ведь ты — ни рыба и ни мясо...

Идет... Усадьба пред Михасем.
Она давно ему знакома.
И хоть не пышные хоромы
Себе тут шляхта схлопотала,
А вот живет, и горя мало!
Хоть шляхтич, темный, как таган,
Но всё же сам себе он пан:
Лесничих никаких не знает,
Пред ними шапки не ломает.
И огород, и пашня рядом,
Живут привольно, добрым ладом.
Михал, завидуя, глядит,—

За что он богом позабыт?
Сегодня праздник — люди вольны:
Куда решил, туда пошел,
Кто — на базар, а кто — в костел,
Как этот Людвиг богомольный,
А кто в своем дому гуляет.
Лишь ты, недолю проклиная,
Терпи и гнев, и поношенье,
Не смей дохнуть без разрешенья!

Тут на холме невдалеке,
В саду зеленом, как в венке,
Обнесена забором строгим,
Открылась сбоку от дороги
Усадьба пана: двор, ворота —
Всё было видным и добротным.
Ему, однако, не хотелось
Глядеть на это — всё приелось,
И панский дом с лосиным рогом
Михасю чудился острогом.
Ведь, кроме подлости, обмана,
От прихвостней последних пана
За годы службы здесь Михал
Добра иного не видал.

А эта «сессия» и встречи,
Смешки, подвохи, злые речи —
Как горько это всё и нудно,
Постыло до смерти, паскудно!
Михал ступил на двор конторы
С душою злой, с тяжелым взором,
Но, встретившись с толпой обычной,
Он в воротах уже привычно
Улыбкой тень с лица сгоняет
И бодро плечи распрямляет,
Кивает всем, такой довольный,
Ну, будто службы нет привольней!
(Ведь люди мастера цепляться
И над невзгодами смеяться!)

Тут был Скворчевский, Лихтарович,
Амброжик, Судник, Астахнович,
Памдей — объездчик, он же ловчий,
До угощений страсть охочий.
«Памдей» — пошло от «пана дзея».

Не поп наш дядя, но умеет
Раскинуть собственные «святцы»
И острым словом отозваться:
Исправит имя кличкой меткой,
И коль уж даст — прилипнет крепко.
Памдей объездчик был незлобный,
Сказать по правде, старомодный,
Не то что Ворцюх, черт глазастый,
И тормошил людей не часто,
Подвохи строить не умел —
Зато и веса не имел.
Вот Артюшок — о, это хам!
Вредил он много лесникам.
В паны пролез недаром сразу,
Ценил Раковский в нем пролазу,
Вот так и вился возле пана
С своей улыбочкой поганой.
И щедро был за то оплачен:
Обер-объездчиком назначен.
Брехал налево и направо,
И шла за ним собачья слава.
И, если пахло где доносом,
Тогда, крутнувши только носом,
Одно все повторяли слово:
«Ну, это штучка Артюшкова!»
А вот и он. Шагает гордо,
С высоко задранною мордой,
А глянуть людям прямо в очи
Он что-то не особо хочет.
С Памдеем поравнявшись боком,
Толкнул, как будто ненароком,
В ребро объездчика седого,
Но не промолвил, бес, ни слова.
Памдей, склонясь, шепнул Михалу:
«Ишь, знает кот, чье слопал сало!» —
И вслед доносчику кивает,
А сам невесело вздыхает,
Скривив лицо в усмешке горькой:
Не миновать теперь проборки.
Сбрехнул чего-нибудь уж пану,—
Вот человек с душой поганой!
Эх, морду б кто ему набил!..

Тут и Абрыцкий тоже был —
Объездчик старый и служака,

Курильщик, лютый выпивака,
Любил и он исподтишка
Куснуть как следует дружка.
Обычно он играл три роли:
Смешил усердно всех до боли,
Когда в веселом настроенье
Вел речь о разных приключеньях
И передразнивал других;
Или сидел суров и тих
И люлькою, как печь, дымил;
Или горелку мрачно пил,
И хоть изрядно спотыкался,
Но под забором не валялся.

Во время этих «сессий»-сборов
Немало было оговоров,
Издевок, сплетен несуразных,
Вранья, воспоминаний разных.
И то со смехом, то со злостью
Панам перемывали кости;
О чем тут только не болтали,
И о знакомых рассуждали,
Кто вниз пошел, кто в гору ходко,
Нередко спорили на водку,
И думать позабыв о лесе.
Но главным смыслом этих «сессий»,
Основой их с давнишних пор
Был в кабинете разговор,
Когда всесильный пан лесничий
К себе на «исповедь» покличет.
Тогда смолкал в тревоге сход.
Обычно в первый шли черед,
Шурша бумагами-делами,
Как псы с поджатыми хвостами,
Объездчики, чтоб глазу пана
Открыть картину без обмана:
Какие были преступленья
Иль неполадки, упущенья,
Как лесники — его опора —
Справляют службу — худо, споро ль;
И есть ли у кого порубки,
Чтоб «грешник» не ушел от лупки.
Когда ж он, после каверз всех,
Не находил в делах прорех
(Лесник считал себя счастливым!),

Раковский усмехался криво:
«Плутуешь с кем-то и скрываешь!
В одну с ним чарку ус макаешь!»

Пан утвердил порядок новый:
Один доносит на другого,
И, кто кусать умеет злее,
Тот и наверх идет вернее.
На этот раз для всех нежданно
За стариком пришли от пана.
Памдей испуганно метнулся,
С улыбкой жалкой оглянулся.
«Ну, будет баня «пане дзею»!
А вот за что — не разумею.—
И, сгорбив старческие плечи,
Он затрусил беде навстречу.—
А чтоб ты курице приснился!» —
Вбежал и низко поклонился.
И встал у двери истуканом,
Готов на крест идти за пана,
По слову косточки сложить
И верой-правдою служить.
Так унижаться! Так неметь!
Людского вида не иметь!
Ни даже тени человека!
Стать, как на паперти калека
Иль будто пес ничтожный Лыска...
Эх, можно ли упасть так низко?
Зато уж пан! Как на портрете!
Кто с ним сравняется на свете?
Такой он важный, именитый,
Такой надменный, сановитый!
А как несет себя высоко,
Ну, есть ли где такой же сокол?
Взгляните-ка на эту мину:
Он — царь, он — бог наполовину,
В венке, как будто в озаренье,
Сгибай пред ним свои колени!
И пред такой вот образиной
Не смей дохнуть и ползай псиной!
Памдей, как мертвый, не моргнет,
Стоит навытяжку и ждет.
Пан старика не замечает,
Талоны синие листает.
«Ну, вот что, друг, ответь-ка: часто

Ты проверяешь свой участок?»
Задав объездчику вопрос,
«Рачок» глядит, как злой барбос,
Надутый и зловеще хмурый,
Вот-вот сожрет с костьми и шкурой!
Каков его злодейский план?
Где он расставил свой капкан,
На чем его, Памдея, ловит?
Ох, надо не сорваться в слове
И отразить лихие стрелы:
«Ну, ну, Памдеинька, будь смелым,
Бог даст, и выскочишь сухой!» —
Несутся мысли чередой.
«Как должно, пане, проверяю,
Иль службу я свою не знаю!»
— «А сколько раз ты был на месте?»
— «С позавчера — пять раз, по чести».
— «Где Астахнович? Ну-ка мигом!»
Мартин во двор метнулся лихо
И вот уже назад идет
И Астахновича ведет.
То был едва живой старик,
Из Давидовичей лесник,
Как леший, древний и глухой.
Эх, плохо дело, боже мой!..
Окинув пана хитрым глазом,
«Глухарь» заговорил не сразу:
Учуять надо — что и как.
«Был этот у тебя дурак?
Да не болтай мне только сказки.
Давно ли был он на участке?»
Дух захватило у Памдея,
Попался в лапы лиходея!
Теперь уж цапнет пан, так цапнет,
Коль невпопад свидетель ляпнет.
Но как глухому подсказать,
Чтоб он ответил пану: «пять»?
Памдей секунду улучает,
Пять пальцев молча поднимает.
Лесник увидел тайный знак.
«Пять ден, как был там, точно так!» —
Ответил, радуясь немало,
Что спас Памдея от скандала.
«А чтоб ты околел, мой милый!
Не знать бы век тебя, дурилы,

Испортил всё глухой старик,—
«Пять ден!» Пять чирьев на язык!»
— «Лайдак! — вдруг рявкнул на Памдея
«Рачок», от ярости шалея,
Вскочил — ну, прямо дьявол лютый: —
Пся крэв! Собачий ты ублюдок!
Ты так на деле служишь пану!
Вон прогоню тебя, болвана!
Не будешь княжий хлеб задаром
Ты больше жрать, бездельник старый!»
Памдей, трясущийся, прибитый,
Безмолвно сносит все обиды,
Стоит, потупив в землю очи,
И только изредка бормочет:
«Прости, панок! Пусть пан простит!»
А тот — с ума сошел — вопит
И наседает на Памдея,
Всё больше злясь и свирепея.
Чего еще тут ждать от зверя?
Памдей задком, задком — и к двери
Отходит, ноги волоча,
И задает вдруг стрекача.
Бежит во двор, весь раскраснелся.
«Ох ты, холера! Ишь как взъелся!
Вот наскочил, намял мне шею!
Чтоб разорваться тебе, змею! —
Он озирается и стонет,
Ему мерещится погоня.
— А ты, глухарь, чурбан ольховый!
Помог, ввернул по дружбе слово.
«Пять раз» — показываю ясно,
А он — «пять ден»! Глухарь несчастный!»

XIII · ВЫБОРКА МЕДУ

Поречье — славный уголок,
Пригожий летом и веселый.
Как море — лес, как небо — долы,
Цветами светится лужок.
А сколько по реке смороды!

А как гречиха пахнет медом,
Когда начнет она цвести!..
Ну как тут пчел не завести!
Им столько выгод здесь и места!

Весной, во время переезда,
С собою взяли пчел колоду,
На всякий случай, для разводу,
И пчелы начали роиться.
Нашлись охотники — сложиться:
Кто ульем вскладчину ссужал,
А кто под мед и денег дал.
Ну как же тут откажешь людям?
Не примешь — меду не прибудет.
Накличут всяческого зла:
Не любит зависти пчела.
Антоний-дядя главным чином
Был в предприятии пчелином,
Хоть эта новая наука
Далась ему с немалой мукой
И первой вылазки своей
Не позабудет он, ей-ей!

То было время солнцепека,
Выходит рой, гудит высоко,
Летит на вербу и садится.
Никак к нему не приступиться!
Антось берет дымарь и сито,
Глядит на этот рой сердито,
Вот, на тебе, еще беда!
Загнал же черт его куда!
Антось по лестнице добрался
К ветвям и там обосновался,
Скатерку приоткрыл над ситом,
За ложку взялся деловито.
Но только чуть затронул рой —
Гудит пчела над головой,
Другая — в ухо жалит метко.
Качнулся дядя наш на ветках,
Невольно хвать за толстый сук!
А сито выпало из рук.
Пошла у пчел тревога тут,
Звенят, как ангелы, поют,
Но жалят дядю, словно черти.
«Чтоб вам сгореть! Язвят до смерти!»

Пригнулся дядя — вот напасть!
На землю вся свалилась снасть.
За ней Антоний наш, как сноп,
Туда ж с вершины вербы — хлоп!
Поднялся дядя, побежал,
Как будто разум потерял,
В шалаш укрылся под застреху.
И горя было тут и смеху!
Потом Антоний научился,
К повадкам пчел приноровился,
Стал скоро бортником завзятым,
Хоть не сравнить его с Кондратом.

Прошел и Спас. Кончалось лето.
Пылает лес, в багрец одетый,
Трепещут ■ золоте осины,
Свисают гроздья у рябины.
Пчела уж меньше занята,
Пожива ей теперь не та,
К тому ж и ульи не пустые,
Рои окрепли молодые
И малость меду наносили.
Вот кумовьев и пригласили
На выбор меда в добрый срок.
Веселый, тихий был денек.
Мужчины на заре поднялись,
Подмолодить себя старались:
В корытах головы помыли,
Усы повыше закрутили
Да мылом их понатирали,
Чтоб крепче были, не свисали.
А для гостей, на праздник этот,
Надели новые жилеты
И сапоги так налощили,
Что просто шляхтичей затмили,
«Ты, дядя, в зеркало взгляни:
Ну, хоть ■ бумажку заверни!
Такой красавец, что держись!» —
Дразнить мальчишки принялись.
«А ты не смейся, дуралей,
Утри-ка лучше нос живей,
Сопля уж губы запирает»,—
Алеську дядя подсекает.
Алесь затих, потупил очи:
На шутки что-то неохочий

Сегодня дядя, смотрит вбок;
Алесь — смышленый паренек!
Он молча Костусю кивает,
Из хаты выйти приглашает,—
Договориться им пора
О том, что мучит их с утра:
Кому и где пасти скотину?
«Я вот, брат Костусь, как прикинул:
Коров мы выгоним вдвоем,
Под старым вязом попасем.
Когда ж они чуть пополнеют,
Бока их малость округлеют,
Мы их запустим на болото,
И закипит у нас работа!
То ты, то я — на перемену!
Куда вот только мед я дену?
Живот здесь надобно, браток,
Как у Баландихи мешок».
И хлопцы, кончив договор,
За речку устремляют взор,
Туда, где пролегла дорога,—
Гостей сегодня будет много:
Родных, знакомых и соседей.
Быть может, кто-нибудь уж едет?
А малыши в дому резвились,
Близ мамки, как всегда, крутились,
По временам ей помогали,
Но больше все-таки мешали.
Одна всех дума занимает —
Что день сегодня необычный:
От всех он праздников отличный,
Такой лишь раз в году бывает.

На этот день молодцевато
Принарядилася и хата:
Всё выскоблено добела,
А стены красного угла
Увиты зеленью кленовой,
И стол накрыт скатеркой новой;
Святых украсить не забыли,
Цветной бумагой обложили —
Они взглянули веселее,
Их лики сделались добрее.
Алесь и Костусь в этот час
Гостей под дубом поджидали

И меж собой шутя гадали:
«Узнай, Костусь, кто из гостей
Приедет первым? Ну, скорей!»
— «Ну кто? Конечно, Юрка, друже».
— «А почему?» — «Мед любит дюже.
А там, гляди, Язэп припрется
И Фабиан из Королины.
Подвыпьют, знаешь сам, мужчины,
Вот разговор у них начнется!
А после выступит Кондрат,
Шутить, плясать всегда он рад,
Его Ялевка подстрекнет.
А Ухин песню запоет:
«Пей горелку! Эй, соседи!..»
— «Смотри, смотри, уж кто-то едет! —
Алесь вскочил и вдаль взглянул
И локтем Костуся толкнул.—
То Ухин едет! Видишь, вот он!» —
И хлопцы кинулись в ворота,
Несутся что есть духу к хате:
«Там Ухин едет! Ухин, тятя!»
— «Цыц, вы! Не сметь его так звать,
Не то ремня не миновать!»
Отец на сыновей серчает,
Пиджак свой чистый надевает
И из избы спешит скорей
С почетом принимать гостей.
Андроцкий-Ухин в воротах
Остановил конягу так,
Как будто тот — лихой рысак,
Хоть конь, как вол, неповоротлив
И бегать сроду неохотлив.
Кадушка-Зося вся сияет.
Михал сойти ей помогает:
Она ж как глина,— даже тяжко
Под нею стонет колымажка.
«Привет, кума! Войти вас просим!»
А в узелке бутыль у Зоси.
Кума, как утица, качаясь,
Идет к крылечку, улыбаясь.
Тут и хозяйка выбегает,
Ей двери в сени отворяет.
Они сердечно засмеялись
И крепко там поцеловались,
Как будто бы слились две речки;

Горохом сыплются словечки.
«А где же крестница Алена?» —
Спросила Зося удивленно.
Глядит Аленушка волчонком,
Но Зося обняла ребенка,
Спешит гостинец передать
И понежнее приласкать,
В глаза заглядывает ей:
Ведь у самой-то нет детей!
Алесь успел тут под шумок
Распотрошить весь узелок
И Костусю бормочет в ухо:
«Там, брат, горелка-веселуха,
И каравай, и сыр, как плаха!
Эх, коли не было бы страха,
Вот можно было б поживиться.
Но этот дар не залежится!
Я каравай не упущу,
Тебя как надо угощу».
Так пошутили, посмеялись
И весело за дверь помчались.

Якимов воз уже прибрали,
Коня вожжами привязали
В кустах ольховых возле дуба,
Где погулять так было любо.
Затем к избе подъехал чинно
Язэп с фольварка Королина.

А там Кондрат коня стегает.
«Гей, смерть турецкая!» — ругает.
И лишь заметили Кондрата —
Загомонила сразу хата:
«Ну, вот и бортник наш спешит,
Всех распотешит, насмешит!»
— «Ноль! Смерть турецкая! Мякина!..»
Кондрат веселый был мужчина.
Он прибыл с матерью седою
(Ее Алесь прозвал совою).
Высокий, сухощавый, статный,
Всегда желанный, всем приятный,
Кондрат с приветом ■ дом вступил
И о здоровье всех спросил.
И бабка, Пальчиха Дорота,
Хлеб-соль внесла, еще чего-то —

Таков обычай белорусский,
В узле ж — горелка и закуски.

Но вот гостей полна уж хата.
Перекрестясь, Антось с Кондратом
Берут корыто и дымарь:
«Ну, помогай, небесный царь!»
«Куда ты лезешь? Вот дурная!» —
Кондрат пчелу угомоняет,
А пчелка, словно в паутине,
В его запуталась щетине,—
Поймал тихонько, отпускает,
Неспешно соты вынимает.
«Ах вы, лентяйки, соты голы,
А ведь не молодые пчелы!
Дай дыму им! Дымку им дай!
Вот так! Довольно! Принимай!»
Кондрат пласты ножом срезает,
Кряхтит, бедняга, и потеет;
Пчела [redacted] дыму как бы пьянеет,
В колоду выше уползает.
«Таскали, бедные, таскали,
А мы в минуту всё забрали!» —
Так пожалеют, повздыхают
И к улью новому шагают.

Внесли корыто с медом в хату,
На долю выпало Кондрату
Делить его меж кумовьями.
Подходят женщины с жбанами,
Тут шутки, толкотня и смех,
Веселье захватило всех.

А в это время стол накрыли,
Гостей шумливых пригласили.
Они садятся, но без спешки,
Так полагается — помешкать
(Мол, вежливость нам не чужда!).
Идут тут споры, как всегда,
Все начинают прибедняться.
«Садись, Язэп!» — «Пускай садятся!
А я тут с краешку приткнусь!»
— «Садись, чудак!» — «Ну, ну, сажусь!»
— «Пан Фабиан, и ты, Кондрат,
Яким, и Ян, и Юрка, брат!
Прошу, прошу вас!» Усадили.

Таким же чином упросили
И женщин. Дядя же Антоний
Немедля в ход пустил ладони:
Так ловко пробки вышибает,
Что удивленье вызывает.

Криницы радостного хмеля,
Непринужденного веселья —
Бутылки чарок ожидали
И, как епископы, стояли.
Горой лежит у их подножья
Закуска, эта милость божья:
Как снег, белеют ломти сыра,
Колбасы же в слезинках жира,
А в рот возьмешь — блаженства вкусишь
Их только встретишь в Беларуси.

Мой милый Янка, мой Купала!
Судьба в одном нас вихре мчала.
Но почему же той порою
Не повстречались мы с тобою,
Чтоб стол селянского банкета
Развеселил твой дух поэта?..

Михал тут чарку поднимает.
«Ну, за кого же? — вопрошает.
Глазами всех гостей обвел.—
Начнем с конца кропить наш стол!
Ну, кум Яким, мой старый друг!
Пусть горе не войдет в наш круг,
Дай бог нам доброго приплоду,
Да чтоб побольше было меду,
Чтоб пили мы, еще просили,
Чтоб мы на головах ходили,
Справляя праздник наш пчелиный,
За ваше, гости, пью здоровье!» —
И после этого присловья
Он ловко чарку опрокинул,
Глотнул и губы утирает,
Затем Якиму наливает.
И вот пошла по кругу чарка,
Хмель в головы ударил жарко,
Всё больше гости веселеют,
Всё больше лица их краснеют,
А голоса звучат сильней,
От смеха разговор живей.

Склоняясь с лаской и приветом,
Как нива светлая под ветром,
Хозяйка потчует гостей,
И каждый мил и дорог ей.
«Ну, будьте ласковы, возьмите,
Вот мясо, сыром закусите,
Колбаски иль окорочка,
Ну, хоть кусочек пирожка!
Побольше масла положите!»

И вот бутыль уже пустая!
На смену ей спешит другая,
И гости шумным удивленьем
Приветствуют ее явленье.
А женщины свой пир ведут
И от мужчин не отстают,
Хотя от них отмежевались,
Своей горелкой угощались
(Тем отличалася она,
Что чуть была подслащена).
Подслушать любопытно было,
Как их собранье гомонило
И как они, подвыпив малость,
От новой чарки отрекались:
«Прошу вас, пани Юзэфова!»
— «Нет, нет, кума! Даю вам слово,
Совсем пьяна, побойтесь бога!»
— «Не любит бог, коль пьют немного!»
Кума на просьбу поддается,
За чарку в третий раз берется
И только губы омочила,
Как чарку снова опустила,
К бутылке тянется рукой.
«Не дам, Анелька! Нет, постой!
(Обычай так повелевает :
Кто чарку пьет, тот наливает.)
Ты выпей чистенько-чистенько!»
— «Ох, я пьяна уже маленько!
Язэп мой лысый, вишь, серчает!» —
Куму Анелька обнимает
И завершает спор на том,
Что чарку пьет одним глотком.
И вот не выдержали женки
И песню затянули звонко,
Чтоб осмеять всех неженатых —
Антося, Яську и Кондрата.

«Сидит в хате, чешет темя,
Не с кем молвить слова!
Ой, женись! Ускачет время,
Старость тебя словит!
Поседеешь, сядешь маком,
Девки отрекутся,
Будешь стынуть, как собака,
Под забором гнуться
Да лизать горшки и мисы —
Не свои — чужие!
Ты женись, Кондратка лысый!
Дурни — холостые!»

«Ох, уж умеют бабы выть!
Одно им дело, чтоб женить!
Эх, эх, турецкие вы сватьи!
Когда вас нет, спокойней в хате!»
Кондрат очами заблестел,
А Яська, брат его, запел:
«Я один, все пути
Мне теперь открыты.
А женился — взаперти
С бабою сиди ты.
Я один, я казак,
Для чего мне женка!
Не женись, холостяк,
Изведет бабенка!
Бог мужчину создал,
После с толку сбился:
Драл чуприну Адам,
Что с Евой скрутился!»

«Вот так! Вот так их! Молодчина! —
Смеясь, воскликнули мужчины.
— Ну, поддадим же, хлопцы, жару!
Яким, бери-ка свою чару!»
— «Нет, брат Михал, ей-богу, будет!»
— «Да не задерживай! Ждут люди!»
Яким дошел уже до точки:
Нет, он не выпьет ни глоточка!
Мужчины нрав Якима знали
И лишь дружнее наседали.
И наш Яким хоть и с божбой,
Но выпил весь стаканчик свой.
А дальше вновь таким же чином
Клялся, выискивал причины,
Но чарка в чарку пил с друзьями

И вот уж заморгал глазами,
Потом ладони вдруг развел
И песню старую завел:

«Ой, летел полем шмель,
А навстречу мушка.
Пододвинься, кума,
Пошепчу на ушко!»

На круг тут Ганна выступает,
В ладоши плещет, подпевает:

«Заиграйте, музыканты,
Чтоб я заплясала.
Купил батька черевички,
Чтоб я их стоптала».

На голос тот мужчины рьяно
Выталкивают Фабиана.
И хоть он был изрядно пьян,
Пустился в пляску Фабиан.
«Полюбуйся, Ганка,
Как трясется шапка!»

И вместо шапки волосами
Трясет, как ветер колосками,
Да разминает свои кости.
И разошлися наши гости.
Тут гребень Пальчик Ян хватает,
К нему бумажку приставляет
И начинает так играть,
Что просто ног не удержать.

«Без музыки, без дуды
Ходят ноги не туды.
Играй, дудочка моя,
Куда дудка, туда я!»

И сам хозяин, ловкий, статный,
Согнувши руку деликатно,
С кумой Анелькой стал плясать,
Всех панским вальсом удивлять.
За ним Язэп из Королины
Вступил с торжественною миной
И так с хозяйкой закружился,
Что потом лоб его покрылся.

Андроцкий перестал божиться,
Сидит, не может шевелиться,
Беседу Юрка с ним ведет,
Яким же тоненько поет:

«Мой сосед горелку пьет,
Пока пьется.
Конь сам до дому дойдет,
Не собьется».

«Плясать хочу! Кто мне сыграет?» —
Ян Пальчик громко восклицает,
Но, не дождавшись дударей,
Пустился с музыкой своей.
«Там-там! Тара-там!
Там-та-тита, ти-та-там!
Ходи, хата, ходи, печь!
Не жалей своих плеч!
Я найму дударя,
Дударика-комара.
Ты, комар, играй, играй,
А ты, муха, подпевай!
Слепень, скрипкой будь у нас!
Возьми, овод, контрабас!
Шмель, ты в бубен бубни,
Шершень, песню затяни!
Я хочу поплясать,
Всех на бал поскликать.
Развернись же, душа!
Берегись Тамаша!
Я тогда только пан,
Когда здорово пьян,
Тогда весел и рад,
И сам черт мне не брат!
Там-там! Тара-там!
Там-та-тита, ти-та-там!
Лысый черт бежит с болота,
Одному жить неохота.
Хоть хитер, а оступился —
Взял жену и утопился.
Эх, не будь, чертяка, слаб!
Не люби ты, дурень, баб!
У нее коса растет!
Кого хочешь оплетет!
И Язэпа, и Михала,
А меня вот не поймала!

Разве что ума лишусь,
Да и то остерегусь!
Держи шире карман!
Не поддамся на обман!»
Тут гости с места повскакали,
В ладоши били, подпевали.
«Ах, чтоб он скис! Вот разыгрался!»
А Пальчик лишь сильней старался:
Взлетают руки, плечи ходят,
Бровями лихо так поводит...
Но стало тут уже смеркаться.
«Пора домой нам собираться!»
— «Да посидите, погуляйте!
Останьтесь! Песни поиграйте!»
— «Ну, песню! Песню! Начинайте!»
«Ой, пора вечерять, а отца нет дома.
Иль ему дорожка эта незнакома?
Иль он заблудился, со следа конь сбился?
Иль среди дороги он остановился?
Хоть трудна путина, да конь ее знает.
Но не конь дорогу себе выбирает.
Ой, кто по дороге коня погоняет,
Коня погоняет, песню запевает?
То везет сосед наш подарок великий:
Сапоги для сына, дочке — черевики.
А нашего татки нету — всё гуляет,
Про детей, про хату и не вспоминает.
Пора спать ложиться, а татки нет дома,—
А дорога бита, хорошо знакома.
Вот и полночь скоро, а всё нету татки...
Ой, пора нам, гости, пора к своей хатке!»
Тоской неясной песня веет...
На свете всё конец имеет.
И гости свой банкет кончают,
Одни другим добра желают.
Минута настает прощанья,
Слышны приветы, пожеланья:
«Не забывайте же! Простите!
Коль что не так, не осудите!»

XIV · «ДИРЕКТОР»

Всему свой срок. Уходит лето.
То — дни раздумий для поэта,
То — грустный образ расставанья,
То — струн дрожащих замиранье,
То — горесть песни вдохновенной,

Спор смерти с жизнью неизменный.
И люб и грустен час прекрасный,
Когда душа природы всей
С душой сливается твоей
В один и тот же строй согласный.
На золотых порогах полдня,
Где белорунный полог поднят,
В пучинах неба ясно-синих
Проходит солнце, как богиня,
И косы-стрелы рассыпает,
Как чаровница молодая.
Под лаской этого сиянья,
Под добрым взором созерцанья
Всё успокоилось: и небо,
И поле убранного хлеба,
И эта даль, и луговины...
На нитках белой паутины
Привозят осень пауки.
И замелькали челноки,
По морю леса засновали
И листья багрецом заткали...
И каждый лист несет в лесу
Свекрови-осени красу.
Повеет ветер, тронет травы,
Но нет в нем ласки и забавы.
Нет, то не шорох колосков,
Не смех лазурных васильков
Во ржи, средь чуткой тишины.
Нет, то не музыка весны,
А тихая печаль и мука,
И с жизнью, и с теплом разлука.
Помчались гуси в край далекий,
И журавли в тот самый край.
Прощай же, летечко, прощай!
Прощайте, милые волоки!

«Ну, как,— сказал Михал,— как будет?
Детей по школам учат люди,
Пора б и нашим за науку.
Но в школу отдавать не в руку:
Что будут есть, где жить, бедняги...—
И батька тут, как на бумаге,
Стал вычислять, насупясь, траты
И сделал вывод: лучше в хату —
Чтобы не кланяться Якиму —

Нанять «директора» на зиму,
Ну, хоть бы Яську Базылева.
— Дам три рубля — и всё готово!
А хлопец прыткий до науки».
— «Ну, Яська — мастер на все руки:
Что до серпа, то и до книги.
Лишь бы ребята стали слушать,
Чтоб не пришлось ему откушать
Своих воспитанников фиги»,—
Антось заметил.— «Что за фиги?
Пускай посмеют, прощелыги! —
Вскипел Михал.— А это что?
Как отхлещу разов по сто,
Любой лентяй три дня не сядет!»
Глаза тут опускает Владя,
Но слово все-таки вставляет:
«Забыл я больше, чем он знает!»
— «Ой, как умен! Всё понимаешь!
А пять да два не сосчитаешь.
Ты у меня учись без дури,
Не то ученье будет шкуре!
Должны понять — не шутка! — сами»,—
И батька всех обвел глазами,
А после глянул на веревку,
На том закончив перемолвку.
Еще «директор» не явился,
А Владик хлопцам побожился,
Что уши драть не даст повадки,
Пускай он сгинет в лихорадке!

В лаптях добротных Базылев
Явился, лишь прошел Покров.
Два сапога без каблуков
Привез с собой: ему от брата
В наследство перешли когда-то.
«Ну, вот «директор» вам, глядите! —
Михал кивнул сынам на Яську.—
С утра за книги, за указку!
Отцовы деньги — не шутите!
Учиться мне не как-нибудь!
Не потакай ты им ничуть! —
Михал «директору» сказал.—
А чтоб никто не отставал,
Тяни за ухо, на колени.
Найду лекарство я от лени!

И коль пойдет наука туго,
Помогут им ремень и угол!»
Стояли хлопцы и сопели,
На Яську изредка глядели.
А сам «директор», низкий ростом,
Одетый по-бедняцки, просто,
На вид совсем невзрачен был
И ничего не говорил.
Спустя немного он очнулся,
Пришел в себя и оглянулся.
Он знает всех и всем знаком,
А Владик был его дружком.
Но ведь теперь не то уж время!
Тяжелое он принял бремя,
Превыше дружбы и потех —
В науке должен быть успех!
Он школу кончил прошлым летом,
Немудрый клад унес при этом
И растерял уж половину,
Гоняя по полям скотину.
И хлопцы так же рассуждали
И, как держаться с ним, не знали:
Считать его за своего
Иль быть подальше от него?
А Владик сразу — шмыг за двери
(К такой уж он привык манере!) —
Я по хозяйству, мол, иду!
С наукой был он не в ладу.

Алесь за печкой притаился,
На Яську пристально воззрился.
Ну, хлопец —-.птичка-невеличка!
Ему тут скучно с непривычки:
Леса, кусты, одна лишь хата,—
Ох, жить здесь, верно, страшновато!
А ям и рвов, оврагов сколько!
Гляди, напорешься на волка!
А может, хуже — вурдалак!..
Попался, хлопец, ты впросак!
Эх, тяжко жить тут будет, тяжко!
Готов уж каяться бедняжка,—
Поехал, не узнавши броду,
Каб знать, не согласился б сроду!
И одичаешь здесь, как сыч!
Но уж распили магарыч,
И сам он честь горелке отдал.

«Директор» сел за стол несмело,—
Что ж, браться надобно за дело,
Иначе славу всю погубишь.
«Ну, Костусь, как?
Читать ты любишь?» —
Спросил «директор», чтоб начать
С чего-нибудь и не молчать.
«Люблю, да только не умею,
Складов никак не одолею».
«Ну, это, брат ты мой, полгоря!
Склады читать начнешь ты вскоре!
Вот буквы — твердо надо знать,
А на склады уж наплевать,
Старанье — главная подмога,
Ума не надобно тут много!
А как Алесъ?» — «Алесь учился,
Писать уже приноровился»,—
Ответил Костусь тут за братца.
«Зачем же надо мной смеяться,—
Алесь вдруг отозвался с печки,—
Пишу я, как веслом по речке.
Коль что и знал, так позабыл.
Когда я буквы-то учил?»
«Он буквы проходил с Лопатой,—
Вступился Костусь вновь за брата.
Полгода был, не меньше, в школе,
Писал уж бойко «лес» и «поле»,
Потом «земля» и «ветер веет».
Нет, наш Алесь писать умеет!»
— «Ну, что писал, я это знаю,
Хоть сам подчас не прочитаю.
Коль речь зашла уж про науку,—
Алесь за балку сунул руку
И вынул старую тетрадь:
— Вот как умею малевать,
Каких я тут наставил птушек,
Каракуль разных, завитушек.
Вот это — «поле», это — «лес»,
А тут я и буквы кляксой влез.
А вот записывал Антось,—
Красиво пишет он небось!
Гляди-ка, можно подивиться!
Наверно, это летом было,
И он отметил про кобылу,
Когда ей надо жеребиться».
Втроем тетрадь они читали

И всё до строчки разобрали,
На этом хлопцы подружились
И с Яською разговорились,
Забыв о горестях своих.
И речь теперь пошла у них
О том, какой здесь угол славный
И кто тут меж зверями главный,—
Мальцам «директору» пришлося
Подробно рассказать про лося,
Какой большой он и рогатый!
Но сзади вроде худоватый,
И нет в нем ничего такого.
А впрямь — громада, право слово!
За ним шли волки и лисицы,
Потом и зайцы, и куницы,
И много всякой мелкоты —
Хорьки, и векши, и кроты.

Дивясь лесному населенью,
«Директор» слушал с изумленьем,
Как хлопцы барсука ловили,
Как с дядей на лисиц ходили,
Какой характер у зверей,
Кто злее всех и кто хитрей.
«Директор» ахал поневоле,
Хоть был четыре года в школе,
Потом, как бы даря гостинец,
Сказали Яське про зверинец,
И это был рассказ последний.

Зверинец — это заповедник,
В нем козы жили без помехи.
(То всё, брат, панские потехи!)
Он обнесен был частоколом
Из бревен толстых и тяжелых,
Чтоб к козам волк не мог пробраться,
Ни прыгнуть вверх, ни подкопаться,
Да там не пролезал и крот!
Одним крылом зверинец тот
К дороге прямо прилегал,
Он много места занимал:
И луг, и лес, и часть русла.
(Ох, земляника ж там росла!
Ну, шапками таскали летом!)
Подальше из еловых веток
Шалаш стоял, что твоя хата.
Паслось тут диких коз богато

В былое — до Михала — время,
Да только вывелось их племя,
Все передохли, и сейчас
Одна лишь серна там паслась.
Да был козел еще при ней,
С рогами вроде двух ветвей...
И о козле бодливом этом
Ребята рассказали Яське
Историю занятней сказки,
Случившуюся прошлым летом.

Вот как беда произошла:
Коня в компанию козла
Пускали на ночь в тот зверинец.
И вот какой козел злочинец:
С конем он сразу подружился,
С ним даже рядом спать ложился.
И ходят вместе, и гуляют,
И вместе ночи коротают,
Ну, словом, сделались друзьями,
Играть друг с другом научились,
Но вот чем игры завершились:
Козел коня боднул рогами —
Ударил во всю мочь нежданно,
И в животе коня две раны!..

Течет беседа их живая,
И Яська вдруг словцо вставляет,
Про то расспросит и про это,
Готовый слушать до рассвета.
Порой такие льются сказки,
Что всё нутро дрожит у Яськи.
Когда же сумрак погустел,
За двери выйти он не смел,
А перед тем, как спать ложиться,
Пришлось к ребятам подольститься,
Чтоб постояли у ворот,
Пока сведет с натурой счет.
Но вот пошли за печку спать,
Пришлось с собой и Яську брать.
Он лег меж ними, в середине,
Как мышь замолк, рукой не двинет,
Чтоб только с местом не расстаться.
«Ведь если с краю я засну,
С вас одеяло утяну»,—
Он в оправданье молвил братцам.

XV · «НАЧАТКИ»

Минула ночка. День сквозь окна
Уж тянет алые волокна,
Углы, запечье озирает
И ночь из хаты выгоняет.
Дрова в печи пылают ярко,

Всё громче разговор их жаркий,
Стреляют, удали полны,
Ну, как охотники-паны.
Кой-как умывшись торопливо,
Ребята встали молчаливо
С «директором» пред образами.
«Молитесь же!.. Да со слезами,
Чтоб дал господь любовь, охоту
На эту новую работу,
Понятье доброе и память,
Чтоб не трясли, как дурни, лбами,
Чтоб вас тянуло к книжкам этим!» —
Сказал Михал сурово детям.
Ребята, словно в исступленье,
Упали разом на колени
И так старательно молились,
Что в половицы лбами бились.
«А поедите — за ученье,
Да веселей, без принужденья!
Порядок сами знать должны,
На книги чтоб, как на блины,
С такой же прытью налетали!»
«Директор» и сыны молчали,
Предавшись горьким размышленьям,
Покуда длилось наставленье.
А ты, «директор», помни дело:
Прижми их крепко, как ужей,
Коли заплачут — не жалей,
Чтоб в головах у них кипело!
А кто в усердье ослабеет
И непокорствовать посмеет
Иль памятью вдруг станет плох,
Тех — на колени, на горох!»
«Ого! — подумали ребята.—
Придется, видно, туговато.
Неужто так он будет править
И на колени часто ставить?
Ну что ж! Прикинем, поглядим,
А измываться не дадим!
Пускай подумает заране,
Как выйдет он один без нас
На двор «до ветру» в поздний час?
Что запоешь тогда, Иване?»

Но всё на деле оказалось
Не столь уж страшным, как сдавалось,

«Директор» выдался не злой,
Еще добрей, чем кровный свой.
Умей с ним только сговориться,
Ушком ременным поделиться
Или веревку свить на лапоть —
И за вихор не будет цапать.
Наоборот: тогда ты дока,
В учении пойдешь далеко!
Лишь Владя упирался часто:
Не понимал задач — и баста,
И как «директор» ни потел —
Ни с места, коль на чем засел.
А то назло начнет болтать,
Нарочно спорить, возражать
Иль просто дразнится, смеется,
А за ухо взять не дается.
Тогда «директор» отступался
И за другого принимался.
Да только вот что было плохо:
Михал знал грамоте немного
И подловил разок Алеся:
В «законе божьем» он, как в лесе,
Плутал, не ведая путей;
Адам и Ева... Грешный Каин
Им раз пятнадцать был облаян,
Но дальше — точка, хоть убей!
Два слова скажет и запнется,
Как будто пробкою заткнется,
Не голова — а медный звон!
Ругают парня за «закон»:
«Ох ты, беспамятный, тупица,
Так путать всё и не стыдиться!»
Смеются, дразнят всей семьею,
Минутки не дают покою.
Алесь от горя чуть не плачет:
Вот наказанье, вот задача!
И, спрятавшись за печь, унылый,
Клянет в душе «закон» постылый.
«Ой, господи, ну как с ним сладить?
Куда бы с глаз его спровадить?
Сгорели б вы совсем, «начатки»!
Порву к чертям, и всё в порядке!
А что? На клочья их — и квиты!
Лишь надо сделать шито-крыто!»
Алесь, по зрелом размышленье,

Пришел к такому убежденью,
Что станет веселей учиться,
Коль с книжкой этой распроститься.
И вот средь ночи наш герой
Встает, крадется, сам не свой,
Неслышно книги вынимает
И под столом их растрясает,
А ненавистные «начатки»
Дерет до корня без оглядки.
«Вот вам, Адам, Исак и Яков,
Поплачьте вы, как я поплакал!..»
Чтоб не было о них помину,
Клочки под лавку он закинул,
Как будто здесь коты гуляли
И это всё навытворяли
Возней своей и диким скоком;
А сундучок поставил боком.
Послушал — спят? Ну, слава богу!
И вновь в запечье, как в берлогу!
Наутро, раненько, чуть свет,
Работа Ганну поднимает;
Она встает, слегка вздыхает.
Ох, сколько дела ожидает,
И всюду надобно поспеть!
Дымок в печи уже струится,
За пряжу мать скорей садится,
Пока дрова не занялись,
Хлопот тогда уж — знай держись!

И дядя тут глаза продрал,
В окошко глянул — ох, проспал!
Скорее надо обуваться
Да с молотьбою управляться,
Чтоб жита мыши не поели,—
И, торопясь, встает с постели.
Алесь не спит в тревоге жаркой:
Каким таким его «подарком»
Сегодня утро наградит —
Пройдет гроза иль будет бит?
И только вспомнит про «начатки»,
Душа от страха лезет в пятки.
Обулся дядя, что-то ищет,
И вдруг Алесь притихший слышит:
«Кто ж это книги изувечил?»
Алесь плотнее жмется к печи,

Глаза прикрыл, совсем не дышит,
Ни жив ни мертв — что дальше будет?
«Скажите, миленькие люди!
Чудные на земле порядки,
Эх, как изодраны «начатки»! —
Под лавкой следствие вершится.
— Что здесь, родимые, творится!»
И Ганна из-за прялки встала,
Дивится случаю немало.
«Коты, должно, кому ж другому?
Ведь этак шастают по дому —
Чуть нет людей — всё вверх ногами!»
Алесь наш благодарен маме,
Что хорошо так угодила
И на котов вину свалила.
Встает и батька торопливо
Взглянуть на редкостное диво.
«Всё, может, гладко обойдется,
Коль батька круто не возьмется»,—
Алесь под свиткой рассуждает,
А страх всё пуще забирает.

Тут все над книгами сошлись
И разговоры начались.
«Начатки» долго созерцали,
Как их «коты» раскатовали!
Алесь за печкой веселеет,
Но встать пока еще не смеет,
Чтоб лишнего не наплести
И суд на след не навести.
«Нет, лучше встать мне — дело ясно!
Ведь и лежать небезопасно».
Алеся колет под лопатки.
Поднялся, глянул на «начатки»
И тут же в слезы! Горько плачет:
«Ах ты, холерина кошачья!» —
И, распален обидой дикой,
В негодовании великом
Котов он бедных бьет, гоняет,
Пинками в сени вышибает,
Как будто впрямь ему «начатки»
Милей и матери и татки.
«Что ж, Каину туда дорога!
Зачем в обман он вводит бога?
Зачем он братьев убивает? —

Обрывки дядя разбирает,
Кивая хитро на Алеся.—
Нет, брат, ни Сима и ни Хама,
Остались клочья от Адама,
И Евы, брат, удел невесел.
Нигде не сыщешь Соломона,
Кот на хвосте унес Самсона.
Тут лишь Исайя и Аггей,
Пророк Илья да Елисей.
Поставь теперь Николе свечку,
За цеп берися — да на гречку.
«Начатки» ж сунь иди за стреху!» —
Трясется дядя весь от смеху.
«А чтоб они поиздыхали!
Зачем задачник не порвали? —
Промолвил Владя с огорченьем.—
Дает другим бог облегченье,
А мне ничем не помогает,
Всегда мне хуже всех бывает!»
Тут и отец не удержался
И тоже громко рассмеялся.

Алесь смекнул — беда слетела,
Ну, значит, сделано умело.
На сердце сразу прояснилось,
Как будто с плеч гора свалилась,
И он уж втайне утешался,
Что со святыми распрощался.
Весь день свистал, забот не зная,
Как на крылах в раю летая.
Но счастью скоро был конец.
Приходит вечером отец,
Сердито сына с печки кличет
И новые «начатки» тычет:
«Теперь их береги, что око.
Ремень не так уже далеко,
Коли опять коты порвут,
Быть волдырям здоровым тут»,—
И показал Алесю место,
Какое с детства всем известно.

Алесю вновь житье немило,
Опять полез на печь уныло.
И долго он заснуть не может:
Опять Абрам и Лот... ах, боже!

В глазах «начатки» митусятся,
Никак от них не отвязаться!
Какой придумал их злодей?
Сиди, зубри да слезы лей!
Одно Алеся утешало:
И Костуся беда прижала,
Застрял на «Верую» парнишка,
И он горюет, и братишка.
И молвит раз Алесик брату
«Закинем книги в снег за хату,
Ты — «Верую», а я — «начатки»,
И снова будет всё в порядке».
«А будут бить?» — «Так что? Поплачем
Зато потом уж мы поскачем!»
— «А батька книги вновь достанет?»
— «И тем мы не дадим пощады!
Глядишь, и подойдут коляды,
А там, бог даст, весна настанет.
Эх, брат, какой ты боязливый!
Не бойся, Костусь! Будем живы!
Давай вот отойдем в сторонку,
Засыплем их снежком легонько.
Но ты молчи! Ни-ни, ни звука!
И станет нам легка наука!»
— «Нет, брат Алеська, не дури ты,
Ведь батька наш такой сердитый!»
— «Так ты не хочешь?» — «Нет, боюсь».
— «Один и я, брат, отступлюсь»,—
Сказал Алесь и огорчился
И в думы мрачно углубился.
Но как-то поутру в тревоге
Он появился на пороге
И стал бурчать, перечить маме,
Греметь, ворочать сундучками.
«А чтоб они в огне сгорели,
Куда их только черти дели?!»
— «Чего ты крутишься, как шалый»,—
Сердито мать ему сказала.
«Начаток» нет!» — «Опять «начатки»?
Когда уж будут им кончатки!
Пересмотрел тряпье на печке
И все укромные местечки,
Под лавки лазал, па полати,
Такую поднял бурю в хате,
Что хоть из дому выбирайся

И от «начаток отрекайся!
Алесь поникнул головою:
«Не взял ли их Мартин с собою?»
(Мартин с бумагами от пана
Сегодня был здесь утром рано.)
Алесь хоть в нем спасенье ищет,
А сам в слезах по хате рыщет,
Чтоб оправдать верней потерю.
Вдруг батька раскрывает двери
И — к сыну, слова не сказав.
Ну, вот теперь пришла гроза,
Михал дрожит, перекосился,
В момент ремень над парнем взвился
И по спине Алеся — хвать!
И ну без передышки драть.
Алесь завыл, заголосил,
Упал и снова подскочил.
Костусь [redacted] Владя тоже в слезы
И разбежались, словно козы.
А батька, красный от досады,
Алеся лупит без пощады,
И мать помочь сынку не может —
Так сильно батька рассердился.
Дал бог, Ксаверий тут случился:
«Оставь, Михал! Ведь спустишь кожу!
Опамятуйся! Ты, брат, слишком,
Убьешь несчастного парнишку!»
На помощь дядя прибежал,
Едва Алеся отобрал.
Михал же словно опьянел:
«Куда «начатки», дьявол, дел?»
Алесь раздетый и босой
Из хаты вылетел стрелой,
К сугробу чешет без оглядки:
«Вот здесь они! Вот здесь «начатки»!»

И должен я одно заметить
(Бывало так не раз на свете!),
Что этот горестный урок
Пошел-таки Алесю впрок.

XVI · ПО ВЕЧЕРАМ

Картины родины живые!
Как вы мне любы, дорогие!
Как часто милой чередою
Встаете вы передо мною!
И улыбаетесь мне вновь

Багряным трепетом лесов,
Лучей блестящими снопами,
Сверкающими над полями,
И бриллиантовой росою,
Когда горячей полосою
Сквозь сеть листвы, как сквозь оконце,
Над ней сияет тихо солнце,
Баюкает ее, ласкает
И радугами зажигает!
Я вижу даль родных полей
За Неманом, и бег теней,
Овсов полоски, лаву жита,
Что морем золотым разлита,
И скатерть белую гречихи,
И лес, раскрывший крылья, тихий,
И темный ров, водой пробитый,
Такой глубокий и сердитый,
И пустошь серую обрыва,
Где мхи, белея сиротливо,
На желтые пески ползут,
Где зайцы ищут свой приют.
Я слышу шум разноголосый
Лесов, лугов, где блещут косы,
Когда косьба идет кругом,
Налет грозы я слышу, гром,
И шум глухой ночных дождей,
И песни звонкие полей,
И плач печальный у могилы...
Давно затих их голос милый,
Давно ушло всё и молчит,
И только память всё хранит.

Но нитью крепкой, хоть незримой,
Я связан с родиной любимой
И с вами, милые картины!
Эх, заросли вы, все путины
В тот дорогой мне уголок,
Где желтый стелется песок
Под знойным солнцем, жарким летом
Сияя золотистым светом,
Над самым Неманом седым,
Столь близким сердцу и родным.
И заросли вы не крапивой,
Не чернобыльником тоскливым,
Не горьким мхом, не лебедою,

А белорусскою бедою!
Пока в нас сердце будет биться,
Оно не сможет примириться
Ни с этим гнетом, ни с нуждой,
Нависшей над родной землей...

Эх, милый край беды извечной!
Проклятье людям бессердечным,
Что цепи для тебя ковали
И в очи, злобствуя, плевали!
Пускай страданья, гнев наш лютый
Сожгут неволи черной путы,
Развеют прахом вражьи силы,
Что полонили край наш милый.
Благословен тот, кто душою
С народом слит, с его судьбою!
Живи ж, наш край! Пусть всё сильней
В сердцах людских надежда светит!
И пусть тебя хоть наши дети
Увидят в цельности твоей!..

Алесь на деле распознал,
Что он напрасно бунтовал:
Не будет выхода иного,
Как за науку взяться снова,
За труд медлительный и нудный.
И что ж? «Закон» не так был трудный!
Уж тем понятен он вполне,
Что был записан на спине.

Так пролетали дни, недели,
И хлопчики досуг имели —
Учились только до обеда,
И шло ученье не без следа:
Костуська, надобно признаться,
Уж на доске мог расписаться,
Что очень тешило Михала
И гордостью переполняло.
Как только свой урок кончали,
Мальцы на речку выбегали
По льду немного покататься
И на свободе поразмяться;
В снег забирались по колено,
А то носили козам сено
(Они в зверинце зимовали)

Иль прорубь в речке расчищали.
И сам «директор» кривоногий
Сигал не раз в сугроб с дороги,
По снегу лазал, спотыкался
И с головой в нем окунался,
А иногда в лесу, случалось,
Коза «директору» встречалась.
Тогда он, как шальной, кричал,
За нею по кустам бежал,—
Так радость в Яське бушевала,
Так в сердце буйно клокотала,
Что [redacted] тот счастливый, редкий миг
По лесу несся дикий крик:
«А-я-я-яй! А-я-я-яй!» —
Хоть просто уши затыкай.
В другой раз хлопцы вечерком
В гумно к Антосю шли гуськом.
Уютен дядин уголок,
Коптилки тихий огонек
Колеблется и вдруг взлетает,
Как бабочка, дрожит, порхает.
Отменный дядя вел порядок,
Всё было пригнано, как надо:
Тут грабли, там цепы и вилы,
Посмотришь — глазу, сердцу мило,
И словно просятся в работу —
Возьми, почуешь сам охоту!
Антось трудом захвачен весь,
Священнодействует он здесь.

Вот, как живого, дядю вижу!
Портрет его я к вам приближу:
Он не высок и не дороден,
Зато уж коренаст и плотен.
Чуб темно-русый, а усы —
Образчик ухарской красы:
Не очень длинные, густые,
Концами кверху завитые.
Глаза же голубого цвета
Глядят, как ягоды, с приветом.
Но сразу, с первого мгновенья,
Не разберешь их выраженья:
То смех, то хитрость в них сверкает,
То доброта — но уж какая!
А нос... Тут надо задержаться,

Подумать, с мыслями собраться,
С чем лучше дядин нос сравнить,
Чтобы вполне правдивым быть.
Ну... Нос короткий, толстоватый,
А попросту сказать — кирпатый.

Антось внимателен, заботлив,
К работе всяческой охотлив,
Что ни замыслит, всё обладит,
И так пригонит, так пригладит,
Что и для глаза будет мило.
Любое дело говорило
Само за мастера без слов!
Таких на свете мастеров —
На все лады — не так-то много.
И за него молили бога
Все те, кому он помогал,
Кого в несчастье выручал.

У дяди целый склад запасов,
Антось не любит пустоплясов.
Вот, скажем, ложку сделать, грабли —
Тут нужно дерево как звон,
В его ж чулане дуб и клен,
И чурки ясеней и яблонь
Уж заготовлены заране,
Коль надо что — искать не станет.
Хранились здесь же у Антося
Оглобли, сошники и оси.
И люди дядю уважали,
С почетом чаркой угощали.
Коль у кого коса не косит,
Пусть только дядю он попросит,—
Косу, как бритву, навострит:
Идет легохонько, свистит
И бреет сорняки густые!
У дяди руки золотые!

Чтоб дописать портрет Антося,
Скажу: на свете не нашлося
Такой вдовицы иль девчины,
Чтоб сердце слить с ним воедино,
Чтоб вместе счастье добывать
И все невзгоды разделять.
Я свой рассказ нарушу снова,

Чтоб в даль прошедшего взглянуть
И о весне его вздохнуть,
И благодарным, добрым словом
Его еще раз помянуть.
Была весна. И сердце билось
В тревоге смутной и томилось,
И сладко-сладко замирало,
И страстно отклика искало.
Но доля счастья не дала:
Хоть Настя так была мила,
И так клялась, и целовала,
И к сердцу жарко прижимала,
И верной быть по гроб сулила,—
С другим Антосю изменила.
Антось!.. Да что! Теперь забыто.
Давно уж то пожали жито,
Давно те межи запахали,
Что горе дядино видали.

«Ну, поддадим, ребята, жару!
Еще собьем посадов пару!»
Снопы рядами положили,
Как прадеды еще учили,
Друг к другу тесно головами,
К перилам — грузными комлями.
«Ну, грохнем, хлопцы, чтоб звенело!»
И пять цепов вступили в дело.
Не молотьба, а бубнов хор,
Громов небесных разговор.
Снопы подпрыгивают сами
И сыплют жито под бичами.
Антось работой управляет
И криком хлопцам помогает:
«Дай, дай ему, брат! Размахнись!
Скачи, скачи, снопок, трясись!»
Цепы вздымаются проворно,
И каждый трудится упорно,
Всех раззадорила работа,
И отличиться всем охота!

Вот так одно другим сменялось
И потому не приедалось,
Что было в меру всё и в пору.
Шла жизнь помалу всё же в гору.
По вечерам в хатенке мирной

Иных забав был круг обширный,
Особенно в канун воскресный;
Послушать было интересно,
Когда Антось и мать с Михалом
Начнут рассказывать, бывало,
В тревожно-смутной тишине
О том, о сем, о старине,
О случаях неизъяснимых,
Бывавших иногда и с ними.
Хоть в очаге огонь мерцает
И лампа хату освещает,
Но как-то призрачно всё, зыбко,
А тени то взметнутся шибко,
Ловя косматыми руками
Кого-то и тряся рогами,
А то застынут по углам,
Зловеще притаившись там.
И кажется, что тени эти
Не просто призраки немые,
А силы грозные, живые...
И к взрослым жмутся в страхе дети.
«Директор» к печке притулился,
Глазами в дядю прямо впился.
«Мне говорил Петрусь Грипинин,
И врать он не имел причины:
Домой он ехал из Княжова,
Кругом — нет никого живого!
Туман поднялся беловатый,
Уж было, правда, поздновато.
Он на волах своих плетется,
И странным всё ему сдается.
Вот он мосточек проезжает,
Вдруг кто-то снизу вылетает,
Весь как огонь, такой вертлявый,
Хвостом колотит влево, вправо —
И по волам, и по Петру:
«Вот шею я тебе натру,
Чтоб поздно так не возвращался!»
За ним до Немана он гнался!
«Директор» бедный побледнел,
От страха на скамью присел.
«Бывает всякое на свете!..—
Теперь на мать взглянули дети.
— Свекровь, покойница Анета,
Сама мне сказывала это:
Она и тетка — вот не лгу! —

Щавель сбирали на лугу
И шли над Неманом домой
Еще не темною порой,
Лишь солнце начало садиться,
За холм Демьянов хорониться,—
И никогошеньки нигде!
Вдруг видят: кто-то на воде
Сидит молчком, расправив ноги,
Сам неподвижный, с виду строгий,
В каком-то черном облаченье
И трубку курит в размышленье.
Помчались бабы от него.
Назад взглянули — никого».
— «А кто ж то был, чтоб он пропал!» —
Дрожа, «директор» прошептал,
От страха Яська чуть не плачет.
«Янчур, наверно, там рыбачил!» —
С усмешкою Антось ответил,
Чтоб разогнать тревогу в детях.
Но Яська к дяде ближе жмется:
Ему черт знает что сдается.

Все молкнут. В окна, как живая,
Глядит угрюмо ночь седая,
Она как будто что-то знает,
Но тайну от людей скрывает.
Вдруг на дворе пустом близ будки
Пугливо пес залаял чуткий
И стих,— должно быть, страшно стало
Иль ночь ему не позволяла?
У Яськи все ослабли гайки...
«Всё это глупость! Сказки! Байки! —
Михал промолвил.— Кто боится,
С тем блажь такая и творится.
Вот случай вам. Тут жил Пшавара.
Однажды ночью слышит стуки,
В окно молотят чьи-то руки,
Молотят так, как в час пожара.
«Кто там?» — «Да я, Семен! Пусти!
Избили черти по пути.
Не верил я, так дали веры!
Один на горб мне сел, холера,
Лишь я заехал на плотину —
Насыпал мне орехов в спину!
Я — по коню, он — мне по шее,
Сквозь воротник до крови греет!

Вот только тут и отступился,
Когда мой конь остановился!..»
На двор Пшавара вышел босый,
Взглянул на Семкины колеса —
И что ж! Еловый сук случайно
Завязнул в спицах. Вот вся тайна!»
Еще про страхи толковали,
Их подоплеку обсуждали —
Что, отчего и как случалось,
Над Яською трунили малость.

А как-то спор был о науках
Старинных, о нечистых штуках:
О книгах с черною печатью,
О чародействах и заклятьях
И всяких тайнах и обманах.

«Напустят вам в глаза тумана,
И человек, не мертвый вроде,
Без головы спокойно ходит»,—
Сказал Антось, чуть усмехаясь.
Мальцы ж внимают, содрогаясь.
«А вот я тоже штуку знаю:
Без промаха вам отгадаю,
Кто как стоит за дверью, скажем,
Пусть сядет он, пусть даже ляжет,
Как душенька ему велит!
Вот штука!» — батька говорит.
«Неужто вправду отгадает! —
У Яськи сердце замирает,
И он, рассказчику не веря,
Бросает быстрый взгляд на двери,
Решившись предложить на пробу
Немедля же свою особу.—
Пойдем-ка, Костусь, мы с тобою!..»
В сенях ребята меж собою
Советуются, как им стать,
Чтоб трудно было угадать.
В конце концов нашли решенье,
Самим себе на удивленье:
«Директор» стал на четвереньки,
А Костусь рядом на коленки.
«Ну, как мы за дверьми стоим?»
— «Как надлежит щенкам дурным!» —
Из хаты батька отозвался,
И разом дружный смех раздался.

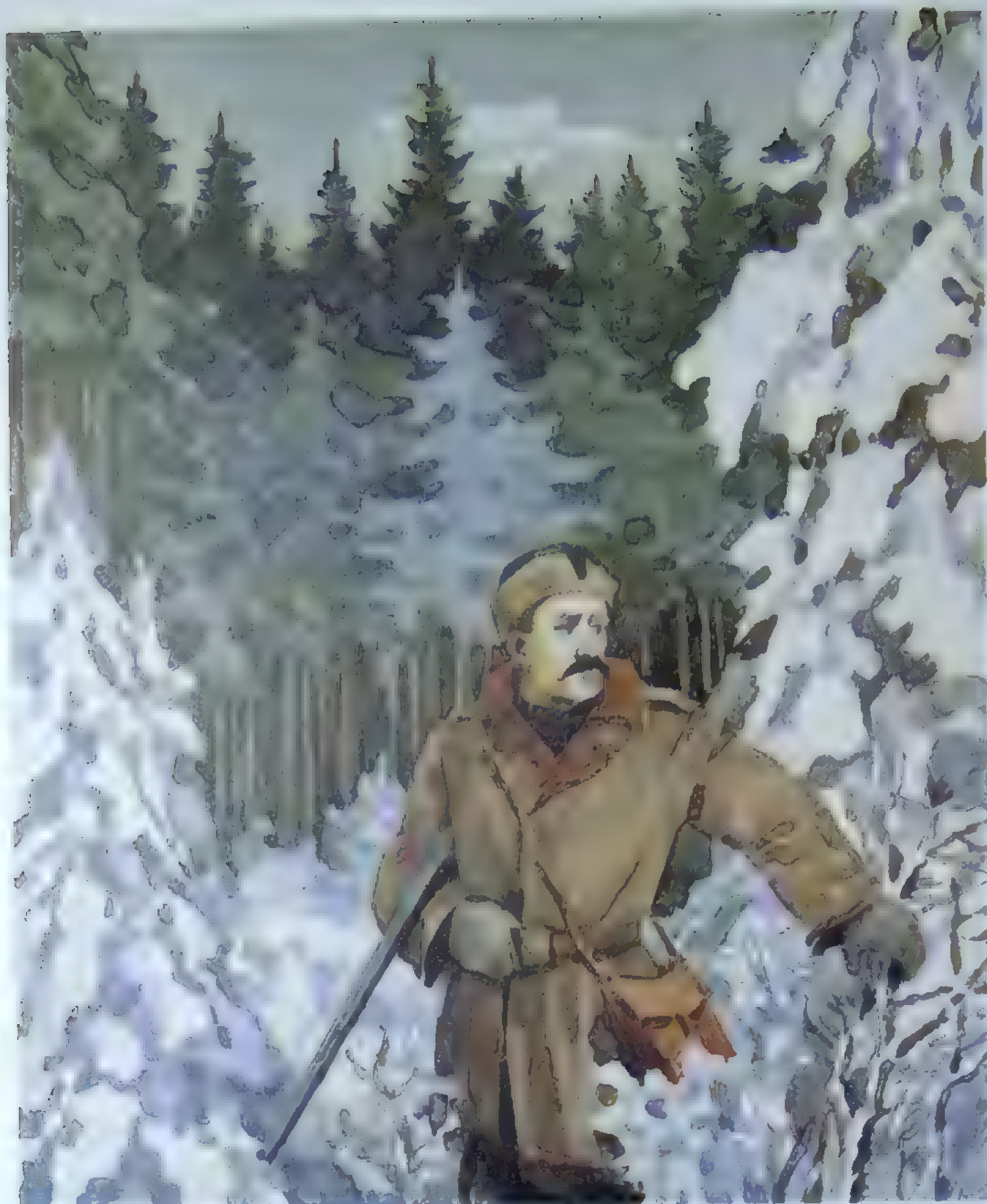

XVII · ВОЛК

По будням все вставали рано:
Безделье, лень — хворобы пана,
А тут не надо подгонять,
Когда хлопот — не занимать!
Вновь запрягайся на неделю!..

Склонялась Ганна над куделью,
Мужчины, обрядясь теплее,
Шли поутру в гумно скорее,—
Михал Антосю помогал,
Покуда день не наступал:
Ведь нужно кончить с молотьбою,
Чтоб не висела над душою.
«Директор» Яська доброхотом
Здесь тоже по утрам работал.
Он был парнишка деловитый
И до работы страх сердитый,
Хоть и казался с виду квелым;
Душевный хлопец и веселый!
Порожняком не ходит в хату —
Ну что за тяжесть парню-хвату
Взять на дворе охапку дров.
Всё сделать Яська наш готов
Для дорогих своих хозяев —
Нет, Яська, брат, не из лентяев!
Раз каблуком он зацепился,
С дровами навзничь повалился
На шаг — не дальше — от порога.
Ну, почесался лишь немного
Да поглядел на каблуки:
Эх, миновали те деньки,
Когда, проворны и крепки,
Они на игрищах плясали,
А тут ходить не пожелали.
Своим порядком шло ученье.

Но всё же Владя с большим рвеньем
За цеп и за метелку брался
Иль по лесу с ружьем шатался,
Охотясь на рыжух-лисиц
И на пронырливых куниц.
И батька с этим примирился.
Что ж! Для науки не родился.
Вот из меньших что, может, будет?
Пускай они уж выйдут в люди!

Алесь сидит, «закон» читает
И сам с собою рассуждает,
Чему-то тихо засмеется
И носом в книгу вновь уткнется.
У Костуся — «Родное слово»,

Он за склады берется снова,
Да что-то худо всё выходит
И только злость одну наводит!

Из чащи темной и суровой
Заря денек выносит новый,
Денек короткий, чуть заметный,
Но всё ж веселый и приветный.
Мороз берется, поджимает,
По лесу белому гуляет
И ткет холсты на бережку,—
За ночь подкинуло снежку.

Михал с утра идет в обходы.
От звонкой солнечной погоды
Помолодел как будто весь.
Какой уж раз он ходит здесь!
Тут все тропинки и дороги
Ему давным-давно знакомы,
В любом конце Михал как дома:
Где не ступали его ноги!
Каких он уголков не знает!
Михал идет, следы читает.
Вот тут тонюсенькой цепочкой
Прочерчен путь по снежным кочкам,
Лежат следки друг к дружке близко,—
Видать, мышиная расписка.
Другой рисунок — след тройной
Оставил заяц озорной.
А лис-хитрец, чтоб с толку сбить,
По снегу ровно тянет нить
И следом в след свой попадает,
Ну, как одной ногой ступает.
В лесу мертво и глухо-глухо.
Напрасно звуки ловит ухо:
Кругом сугробы, всё застыло,
Всё сковано железной силой,
И только где-то на суке
Вдруг свистнет сойка вдалеке
Да дятел простучит уныло.
Не оттого ль и на Михала
Тоска внезапная напала,—
Глядит вокруг он хмуро, вчуже,
Как этот лес, объятый стужей.
Но всё же бор, хоть онемелый,

Ведет невнятно сказ несмелый,
И сквозь холодный белый сон
Беседует с Михалом он.
Ведь каждое местечко бора —
Полянка, чаща, ров, пригорок —
Особый лик имеет свой
И воскрешает пред тобой
Всё то, что память сохранила.
Да, много всякого тут было!
Ведь тут полжизни лесниковой!
Ну, хоть бы эта вот дуброва!
Грибов под осень здесь тьма-тьмуща,
И люд приходит гуща-гущей,—
Смех, песни, выкрики несутся,
Далеко в чаще раздаются.
И вот, бывало, пан прикажет
Сойтись сюда тихонько страже —
С боков, и спереди, и сзади,
Чтоб очутился люд в засаде.
И это всё на голых, бедных,
И всё из-за панов зловредных!
Лови! А у иного нет
Рубля, быть может, на билет.
Но должен драть и с бедноты,—
И виноват не пан, а ты:
Зол не хозяин, скажет всякий,
А злы хозяйские собаки...
А этот хвойник обгорелый?
Да тут рассказ бы вышел целый,
Когда б поведать всё сначала,
Что в память остро так запало.
Но горько вспоминать об этом:
Здесь пан ругал Михася летом,
А он стоял, моргал глазами
Перед людьми и лесниками.

Вновь, как всегда, к одной тропинке
Сошлись все стежки-паутинки:
Своей земли бы раздобыть
И эту каторгу забыть...
Да только вот в чем закавыка:
Купить земли — купить не лыко,—
Откуда, из чего заплатишь?
Эх, руки коротки, не схватишь!
И только грусть гнетет сильнее!

Но думку всё ж Михась лелеет,
Ее под самым сердцем носит,—
Земли свободной думка просит!
Она с ним дома и в обходах,
Она и боль его и отдых.
И, коль признаться, наш Михал
Давно уж угол свой создал.
И хатка эта вот какая:
Удобная, хоть небольшая,
Стоит над речкой иль криницей,
И две трубы, как две сестрицы,
На крыше высятся форсисто;
В дому покойчик светлый, чистый,
Всё солнцем залито, а бревна
Лежат одно к другому ровно,
Широкие и без приточек
И желтые, что твой желточек.
Гумно, сараи и ограда —
Всё новое, всё сбито ладом.
При доме садик молодой,
Но уж развесистый, густой.
И тут же рядом луг и поле,
Простор душе твоей и воля!
Из хаты вышел — и работай,
Без пана, собственной охотой!
Но это лишь мечты одни.
Исполнятся ль когда они?

В лесу еще угрюмей стало.
Заныло сердце у Михала,
Тоскою давит этот бор,
Душа же хочет на простор,
И очи просят света, воли.
Михал идет туда, на поле,
Где Неман, быстрый и суровый,
Охватывает бор подковой.
Теперь же глух он и молчит,
Под ледяной укрывшись щит.

Кругом всё тихо, тихо... Дали
Повиты дымкою печали,
А там над Неманом, на круче,
Село синеет темной тучей,—
Понуро, горько никнут хаты,
Снегами грузными прижаты.

Михась на голый холм взобрался
И тут немного задержался.
И, как во сне, так зримо, живо
Его былое окружило.
Вот тут, в струях водоворота,
Девчина славная, Дорота,
Давно когда-то утонула,
Ее волною захлестнуло.
А после случай был другой:
Уж года три назад, весной
Якима к берегу прибило;
Родные выбились из силы,
Недели две пред тем искали
И, не найдя следов, отстали.
И тут же призрак появлялся
(Народ потом ходить боялся) —
Недвижный кто-то на воде,
Еще не виданный нигде,
Сидел и трубочку сосал
И вдруг распался, с глаз пропал...
Загадочны молвы скрижали!
Каких легенд вы не знавали!

Михал внезапно содрогнулся,
Взглянул еще раз и пригнулся,
Сорвал с плеча ружье-двустволку
И взял его на изготовку.
За камень спрятался, глядит:
Ему навстречу волк бежит,
Ну, просто валит на Михала!
Душа от радости взыграла:
«Постой же, брат, постой, волчуга!
Уж я сумею встретить друга!»
А волк несется, снег взрывает,
И только хвост его мелькает,—
Видать, задали где-то страху.
«Ну, брат Михась, не дай же маху!»
Патроны в сумке у руки,
Вот взведены уже курки.
«Не удерешь, башка дурная!» —
Михал смеется, поднимая
Ружье, а волк уже на речке...
Вот он за горкой... Не видать...
Ну, скоро выбежит опять...
«Держись же, брат, не дай осечки! —

Михась притихнул, не моргнет.—
Сейчас, сейчас он подойдет.
Ну, шевелись, скачи, зверюга!»
А время движется так туго!
Пора уж, был он недалеко,
Тьфу, что за чертова морока!
Вокруг себя глядит Михал.
Неужто так и потерял!
А руки всё еще дрожат:
Не мог же волк уйти назад!
Куда ж он, дьявол, провалился?
Михал бегом с холма спустился,
Туда, сюда — и всё не впрок,
И ринулся наискосок
Чуть вправо — там, быть может, встретит
Иль хоть следы его заметит.
Но понапрасну снег он топчет:
Нигде следов не видно волчьих.
Опять назад — всё нет! Пропал!
Аж пот охотника пробрал.
Тогда на Неман он рванулся,
Взглянул Михал и содрогнулся,
Внезапно всё в нем задрожало
И сердце громко застучало:
В широкой полынье пред ним
Метался зверь, водой гоним,
И, увидав Михася рядом,
Метнул в него звериным взглядом.
Михал схватился за двустволку,
Чтоб тотчас выстрелить по волку,
Но вдруг ружье само собою
Поникло тихо над водою,—
Вот он, бери его руками,
Висит на лапах, словно в яме.
Провал глубокий, лед покатый,
И бедный волк, водой прижатый,
Скребет по краю льда когтями,
Хрипит и ляскает зубами,
И весь пружинится, и рвется,
Но выбраться не удается!
Слабеет волк, иссякла сила,—
Страшна, видать, для всех могила!
Но он опять судьбу пытает,
На лапы крепче налегает,
Да не за что им зацепиться,

Из них уж кровь на лед сочится,
Они царапают, скользят,
Край полыньи перебирают,—
И тень надежды уплывает,
Мутнеет острый волчий взгляд.
Да, нет тебе уже спасенья,
Напрасны все твои стремленья,
Уже недолго остается
Тебе с погибелью бороться.
Изнеможен борьбой с бедою,
Волк поднял морду над водою
И вскинул взор свой на Михала,
Но злобы нет [redacted] его очах,
В них лишь мольба и мутный страх...
Тьфу! Жалко даже зверя стало,
Так очи горестно глядят,
Ну как в него пустить заряд?

Еще раз бедный волк рванулся,
Вверх животом перевернулся
И, взвыв отрывисто, тоскливо,
Исчез под белой снежной гривой.
Михал стоит и размышляет,
Сосняк, сугробы озирает,
Как будто хочет он узнать,
Хоть никого там не видать:
«Ну, как, брат, это понимать?»

XVIII · ЗИМА В ПОРЕЧЬЕ

О, годы детства золотого!
Вас нет, вы не вернетесь снова.
Но вы всё ярче, всё полней
Встаете в памяти моей.
Я далеко от нив родимых!

Среди холодных, нелюдимых
И черствых сердцем я живу.
И край родной, как наяву,
Я вижу вновь перед собою
Всей кровью сердца, всей душою.
Как тот невольник жаждет воли,
Так я хочу в родное поле,
Хочу ступить на те дороги,
Что сами стелются под ноги
Среди полей, среди лесов,
Среди некошеных лугов.
Передо мною, как живые,
Картины, сердцу дорогие,
Они всю душу разрывают:
«Ты наш! Мы ждем!» — ко мне взывают.
Да будет благостен всегда
Тот день, когда вернусь туда
И поклонюсь родному краю,
И радость жизни вновь познаю.

Мой край отцовский! Край мой скорбный,
Придавленный невзгодой черной!
Когда ж ты с плеч то горе сбросишь,
Что столько долгих лет выносишь,
Что гнет тебя, изничтожает
И думы горькие рождает?
От тяжкой муки, от печали
Там даже камни закричали
В твоих полях, в твоих дубравах,
Где в дыме, в заревах кровавых,
С земли сметая всё живое,
Пришла война, куда теперь
Не человек ворвался — зверь,
И лихо он творит лихое.
Мой край любимый! Всей душою
Хочу я свидеться с тобою,
Сыскать [redacted] твоих просторах силу,
В твоей земле сойти в могилу...
О, годы детства! Вновь встает
Передо мной зимы приход.
Плывет над лесом шум дремотный,
По небу тучи, как полотна,
Холодный ветер расстилает
И белым дали укрывает.
И тихо-тихо возле дома.

И темный лес — такой знакомый —
Осенний гомон свой кончает,
И молча зиму он встречает.
А в небесах всё ниже тучи,
А снегопад — всё ближе, гуще.
Уже над хатой, над овином
Снежинки весело играют
И сад и дворик устилают,
Ну словно белою холстиной.
И тут тебя как подмывает —
Кожух на плечи сам взлетает,
Бежишь из хаты, как шальной,
И ног не чуешь под собой.
Кричишь, чего — и сам не знаешь,
И белый пух рукой хватаешь.
А глянешь вверх — пчелиным роем
Снуют снежинки над землею,
То разлетятся, то столкнутся
И будто в пары соберутся.
«О-го-го-го, брат! — дядя скажет.—
Видать, зима совсем уж ляжет.
За санки, Костусь, время браться,
Теперь уж есть где разгуляться!»

И Костусь слушает, довольный,
Пред ним открылся мир привольный
Для новых игр, забав и дел.
Наш Костусь словно опьянел:
Он весь горит, он весь смеется,
В снег упадет, перевернется...
А снег идет, а снег летит,
И лес молитвенно стоит,
Стоит, молчит и всё светлеет,
Под чистым снегом веселеет.
Наутро встанешь — всё так любо!
Березы, клены — в новых шубах,
Бело, так чисто всё вокруг,
Что больно глазу станет вдруг.
Столбы заборов, как солдаты,
Повстали в ряд молодцевато —
Башлык высокий, шапки новы,
«Ура!» кричать тебе готовы.

А дядя выбрался из хаты
И разгребает снег лопатой,

Ведет к гумну и хлеву стежки,
Чтоб днем уж не было задержки:
Сегодня ж хочет наш Антоний
Пойти на речку и на тони.
Рыбак, каких теперь уж мало,
Он всё о рыбе знал, бывало:
И как живет, и где плодится,
Что на приманку ей годится.
О жизни рыб, о рыбьих нравах
Он мог трактат прочесть бы, право,
Да так, что ты, развесив уши,
Его весь вечер будешь слушать.
И это не из книг прочтенных,
Не от панов полуученых,
Каких достаточно кругом,—
Он всё познал своим умом.

Михал готовится тем часом —
Берет ружье, берет припасы:
Гуляют зайцы по дубравам —
Охота может быть на славу,
Тем боле гончий пес хороший,—
Есть смысл пройтися по пороше.

Едва лишь утро наступило,
Как мать еду уже сварила.
Но все хозяйку подгоняют,
Скорей на улицу желают
Ударить — кто во что горазд.
А день такой, что в самый раз.
«Михась, оставь ты Таксу дома:
Быть может, хорь сидит средь лома,
Тут, видно, близко их дорога —
Следов я нынче видел много...»
И на хорей был дядя падок,
А хорь теперь и сыт, и гладок,
И в Свержне, в лавке, в пять минут
С руками шкурку оторвут.
А Такса нюх такой имела,
Что, чуя хоря, так и млела.
«Ну что ж, оставь ее на счастье»,—
Отец дает свое согласье.
И Таксу тут же вводят в дом,—
Сивалка в лес пойдет с отцом.

Отец выходит в путь знакомый —
Месить снега по бурелому.

И дядя тоже не зевает
И молча Костусю кивает,
А Костусь ждет, давно готовый,—
Меж ними раньше был уж сговор
Сходить в луга на озерины
И потревожить род хориный,
На речке загородь поправить
И новый нерет там поставить.
За пояс дядя затыкает
Топорик свой и Таксу кличет,
Кусок оладьи в нос ей тычет
И вон из хаты выпускает.
А Костусь с торбой и лопатой
Их ждет давно уже за хатой.
Заметив Владю у сарая,
Антось корит его, ругая,
Что он лишь до блинов охочий,
За домом же следить не хочет.
Но ведь его не переспоришь,
Хоть мал парнишка, да задорист.
Порою дядя разгорится,
В вихор готов ему вцепиться
И проучить его как нужно,—
Что будешь делать с непослушным?
Пошел он, сплюнувши сердито,
И зацепился за корыто,—
Смеется звонко Владя вслед.
«Поскаль мне зубы, пистолет!
Вот как вернусь — задам уж трепку,
Утру тебе, лентяю, кнопку...
Что ни скажи — он всё напротив.
Наесться б только, а к работе
Охоты нет в тебе, бесенок!
Всё [redacted] лес глядишь, как тот волчонок.
Теперь не бублик, не конфету,
А шиш получишь ты вот этот»,—
Бубнит Антось уж сам с собою,
Шагая снежною тропою.
И долго Владю он ругает,
А Костусь это понимает,
Он сам сердит на брата Владю:

За что, негодный, злит он дядю?
А дядя — поле только минет,
Глядишь — и гнев его остынет.
Задрала Такса хвост трубою,
Бежит, довольная собою.
То по кустам она промчится,
То станет вдруг, насторожится,
Поднимет уши, ожидает —
Свой нос ушами проверяет,
И будто вся в тот миг застынет,
И даже лапу приподнимет.
А дядя Таксу подгоняет:
«Ищи хоря! Ищи, лихая!»
И Такса кинется стрелою
Туда, где тесной чередою
Стоят олешины кривые,
Под их коряги потайные.
Под ними — много раз бывало —
Зверька собака открывала.
Тут всё в движение приходит,
И Такса места не находит:
Визжит, царапает и лает,
Мол, есть добыча, объявляет.
А дядя словно на винтах,
Ну так и носится в кустах.
Туда взглянет, сюда метнется —
На части прямо дядя рвется!
«Ты тут, брат, стой! Гляди по чести,
Он тут, голубчик, в этом месте!
Не пропусти, не дай, брат, маху —
Вали лопатою без страху!..—
И кончить он не успевает,
В одно мгновенье кол хватает:
— Хорь! Хорь! Держи!» — И весь дрожит,
В горячке за зверьком бежит,
И вот уж хоря догоняет,
И кол высоко поднимает.
За дядькой Костусь — что есть духу
«Держи его! Держи зверюгу!»
И бедный хорь в кусты забился,
Ощерил зубы, разозлился.
Он сам на Таксу нападает,
Ей нос царапает, кусает,
Пищит, дерется, смрад пускает,
Но ничего не помогает.
«Пришла, брат, к нам удача наша!» —

И дядя рад, он чуть не пляшет,
И с нежным словом гладит ушки
Собачке славной, как дочушке.
Она ж за то простое слово
На смерть, на всё пойти готова.
Она хвостом виляет, водит
И с дяди глаз своих не сводит.

Хоть не охотник дядя был,
Но всё ж на дичь порой ходил.
Я дни отлично помню эти,
Когда, бывало, на рассвете
Он в лес задумает пойти —
Немного зайцев потрясти.
А зайцев этих было вволю.
И вот в какой-то праздник, что ли,
Антось готовится в поход,
Приказы хлопцам отдает,
Хоть и без всяких приказаний
Они готовы все заране,
А наш «директор» особливо,
И в лес сбираются шумливо!
«Трещоток нету — вот досадно! —
Заметит дядя.— Впрочем, ладно:
Мы шум да гвалт и без трещоток
На весь поднимем околоток,
Уж зададим мы зайцам гонку! —
И дал «директору» заслонку:
— Сади по ней что хватит силы,
Чтобы она заголосила
Всем косоглазым на беду! —
Алесю дал сковороду,—
Она давно уж прогорела,
Но очень здорово гремела.
— Бери-ка рашпиль с рукояткой
И бей по ней во все лопатки!
А Костусю я дам звонок,
А ты, большун, труби в рожок!
Такое справим мы игрище,
Что лес застонет и засвищет,
Мертвец и тот проснется, право,
Когда пойдет у нас облава».

И вот идут путем недлинным,
Антось заране всё прикинул:
В каких местах начать работу,

Как повести ему охоту,
Куда косых ловчей сгонять
И где он будет сам стоять.
И дядя место занимает,
Минут счастливых ожидает.

Лесные тихие хоромы
Проснулись вдруг от шума, грома,
Всё заходило ходуном —
Такая музыка кругом!
«Директор» так в заслонку бил,
Что два дрючка переломил,
И всё же снова бьет, как может,
И гвалт такой — спаси нас боже!
За пень он лаптем зацепился
И смолк тогда лишь, как свалился.
Алесь гремит сковородой
И, словно бы артист какой,
На ней выделывает штучки,
Но рашпиль выскочил из ручки
И где-то запропал в снегу.

А зайцы, черти,— ни гугу!
Стрелять Антосю не пришлось,
И всё же весел наш Антось:
«Забили зайца не забили,
Однако ж шуму натворили!»

XIX · НА РЕЧКЕ

Никто в родном дому не знает,
Чем речка Костуся прельщает,
Какая их связала сила
И чем река его пленила.
Лишь день, бывало, тьму развеет

И лес немного посветлеет,
А он, глядишь, уже идет
И пробует ногами лед.
То побежит, то поскользнется,
То без причины засмеется,
То остановится он вдруг —
И всё так радостно вокруг!
Ледок трещит, ворчит и гнется —
Вот-вот надломится, сдается.
Но хлопцу это всё знакомо,
И не страшны ему надломы,
Полоски эти лучевые,—
Крепки устои ледяные.

Всё толще лед. Мороз крепчает,
Река надолго замирает.
До дна промерзла вся вода,
И нет ей ходу никуда.
Однако ж нет! Живую силу
Не можешь ты загнать в могилу,
Мороз безжалостный и лютый!
Пусть крепко ты накинул путы,
Пусть под твоим теперь надзором
Ручьи, и реки, и озера,
Пусть ты рассыпался снегами
Над чистым полем, над лугами,
Но как ни злишься, ни шалеешь,
А жизни всё ж не одолеешь!
Глянь, сквозь оковы ледяные
Пробились капельки живые,
Они сдаваться не желают
И лед всё больше заливают.
И правда: малая река,
Хоть неказиста и мелка,
Однако ж сила в ней такая,
Что кверху лед приподнимает
И порет с треском, как холстину.
«Нет, врешь, морозко, я не сгину!
Мы и под крышей ледяною
Еще поборемся с тобою!» —
Как бы бросает смело, звонко
Морозу вызов свой речонка.
И на речушке той зимою
Между морозом и водою
Дела большие возникают,

И это хлопца привлекает.
Когда на речку он придет,
Всегда здесь новости найдет:
То лед, поднявшися горбами,
Гудит, как бубен, под ногами,
То опадет, то изогнется,
На дно провалится, зальется,
А по кустам прибрежным споро,
Сломав тиски и все запоры,
Вода, играя, устремится,
И снег весь в кашу превратится.
И как ни гнет мороз, ни гладит,
С водой никак не может сладить.
И чуть он только ослабеет,
Чуть передышкою повеет,
Глядишь, водица лед слизала,
Во рву песочек показала.
Волна стремится за волною
Всё дальше, дальше, как весною,
Пока мороз не взбеленится
И, сил набравшись, не решится
Вновь заковать ручей проворный
За нрав упрямый, непокорный.

А иногда придет с угрозой
Мороз, владыка всех морозов,
Сердитый, злой идет, шагает,
Ворчит, скрипит, трещит, стреляет;
И словно облако над ним —
Весь в завитушках белый дым.
Мороз порою вдруг рванется —
Как ухарь-писарь расчеркнется.
А как он окна разрисует,
Каких чудес он там запустит!
В таких делах любой искусник
Не устоит пред ним, спасует.
Мороз — шутник. Он шутки любит,
Играючи, нередко губит
Того, кто в руки попадется,
Еще над ним и насмеется:
«Приляг, приляг, бедняк усталый,
Тебе идти еще немало,—
Он шепчет в уши, напевая,—
Постель готова пуховая,
Вся белотканая такая!

Забудь о доле о постылой,
Засни — и вновь прибудет силы.
Я сладкий сон тебе навею.
Чудесной сказкою согрею».
И кто поверит уговорам,
Заснет навеки очень скоро
Под сенью звезд в снегу глубоком,
На той тропинке одинокой.
Мороз — мастак. Он всюду ходит.
На небе ровный столб возводит.
И этот столб горит и блещет —
Высокий, огненный, зловещий.
Мороз на небе ставит троны,
Он мастерит венцы-короны
И ими месяц украшает;
По снегу звезды рассыпает;
Красиво, тонко и умело
Он ткет убор березе белой,
Как той невесте для венчанья.
И лишь над лесом солнце встанет
И на березу эту глянет,
На ней засветятся лучи
Светлей алмазов и парчи.

Мороз надменен, как вельможа,
Терпеть он вольностей не может:
В тот час, когда он сам гуляет,
По небу тучка не блуждает,
Живое всё вокруг немеет
И даже ветер дуть не смеет.
Всё тихо, мертво, неподвижно,
Зверей не видно и не слышно,
Ворона клюв не раскрывает,
Земля таится, выжидает —
Когда же кончится напасть,
Мороза-сумасброда власть?
И воробей со всей роднёю
Сидит, укрывшись под стрехою.
Мороз в кулак берет округу,
Как царь, идет по полю, лугу.
И лес под тяжестью такой
Застыл, стоит, как омертвелый,
Башлык надевши чистый, белый,
Поникнув буйной головой.
И лишь мороз, собой довольный,

Хозяин строгий, своевольный,
Гремит по лесу по всему,
Что нет владык под стать ему!

Зазнался, ой, мороз, зазнался!
Да день еще не начинался,
Постой, постой, старик, хвалиться!
Кой-кто тебя не побоится...
Лишь только звезды потускнели,
Как в хате двери заскрипели,
Потом колодцы и ворота,—
Начался день, пошла работа.
Идут к колодцу молодицы,
Как маков цвет, горят их лица,
С куделью девушка бежит,
За нею хлопец вслед спешит,
И смех, и говор раздается —
Откуда только всё берется!
Бот погреб дверью хлопнул глухо —
Идет с корзиною старуха,
Лучину ею прикрывает
И жаром холод выгоняет.
А там мужчины уж проснулись,
В сарай за сеном потянулись.
Идут да щеки потирают,
Мороз и хвалят и ругают
И, дома справившись с делами,
В лес отправляются с санями:
Рубить, пилить, возить колоды —
Лежать на печке нету моды.
И хоть мороз стоит трескучий,
Хватает ноги сквозь онучи,
Скрипит, грозится, негодует —
Мужик живет и в ус не дует.
С саней соскочит, щелкнет пугой
И, обругав коня «дерюгой»,
Бежит, о плечи бьет руками,
О землю топает ногами.
Так до тех пор себя он греет,
Покуда лоб его вспотеет.

Слезал уж с печки Костусь мой,
Слезал он раз, потом другой,
В окно глядел и сам дивился:
Особый мир ему открылся.

На стеклах всё снопы ржаные,
Цветы и травы полевые,
И всё горит, и всё сверкает,
Как будто лето наступает.
А с ним видения другие
Вставали, сердцу дорогие.
Вот тут лесок, вот крест унылый
Стоит, как сторож над могилой.
Он почернел и наклонился,
Как будто бы о ком молился.
А там речушка тихо льется,
А над водою верба гнется.
Всё так знакомо, так пригоже
И так на правду не похоже,
Что хлопец сразу забывает,
Где он и что тут наблюдает...
«Довольно там тебе стоять,
Не то простудишься опять!» —
Мать беспокоится о нем,
А хлопцу уж наскучил дом,
Сидеть на печке надоело.
Теперь на речку б — то ли дело!
А тут еще — ну как на грех —
Лишь дядя вышел вон, на снег,
Мороз тотчас же примостился,
И белым пухом ус покрылся.
И всяк, кто в хату ни заходит,
Всё о морозе речь заводит:
«Ну и мороз! Аж нос срывает!
А на восходе всё играет!
Столбы на небе повставали,
Как бы пожары запылали!
Дела такие в свете божьем!»
Нет, тут сдержаться невозможно.
На печке Костусь притаился,
Обуться ■ лапти умудрился.
А лапти старенькие были —
Дорог немало исходили.
Тишком оделся он, собрался
И ■ лес с топориком помчался.
А лес задумался, молчит,
Весь белый, тихо он стоит,
Над речкой ветви простирая,
Ее, как крышей, закрывая.
А тут же елочки-малышки,

Как на картинке в некой книжке,
Под белым пухом чуть заметны.
Но как милы они, приветны!
У старой ели стали в ряд
Семьею маленьких внучат.
А вот сосенки молодые
Стоят, как сироты какие:
От снега выгнулись дугою,
К земле склонились головою.
«Знать, тяжко вам — согнул вас снег,
Как будто вы несчастней всех»,—
Над ними Костусь размышляет,
И сердце жалость обжигает.
И Костусь тут же к ним бежит,
Тяжелый снег стряхнуть спешит.
Сосенки сразу оживают
И вверх макушки поднимают.
Сперва чуть-чуть, боятся словно,
Потом встают легко и ровно.
А хлопец, радуясь, смеется,
Стоит, глядит — не шелохнется,
В ребячьи думы погружен,
Как будто видит сказку-сон!

Однако ж время и за дело!
И он идет на речку смело.
Она застыла меж кустами;
Березы голыми ветвями
Сплелись с олешником над нею,
И ели рослые, темнея,
Нависли густо шалашами.
Вот и упавшая сосна,
Давно свалилася она,
Знать, буря бедную сломила
И через речку положила.
А лед тяжелый, мутно-синий,
Приподнятый посередине,
Всё придавил и так налег,
Чтоб даже малый ручеек
Из-под него не просочился.
Тут Костусь наш остановился.
Глядит на лед, соображает
И свой топорик в ход пускает.
Ледок подался, покорился,
Он на кусочки развалился;

Летят крупинки ледяные,
Как будто блестки дождевые.
По льду бегут речные воды,
Шумят, почуявши свободу.
Река течет, река живет...
Однако что же там поет?
Что там за музыка несется,
Чья песня прямо в душу льется?
Откуда, право, звуки эти?
Никто не сможет в целом свете
Сложить подобного мотива.
Быть может, лес сложил то диво?
Или проснулась даль немая,
Молчанье песней нарушая?
Иль небо вдруг себя раскрыло
И что-то тихо говорило
Земле, полям ее, лесам?
Иль то весна подходит к нам?
А песня длится, звон плывет,—
Не жаворонок ли поет?
И по бескрайнему простору
Той песне вторят птичьи хоры,
И в море этих звуков дивных
Волной чудесной, переливной
Песнь соловьиная несется...
Огнем горит душа у хлопца.
В минуты радостные эти
Он забывает всё на свете.
И хоть давно уже он знает,
Откуда песня возникает,
Но лишь прислушается к пенью,
Опять берут его сомненья:
Ужели иней так с водою
Свой разговор ведут зимою?
Так вот в чем речки этой сила,
Вот чем она его пленила!

XX · КОЛЯДЫ

Пришли Филипповки, Никола;
Хоть далеко до дней веселых,
Хоть в снеговой своей постели
Лежит земля, шумят метели,
Как ведьмы на своем игрище,

Хоть ветер плачет, стонет, свищет,
Как на дуде иль на кларнете,
А всё же легче жить на свете:
Светлеют дали, и просторы,
И леса пышные уборы.
Есть красота и в днях суровых,
И в мертво-белых тех покровах,
Что над лесами, над полями
Сверкают, будто хрусталями,
Когда мороз, как царь на троне,
В кроваво-огненной короне,
Над всей землею руки взнимет,
Всё зачарует, всё обнимет;
А как метель вдруг разразится,
Как снег и ветер взбеленится
И всё потонет в вихре белом —
Эх, сколько сил в полете смелом!
«Гуляй, зима! Твоя година,
Да скоро будет половина,
А там теплом уже повеет,
И солнце ясное пригреет» —
Так дядя вымолвит, бывало,
Заслышав вьюгу-запевалу.
От слов таких душе отрадно:
Ведь как-никак, а всё ж изрядно
Зима лихая надоела.
Весна — совсем иное дело!
И вновь душа весны желает,
Вновь в сердце радость расцветает
От думы той, что час придет —
Зима пожитки соберет,
Исчезнет, сгинет на полгода
И оживится вся природа.

Приелось хлопцам и ученье,
Все ждут колядок с нетерпеньем.
И сколько разных разговоров,
Что, дескать, праздник будет скоро,
И как приятно хлопцам это!
Знак приближающихся святок —
Горит солома возле хаток,
Огонь веселый в час рассвета.
«А что там светится, прохожий?
Уж не пожар ли, не дай боже!..»
— «Да нет! Откуда ему быть?

Свинью задумали палить;
Бедняга пожила свое,—
Уж такова судьба ее!»

Кому ж не хочется из нас —
Ну, скажем, сала иль колбас?
Иной еще до коляды
Не посчитает за труды
Тайком кусочек съесть приличный.
На праздниках же — как обычно:
Нажмет он так, что в ночь раз восемь
Его на улицу выносит.
Всё это — жадность человечья.
Теперь мы взглянем на Поречье:
Как люди в стороне лесной
Готовят зимний праздник свой,
Колядки чем они встречают...
Науку хлопцы прекращают —
Теперь до самого Крещенья
Не надо думать об ученье.
Довольный Яська распевает,
Домой на отдых отбывает.
Хлеб на гумне обмолотили,
Солому же в стога сложили,
В амбар засыпали зерно,
Цепы молчат уже давно.

И дядя нынче тоже вольный,
Ему как праздничек престольный
Денечки эти,— сыт ли, нет —
На речку он спешит чуть свет.
Его туда как будто тянет,
И он раздумывать не станет,
Засунет за пояс топор —
И всё готово. Кончен сбор.
С Антосем Костусь, как известно,
Прогулка эта интересна,
Его удержишь разве дома?
И вот идут путем знакомым,
Спешат — морозец подгоняет...

И любо ж, братцы! Снег порхает,
Да так спокойно, так светло!
И всё кругом белым-бело.
Снежинки вьются без конца,

Как маленькие кружевца;
Сухой осоки чуть коснутся —
Как будто тихо засмеются,
Начнут шушукаться, звонить
И еле слышно говорить.

Антось на речке шагом легким
Подходит к первой загородке.
Он смастерил перед зимой
Ее с уменьем и охотой
И у единственного входа
Поставил ловко нерет свой.
И хоть река покрыта льдом,
Идет работа чередом:
Антось наш прорубь просекает,
А Костусь смотрит, ожидает
И сам себе не хочет верить,
Пока Антось не вынет нерет.
А дядя — он работник ладный,
Всё у него выходит складно,
И он во всем порядок любит,
Минуты даром не загубит:
Тихонько льдину отодвинул,
На нерет взгляд свой зоркий кинул,
За палку взялся, подтянул
И сразу на берег швырнул.
Лицо его светлее стало,
Видать, надеялся он мало,
А поглядел — там бьется что-то!
Нет, не пропала зря работа.
И вот уж нерет поднимают,
На берегу опорожняют.
Пошел тут говор, звонкий смех,
И рыбу вытряхнули в снег.
Запрыгал окунь, встрепенулся,
За ним налим перевернулся,
Еще налим и две плотицы,—
Ну что ж, и это пригодится.
А там — другие загородки,
Другие, стало быть, находки.

Не уставая говорить
О том, что к празднику купить,
Они доходят до жилья.
А завтра между тем кутья.

А так велось уже — Михал
В Несвиж под праздник доставлял
Для разных тамошних панов
Запасы дичи и грибов.

Кутья. Морозно. Хмуровато.
Снежок посыпал, как с лопаты.
Снег на кутью — грибы на лето,—
Такая матери примета.
Черны дорожки — ягод много,
Ну, и за это слава богу.
Обегал Владя наш чин чином
Поля, и ров, и луговину;
Пучки овса он в снег втыкает
И этим зайцев привлекает,
Чтоб из чулана сквозь окошко,
Когда по этим вот дорожкам
Они повадятся гулять,
Их можно было пострелять.
Тут зайцев тьма на вольной воле...
И дров на праздник накололи,
Скоту мешанки намешали
И ■ хату сена натаскали:
Кутьи горшочек непременный,
На лавке стоя, ждал уж сена.
И словно царь былой порою
Всходил, садился на престол,
Так водружался здесь на стол
Горшочек с праздничной кутьею —
На сено перед образами,
Чтоб править хлебом и блинами.
Да, в этот день он здесь персона,
На нем из скатерти корона,
Ему поют сегодня оды,
Хоть он и глиняной породы.

Ох, интересно детям знать:
Чем нынче их накормит мать,
В каком всё это будет виде?
Она, конечно, не обидит,
Но всё ж мальцы не раз гадали,
Что им дадут в конце, в начале.
А мать обдумала давно,
Всё было ею решено.
Там, высоко, за печкой где-то,

Был мак подвешен еще с лета,
И мать его сегодня трет.
А в потайном углу каморы,
Как смерть кащея, под запором,
Был очень хитро спрятан мед.
И он сегодня нужен тоже,
И он на свет родился божий:
Какой Сочельнику почет,
Когда к столу не подан мед?

Антоний в сумерки, тишком,
Подался в ельник с топором:
Греха в том нет и не бывало,
Коль он детей потешит малых
И в хате елку им поставит,
Хоть раз за зиму позабавит.
И сколько детям в ней утехи!
Висят волошские орехи,
В бумажках золотой расцветки
Видны на веточках конфетки.
И всё. И в этом вся отрада.
Да разве ж детям много надо?
Их дома балуют не больно,
Для них и этого довольно.

Всё в хате ладно, мирно, дружно,
Как в этот день святой и нужно.
Все подобрели, стали тише,
Худого слова не услышишь.
И все помылись, нарядились,
Михал с Антосем и побрились,
И причесались, всё чин чином...
«Ну, застилайте стол, мужчины!» —
И стол гурьбою убирают,
Настольник белый подымают,
Сенцо на стол кладут вразброс —
Лежал на сене сам Христос.
По сену скатерть стелют снова,
И всё теперь уже готово.
За стол садятся по порядку,
И всяк кладет себе оладку
Спокойно ложки разбирают
И все начала ожидают.
«Ты, брат, смотри, не промахнись,
Наесться враз не торопись,

Не то — с набитым животом —
Ты будешь сам жалеть о том:
Что будет дальше — то вкуснее,
А ты и есть-то не сумеешь!
Я знаю тут порядок весь»,—
Так учит Костуся Алесь.

Михал бутылку открывает —
Уже закуска ожидает:
На сковородке перед ним
Плотва, и окунь, и налим.
Всё пахнет вкусно, пахнет так,
Что не удержишься никак!
А водка — радость-веселуха,
Приятно бульканье для уха,
И как ее в стакан нальешь,
Так прямо глаз не отведешь.
«Ну что ж, Антось, здоров будь, брате!
За мир, за счастье ■ нашей хате!»
— «Дай боже,— отозвался дядя,
В лицо хозяйки дома глядя,—
Во всем удачи и согласья,
И всякого добра и счастья!»

Так вот вечеря началася.
Тут должен я сказать о квасе:
По цвету был он красноватый,
И плавал в нем налим пузатый,
И линь, и окунь, и карась,
Пескарь, плотица, щука, язь,
Еще засушенные летом,
Но смак тут был не только в этом:
Был квас заправлен и грибами —
Одними сплошь боровиками;
Лук, перец и лавровый лист.
А вкусно так, что берегись!
Не то себя так разохотишь,
Что и язык, гляди, проглотишь.
Потом поели верещаки,
За ней пошли блины на маке,
А там — ломанцы-пресноки
Из белой купленной муки.
А как же сладок сок из мака!
В нем так лепешки набухают,
Что в рот положишь — сами тают.

Но пир не кончился, однако.
Шли за лепешками компоты,
Кисель с медовою сытою,
А завершалось всё — кутьею.
Но тут уж ели без охоты —
Лишь для того, что все должны
Почтить обычай старины.
И после трапезы такой
Живот у каждого — горой.
А как из-за стола вставали,
То даже малость и стонали.

А в первый день святых колядок —
Таков старинный был порядок —
Снимали сено со стола,
Кормили им коня, вола
И всю скотину непременно.
А на столе в остатках сена —
Давным-давно велося это —
Зернят внимательно искали
Да по зернятам тем гадали,
Как уродится хлеб на лето.

XXI · ТАИНСТВЕННЫЕ ЗВУКИ

В ином году, в мороз суровый,
Когда весь мир, сдается, скован
И всё под снегом коченеет,
Нежданно вдруг теплом повеет.
Погонит тучи ветер южный,

Польется дождик крупный, дружный,
Идет он, с крыш ручьем стекает
И снег, как говорят, съедает.
Лес, сбросив зимний свой убор,
Другой заводит разговор
Под помутневшим небосклоном,
И хорохорятся вороны:
«Грязь! Грязь! Весна!» — кричат, взывают!
Как будто впрямь весну встречают.
В кустах ольховых, под горою,
Ручей волнистой полосою
На свет явился, лед пробил
И зашумел, заговорил.
И косогоры облысели,
И рвы водою заблестели.
Вода поет во всех лощинах,
И вздулся лед на озеринах.
Дороги почернели сразу,
И всюду, сколько видно глазу,
Луга затоплены водою,
Как может только быть весною.
Но это всё игра, забава:
Зима тепла не любит, право,
Она свое всегда возьмет —
Так забушует, запоет,
Так ветер круто заиграет,
Что прямо с ног тебя сбивает.
И воют [illegible] поле завирухи,
Как перед гробом молодухи,
Лес белым снегом покрывают,
Вокруг сугробы наметают.
Вороны сразу станут тише,
Они летят поближе к крыше,
Дрожат, голодные, и стынут,
И даже клюва не разинут.
Опять деревья запушились
И снегом «лысины» покрылись.
Ручьи и речки смолкли снова
Под гнетом зимнего покрова.
Лед на лугах стеклом сверкает,
И редко солнышко гуляет.

Настанет ночь. Повсюду тихо,
Завоет разве где волчиха
Да гонт на крыше затрещит,

И всё опять кругом молчит...
Но что же это? Что за звуки?
Откуда это? Чьи там руки
Бьют тяжким молотом во мгле,
Как конь копытом по земле?
Какой там трудится кузнец,
И что кует он, наконец?
Стоишь, поводишь головою,
А луг гудит, гремит и воет;
То треск послышится средь ночи
Такой, что, кажется, хохочет
Сам черт рогатый средь болота;
То завизжит, застонет кто-то,
То вдруг закашляет, залает,—
Стоишь, и сердце замирает.
«Гу-гу!» — и воздух содрогнется,
«Бах-бах!» — над лугом пронесется
И по лесу заходит эхом;
То засмеется диким смехом,
То загрохочет, то засвищет —
Ночное чертово игрище!
Вдоль всей реки, по самый Неман,
И впрямь какой-то ходит демон
Всю ночь до самого рассвета!
И жутко, и занятно это.

А ночь тиха. И в бездне темной,
В пустыне страшной и безмолвной,
Сверкают звезды молодые,
Как будто бусы дорогие.
То в одиночку, то гурьбою
Плывут они над головою,
То станут в ряд, сойдутся в круг,
Бросая лепестки вокруг.
Они горят, живут, играют,
Как будто чьи глаза мигают.
Порой же с неба в тьму ночную,
Чертя дорожку огневую,
Слетит падучая звезда
И вмиг исчезнет навсегда.
Когда шатер ночной богатый
Раскинет небо над землею,
Веселой шумною гурьбою
Выходят хлопцы вон из хаты.
«Стой! Тише там! Шуметь не смейте!..

Ой, что же деется на свете?»
И хлопцы сразу затихают
И на Алеся взгляд бросают;
Но наш Алесь стоит безмолвный
И, сам он удивленья полный,
Мгновенно руку поднимает:
«Вот! Вот! Вы слышите? Стреляет!..»
— «Что ж это, хлопцы? Вот так диво! —
«Директор» шепчет боязливо.—
Ужель Несвиж из пушек бьет?»
И Яська в дом бежит, орет:
«Сюда, сюда, эй, дядя, тетя!
Да что ж вы, право, не идете?
Идите быстренько, идите!
Что тут творится, поглядите!»
И так он охал, так он звал,
Что в хате всех перепугал.
«Нет у меня к тебе, брат, веры,
Хватаешь часто выше меры»,—
Антось на это отозвался,
Но всё же со скамьи поднялся
И натянул кожух на плечи;
И мать тотчас же прялку к печи,
Работу бросив, прислонила
И за Антосем поспешила.
Стоят и смотрят молчаливо
И ухом ловят — что за диво?
Как будто выпь бубнит в болоте
Иль по кадушке черт колотит.
«Ну что, услышали? Что это?» —
«Директор» тихо вопрошает,
И страх беднягу пробирает.
«Эх, Яська, брат, идет комета,—
Пропали мы, кончина света! —
Сказал Антось, шутливо плача.—
Ох, Яська, Ясь, погиб ты, значит.
Не повстречаешься с родными,
Навек теперь прощайся с ними,
Их видеть больше не надейся...»
— «Нет, дядя, что это? Не смейся!» —
Антося хлопцы обступили
И разом все заговорили.
«Идемте в хату! — молвит мать.—
Уж лучше в хате помирать».
И хлопцы видят — промахнулись,

Ошиблись в чем-то, обманулись,
Но в чем — узнать им интересно,
Пока же это неизвестно.
Антось идет и лишь хохочет,
Он сразу объяснить не хочет:
Порой любил Антось, признаться
Над Яськой малость посмеяться.
А хлопцы думали, гадали
И в ход все способы пускали,
Чтоб разузнать, что там за сила,
Но ничего не выходило.
«Ну, дядя, хватит насмехаться:
Самим нам трудно догадаться,
Скажи, откуда эти звуки?»
— «А ты же знаешь все науки,
Напихан ими до отказа,
И знать про всё ты сам обязан.
Какой же ты «директор», друже,
Выходит, что мудрец не дюжий,
Тем боле что предмет несложен...
Ну, кто «директору» поможет? —
С улыбкой дядя продолжает.—
Быть может, Костусь отгадает...
А ну-ка, постарайся, Костусь,
Тут дело очень-очень просто.—
И все взглянули на того,
Но он мотнул лишь головой.—
Да ты смелей! Чего стесняться?
Ведь ты ж охоч по льду кататься...»
— «А чтоб вы, дурни, все сгорели! —
Тут батька вдруг сказал с постели.
Он там дремал, теперь поднялся
И в общий разговор вмешался,
У теплой печки ставши сбоку: —
Ох, вижу, в вас не много проку,
Такую глупость не понять!
Вам по затылку б надавать,
Тогда бы поняли небось,
Что и откудова взялось!»
Носы ребята опустили,
Сидит «директор», как на шиле,—
Вот уж заноза, так заноза!
«Да это ж лед трещит с мороза!» —
Алесь и Костусь вдруг вскричали
И тайну звуков разгадали.

У батьки гнев сошел на милость.
Лицо мгновенно прояснилось.
«Вот молодцы!.. А вы-то... эх!
Меньшие вас побили... Смех!
Один — большун, другой — учитель,
«Директор», всех наук рачитель.
Эх, срам какой!» — журит их дядя,
И только хмурит брови Владя.
«По пустякам какая ж стать
Была мне голову ломать?»
— «Ну, ты — великий Соломон,
Во всех науках, брат, силен!
А если так, скажи-ка вот:
С чего трещит надземный лед?»
Другая выплыла задача,
Потеет Яська, чуть не плачет,
Ответить хочет и боится
При всех позорно провалиться.
И Владя очи опускает.
«А штука, видите, такая,—
Сам дядя начал вдруг рассказ,—
Был, значит, паводок у нас,
Вода повсюду разлилася
И крепким льдом потом взялася.
Мороз ударил, и тогда
Вода ушла из-подо льда,
И над землею лед повис,
Теперь и падает он вниз,
И только глыба упадет —
Такой тут шум и гром пойдет,
Ну словно пушки, в самом деле...
А что, теперь уразумели?»
— «Я это знал,— Ясь отозвался,—
Да только высказать боялся».
— «Я тоже»,— Владя отвечал.
«А ты бы лучше помолчал,—
Отец на Владю напустился,—
Совсем ты, хлопец, обленился!
С тебя не будет, видно, проку,
Уйдешь ты в жизни недалеко:
С твоей наукой — видно сразу —
Всю жизнь ты будешь коломазом».
— «Что ж, и колеса мажут люди,
За это тоже плата будет!» —
Спокойно Владя отвечает

И смех всеобщий вызывает...
«А у меня вопрос есть тоже,
Кто на него ответить может? —
Внезапно Костусь речь заводит
И тем отцовский гнев отводит.—
Бывает, с неба иногда
Слетит падучая звезда,
Мелькнет на миг — светла, ясна,—
Куда ж девается она?
И до земли не долетает,
Над нею где-то пропадает».
Отец и дядя замолчали,
Что отвечать ему, не знали.
«Ага! — тут хлопцы подхватили.—
И мы вас тоже прищемили!»
— «Да что сказать на твой вопрос?
Какой нам толк от этих звезд?
Звезда мелькнула и пропала,
Но нам с того корысти мало,—
Таким ответил батька словом.—
Явленье это, брат, не ново,
Частенько звездочки мелькают,
А где, сгорая, пропадают —
То, несомненно, тайна божья,
И знать ее никто не может:
Ведь выше головы не прыгнешь
И той науки не постигнешь».
— «Нет, почему ж? Постигнуть можно,—
Вмешался дядя осторожно,—
Всё может объяснить наука,
Что астрономией зовется,—
Что, как, откудова берется.
Замысловатая то штука.
А вы, коль будете учиться,
Ответа можете добиться.
Когда ходил я в школу сам,
То, помню, на уроках там
О звездах много говорилось,
Но всё теперь перезабылось...»
— «И я,— в беседу мать вмешалась,—
Сказать хотела, да боялась:
С тех давних пор, с тех самых лет,
Когда был создан белый свет,
Дал человеку на роду
Небесный бог свою звезду.

Она житьем руководит
И за судьбой людской следит,
Когда же душу бог возьмет,
Звезда тотчас и упадет.
И небо слух к земле приклонит,
И ангел вдруг слезу уронит.
Когда годов мне было мало,
То вечерами дед, бывало,
Об этих звездочках не раз
Среди детишек вел рассказ.
Он говорил: «Коли кто сможет,
Пока не сгибла служка божья,
В момент падения ее
Сказать желание свое,
То бог исполнит то желанье!»
И хлопцам это толкованье
Всех больше по сердцу пришлось
И в их душе отозвалось.
Их мир увлек необычайный
И глубиной своей, и тайной.

XXII · НА ГЛУХАРИНЫХ ТОКАХ

Отбыл свой срок февраль суровый:
Денек помалу прибывает,
Смелее солнышко сияет,
И уж речушка рвет оковы.
Пора, зима, тебе в дорогу:

Прошел твой час, и слава богу!
Гляди: в полях под снегом влажным
Чернеют летошние пашни.
И взгорки, видно, поумнели,
Что так заметно полысели.
А лес, смотри, какой веселый!
И дуб смеется, хоть и голый.
Прислушайся, какие песни
Кругом звенят весельем вешним!
Уже лучи с небес летят,
Готовят свадебный наряд,
Венец сплетают золотой
Земле-невесте молодой.
Прошли, зима, твои метели,
Прочь уходи с своей куделью!

И вот однажды с буйной силой
Всё на заре загомонило —
И шум, и гул, и пенье всюду.
В цимбалы будто бы и ■ дуды
Вдруг музыканты заиграли,
На бал, казалось, всех скликали.
Весна! И пчелы полетели
На нежный зов ее свирели.
И жизнь повсюду возникает,
И пташка песню начинает.
«Быть лету нынче урожайным,
Вода шумит необычайно,
Как гром далекий: густо, глухо
И так заманчиво для слуха», —
Домой из леса возвратясь,
Приметил с радостью Михась.
А Костусь в хате не сидит,
Послушать этот шум бежит,
И правда, гул на удивленье, —
Как хорошо весны явленье!

О чем гудит вода так важно,
О чем поет она протяжно?
Наверно, вешняя вода
Была волшебницей всегда,
Коль наперед всё чует, знает
И урожай нам обещает,
И даже сам отец ей верит.
Проходит день. Стучатся в двери:

Приказ конторы, чтоб Михал
В Комлищи нынче же шагал —
Ведь уж токуют глухари,
А их до праздника бери!
Но перед тем как быть охоте,
В час сумерек и на восходе
Туда подслушивать ходили
И токи глухарей следили,
Пока паны не приезжали.

Два шалаша в лесу стояли:
Один — из ельника простого,
Другой — из досточек еловых.
Вот в нем паны и ночевали.
Лесник в своей конурке гнулся
И хоть к огню костра тянулся,
Но отдохнуть трудненько было:
Один бок жгло, другой — знобило.
С ружьишком за плечом Михась
Шел по лесу не торопясь.
В бору снега еще лежали,
Но от пригорков отступали
И больше прятались ■ низинах,
В овражках темных и лощинах;
Зима и здесь уж умирала.
В пути вставали пред Михалом
Картины жизни лесниковой,
И в сердце закипало снова
Глухое, мрачное волненье,
Рождая бурю возмущенья.
Панам охота ведь в забаву,
Потеха эта им по нраву,
А ты, как Каин, волочись
И в шалаше ночами гнись.
Пан, если что-нибудь не так,
Кричит: «Пся крэв! Болван! Дурак!» —
Последним словом обзывает,
А то и кулаком махает.
Кабы своя земля и хата!
Да будь ты трижды распроклята
И служба панская, и ласка,
И доля вечная подпаска!

Меж шалашей костер пылает,
Михала Пальчик поджидает,

Туда ж подходит и Гавака,
Объездчик старый и служака.
Сидит Абрыцкий на колоде
И, грея ноги, трубку курит,
Завел рассказ и балагурит
О мелочах и о погоде;
Чего он только не вспомянет,
Кому он в душу не заглянет, —
Оговорит и насмеется,
Да и панам тут достается.
Ведь пан Абрыцкий, скажем смело,
Меж ними век свой терся целый:
Был на Полесье, на Волыни,—
Куда судьбина не закинет!
Сидит с ним рядом Демидович,
С другого боку — Астахнович,
Всё лесники немолодые,
Виды видавшие такие,
С кем можно выпить, погулять
И кошелька не открывать,
Чего Абрыцкий не чурался,
Хоть и начальством их считался.
По службе ль выйдет упущенье
Иль просто недоразуменье,
Абрыцкий уж свинью подложит
И пану тотчас же доложит,
Да от себя еще прибавит
И человека обесславит.
За это на него косились
И незаметно сторонились:
Он ябедник, насмешник злой.
Но раз был случай и такой,
Когда Абрыцкий промахнулся —
На зуб Пшаваре подвернулся.
Пшавара был лесник сердитый,
Да и к тому ж не лыком шитый:
Широк, плечист, как дуб-крепыш,
Не много с ним поговоришь!
Силач и на расправу скорый.
И вот с Абрыцким у конторы
Он повстречался как-то раз.
Пшавары лошадь в этот час
Стояла и жевала сено,
Сенцо мурожное, как пена.
Вдруг пан Абрыцкий прискакал

И лошадь рядом привязал.
Пшавару это обозлило:
«А чтоб его гроза спалила!
Какой-то гад, какой-то пес —
Откуда черт его принес! —
У моего притерся воза!»
— «Какая страшная угроза!
И что за тон такой мужицкий! —
Ответил с гонором Абрыцкий.—
Ну, я тут стал, так что же будет?
И много ль у тебя убудет?»
Вскипел лесник в мгновенье ока,
Дуга была тут недалеко,
Она лежала под рукою,—
Он за Абрыцким с той дугою!
Абрыцкий прочь во все лопатки,
Бежит, как шалый, без оглядки,
Но все ж Пшавара догоняет
И в ход дугу свою пускает.
Абрыцкий — некуда деваться —
Схватился с ним и ну кусаться.
Пшавара смело в бой идет,
Схватил Абрыцкого, трясет
И сам дает зубами сдачи
И даже гавкнул по-собачьи:
«Коли кусаться, так кусаться!»
Ох, можно было посмеяться!..
На всех позициях побитый,
Абрыцкий сбавил тон сердитый
И просит грозного Пшавару:
«Пусти, браток, я принял кару!»
Знакомым руки жмет Михась,
С друзьями весело смеясь,
Он шуткой шутку отбивает,
Еще веселья подбавляет.
« А что, Михал, любезный брате,—
Сказал Абрыцкий, — верно, в хате
Приятней жить, чем в этой чаще?»
— « А пусть их в пекло черт утащит —
И всех панов, и глухарей.
Нам легче было бы, ей-ей! —
Сказал Михал ему с досадой. —
Вот взять бы ружья и с усладой,
Панам в отместку пострелять,
Чтоб глухарей поразогнать».

— «А ты забыл, любезный мой,
Что случай был у нас такой,
Когда знакомый наш Вярыга
С лесничим по болтам прыгал,
Ведя его на ток весной.
Три шага сделает — и стой!
Аж бедный пан покрылся потом,
Но глухаря не слышно что-то.
Кой-как до сосен доскакали
И там ни беса не застали.
Стоят Вярыга и лесничий.
«А где глухарь, пан полевничий?»
— «Вот здесь, панок, он пел на зорях,
Да перестал вдруг нам на горе!» —
Вярыга опустил глаза.
Лесничий глянул, как гроза,
И бац в лицо ему нежданно!
Вот как подвел Вярыга пана!»
— «Ну что ж! Такой ему попался,
А на другого бы нарвался,
Сказать к примеру, на Пшавару,
Уж он бы пану задал жару!» —
Гавака важно отозвался.
Абрыцкий только облизался,
А лесники захохотали
И тем Гаваку поддержали.
«Ну что ж, любезные паны!
Сниматься с места мы должны! —
Абрыцкий взгляд на всех бросает
И трубку щедро набивает.—
Пора уж трогаться, темнеет,
Как раз слетаются, злодеи!»
— «Эх, брат! Нанялся — как продался!» —
Сказал Михал и сам поднялся.
Тут все немного повозились
И в дебри леса углубились.
Михал во мгле свернул с пути —
Куда ж теперь ему пройти?
Задумчиво остановился,
Прислушался и притаился.
Еще немного в глушь проходит
И зорким оком лес обводит.
Стоят деревья в темной хвое,
Как слуги в княжеском покое,
Застыли молчаливо ели.

И птицы песни все пропели,
Лишь дрозд с умением привычным
Свистит свирелью мелодичной.
Но смолк и он, всё онемело,
На небе звездочка несмело
Зажглась над сумраком лесным
Огнем таинственным своим.
А лес молчит, глухой, бесстрастный.
Михал — весь слух. Но всё напрасно,
Лишь мерный шум какой-то странный —
Как будто гулкие органы —
В ушах без умолку стоит,
Невнятно что-то гомонит.
«Чусь-сю! Чуг-ги!» — вдруг свист раздался,
Михал как будто испугался,
Сильней забилось сердце в нем
И радость вспыхнула огнем.
Глухарь же на суку высоком
(Он ясно виден — недалеко!)
Сидит так важно и бормочет.
Как запоет, закроет очи,
Не слышит ничего, не чует,
Зато когда он не токует,
Тогда уж чуток, бес, на диво,—
Замри на месте терпеливо.
Михал стоит и размышляет,
Он, видно, место примечает.
А кашель подлый давит грудь.
Пора назад уж повернуть.
Но только шаг ступил Михал —
Другой глухарь затоковал.
Еще тут постояв немного,
Михал из чащи осторожно
Шагнул тихонечко, как можно,
И скоро вышел на дорогу.
Спешит веселый к шалашам,
А лесники давно уж там,
Слышны и хохот и насмешки;
Огонь не хочет тоже мешкать —
Бушует пламя и стреляет.
Отчет Абрыцкий принимает:
Кто слышал глухаревы токи
И место близко иль далеко.
А Демидович знай дымит
Да глухарей своих бранит:

«Ну нет нигде! Все запропали!
Или зимой поиздыхали,
Иль не токуют, кто их знает!..»
Михал ему напоминает,
Как всех зимой он удивил —
Живого зайца изловил,
Когда тот сдуру разбежался
И в яму на пути сорвался.
Все лесники расхохотались
И долго зайцем «угощались».
«Зачем из сил нам выбиваться,
Из-за чего уж так стараться?
Бреши всю ночь, как пес цепной,—
Не жди награды никакой.
Михал лесник немолодой,
А вот медаль не нацепили,
За малость в луже б утопили».
— «Сказал ты правду, пан Амброжик.
Но иначе Михась не может,
Во все дела с душой вникает!» —
Здесь Астахнович замечает.

Веселый смех и шутки, споры —
Не умолкают разговоры.
Шалаш шумит, шалаш гуторит,
Покуда сон друзей не сморит.

XXIII · ПАНСКАЯ ПОТЕХА

Как раз под вербную субботу,
Дорогой грязной, по болоту
Михал с Алесем в бор тащился.
Конь Ножик оступался, бился,
Колеса хлюпали, скрипели.

«А чтоб вы все тут околели!
Вози с гумна для них солому,
Последний стол тащи из дому,
Чтоб жрать им слаще! Нет вам смерти,
Не нашего вы бога черти! —
Михал ругательств сыплет ворох,—
Приказ дала ему контора:
Доставь панам в шалаш сюда
(Удобства им нужны всегда!)
Скамейку, стол, для сна — солому.—
Повсюду строй ты им хоромы!
За что ж панам такой почет?
Зачем их бог так бережет?
Затем, чтоб вечно пановали
И нашим братом помыкали?
Эх, братец, это всё обман.
Когда-нибудь да сгинет пан!»
И чувствовал Михал душой,
Что нету почвы никакой
Под тем порядком, что несет
Одним беду, другим — почет.

Тут к шалашу он подъезжает,
Остановил коня, снимает
С повозки скарб домашний свой,
С конем Алеся шлет домой.
Костер разводит на поляне.
Прибрать всё надобно заране —
С утра охота! А паны
Преважные припрутся вскоре
На место встречи их — к конторе
И здесь быть в сумерки должны.

Под вечер небо прояснилось,
И всё вокруг развеселилось.
«Панов обходит, знать, невзгода,
И служит им сама погода,
Вон солнце как горит, блистает!
Богатым черт детей качает,—
В шалаш забравшись тесный свой,
Так рассуждал Михал с собой.—
Ох,эта барская охота!
Лишь рассветет, уже забота:
Вести на токи надо пана.
А ну глухарь слетит нежданно

Или замолкнет, притаится?
Коль это горе приключится —
Тогда похлопаешь глазами
Перед лесничим и панами».

«А, ты уж здесь? И стол достал!
Здорово! Как живешь, Михал?»
— «Живу, сушу да грею кости»,—
То ли с усмешкой, то ль со злостью
Михал из будки отозвался,
А Пальчик громко засмеялся:
«Ты, брат, как пан [redacted] своем поместье!»
— «А что ж? Коль поглядеть по чести,
Чем я не пан? — Михась сказал,
По-пански руки в боки взял,
С преважной миной походил,
По-польски Пальчика спросил: —
Цо повеш, галган? Цо потшэба?
Я далэм тобе, дурню, хлеба!
И идзь до дьябла!» — «Пан живой!
Ей-богу!» — Пальчик отвечает,
И смех обоих разбирает
От этой шутки озорной.

Все лесники уже сошлись,
И разговоры полились —
Промыли косточки панам!
«Ох и задаст Раковский нам,
Коль вдруг гостям не повезет
Иль сам он птицы не убьет!
Весь покраснеет пуще рака,
Того гляди, полезет в драку.
Сам виноват — тебя облает
И с грязью ни за что смешает.
Ох и поганая порода!
Пришибла бы его колода!..»
Абрыцкий молча дым пускает
И трубку пальцем прижимает.
Куда-то мысль его бежит!
Усмешка скрытая дрожит
И на лице, и под усами,
Он вскидывает лишь глазами
То на того, то на другого,
А сам не говорит ни слова.

«Вставайте, едут!..» Все вскочили,
Засуетились, заспешили.
Значок нагрудный поправляют,
Встречать вельможных выбегают
И застывают не дыша:
Паны уже у шалаша.
Как их коляска хороша!
Натягивает кучер вожжи,
Коней сдержать едва он может,
А пан Абрыцкий с лесниками
Склонились низко пред панами.
Паны чуть головой кивнули,
На лесников и не взглянули,
Как бы не люди здесь стояли,
И в свой шалашик зашагали.
А лесники помчались к бричке —
Уж знают панские привычки!
Несут их ружья, патронташи,
Пакеты, сумки, саквояжи
И по местам всё расставляют,
Панам, как могут, угождают.
Паны не видят их, не слышат,
Для них здесь всё весельем дышит.
Здесь всё их тешит, забавляет,
Отрадой сердце наполняет.
Костер, шалаш, деревьев гомон,
Простецкий стол, скамья, солома,
Ночлег, охоты ожиданье —
Всё возбуждает их вниманье,
Всё, кроме этих вот людей,
Прислужников их всех затей.
Тут был Раковский — пан лесничий.
Затем несвижский кировничий
Имений княжеских — пан Свида,
А третий, тощий, желчный с виду,
Был пан Крживицкий — ревизор,
Здесь не бывавший до сих пор.

В лесу темнеет. Ночь близка,
И подморозило слегка,
И грустно так сквозь облака
На небе месяц выплывает,
Лес молчаливый озирает.
Горит, дрожит огонь шумливый,
А радужные переливы

Углей, их трепет и сиянье
Ткут лесу чудо-одеянье:
Щиты огневые, короны,
То с желтым блеском, то с червонным.
Всё жарче уголья стреляют,
А искры радостно взлетают
И мчатся стаей звездоносной
В густую тень к могучим соснам.
Светло здесь, весело и живо,
А тьма лесная молчаливо
Глядит без ласки и без смеха —
Не [redacted] свой тут час идет потеха!
Но зыбкий блеск кругом гуляет
И мрак суровый отгоняет.

Паны сидят, как привиденья,
Надменно лиц их выраженье,
Вид неприступный, важный, гордый,
А взгляд решительный и твердый,
И в каждом жесте, [redacted] каждом слове
Презренье видно к «песьей крови».
А «песья кровь» не прекословит,
Для ужина им стол готовит,
Костру погаснуть не дает
И пред панами спины гнет.
И вот за ужин панство село,
На воле выпить захотело,
Степенно «вудку» разливает
И чарки, сдвинув, осушает,
Закусывает ветчиной
Да хвалит добрый час ночной.
Друг перед другом — уж пьяны —
Кичатся важные паны:
Свой ум и гонор выставляют,
Свое оружье восхваляют.
Раковский, строгий с лесниками,
Совсем, совсем не тот с панами.
Паны в хвальбе не знали меры,
Друг друга слушали без веры,
Но ловко это всё скрывали
И без конца плели и врали.
«А я,— тут Свида выступает
И ус победно подымает,—
Одним зарядом, будь здоров,
Убил однажды семь волков!»

Паны на миг остолбенели
И двинуть челюстью не смели.
Вот это номер, это гвоздь!
Загнал им Свида в горло кость.
«Ей-богу, славно! Спору нет! —
Заметил ревизор в ответ.—
Гм! Как же это, проше пана?»
Всех Свида превзошел нежданно,
Ужель молчать они должны?
Пыхтят завистливо паны.
«Пан пошутил, как это можно?» —
Паны решают осторожно.
Сказать: солгал — не подобает,
Поверить — духу не хватает.
А пан взирает, как герой,
Усы что пики, грудь — горой.
И словно бы друзей не видит.
«Пусть пан расскажет, не обидит!»
— «Да, да, один заряд пустил!..»
Потом уж Свида разъяснил:
Волчица щенная была
И шесть волчат в себе несла!
Паны тут хлоп себя по лбам,
Как и положено панам:
«Так как же мы не догадались!»
И долго все они смеялись.
Наутро, чуть заря зардела
И на востоке посветлело,
Как разойтись им, порешили,
Кому вести какого пана.
«Хотя бы этого шайтана
На грех мне нынче не всучили!» —
Михал подумал о Раковском.
«Лишь бы не с этим псом чертовским!» —
Так и другие рассуждали
И, переглядываясь, ждали.
Но так как Свида был тут главный,
А лесником же самым славным
Михал давно уже считался,
То пан ему и поручался.
Крживицкий Пальчику достался,
А в третьей паре оказался
Не кто иной, как наш Гавака.
Вздохнул, бедняга, тут, однако
Пошел на токи провожатым.

Михал идет в бору мохнатом.
Он план имеет, тропку знает
И пана Свиду поучает
Тихонечко, как только может,
Чтоб глухарей не потревожить:
«Вот здесь вчера он токовал,
Его я в двух шагах видал.
Пускай уж пан идет потише,
Не то глухарь тотчас услышит.
Не остерегся — всё пропало!»
И Свида слушает Михала,
Как ученик смиренный в школе,
Теперь над ним Михася воля,
Теперь он пан хоть на минутку.
«Поскачешь под мою, брат, дудку!
Покорным сразу оказался!» —
Михал беззвучно засмеялся.
«Скакну — и пан за мной пусть скачет,
Замру — пускай и пан замрет,
А то глухарь в момент уйдет
И будет пану неудача».
В лесу заметно посветлело,
И вот вблизи, сперва несмело,
Запел глухарь, вот оборвал
И снова начал, заболтал.
Михал дал знак. Скок-скок! И стал.
С ним рядом Свида шаг сдержал.
«Что, видишь, пан? Вон, вон чернеет...
Ой, нет! Пусть пан терпеть умеет!»
А Свида стал пороть горячку
И взвел уж у ружья собачку.
«Не тронь, не тронь же! Спаси боже!
Испортить пан всё дело может!..»
Еще минуту улучили,
Шагов на двадцать подступили.
Теперь как на ладони птица,—
Сидит глухарь, не шевелится
В сосновых ветках, хвост метлою,
Как бы любуется собою,
Кряхтит, и свищет, и бормочет,
Подруг на праздник скликать хочет
Иль гимн поет всему живому
И славу бору вековому!
Михал и Свида той минутой
Стоят под елкою согнутой,

Ружье пан Свида подымает
И долго целится... Стреляет.
Бух! — грянул выстрел, лес проснулся.
Взвился дымок наверх струею
И обволок густую хвою,
С которой так глухарь сроднился
И так внезапно разлучился.
Он в тот же миг поник бессильно
И, не успев раздвинуть крылья,
На мягкий дол, на мох зеленый
Сорвался, кровью обагренный,
Головка поднялась, упала,
Два раза лапка задрожала,
Потом навек окоченела.
А Свида был доволен делом:
Он рубль Михалу подарил
И папиросой угостил.

XXIV · ПАСХА

Не усидеть ребятам в хате,
Весной ли день на книжки тратить?
«Директор» сам теперь вздыхает,
На Миколавщину кивает
И часто в странной грусти ходит,

О доме разговор заводит;
И к шуткам сердце Яськи глухо,
Его не тешит солодуха,
Что Ганне знатно удавалась
И часто парню подавалась.
«Живется хлопцу хоть куда!» —
Хозяйка скажет иногда.
Но дом родной и в яви снится,
Ведь каждый к матери стремится!
Пришлось парнишке уступить —
Домой на отдых проводить.
Ребята в ожиданье пасхи
Все книжки прячут без опаски.
Пришла великая суббота,
Давно оставлена работа,
Всё в хате прибрано, готово
Для встречи праздника большого.
Друг к другу доброе вниманье,
Во всем согласье, послушанье
На этот день тут воцарились,—
Уважить пасху все стремились:
Не спорили, не суетились
И старые и молодые,
Как то бывает в дни простые.
Алеська, Костусь, Михалина —
Припала им охота ныне —
Поднялись с самых ранних пор
И подмели примерно двор.
Потом пошли песку нарыли
И им дорожки все покрыли.
И дворик сразу изменился.
Так мило травкой засветился.
Мужчины загодя побрились,
Водою теплою помылись,
Чтоб было всё по форме, ладом:
На исповедь сегодня надо.
Хоть говорил Антось не раз:
«Какой тут грех в лесу у нас?
А согрешишь, бывает случай,
Забудешь враз, вина не мучит,
Для бога нет обиды в том,
Но всё ж веди расчет с попом».
Чуть солнце спряталось за бор,
Тележку вывезли во двор,
Далеко скрип веселый слышен:

Ведь зиму провела под крышей!
Антось ее окинул взглядом,
Колесам щедро дал «помады» —
Пахучим дегтем смазал вволю,
Чтобы не плакались на долю;
Когда ж и спереди и сзади
Всё оглядел и всё приладил,—
Подкинул под сиденье сена.
Веселый час — повозок смена!
Теперь же дяде оставалось
Испробовать тележку малость.
Легко колеса закрутились
И с бодрым стуком покатились,
Идут так ровненько и гладко,
Как с маслом первая оладка.
А в хате всё давно готово,
И за Михалом только слово.
Но он в лесу позадержался
И вот теперь лишь возвращался.
Ребята сами обсудили
И всё заранее решили —
Кому стеречь остаться дом,
А кто поедет в храм с отцом.
«Пора! Успели все собраться?
Ну, так счастливо оставаться!» —
Михал домашним поклонился
И, шапку сняв, перекрестился.
Ему в ответ добра желают,
Грехи охотно отпускают.

Над тихой, талою землею
Нависла ночка той порою.
Умолкло всё, покоем веет,
Шатер небес от звезд яснеет,
Безмолвен сосен темный строй,
И лес не шелохнет листвой —
В раздумье эту ночь встречает
И, видно, пасху ожидает.
«Где ж все опасности лесные
И привидения ночные? —
Так Костусь думает без страха.—
День пасхи чуют зверь и птаха,
И сосны старые, и ели.
Лихие люди подобрели,
Иль, может, бог следит сильнее,

И потому никто не смеет
Залечь с ножом среди дороги?
В такие дни порядок строгий
На небесах, чтоб люди знали
И праздник свято почитали!»
И Костусь это настроенье
Во всем, казалось, видит, слышит:
Оно в словах отцовских дышит,
И в тихом дядином сужденье,
И в неподвижных темных соснах,
И в мерном говоре колесном.
И даже, кажется, дорога
Ровнее сделалась немного.
А колеи вперед бегут,
Колесам вести подают.
Из леса вышел путь на поле,
Колеса катятся на воле,
Шуршит сырой песок приветно.
В селе на церкви чуть заметно
Блестит фонарик и мигает,
Приезжих взоры привлекает.
Лощину миновали скоро,
Проехали за ней и гору,
Погост с поникшими крестами,
Где клены, голыми ветвями
Склоняясь тихо над землею,
Навстречу мерной шли стопою.
Из мрака хаты выплывают,
Везде в окошках свет сияет
И через рамы на песок
Бросает яркий свой следок.
С обычаем отцов знакомы,
Степенные мужчины дома
Уже молитвы отправляли,
Христовы страсти распевали.
У Гончаров, у Ратуевых,
Якима-дяди, Базылевых,
У Стася в хате и у Датки,
Старинным следуя порядкам,
Все чинно, набожно сидели
И голосили, как умели,
В молитвенник уставив взоры.
Но иногда бывали споры,
Коль к новым песням приступали
И в нужный тон не попадали.

«Не так, Андрей, ты начинаешь!»
— «Нет, это ты, Сальвесь, сбиваешь!»
— «Постойте! Покажу сейчас!» —
И тут гремел Язэпа бас.
К нему другие примыкали
И громом хату потрясали,
Стараясь не отстать от баса.
А у ворот во мгле тем часом
Антось уже сдержал коня,
И к шурину идет родня.
Карусь Дивак под кожухом
На печке тешился теплом,
Покуривал себе, лежал
Да на пол иногда плевал
Из-за трубы. Со всеми вместе
Он рад был празднику по чести,
Но все-таки не мог сдержаться,
Чтоб шуткою не отозваться
Насчет Иисуса и святых,
И хохотал за пятерых.
А тетка Магда упрекала
Его в безбожье и ругала:
— «Чего, чурбан, там завалился?
Пошел бы в церковь, помолился,
Совсем ты к богу охладел,
Пятнадцать лет как не говел!»
— «Да что попу сказать, не знаю!
Я печь на рай не променяю!»
— «Ишь, мельница пустая, мелет!
В тебя уж черт рогами целит!» —
Серчает Магда, а Карусь
Смеется только: «Ой, боюсь!»
— «Мы в церковь, дядечка, с тобой?»
— «А что же, сходим, голубь мой!»
Антось, Костусь идут из хаты;
Спешат по улице девчата —
Нарядны, весело щебечут
И в хлопцев знай глазами мечут.
А церковь уж полна народу,
Забита так, что нет проходу.
В зеленых елках плащаница,
Дрожащий свет свечой струится;
Старухи, девки, молодицы
Усердно крестятся, вздыхают
И лбами к полу припадают.

Направо чинные мужчины
Стоят, расправивши морщины.
А Чилинов Алесь надулся,
В «деяния святых» уткнулся
И там, где слова не прочтет,
Распев на сажень поведет.
«Вот молодчина, как хватает!» —
Народ Алеся одобряет.
А подождавши сколько нужно,
Все скопом — женщины, мужчины —
Дары пасхальные в корзинах
На паперть потащили дружно.
Моленье поп свое кончает,
Кропилом, идучи, махает.
Сыры и бабки замелькали,—
Минуты этой долго ждали.
Пошли чрез поле русаковцы,
Бегут к повозкам свереновцы,
Перекликаются, зовут,
Одни других не слышат тут,—
Домой торопится народ
Набить едой скоромной рот.
Готовы и Антось с Михалом.
«Ну, разговляйтеся помалу!» —
Так всем добра они желают
И за ворота выезжают.
А люди в хатах не дремали —
Уж «аллилуйю» петь кончали.
Коня никто не понукает,
Бежит он, рыси прибавляет,
Как будто понимает тоже,
Что зря томить людей негоже.

А новый день, давно желанный,
Уж сыплет пурпур на курганы,
И солнца стрелы огневые
На взгорки падают крутые.
И тучки легкие в нарядах —
В шелках и бархатах богатых —
То в одиночку, то гурьбою,
Плывут цепочкой золотою.
«Вон едут!» — И Алесь из хатки
Бежит на двор во все лопатки.
И дети кинулись к порогу.
«Ну, вот и дома, слава богу!»

Умылись наскоро, садятся,
Давно пора уж разговляться.
Стол белой скатертью накрыт,
И всё имеет добрый вид.
Отец к божнице вскинул очи,
Берет молитвенник, листает,
«Веселый день» найти желает.
Хоть слушать дети не охочи,
Но терпеливо каждый ждет —
Ведь так бывает всякий год.
Вот братья наконец вдвоем
Нашли «Веселый день» с трудом
И сразу дружно затянули,
Как будто их кнутом стегнули
И мамкин голос тут вступает
И тонко-тонко выпевает;
Михал же снизу гулким басом
Вдруг даст такого выкрутаса,
Что на себя аж сам дивится
(Вот, мол, учитесь, как молиться!).
Антось хоть тянет жидковато,
Но всё ж не отстает от брата.
А дети только усмехнутся,
Однако ждут, не шевельнутся.
К концу подходит «аллилуйя»,
И мать несет бутыль хмельную.
Все вилки дружно разбирают,
Яички лупят, разрезают
И по кусочку их берут
И, посолив чуть-чуть, жуют.
Вот батька рюмку наливает,
Глаза к иконам подымает:
«Дай бог нам этот год прожить,
Здоровым и веселым быть,
Не знаться ни с нуждой, ни с горем!»
— «Дай бог!» — ответили все хором.
И чарка добрая пошла
Без понуканий вкруг стола.
Детишек тоже не забыли,
И им по маленькой налили.
«Ну, будьте, хлопцы, молодцами!
Растите вольными орлами!»

XXV · ЛЕТНЕЙ ПОРОЙ

Прошла пасхальная неделя,
Пора подумать и о деле.
За борону, соху, за кнут
Берется помаленьку люд.
Вновь пахотой запахло поле;

Воронам и грачам раздолье —
Кормись личинками, жуками!
Веселый шум и понуканье
Слышны до вечера. А в небе
Под голубым его простором
Звенящих жаворонков хоры
Как будто песнь поют о хлебе
И умолкают по-над бором.
У бора же своя потеха:
Он чутко вторит чистым эхом
Напеву-посвисту дроздов,
И громким трубам пастухов,
И тихой дудке за горою.

Одна работа за другою
Плывет привычной чередою,
То на полях, то в огороде,
И вечно ты в круговороте!
Вот так, в заботах и в труде,
По доброй воле иль нужде,
Пройдет весна, настанет лето.
Тогда, что день,— вставай до света!
И огнеокая денница,
Как молодая чаровница,
Тебя обдаст лучистым смехом,
Овеет воздухом лугов,
Небес широких и лесов
И брызнет радостью по стрехам.
Но тот ее достоин встретить,
Того дарит она красою,
Кто сам умоется росою,
Кто в поле выйдет на рассвете.

За сколько дней до косовицы
Хозяин уж не спит, томится!
Достал он бабку, молоток,
Идет с косою в холодок.
Проверьте, братцы, ладом косы,
Чтоб вам не портить зря прокосы,
Чтоб не вводить людей во грех,
Косьбою вызывая смех.
Коль у кого промашка выйдет,
Наш дядя раньше всех увидит
И пальцем ткнет — мол, эх, тетеря!
Беда лентяям и растерям!

А кто не косит, а «жует» —
Того насмешками доймет,
Заденет прямо за живое,
Хоть сердце дядино не злое.
Антось великий хват и дока,
За век набил на косах око,
И коль уж купит он какую,
Считай, что выбрал золотую:
Идет легко, проворно, звонко.
Другой скорей отыщет женку,
Свою судьбу, свою красу,
Чем дядя по сердцу косу.

И стоило взглянуть, ей-богу,
Как он и ласково и строго
Косу на рынке выбирает,
Каких ей проб не учиняет!
Сперва осмотрит молчаливо
Со всех боков, не суетливо,
А постепенно, по порядку:
Носок, всё лезвие и пятку,
На марку глянет и на шейку,
Поразмышляет хорошенько.
Но это, братцы, лишь начало!
Он проверяет ногтем жало
И долго бьется над обухом.
Потом идет проверка ухом —
Звонка ли будет коска эта?
У дяди тут своя примета,
Да вот не ведаю, какая,—
Ее он трижды окликает:
«Ко-са!» — и ухом приникает.
Секрет здесь в том был, что она
Особый отзыв дать должна.
А коль она глухонемая,
Еще наш дядя способ знает:
Косу он чисто оботрет
И на рубец ей поплюет,
Потом положит поперек
Тончайший самый стебелек,
И тут коса уж правду скажет:
Добра — так вдоль травинка ляжет!

Купить косу — о, это штука!
Но есть важнейшая наука:

Ее наладить и пригнать
Да ровно-ровно наклепать.
Мастак был дядя и на это,
Он много правил кос за лето
И так наклепывал, так ладил,
Что, на его работу глядя,
Косцы лишь ахали, вздыхали
Иль молча головой кивали.

За день, за два перед косьбою
Звон начинается с зарею,
Знакомый звон разноголосый —
Пошли клепать и ладить косы.

Настал денечек долгожданный —
Леса, пригорки и курганы
Надели алые короны
И крыши пламень солнца тронул.
Как бы паромы, чередою
Плывут туманы над водою.
А в небе блещут переливы
Всех красок, сказочно красивых,
И радость щедрую потоком
Земле и небу льют с востока.
Как чутки струны тишины!
В них вздохи ветерка слышны
И лепет листика, травинки,
И шорох рос на паутинке.
Но ты послушай, друже милый,
Что за волна великой силы
На этих струнах зазвенела
И с Немана плывет так смело?
Идут косцы, звенят их косы,
Их буйные встречают росы,
Цветы же никнут головой,
Заслышав этот звон стальной.
Косцы проходят то толпою,
То парами, то чередою,
И льется смех их удалой,
Как воды бурною весной.

Шум, ржание коней и гам —
Живой привет родным лугам!
Косцы — солдаты мирной сечи —
Выходят дню труда навстречу,

И на полоски заливные
Ложатся косы их кривые.
Пошли промеры и расчеты,
Чтоб не было потом работы —
Закосов за межу нежданных
На чьих-нибудь чужих делянах.

Эх, час косьбы, веселый час!
И я им тешился не раз,
И с той поры и в снах, и в яви
Мне свет Наднеманья сияет!

И вот в сиянии зари
Пошли в атаку косари,
Клинки блеснули золотые,
И травы росные, густые
Ложатся ровными рядами,
А за косцом двумя следами
Ног отпечатки остаются,
Взлетают косы и смеются.

А солнце ввысь выходит скоро,
Из безграничного простора
Струит лучей горячих лаву,
И вянут скошенные травы,
Грустней глядит земля нагая.
На луг волна идет другая:
Девчата с вилами, с граблями,
Пестрея новыми платками,—
И алый цвет, и белый — всякий,
Ну, словно в огороде маки.
Идут, прокосы разбивают,
На взгорки сено выгребают.
В честь косовицы, в честь Петровок,
Средь этих маковых головок —
Девчаток славных, ясноооких.
В лугах просторных и широких
Вдруг песня начинает литься,
Светла, как тихая криница,
И грустно тает в знойном поле,
Звуча укором божьей воле.

А день горит, а день пылает.
За тучкой тучка выплывает
На дымном крае небосклона,
И с тихой думой затаенной

Они просторы озирают,
Как бы дорогу выбирают.
В лугах раздолье! Эх, раздолье!
А сколько смеху, своеволья,
Толчков, и шуток, и плесканья
На Немане в часы купанья!
Ну, разве можно удержаться
И в этот миг не искупаться?
Да где на свете есть такая,
Как Неман, реченька другая?
Он светом-серебром залит,
А берега — как аксамит.
На дне песочек желтый, чистый,
Водою сглаженный, зернистый.
Идешь к волне, что к двери рая!
Я счастья большего не знаю,
Иль знать его уж не пришлося,
Как только там, на сенокосе.
А поглядеть на луг под вечер!
Копен неисчислимо вече —
Кругом, куда ни кинешь оком,
И за дорогою далекой.
Как свежи копны луговые,
Ну, кажется, совсем живые.
У каждой облик свой и мета,
И смотрят все с таким приветом!
Возы идут с лугов зеленых
Степенно, важно, как вагоны.
Повеет ветер — дух отменный!
Мед разливают копны сена
С вином и ромом пополам,
Как плату щедрую косцам.

А ветер чуткий, говорливый
Разносит шум и смех счастливый,
Вливая в души молодые
Желанья жаркие, хмельные.
Закат ласкает небеса,
Ткет огневые пояса
И сыплет вдаль кораллы-бусы;
Уж тучки, сняв свои бурнусы,
Надели легкие сорочки
И спать идут под полог ночки.
День гаснет, тихо замирая,
Заносит крылья тень густая.

Побудь в грозу на луге том,
Когда вдруг молнии крестом
От страха лик свой крестит туча
И силой грозной и тяжелой
Колышет гром холмы и долы!
Такой раскатистый, могучий,
Всё приводящий вдруг в смятенье,
Как страшное предупрежденье.
Взгляни тогда на эту ширь:
Трепещет-ходит луг, как вир
Иль как котел смолы кипящей,
Злорадно плещущий, бурлящий!
Ой, страдный час, горячий, тяжкий!
Бегут косцы, ну как мурашки,
Бегут девчатам на подмогу,
И стар и мал — все бьют тревогу...

А тучи выплыли нежданно,
Хоть, правда, парить стало рано,
Их сумрачные облаченья
Повисли в небе без движенья.
Удары молний небо рвут,
Но будто бы по волшебству
Кладутся копны всё быстрее,
Всё больше ими луг пестреет.
А там, где стог под старой хвоей,
Кидает сено люд толпою,—
Горячка всех взяла такая,
Что пот аж очи застилает.
А туча сивою грядою
Висит уж низко над землею,
Ползет сердито, космы стелет,
Блестит, трясет своей куделью
И многоглавыми клубами
Грозит, стрижет, как змей, глазами,
В бечевки вьет уже — глядите! —
Дождя серебряные нити.

А дождь шумит, а дождь гудит,
Всё ближе он, сюда спешит,
Туманом дали застилая.
Упала капля, и другая,
За ними целым водопадом
Тугие капли, словно градом,
По листьям дуба стеганули

И дальше сети потянули.
Вот молнии всплеснулось пламя
Криницей алой над лугами.
И гром-перун бичом великим,
Как некий царь косматоликий.
Оря, трясет, колотит тучи,
И луг, и небосвода кручи,
Бушует долго, с дикой злобой,
Несется над лесной чащобой
И гнева тяжкие раскаты
Опять [redacted] удар сливает клятый,
Всеоглушающий, железный,
Как будто в огненную бездну
Низвергнуть землю хочет вдруг
И всё спалить, стереть вокруг.
И дождь надвинулся стеною,
Непроницаемой, сплошною,
И хлещет накосо жгутами
Над лугом, бором, над полями.
Кругом посмотришь — вот забота!
Остановилась вся работа.
Мужчины, женщины бегом
Спешат к стогам, зарыться [redacted] сене,—
Вот это дождик, нет спасенья!
Кто прикрываясь армяком,
А кто накинувши дерюгу
Сидит, как курица, средь луга.
«Кропи нас, дождичек, стегай!
Сюда, девчата, под стога!
Бог даст, от копен да стогов
К весне прибавится косцов!» —
Под дождь, под гром, под ветра гуд
Несутся шутки там и тут,
И жаркий смех, и визг девчат —
Ведь кто ж затронуть их не рад!
Но и они не уступают
И остро хлопцев подсекают —
Находчивы в ответах тоже.

В неделю, если дни погожи,
Проходит, глохнет косовица,
И только кое-где копна,
Поникнув над водой одна,
Глядит забытою вдовицей
И, скорбь какую-то скрывая,

Печалью сердце овевает.
Стога ж — итог трудов богатых —
Стоят, как панские палаты,
А луг, своей красы лишенный,
Такой унылый, оголенный,
Наводит скуку видом жалким.
Вороны, и грачи, и галки
Давно детей повыводили
И вот над лугом закружили,
Слетелися ордой шумливой:
Тут ждет их славная пожива!

Эх, скошен луг, погасли краски
Цветов, как чары милой сказки,
Что в годы грустного скитанья
И одинокого блужданья
Тебе слагают думы сами
И золотыми поясами
Твои дороги обвивают
И в горькой доле утешают.
Глядит-грустит пустая даль,
И на душе растет печаль:
Эх, лето, лето дорогое,
Ты отцветаешь, золотое!..

Но ведь косьба — начало лета.
А сколько в нем еще привета!
Оно так щедро и богато —
Тужить о лете рановато!
Еще не раз над спелой нивой
Заря с улыбкою счастливой
Пройдет царицей по росе,
Пройдет во всей своей красе.
Еще немало дней у лета,
Немало ласковых рассветов,
Когда туманы бор скрывают,
Его вершины обнимают,
А в море жита нежно-мглистом
Вдруг заблистает свет лучистый —
Жемчужно-алый тихий свет,
Зари ласкающей привет.

Луга молчат, не видно люда,
Пошла коса дремать покуда,
Висеть под крышей на покое,
Чтобы всегда быть под рукою —

На всякий случай и потребу.
Теперь почет давайте хлебу!
Серпок кривой уж просит дела,
Подходит жито, побелело.
Свой стебель выгнувши дугою,
Свисает колос над землею,
А зернышки во все сторонки
Глядят, как шустрые глазенки,
Как будто хочется скорей им
Попасть [illegible] снопы к веселым жнеям.

И вот настал желанный час:
Зарей пригожей даль зажглась,
В лучах растаяла роса,
Свежи и ясны небеса,
Как взоры чистые детей.
Недвижна тишина полей.
Дымочек тонкий, розоватый
Уж развевается над хатой —
Ведь надо ж печку истопить
Да и на ниву поспешить.

Пригрело солнце. Вереницей,
Как лебеди, проходят жницы
В платочках легких, в кофтах белых;
Их руки, ноги загорелы.
Идут девчата, молодицы,
Весельем, силой пышут лица,
Вдруг кто-то песню запевает,
И поле сразу оживает.
И женки медленно идут,
Детишек за спиной несут —
Такая уж ты бабья доля!
Идут усталые на поле.
Пришли на узкие загоны,
Где колосочки шумы-звоны
В напев таинственный сплели,
Челом склоняясь до земли.

Горячий день. На поле душно.
Притих и ветер непослушный,
Как бы отдавшись думам-чарам;
Земля, что пекло, дышит жаром,
И пот струит лицо парное,
И губы высохли от зноя.
А жницы жнут и в хлебном море

Везде мелькают на просторе —
То встанет тут одна над рожью
В платочке, как цветок, пригожем,
Оглянет поле, усмехнется
И вновь с серпом своим согнется;
Другая ж там — над головою
Взмахнет проворною рукою,
Пучок колосьев колыхнется,
Дугу, как радугу, опишет,
Как след погасшей в небе искры,
И в перевясло ляжет быстро.
Посмотришь, красотою дышат
Все эти взмахи, все движенья.
По правде — просто загляденье!

Горячий день! Зной льет потоком.
Прохлада вечера далеко.
Земля сомлела от жары,
Нагрелись камни и бугры.
Кругом всё тихо, немо, глухо.
И только мушка возле уха
Гудит и вьется надоедно,
Не хуже доли нашей бедной,
Да в колыбельке лубяной
Ребенок плач заводит свой.
А кучерявые снопочки,
Над ним смыкая колосочки,
Стоят и терпеливо ждут
И будто жниц к себе зовут:
«Под нашу тень спасайтесь, жницы!
Для вас мы можем потесниться!»

А жницы жнут. Лицо горит,
Их жажда лютая томит.
Серпок мелькает деловито
И рожь вгрызается сердито,
Под корень стебли подрезая,
Недаром вылез из сарая.
Теперь ему быть господином.
Живей, живей сгибайтесь, спины!
И жницы глаз с серпов не сводят,
По струнам-стеблям пальцы ходят,
Горстями рожь кладут на жгут,
Снопочки на глазах растут.

Пойди под вечер ты на поле
И полюбуйся им, соколик,—
Стоят тут копны ровно-ровно,
Ну, по шнуру их клали словно!
И как они пригожи, статны,
Как шапки ладны их, опрятны!
Все, как одна — за рядом ряд,
Но все по-разному глядят,
У каждой облик свой особый.
Посмотришь — важные особы!
И заберет тебя потеха,
Тут не удержишься от смеха.
Они приветливы, скромны,
Но уважения полны
К земле, к тебе, к себе самим —
Лишь приглядись поближе к ним!

А утро в поле, боже мой!
Начало летнего рассвета!
Эх, выйди в поле, брат, до света —
Навек запомнишь час такой!
В тиши душа твоя услышит,
Как мирно, весело всё дышит,
Как в каждом дереве, листке
И в самом маленьком ростке,
Во всем, что взор твой обнимает,
Надежда светлая играет.
Всё здесь ■ согласье меж собою
И радостью живет одною,
И воздух столько счастья льет,
Как будто жизни гимн поет,
Хвалу всей прелести земной,
Чтобы исчезнул мрак ночной.

Восток живет, горит, пылает,
Столбы лучей своих вздымает,
Как матерь, нежит всё вокруг...
Ну как забудешь это, друг!
Чтоб завершить картины лета,
Чтоб песня уж была допета
Сполна на мой манер и лад,
Чтоб описать мне всё подряд
И под конец родному краю
Спасибо молвить,— я желаю
Вернуться в милый уголок

И хоть еще один разок
Пройтись с кошелкой по лесочку.
Тогда уже поставлю точку
И кончу с летнею порою.

Грибы мне не дают покою,
Боровики — ну просто снятся.
Мне надо с ними расквитаться.
Я чую — грех их обойти,
Привета им не принести,
Черноголовым удальцам,
Боровичкам, моим друзьям!
Какою славною семьею
Встаете вы передо мною!
Я помню летние походы
И бор с грибным его народом!

Чуть свет, нет никого кругом.
В лесу, еще объятом сном,
Своей заветною тропинкой
Спешишь тихонечко с корзинкой
Хозяек обогнать шумливых,
Бессонных, вечно хлопотливых,
И завистью их всех помучить —
Набрать побольше, самых лучших!
Потом пускай кричат они,
Что тут лишь корешки одни.

Настроит струны бор могучий
На лад веселый и певучий.
И только солнца луч червонный
Осыплет золотом короны
Высоких сосен в том бору
И кинет пурпур на кору —
Он весь вдруг вспыхнет звоном алым
И зарокочет, как цимбалы,
И только эхо задрожит,
Переливаясь, побежит.

«Марыля! Чу! Ау, Татьяна!»
— «Ау, Магдуся! Чу! Марьяна!»
— «Антоля! Тетка Михалина!
Алеся! Зося! Катерина!» —
По лесу переклик пошел
Девчат и женщин ближних сел.

Но вот запел и бас мужской,—
Дрожит от криков бор седой.
А как смешно в лесу бывало
(Давно то, правда, миновало),
Когда сверженские девчины
И бабы шли капеллой чинной.
Глядишь — одна уже отстала
И вот пошла вопить, кричать,
По именам всех называть:
«Каруся, Палуся!
Цацэля, Марцэля!
Алена! Магдалена!
Зося! Антося!
Анэта, Праксэта!
Тетка Югася!
Бабка Кася! А-у-у!»
Забавно это было, право!
Как будто шла в лесу облава.

Так ходят бабы и девчата,
Приподымают мох мохнатый,
Сгребают хвою, где приник
И прячет шапку боровик.
Иная низенько пригнется,
Не ходит — ползает кругом,
Рукою шарит подо мхом,
Ну, будто клад нашла, сдается!
Искать и лазать не устанет,
То там под елочку заглянет,
То вереск тронет, то пенек,
Осмотрит каждый бугорок
И кучку листьев раздерет —
Ну всё как есть переберет!
И посчастливится порой
Тебе, бродя в глуши лесной,
Найти такое захолустье,
Где ни Авдоля, ни Маруся
Ногой ни разу не ступали,
Где голоса их не звучали.
Остолбенеешь вдруг, как врытый:
Ну прямо не грибы — копыта!
И под раскрытыми зонтами
Такими выглядят панами!
Серьезны, важны, даже хмуры,
Видать, что не простой натуры.

Стоишь безмолвный перед ними
И меришь взглядами своими.
Они ж глаза твои вот-вот
Отнимут! Ну, озноб берет!
Такой собор найдешь не часто:
Приземисты и коренасты,
Черноголовы, полнотелы,
На корешках, что скатерть белых,
Одни сидят особняком,
Иные ж, спарившись, вдвоем.
Что ни особа — свой узор,
Своя усадьба и свой двор.
Глядишь на них, и сердцу мило,
Какая-то исходит сила
От них, чарует, покоряет,
По жилам радость разливает.
Придешь домой, ложишься спать —
Они в глазах стоят опять...
Эх, утро детства, радость лета!
Навек тобой душа согрета.

XXVI · ОСМОТР ЗЕМЛИ

Прошло в Поречье лет немало;
Оно ж не тешило Михала,
Хоть место здесь пригоже было
И привлекало, и манило
К себе лесами и лугами

И старосветскими дубами.
Да что краса без обладанья?
Порыв бесплодный и мечтанье,
Зарница в тьме глухой, суровой:
Ведь всё тут, до куста любого,—
Магната, князя Радзивилла.
А ты, пока имеешь силы,
Служи, хоть тяжко и постыло,
Из-за господского огрызка
И гнись, покорный, низко-низко!
Неужто ж вечно быть слугою,
Угрозу чуя над собою,
Что пан легко найдет причину
Холопа выгнать, как скотину?
И выгонит — ему плевать,
Не станет думать-рассуждать,
Что у тебя семья и дети,
Что негде жить тебе на свете,
Что ты в сетях как рыба бьешься
И из сетей на волю рвешься,
Что для тебя весь свет завязан,
Просторный путь навек заказан.

А где же выход? Где спасенье,
От рабской доли избавленье?
Один лишь выход есть — земля!
Свой угол и свои поля!
Земля поднять на ноги может,
Земля, как друг, тебе поможет,
Земля даст волю, даст и силы,
Земля послужит до могилы,
Земля — опора детям в жизни,
Земля — начало всей отчизны!

Михась, когда один блуждал,
Он с глазу на глаз сам с собою
Горячим сердцем и душою
Вопрос мучительный решал
О собственном клочке землицы;
И, как звезда сквозь щель темницы,
Земля звала его, манила
Своей чарующею силой.
Михал с упорством, неизменно
Шел к этой цели постепенно.
Он поскупел, и даже сильно.

Что ж? Можно есть не так обильно,
Продать запасы хлеба, сала,
Чтобы копейка перепала.
Да, надо жить еще скромнее,
Еще расчетливей, беднее,
Голодный рот замком зажать
И ничего не покупать...
Вот так тихонько да помалу
Собрали крохи капитала,
Чтоб хоть начать — не ворожить
И первый камень заложить
На той земле обетованной,
Привольной, где не будет пана —
Приблуды жадного и злого,
Врага, мучителя лихого,
Что людям въелся в кости, в жилы!
Колом земля вам, Радзивиллы!
Ценою долгого исканья,
Советов, споров и старанья,
Всех сил и мыслей напряженья
И неустанного стремленья
С неволей панской распроститься —
Была отыскана землица.
Ее Михал — припомним это —
Словами пылкого поэта
Перед семьей живописал,
Хоть сам земли той не видал,
Да мало ль что! А кто живой
Входил хоть раз в тот рай святой,
Что так попы в церквах малюют,
Как будто сами в нем ночуют?

Но уж пора, пора в дорогу,
Чтоб к своему пристать порогу,
Пока желанье не остыло,
Пока охота есть и сила.
Земельку ж надо увидать,
Чтоб не вслепую покупать,
Чтоб ладом вышло всё, толково.
Сама она пусть молвит слово,
Покажет, что таится в ней,
И это будет поважней
Пустых мечтаний, разговоров.
И вот осеннею порою,
Договорившись меж собою,

Михал с Антосем воз прибрали
И запрягли коня. И стали
В каком-то грустном размышленье,
В тревожно-смутном настроенье:
Дорога, даль и день грядущий
В туманах спрятаны гнетущих.
Ох ты, житье, житье людское!
Нет никогда в тебе покоя!
Ты — вихрь, водоворот бурливый,
В тебе погибнет боязливый,
Как щепка, как зерно пустое.
«Ну что ж, поедем?» — «Едем, брате!»
Притихли все на время в хате,
Когда вошедшие мужчины,
Сняв шапки, постояли чинно,
Склонившись перед образами.
«Прощайте! Управляйтесь сами!»
— «Счастливый путь! В дорогу с богом!» —
Сказала мать им за порогом,
Желая счастья и добра.
Мужчины вышли со двора,
На воз уселись и вздохнули
И влево к дубу повернули.
Взмахнул степенный Сивка гривой,
Потом заржал нетерпеливо,—
Видать, далекую дорогу
Почуял он, забил тревогу
И, шею выгнувши дугою,
Привычной побежал рысцою
К туманно-сизым сводам бора.
Алесь и Костусь у забора
Вослед глядели молчаливо,
И думы смутные пугливо
На грустных лицах их блуждали
И очи тенью застилали.
И показалось им, что с ними
Делились мыслями своими
И старый дуб, и этот дом,
И эта речка с лозняком,
И этот лес, и небосвод.
Чего отцу недостает?
Зачем искать земли далеко,
Коль хороша и тут, под боком!
Иль тесно, что ли? Света мало?
Работы в поле не хватало

Для их сохи, серпов и кос?
Иль непригоже в каплях рос
Цветы и травы здесь сияют?
Иль худо птицы распевают?
Зачем искать другую хату?
Леса чем хочешь тут богаты —
И дичью всякой, и зверями,
Орехом, ягодой, грибами!

Эх, простота невинных дней!
Темна тебе судьба людей.

Мужчины тоже той порою
Тревогу в сердце ощущали
И долго думали, молчали,
Поникнув грустно головою.
Но для чего гадать о том,
Что думали они молчком,
И весь их путь живописать?
Путей-дорог не сосчитать!
Они всегда свежи и новы.
И глаз, и ум занять готовы!
Их не пройти, не оглянуть,
Эх, путь далекий, вечный путь!
Но всё ж сказать необходимо
Про путников моих любимых,
Что их дорога утешала:
Пред ними Слутчина лежала,—
Сторонка, глянуть, торовата,
И люд тут, видно, жил богато,
Не зря работал, тратил силу;
Судить об этом можно было
По мельницам, большим и ладным,
По гумнам, крепким и громадным,
Хлевам просторным, сеновалам,
По тыквам, круглым и немалым,
По хатам, что, как бы в венках,
В кудрявых прятались садах,
А эти липы, тополя,
Их не обхватишь у комля!
Шумят зелеными ветвями,
Ведя беседу с небесами.
За много верст заметишь их.
«Не видел я дерев таких.
Вот у земли какая сила —

Такие башни взгромоздила!
А поле! Ровно, как ладони! —
Михалу говорит Антоний.—
Тут не захочешь в рай на небо
С такой земли, с такого хлеба!»

Всё привлекало их вниманье:
В сермягах встречные крестьяне
У хат своих с тенистым садом —
Простые люди с добрым взглядом,
Таким, что в душу проникал
И сердце путников ласкал;
И деревеньки с ветряками
И с придорожными крестами.
В просторах этих полевых
Всё, всё приветствовало их,
Как будто близкая родня.

Они уж ехали три дня,
В пути маленько колесили
(Дорога ж мерилась на мили!)
И утром росным и туманным
Достигли цели столь желанной.
Михал окинул местность оком
И к дому зашагал широко,
Идет, хозяйство озирает:
Всё старовато уж, ветшает!
И на дворе не очень ладно,
Всё пораскидано, нескладно,
Постройки будто меж собою
В раздоре жили, брали с бою
Те закоулки, где стояли,
Друг друга словно отжимали
Или лепились безобразно.
И возле хаты было грязно.
Сама же старенькая хата
Казалась слишком простоватой:
У крыши ветхой, шелудивой
Обрезы шли коряво, криво —
То мох торчит, то плешь видна,
Вся продырявилась она.
Да и труба была щербата,
Ну, одним словом, горе-хата,
Своей красою не манила.
Но ведь не в хате смысл и сила!

В ней можно навести порядок
И перестроить добрым ладом,
И станет светлой и пригожей,
А не такой калекой божьей.
Была бы хороша землица,
А с хатой можно помириться.
Михал еще прикинул оком:
«Э, хата — мелочь! Лес под боком».
С такими думами Михал
Кнутом в окошко постучал.
В ответ на эти стуки в хате
Сначала скрипнули полати
(Темно в ней было, как в берлоге!),
А после шлепнули уж ноги.
Хозяин заспанный, помешкав,
К окну приблизился неспешно,
Степенный, с важностью великой.
«Тут ли живет Федос Ходыка?» —
Спросил Михал, напрягши слух.
Ответ дается, но не вдруг,
Ведь человек-то незнакомый.
«Тут, тут! И сам хозяин — дома.
Скажите только, ваша милость,
Зачем, откуда к нам явились?» —
И с гостя не спускает ока.
«Мы к вам, хозяин, издалека,
Четыре мили за Несвижем.
(Михал считал Несвиж Парижем,
Известным всем на белом свете.)
Мы вас имеем на примете.
Наслышалися от людей,
Что пан Ходыка, добродей,
Свою усадьбу продает».
— «Да, дело к этому идет.
Так подождите же немного!» —
И враз прошла его тревога
(Не вредно быть и осторожным
Пред незнакомцем подорожным!),
Ходыка вдруг засуетился,
Как будто сразу пробудился,
Кожух накинул, вышел в сени,
Его опаски нет и тени.
Сказал приветливо, как брату:
«Прошу вас, заходите в хату.
Да вы с конем! Так заезжайте,

Там у сарая распрягайте,
Сюда, за этот стог соломы!»
Ведет их, как давно знакомых.
Хозяин рад, и гости рады,
Меж ними нет уже преграды.
И нет ни хитрости, ни фальши,
Легко беседа льется дальше,
Минуты первой пали путы —
Сердца и души разомкнуты.
«Сюда, сюда, прошу вас, брате,
И место есть, и корму хватит:
Там, за овсяными снопами,—
Едят их мухи с комарами! —
И сено свежее, и вика,—
Не оголел еще Ходыка!»

Распряжен конь, и прибран воз.
И тут же дело началось —
Конца не видно разговору.
Всё ново и душе и взору,
Начнешь одно — всплывет другое,
Ведь надо ж про житье чужое
Порасспросить, поразузнать,
О том о сем порассуждать.
Хоть разговор и осторожный,
А выудить кой-что возможно,
Словечко иль обмолвка даже
Иной раз многое расскажет.
И стало ясно из беседы,
Какие горести и беды —
Уж лучше б людям их не знать! —
Велят земельку продавать.
«Не наградил господь сынами,
Едят их мухи с комарами!
А нет сынов — и нет подмоги,
А уж мои слабеют ноги!
Уходит силушка, браточки,
И миновали те годочки,
Когда земле я мял бока
Не хуже доброго быка.
Земля же тут, скажу, такая —
Цены ей нету, золотая!
И надобно ей только, милой,
Старанье доброе и силы!
А сил уж нет, глядите сами,—

Едят их мухи с комарами!
И я, скажу вам без стесненья,
К торговле чувствую стремленье,
И потому-то вот, дружочки,
Мои любезные сыночки,
Продать усадьбу я решил».—
Он всё так складно говорил
И так разумно и правдиво,
Что «купчики» лишь молчаливо
Ему кивали головой
Да усмехалися порой.
Но, про себя догадки строя,
Как видно, думали другое:
«Ты, брат, влезаешь прямо в душу,
Не продаешь ли с вербы грушу?»
— «Так заходите ж в хату, братцы!
Не грех бы нам побаловаться
Хоть верещакою с блинами,
Едят их мухи с комарами!»
— «А может быть, вы, пан Ходыка,
Коли не будет труд великий,
Сначала б показали поле?» —
Сказал Михал. «Что ж, ваша воля!
Полюбопытствуйте! Земелька,
Как перед маткой колыбелька,
Неподалеку, под руками,
Едят их мухи с комарами!
Вот на ладони вся волока,
Глядит на нас, как божье око.
Вон и лужок мой. Сено — пиво!
Вкус, братцы, у него на диво,
Заправь, так будет есть и поп!
А рожь! Ну, не поднимешь сноп!
Смотрите стебли — тростники,
Нигде не сыщете таких!
Ведь ваши минские песочки
Я знаю хорошо, браточки,
Своими их месил ногами,
Едят их мухи с комарами!
Земля тут — ох как урожайна!
Горох растет необычайно.
А гречка? Ну, кусты как лозы,
Ячмень как лес. И без навоза!
Имей охоту, силу, руки
Да чуть хлебни еще науки —

Богатство уж само придет
К тебе на двор — и хлеб, и скот,
И будешь жить без горя, паном,
Копить деньжата чистоганом.
Живут тут люди богачами,
Едят их мухи с комарами!
И даже на местах скупых,
Коли давно сидят на них».

Ходыка в поле вел гостей,
Хваля (язык ведь без костей!)
Свою усадьбу «золотую»,
Как сват девицу молодую.
Антося ж не проймешь словами,
Своими хочет он глазами
Земли пригодность распознать —
Что, мачеха она иль мать?
Тут выгода иль плутовство?
И светлые глаза его,
Проворные, ну как мышата,
Поблескивали хитровато,
По ниве рыща и лугам,
Всё испытуя тут и там.
Земли работник, а не гость,
Богат был опытом Антось!
Копнул земельку сапогом
И в руки забирает ком,
И между пальцев растирает,
И запахи ее вдыхает.
Земля и впрямь, кажись, что надо,
Но нет хозяйского пригляда.
За нею походить умело —
Она бы скоро подобрела.
«Земля запущена у вас,
Вся коркой дерна убралась
И только сорняки рожает,—
Так цену дядя ей сбивает.—
Чертополох разросся дико,
Глядите сами, пан Ходыка,
А где сорняк уж заведется,
Там урожай с трудом дается —
Земля оправится не скоро».
— «Э, плюнь, Антоний, то — не горе!
Сорняк? Ну год-другой труда —
Его не будет и следа!

Скажу по правде, братец милый:
Нет у меня на землю силы.
Она ж без добрых рук скучает —
Ей дай вниманье и терпенье
И, коль хотите, уваженье,
Зато и хлебом угощает,
И молоком, и пирогами,
Едят их мухи с комарами!»
— «Так, это так! — Михал ответил.—
Средь нас никто еще на свете
Богатства с ветерка не брал
И в будни праздник не справлял.
А всё ж на поле одичалом
Жить надо начинать сначала!
Не просто это! Тут и за год
Не изживешь хлопот и тягот!»
Михал с Антосем, сколь возможно,
Вели беседу осторожно,
Чтоб цену сбить, хоть та цена
Еще была им не ясна.
Земли ж тут было в самый раз
Михал прикидывал на глаз,
Что может стоить это дело.
И перед ним уж поле рдело
И разливалась рожь рекой,
Ее он собственной рукой
На собственной земле посеет.
Всё видел он, чем завладеет!
Пред ним, на взгорье, чернолесье
Вздымалось гривой в поднебесье,
К себе манило, взор ласкало.
Равнинка за рекой лежала.
Река ж в ольшанике густом
Блестела чистым серебром.

Прошли мужчины по межам,
Ко всем ничтожным мелочам
Приглядываясь зорким оком,—
Решать здесь надо не наскоком,
Чтоб после плакать не пришлося!
Михал остановил Антося:
«Ну, что ты скажешь? Как решаем?
Иль подождем, иль покупаем?» —
Совета просит он, а сам
Решил уж — видно по глазам.

«Земелька эта, брат, жирна.
Как сажа из трубы черна!
Бери, хоть завязавши очи.
Вот сколько денег он захочет?
Под силу ль будет это нам
И нашим тощим кошелькам?»
И после долгих совещаний
К усадьбе подошли в молчанье.
«Прошу вас в хату! Заходите!
Что бог послал — перекусите!» —
Ходыка их в дверях встречает,
К столу любезно приглашает.
Антось к повозке устремился
И тотчас с торбой возвратился.
Вошли Михал и дядя в хату.
Вид у нее подслеповатый:
Свис потолок, перекосясь,
По щелям паутина, грязь.
И печь, и стены — всё неровно,
В углах заплесневели бревна,
Земля несглаженная, в ямах;
На подоконниках, на рамах
След червоточины заметен.
Нет! Неуютно в стенах этих!
«Ну, люди добрые, садитесь,
С дороги малость подкрепитесь!» —
Гостей хозяйка просит чинно,
Сама Федосиха — Аксинья.
А стол уж скатертью накрыт,
Сковорода на нем стоит.
Чтоб завершить достойно дело,
Хозяин, сбив сургуч умело,
Бутыль поставил. «Ну, налью!
И землю окроплю свою!»
Как только чарка раз-другой
Прошла дорогой круговой,
Все языки поразвязали
И убеждать друг друга стали,
Что люди все они простые,
Что ни лукавства, ни обмана
Терпеть в делах своих не станут,
Что мысли их всегда прямые,
Что с первых слов одни в других
Друзей почуяли своих!
А как сводить расчеты стали,

Их поцелуями скрепляли.
«Вы любы мне! — сказал Ходыка.—
Ведь сам я минский горемыка,
Хочу я подружиться с вами,
Едят вас мухи с комарами!
Я только вам, мои браточки
(Вот не дожить до этой ночки!),
Могу продать свою усадьбу.
А самому поторговать бы...
Мои вы родненькие братцы,
Хочу я свиньями заняться».
— «Браток Федос! — сказал Михась.—
О чем тут спорить целый час?
Всё! По рукам! Вот вам моя!»
Начался шумный торг. Друзья
Пошли и клясться и божиться,
Ладонями с размаху биться,
Чтобы потом при встрече новой
Дурным не обменяться словом.
«Ну, соглашайся, брат Федос!»
Федос потрогал пальцем нос,
Минуту тяжко размышляет,
Минута важная, большая.
И тихо-тихо стало в хате.
«Ну, пусть так будет, милый брате!
Согласен я, Михал! Сошлись!» —
И за руки они взялись.
Антось им руки разнимает:
«Пускай же бог нам помогает!»
— «Панами будете, панами,
Едят вас мухи с комарами!»

XXVII · ПО ДОРОГЕ В ВИЛЬНУ

Дороги, вечные дороги!
Во тьме времен, знать, сами боги
Вас заплетали, расплетали,
Когда узоры жизни ткали.
Дороги, вечные дороги!

Вы то задумчивы, то строги,
То солнцем радуете взоры,
То, в мрачные ведя просторы,
Среди болот змеясь тоскливых,
Несчастьем путнику грозите
И ночь небытия таите
В своих запутанных извивах.

Немало я узнал скитаний,
Счастливых встреч и расставаний.
Не раз в грозу и непогоду,
Казалось, не было мне ходу,
И, глядя на свою дорогу,
Я чувствовал порой тревогу,
Печаль и горе испытал
И только зависти не знал
К тому, кто в час людских страданий
Был чужд мучительных исканий;
Кого сомненья не томили,
Тяжелым камнем не давили
И для кого весь белый свет
Есть лишь одной тележки след;
Кто средь пустых погряз забот,
Чей путь к кормушке лишь ведет.
Но тот, в ком дух живой таится,
Покоем этим не прельстится,
Простой, исхоженной, убогой
Не будет соблазнен дорогой.

Покуда круг не замкнут мой,
Я вновь хочу взглянуть назад,
Под крыши дорогих мне хат,
В тот край, навеки дорогой,
Откуда путь я начинал,
Где часто [redacted] детстве счастье знал.

Итак, за землю на початок
Три сотни отданы в задаток.
Ужель то правда, не мечты,
Что из-под гнета выйдешь ты,
И панский кнут забудешь скоро,
И дел не кончишь под забором?
Теперь уж нет пути назад.
Всё одолеть ты должен, брат!
Помехи все убрать спеши

И с тем наследством пореши,
Что от отцов тебе досталось,—
Землицы худородной малость.
Крепись, коль всё уж решено,
И в голове держи одно:
Как обернуться тут ловчей,
Чтоб всё закончить побыстрей.
Возьми в дорогу, что посильно,
И в банк скорее, прямо в Вильну —
Там справки надо раздобыть
И разрешенье получить.
Об этом много говорили
И ехать дяде присудили.

Оделся дядя, как на праздник,
Хоть без затей и штук там разных:
Пиджак простого был суконца,
И тот весь порыжел от солнца;
Рубашка из холстины белой;
Шапчонка ж козырем сидела,
Хоть и знавалась часто с горем,
А сапоги он смазал здором;
На посошке же за плечами
Висела торбочка с кистями,
В ней были хлеб, немного сала,
В кармане ж трубка и кресало,—
Товарищей вернее нет,
Коль табаком набит кисет!
Не скажешь, что щеголеват,
Но чист, опрятен весь наряд.
Вот дядя уж Морги проходит
И долгим взором даль обводит,
Идет на луг, на нивы взглянет,
И на душе отрадней станет,
И дальше, время не теряя,—
Дорога впереди большая.

Был занят дядя мыслью сложной:
Как сократить расход дорожный,
Когда в Столбцы прибудет он,
Как за три гривны сесть в вагон.
В Столбцах у дяди — друг служака,
Вокзальный сторож, Донис Драка;
Он машинистов знал коротко,
Кондукторша — родная тетка,

Он с кочегаром жил, как с братом,
Конторщику считался сватом,
Ну, словом, был он чуть не паном!
И с ним из одного стакана
У тетки Гени дядя пил,
И с ним же оси красть ходил.

Своими увлечен мечтами,
Как бы подхваченный волнами,
Антось усталости не знает,
С холма на холм спешит, шагает.
Но всё ж нет-нет и грустно станет,
Как на поля вокруг он взглянет,
На этот лес, во мгле туманный,
На милый Неман, на курганы,
На сосны, груши полевые,
Как будто видит всё впервые,
И дорогими сердцу стали
Своих полей родные дали,
Туман тоски на душу хлынул,—
Навек, сдавалось, их покинул.

Идет он, думами томим,
Уж лес Сустреновки за ним.
Идет по гати, по болоту...
Ложится солнца позолота
На край лесов полоской алой,
И ночь крылом своим усталым
В низинах землю укрывает,
Ей сны-виденья навевает.

Вот кончен лес. Столбцы уж близко.
Туман на озеро лег низко.
Вода у мельницы шумит,
Машина издали пыхтит.
А там, за озером, как струнка,
Тянулась ровненько чугунка.
Вот переезд давно знакомый,
Правей — вокзальные хоромы.

Всё там волнуется, кипит,
Служилый люд снует, спешит,
Гудит, как будто в улье пчелы,
И ходят шумно балаголы,
Каменотесы с молотками,

Торговки бегают с мешками.
А в фонарях огни дрожат!
Торговцы спорят и кричат,
В грудь ударяют кулаками,
Как будто бой у них идет.
А дядя трубочку сосет,—
Уже вторая догорает! —
Сидит и друга поджидает.
«А, брат Антоний!» Дядя глядь —
Дружка-то уж не надо ждать:
Он сам к нему шагает чинно,
Пропахший нефтью, керосином.
«Здорово, Донис!..— Встрече рад,
Антоний шепчет: — Вот что, брат,
Ты подсоби мне, коль возможно!..—
При этом дядя осторожно
Пригнулся к Донису, замялся.
Но Донис сразу догадался,
Какого ждет Антось ответа.—
Так вот, нельзя ли... без билета
Проехать в Вильну на машине?»
— «А вот постой, народ отхлынет,
Пройдет курьерский, и тогда
Скажу я Власу, в чем нужда.
Не беспокойся! Всё обладим,
Хоть на товарный, а посадим».
— «Так ты, брат Донис, постарайся!»
— «Уж ты мне верь, не сомневайся!
К базару с козами поспеем!»

И в ту ж минуту лютым змеем
Летит курьерский. Задрожали
Все стекла в окнах на вокзале,
Народ весь к поезду метнулся,
И дядя наш — не оглянулся,
Как и его людской поток,
Ну словно щепку, поволок,
Неслись, как будто гнал их ужас!
Тут наш Антоний, весь натужась,
Крутнулся, плечи распрямил,
Чуть с ног извозчика не сбил
Да пана придавил немножко,
Зато в толпе пробил дорожку.
Хоть брани было тут немало,
А всё ж кругом просторней стало.

Звонок, другой и сразу третий,
И дрогнул поезд, будто черти
Ему сердито дали в бок
И, сыпля ярких искр поток,
Со страшным скрежетом заржали
И, дым пуская, вдаль помчали.
Вокзал пустел, люд расползался.
Один Антось еще слонялся.
Болели ноги, никла сила,
А сядет чуть — ко сну клонило.
«Ну что, Антоний? Рыбу удишь?
Заснешь ведь так, что не разбудишь!
Идем, брат, выпьем, погуторим!»
Друзья выходят шагом скорым,
Сидят за пивом, рассуждают,
О прежних встречах вспоминают.
Исполнил слово Драка Донис,
И скоро дядя сел на поезд.
В Барановичи до рассвета
Приехал мирно без билета.
Знать, начал путь он в добрый час,
Всё гладко шло, как на заказ:
Кондуктор не плохой случился —
Поторговавшись, согласился
Везти до Вильны дядю сходно.
Вздохнул тут наш Антось свободно,
Но всё ж в вагон шагнул тревожно
И огляделся осторожно.
Кондуктор в угол тыкнул пальцем,
И вот поехал дядя «зайцем».
А солнце между тем всходило,
На взгорбях нивы золотило,
И белою молочной мглою
Туман повиснул над водою.
Вагон битком набит народом.
А поезд мчится полным ходом.
Пылит, Антось чихает так,
Как будто нюхает табак.
Прошел кондуктор и глазами
Скосился на суму с кистями.
Пригнулся дядя в уголке
И крепче торбу сжал в руке.
Совсем не спал он прошлой ночью,
На свет глядеть не в силах очи.
А голова сама гуляет

И такт движенья отбивает:
То вниз сползет, то вверх рванется,
То вправо, влево вдруг крутнется,
То в стенку брякнет, как шальная,
Как только шею не сломает!
Вот так на свадьбе молодуха,
Когда проймет ее сивуха,
Забудет всё и в пляс широкий
Пойдет, лихая, руки в боки,
Земли не слышит под ногами
И плещет в такт себе руками.
От дум очнулся дядя наш:
Вдруг подошел к нему «лягаш»,
Под бок толкнул его рукою
И шепотом позвал с собою.
Антоний подскочил проворно
И за кондуктором покорно
(Одна веревка их вязала!)
Подался, заспанный, усталый.
Пройдя сквозь узкий коридор,
Кондуктор зашипел, как вор:
А ну, сюда вот, лезь сейчас же!
Я буду сам стоять на страже.
Идет контроль. Ты притаись,
Сиди тишком, не шевелись,
Не кашляй, палкою не стукай!»
Покончив с мудрою наукой,
Кондуктор пломбу отгибает
И тихо дверцу отмыкает:
Засунул гвоздь, ключом крутнул,
А дядю шилом страх кольнул,
Губа аж ходит над губой,
Как у кобылы молодой.
Кондуктор в дверцу «топки» ловко
Загнал Антося чуть не силой
(Ох, господи, совсем могила!)
И запер там, как в клетке волка.

Шагнул Антось, остановился,
Кругом черно, как в ад спустился.
Стоит оторопев, бедняга.
«Куда ты впер меня, бродяга!
Чтоб ты пропал с своей норою
И с этой чертовой ездою!
Ведь надо ж, в тьму такую сунул!» —

И дядя в угол злобно плюнул.
«Куда плюешь, чурбан еловый!
Ведь тут же люди! Безголовый!
Ослеп ты, что ли?» — крикнул кто-то.
Антоний весь покрылся потом,
Но скрыть испуг свой постарался —
На крик спокойно отозвался:
«А кто ж велел тут господину
Свою подставить образину!»
Теперь лишь дяде видно стало,
Что «зайцев» в клетке с ним немало.
Они давно тут, видно, скрылись
И потихоньку шебуршились.
Всё было здесь черно от сажи,
Носилась пыль плотнее пряжи.
Одно оконце небольшое
Глядело тускло, как слепое.
А теснота — ни стать, ни сесть,
С трудом вперед он смог пролезть
И кое-как уж примостился
С своею торбою у печи,
Расправил грудь, раздвинул плечи,
Вздохнул и закурить решился.
Поставив палку рядом в угол,
Антось из трубки выбил уголь,
Продул и смрад пустил такой,
Что рядом пассажир седой —
Давно уж он на дядю дулся,—
Шмыгнувши носом, отвернулся.
Но дядю это не смущает,
Табак он ■ трубку насыпает.
Табак был свой, не покупной,
И горло драл, как бороной
(Иль, как говаривал Демьян,
Бил крепко в темя, что чурбан!),
Такой здоровый, аккуратный!
И не один курильщик знатный,
Его дымку хлебнувши рьяно,
Как будто спирту из стакана,
Чихал и кашлял с полчаса
И ошалело тер глаза.
Табак тот дядин знаменитый,
Ну, словно черт какой сердитый!
Достать кремень — одна минута,
Антось размял щепотку трута,

Из камня брызнули искринки,
Как золотистые пылинки;
Антоний трубку в рот берет,
Чубук хрипит, пищит, поет,
И дым большущими клубами
Повис у дяди над усами.
Как только трубка разгорелась —
Курить давно ему хотелось,—
Дал волю он привычке жадной,
Затяжкой насладясь изрядной,
И как из печки дым пускает,
Спасенья нет — носы срывает.
И мух тем дымом проняло,
В тревоге бьются об стекло.
А «зайцы» просто застонали
И дым руками отгоняли.
«Ой! Задыхаемся! Спасите!
Хоть нашу старость пощадите!»
По коридору в этот час
Кондуктор проходил как раз,
В дверь застучал он кулаками:
«Эй, слышишь ты, сума с кистями,
Какого черта там дымишь?
Ты весь вагон мне засмолишь
Проклятым табаком своим!
Уж через дверь пробился дым!
Ну и табак! Аж валит с ног,
С него б и дьявол занемог!»
Контроль прошел. В вагон обратно
Пустили «зайцев». Так приятно
Теперь тут дяде показалось.
Пред ним равнина расстилалась
Полей, засеянных хлебами.
Загоны стройными рядами
Глаза Антосю веселили,
Своим нарядом взор манили
И расступались пред машиной,
Как кавалеры пред девчиной
Иль как пред свекром молодицы.
Машина ж, вольная орлица,
Летит стрелою, грозно дышит
И синим дымом в небо пышет.
И что ни миг — из светлой дали
Картины новые вставали:
Столбы мелькали верстовые,

Дорожки, стежечки кривые,
Что средь полей, покрытых рожью
Тянулись ленточкой пригожей.
Мелькали села и заборы,
Сады, курганы, косогоры...
«Какой разгон [redacted] ширь какая! —
Дивится дядя, рассуждая.—
Конца им нет, и нет им края!
Но всей земли простор великий
Принадлежит царю-владыке,
Первейший он богач на свете,
Слывет отцом, но бедны дети,—
Они свой хлеб едят с мякиной
И «зайцем» ездят на машинах.
Дворцы какие, боже милый!
А всюду бедный люд унылый
Кишит в полях и нищих селах».
И вздох придавленный, тяжелый
Готов с мужицких уст сорваться,
На голос мысли отозваться.
«Эх, всюду жмет людей нужда!»
И вспомнил дядя наш, куда
И для чего он [redacted] путь пустился,
И грустью взор его затмился.
Что их на новом ждет пути?
Как долю лучшую найти?
Пока почуешь каплю силы,
Банк вымотать успеет жилы
Налогом, гербовым ли сбором,
С ним расквитаешься не скоро,—
Не раньше, как оставит голым...

С такою думой невеселой
Антось наш к Вильне подъезжает,
Свою одежду оправляет.

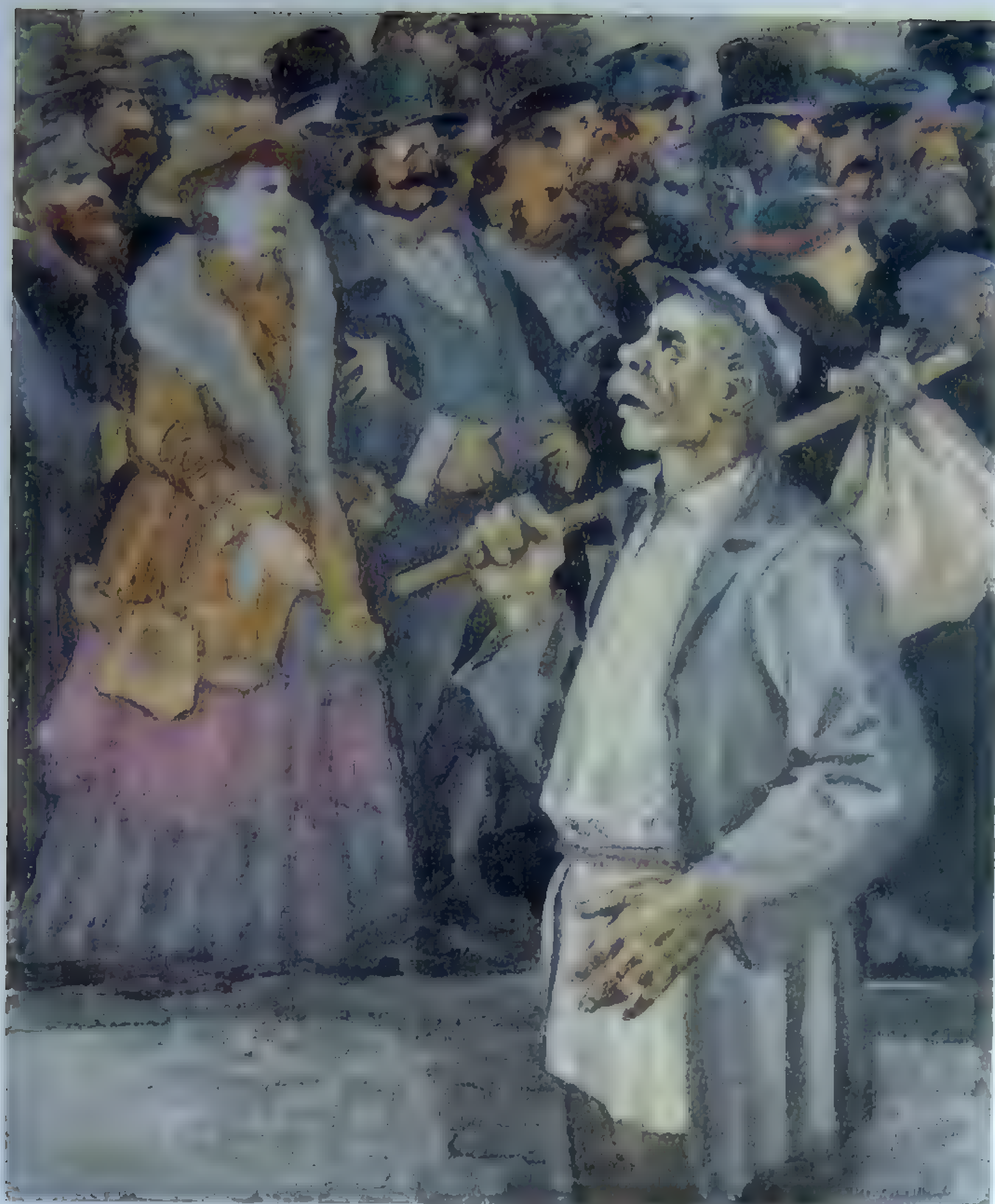

XXVIII · ДЯДЯ В ВИЛЬНЕ

Вагон еще катился, грохал,
А началась уж суматоха:
Багаж хватают пассажиры,
Шныряют темные проныры,
Паны снимают чемоданы,

Коробки, где духи, румяна
И прочий женский скарб хранится,
Чтоб их паненкам молодиться,
Скрывая хитростями моды
Подвохи матери-природы.
Средь люда разного и панства,
Средь шляп и прочего убранства
И дядя виден в скромном платье —
В сермяге, в шапочке-оладье.
Машина стала. Валит валом
Народ в туннеле под вокзалом,
И дядя тут же трется сбоку,
От армяков неподалеку.
Антось еще не видел сроду
Такого скопища народу —
Панов, чиновников богатых,
Таких толстенных и пузатых,
Что можно булку съесть для спору,
Пока объедешь эту гору.
И выступают все тузами,
Не видят ног под животами.
Под ними даже камни гнутся,
Как студень, шеи их трясутся.
Ну и панов! Ох, боже милый.
Какие гладкие всё рыла.
А что за бороды, усищи,—
Для пугала страшней не сыщешь.
На огород поставь такого —
Вороны сдохнут, право слово.
И нет им ни конца, ни края.
Глазеет дядя, размышляя.
Лоснятся щеки, как под лаком,
Видать, едят и пьют со смаком.
И панночки на крыльях вроде,
Кажись, летают, а не ходят —
Так деликатно, так красиво,
Как мотылечки, право, диво.
Да что ж и делать им другое,
Как не порхать веселым роем,—
Растут, цветут в довольстве, в холе,
С серпом идти не надо в поле,
Где вся краса твоя линяет,
А ржище ноги пробивает.
Идет наш дядя и боится,
Чтоб как-нибудь не оступиться,

Не отдавить прохожим ноги
И не спихнуть кого с дороги.
А сапожищи, как назло,
Ступают, черти, тяжело,
Гремят, как конские копыта,
На весь вокзал, такой умытый.
Дивился дядя наш немало
Устройству хитрому вокзала:
Как всё прилажено тут славно,
Как чисто прибрано, исправно,
А сколько блеска, полировки,
Ступеней, переходов ловких.
Вверху ж, над самой головою,
Бегут вагоны чередою.
Тут чей-то хитрый ум старался!..

Туннель отсюда разветвлялся,
И вал сермяжного народу
Направо ринулся к проходу.
Паны ж налево важно шли,
Где оскорбить их не могли
Ни запах дегтя, ни корчаги,
Ни вид заплатанной сермяги.
На площади перед вокзалом
Антосю ж прямо тошно стало.
Ну, пекло! Шум неугомонный,
А воздух затхлый и зловонный.
Народ толчется возле конки,
По камню бьют подковы звонко,
Гремят повозки и колеса,
До неба гомон стоголосый.
И эти звоны, грохот, крики,
Сливаясь в общий гул великий,
Терзают с непривычки ухо
И бьют по сердцу тяжко-глухо.
Народ снует, как на пожаре,
Ну, просто гнутся тротуары.

Эх, божий люд! Какая сила
Тебя здесь вихрем закрутила?
Зачем тут бьешься и шумишь?
Какую в сердце боль таишь?
Куда ведет твоя дорога?
И отчего печаль-тревога
На лоб морщины наложила?

Глядишь на божий мир немило,
И нет в твоих глазах привета,
Как будто ты не видишь света!..
Течет народ, как волны в море,
Как тучи в небе на просторе,—
И старики и молодые,
Друг другу дальние, чужие,
Идут несметной чередою,
И каждый занят лишь собою.
С толпою дядя наш смешался,
Зерном меж зерен затерялся.

Антось в лесах, в борах бывал
И голос дебрей понимал,
И со столетними дубами
Знавался близко, как с друзьями.
А тут один, для всех чужой;
На камне камень, пыль и зной,
Не видно неба за домами,
Всё загорожено стенами.

Шагает дядя, не спешит,
Один за пятерых гремит.
А где ж тот банк, спросить он хочет:
Тут прошатаешься до ночи,
Задаром время проведешь,
А сам туда не попадешь.
Но к людям страшно подступиться,
Спросить прохожих он боится,
Все смотрят чванно и сурово,
Ни одного лица простого.
Вот мужика бы повстречать,
Да тут нигде их не видать.
И дядя начал озираться,
Чтоб у кого-нибудь дознаться.
Один уж раз он сделал пробу,
Спросил какую-то особу,
Она Антосю так сказала,
Что лучше б рта не разевала.
Тут дядя шагу прибавляет,
С кокардой пана нагоняет,
Бочком подъехать норовит,
Но гордый пан и не глядит,
Идет себе и знать не хочет,
Как дядя вкруг него хлопочет.

Антось же чуточку пригнулся,
Рукою к пану прикоснулся:
«Скажи, паночек, как далеко
Земельный банк?» Недобрым оком
На дядю глянул пан суровый:
«Спроси о том городового»,—
И шагу, рассердясь, прибавил,
Как будто дядя обесславил
Его мужицкими словами
Перед вельможными панами.
«Ишь навострил, гляди-ка, лыжи,
Как от причастья черт бесстыжий»,—
Антось беззлобно усмехнулся
И на прохожих оглянулся.
Помалу дядя стал свыкаться:
«Да что? Чего мне здесь бояться!»
Пошел вольней, глядит смелей,
На сердце стало веселей.
Глаза он кверху поднимает,
На лавках вывески читает,—
Недаром же когда-то в школе
Учитель дядей был доволен.
Да зачитался он не в меру —
На столб наткнулся, на холеру,
Ударился с разгону лбом,
Аж белый свет пошел кругом.
Слетел с панели, как шальной,
Крутясь на пыльной мостовой.
Чуть-чуть манерку не расквасил
И пылью сам себя украсил.
Но всё ж быстрехонько вскочил,
Глаза таращит — угодил,
Совсем как глупый окунь в нерет,—
Не разберешь, где зад, где перед.
«А чтоб вас дьяволы спалили,
Столбов без счету по набили!» —
Антось бранится сам не свой,
Сбивая с шапки пыль рукой.
Очнувшись, дядя оглянулся
И видит, что в тупик уткнулся.
И спереди и сбоку — стены...
И шагу не шагнешь, как пленный.
Пропала улица куда-то,
Толчется дядя наш помятый,

Нет ходу из угла глухого,
Ну, хоть зови городового.
Кой-как всё ж выбрался, бедняк,
Усталый, красный, словно рак.
Бредет и город проклинает.
Зашибла злость его такая,
Вот взял бы, кажется, соломы
Да подпалил подряд хоромы,
Что все пути загородили
И белый свет ему затмили.

Минуты шли. Из переулка
На свет он выбрался, где гулко
Носился шум, и лязг, и крики,
Где город пел многоязыкий.
Уж дядю чтенье не манит,
Он больше под ноги глядит.
Лишь иногда посмотрит вбок —
Не видны ль шашка и свисток.
Как будто бога, ищет дядька
В толпе блюстителя порядка.
А вот и он. Стоит, здоровый,
И смотрит поверху сурово,
Ну, впрямь тебе пастух над стадом,
Следит, чтоб всё вершилось ладом,—
Губернский город как-никак.
На мостовую сделав шаг,
За шапку дядя наш берется.
«День добрый,— молвит, как ведется.
Еще поближе подступает
И шапку вежливо снимает.—
Скажите, где тут банк? Уважьте.
Мне по земельной нужно части».
— «А вот пойдешь ты, человече,
Костелу этому навстречу,
Там будет улица направо,—
Заговорил служака бравый,—
Ты правой улицы держись
Да вновь спроси, а не кружись,
А там и банк совсем уж близко».
Антось опять склонился низко.
«Вот это человек иной,—
Подумал дядя,— как родной!
Коль дело кончится счастливо,

Ему поставлю пару пива,
Есть и закуска — ломоть сала».
И дяде снова легче стало.

Еще протопав три квартала,
Переспросив людей немало,
Антось уперся в двери банка;
Ступени чистые, что склянка,
Широкий шаг его сдержали
И страху на душу нагнали.

Но дядя страх перемогает
И шапку загодя снимает,
По чистой лестнице мурашкой
Ползет наверх, вздыхая тяжко.
Душа, забитая веками,
Уж чует страх перед панами.

В просторной, чистой, светлой зале
Паны туда-сюда сновали,
Цигарки длинные курили,
Развязно, громко говорили.
Коль уходить кто соберется —
Прислужник тут уж бесом вьется,
Одежду мигом подает
И смотрит пану прямо в рот.
А пан, приняв пальто и трость,
Сует ему монету в горсть.
Прислужник чуть ли не присядет,
Аж смех берет, на это глядя.
Но видно сразу — и паны
Не все тут меж собой равны:
Одни пузаты, ходят валко,
Другие ж тощие, что палка;
Одни с горы на всех взирают,
Другие ж глаз не поднимают...
Но, кроме панства, в той же зале
Смиренно мужики стояли
В углах с людьми простого званья,
Сюда пришедшими заране.
Они негромко гомонили,
И дядя втиснулся меж ними.
Соседей всех окинув оком,
Антось к стене приперся боком.
«Садись-ка, друг хороший, рядом,
Тут за постой платить не надо»,—

Сказал сермяжник добродушно.
Антось на лавку сел послушно,
Взглянув на доброго соседа,
Уж пожилого, чуть не деда.
Пошли вопросы — к слову слово:
Откуда, кто, села какого,
Какой губернии, повета.
«Я вот приехал с краю света,
Из-под Столбцов, слыхали, может?»
— «Не привелось... Велик свет божий».
— «А вы откуда?» — «Из-под Лиды,
Село Великие Демиды
(Он Гришкой Вересом назвался);
Вчера весь день тут проболтался,—
Пустое дело у меня,
А года два идет возня.
Уж пробовал и так и сяк,
И всё не справлюсь с ним никак.
Эх, милый мой, нам за панами
Не видеть правды. Кто с деньгами
И мажет сбоку — те не ждут.
Уж так, сосед, ведется тут».

Чиновничьи он ведал сети,
Недаром мыкался на свете,
Ища земли себе с друзьями,
Частенько знался с писарями.
«Из банка нужно разрешенье,
Пишите, милый мой, прошенье,
Я знаю писаря такого,
Он это сделает толково,
Любую грамотку за злотый
Напишет с полною охотой».
— «Ах, пане Верес, вам, как другу,
Сто раз спасибо за услугу,
Ведь тут пока чего добьешься,
Так и от жизни отречешься».
— «Ну что ж, пойдем». Встают, выходят.
По господам глазами водят.
И перед столиком пустым —
Никто не восседал за ним,
Лишь склянка с донышком широким
На нем стояла одиноко —
Друзья остановились тихо.
«Вам что?» — спросил их кто-то лихо.
То был сам писарь. Староватый

И росту малого, косматый,
Перед друзьями он возник,
Как гриб поганый дождевик
В осенний день из-под земли.
«А мы-то к вам как раз пришли»,—
Вперед тут дядя выступает
И просьбу кратко излагает.
«Одну минуту, подождите,
А вот вам кресло, отдохните»,—
Он вынул лист бумаги гладкой
И с чисто писарской ухваткой
Перо за ухом ухватил,
Чем дядю сильно удивил.
Потер, нахмурясь, лоб рукою,
Подергал носом и губою,
Так покуражась для прикрасы,
Стал выводить он выкрутасы.
Антось почтительно взирает
И злотый в кулаке сжимает.
«Ну вот, прошеньице готово
Всё тут как надо, слово в слово.
Вы, может, грамоте учились?»
— «Да уж подпишем, ваша милость»,
И дядя пальцы разгибает,
Берет перо, в бутыль макает,
Но пальцы-грабли боязливо
Зажали ручку боком, криво.
Покуда наш Антось трудился,
Он весь испариной покрылся,
Ну словно летнею порою
Весь божий день махал косою.
«Отметку надобно теперь,
За ней пройдете в эту дверь»,—
Кивает писарь головою.
И дядя, сгорбившись, трусцою
Пробрался к двери, заглянул,
Прошенье трубочкой свернул.
А там за длинными столами,
Уткнувшись в груды дел носами,
Сидят писцы, как грязи кучки,
Скрипят их перья, ходят ручки,
Трещат, как шашели в полене
Иль как кузнечики на сене.
И всяк своим завален делом.
Антось вперед ступает смело
К тому столу, что был поближе,

Подходит к бородище рыжей
И перед тою бородою
Опять сгибается дугою.

Чиновник пробурчал сердито,
Как жирный боров у корыта,
Но всё же проглядел листок
И почесал пером висок.
«К тому столу, налево третий,—
Мотнул он рыжею метлой
И вновь в дела зарылся, злой.—
Откуда лезут эти черти!»
А дядя далее шагает
И снова голову склоняет
Уж перед третьим полупанком
И ждет, согнувшись как баранка.
Чиновник только вскинул оком
И, повернувшись к дяде боком,
Пером забегал по бумаге,—
Уж здесь такой почет сермяге!
Стоит Антось наш, не отходит:
«Ну что ж, пускай пером поводит,
Тут крыша есть, не на дождю,
Не пан я, малость подожду».
Вновь глянул писарь, негодуя,
На дядю, как на тещу злую,
И вновь в свои бумаги ткнулся,
А дядя и не шелохнулся.
Чиновник наконец вспылил:
«Тебе что надо тут?» — спросил,
Сердитый, полный нетерпенья.
«Насчет землицы, вот прошенье»,—
Ответил, не смутясь, наш дядька,
Да так приветливо, так сладко,
Что писарь только морду скорчил.
«Придется ждать, вопрос не срочный,
Приди часа так через три...»
Антось вздохнул: «Эх, черт дери!
Ах, выжига ты, вор проклятый,
На взятку, видно, все вы хваты.
Не жди добра от лиходея,
Три чирея тебе на шею!
Водили бы тебя слепого,
Как водишь за нос ты другого!»
Но как ни клял Антось пиявку,
А всё же отдал рубль за справку.

XXIX · НА ЗАМКОВОЙ ГОРЕ

«Ну что ж! — окликнул дядя Гришку. —
Пора нам сделать передышку
Да подкрепиться мало-мало,
Я захватил из дому сала,
И хлеба добрый кус со мною —

Чего он сохнет сиротою?»
— «Перекусить бы не мешало,
А то уж в брюхе заурчало,
Теперь, брат, чарочку пульнуть —
Что в рай при жизни заглянуть».

Друзья встают и шагом важным
Выходят на проспект отважно,
А там панов — хоть пруд пруди,
Ну, словно в праздник,— не пройти.
Откуда понабралось их,
Важнецких, прибранных таких?
И так одеты, так побриты,
Что и Раковский знаменитый —
А чтоб издох он! — просто голь
В сравненье с ними, чистый ноль,
Ну прямо пес какой-то Лыска,
К ним подойти не смеет близко.
Боишься глянуть — пред тобою
Вдруг князь с графинею какою!
Идут с прохладцей, деликатно,
Воркуют меж собой приятно!
А то вдруг генерал шагает,
Его вся Вильна, верно, знает.
А грудь сияет, как картина,
А что за взгляд, а что за мина!
Ну ж и панов! Не дай ты боже!
Антось едва сдержаться может,—
Пускай нечистый им приснится! —
Чтоб тем панам не поклониться.
Над дядей Верес засмеялся:
«Ты не гляди, что он прибрался,
Навесил галстук и манишку,
А вот раздень его, братишку,—
На нем рубахи нет худой,
А на цепочке — вошь с блохой.
По виду пан — осанкой, взором,
А спит, наверно, под забором.
Одним живет: где что урвать...
Их тьма — заваливай хоть гать!»
Чем больше дядя озирался,
Тем всё сильнее изумлялся:
Бегут, спешат... Ну, мешанина!..
Блистают окна магазинов,
А сколько тут труда чужого,

А сколько горя в нем людского!
Какие брички и кареты!
И для кого вся роскошь эта?
Не по себе Антосю стало...
Иль роскошь ядовитым жалом
Его нечаянно пронзила
И зависть в сердце пробудила?
Иль это бунт был против барства
И власти панской и коварства,
Что делят люд, его судьбины
На две неравных половины —
На голытьбу и богачей:
Одним блуждать во тьме ночей
По грязным улицам, задворкам
В глухой тоске, в раздумье горьком,
Весь век бесправными, слепыми,
Во мраке лжи и в горьком дыме,
Терпеть покорно и молиться
И с этой долею мириться;
И вся надежда на спасенье
И на конец того мученья —
Настанет он когда-нибудь! —
В могиле навсегда уснуть.
А для других — тут вечный рай,
Всю жизнь танцуй себе, гуляй;
А ты — ломай свой горб, служи
И должный страх в душе держи!

«Ну, брат, и город! Вот домищи!
Так вот куда идут деньжищи:
Какие башни и костелы,
И как их только держат долы!
Смотри, смотри — и глянуть жутко
На гору ту с кирпичной будкой.
Оттуда б посмотреть на город!»
И дядя, позабыв про голод,
Уж подбивает друга Гришку
Взойти на эту гору-вышку.
Как вознеслась она высоко
И как манит, ласкает око!
А скат горы такой зеленый,
Каштаны, липы там и клены
Одним виднеются кустом,
Одним сверкающим шатром!

Проспект, костел друзья минули
И в сквер зеленый повернули,
В тени развесистых дерев
Дорожки вьются меж цветов
Такие чистые, ну чудо!
И много тут бродило люда,
Но больше, смотришь, молодые,
Все истомленные, худые.
Паны нарядные, девицы,
Со станом тонким, бледнолицы,
Гуляют тихо по дорожкам,
И черевички на их ножках
Скрипят, как будто припевают,
Точь-в-точь копытцами мелькают.
Глаза опущены стыдливо.
Совсем ягнятки, божье диво!
А паничи снуют стрижами,
Стреляют в тех девиц глазами
И льнут, как пчелы к сладкой гречке,
Как мотыльки к зажженной свечке.
На длинных лавках пожилые
Паны расселись, как святые.
Богато все они одеты,
Читают книги и газеты.
Антось глядит с почтеньем строгим
И уж без страха по дороге
Идет, освоился с панами,
Постукивает сапогами!
Друзья из сквера вышли скоро,
Налево своротили — в гору.
Вдруг страж из будки вопрошает:
«Куда? Чего вас бес гоняет?»
— «Мы на гору»,— друзья в ответ.
— «А вам известно или нет,
Что здесь бесплатно вход заказан
И, кто идет сюда, обязан
Билет купить — такой порядок?»
Друзья уперлись — жаль деньжаток!
В чуприну руки запускают
И так и этак размышляют:
«За что ж платить тут, неизвестно!
А всё же глянуть интересно,
Какой на всё там сверху вид?»
И дядя стражу говорит:

«А за билет возьмешь ты сколько?
Один разор тут в Вильне только!»
— «Всего шесть грошей. Заплатите,
Тогда, пожалуйста, идите».
— «Где наше, брат, не пропадало,
Терпи, лиха беда — начало!»
Друзья, смирясь, билеты взяли
И бодро [redacted] гору зашагали.
«Ого, гора, как печь, крутая,
С того и тропка винтовая
По самой кромке кверху вьется,
Полезь-ка прямо — дух займется!»
— «Ну, брат, гора, аж ноги млеют»,—
Друзья идут и веселеют.

Они на верх горы забрались,
Едва-едва там отдышались,
Невмочь уж шевельнуть ногами.
Зато и вид перед друзьями
Открылся славный с этой вышки!
Залюбовались дядя с Гришкой!
Огромный город, плотно сбитый,
Полдневным солнышком залитый,
Всё занял; как ни глянь, кругом
Строенья жались — к дому дом,
То вдоль, то поперек — рядами,
То закрывались вдруг садами,
А то пригорком крутобоким.
Кой-где надменно, одиноко,
Стеснив лачуги, как овец,
Вельможей высился дворец.
Лачуги толпами стояли,
Как бы друг другу помогали
В несчастье горьком и в трудах,—
Казалось, их тиранил страх.
А меж громад, как между грядок,
Держа особый свой порядок,
Вились проулки так и этак
Густою тканью темных клеток.
С холмов, высоко над домами,
Позолоченными крестами
Блестели церкви [redacted] костелы,
И говор звонниц их веселых
Носился в небе ярко-синем
И замирал здесь на вершине.

Налево в берегах высоких,
Среди камней, кустов, осоки,
В русле песчаном, словно змейка,
Бежала шустрая Вилейка
И, закрутившись вдруг петлею,
Терялась сразу за горою.
А справа, ринувшись с размаху,
Вилась другая речка шляхом,
Под солнцем радостно блестя,—
То Вилия, Литвы дитя.
Она катилась меж обрывов,
Чаруя красотой извивов,
Как серебро живое, волны
Играли на просторе вольном.
Так майским днем дрожит листами,
Облитый знойными лучами,
Зеленый клен, шумя, сверкая,
В огне листву свою купая.
А за рекою, как шнурок,
Деревьев виден был рядок,
Как бы по мерке — ровный, строгий,
Ну, словно на бумаге строки.
Дома — кирпичные громады,
Дворцы и пышные посады,
Крутые горы с желтым скатом,
Песком и глиною богатым,
Весь правый берег обступали,
И в речке тени их дрожали.

А там, за городом далеко,
Приветно, радостно для ока
Холмы желтели в синей дали.
По их отложистым извивам
Гуляли ветерки по нивам
И тихо жито колыхали,
Как мать, склоненная над зыбкой,
Ребенка пестует с улыбкой.
Друзьям послышались живые
Напевы, сердцу дорогие.
Там их душа, и там их думы,
Им дальше хочется от шума
Трескучих улиц, переулков,
От пыли, смрада закоулков.
Но здесь дышалось им спокойно.
Чуть долетал сюда нестройный

Далекий шум чужого мира,
Где было им так смутно, сиро.
Гора спокойная молчала,
Казалось, тайну сохраняла.
«Ну что, Антось, уж надивился? —
От дум вдруг Верес пробудился.—
Пора давно в трактир податься,
А то кишки поют, признаться».
— «Пойдем. Смотри хоть до полночи,
А всё, брат, не насытишь очи!»

Друзья еще чуть постояли
И вниз обратно зашагали.
«Постой! А там что?» — «Пушка это!»
— «А что ж при ней солдата нету? —
Промолвил дядя.— Иль худая?
Или фальшивая какая?
Давай посмотрим, что за диво!»
Друзья свернули торопливо,
У старой пушки важно встали
И долго-долго размышляли.
Глядели сзади и с боков,
Сказали много разных слов.
А дядя глаз не отрывает,
Всё ближе, ближе подступает,
Хотел ее уже погладить.
«Не тронь, не тронь, а то рассадит!
Пускай она уж лучше сгинет,
Зацепишь дуру — так, брат, двинет:
И очи выхлестнет, и кишки,
Забросит к бесу на Лукишки.
Уж я-то знаю эти штуки!»
В испуге, словно от гадюки,
Рванул от пушки дядя руки,
А Гришка ну вовсю смеяться:
«Пойдем, брат, лучше угощаться!»

XXX · СМЕРТЬ МИХАЛА

Конец!.. Простое это слово!
Но как глубоко, вечно ново!
Как часто мы под гнетом муки,
В тоске воздев глаза и руки,
Зовем освобожденья миг!

Счастливый миг! Уж никаких
Нет на тебе цепей и пут.
Конец — и некий круг замкнут,
В небытии он исчезает,
Другому место уступает.

Конец!.. Как много размышленья
И неизбывного томленья
В простом и страшном этом слове,
Что нашей жизни прекословит,
Когда последнею межою
Ложится грань между тобою
И тем, что дорого и мило,
Что душу грело, веселило
И пело сердца глубиною,
Как гимн в устах ручья весною,
Когда раскованной водой,
Где солнце тешится собой,
Шумит он, вольный и смятенный,
Громкоголосый, белопенный.
И ты, мое повествованье,
Ты, отблеск жизни и страданья,
Ты, след далекой бедной доли,
Ты, отзвук правды, отклик воли,
Уже подходишь к окончанью.
Утихнет лиры звон тоскливый,
Закат твой близок молчаливый,
Последний шаг твоих скитаний.
И грустно мне: я жил с тобою
Одною думою, душою,
Носил тебя, как носит мать,
Пред тем как жизнь ребенку дать.
Рождалось ты на свет бурливый
В срок многотрудный, несчастливый—
Еще далекою весной,
За мрачной каменной стеной,
В остроге, вольных дней не зная,
Когда над нами ночь сплошная
Висела тучею густою
И гнула тяжкою пятою.

Я часто оживлял тобой
В разлуке с милою землей
Свою мечту, ее стремленье
И миг счастливый вдохновенья.
Святым огнем душа пылала

И тайным слухом ощущала
Отчизны звук многоголосый:
И шелест золотых колосьев
На нивах близких и далеких,
И песни жниц голубооких,
И шум на взгорьях крутобоких
Старинных хвой во мхах седых,
Таких приветливых, родных,
Как добродушные бабули.
Они так нежно к сердцу льнули,
В глазах стояли, как живые.
И с ними песни огневые
Дрожать содружно начинали
И на незримые скрижали
Текли, как летопись веков.
Сейчас разлуки час настанет...
Последний шаг твоих скитаний!

Хлопот с землею накопилось:
К Ходыке ездить приходилось
Да и раскидывать мозгами,
Как обернуться тут с деньгами.
А деньги плыли то и дело,
Аж голова от дум лысела.
И надоела так забота,
Что пропадала вся охота —
Волна такая набежит! —
И землю брать, и просто жить.
А сколько этой волокиты!
На деньги рты у всех раскрыты:
Тому дашь рубль, тому — двадцатку,
А не найдешь нигде порядку,
Куда ни кинься и ни ткнись,
Чтоб все они перевелись,
Нотариусы, и конторы,
И писаря, и крючкотворы!

Блуждай, как средь болот чертовских,—
Иль дурни все, иль сам таковский,
Иль все смеются над тобой,
Раз в тех законах ты слепой.
Знай только деньги вымогают,
А ни на грош не помогают.

Но дело всё ж вести пришлось,
И сильно попотел Антось!

Бывало, явится таким,
Что просто смех и горе с ним,—
Как головня, весь грязный, в саже,
И нос его опущен даже,
Ну, словно дядя с чертом бился
И, не осилив, отступился.
Он в первый миг семье своей
Не сообщает новостей:
Не хвалит землю, не бранит,
Конторы же огнем палит
И крепость купчую ругает,
Холеры, смерти ей желает.
Бумаги вынув из кармана,
На стол швыряет зло и рьяно.
Но помаленьку остывает,
Запал начальный иссякает,
В душе стихают ветры-громы,
И вновь он прежний, всем знакомый,
Спокойный, добрый, терпеливый,
Приветливый и хлопотливый.

Ну, вот и всё семейство в сборе.
Чтоб дядино развеять горе,
Мать поскорей идет в чулан
И творогу приносит жбан,
Нальет сметаны пожирней,—
Из дяди тут хоть нитки вей!
Лицо Антония светлеет,
Он за едою веселеет,
Рисует с живостью горячей
Удачи все и неудачи
Поездки виленской своей,
Изображая писарей
И все их хитрые замашки,
Когда они из-за бумажки
Стараются наперебой
Залезть в карман сермяжный твой.
Ох, надо знать их нрав собачий!
А впрочем, как им жить иначе?

Потом рассказ ведет Антоний
О том, что видел он в Заблонье.
Смеясь, Ходыку вспомнит вдруг,
И комаров его, и мух.
И тем кончал повествованье,

Что, мол, тревоги и терзанья
Лишь начались и путь их длинный,
Дай бог дойти до половины!
Да, много мытарства с землею!
Легко ли голою рукою
Такое дело поднимать?
А сколько сплетен — что скрывать? —
Досужей всякой болтовни
Среди завистливой родни,
Средь дядей, теток, свояков,—
Был человек всегда таков!
И крику больше, чем событий.
Ох, трудно, трудно в люди выйти
И стать на собственные ноги!
Легко ли все обить пороги!
Подчас на этом перепутье
Пред темной и слепой судьбою
Антось стоял как под грозою,
Охваченный какой-то жутью.
Что ж, оробеешь поневоле
От этой распроклятой доли,—
Сгореть ты должен, разориться,
Чтоб к воле хоть на шаг пробиться!
Но есть ли, есть тому порука,
Что не напрасна эта мука?
Даст ли земля освобожденье
От панских пут и притесненья?
С одним рассватаешься тут —
И снова лезь в другой хомут!
Паны ж и разные чинуши
И так сумеют выбить души
И вырвать из тебя все жилы,—
Ведь ты без права и без силы!
Сомненья тяжкие нежданно,
Как молот, били в сердце Ганны:
Тут не спасут земля и хата,
Коли вся власть в руках богатых!
Хмурел тогда Михал, смолкая.
«Так что ж, навек нам тьма такая?
И все старанья дымом, прахом?» —
Себя он спрашивал со страхом.
Нет, больно вдруг мечту утратить!
Пожить, пожить в своей бы хате.
«Конечно, этот труд не мал,—
Вслух говорил семье Михал,—

Но что же без хлопот дается? —
И тут, бывало, засмеется,
Чтобы развеять грусти тени.—
Сам бог велит ведь крест мучений
Нести, не зная мукам меры.
А вы уж сдались, маловеры!
Коль ты свое наладил дело,
Иди упорно, ровно, смело,
Иди, назад не озирайся
И на других не полагайся!
И вам, сынки,— что тут таиться,—
Не век за батьку хорониться,
Пора подумать молодцам,
Как жить на свете без отца.
Ведь смерть нас спрашивать не станет:
Готов ты в яму или занят?
На грунт вам нужно опираться
И батраками не скитаться.
Какой же грунт? Земля, наука,
А не под панской плеткой мука».

Михал боролся, не сдавался,
Победы жадно добивался
И, наступая, не заметил,
Как лихо уж связало сети,
Чтоб на него накинуть разом.
Оно подкралось тихим часом,
Когда никто его не ждал:
Однажды осенью Михал
В мокроте след увидел крови.
«Эге, брат! Надорвал здоровье!
Пришел твой черный срок, Михась!
Теперь ее, старухи, власть!»
И сердце, занемев, упало.
Настигла, подлая, нагнала!
Впилась! Не сладить с окаянной!..
Но нет! О смерти думать рано!
Михала обдал ужас лютый,
Ему казалось в ту минуту,
Что никогда столь одиноким
Он не был на земле широкой,
Как будто чья-то вражья сила
Мир, полный света, разделила
И встала темным грозным валом
Меж всем живым и им, Михалом.

Впервые перед ним возник
Неотвратимый этот миг.
«Неужто всё тут, боже милый?
Сгнию в сыром песке могилы
Ненужной шелухой земли?»
И тени страшные легли
Ему на сердце и на душу,
Всё спутав, разорвав, нарушив.

Чуть затуманенные мглою,
Пред ним поплыли чередою
Томящей, неизбывно длинной
Воспоминанья и картины.
И всё, что было пережито,
Вставало, словно сон забытый.
Глухая, смертная тоска,
Как тьмы незримая рука,
Его пригнула, придушила,
И стало горько всё, немило.
Одно горело в нем стремленье —
Упасть пред кем-то на колени
И [illegible] чьих-то благостных объятьях
Спастись от страшного проклятья.

Из жизни вспомнил он былой
Свой детский страх перед грозой.
О, как та ночь была страшна,
Навеки памятна она!
Проснулся — стекла дребезжат,
За ними молнии горят
Огнем слепящим, синеватым,
И вербы старые у хаты
Стенают под дождем и гнутся
И во все стороны мятутся.
А буря злая ветви крутит,
Ерошит с воем, баламутит
И рвет их острыми зубами.
А гром тяжелыми клубами
Как будто землю разбивает,
И стонет хатка их, рыдает,
Трясется, словно хворостина.
А он, малец, как лист осины,
Дрожит от страху, плачет, жмется.
«Засни, мой мальчик! Гром уймется.
Не бойся, милый! Ты со мною!» —

И мать горячею рукою
Его за шею обнимает;
И к матери он приникает,
И гром уж больше не пугает.
Он спрятан, не страшна напасть.
Ну, а к кому теперь припасть?
Кого просить? Кому молиться?
От смерти как оборониться?..
А может, это так, пустое?
Тревоги никакой не стоит?
Ведь он в груди не чует боли.
В конце концов, всё в божьей воле!
И в нем надежда снова тлеет,
Отводит страх и сердце греет,
Как солнце землю после бури.
Уж так у всех людей в натуре.
Да лихо это цепким было,
Оно с Михалом не шутило!
Сперва Михал перемогался,
Болезни злой не поддавался,
Потом лечиться начал сам,
Доверясь сельским знахарям,
Пил зелья разные и травы,
Но всё ж здоровья не поправил,
Зимою к доктору Михала
Возили раза два в морозы,
А злая хворь свои занозы
Всё глубже в тело запускала:
Ничто ему не помогало,

Лежит он, сумрачный и смутный,
Глаза бесцветны стали, мутны
И в глубину души глядят.
Печален и суров их взгляд,
И мучит горькое сознанье,
Что ты от жизни отрешен
И, может, уж приговорен,
И близок с нею час прощанья.
Житье ж тащилось, как всегда,
В заботах, в тяготах труда,
То медленнее, то быстрее
Тропой пробитою своею.
С порядком этим вечным в ногу
Все в доме шли одной дорогой,
И только он под крышей хаты,

Как будто льдинами зажатый,
Один влачил часы свои,
Уж выбитый из колеи.
И то, что ранее, бывало,
Его так сильно волновало,
Теперь душе его недужной
Казалось мелким и ненужным.
Над ним стоит судьба немая,
Своих завес не поднимая.
Но есть ли что-нибудь другое
За этой темнотой немою?
Михалу жутко и тоскливо,
И сердце в нем стучит пугливо.
Ох, страшно смертное томленье!
Что ждет его? Могила, тленье!
Он хочет жить... Прочь, мрак и тьма!
Там тяжело, там ночь сама...
И он погибнет в той пустыне?
О, нет же, нет! Кровь в жилах стынет!
Как жизнь летуча, скоротечна!
Он разве жил?.. О вечность, вечность!
Кто обоймет тебя, измерит?
Кто даст ответ? Кому поверить?
Волною потрясен угрюмой,
Михал не хочет дальше думать.
«Ну, что ты, мать? А ты б присела,—
Жене он говорит несмело
И ждет сочувствия, надежды.—
Дай руку, милая. Ну, где ж ты?»

И у нее в душе тоска.
Да, песня жизни коротка!
И как не вовремя стихает!
Но Ганна боль перемогает,
А в горле слезы комом, льются
И давят, жгут, на волю рвутся!
«Помру я, Ганна!.. Ой, как жарко!..
До дна свою я выпил чарку!..» —
И удивляется Михал:
Не то сказал он, что желал,
Совсем не то... Ну что ж, пускай!..
«Ты эти думы отгоняй!
Немало люди ведь болели,
Болели годы, не недели,
И сколько случаев таких!

А смерть не уносила их».
Михал с усмешкою кривою
Качает тихо головою,
Устало, тяжело вздыхает,
И вновь душа его блуждает
Вдали от жизни, а глаза
Туманит горькая слеза.

Антоний шумно входит в хату
И, сев на лавку возле брата,
Смеется, шутит разудало,
Чтоб как-нибудь развлечь Михала,
Надежду добрую подать
И думы мрачные прогнать.
«Ну как, Михась? Ты, брат, бодрись!
Не падай духом, не клонись!
А день какой! Эх, день хороший!
Пройтись теперь бы по пороше!»
— «Пойти — пойду, да не вернусь!
Пойду туда же, где Петрусь,
В Теребежи — под крест сосновый...»
— «Ох и чудак ты, право слово!
Так и пошел! Ну, нет, брат, дудки!
Ты брось, Михась, такие шутки!
Еще походим мы с сохою,
Еще и над своей землею
Ты попотеешь, и немало —
По картам бабка так гадала.
Нет, нет! Пожить придется нам!» —
Антоний говорит, а сам
Душою никнет, холодеет, —
Знать, вправду худо! Смертью веет:
Пред нею не захлопнешь дверь!
И, дело странное, теперь
Любой пустяк, как ни был мал,
Особый смысл приобретал:
То куры в хате задурят,
Кудахчут целый час подряд.
Одна ж из них, взмахнув крылом,
Вдруг кукарекнет петухом
С каким-то бесовским задором;
То где-то в чаще леса ворон
Закаркает зловеще, глухо,
А то в трубе завоет вьюга,
Затянет жалобно, пугливо,

Иль загугукает тоскливо
По вечерам сова ночная,
В кустах ольховых пролетая,
Застонет так, что сердце ноет.
А то собака вдруг завоет.
Всё это — вести издалека,
На правду страшную намеки,
Всё это неспроста бывает —
Всё смерть-старуху закликает.
А ночь придет!.. Эх, ночь-темница,
Каких ты ужасов криница!
Глядит в окно и сердце гложет
Без отступа... Ой, милый боже!..
В объятьях стужи ледяных
Трепещет тонкий серп луны,
На стеклах белит он полотна,
Такой печальный и холодный.

Михал не спит, а боль тупая
Растет, под сердце подступает.
Нет ни надежды, ни желаний.
Его померкшее сознанье
Всё беспокоит, всё тревожит.
Ни спать, ни есть уж он не может.
Огонь колышется и пляшет,
Кругом немые тени машут.
Они качаются, трясутся
И смехом пустеньким смеются;
То бегать по стенам начнут,
То снова медленно плывут.
Огонь всё движется, всё скачет...
Михал вдруг слышит — кто-то плачет.
Иль то бубенчик под дугой
Звенит печалью и тоской?
А чьи же очи там блеснули?..
И мысли далеко скакнули
В поток просторов и времен,
Где нет границ и нет препон.

Глядит Михал. Нет, что такое?
Он не один, а их уж двое:
Один Михал — больной и сонный,
Другой — силач неугомонный.
Один лежит, другой идет,
Идет по лесу без забот,

Веселый, песню распевает.
Того ж, дурной, не замечает,
Что за спиной, за шагом шаг,
Крадется страшный, темный враг
В каком-то длинном балахоне
И водит пальцем по ладони,
Кивнет с усмешкой и чертит,
Записывает, ворожит.
Кто он такой? Чего он хочет?
Что он, нагнувшись, там бормочет?
И неприятный запах тленья
Пахнул от черного виденья...
И запах ладана исходит...
Так это ж смерть за ним там ходит!
Иль это поп?.. И всё пропало,
Михала и следа не стало.
Куда ж он делся? Где он, где?
Эх, быть беде! Ну, быть беде!
Ах, нет! Вот он! Он волком стал:
Бежит — испуг его забрал.
Ой, прорубь! Ой! Он — прыг туда,
И понесла его вода.
Конец... В воде он пропадает.
Ушел под лед, а лед сверкает.
Взирают, дрогнув, дебри леса.
И вдруг какая-то завеса
Под чьей-то страшною рукой,
Сближая небеса с землей,
Надвинулась суровой мглой.
Михалу стало тяжело,
В груди дыханья не хватает,
А мрак всё ниже нависает,
И светлый круг немой пустыни
Вот-вот погаснет в тьме-пучине.

Михал кричит и в страхе бьется,
Чуть-чуть завеса раздается.
Глаза он тяжко размыкает.
В его руке — рука другая.
Он изнемог, теснит дыханье.
Ах, сколько скорби и страданья!
Он просит помощи людей,
Жены, и брата, и детей.
Ведь небо черство, небо глухо
И не приклонит к людям уха;

Хоть ты проси, хоть ты моли,
Хоть сердце стонущее вынь,—
Не шевельнешь его твердынь.
Оно далеко от земли,
Оно бесчувственно, немое
И безответное, пустое.
«Ты узнаешь меня, Михал?»
Он веки тяжкие поднял
И на жену уставил взгляд:
«Жена... Спаси меня!.. О, брат...
Спаси, спаси!.. Спасайте, детки!..»
И струи слез полынью едкой
В глазницах впалых выступают.
Михал вздохнул и затихает.
«Ой, свечку, свечку! Умирает!»
Лицо дрожит в последней муке,
На грудь бессильно пали руки.
Михал еще раз содрогнулся,
Еще на миг один очнулся,
Как будто что припоминая...
Он дышит, но дыханья мало,
И вдруг ему всё ясно стало.
«Антось... Родной мой... Жить кончаю!
Я весь сгорел, брат... Умираю.
Веди хозяйство... сам, один,
Как брат родной, как лучший сын...
Бог не судил мне видеть воли,
Свой хлеб посеять не позволил.
Земля... земля... люби родную.
Трудись над ней. И дай красу ей!
На новый лад... Жизнь сделай новой...
Детей не брось... Ох!..» — И готово.
Ни слов живых, ни сердца стука.
И холодеющую руку
Антось целует, и рыдает,
И к телу брата припадает,

В поле, в поле
При дороженьке
Наклонился крест
Над могилою.
Все тропинки шли
В свет широконький.
Привели ж они
К той могилушке.

Ой вы, дороженьки людские,
Тропинки узкие, кривые,
Во тьме свои вы петли вьете,
Как будто по лесу бредете.
Простор вас кличет небывалый,
Где горизонт лазурно-алый,
Где солнца так пригожи взоры,
Где думы ткут свои узоры,
Чтоб жизнь по-новому начать,
И счастье воли сердцу дать,
И разогнать его тревоги...
Свободный путь!.. Когда ж во мгле
Ты засверкаешь на земле
И все в одну сведешь дороги?

[illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

JAKUB KOŁAS

NOWA ZIEMIA

poema

I · GAJÓWKA

Kraju rodzinny sercu miły!
Zapomnieć ciebie nie mam siły!..
Nie raz, strudzony długą drogą
I wiosną życia mą ubogą
Do ciebie w myślach ulatuję

I spokój ducha odnajduję.
O jakże chciałbym móc od nowa
Drogami życia powędrować,
Na szlak przebyty się obejrzeć,
Kamienie zebrać, zepchnąć kłody,
Na których zdarłem siły młode,
I jeszcze raz swą wiosnę przeżyć!

O wiosno moja... i nie moja!
Już tobą tęsknot nie ukoję!
Nie przyszłaś, kiedy tak wołałem!
Nie wrócisz... Już cię pochowałem...
Nie wrócisz, jak nie wraca fala,
Co [redacted] nurtem rzeki się oddala.
A choćby w opar zamieniona
I w chmury słońcem wyniesiona —
Po deszczu znów do rzeki ściecze,
I swej naturze nie zaprzeczy,
Ni z granic swych się nie wywinie,
Bo nawet jeśli mgiełką spłynie,
Nikt nie wie przecież, czym się stała:
Czy falą jest, czy w lód stężała?
Nie wrócisz, wiosno, jak ta fala,
Co z nurtem rzeki ginie w dali!..

Lecz oto mam cię przed oczyma,
Zakątku mój umiłowany,
Strumyka wstążką przepasany,
Gdzie sosnę świerk w objęciach trzyma
Ponad lustrzaną czystą wodą
I stoi [redacted] nią jak [redacted] panną młodą
Lub jak z kochanką, gdy nastanie
Godzina smutna pożegnania.
I widzę las w pobliżu chaty,
Wesołych kiedyś pełen śpiewów
Powracających z pola dziewuch,
Aż echo szło na bór brodaty.
To echo wzgórki dookolne
Od ściany boru przejmowały
I własnym rytmem wzbogacały
Radosne dźwięki pieśni wolnych.
Wiekowe świerki, dęby, sosny
Pośród tych dźwięcznych ech i piosnek
W milczeniu stały i zadumie
I w cichuteńkim koron szumie

Wieczorny pacierz swój szeptały
I ku niebiosom świętym słały.

Koło gajówki i zagrody
Podkową ciągnął się dorodny
Starodrzew gęsty i cienisty.
Tu czub osiki krągłolistnej
Z sosnami splatał się, z dębami,
A świerki, piętrząc się krzyżami,
W wysokie niebo zaglądały
I sosnom coś naszeptywały.
Od głów ich, jak zakapturzonych,
Tajemny mnisi smętek spływał,
Tak dziwnie były boleściwe
I w smutku swym osamotnione.
Las następował, odstępował,
Aż rozwierała się podkowa
I łęg zielony w nią się wlewał
Pod same podpływając drzewa.
Ten las, choć stary i brodaty,
Od dołu miał zielone szaty
Czeremchy, łozy lub kruszyny,
Leszczyny lepkiej, jarzębiny.
Zdawało się, że przez gęstwinę,
Co się w zielone splotła sieci,
Ni ptak z wyraju nie przeleci,
Ni mysz, ni wąż się nie przewinie.
Z tej gęstwy wyciekała żwawo
Kryniczka porośnięta trawą.
Obległy ją po obu stronach
Kosmate kępy rokitnika
I biegły w łąkę wzdłuż strumyka
W nierozerwalnym dwuszeregu,
Jakby nawzajem się goniły,
Pętlami pośród traw kluczyły,
Aż dopadały Niemna w biegu.

Zielony łęg jak sięgnąć okiem
Obrusem pysznym i szerokim
Nad Niemnem legł po obu brzegach.
Od samej prawie chaty zbiegał
W równinę kwietną z trawą sienną,
W kolorach i odcieniach zmienną,
Przelewającą się tonami
Jak zboża, kiedy nad łanami

Przefruwa wiatr, kłosami chwieje,
A one kłonią się i śmieją
Przyjaznym szmerem, cichym śpiewem
Pod ciepłym tchnieniem i powiewem.
Tak kłonią się, falują trawy,
Gdy głaszcze łąkę wiatr łaskawy
I fale biegną korowodem
Rozświergotanym, roztańczonym,
Kolorów tęczą ustrojonym,
Powabnym jak dziewczęta młode.
Zielona łąko! Łąko żywa!
W promieniach słońca migotliwa!
Ty ukochana spośród wszystkich
I smutna jak mój kraj ojczysty,
Jak te rodzinne ciche strony
Firanką mgiełki zasmużone,
Co drga nad dalą od gorąca
I w sercu ton zadumy trąca.
Choć zniewoleniem udręczony,
Z ojczystym brzegiem rozłączony,
To przecież, kiedy duszy okiem
Ogarniam przestwór łąk szeroki
Z dębami na nich jak strażnice
Nad brzegiem wody srebrnolicej,
Co strzegą prawd i praw tajemnych
Żyjących wiecznie w nurtach Niemna —
W mym sercu dźwięczy struna tkliwa
I martwiejący duch ożywa.
I tylko tu, wśród dębów starych,
Znużony znojnym letnim skwarem,
Zmęczony kośbą w trawę padasz
I w mig w krzepiący sen zapadasz,
Zrzuciwszy wszystkie troski z barów.
Tyle powietrza! Przestrzeń taka!
W listowiu chłód i cień dla ptaka
I tyle śpiewu, szczebiotania,
Że łęg jest pełen tego grania.
A kędzierzawe dębów głowy
Okryły czapy gniazd boćkowych.
Stare — klekoczą. Bocianięta
Piszczą płaczliwie jak kocięta,
Rozwarte dzioby w górę wznoszą
I wciąż o nowe żabki proszą.
A tam, gdzie małe już okrzepły,
Już dal je nęci, błękit ciepły,

Więc sił próbując lot udają,
Skrzydełka wątłe rozkładają,
Powietrze nimi zagrzebują,
Na łokieć w górę podlatują
I plączącymi się nogami
Tańcują śmiesznie nad dębami.
A w gnieździe tuż pod bocianami
Wróble i szpaki się panoszą
I rejwach straszny tam podnoszą,
Stojący długo wieczorami.
W koronach dębów kraski krzyczą,
A jastrząb lotem swym zwodniczym
Na łąkę rzuca z wysokości
Cień niepokoju, niepewności.
Łąko szeroka! Łąko żywa,
Utkana z traw, jak miękki dywan!
Zamykam oczy — lśnisz przede mną
Zielenią świeżą i promienną.

Niczym babulki dwie sędziwe,
Do których starość pożądliwa
Jak złodziej się podkradła w nocy,
Gdy słodki sen przesłonił oczy,
Wyssała siły, skradła młodość
Z jej wdziękiem całym i urodą
I porzuciła samiuteńkie
Na poniewierkę i udrękę,
Bo niepotrzebne już nikomu,
Młodemu życiu wadzą w domu —
Tak na ogrodzie koło chaty
Dwie stare wierzby rosochate
Za płot spróchniały się schyliły,
Jakby się młodych drzew wstydziły,
Co proste, strojne rosły wkoło,
Na świat ten patrząc się wesoło.
Stała tu grusza z cienkim stanem,
Gałęźmi wisząc nad parkanem.
A wzdłuż ponad nim — gęstym wałem
Dorodne wiśnie wystrzelały.
Sadek ciut większy od doniczki:
Dwie jarzębinki i trzy dziczki,
I lipka młoda tuż za tynem
Wtulona między dwie wierzbiny,
Jak wnuczka między babcie swoje.
A wszystko to w wiosennych strojach

Za bukiet ujść by mogło śmiało,
Gdyby pszczołami nie szumiało
I miodem kwietnym nie pachniało.
A pszczół co roku więcej było,
Więc nowe ule się robiło
Co szumem grały niespokojnym.
Bywało, że w sianokos znojny
Wybuchał raptem krzyk wesoły:
— Oj tatko, stryjku, wyszły pszczoły!
Na wiśni siadły koło płotu! —
Kto żyw, porzucał swą robotę,
A od pokosów tuż przy rzece
Mężczyźni biegli ku pasiece,
Pilnować czujnie, żeby czasem
Rój nie poleciał w stronę lasu.
Przy samym sadzie, przy stodole,
Tuż koło drogi, co na pole,
Na wpół otwarta szopa stała,
A w środku — sprzętów majdan cały:
Przód wozu ■ dyszlem, oś z rozworą,
Kłonice, dyle, koła, szory,
Niedokończonych uli parę,
Sanie ■ oparciem, ceber stary,
A wszystko to i co tam jeszcze
Przed słońcem kryło się i deszczem,
Bo w gospodarstwie nie wiadomo,
Co kiedy gdzie potrzebne komu.
Sama stodółka kryta słomą
Pod lat brzemieniem posiwiała.
Słoma kudłami z niej zwisała,
Które wyszarpał wiater srogi,
A także chłopców bose nogi,
Gdy się na strzechę wdrapywali
I z wrzaskiem na dół się turlali.
W środku pod szczytem, nad powałą
Na pajęczynie wciąż wisiała
Samotna słomka. Ile wiosen
W przewiewie huśtał się ten kłosek,
Bóg jeden święty wiedzieć raczy.
A jeszcze starszy, aż pokraczny
Był chlew stojący z drugiej strony,
Od wiatrów cały przekrzywiony,
Z przegniłą strzechą zapadniętą,
Jakby kłonicą w grzbiet rąbnięty,
Tak lata mu ten grzbiet przysiadły.

A zrąb na sito czerwie zjadły,
Więc niżej się i niżej zginał
I ledwo zipiał, starowina.
A w szczerym polu za parkanem
Piwniczka stała w grunt wkopana.
O ziemię strzechą się wspierała,
Jakby przed siebie pobiec chciała.
W podwórzu, w głębi stała chata
I wyglądała zuchowato
Na tle mizernej zabudowy,
Jak szlachcianeczka zaściankowa,
Co w dzień świąteczny przed kościołem,
Uniósłszy sukni swej podołek
Tak ważnie kroczy z deszczochronem
Spódnicą wiercąc jak ogonem,
Piaseczek żółty zamiatając
I w oczy chłopcom zaglądając.

A tuż za chatą pole było
I żytko na nim się kłosiło,
Rósł owies, jęczmień i tatarka.
Taka to była gospodarka...

Kraju rodzinny! Najpiękniejszy!
Ten sam las stoi, rzeka płynie,
I łęg ten sam, lecz ludzie inni
I ja już tutaj... nietutejszy!..
I żalu gorzka łza napływa,
Że w przeszłość jak w głęboką wodę
Runęły latka moje młode,
Dzieciństwa mego dni szczęśliwe...

Rozchylmy jednak czasów szaty,
Do Michałowej wejdźmy chaty,
Popatrzmy, jak tam w niej się żyło,
Co też tam jadło się i piło.

II · RANEK NIEDZIELNY

Dzień był świąteczny. Tylko matka
Z patelnią w ręku przy oładkach
Z samego ranka się krzątała,
Śniadanie dzieciom szykowała.
Dzieciarnia też się pobudziła

I pod rękami się kręciła.
Na ławie, patrzeć, już wyrasta
W dębowej dzieży pulchne ciasto.
Matka warząchew nim napełnia
I wychlapuje na patelnię
Pacynę gęstą z piskiem krótkim.
Zasyczy, robiąc się krąglutki
Oładki placek i z patelnią
Do pieca sunie w żar piekielny;
Tam z tego ciasta w okamgnieniu
Pieką się bliny — jak marzenie:
Z wierzchu gładziutkie, wyrośnięte,
Od spodu przypieczeniem tknięte.
I raz za razem z rąk matczynych
Sfruwały na stolnicę bliny.
Dzieci ze sprytem jakimś kocim
Przechwytywały przysmak w locie
I grubo sadłem omaszczały,
Które w osobnej misie stało
Gotowe już do wereszczaki.
Niewyszukany przysmak taki:
Sól-pieprz, cebula, liść bobkowy,
Skwarki słoniny, kwas chlebowy,
Garść mąki z sadłem zasmażona
I wereszczaka przyprawiona.
I dziatwa święto ma nie lada,
Bo do sytości się najada.
O jakże bliski sercu dziecka
Jest brzęk patelni na przypiecku!
Jaką odświętną dźwięczy pieśnią,
Ile podniety z sobą niesie!
Napełnia serce, pieści uszy,
Sytością nęci pusty brzuszek,
Rozlewa się po całym ciele
I w mig podrywa je z pościeli.
Nie darmo przecie stryj Antoni,
Gdy do krów trzeba czy do koni
O świcie zbudzić śpiące dziecko,
Dzwoni patelnią po przypiecku.

Teraz, gdy brzuszki napełnione,
Dzieciarnia w mig na wszystkie strony
Dokoła chaty się rozbiega:
Ten wierzchem już na kijku biega,
Ten goni kury, a dziewczynki

Kopią się w piasku jak te świnki
I babki lepią. Zaś Alesia
Nad strumyk ciągnie, który w lesie
Pobliskim swój początek bierze
I łukiem wkoło chaty bieży.
Tam dobrze w gąszczu jagodowym
Słuchać pogwizdów ptasiej mowy.
Z dorosłych każdy też zajęty,
Chociaż niedziela to dzień święty.
Michaś przed świtem już zawczasu
Ruszył w codzienny obchód lasu.
Antoś tak samo wstawał do dnia,
Lecz wolnej chwili nadaremnie
Z dnia na dzień pragnął, by na Niemnie
Z wędeczką siąść choć raz w tygodniu,
Choć jeden zaciąg wziąć na toni,
Bo był rybakiem stryj Antoni
Jak i rolnikiem pomysłowym.
A Władzik gdzieś tam pasie krowy
I pewnie przyległ koło stadka.
W obejściu sama tylko matka
Z czeredą dziatwy pozostała
I wciąż na nogach, wciąż dreptała
To przy dzieciakach, to przy piecu,
Tylko co w polu, już w ogrodzie
I wciąż robota z rąk nie schodzi,
Bo taki to już los kobiecy...
Ot choćby teraz: piec zamknięty,
Naczynia zmyte, czyste sprzęty,
Można odpocząć. A nic z tego:
Prosięta kwiczą, proszą swego,
Boćwinę w grządkach czas przerzedzić,
A jeszcze Józik nie usiedzi
Chwili w spokoju, bąk głupieńki,
Wciąż się matczynej trzyma ręki,
Bez przerwy o coś wypytuje,
Przeszkadza w pracy, nerwy psuje.

A słonko już się w górę wzbiło
I listki z rosy osuszyło.
Obłoczki lekkie na pogodę
Po niebie mkną, jak gąski młode
Bielutkim stadkiem nad łąkami,
Cienistym lasem i polami.
A wietrzyk, figlarz, frant kochliwy,

Zielone łąkom czesze grzywy,
Zawraca głowę jarzębinie
Jak chłopiec pierwszej swej dziewczynie,
A w lesie drzew podniebne strzechy
Rozwiewa z łobuzerskim śmiechem.
Dorodne grube dwie osiny
Szepcą ploteczki i nowiny
I tak się bawią, tak chichocą,
Aż listki na nich wciąż dygocą,
Czy może taka ich uroda?

A matka wraca już z ogrodu:
— Alesiu, synku, idą krówki!
Biegnij i odsuń z wrót zasuwki,
Żeby się w bramie nie stłoczyły...
Lepiej ja sama... Daj Bóg siły!..
Ty dokąd, Józik?! Wróć, niecnoto! —

A krowy doszły już pod wrota.
Przodem pośpiesza już Krasula,
Tuż za nią Łysa i Rahula,
A dalej zgodnie dwie cieliczki,
Jak kochające się siostrzyczki.
I byk Mikita — sam na drodze
Ogonem wymachuje srodze.

A gzy — jak rozjuszone pszczoły
Rojem spadają na żywiołę,
Huczą drapieżnie, tną boleśnie
Przez sierść, przez skórę ranią mięśnie
Bez chwili przerwy, bez wytchnienia.
Żywioła zwija się w cierpieniach,
Nogami wierzga, rogiem bodzie,
Myczenie, tupot, ryk w zagrodzie
I nawet pastuch w żywy kamień
Klnie gzy piekielne nad krowami,
Które do chlewa rwąc co siły
We wrota razem się wkliniły.
Przy chlewie też się cyrk rozpętał:
— Dokąd, Pończocho ty przeklęta?! —
Słychać Władziowe tam popisy
(«Pończocha» — to przezwisko Łysej).
A w bramie jak na złość Rahula
Cieliczkę dźga! Ta ryczy z bólu!
A jakby tego było mało —

Zza płotu wyskakuje Hałas.
I jemu na tym krowim froncie
Swoje trzy grosze chce się wtrącić
I się odegrać na Mikicie
Za pieskie podwórkowe życie.
Z łajem bojowym wojownika
Wpił się zębami w ogon byka
I za nic mając byczy gniew
Dojechał na nim pod sam chlew...

Tak uporawszy się ze stadem
Mógł Władzia wziąć się do oładek.
— Stryj Antoś wraca! — krzyczą dzieci
I już nie ważne nic na świecie:
Do stryjka na wyprzódki gnają
I tylko pięty im łyskają.
— Stryjku kochany, sokoliku!
Nasyp jagódek mi z koszyka!
— A mnie daj wędki!
                                    — A mnie kijek! —
Już obskoczyły zewsząd stryja
I łaszą się, urwisy małe.
A stryj powagi pełen cały
Kroczy bez czapki i pod nosem
Pacierze mówi cichym głosem.
Dzieciaki cichną wnet w pół słowa:
Jak się zakończy ta rozmowa
Stryja Antosia ze świętymi,
Dopiero porozmawia z nimi.
Płynie modlitwa tajemnicza,
Którą stryj Antoś tak wyliczył,
By «Amen» padło koło domu.
W chacie nie bardzo, jak wiadomo,
Można pomodlić się jak trzeba.
Tam człeka każda rzecz od nieba,
A myśl — od Boga wciąż odwodzi,
I to, i tamto na przeszkodzie
I miast się modlić, człek nagrzeszy
I tylko diabła tym ucieszy.
Zaledwie stryj przekroczył bramę,
Bije się w piersi, mówi „Amen»
I trzykroć żegna się pobożnie.
Teraz i czapkę wdziać już można,
I wędki złożyć. — Jak tam, dziatki,
Zostało dla mnie z pół oładki? —

A dzieci za odpowiedź całą
Jeno po brzuszkach się klepały
I rozbawione tym pokazem
Do chaty szły już z stryjem razem.
— Alesiu, bracie, nie uwierzysz,
Jakiegom miał na haku zwierza —
Rozpoczął stryjek. — Szczupaczysko!
Ledwo nie złamał mi wędziska,
Tak spławik ostro poszedł na dno.
«No — myślę sobie, — sztuka ładna!»
Ciągnę, a kij się w pałąk zgina.
Raptem wyskoczył ponad wodę,
A paszczę miał jak ten krokodyl!
Taka trafiła się zwierzyna,
Szczupak na oko pod pół puda.
I patrzaj, zerwał się, paskuda!
A tak go długo prowadzałem,
Już, już go prawie w ręku miałem,
A on jak szarpnie, jak uderzy!
Zerwał mi żyłkę, połknął hak,
Rozwalił wędkę w drobny mak...
Tak żal! Nie mogę wprost uwierzyć!
— Jak połknął hak i z drutem razem,
To pewno zdechnie? — Skąd? Zaraza,
Szczupol, to, bracie, twarda sztuka.
Pięć haków połknie i, psia jucha,
Do samej śmierci żyje. Spytaj
Janczura o to, który chwyta
Szczupaki tak, jak ty oładki.
On zna już wszystkie ich zagadki.

Takie to stryja wędkowanie.
Tymczasem pora na śniadanie,
A ojca nie ma. Na obchodzie.
Wyruszył z rana tak jak co dzień
I przepadł, jak ten cukier w wodzie.
Matce czekanie się sprzykrzyło:
— I co mu daje ta gorliwość,
Co on dreptaniem tym wydrepce? —
Narzeka matka. — Pan, jak zechce,
W mig znajdzie powód dla nagany,
Choć skacz, choć tańcz ty koło pana
I waruj koło jego spraw.
A własnych z nim nie dojdziesz praw,
To szkoda czasu i atłasu.

A las jak był, tak będzie lasem.
I Michał nie rozumie tego,
Choć ty sto razy mów do niego,
Że dzień niedzielny to dzień święty,
Że sam on jak ten wiór wyschnięty
Od snu odwykłszy i jedzenia.
Kto by tak służył bez wytchnienia? —
Tak matka w złości pomstowała
Nie raz z Antosiem na Michała.
A Michał wtedy protestował:
— Że też was uczyć ciągle trzeba,
Jak ciężko o kawałek chleba!
Bez dania racji wasza mowa.
Bo taka dola już strażnicka,
Że nie ma służby na pół gwizdka.
Wystarczy rewir z oka spuścić,
A w mig na wypas bydło wpuści
Chociażby koleś twój po fachu.
I spać nie będziesz mógł ze strachu,
Że gdzieś tam wyrąb poza klasą,
Że, nie daj Boże, pożar lasu!..
Takie ci w lesie cuda wyjdą,
Że choć pod ziemię właź ze wstydu
I nie wykręcisz się od licha.
A chcesz spokoju? Chcesz żyć cicho?
Pilnuj porządnie fachu swego
I chleba tego powszedniego,
Którym ten las nas wszystkich żywi. —
Jak można temu się przeciwić?

Tymczasem z flintą na ramieniu,
Przez starodrzewy, zalesienia,
Sośniaki, zręby, wiatrołomy
Ojciec kierował się do domu.
Kroczył powoli, bez pośpiechu,
Przystając czasem dla oddechu,
I w głosy leśne się wsłuchiwał,
Cudom się dziwnym przypatrywał,
Powietrze wąchał, nos rozdymał,
Czy, Boże chroń, gdzieś nie ma dymu...
A przez gałęzie świerków, sosen
Błękitem śmiały się niebiosa.
Gdzieniegdzie tylko chmurki białe
Na wschodzie. Dawno nie padało.
Kojący spokój był w przyrodzie.

Od góry ledwo skądś dochodził
Poszum krzątania się pszczelego
Sponad młodniaku sosnowego.
A muszki, żuczki i motyle
Swoje sprawiały krotochwile
I tak cichutko przygrywały,
Że ucho z trudem brzęk chwytało.
A na haliznach i polanach
Z mietlicą płową po kolana
Koniki polne pod nogami
Całymi rwały się rojami
I opadały w trawę miękko,
Jak ziarno wysiewane ręką.
Lecz wdziękiem, strojem, kolorami
Nic się nie zrówna z motylami.
I człowiek patrzy urzeczony
Na lot ich miękki, roztańczony.
A ścieżki leśne pod drzewami
Miękkimi wiją się wstążkami,
W gęstwinie się złączone wodzą,
A na polanach się rozchodzą,
Jedna do cienia, druga w słońce...
O lesie można tak bez końca!

Wolno, statecznie, krok za krokiem,
Za myśli swych pogodnym tokiem
Dochodził Michał już do domu.
Słysząc tatowy krok znajomy
Malcy się z chaty wysypali
I ojca w bramie wnet witali.
Aleś wziął strzelbę, czapkę z tarczą,
W której się czuł szczęśliwy bardzo,
Choć nakrywała go z uszami.
Kostuś brał torbę z frendzelkami
I znak strażnika miedzią lśniący.
— Hej tam, Michale, idziesz w końcu?! —
Zawołał Antoś nie bez złości:
— Kiedyż pan strażnik raczy w gości?

III · PRZY STOLE

– No, niebożęta, pora śniadać!
Ludzie wnet będą już obiadać.
Wyjmuj polewkę z pieca, matko!
Do stołu, bracie, siadać, dziatki! –
Zarządza Antoś, dłonią bada,

Czy obrus gładki i bez składek.
Dwie ławy biegły pod ikony.
Pomiędzy nimi był wkliniony
Stół. Na nim stosy dwa gryczanych
Oładek. Obok chleb krajany.
Michał z Antosiem zawsze społem
Siadali z tego końca stołu.
Dorosłym zręczniej z brzegu zrazu,
Niż pchać się w róg sam pod obrazy.
Gość na pokuciu — co innego,
I też nie pierwszy lepszy z brzegu.
A że dziś nie ma w domu gości,
Aleś się w samym kącie mości
I siedząc w kucki to się huśta,
To skrycie pstryka się z Kostusiem —
To takie figle z młodszym bratem,
Co siedzi między nim a tatą.
Brat na jedzenie niezbyt łasy:
Z tuzin oładek zjadł tymczasem,
Więc międli blinek od niechcenia,
Trącając ojca w bok ramieniem.
A stryj ma koło siebie Władka.
Dzieciaków spora jest gromadka:
Czterech chłopaków, trzy dziewczynki.
No i nielichej tej rodzinki
Część starsza: Antoś, brat tatowy
I mama z ojcem, rodu głową.
Siedmioro dzieci, starszych troje
I każdy zna tu miejsce swoje.
Tymczasem matka dobywała
Saganek z pieca, chochlę brała
I wereszczakę nalewała.
I już na misę z wereszczaką
Stół się szykował do ataku.
Najlepsi byli chłopcy — chwaty:
Kroili bliny na kwadraty
(Choć geometrii nie znali)
I na widelce nadziewali
Na sztorc, jak wiechy znakujące
Sianokos swój na wspólnej łące.
Tak prawo swe do wspólnej misy
Znaczyli zbrojni w nie jak w spisy.
Gdy więc się misa pojawiła,
Wszystkie widelce w nią godziły.
Umilkły śmiechy i zabawy:

Schyleni ponad misą strawy
Nurzają blin do wereszczaki
I wyławiają z niej przysmaki.
Ktoś głośno dmucha na gorące,
Ktoś tłustszy kęs niepewnie trąca,
Wreszcie go z misy wydostanie
I z smakowitym je mlaskaniem.

Najmłodszych — Helę, Józia, Hannę
Wzdłuż ławy z boku rozsadzano,
By się wzajemnie nie szturchały
I starszym zjeść spokojnie dały.
Lecz Józik lubił palec w strawę
Umoczyć i smarować ławę.
Siostrzyczkom to się nie widziało,
Więc bratu uszu nacierały
A on im odpowiadał siłą
I tak do wojny dochodziło.
Braciszek łyżką zwykł wywijać
I siostrom guzy nią nabijać.
A gdy za bardzo je rozjuszył,
Z dwóch stron targały go za uszy
I tak się dotąd tarmosili,
Aż wreszcie starsi ich godzili:
— Dziewczynki! Józiu, zostaw łyżkę!
No, pocałujcie się z braciszkiem!
I jakiś czas był z dziećmi spokój,
Dopóki ktoś je miał na oku.

Przy stole — sprawa całkiem inna:
Powaga, spokój, dyscyplina.
Obyczaj tu panuje srogi
I starsi łacno przytrą rogi
Temu, kto coś od rzeczy powie
Lub komu figle-migle w głowie.
Bywa, że skory do uciechy
Któryś nie zdzierży, parsknie śmiechem.
A ojciec tylko raz popatrzy
I chłopak wie, co wzrok ten znaczy:
Pod samym srogim tym spojrzeniem
Wbiłby się w ławę, skrył się w ziemię...
Dlatego też, jak zwyczaj każe,
W skupieniu wszyscy i powadze
Ku misie ręce wyciągają
I swe oładki w niej maczają.

Na koniec w misie pustej prawie
Każdy po skwarce z dna wyławiał.
Wnet i matula powstawała
I do komory wyruszała,
Z której po chwilach kilkunastu
Kolejny przysmak niosła na stół,
Jeszcze smaczniejszy, wyglądany:
Domowy twaróg ze śmietaną!
A niosła go z uszanowaniem!
Nie dziwno, że za takim daniem
Chłopcy co rychlej pośpieszali,
A stryja z ojcem zostawiali
Kończących misę wereszczaki,
Rumianych nad nią, jak te raki...
By wereszczaki czerpać więcej,
Stryjek oładkę w rożek skręcał.
A ojciec, jakby nie miał drygu,
Nie stawał wcale do wyścigu.
Lecz był to ojca chwyt świadomy,
Bo Antoś to gospodarz domu
I gospodarstwo ma na głowie,
To się należą Antosiowi
Te względy ojca i te fory,
Które mu dawać był tak skory.
Na tym też tle, z powodu skwarki,
Omal nie doszło do poswarki:
— Weź ją, Antosiu! — Jedz, Michasiu,
Tyś już nałaził się po trasie!.. —
Aż w końcu skwarkę przekrawali
I po połówce spożywali.
A wreszcie twaróg ze śmietaną
W pełnej harmonii smakowano.
I tym śniadanie się kończyło.
Chłopcy najedli się, aż miło
I pierwsi twaróg zostawili,
Jakby jedzeniem się zmęczyli,
Samym czerpaniem, samym żuciem...
Ojciec odłożył już widelce,
Pogładził się po kamizelce
I ku ikonom oczy zwrócił
Trzykroć żegnając się nabożnie.
A matka już widelce, noże,
Miski i łyżki pozbierała,
Zdążyła zmyć i wycierała.

Tymczasem stryjek siadł na ławie
I jął fajeczką się zabawiać.
A Michaś? Michaś siadłszy w sieni
W głębokie zapadł zamyślenie.
Antoni z matką dobrze znali
Te jego głębie i te dale,
W które myślami ulatywał
I co tam widział, co znajdywał.
Bo jemu, co by tam nie było,
Jedno od dawna się marzyło,
Coś, czego dotąd nigdy nie miał:
Własna zagroda, własna ziemia.
Na swoim resztę życia przeżyć
I od nikogo nie zależeć,
Nie mieć naczalstwa ani pana.
Dlatego znanych i nieznanych
Dokoła pytał wciąż o ziemię:
Gdzie ją sprzedają, w jakiej cenie,
Co z podatkami, z hipoteką,
Czy rzeczka jest i jak daleko?
Im bardziej służba mu ciążyła,
Tym mu ta ziemia droższą była,
Na co dzień śniona i od święta,
A niedostępna, jak zaklęta!
Hołubił w sercu obraz jasny:
Gniazdo rodzinne, kąt swój własny,
Koników parka w stajni stoi,
Inwentarz, sprzęty — wszystko swoje!
Dla swoich wstawać ze skowronkiem,
A jak się kłaniać — to przed słonkiem
I gospodarkę tak rozwinąć,
By było co zostawić synom.

Więc gdy zdarzała się godzina,
Że cała zeszła się rodzina,
Co było tylko przy niedzieli,
Ojciec marzeniem swym się dzielił
Z domownikami z takim żarem,
Tak oczarować ich się starał,
Że wszyscy wpadli w zasłuchanie,
Niczym w świątyni na kazaniu.
— Pytałem ludzi, wiesz, Antoni,
Na konto gruntu na Zabłoniu, —
Zaczyna ojciec swą opowieść.
Słuchają wszyscy, co też powie,

Bo z oczu mu wesoło patrzy.
— Zakątek rajski, słyszysz, matko?
(Pod żonę ta zachęta gładka.)
Zaczarowany, nie inaczej!
Czarnoziem sam bez gnoju tłusty,
Jakby stworzony dla kapusty.
Głowy jak wiadra! Z trzech kop beczka!
A pietruszeczka, marcheweczka!..
A jaka rzepa, brukiew, burak,
Jaka cebula i ogórek,
I kopru zapach bije w nozdrza...
Wszystko tam rośnie jak na drożdżach!
I rzeczka jest. A ryba jaka!
Prawdziwa uczta dla rybaka! —
To już mówione jest pod stryja.
— Wieczorem plusk aż w niebo bije!
Tam, bracie, liny i szczupaki,
Tam, bracie, sumy jak cielaki! —
I stryjo, rybak zawołany,
Obrazkiem tym oczarowany
Ojcowych słów ochoczo słuchał
Od ucha śmiejąc się do ucha.
A Michał już czarował dalej:
— Wszystkiego ziemi jak raz włóka.
Żyźniejszej nie ma co i szukać:
Czarnoziem na dwanaście cali.
Ozime żytko buja w górę,
Że koń się chowa razem z furą.
A jęczmień taki urodziwy,
Że już na polu pachnie piwem!
Owies nalanym sypie ziarnem,
Nie jak ten nasz, co w ostach zmarniał:
Nim użniesz jego na dwa snopki,
Kolcami ręce skłujesz do krwi.
A pole w jednym tam kompleksie.
Jest las i dębu dużo w lesie.
A tam gdzie dąb, tam dobra gleba,
I chleb tam będzie i do chleba...
Ziemica wdzięczna tam, zasobna
I żylibyśmy już osobno,
Bez tego tłoku, tego ścisku,
Bez rozbijania głów za miskę,
Jak to się w ciżbie wiejskiej zdarza.
Sąsiada grzech tam nie poważać!..
Co jeszcze ważne: gmina blisko

I szkoła jest. Już czas dzieciskom
Po trochu brać się do nauki.
Zdziczeją bez niej jak borsuki
W tej leśnej głuszy. Patrz na Władka:
Jak dąb wybujał na oładkach! —
Władek poprawił się na krześle
I mrugnął chytrze do Alesia.
— Ja także duży, prawda, tato? —
Aleś się ozwał. — Cicho, bąku!
Lepiej byś poszedł nos wysiąkał.
Cała orkiestra dęta gra tam,
W perkatym nosie. Tam jest ścierka. —
A chłopak prawie z płaczem zerknął
Na brata, że go w przykrość wplątał,
I poniósł krzywdę swą do kąta.

Zamilknął ojciec. Wyczekuje,
Co powie matka i Antoni.
I cisza taka, że aż dzwoni.
Słychać, jak mucha pobzykuje.
Nareszcie się odzywa matka:
— Jak to Zabłonie taka gratka,
To czemu dotąd nie sprzedane,
Choć tak zagospodarowane?
Może pospali się ludziska,
Że im do ziemi już nie pilno?
A może ona tak przychylna
Jeno z daleka, a nie z bliska?
Co to za raj, że go nie znają?..
Gdyby ta ziemia tak rodziła,
To czyżby wciąż na sprzedaż była?
Czy tylko na nas z nią czekają? —
— Nie będą czekać, rzecz wiadoma,
Jeżeli będziesz siedzieć w domu
W koryto gapiąc się i w dzbany —
Rzekł Michał jawnie rozgniewany.
— Wiek można siedzieć tak w tej biedzie
I nic się, matko, nie wysiedzi.
Sama się ziemia nie narodzi.
Wydeptać trzeba ją, wychodzić.
Ludziska, nie bój się, nie siedzą!
Raniej czy później się wywiedzą
I cap sprzed nosa nam Zabłonie! —
— Podkupią! — w słowo wpadł Antoni.
— Cokolwiek nie powiedzieć o tym —

Znów podjął ojciec, — a pod płotem
Człek nie zmarnieje, ziemię mając,
Żyłby jak pan, nie przymierzając,
Bez czapkowania na przednówku
Byle półpankom i półgłówkom.
Bo co tu mamy z pańskiej łaski?
Za stróżowanie świątek-piątek
Te cztery kąty i piec piąty,
Tych parę grzybów na przylasku
I chleb, co staje w gardle kością?
Do diabła z taką łaskawością!
Choć czemu nie? Posłużyć można,
Gdyby nie pjawka ta bezbożna,
Krwiopijca Rak, co struga pana,
A jest chamisko rozpasane,
Wyskrobek pański, szczwany bękart,
Obrotny w gębie, partacz w rękach
I morda się o cegłę prosi,
A jaka buta! Muchy w nosie!
Choćbyś, człowieku lazł ze skóry,
Nic nie uładzisz z takim gburem.
Tyle podejrzeń, tyle zniewag,
Że żyć się całkiem odechciewa
I człek się miota jak spętany
Pod takim durnym chamem-panem.
A niech kapryśny wiatr zawieje —
Wraz cały twój dorobek zwieje
I szukaj gniazda jak kukułka...
Ten pański chleb — to z diabłem spółka. —
Umilknął ojciec. Po tych słowach
Zapadła cisza niewesoła.
Bo każdy ważył w sercu, jaką
Rodzinie przyszłość los nadarzy,
Że pewnie znów gdzieś ruszać każe
Za kromką chleba z wereszczaką.

IV · NA PIERWSZEJ GOSPODARCE

— To jakże będzie? — stryj się pyta. —
Powiedzmy wreszcie raz i kwita.
Trzeba coś dzisiaj postanowić,
Żeby przy jednym stanąć słowie
I tego trzymać się jednego.

To prawda: służba — nic pewnego,
A w naszym piekle jeszcze bardziej,
Bo pan nas całkiem ma we wzgardzie.
Jeno od czego zacząć, bracie,
Kiedyśmy z tobą niebogaci,
I jak możemy los odmienić,
Gdy pusto w kabzie i w kieszeni?
— Daleko patrzysz i wysoko,
Lecz trochę chybia twoje oko,
To raz. A dwa — choć narzekamy,
Jednakże to i owo mamy:
Jest plac, jest roli ćwierć nadziału,
To jakby się już tysiąc miało.
A tam i ziemski bank pomoże,
Byczka się sprzeda, krówkę sprzeda
I gdzież tu bieda, jaka bieda?
Jeno byś chęci miał, niebożę!
Będziemy chcieć — dopniemy swego.
I czort nie straszny dla chcącego! —
Tak brata Michał podsumował
Z zachętą jawną w mocnych słowach.

A matka milczy. Widać z twarzy,
Że niewesołe myśli waży,
Choć cel ten sam ma przed oczyma,
Lecz coś ją wciąż za język trzyma.
Nareszcie już nie wytrzymała:
— Tamtego nie ma, tego mało...
Aż życie brzydnie człowiekowi.
Po co to szarpać się i głowić?
Jeszcze jak żyje się z dnia na dzień,
To bieda nie tak bardzo wadzi.
Faktycznie, mało mamy ziemi,
Lecz lepsze to, niż całkiem nie mieć
A sprzedać ją — to wielka strata,
Bo gdzie postawisz swoją chatę,
Gdy nam zabiorą dach nad głową?
A zabrać mogą, bo służbowy.
Kto gdzie na cudzym nas przygarnie?
Bez swego przepadniemy marnie.
A nowa ziemia — nowa męka:
Popróbuj wziąć ją gołą ręką!
Niepewna ona, niewiadoma.
Pilnujcie wy się lepiej domu...
— Dziwna kobita, ani słowa! —

Michał już ledwie się hamował. —
Czyż my się gruntów pozbywamy?
Ot rachujemy, przymierzamy.
Plac, mówisz, plac. Co po tym placu,
Jak pałac stawiać nie masz za co?
A choćbyś miała — późno będzie,
Jak nas już zwierzchność stąd przepędzi!
— Każdemu ojcowizny szkoda —
Rzekł Antoś, żeby była zgoda. —
Tym łacniej mus nam sprawę zdawać,
Że przy czymś jednym trza obstawać
I własnym okiem czas najwyższy
Zobaczyć, co tam w trawie piszczy
Na tym Zabłoniu wychwalanym.
Tam nasza może być wygrana,
Tylko że trzeba popracować,
A nie łap-cap i już gotowe.
Samemu sprawdzić jest najlepiej,
Co ten i ów ozorem trzepie.
Mus na Zabłonie znaleźć czas
I dobrze mu się przyjrzeć raz.
A tam już skończy się huśtawka,
Czy warta skórka za wyprawkę,
Czy może wszystko licho wzięło —
Rzekł stryj. I na tym też stanęło.
Ale powstrzymam bieg wydarzeń,
By zrobić parę kroków wstecz.
Ciekawa może to być rzecz:
Do źródeł dotrzeć owych marzeń
O własnej ziemi, co Michała
Wprost zniewoliły, opętały.
Spróbujmy także mimochodem
Ku życiu przodków zrobić krok,
Rozgarnąć ciemnych kątów mrok,
Gdzie jak w potoku skutym lodem
Płyną strumienie żywej wody
I swą urodą nęcą wzrok.

Więc Michał... Ach, najlepiej sami
Spytajcie ludzi o Michała:
Cała go gmina dobrze znała,
A Michał znał się i z panami.
Sam książę jaśnie pan Antoni —
Pamiętam, jakby wczoraj było,
Obchodził się z leśnikiem miło

I od pogwarki z nim nie stronił.
Bo znał też Michał jak pięć palców
I służbę swą, i Mikołajców.
Gdzie zwierz na wnyku, zrąb czy kradzież —
On tak ci śledztwo poprowadzi
Po nitce do samego kłębka,
Że winowajcę wnet ma w rękach.
Więc nic nie było w tym dziwnego,
Że nie kochano gajowego.
On sam to czuł i nad tym biadał.
Lecz tak to jest już od pradziada,
Że ludzie z losem się mocując
Siebie nawzajem podkopują.
Wszak przyjdzie kiedyś zrozumienie,
Że kopać trzeba... pod korzenie...
Tymczasem jednak w naszym świecie
Tak dziwnie jakoś to się plecie:
Ot, człowiek, zda się, z jednej strony
Uczciwy, prawy i porządny,
Od czci i wiary wraz odsądzi
Bliźniego, który w życiu zbłądzi.
Lecz niech no wejdzie w jego skórę,
Niech się uchwyci jego kija —
Wnet na bliźniego wilkiem wyje,
Stupajką staje się i gburem,
I służbą siebie sam rozgrzesza,
Choć za to psy na innych wieszał.
Tak to jest z ludźmi. Ale nawet
Woda, co cichym leży stawem,
Nie zawsze cicha i nie wszędzie,
Bo kiedy z gór w doliny pędzi —
Buszuje, sroży się i pieni,
Rozkrusza skały i kamienie...
Wszystko zależy, moim zdaniem,
Przed jakim staje się zadaniem.

Michał, jak tylko się ożenił,
Odszedł od ojca, bo ocenił,
Że w domu ciasno w dwie rodziny.
Na spław się podał, na wiciny
I parę razy był aż w Prusach!
Gdzie nie zaniesie Białorusa?
Ale obrzydły mu wyprawy,
I kiedy dość już miał tych spławów,
Na służbę postanowił wstąpić,
Bo szans na roli los poskąpił.

Początki były niepozorne:
Siadł przy podłowczym na komornym.
Stary podłowczy po swojemu
Cenił Michała za służbistość,
Więc zwalał mu na barki wszystko
I Michał robił, mógł czy nie mógł.
A wszelkie jego uskarżania
Leśniczy zbywał jednym zdaniem:
– Cóż, dobry koń w robocie tęgi! –
I wciąż dociągał mu popręgi.
Więc musiał robotników sprawiać,
Otawę kosić, sągi stawiać,
Oborę pańską oporządzić,
A i ze służbą w lesie zdążyć.
Komornik... Cóż on mógł poradzić?
Chyba się tylko przeprowadzić.
I wreszcie zwolił pan leśniczy.
Lecz osiadł Michał w strasznej dziczy:
Sam las, sam kierz, sam perz na roli
I wiatr świszczący w pustym polu.
Ziemi tu była cała włoka,
Można by mocno i głęboko
W ten kawał gruntu się wkorzenić
Rozrosnąć się i los odmienić.
Cóż, kiedy owa ziemia cała
Od lat nawozu nie widziała.
Więc perz rósł na niej i bielica,
A w kępach traw bezpiecznie kicał
Szarak od wieka nie płoszony.
Bo też ten dziki kąt ponury
Widywał zęby i pazury,
Lecz nie znał konia, sochy, brony.
Michał tu przybył bez niczego,
Z pustą sakiewką pod siermięgą.
Choć sam do sochy się zaprzęgaj
Z żonką, i chłopcami – też nic z tego,
A przecież trzech już małców mieli.
Jednakże Michał się ośmielił
Wejść mocno na ten grunt niepłodny.
– Nie płacz. Nie będziesz tutaj głodna.
Weźmiemy się z pomocą Bożą
I będzie w domu, i w komorze.
Patrz, ile ziemi! Cały postaw! –
Pocieszał żonę tymi słowy,
Sam zaharować się gotowy.
Chcąc nie chcąc gospodarzem został.

Choć ciężka przyszła się harówka,
Wkrótce i konik był, i krówka,
I prosiąt parka, i owieczki.
Tymczasem śpieszył już na pomoc
Chwyciwszy sochę, bronę z domu
Antoni, który chciał pod hreczkę
Uprawić parę mórg odłogów.
I ożywiła się rozłoga,
Zapachło świeżą oranicą,
Jakby sam Bóg na tę ziemicę
Swym okiem wejrzał miłościwym.
Antoni twardy i cierpliwy
W tę ziemię wszystkie siły wkładał.
I tam gdzie perz i piołun władał,
Zakiełkowały zbóż nasionka.
Jak w kolebusi niemowlątko,
Nim gaworzeniem się ogłosi,
Główeczkę złotą już podnosi
I patrzy w koło zadziwione,
Tak oziminy ruń zielona
Do słonka garnie się listkami,
Jak ta dziecina rączętami.
Tymczasem chłopcy podrastali
I starszym w domu pomagali.
Przeleciał roczek, minął drugi,
W sianokos zapachniały ługi,
Na polu — swojskie, okazałe
Kopice żyta w rzędach stały,
Przyozdabiając ścierń zagonu.
A na ogrodzie mak czerwony
Układał hoże swe listeczki
To w kołnierzyki, to w wianeczki
Wokół zielonych młodych główek
Napełniających się makówek.

Nie raz, bywało, przy pogodzie
Szedł Michał do dom po obchodzie
I chociaż czuł, jak bolą nogi,
Nadkładał dobry kawał drogi,
By sposobności nie ominąć
I napaść oczy oziminą,
Pogłaskać okiem jary jęczmień,
Posłuchać, jak z kłosami wdzięcznie
Gaworzy wietrzyk od dąbrowy,
Radując serce Michałowe.
Czasem do łanu idzie żyta,

Na zagon patrzy, kłoski wita,
Dotyka, zbliża kłos ku ustom,
Jeszcze bez ziaren, jeszcze pusty,
Ogląda z wszystkich stron z miłością,
Głaszcze z pieszczotą płowe ości,
Jakby to synek był maleńki
I Bogu z serca składa dzięki.

W tym dzikim i zapadłym kącie,
Gdzie Antoś tyrał jak w chomącie,
Staraniem jego pracowitym
Dóbr przybywało rozmaitych.
Wszystko zakwitło, zamnożyło,
Jak gdyby życiodajna siła
Przyrodę ze snu tu zbudziła.
Pęczniało gumno z każdym rokiem,
W chlewiku świnki, w kojcu kwoki,
I grosza też już trochę wpadło,
Odzienia było dość i jadła.
W chacie panował ład, porządek
I matka zżyła się z tym kątem
Jak też i z wieczną swą samotą.
Rząd dzbanów schnących głosił z płotu,
Że już okrzepła gospodyni,
Że życie — w stałej koleinie,
Że także te domowe sprawy
Pomyślny mają bieg i żwawy.
I nie bez racji stały dzbany:
Były dowodem podziwianym,
Że mleka mają tu do woli.

A w zagrodzeniu tuż przy polu
Stękała trzęsąc się maciora,
Jakby nie wiedzieć jaka chora
Lecz zwykła świni to natura,
Że stęka z pyskiem tak ponurym,
Jakby nie chciała żyć na świecie.
Tymczasem jej swawolne dzieci
Wszystko dziwiło nieskończenie,
Bo wciąż chrumkały ze zdziwieniem.
Inne wesołe towarzystwo:
Dziesiątek kur i kogucisko
Pod sztachetami czerwi szuka.
Opodal grzebie w drwach kwoktucha,
Skrzykując głośnym swym kwoktaniem
Kurczęta, które biegną za nią.

Słowem tu każdy świadczył szczegół,
Że prężna młoda gospodarka
Do przodu szła nad podziw wartko
I wciąż się rozszerzała w biegu.

Nie raz przedwiośniem niepogodnym,
Gdy zimne chmury siąpią wodą,
Na koniec siwe mgieł festony
Rozsypią się, opadną w dół
I jaśniejszego nieba pół
Wyłoni się znad chmur zasłony,
Na świat zsyłając zasmucony
Słoneczne błyski, jak rój pszczół —
Wszystko dokoła pogodnieje,
Na chwilę milknie, jakby mdleje
I przyobleka spokój zgody —
Zacicha oddech niepogody.
Niebiosa się do ziemi śmieją
I radość żywi się nadzieją,
Że już na zawsze sczezną chłody.

Lecz raptem nieoczekiwanie
Wietrzysko zerwie się z hukaniem
I pola wokół markotnieją,
Żałoby cienie dal przywdzieje,
Co żyje — kryje się, przycicha,
Bo gdzieś tam już się czai licho.
Tak i naszego życia chwile,
Choćby ich było nie wiem ile,
Na przemian złe z dobrymi płyną.
Ledwo co Michał z swą rodziną,
Nim piąty rok spokoju minął,
W tym kącie zdążył się wkorzenić,
Już musiał się gdzie indziej przenieść.
Leśniczy, choć go zwodził dotąd,
Potwierdził wreszcie głuchą plotkę.
I w gruz rozpadło się marzenie!
Wiadomość wszystkich z nóg zwaliła.
Jakże to? Człek tu ponad siły
Harował, dwoił się i troił,
I w mróz siarczysty, i w spiekotę
Tę głuszę żywił własnym potem
I nagle mówią: „To nie twoje!»
I trud twój na nic, i nadzieje...
Ech wy, panowie dobrodzieje!..

V · PRZENOSINY

Michał z rodziną wiosny czekał
Z lękiem, bo wiosną od prawieka
W leśnictwach szło przetasowanie
Z zamianą miejsc i gospodarzy
Wśród niższych szarż: gajowych, straży.

I na nic wszelkie główkowanie,
Bo cóż tu człek wymyślić może,
Jak święty Boże nie pomoże
Na upór pana leśniczego.
— Żeby tak choć do następnego
Tu pobyć roku! Może wtedy
Człek całkiem by uniknął biedy
Z przenosinami. Przyschnie sprawa —
Michał złudzeniom upust dawał,
Choć doświadczenie mu mówiło,
Że zostać tutaj szans nie było.

Raz podczas sesji Michałowi
Leśniczy kazał przyjść do siebie.
«Zaczyna się! Jak Bóg na niebie!» —
Przemknęło w Michałowej głowie.
W drzwiach kancelarii się zatoczył,
Wbił w leśniczego smutne oczy
Jak w nieboszczyka na pogrzebie.
— A jesteś tutaj? No, człowiecze,
Zbieraj manatki. Na Pareczcze
Z Bożą przeprowadź się pomocą.
Śpiesz, żeby już przed Wielkanocą
Tam osiąść i na nowej niwie
Żyj sobie długo i szczęśliwie.
— Panoczku, za co? — Michał jęknął. —
Czy to już takie na mnie piętno,
Czy w służbie może mam przewinę,
Panie leśniczy? W czym przyczyna
Takiej niełaski, niemiłości?
Czemu się mamy stąd wynosić,
Nieszczęśni? Powiedz pan, na Boga! —
Leśniczy spojrzał jakby srogo:
— Człek mi potrzebny tam do pracy
Jak ty robotny, nie ladaco;
Ktoś, kto złodziejskich mi wozaków
Nie prześpi w bruździe po pijaku.
Pareczcze — kąt nie zakazany
I pole masz tam przeorane,
Choć mniej go trochę, lecz pastwisko
Za to obfite tam, i blisko.
Słowem, jest wszystko co potrzeba,
Żeby i chleb był, i do chleba.
Musisz pomyśleć o rodzinie.
Nie rzucisz jej. Masz wyjście inne?

Nie marudź. Pakuj się i zwijaj.
Nie zginiesz przy mnie, póki żyję,
Więc trzymaj mnie się, to ci powiem.
Siądź tam i bogać się na zdrowie.

I tak najadłszy się rozumu
Podreptał Michał wprost do Chrumy,
By przy kielichu ulżyć głowie
Ciężkiej od myśli, jak z ołowiu.
Do domu stamtąd szedł już chwacko:
«No to i co, że przeprowadzka?
Grunt, że szanuje mnie leśniczy
I w nowym miejscu szczęścia życzy,
Pole mi daje i pastwiska...»

«E-e-ech, do-o-olo nasza ty cierni-i-ista?» —
Michał po drodze wyśpiewuje,
Do taktu strzelbą postukuje
I śpieszy, żeby wnet z rodziną
Ważną podzielić się nowiną.
Nie dba za bardzo, że od Hanki
Usłyszy pewno połajanki
Za tej siwuchy dwie kwaterki
Wypite ■ żalu i rozterki,
Bo przecie nie ■ lekkomyślności!
I raptem poczuł przypływ złości.
Na kogo? za co? — Próżno pytać.
Może to tylko okowita
Ten strach przed żonką w złość zmieniła
Na nią, że będzie złorzeczyła.
A właśnie już zza pól garbatych
Wychynął komin ichniej chaty.

Nie zaraz jednak szedł do progu,
Ale przystanął koło chlewa
Popatrzyć, jak się wieprzek miewa,
I tak się wpatrzył, jakby to go
Świat drogi tutaj sprowadziło
I tylko to go ciekawiło.
Od chlewa ruszył do obory
I wdał się z Antkiem w rozhowory.
A stąd dopiero, ciut sztywnawo
Ku chacie ruszył, lecz nim chwiało,
Choć iść się starał jak najprościej.
I Antoś nie bez kąśliwości

Zauważył z rozbawioną miną:
«Jak ta kareta pańska — płynął.»
A on, by każdy widział lepiej,
Że korka nawet dziś nie niuchał,
Do sadu skręcił, pszczół posłuchał,
A w sieni burka się uczepił:
A że zagrody źle pilnuje,
Że kiepsko szczeka, nie waruje,
A że zające chwyta marnie
I tylko się do żarcia garnie.
— Ty garkoskrobie, psiakrew twoja!
Wszystko byś chłeptał, wszystko pojadł!
A na dwór siedzieć precz mi z sieni,
Zdradzieckie wilcze ty nasienie! —
Tak się wyżywszy na brytanie
Flintę z jednego zdjął ramienia,
Z drugiego torbę swą z rzemienia,
Wkroczył do chaty i na ścianie
Powiesił wszystko, upewniony,
Że całkiem zmylił czujność żony.
Zdradzić go mogła tylko mowa,
Więc siadł nie mówiąc ani słowa.
— A gdzieżeś ty się tak zaprawił,
Żeby cię diabeł w smole pławił?! —
Z miejsca na niego żonka wsiadła,
Jakby patrzyła mu do gardła.
— Nie grzech tak spić się w czasie postu?
W przerębel ciebie prosto z mostu! —
Dogryzać jęła kobiecina.
A Michał żonce się odcina:
— Jak jesteś taka już pobożna,
To powiedz: w post przeklinać można?
Ja przecie nie pijany wcale.
Czy mnie kto widział, że się walam?
Przestań wymyślać, przestań gderać,
Bo trza się żwawo w drogę zbierać. —
— Gdzie, w jaką drogę? co ty pleciesz?
Rozumużeś nie przepił przecie?! —
Słowami męża zatrwożona
Hanka wyraźnie spuszcza z tonu,
Bo nagle w słowach tych Michała
Prawdziwą groźbę usłyszała.
Już i dzieciaki wkoło taty,
I stryjek Antoś wszedł do chaty.
— Mamy, Antosiu, przenosiny.
Ostatnie nasze tu godziny.

– Dokąd? – Pareczcze. W środku błota.
– A niech to licho! Ot, brzydota!
Tam taka dzicz, choć wyj, człowiecze –
Pomstuje stryjek na Pareczcze.
Matce wyrwało się westchnienie
Ciężkie jak bieda, której cienie
Ze wszystkich szczelin, dziur i kątów
Na domowników bez wyjątku
Milcząco, groźnie napełzały,
Jakby ich gonić z chaty chciały.
Wszyscy to naraz w owej chwili
Pojęli i zaniemówili.
Strapiona matka aż przysiadła,
Tak raptem na jej głowę spadła
Ta przeprowadzka! Tu – wytchnęli,
Tu z nędzy dźwigać się poczęli...
Choć rok by jeszcze pożyć cicho!
A tu masz tobie! Takie licho:
Zbieraj żywiołę, statki, mienie,
Tłucz się na furze po korzeniach
Z drobiazgiem dziatek i majdanem
W same roztopy zachlapane...
– Było nie było, mus wędrować –
Próbuje Michał wszcząć rozmowę. –
Świat się nie kończy za oknami.
Czy może tutaj my panami?
Już gorszej od tej nie ma dziury.
A o Pareczczu wiem już z góry,
Że tam sianokos tuż za progiem,
A nie jak tu, że kawał drogi!
Tam zieloności tyle latem
I chata stoi tam w zieleni,
Jagód i grzybów – zatrzęsienie!
Słowem zakątek dość bogaty.
Będziemy żyć po człowieczemu.
– Kiedy w Pareczcze pojedziemy?
Tak lubię, tatku, grzybki zbierać!
Tam naznajduję ich dopiero! –
I Kostuś aż ze szczęścia skacze.
A matka smutna, prawie płacze:
– Do czorta z tymi tam grzybami!
Żeby choć tylko tam czasami
Chleba nie zbrakło powszedniego. –
Antoni brata też ostrzega:
– Ile tam pola tego będzie?
Tłuściejsza baba ledwo siędzie,

A co dopiero ty z rodziną! –
– To powiedz, jak nam się wywinąć?
Jest inne wyjście? Wiesz, że nie ma. –
Tu Hanka znów na męża wsiadła:
– A co mu tam? Jak wlał do gardła,
To wszystko teraz słodko jemu! –
Jakie tam słodko, Hanka, co ty?
Lecz spróbuj drzeć z leśniczym koty,
Jak w jeden moment wszystkich razem
Może nas wygnać swym nakazem.
Żadnego już nie będzie kąta
I przyjdzie się po obcych plątać.
Do tego każdy o chleb walczy,
Choćby o kromkę, o okrajczyk!
Pareczcze puste nie zostanie,
Ktoś chyci je z podziękowaniem,
Nie patrząc, jaka tam wygoda. –
– Co tak, to tak. Lecz trudu szkoda,
Co tutaj przez nas był włożony.
Dla kogożeśmy harowali?
Hołota jakaś tu się zwali.
Tej ziemi szkoda ugnojonej,
Co jakimś golcom się dostanie
I będą się bogacić na niej
Tym naszym potem i krwawicą,
Której do zasług ci nie wliczą,
Odwdzięką za nią nie obdarzą,
Jeno ci figę w nos pokażą!
– A co poradzim my, biedaki,
Jak taka dola, los nasz taki?

Na trzeci dzień podwody przyszły.
Sami swojacy się zjawili
I cały majdan zastawili:
Wozy, hołoble, konie, dyszle,
Jak na jarmarku czas kolędy.
Lecz straszny był bałagan wszędy,
Bo przeprowadzki przyszła pora.
I sień na oścież, i komora,
I świrn, i chlew otworem stały
Ze wszystkim, co tam w środku miały.
Zruszony z miejsc, powystawiany
Dobytek leżał pod parkanem:
Stół krzyżak z dzieżą, ceber z tarką,
Pod balią – kupa dzbanów, garków,
Czekają na kolejkę swoją;

Obok — drewniane dwa nawoje
Od starych krosien, co jak pjane,
Koło drewutni rozebrane
Na trzaskach się poniewierały.
A tuż pod strzechą, zesztywniały,
Sto razy w gnoju wytytłany
Wór stary zwisał zapomniany...
Chata już pusta była prawie
I wyglądała nieciekawie:
Ogołocone stały ściany,
Na ławach w kąt już pozsuwanych
W nieładzie statki się walały,
Jak gdyby swoich miejsc nie znały.
Nie do poznania była chata.
Kociuba, widły i łopata,
Jak nigdy, w jednym stały kącie,
Gwoździe ze wszystkich stron sterczące
Porosły ściany jak szczecina,
Której ni brzytwa, ni mydliny
Nie tknęły od nie wiedzieć kiedy.
Pośród golizny tej i biedy
Starsi z chłopcami cię zwijali
I już na wozy ładowali
Z komory, z szopy, co tam stało
I gospodarską wartość miało.
Ruszało się, biegało wszystko,
Jakby kto wetknął kij w mrowisko.
Patrzeć — i kąty wymiecione,
Z pokucia zdjęte już ikony
I wozy z tym dobytkiem całym
Tak pełne były, aż trzeszczały.

Gdy z załadunkiem już skończyli,
Do chaty zeszli się posilić
Pomiędzy puste gołe ściany
Poobijane, obdrapane,
Gdzie stół samotny przy futrynie
Pod oknem stał, na mężczyzn czekał,
By pokrzepili się polewką
I na odjezdne mogli przy nim
Wypić po czarce i po drugiej
Za dobry koniec tej przysługi.

Był tu i Bazyl, i Tacianin
Anton, i Karuś (co w parkanie
Rozworę ukrył i dwie osie

Zabrane cichcem od Antosia).
Był mały Pawluk, ten «Kurtaty»,
I Kaziuk był Skorobohaty,
I brat Antosia i Michała,
Słowem gromada chłopów cała.
Ruszyła żwawo czarka w koło,
Pogodę budząc i wesołość.
Już i stryj Antoś się ożywił
I parskał paciorkowym śmiechem,
Aż mu się trzęsła głowa z plechą
W wianuszku długich włosów siwych.
— Basta, Hanula, porzuć smutki,
Wypijże z nami czarkę wódki.
Niech Pan Bóg twoje siły mnoży!
— I wam tak samo. Szczęść wam Boże!
— E! Wypij, Hanka, wypij do dna!
— Może kompania nie za godna? —
Tak ją te chłopy obstąpiły,
Że aż jej głupio się zrobiło,
Trzykroć się, biedna, przymierzała,
Nim opróżniła czarkę całą.
— O, to niewiasta! To rozumiem!
— Choć narowista, wypić umie!
— Pijana będę. E tam z wami!
— Kości gorzałka nie połamie! —
Zakrzyknął Bazyl. — Zdrowie, Paweł! —
Podrzucił głowę aż do karku
I duszkiem opróżniwszy czarkę,
Ułamał spory chleba kawał
I żuł, aż uszy mu chodziły!
A towarzystwo już śpieszyło,
Bo czas najwyższy był na wyjazd.
Każdy więc zdrowie rad przepijał
Do Antka, Hanki, do Michała,
Aż nic we flaszce nie zostało.

W tym czasie Karuś, zwany Dziwak,
To, co w parkanie był ukrywał,
Teraz ładował pod dobytek,
By przed Michałem było skryte.
Osie, czepigi i rozwory
Cebrami przykrył, na wierzch wory
Narzucił, wóz za inne stawia,
Żeby na końcu się wyprawiać.

Właśnie mężczyźni wyszli z chaty.
— No, ruszaj już, Skorobohaty! —

Powiedział Bazyl do sąsiada:
— Za tobą wraz i ja już jadę. —
I drgnął ładownych rząd furmanek.
Kołami skrzypiąc minął ganek
I powlókł się miarowym stępem
Drożyną leśną ku ostępom.

A Hance ciężko bardzo było.
Jakby jej piersi coś dusiło.
I bólem się ściskało serce
Na myśl o nowej poniewierce,
Choć tej tu dziury dosyć miała
I w świat gdzieś już się ruszyć chciała,
Żeby tych ścian nie widzieć gołych,
Tych kątów pustych, niewesołych.
Konik do wozu już wprzęgnięty
Kopytem niecierpliwie krzesze,
A ona na odchodnym jeszcze
Sprawuje przodków zwyczaj święty:
W pokuciu, gdzie ikony stały,
Razowca z solą kromkę małą
Na półce kładzie, żegna chatę
I te drobiazgi, co na stratę
Porzucić przyszło w przeprowadzce...
— Hej! Pora jechać! — To na matkę
Z podwórka ojciec pokrzykuje.
I ona też już sama czuje,
Że trzeba iść... i kamień w wodę.
Żegna się, siada na podwodę,
Gdzie sprzęt złożono najcenniejszy,
Gdzie już siedziały dzieci mniejsze,
Bo starszy, Władek już z Alesiem
Ścieżkami hen daleko w lesie
Pędzili inwentarza stadko.
Ostatni raz już pusta chatka
Spoza wysokich grusz wyjrzała
I za pagórek się schowała.
Przez jakąś jeszcze krótką chwilkę
Znad strzechy komin sterczał tylko;
Jeszcze od studni smutny żuraw
Swą chudą szyję wytknął w górę;
Jeszcze stodółka raz wyjrzała,
Jakby zapytać ludzi chciała:
«Dokąd to od nas odjeżdżacie?
Czemu nas samych zostawiacie?»

VI · KOŁO ZIEMIANKI

Rad będę, jeśli choć na krótko
Wyproszę u was dla mych ludków
Tę odrobinę łaskawości,
By mogli pośród was zagościć.
Życie ich takie nieciekawe,

Żadnego szczęścia, żadnej sławy.
Nie o nich się historię pisze
I pieśni o nich nie usłyszysz.
Ot, co najwyżej wiatry w zimie,
Co w nocy tłuką się w kominie
I chaty śniegiem zawiewają,
Czasem biedakom bajdy bają
O doli lepszej w życiu byłym.
I tylko one nad mogiły,
Gdzie tleją w piachu chłopskie kości,
Lecą, by załkać im z żałości.
Jeno nie każdy pojmie mowę,
Którą przemawia wiatr zimowy
I o kim piosnki swe układa,
Nad kim się żali po lewadach.
Bo krótka pamięć u potomnych.
Syn ledwie ojca-matkę pomni
U prostych ludzi. I jednaka
Dola każdego jest biedaka:
Przez życie przebrnie w udręczeniu
I ginie w wiecznym zapomnieniu,
Przed którym przecie nie ustoi
Ani wśród obcych, ni wśród swoich.
I nieraz we mnie wzbiera łkanie,
Kiedy zobaczę na kurhanie
Pod daszkiem ■ dech nieheblowanych
Ostatnią przystań sielanina,
Ten krzyż, co nad mogiłą zgina
Ramiona mchem poobrastane
Z przepaską na nich białą lnianą.
I pytam, kto też tu spoczywa?
Może dziewczyna urodziwa,
Którą przedwcześnie w kwiecie siły
Kostucha wzięła do mogiły?
Czy może chłopiec — malowanie?
Milczy mogiła. Nikt. Sielanin.
O imię jego pytać marnie.
I żal głęboki mnie ogarnia,
Że oto spoczął tu na wieki
Kmieć, który przecież był człowiekiem,
Komuś dał życie, uszczęśliwił,
Orał i siał, rodzinę żywił...
I teraz w ziemię się zapada
Razem z imieniem swym — bez śladu.
Ot jacy moi są znajomi:

Ludzie cierpliwi, prości, skromni,
Choć nie brak wśród nich zacnych, wdałych —
Gdzie im do sławy i do chwały!
Świat ten zacności w nich nie ceni!
Harują w kierat zaprzęgnieni
I krzyż mużycki niosą cicho
Nie widząc dobra spoza licha.

Cóż poczniesz? Sam ja byłbym rady,
Nie zaznać krzywdy tej i zdrady,
Których lud prosty od stuleci
Na własnym wciąż doświadcza grzbiecie.
Lecz prawdy gorzkiej skryć się nie da,
Bo z każdej dziury patrzy bieda.
A zresztą po co? Broń mnie Boże!
Ojciec od dziecka mnie najdrożej
Przyuczył prawdę w życiu cenić
Więc idźmy — z prawdą pogodzeni.

Witajże nowa nam mieścino!
Przyjmij nas tak, jak matka syna,
Co wraca wreszcie upragniony.
Rozchyl gościnnie swe ramiona
Dla tych, co mimo swojej woli
Po chleb na twoje przyszli pole;
Łaskawym okiem nam zajaśniej,
Osłoń nas skrzydłem pięknej baśni
I spraw, by nasz tułaczy żywot
O dni dopełnił się szczęśliwe;
Daj nam wytrwałość w twardym trudzie,
Bo myśmy, ziemio, twoi ludzie!

Na pierwszy pogląd nieciekawie
Pareczcze owo wyglądało
I serce smutkiem napełniały
Żałobne brzozy na popławie,
Co stały rzędem pod lasami
Nagimi chwiejąc koronami.
Obejście — strasznie zaniedbane:
Sczerniałych żerdek wzdłuż parkanu
Przegniłe słupki nie trzymały,
Kupami drzazgi się walały
Spode drewutni aż po wrota,
Bez futryn zipiał chlew-lichota
Na gumnie strzeszka w dziurach cała
Spod mchu kudłami wysterczała,

Piwnica, chata — wszystko razem
Niezgulstwem było i obrazą
Gospodarskiego ochędóstwa,
Siedliskiem nędzy i ubóstwa.
I Michałowa — zapłakała,
Gdy zobaczyła tę zgrzybiałą
Chatynę z trzema okienkami!
A kiedy próg jej przestąpiła,
Dopieroż w rozpacz ją wprawiło
To błocko lepkie pod nogami,
Ta izba bez promyka słońca,
Ten mrok butwieniem buchający...
Piec, ława i co jeszcze było,
Do rąk od brudu się lepiło,
Stęchlizną skisłą z kątów wiało,
A z góry próchno się sypało
Na popękane w szczęt klepisko.
Do obrzydzenia było wszystko.
Widać, że ci co tu mieszkali
Nigdy tej chaty nie sprzątali,
Po prostu byli smoluchami,
Którym jest dobrze z prusakami.

Wiosna się ledwie poczynała,
Lecz śnieg już topniał i spod niego
Poników coraz więcej biegło
I rowki, rzeczki napełniało,
Wszędzie kląskało i pluskało.
Przyroda ze snu się budziła
I ludziom serca weseliła.
Na drzewach nabrzmiewały pąki,
A z nich spływały aromaty
Od listków młodych, delikatnych,
W wiosennym się grzejących słonku.
Wysokie świerki, sosny gonne
Porozpinały swe korony
I na potomstwo spoglądają,
Które dorodną gęstwą staje
Już wyzwolone spod okiści
I lśni zielenią uroczyście.
Las już rozdzwonił się drozdami
I czajki krzyczą nad bagnami,
A w środku dnia i nad wieczorem
Niebo wypełnia się klangorem:
Żurawie ciągną już z wyraju
I z wysokości pozdrawiają

Domowe strony, kraj rodzinny,
Budzą rozłogi i doliny,
Moczary, rojsty, oczerety.
A w sercu roją się podniety,
Świadomość budzi się radosna,
Że to już wiosna, znowu wiosna!
I żyć się chce, i brać za bary
Z tą biedą całą, z chatą starą,
Nie wiedzieć skąd przybywa siły
I świat ten Boży zda się miły.

Pomału, zwolna i z Pareczczem
(Taka natura już człowiecza)
Zżywali się i przywykali,
I stare gniazdo zabaczali.
Parę tygodni wystarczyło
I już pogodniej się patrzyło
Na chatkę, na zabudowania,
Które się wnet nie do poznania
Trudem Antosia odmieniały:
Nowe futryny w nich bielały,
A w chatce lśniły nowe szyby
I wyładniała bez pochyby.
Płot też był nowy. Wśród porządku
Żyć można zacząć od początku.

Wtem nowy cios. Następną wiosną
Chałupkę z dymem precz uniosło,
A z nią — co tylko było w domu,
Bo pożar szalał, jak od gromu,
Choć miał przyczynę. A do tego
Nie było jak na złość żadnego
W obejściu chłopa. Władzik nawet
Do lasu poszedł. Michał w obchód
Wyruszył był, a Antoś sochą
Orał ściernisko nad popławem.
Cóż mogła z dziećmi maleńkimi
Kobieta słaba i samotna?
Spłonęło wszyściuteńko do cna,
Przepadło marnie w czarnym dymie.
Pękało matce serce z żalu
Na myśl, że kufer tam się pali,
A w nim i posag, i nabytki...
Spłonęły chusty jej i świtki,
Przepadły krosna i ikony
I rubli z trudem oszczędzonych

Czterdzieści siedem. Wprawdzie mały
Kostuś z żywiołem walczył śmiało:
Gdy pożar odzież już popielił,
On wyrwał z ognia kłąb pościeli
Wybiegłszy z nią jak oszalały,
Nim zrąb w płomienie runął cały.
Co teraz począć? Gdzie się podziać,
Od zimna skryć się? Czym się odziać?
Musiała z dziećmi najmłodszymi
Matka do swojej iść rodziny.
A przez ten czas na pogorzeli
Mężczyźni schron budować jęli:
Na pół ziemiankę, na pół budkę
Z okienkiem jednym. Choć ciaśniutko
W chatynce było — dobre i to.
Tymczasem słonko już [illegible] błękitu
Coraz łaskawiej przygrzewało.
I chociaż z trudem — żyć się dało.
Koło ziemianki na klepisku
Stale kurzyło się ognisko,
By nie zagasło. Wieczorami
Matka brzęczała tu garnkami,
Wieczerzę wszystkim szykowała.
Wtedy ziemianka ożywała.
Dzieciarnia śmiała się, kłębiła
Jak ryba w buchcie. Przynosiła
Z podwórza drzazgi, chrust, drewienka
I podkładała do ogienka.
Wnet buchał płomień żwawiej, jaśniej,
Jakby rozbawić malców chciał,
To się swawolniej w górę rwał,
To nisko płożył się i łasił.
A wietrzyk hultaj tylko czekał
Na taką chwilę tuż za strzechą:
Zlatywał nagle, dmuchał zimnem,
A ogień się opędzał dymem,
Jakby zabawy tej nie lubił.
Tymczasem wokół wieczorzeje,
Nocka się zbliża, mrok gęstnieje
Ognisko jasność dzienną gubi,
A żółtość w czerwień w nim tężeje;
Poczerniał las. Zmilkł szczebiot ptasi.
Jeszcze nad bagnem gdzieś bekasik
Markotnie w niebie pobekuje,
Jak gdyby kogoś przywołuje,
Albo przestrzega przed nieznanym.

I każdy jak zaczarowany
W swej duszy jakiś smutek czuje
I wzrok się raptem mgłą zasnuje,
A myśl nie zdąży się narodzić,
A już jak chmurki o zachodzie
Bez śladu niknie niby w cieniu
W markotnym smętku, w zalęknieniu.
I wszystko cichnie już w przyrodzie.
Dorośli poszli na spoczynek,
Przeważnie w chatce na posłanie.
A ktoś tam tak jak stał, w ubraniu,
Legł w gumnie wprost na grochowiny.
Takimi właśnie wieczorami
Nie raz Aleś z Kostusiem sami
Przy ogniu dłużej się zabawią.
A gdy już wokół ciemno prawie
I gwiazdy w niebie mrugać zaczną —
Robi się braciom troszkę straszno.
Siadają ramię przy ramieniu,
Tulą się niby od niechcenia,
Bo żaden nie chce wydać strachu.
— Słyszysz, Alesiu! Tam w brzeźniaku
Taki bekasa chichot drobny?
Czy wiesz do czego jest podobne
Jego paskudne rechotanie?
To Antoś śmieje się Tacianin! —
I bracia sami w rechot wpadli,
Lecz raptem głos im ugrzązł w gardle,
Bo taka cisza wszędzie stała,
Że ten ich nieprzystojny hałas
Aż dziki im się wydał teraz,
Jak gdyby żywą noc rozdzierał.
Zamilkli chłopcy. Ogień płonie,
A mrok zagęszcza się i broni
Przed światłem swoich mrocznych włości,
Nie dając wedrzeć się jasności
W głąb tajną nocy z jej czarami.
Lecz blask, choć chwieje się i łamie
Na ścianie mroku — ciągle żyje
I wilcze oko w ciemność wbija,
Aż ta zachwieje się, zatoczy,
Odstąpi krok — i znów przyskoczy.
Drewienka już się dopalają
I iskierkami noc żegnają,
Która w głęboki sen zapada
I wszystko tonie w nim bez śladu.

A chłopcy teraz już w milczeniu
W mrok się wpatrują przepłoszeni
I wyobraźnię ich chłopięcą
Osnuwa strachów sieć pajęcza:
Nic, tylko strzygi i poczwary
Majaczą blado w wierzbie starej
I słychać chichot czarownicy,
I łopot skrzydeł złej nocnicy.
A w każdym krzaku dziad się czai,
Który okrutne ma zwyczaje:
Krąży po chaszczach, po ugorach
Z sękatym kijem, z czarnym worem,
Niebaczne dzieci doń zabiera
I siwą brodą ślad zaciera.
Na ścianie nieba wygwieżdżonej
Czernieje las nieporuszony.
Co w nim tak huka? Kto się wyzna?
Diabelstwo jakieś, czortowszczyzna...
Tam jakby trup bieleje goły,
Wytrzeszcza czarne oczodoły,
A nie daj Bóg, gdy ich przeżegna —
Przyjdzie się chłopcom z życiem żegnać,
Bo trup z nich wyssie wszystkie siły,
Żeby ich wciągnąć do mogiły...
I wilk tam szczerzy swe zębiska,
I zbójca krwawym nożem błyska,
Maczugę gwoździmi ponabijał
I jak szalony nią wywija,
Wkoło się kręci w dzikich pląsach,
A kogo spotka — do krwi kąsa.
— No co, nie straszno ci, Kostusiu?
Chcesz już do domu, do mamusi? —
Natrząsa się Aleś z braciszka,
Choć sam się w strachu doń przyciska.
— Co ty tam widzisz?
                    — Nic takiego!.. —
Powiada Kostuś, choć i jego
Włos się na głowie dziwnie zjeżył.
— Albo, braciszku, chodź pobieżym!! —
Obaj już mają dość ogniska,
Więc się za ręce wraz chwytają
I do ziemianki co tchu gnają.

VII · STRYJ KUCHARZEM

Stryjek Antoni nasz kochany
W niewolę przez nas wciąż był brany.
Dzieci go szczelnie obsiadały
I do roboty nie puszczały.
To musiał opowiadać bajki,

To kwiaty zrywać nad ruczajkiem,
To coś nam pisać, coś przeczytać,
Na tysiąc odpowiadać pytań:
Czy bywa tak, czy też nie bywa?
Dlaczego coś się tak nazywa?
Jakie to ziele, jaki kwiatek?..
On niestrudzony był dla dziatek,
Był przyjacielem im i sędzią.
Czasami chłopca ręka swędzi,
Albo się o coś tam pokłóci.
Do kogoż się po rozejm zwróci,
Jak nie do stryja, beksa mały?
Dobrze z Antosiem dzieci miały!
A przy tym jeszcze on z małymi
Rozmawiał tak jak z dorosłymi.
Spierał się z nimi, rady robił
I wszystkich miał za równych sobie.
A niech no chłopiec z nim nie zładzi —
Stryj tylko sobie wąs pogładzi,
Lecz złego słowa mu nie powie,
Bo wie, jak dopiec chłopakowi.
Ot, rzuci w stronę od niechcenia:
— Jak taki ty, to do widzenia! —
I już zupełnie obojętny
Wyjmuje kapciuch, dymkiem smuży
I w dal wpatrzony oczy zmruży,
Jakby już całkiem nie pamiętał,
Że miał z chłopakiem przykrą sprawę.
— A jak tam owies nasz, ciekawe?
Nie poszlibyśmy do Lipowa? —
I wiedzą dzieci, że te słowa
Radość im wielką obiecują,
Bo stryj wyprawę już planuje.
Iść do Lipowa! Dobry Boże!
Któż się pokusie oprzeć może?
Toż święto w sercach dzieci gości
I nie ma miejsca już dla złości.
Najgorszy złośnik — ugłaskany,
Choć bierz i przyłóż go do rany,
Byleby stryj zapomniał psoty,
Byle go z sobą wziąć był gotów!
I gorycz krzywdy w nim przemija,
I już nie boczy się na stryja.
Czym to Lipowo tak nęciło?
Co było w nim tą dziwną siłą,

Która zmieniła je w przygodę?
To na karczunku – pole młode
Śród lasów, co jak sięgnąć okiem,
Objęły przestwór niw szeroki,
A na nich zbóż szumiały łany
I łąki kwieciem obsypane
Wszystkimi lśniły kolorami,
Jak noc majowa lśni gwiazdami.
Tam – gdzie nie stąpisz, coś się dzieje:
Kępy sosenek-samosiejek
Motylki ulubiły złote
I napełniły swym migotem.
Tam żuczki, muszki, chrząszcze, jętki
Swe cichuteńkie bzyki, brzęki
W dzwonienie ciągłe zestrajały
I świerszcze im do taktu grały.
Były pasieki też. Co roku
Pobliscy chłopi krok po kroku
Leśne parcele karczowali
I na trzecinę obsiewali:
Kopa dla skarbu, dwie do świrna...
Jakiż więc chłopiec to wytrzyma,
Żeby za karę sterczeć w chacie,
Gdy tam ze stryjem poszli bracia?!

Jak do Lipowa pójść lasami,
To można spotkać się [illegible] łosiami,
Zająca ujrzeć lub wiewiórkę
I wilcze leże pod pagórkiem
W wykrotach pośród wiatrołomów,
I «czarci kamień", co ogromny
Jak chata nad bagienkiem stoi...
Słowem, od dziwów aż się roi!
I stryj je chłopcom pokazuje,
Bo wdzięczną w nich ciekawość czuje.
Lecz co najbardziej ich korciło –
To zboczyć w inną trochę stronę
I wpaść do ciotki ulubionej:
Teresa jej na imię było.
Ciotka chłopakom była rada
I smacznym częstowała jadłem:
Patelnią całą jaj sadzonych!
Więc brzuszki im pęczniały prędko,
Choć bąka kręć na własnym pępku,
Tak dzieci były najedzone!

I pełne sił na dalszą drogę.
Jeść było co, dziękować Bogu!

O, miał nasz stryjek sto sposobów,
By urwisowi zadać bobu!
Choćby na ryby lub na grzyby
Nie wziąć go z sobą. Ani chybi,
Przyjdzie pokornie chłopaczyna
Do miasta prosić się, do młyna,
I wszelką złość jak ręką odjął.
Bo tęskno chłopcu za przygodą!
Tak zmyślny stryj nasz był. Prócz tego
Miał dryg niezwykły do wszystkiego:
Wyrobi łuk, fujarkę skręci,
Choinkę sprawi przy kolędzie
I różnych nawymyśla cacek.
A z Świerżnia dzieciom wiezie placek!
Kochały też go ■ całej siły,
Na rękach prawie go nosiły!
A że gnieździli się w ziemiance
Pośrodku lasu, na polance,
Tym bardziej się trzymały stryja,
Tym większa z nim ich była przyjaźń.
— No, basałyki, czas próbować
Choć z ciekawości, pokosztować,
Jak w nowym miejscu sok smakuje,
Czy brzoza dobrze już pompuje. —
— Oj, stryjku, stryjku kochaniutki,
Weź mnie ze sobą, mój złociutki! —
— I mnie! I mnie! I mnie weź z sobą! —
Dzieci doczekać się nie mogą,
Cała czereda ich napiera.
A stryjek już narzędzia zbiera:
Siekierkę ostrą, świder mały,
Pod pachą ma opołek biały
Na rynieneczki i podstawki,
I dwa saganki wziął spod ławki.
— No, kto chce iść po sok brzozowy? —
— Ja!
— Ja!
— I ja!
— Ja też gotowa! —
Woła malutka Michalinka.
— A dokąd? Dokąd to, smarkulo?
Marsz na zapiecek, do matuli! —

Krzyczą chłopaki na dziewczynkę;
A mała w bek i już rozpacza!
— No dobrze, dobrze, czego płaczesz! —
Głaszcze ją stryjek, uspokaja
I nos ociera kurtki skrajem.
— Niech idzie z nami, wstyd, chłopaki,
Siostrzyczce wstręty robić takie —
Palnął starszakom paternoster
Stryjek umyślnie tonem ostrym.
Pomogło. Zmiękli chłopcy krzynkę,
Wzięli za ręce Michalinkę
I już hukają w głębi lasu,
Jak ci uczniacy, co się z klasy
Wyrwą i wolność ich rozsadza.
A stryj pod cel ich podprowadza:
Z zadartą w górę głową szuka,
Gdzie pośród brzóz dorodna sztuka
Obfity sok im obiecuje.
Nareszcie znalazł. Przystanęli.
Stryj robi zacios aż do bieli,
Rynienkę wkręca, wpasowuje,
Saganek stawia, bo już z brzozy
Ściekają gradem słodkie ślozy...
Chłopakom raptem się wydało,
Że ranna brzoza zapłakała,
Że łzami swymi ich poiła
I jakoś szkoda brzozy było...

Pamiętam dzień ów. Wieczerzało.
Słoneczko prawie się schowało.
Dzieci już ogień rozkładały,
Więc pod drzewami chrust zbierały.
Stryj Antoś z kurtki rozebrany
Kucał nad dzbankiem polewanym,
Wkopanym w ziemię do połowy,
Przykrytym denkiem jesionowym
Przed owadami. A tuż blisko
Kartofli koszyk stał i miska.
— Biegnij, Alesiu, raz dwa, bratku,
Przynieś no tarkę z naszej chatki!
No, ruszaj, ruszajże, staruszku! —
Po chwili ciasno jak w wianuszku
Siedziały dzieci wokół stryja.
A on rękawy już zawija
I czapkę zdjąwszy trze ziemniaki.

Kto spojrzał na widoczek taki,
Niechybnie powziął podejrzenie,
Że krzątanina ta stryjowa
Sekrety jakieś w sobie chowa
I stąd dzieciaków podniecenie.
A chłopcy bardziej rozgarnięci
Sięgnęli łacno do pamięci,
Że tak robiła pyzy matka!
Nie wiedzą jeszcze jaką gratkę
Umyślił stryjek przyszykować:
I jaki przysmak ugotować,
Żeby pognębić ród niewieści!
Kobitom w głowie się nie mieści,
Że chłop nie tylko sieje, orze,
Lecz i na kuchni znać się może.
I warzą strawę jak warzyły,
Gdy jeszcze siusiumajtki były!
On im nareszcie przytrze nosa,
Tym przemądrzałym długowłosym!
Kucharstwo męskie im pokaże:
On pyzy w brzozowiku zwarzy!
I musi udać się ta sztuka,
Bo przecie w praktyce — nauka!
A sok świeżutko utoczony,
Słodziutki jak ten miód sycony!
To sok ten główną był przyczyną,
Że późną zmierzchu już godziną
W krąg stryja dzieci się skupiły
I każdy jego ruch śledziły,
Oczu zeń głodnych nie spuszczając,
Niezwykłej strawy wyglądając.
— Nareszcie smacznie się najemy! —
Przycmoknął stryj. Z podziwem niemym
Dzieciaki ślinę przełykały
I z apetytem dym wąchały.
— No, coście opuścili ręce?
Do ognia trzeba chrustu więcej,
Bo zgaśnie zaraz. Dalej! Żywo! —
Ognisko wkrótce znów ożywa,
A stryjo zamiesiwszy ciasto
Urabia kluchy zeń bulwiaste.
Sagan pyzaty jak panisko
Już prawie kipi, warem pryska,
Prosto na węgle słodkim sokiem,
Co białym wzbija się obłokiem.

I w ten brzozowik już kipiący
Stryj łyżką krągłe pyzy wtrąca:
Zatopi jedną, raz zamiesza
I już kolejną wtrącić śpieszy...
A chłopcy nawet powstawali
I szyje mocno wyciągali,
Żeby te czary mieć na oku
I spodziewany przysmak z soku.
— Czy może, stryjku, już gotowe? —
Przynagla Kostuś tymi słowy.
— Oj, niecierpliwy ty okropnie!
A niechże ciebie kaczka kopnie! —
Stryjek malcowi przygaduje..
— Niechaj się jeszcze przygotują,
Nasiąkną sokiem, przejdą dymem,
A wtedy tylko język trzymaj,
Żebyś nie połknął go z przejęcia! —
Zakończył głośnym stryj cmoknięciem.
Znowu pochylił się mieszając,
Aż wreszcie rzekł: — No, dosyć mają. —
Dzieciaki z ulgą odetchnęły,
Jak gdyby ciężar z siebie zdjęły
I już na stryja napierały.
— Czy może się rozgotowały? —
To znów Aleś się niepokoi.
— Nie bój się, bracie, stryj wie swoje
Lepiej od ciebie — wtrąca Kostuś. —
Patrz, jaka pyza — pięść po prostu
Lub jak ta skuła u Dziamieszki! —
Pobiegły wpierw niepewne śmieszki
I już się śmiechem zanosili.
— A żebyście tak zdrowi byli! —
Stryj też się śmieje z chłopakami,
Nurzając łyżkę w gar z pyzami.
— Ależ ozory rozpuścili!
Nie dam wam nawet i polizać! —
Stryj dmuchał na wyjętą pyzę,
By ją skosztować było można,
I już do ust ją niósł z ostrożna.
Ucichli wszyscy jak zaklęci
W tak wytęsknionym tym momencie,
Oczy na stryja wytrzeszczają
I samym wzrokiem go pytają;
«No jak, czy dobre? smaczne? słodkie?"
Stryj pyzę w zęby jak w leszczotki

Lekko zakleszczył i wargami
Jął obsmoktywać, jak czasami
Zajączek smokta liść kapusty,
Szukając smaku podług gustu.
Smakował długo i z uśmiechem,
W bok się odwrócił bez pośpiechu
I raptem pyzą zżutą w ustach
Splunął potężnym głośnym chlustem!
Saganek kopnął wściekle w trawę
I usta długo tarł rękawem,
Aż nos mu zrobił się czerwony
Nad wąsem groźnie nastroszonym.
A chłopcy, którzy, z tropu zbici,
Stryjaszka nigdy dotąd w życiu
Tak rozzłoszczonym nie widzieli.
Teraz już całkiem osłupieli.
Bo przy tym śmieszny był Antoni
Z tą niepotrzebną łyżką w dłoni,
Wsparty o kij w popiele tkwiący.
Wtem starsi, a za nimi brzdące
Parsknęli wielkim gromkim śmiechem,
Aż las rechotał z nimi echem.
Śmiał się już także sercem całym
Stryj Antoś – kucharz doskonały!
Lecz Kostuś nie byłby Kostusiem,
Gdyby zeń prawdy nie wydusił:
– No jak tam, stryjku, smakowite?
– Paskudztwo. Lepiej już nie pytaj.

VIII · ŚMIERĆ LEŚNICZEGO

– Michale! Jesteś tam, Michale! –
Dobiegło jakby gdzieś z oddali
Nad samym świtem. Szkło zabrzękło:
Ktoś zaczął w szybę stukać ręką:
– Wstawaj, Michale, wskakuj w gacie!

— A kto tam? — Ja, Ksawery, bracie.
Leśniczy umarł. — Być nie może! —
Żachnął się Michał. — Mój ty Boże!
On przecie lepiej już się miewał...
Kto by się tego był spodziewał! —
Nie wziąłby Michał na poważnie
Tej wieści, aleć sam pan strażnik
Przyniósł nowinę pełną smutku.
— Niechże pan zajdzie na minutkę —
Rzekł Michał drzwi mu otwierając.
Wszedł pan Ksawery, wnet przystając
Na progu jak oszołomiony,
Bo nie miał ruchu w żadną stronę:
Chatka ta była tak ciaśniutka,
Jak kurnik, albo jak psia budka.
— Co zrobisz, panie! Los tak zrządził,
Tak i żyjemy. Niech pan siądzie
Gdzie niebądź. — Michał chwycił pieniek
Robiąc gościowi zeń siedzenie.
Pan strażnik, człowiek już nie młody,
Westchnął i siadł dla świętej zgody.
— Ach, mój ty Boże, Boże miły!
Jak nagle śmierć ta się zwaliła!
Jeszcze nie dalej jak przedwczoraj
Nie myślał nawet o doktorach,
Rozmawiał ze mną wesół, żywy,
O różne sprawy wypytywał,
I nie ma człeka... — Michał westchnął.
— Najbardziej boli śmierć przedwczesna,
Co to nie raczy zajrzeć w zęby,
Lecz jak ta żmija spopod zrębu,
Wypełznie cichcem i na ślepo
Rozdaje ciosy, i nie patrzy,
Czy ty biedniejszy, czy bogatszy,
Czyś stary już, czy jeszcze z krzepą.
Żyjemy, w dobra obrastamy
Aż w końcu wszyscy umieramy,
A z nami razem i marzenia... —
Skończył Ksawery w zasmuceniu.
— A tak to, tak, panie Ksawery!
Gdzieś tam czekają już papiery
Na Boskiej ręki podpisanie,
A w nich naszego czas skonania.
Jak cień ten, chodzi śmierć za nami —
Dodała Hanna, już ze łzami...

— No, ja gotowy. Chodźmy, bracie,
Wypłakać się po naszej stracie!..

Michał z Ksawerym wyszli z chatki.
Świtało już. Od strony kładki,
Hen, od mokradeł gęsi dzikie
Witały ranek ostrym krzykiem,
A biały tuman nad bagniskiem
Krzyżówki pruły z cichym świstem.
Płacz czajek płynął znad rozlewisk,
A z głębi rojstów gdzieś cietrzewie
Donośnym tajemniczym tokiem
Witały słonko ogniookie.
Michał z Ksawerym szli w milczeniu,
Jednako śmiercią przygnębieni,
Uczucia swe szanując wzajem,
Rzadko się słowem przerzucając.
— Nie ma już pana, nieboraka.
— A cóż poradzisz? Dola taka.
Znów milczą. Każdy szuka słowa.
— Została po nim biedna wdowa —
Zauważył strażnik zatroskany.
— A w lesie pewnie będą zmiany,
Nowy porządek i obrządek —
Snuł Michał obaw swoich wątek.
— To pewne. Pójdzie targ o wszystko,
O każde miejsce, stanowisko
Dla swoich ludzi... Szkoda, szkoda,
Że pan tak rychło ducha oddał!
Zdawało się, że taki zdrowy
I mocny, jak ten karcz dębowy,
Że jeszcze żyć a żyć mu trzeba...
Świeć duszy jego, Panie z nieba! —
Tak rozważając szli przełajem
To wprost przez las, to łęgu skrajem
(Było tej drogi koło mili)
I nieboszczyka wciąż chwalili,
Że człek był dobry, choć książęcy,
Owszem, służbista, lecz nie więcej.
— I łaskawości swej nie skąpił.
Niechaj tam Bożych łask dostąpi!
Zawsze zapytał, jak się czujesz,
Czy na przednówku nie głodujesz,
Był po ojcowsku dobry, miękki
I nic nie przyjął bez podzięki,
Zawsze pamiętał o zapłacie

I łapownikiem nie był, bracie.
— A tak. To człek był sprawiedliwy.
Rozważny, ludzki, nie gniewliwy —
Ksawery zgodził się z Michałem
I cisza znów zapanowała.
Szli milcząc przez znajome strony,
Każdy w swe myśli pogrążony.
«No tak, leśnictwo się zwolniło.
Bogaty kąt to, rzecz łakoma,
Ktoś wnet podbierze go, wiadomo,
Wielu już panów się kręciło
Przy nim, jak leszcze koło grochu.
Wielu na zamku już po trochu
O tym łakomym kęsku śniło:
Rzucić by służbę i z ochotą
Iść tam chociażby na piechotę —
Już niejednemu się marzyło.»
I snuje Michał rozważania,
Komu to miejsce się dostanie.
«Bo bieda w tym, że pośród panów
Nie brak i wrednych, i narwanych,
Pełnych zawiści, złośliwości,
Bez zrozumienia, bez litości,
Jak ten na przykład Tabartouski,
Albo podłowczy, pan Białouski.
Naznaczą ci takiego kata
I żegnaj własna nowa chato!
Tak trudno dobro się nabywa
A ono jest jak szkło łamliwe.
Starczy, że nie dość jest zadbane
I już się w drzazgi zmienia szklane.
Licho przychodzi bez podmogi,
Dostępne jemu wszystkie drogi
I wszystkie ścieżki mu powolne,
Te proste i te dookolne.
Dosięgnie zawsze celu swego.»

Tak to śmierć pana leśniczego
Przemyślne plany Michałowe
Poprzestawiała z nóg na głowę.
I bodaj pierwszy raz Michała
Tu właśnie myśl ta opętała:
«Kupić na własność trochę ziemi
I już nad sobą pana nie mieć...
Niech no na własnym gruncie stanę —
Sam swego życia będę panem!»

Słoneczko już zza lasu wstało
I przez cieniutkie chmurki białe
Rozplotło swych promieni kosy.
Rozgwar się podniósł wniebogłosy
Na powitanie dnia na niebie
Modlitwą o powszednim chlebie.
Tymczasem Michał i Ksawery
Zbliżyli się już do kwatery,
Jak tam leśnictwo nazywano.

Zaraz jak kończył się zaścianek,
Na wzgórku cichym i połogim,
W ogrodzie, trochę w bok od drogi
Siedziba pańska się rozsiadła
Z podwórcem płaskim jak kowadło,
A na nim zawsze gwar wesoły
Ptactwa i trzody, i żywioły.
Chodziły kury z kogutami
I z nadętymi indorami,
A obok pusząc się ogonem
Paw paradował ze swą żoną
Jak pan wielmożny rodowity.
W rogu podwórza nad korytem
Kaczki swe piórka obmywały.
A koło płotu wieprz wspaniały
Snuł się spasiony, kłapouchy,
Szorując po murawie brzuchem.
I czas od czasu niespodzianie
Basowym głosił się chrumkaniem
I śmiesznie kręcił tłustym zadem,
Jak gdyby sunął na paradę.
Pod oknem kuchni psy leżały
I na słoneczku grzbiety grzały.
Że pańskiej były też porody,
Więc miały żarcie i wygody.
Stały przeróżne tu budynki:
Stodoły, punie i odrynki,
Chlewy i stajnie, i obory.
Dobytku moc. Majątek spory.
Cóż, kiedy cała gospodarka,
Jak szwajcarskiego chód zegarka,
Stanęła nagle. Stop maszyna!
Raptownie pękła w niej sprężyna!
Widać to było po Ryhorze:
Ten furman włóczył się po dworze
I wszystkim odburkiwał wrogo.

Teraz już nie bał się nikogo,
I widać było, że podpity,
Że łyknął sobie okowity.
— No, czego tutaj, muchomorze?
Mało ci kuchni twojej może? —
Ryhor uczepił się kucharki. —
Zabieraj się, bo dam po karku!
— Odczep się rzepie! Ot niecnota!
Przyssał się jak ten diabeł z błota.
— Ech Nastka, Nastka, idziem w skoki! —
Zakrzyknął Ryhor, wziął się w boki,
Przytupnął, w koło się obrócił,
Nogi w prysiudu w przód wyrzucił
I z przytupami, i hopakiem
Sunie do Nastki w koperczaki.
— Bodajbyś spuchł! Co za rozpusta!
Gdzie rozum? Głowa twoja pusta!
Żałoba przecież, czy nie widzisz?
Jeżeli Boga się nie wstydzisz,
To choć na duszę nie bierz grzechu. —
A furman tylko rżał ze śmiechu:
— No dosyć dąsów. Skacz, Nastula,
Bo ten nie żyje, kto nie hula!
Pan już tam puka w rajskie bramy,
A my tu z tobą zahulamy!..
— Scichnij! Nieboszczyk przecie w domu.
Prześpij się, idź tam gdzie na słomę...
I pani patrzy! — Co tam pani!
A ja to kto? «Panie furmanie...»!
Głupia ty taka, jak ten korek!
I ja dla ciebie nie Ryhorek!
Masz mówić mi «Wielmożny panie»!
— A niech ci język kołkiem stanie!
Niedoczekanie, głupia pało,
Żebym cię panem nazywała!
Czy słyszał kto? A to hołota!
Nalizał się, jak pies w rzeźnicy!
— No no, bo pójdziesz bez spódnicy!
— Odczep się! Gorszyś ty od błota!
«Na policy słonina,
Pani kura smaliła,
A w rondelku stoi łój,
Ale on nie twój! Nie twój!»
A w domu żałość, ból i gorycz...
Bo jakże tak? Toć jeszcze wczoraj
Pan, pełen życia, stroił żarty,

A dziś już trup, a dziś już martwy...
Z zaścianka szlachta się schodziła.
Niebawem tłoczno się zrobiło
Przy trumnie, w której zmarły leżał,
I słychać było szmer pacierzy.
Starsi zbliżają się, żegnają
I pochylają głowy siwe.
— Dobry to człek był... — Sprawiedliwy.
— Bóg go już tam nagrodzi w raju!.. —
Dzielą się cicho uwagami,
Milkną i stają pod ścianami.

Przyszli leśnicy i gajowi.
Na każdym świeży strój wyjściowy:
Nowiutka kurtka ze sznurami,
Co sztywny kołnierz ma zielony,
Na każdej czapce — «R» z koroną,
Na każdej piersi — znak z «Trąbami».
Stali czekając na wezwanie
Po dwóch, po trzech tuż przy parkanie,
Poważni, cisi i skupieni,
Jakby o wiecznym odpocznieniu
Dla swego pana modły snuli
I niekłamaną żałość czuli.
Kto z boku patrzył, miał wrażenie
Że wszystkich pan ich osierocił.
A co tam każdy w sercu nosił,
To sprawa jego jest sumienia.
Lecz jeśli mam już mówić szczerze,
To ciut późniejszym przedwieczerzem,
Gdy pana z płaczem pochowali —
Wnet wszyscy pili i hulali,
Już się i bodli, i ciągali.
Ambrożyk Kubał tak balował,
Że z dubeltówki się całował
Z każdym, kto chętnie z nim i szparko
Chciał się kolejną raczyć czarką.
— Hej chłopy, dzisiaj nasze święto,
Pijmy, by długo popamiętać!
Stawiaj, Michale — wrzasł Ambrożyk, —
A nie masz za co — ja dołożę.
— Hej ciotko Chrumo, chodź no do nas!
Chruma wyjrzała zza zasłony,
W czarnej kitajce, w starym czepku.
— Hej ciotko! Trzymasz nam się krzepko!
— Et! — Chruma zbywa te zaloty,

Ale Ambrożyk już jest gotów
Jej śmiech za skłonność wziąć gamratki,
I już się tuli, jak do matki.
– Ech, pan Ambrożyk! Takie żarty!..
– Nie żarty, matko! Staw dwie kwarty!
I znów się wszyscy ożywili,
Kwaterki wznieśli w jednej chwili
Ku wspólnej frajdzie i uciesze.
Wtem któryś wrzaśnie: – Dać mi Tesza!
Flaki wypruję mu z wątrobą,
Tak zatruł życie mi, choroba!
Dawać go! Wąsy mu oberwę
Za te donosy jego, ścierwa! –
Dobrego miał Abrycki niucha:
Nie było po nim już i ducha...

Był późny czas, gdy «ciotkę» Chrumę
Wesołym roześmianym tłumem
Straż leśna wreszcie opuszczała.
Ziemia im w oczach tańcowała,
Nawet księżyca srebrny krążek
Po niebie skakał jak zajączek.
Wreszcie zaczęli się rozchodzić,
A każdy własną pieśń zawodził.
I tylko śpiący las budzili,
Jakby w nim raptem wilcy wyli.

«Oj pójda do domu,
Nie powiem nikomu,
Zaszlachtuję kota,
Bo nasz kot sierota!»

Ambrożyk tak swój głosił smutek.
Zaś Palczyk jakby posiał śrutem:

«Oj bedzie mnie żonka bić,
Nie ma komu obronić!»

A Michał ciągnął śpiew z powagą,
Jakby do taktu walił szlagą:
«W brzuchu kru-u-uczy, mieszek pu-u-usty,
Alem we-e-esół, jak w za-a-pu-u-usty!..»

IX · NOWY LEŚNICZY

Michał powrócił z pochowania
Jak raz dokładnie o świtaniu.
Do chaty wszedł, odzienie ściągnął,
Ziewnął i smacznie się przeciągnął.
Dosyć miał stania i chodzenia

I nocy nie spał. Czuł zmęczenie,
Co w całym ciele słodko ćmiło
I do pościeli go kłoniło.
Żona go też się nie czepiała,
O coś tam tylko zapytała
Westchnąwszy na wspomnienie pana.
— No, kładź się. Ja już pewnie wstanę. —
Wdziała spódnicę i kapotę,
Bo czas był brać się za robotę.
Wnet już i krowy wydoiła
I świnkom bulby kosz namyła...
A słonko już nad lasem sinym
Uniosło nocy zawiesinę.

Promienie, niczym strzały złote,
Wierzchołki drzew poprzeszywały
I jasnym blaskiem zaćmiewały
Rozłogi niebios w gwiazd oplotach.
Pośród tych światów niezliczonych,
Nierozczytanych, jak zamknionych,
Człowieczy los, by słomka z pola,
Jak marny pyłek — ludzka dola,
A łzy cierpienia i radości,
Nasze nadzieje, nasze złości,
To wszystko, czym nas życie darzy,
Nie znaczy nic i nic nie waży
Przy nieskończonych światach Bożych,
Tajemnych, strasznych, a tak hożych;
A życie nie spowalnia kroku,
Nie wie, co przestój, pauza, spokój,
Na bóle nasze obojętne,
Wolne od naszych cierpień piętna.
— Hej chłopaczyska! Wstawać pora,
Krówki na paszę pędzić z dwora!
Dawno już ryka nasze stadko! —
Alesia, Władzia budzi matka,
A chłopcy jakby się zmówili:
Na drugi bok się przewrócili.
Matka nad nimi chwilę stała
I wreszcie głową pokiwała:
— Et, niech tam pośpią te pieszczochy,
Niech jeszcze dośnią sen swój płochy...

A stryj już pokrzykiwał w polu:
Wytrwale sochą bruździł rolę,
Tam i z powrotem ją przemierzał,

Próbując się uporać z perzem,
Co w czarną glebę się wkorzenił
I wpędzał stryja w zniemożenie.
Przystawał, strząsał mierzwy kłąb
I znów się sochą wgryzał w głąb.
— Ot błoto wstrętne, ot trucizna!
To nie robota, a pańszczyzna:
Dwa kroki stąpnie koń i staje,
Bo ciągnąć siły mu nie staje!
Może tu ci, co wcześniej byli,
Z sochą na pole nie chodzili?
Co im tu rosło, gdy, na Boga!
Narogu w glebę wbić nie mogę?!
Ledwo dwie bruzdy koń zaznaczył,
Patrzeć, a już się i rozkraczył...
Ot ludzie, ot sobacze plemię:
Toż trzeba tak zapuścić ziemię!
Jakiż tu musiał być obibok? —
Pomyślał stryj nad świeżą skibą.
Ogarnął pole chmurnym okiem,
Spojrzał na słonko już wysokie
I raptem do zagrody pobiegł.
— A co tu krowy w domu robią? —
Krzyknął do Hanny rozeźłony
Tym brakiem troski o żywiołę
I w mig już stał u wrót stodoły:
— A no, wyłazić mi ze słomy!
Wstawać mi zaraz, wy hultaje,
Wy urwipołcie zatracone!
Słonko już dawno nad wygonem!
Słyszycie krowy, jak rykają?
Wstawajcie migiem, bo jak wskoczę,
To was biczyskiem połaskoczę! —
Chłopcy zerwali się z pościeli,
Jeszcze w jej cieple przycupnęli,
Łapcie nieśpiesznie obuwają
I wprost ku wrotom wybiegają.
Troskliwa matka w progu staje
I Alesiowi torbę daje
Z bochenkiem chleba i słoniną.
I chłopcom weseleją miny.

Gdy słonko dobrze już przygrzało,
Zakończył Antoś orkę żwawo
I wyprzągł z sochy swego siwka,

Wiernego w pracy pomocnika.
Siwek dostojnie i rozumnie
Ruszył prościutko przez przygumnie
Na swoją własną oranicę.
Obwąchał skiby czarnolice
I jął jak rozbrykane źrebię
Spocone boki rzeźwić w glebie.
A z taką tarzał się lubością,
Że aż mu Antoś pozazdrościł.

A plac, gdzie dawniej chata stała,
Kipiał robotą, aż huczało:
Cieśle zrąb domu wykańczali,
A Hirsz i Mojsze piłowali
Kloce na deski, wciąż się swarząc,
Czym rozśmieszali gospodarzy.
I Antoś śmiał się gębą całą,
Gdy w progu spotkał się z Michałem,
Który już był się przespał trochę
I tego dnia nie musiał w obchód,
Więc dziwne myśli i nastroje
Dziś nie dawały mu spokoju:
Komu leśnictwo się dostanie,
Kto i skąd tutaj im nastanie
Na tę intratę tak sowitą?
W głowie roiło się od pytań
I Michał z Antkiem przy śniadaniu
Stawiali sobie te pytania,
Osoby różne przymierzali,
Tamte chwalili, te łajali.
— Ech, gdyby tak Gałązka został!
Z nim tu nam żyłoby się prosto,
Człek szczery, nie udaje pana,
Taki leśniczy to wygrana.
— To prawda, bracie — westchnął Michał. —
Lecz kto go będzie tu podpychał?
Nie podtrzymują go panowie,
Swojego tutaj dać gotowi.
Takiego nam postawią zdziercę,
Że już się całkiem żyć odechce,
I służbie tej nie będziesz rady,
I dość miał będziesz tej posady.
— A no, to prawda — rzekła Hanna. —
Wszystko z człowiekiem jest związane.
Dadzą nam gada albo hycla

Taj całkiem już nie będzie życia
I będziesz z pantałyku zbity,
Choć torbę bierz i idź w najmity...
— Ech bracie! — Michał machnął dłonią. —
Od władzy nikt nas nie wybroni,
Nie raz ją jeszcze poczujemy
I nic tu już nie zwojujemy,
Choć ty zaharuj się człowieku,
Ubóstwo nas tu tylko czeka
I z niego nam się nie wyplątać,
Póki nie kupim swego kąta.
— «Nie kupim kąta!» Ot masz tobie!
Łatwo powiedzieć, trudniej zrobić.
To nie na naszą pustą kieszeń,
Potrzebny tu pieniędzy mieszek
Na sam budulec, na budowę,
I rolę trzeba czymś sprawować...
A wrócić do Mikołajszczyzny,
To jakby się do klęski przyznać,
W dodatku tłoczno tam, ciasnota,
To komu byłaby ochota
Stawiać tam chatę i się gnieździć?
Już lepiej tu jak niebądź siedzieć,
Dopóki jeszcze ścierpieć można —
Rozważał sprawę stryj z ostrożna.
Podobnej myśli matka była
I tak rozmowa się toczyła
Wokół kończonej nowej chaty,
I że sianokos tu bogaty,
I żyje się bez tłoku, ścisku
I obcy nie zagląda w miskę,
I się nie będzie tu bez chleba,
Chociaż pocierpieć będzie trzeba.
— Cierp duszo moja, bo cierpienie
Zapewni wieczne odpocznienie —
Podchwycił Michał ■ miną krzywą. —
Krzywdę z pokorą znoś cierpliwą
I porzuć wszelką już nadzieję
Zrzucić chomąto, dobrodzieju!
Zakracz żałobnie jak te wrony
Po własnej ziemi wymarzonej
I krzyżyk postaw na swym planie
Jak ten, co wnet nad tobą stanie.
Cierpienie przecież granic nie zna,
Więc co jest warta niezależność

Co warte całe to pragnienie,
Żeby zapuścić w grunt korzenie?
Lecz wy też byście chcieli tego,
Doznawszy tyle co ja złego,
Gdyby tak w oczy wam napluto,
Gdyby, jak mnie, to was tak szczuto,
Poniewierano, znieważano!
I gdybyż tylko się od panów
Tak człowiekowi dostawało!
Lecz trzeba znosić sforę całą
Półpanków próżnych, kpów nadętych,
Jakich nie ścierpiałby i święty! —
Tu wargi Michałowi drgnęły,
A z oczu iskry się sypnęły.
— Nie raz tu nam się grzbiety gięły,
A każdy z nas pokornie żyje
I cierpi przez te świńskie ryje,
Co się przy pańskim gżą korycie
I za nic mają chłopskie życie.
Lokajczyk dworski jeden z drugim,
Dureń, którego na posługi
Do siebie nigdy wziąć bym nie chciał,
Pomiata tobą niby wiechciem
I wodzi ciebie jak chce za nos.
On cię znieważy, on cię złaje,
A ty stul uszy, jak ten zając! —
I nie wiedzieli Antoś z Hanną,
Jak tu zaprzeczyć Michałowi
I prawdzie w każdym jego słowie.

Przeszła niedziela, po niej druga —
Jak szybko płynie czasu struga! —
I stoi piękna chata nowa!
Sprzątnięty nawet plac budowy,
A biała strzecha jak koroną
Kominem pyszni się czerwonym;
Okna przyjaźnie spoglądają,
W gościnę wszystkich zapraszają.
Zaiste piękny wygląd miała
Ta chata! Oczy radowała!
Gdy wreszcie do niej się przenieśli,
To tak się czuli, jak by weszli
Spod ziemi — w jasne raju bramy:
— Choć chatę ludzką tutaj mamy,
A nie ziemiankę tę sklepioną! —

Mówiła matka rozczulona:
— Jasno i czysto jak w świetlicy,
Świeżością pachnie i żywicą
Od nowych ścian z sosnowych bali! —
I wszystko byłoby wspaniale,
Gdyby nie figiel z tą zagadką:
Kto to leśnictwo weźmie w spadku,
O czym wiadomość wprost z kwatery
Przyniósł sam strażnik, pan Ksawery
I w nowej im obwieścił chacie.
— Ot nie powiodło nam się, bracie:
Typ z piekła rodem — rzekł nad progiem. —
Dopieroż weźmie nas na rogi!
— A kto to taki? — pyta Michał.
— Lepiej byś nie znał tego licha,
To pan Rakowski spod Tatarki,
Co to do bitki, mówią, szparki!..
— Czekaj no! Chyba coś słyszałem...
No tak, już kiedyś go spotkałem...
Więc pan Rakowski! No, winszuję!
Pokaże nam, gdzie rak zimuje... —
I Michał parsknął gorzkim śmiechem,
Jak gdyby tylko na to czekał,
Że los w swej złości nieprzebranej
Gałgana znajdzie im na pana.
— A jakże! Znam ja tego ptaszka,
Co kułak twardszy ma jak czaszka,
Do tego jeszcze narów taki,
Że łatwo puszcza w ruch kułaki... —
Nie zdążył nastać ten leśniczy,
Jak Michał już mu grzechy liczył,
Jakby od niego zaznał biedy,
Jak by tu był od czort wie kiedy!
Już obgadali go z postury
I ze zwyczaju, i z natury,
Na ile znaczny i bogaty,
Czy jest kawaler, czy żonaty,
I na co zdolny się poważyć,
I o co czepia się do straży.
Słowem u jaśniewielmożności
Wszyściutkie przeliczyli kości.
Bo też Rakowski się okazał
Wredny i groźny jak zaraza.
Miał lisi spryt, fałszywość węża
I żyło z nim się coraz ciężej.

Raz Michał wrócił był z obchodu
I opowiedział swą przygodę.
Było to całe sprawozdanie,
Jak wyszło pierwsze ich spotkanie:
— Idę, a on naprzeciw wali.
Abrycki za nim wierzchem smali.
Z drogi mu zszedłem, czapkę zdjąłem:
— Dzień dobry panu! — przystanąłem.
Nie udał nawet, że się wita.
Łypnął jak wilk spod brwi i pyta:
— A ty gdzie służysz? Gadaj, człecze!
— Służę, panoczku, na Pareczczu.
— Ach tak! Toś ty ten dobrotliwy,
Co z chłopstwem wchodzi w komitywy
I ciołki cudze tu na paszę
Do lasu wpuszcza? Znam ja wasze
Przecherstwo aż do samych trzewi!
Co to za ścieżki? Zamknąć rewir
I żadnej paszy dla nikogo!
A nie — to jazda! Wolna droga!
Poczciwców mi tu nie potrzeba!
Tu dla hultajów nie ma chleba!
A to się nicpoń rozzuchwalił! —
Zaklął i pognał bryką dalej.
— Ot podli ludzie! Boże święty!
Już mu donieśli o cielętach! —
Matula załamała dłonie.
— A czemuż mieliby nie donieść?
Ot, choćby taki «Tesz» — Abrycki
Gotowy jest dla pełnej miski
Choćby i diabłu duszę oddać.
Czyjeś doniesie, swego doda!
Jeszcze do smaku rozsmaruje! —
Stryj Antoś gniewnie dogaduje.
Opowiedziane wydarzenie
Wprawiło wszystkich w zasmucenie.
— I cóż nam jeszcze pozostało?
Cierp duszo, kiedyś się sprzedała.
Najęty, mówią, jak sprzedany —
Zakończył Michał prawdą znaną.

X · NA PAŃSKIEJ SŁUŻBIE

W tym samym dniu po pewnym czasie
Patrzeć, z komory Marcin pcha się,
Tak samo leśnik przy kwaterze,
Co z nakazami na papierze
Jako umyślny zaufany

Z leśnictwa bywał posyłany.
Antoni spostrzegł był Marcina
Z daleka hen, na skraju klina.
— O, już posłaniec gna z nakazem,
Żeby go szlag z leśniczym razem! —
Antoni wyżył się na panu,
Choć z ciekawością wyglądano,
W jakiej też Marcin goni sprawie.
— Z czym to się do nas waspan jawisz?
— Nakaz dla pana mam Michała,
By jutro do odbioru stawał
Brat Antoś. Pan zaś masz o ryby
Dla pańskiej starać się siedziby;
Zaciągnąć niewód z rybakami,
Uraczyć państwo szczupakami.
Pewno zgłodnieli, nieboraki,
Te pańskie jedząc wciąż przysmaki,
Wędliny, szynki i kotlety.
Powysychali na szkielety
I byle wiater z nóg ich zwala! —
Na żarty Marcin se pozwala.
— Masz babo placek! Ot zadanie!
— Widzę, nie radyś mu, waspanie,
To słuchaj dalej, nastaw uszu,
Bo przyjdzie dobrze głową ruszyć
Przy tym zadaniu niezwyczajnym:
Otóż złowioną rybę świeżą
Trzeba ci odwieźć do Nieświeża
I poobdzielać rękodajnych,
Co podpierają księcia zamek,
Dla ich teściowych, ciotek, mamek...
— Ładny początek wydumali!
Jakże to, panie, będzie dalej
Bez chwili wolnej i spokoju! —
Potrząsał Michał głową swoją
Na te widoki niewesołe:
— Będą nam na łbach ciosać koły
Na kark ci wsiądzie czort wszelaki!
Jeszcze on da nam się we znaki,
Ten «Rak», co nie zna zmiłowania;
Już on nas dwóch do służby gania:
«Ty marsz mi zaraz do odbioru,
A ty na Niemen z siecią szoruj!»
Zarazy na tych gadów nie ma,
Przekleństwo na nich! Anatema!

Był człowiek, z którym żyć się dało,
To moment — i już go nie stało.
Taki nasz los jest zafajdany:
Nie szczęści nam na dobrych panów.
A ten Rakowski, dzikie zwierzę,
Zły człek, to licho go nie bierze.
Nie darmo porzekadło żyje:
«Jak nie klnij pana, on wciąż tyje!» —
Po całej chacie Michał biegał
Pomstując tak na leśniczego:
— Robota czeka, siać już trzeba,
Jeszcze nie tknięta pługiem gleba,
A ty bierz konia, jedź do pana.
Taka to służba zakichana.
Tu wszędzie sama zdrada czeka.
A miałbyś własny kąt, człowieku,
Czy znosiłbyś to, do pioruna?!
W mordę byś pańską tłustą plunął:
Łaski mi twojej nie potrzeba
I udław ty się swoim chlebem!
— To, bracie, plaga jest, nasłanie,
Że na tych panów my skazani,
Na pańskich piesków całą zgraję,
I musim tańczyć, jak zagrają.
Obedrą nas, jak z łyka lipkę. —
Marcin z kieszeni wyjął pipkę,
Przedmuchał cybuch z całej siły,
Nabił i pyknął dymkiem siwym.
— Łży, łaje, Boga się nie boi,
A muchy w nosie aż się roją.
I tak się nosi, mociumpanie,
Że tyką czapki nie dostanie!
I żeby kiedy spojrzał w oczy!
Nie! Wilkiem na człowieka patrzy
I tylko łaje, syn sobaczy,
Aż złość mu z gęby pianę toczy...
Lecz cóż ty zrobisz tej zakale?
Niech sczeźnie! czort go bierz, Michale,
Musimy jakoś żyć pomału.
Tobie nie raz już się zdarzało
Strapienia różne mieć z panami.
Niech szlag ich trafi z ich fochami,
Niż żeby nowe mieć zgryzoty,
Bo nie ostatnie my sieroty.
Bóg da, że jeszcze doczekamy:

Zatańczą tak, jak my zagramy,
Lub zginie plemię to przeklęte!
— Ale czy przyjdzie takie święto?
Pewnie aż skryje nas mogiła,
Bo z nimi jest, nie z nami, siła.
Ot, co najwyżej zadbać trzeba
O skromną choćby kromkę chleba,
Chociaż wiadomo, jak świat światem,
Że psi to chleb, bo służba psia ta.
Przecie i takie jest przysłowie:
«Nie straszny żaden pies wilkowi!»
A nam, Marcinie, wilkom starym
Nie straszne nawet i ogary.
Lecz hadko słuchać ujadania
Tej sfory pańskiej, co nas gania...
Czas jakiś jeszcze wyrzekali
I upust złości swej dawali,
Nim Marcin poszedł, więc o panu
Niemało jeszcze powiedziano
Zjadliwych słów, gniewliwych życzeń,
Litanii żalów i rozliczeń.
Lecz zmartwień przez to i kłopotów
Im nie ubyło ni na jotę.

Cóż, nie miał Michał tu spokoju,
Choć biedak dwoił się i troił.
Roboty w lesie przybywało,
Pilności ciągle było mało,
Bo co dzień nowe były szkody:
Tu brzozy dwie, tam dąb dorodny
Na starolesie w nocy ścięty,
Tam popław kośny sierpem zżęty
Na worek karmy dła cielaka...
Bo siedzi w kmieciu żądność taka,
Żeby za swoje uciśnienie
Na cudzym się pocieszać mieniu.
A nawet tak, bez daj przyczyny,
Wejść sąsiadowi w koniczynę.
Najgorsze, że twój brat w niedoli
Dziś słodkie słówka mówi w oczy,
A jutro ci do grdyki skoczy.
Najbardziej to człowieka boli,
Że choć się starasz mu wygodzić,
On ci złośliwie będzie szkodzić.
Prawda, gorącym letnim czasem

Mus jest pilnować, by do lasu
Baby bez kwitów nie chodziły,
Runa leśnego nie trzebiły.
A jeszcze zdaj podatek panu
Z jagód i grzybów uzbieranych...
Nie takie łatwe to i proste
Wszystkim żądaniom pańskim sprostać:
Pastucha zgódź mu, znajdź służącą,
I posługaczem bądź, i rządcą...
A jak podejdzie sianobranie,
Przed słonkiem wstawaj ze świtaniem,
Kosiarzy najmuj, bab do grabi,
Do nocy haruj, choć się zabij,
Bez słowa skargi, bez szemrania,
Bo nawet niebo cię pogania.
W sam najgorętszy czas roboty
Przeciągłe skądś nadlecą grzmoty
I raptem z chmury nad łąkami
Gęstymi chluśnie niewodami
Ulewny deszcz. I wód strumienie
Świeżutki pokos w mierzwę zmienią
I w kopach siano nie ustoi,
Gdy Eliasz-prorok żarty stroi...
I haruj, haruj wciąż na pana,
Bo tyś mu służbą przypisany.
A to nie koniec. Do kierata
Zaprzęgaj jeszcze swego brata!
Na dwóch za ciężko? Wprzęgaj syna!
Bo musi kręcić się maszyna!
Same zgryzoty, same zwady,
Sprawiedliwości nie ma, ładu
W tym życiu. Choć ty leź ze skóry,
Pan zawsze zrobi awanturę,
Znajdzie przyczepkę, skrzyczy, złaje,
Choć ty rozdwajaj się, roztrajaj.
I nie ma rady. Zęby ściśnij,
Pokornie cierp i ani piśnij.

A skąd to zło, ta bieda cała?
Nie ma na panów trybunału,
Wyroków nie ma sprawiedliwych,
Bo sąd «łaskawy» i «prawdziwy»
Pana za chłopa nie ukarze,
Dlatego chłop się i nie skarży,
Choć krzywda jego pomsty woła

I widzą ją sąsiedzi w koło.
Cóż, kiedy wszyscy zastrachani,
To kto za chłopem w sądzie stanie
Przeciwko temu, co od «Tesza»
Wie, jaki chłop gdzie w lesie zgrzeszył
I jak sąsiadom się «przysłużył».
Pan wspólność chłopską łatwo burzy:
Tego zastraszy, tego złupi,
Tamtego łaskawością kupi,
Aż w końcu wszystkich usposobi
Wzajemną złością przeciw sobie
I wtedy już tych dobrodziei
Pan ma w swych łapach po kolei.

— Ależ ten «Rak» się zawziął na nas!
Gorszego nie ma już szatana —
Tak stryj narzekał ciągle w domu:
— I jak mu służyć — nie wiadomo.
Że jeszcze ziemia święta nosi
Nasłanie takie, pełne złości!
Masz służyć całą mu rodziną,
A sam choć idź na żebry zimą,
Boś własny chlebny łan zaniedbał,
A pan ci swego chleba nie da.
Żeby tak chociaż to siedlisko
Tu płodne było — zniósłbyś wszystko
Od tego gada. Ale co tu?
Te sześć dziesięcin ostów, błota?
Inni po całych mają włokach,
Jak Lichtarowicz na Zatokach,
I sam swój rewir tam obrządza,
Nikt mu do służby się nie wtrąca,
Nie musi ganiać, jak w ukropie
I dołków pod nim nikt nie kopie.
A ty się kręć, jak owczy ogon
I końca nie ma! Ganiaj w pogoń
Za służbowymi kłopotami
I za pańskimi kaprysami.
— Pewno że jakby człek wybierał,
To jak najdalej od kwatery.
Tam innym żyje się w cichości,
Bez wrednych nieproszonych gości —
Z zawiścią jawną mówi matka. —
A my tu, jak przez błoto kładka,
Po której każdy, chce czy nie chce,

Po drodze w las nogami depce.
Wy sami także temu winni,
Bo niech pan jeno palcem skinie,
Nie usiedzicie już w tej chacie,
Już na złamanie karku gnacie,
Bo straszno wam, że nie daj Boże,
Pan się tam bez was obejść może.
Pan też nie głupek, nie ciemięga,
Wie, jak się chłopa w kierat wprzęga.
Jeszcze takiego, co się boi
Przemówić przeciw krzywdzie swojej,
Jak wy z Antosiem, coście radzi
Wprzęgnąć w ten kierat nawet Władzia!
Ty musisz służyć, boś najęty.
Lecz nie bądź taki zbytnio święty:
Jeżeli pan cię poniewiera,
Musisz się odgryźć jemu nieraz,
Nie tylko wiecznie zginać plecy.
— Ale odważna ty przy piecu!
Ciekawe jakbyś z nim gadała,
Gdybyś od niego zależała! —
Michał już złości nie ukrywał. —
Pańskie tu prawo, pańska siła.
Do sądu też nie podasz drania,
Bo gdzie grosiwo na podanie?
A zresztą, czy on siłą trzyma?
Jeżeli ci się nie podoba,
Świat jest szeroki, wolna droga,
Zbieraj manatki! Już cię nima!
A gdzie ty pójdziesz? Gdzie przytułek
I czekające ręce czułe,
Co z dzieciakami cię przygarną
Pod dach? Nic z tego. Rozpacz czarna!
A niech by ludzie wyniuchali,
Że zwalniam miejsce — poczną walić,
Ani się od nich nie opędzi!
Więc co dla niego nas przepędzić,
Mnie z dnia na dzień ze służby zwolnić?
Kto ja dla niego? Ot, niewolnik.
— A pewno! Niewolnikiem będziesz,
Póki na niego nie nasiędziesz
I milczeć będziesz, jak ten niemy.
Co ty tak boisz go się? Czemu?
Kto mu tak jeszcze będzie służyć
Gajowym, jegrem, strzelcem, stróżem?

Toż nie śpisz, nie jesz, nóg nie czujesz,
Toż w lesie dniujesz i nocujesz,
Gryziesz się z ludźmi jak sobaka,
A twoja dola wciąż jednaka:
Im więcej starasz się i troszczysz,
Tym on ci cugle ściąga ostrzej.
Już kto jak kto, ale Antoni
Mógłby i kota mu pogonić,
Bo on na służbę nie najęty.
— A co, czy strach mi ściska pięty? —
Zakrzyknął zuchowato stryjek. —
Jak co do czego — dam mu w ryja!
— Posłuchać was, to same chwaty,
A jak jest sprawa — sraty-graty!
Dość po próżnicy mleć językiem.
On do was krzykiem — wy też krzykiem!
— Dużo nam przyjdzie z tego krzyku!
Tyle co żabom na buśliku —
Skwitował Michał sprawę całą.
A z tych narzekań sensu mało,
Bo tylko rozdrapują rany
I zasnuwają świat tumanem.

A pan się ostro brał tymczasem
Za gospodarkę i za lasy.
Szalał po szkółkach, po oddziałach,
Szukał wyraźnie dziury w całym.
A wściekał się i wszystkich beształ,
Szczególnie gdy mu karta nie szła
I gdy przegrywał. Wówczas każdy
Starał się strzec go, jak zarazy.
Pewnego dnia, przegrany taki,
Chciał spędzić złość, lecz nie miał na kim.
Przygalopował do Pareczcza
I z miejsca strasznie się rozwrzeszczał:
Gdzie Michał? Dawać mu Michała!
A Michał właśnie wprost z oddziału
Szedł leśniczemu na spotkanie.
— Czemu na flancach, mój mospanie,
Bydlęce ślady?! — wściekle pyta.
Nastroszył brwi, zębami zgrzyta.
— Bo tam chodziły pańskie krowy!.. —
I Rak się zrobił purpurowy,
Jakby za chwilę pęknąć miał
A potem go ogarnął szał:

Jął tupać, machać kułakami,
Darł się i sadził przekleństwami,
Straszył Michała, bluźniąc sprośnie,
Że go przepędzi, gdzie pieprz rośnie...
Michał nie zdzierżył. Z nieczekaną
Złością obruszył się na pana,
Który aż cofnął się z wrażenia...
— Czegóż to pan się tak zapienił?
Za co pan błotem we mnie walisz?
A niech ją jasny piorun spali,
Tę pańską służbę, to Pareczcze,
Te wrzaski pańskie niedorzeczne!
Znajdź pan se hycla lub wariata,
Co z taką zgodzi się zapłatą
I takie zniesie pomiatanie,
Takie człowieka poniżanie!
Michał od pana się odwrócił.
Wreszcie mu w oczy prawdę rzucił...

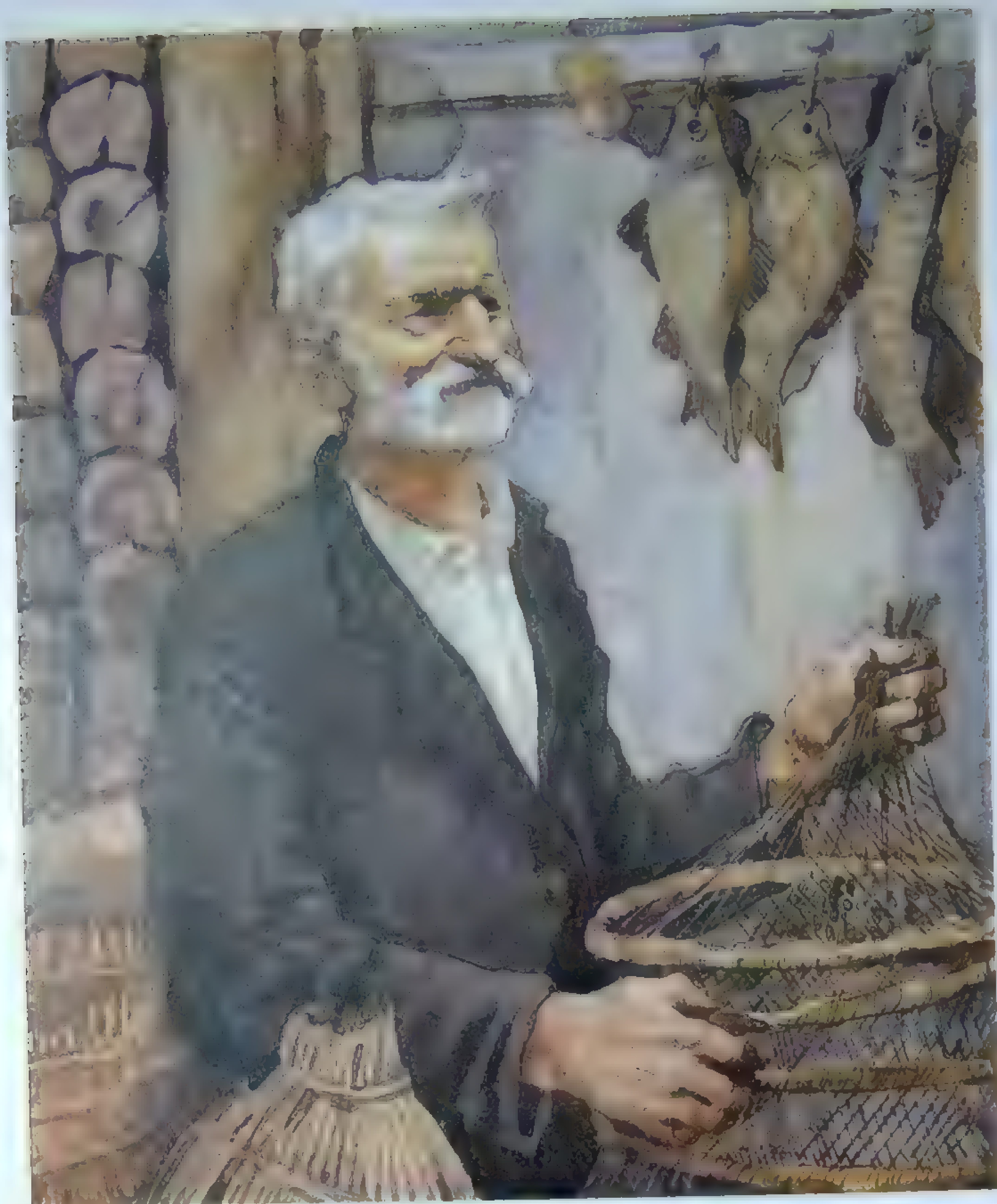

XI · DZIADKOWE CZÓŁNO

Michał do chaty wrócił w złości.
– Ach ty bandyto bez litości!
Za co ty dręczysz mnie i łajesz,
Kto tobie takie prawo daje?
Czego się czepiasz, zatracony,

Jak rzep ten wredny do ogona?
Tfu, zgiń, przepadnij, plemię czarcie! —
Kłął Michał jeszcze wciąż uparcie,
Ciskając w Raka bluzgi wściekłe.
— Ale i ja mu też dopiekłem,
Aż go zatkało, psiego syna! —
Chełpił się Michał z hardą miną.
— Chce mnie wygonić? Niech wygania!
Znajdę se chleb bez tego drania.
Sam książę w zamku zna mnie, panie!
— Masz świętą rację — wtrąca Hanka. —
Mogłeś i więcej mu przysolić,
Niechby zobaczył, jak to boli,
Niechby zzieleniał jak pohanka.
Wyganiać wziął się. Za co, pytam?
Czy ty sprzedajesz las bez kwitów?
Przepijasz może grosz skarbowy?
Nie może wygnać cię za słowa.
A jakbyś mu sfolgował, chłopie,
To lepiej pójść i się utopić...
— A to cholera, to zaraza!
Żeby go diabli z służbą razem!
Przydybać by go gdzie za ciemna,
Dać w łeb i wrzucić wprost do Niemna,
Oczyścić z wszarza świętą ziemię.
Pewnie i grzechu człek by nie miał. —
I Antoś zaczął rozważania:
Czy gdyby dopaść tego drania
I zgładzić pomiot ten piekielny,
Czy grzech to zwykły, czy śmiertelny?

Na dobrą sprawę, Michał bał się
Spotkania z panem po tym gwałcie.
Ledwo się o tym myśleć ważył:
Co będzie, gdy iść precz rozkaże
I jeszcze grzywnę może wlepić...
Co robić? Gdzie by się zaczepić?
Tymczasem w ten sam dzień był dany
Rozkaz, by Michał pod budany
Szedł sprawdzić, co tam dziki zryły,
Tak jakby sprawy i nie było.
Bokiem przeniosło. Ani słowem
Pan jej nie dotknął, choć rozmowa
Była, gdy Michał raport zdawał.
I gdzieś rozwiały się zgryzoty.

Wszyscy ruszyli do roboty,
Każdy za swoje brał się sprawy
I dla wygody, i dla sławy.

Pozwólcie teraz skreślić słowem
Zdarzenie z czółnem tym dziadkowym.
Lecz jeśli mam je opowiedzieć,
Musicie choćby trochę wiedzieć,
Jaki początek ono miało.
Dziad Jurka — teściem był Michała,
Więc jakby trochę i krewniakiem;
Lecz przede wszystkim — był rybakiem.
Ale rybacy — nie jednacy.
Są wędkowicze, są też tacy
Co wędkowanie za nic mają
I sznury tylko zarzucają.
Dziad Jurka nie uznawał wędki.
Był za ruchawy i za prędki,
By tkwić jak kołek, czas marnować;
Panowie mogą se wędkować:
Czy branie jest, czy nie ma brania —
Pan nie zostanie bez śniadania.
Pewnie że chłop też czasem rzuci,
Raz, raz — i z płotką do dom wróci...
Lecz niewód — to dopiero sprawa!
To nie zabawa, to obława!
A choćby nawet taki włók:
Przeciągniesz raz i kilka sztuk
Spasionych sumów w saku siedzi
I ty masz rybę, i sąsiedzi.
Lecz tak naprawdę dziadek wierzył
Najbardziej w żaki i więcierze.
Mało, że umiał matnię sprawić,
To wiedział jeszcze gdzie postawić,
Żeby od wczesnej dnia godziny
Łuskać z niej wiuny, płocie, liny.
Za lato złowić mógł niemało.
Sporo złotówek mu kapało,
Nikt więc nie cierpiał z tego licha,
Że czasem zajrzał do kielicha.

Szczególnie wnuki go kochały.
Witając w rękę całowały,
A dziadek schylał się do główek
I obarzanki w ręce wsuwał.

Cukierków dziadek nie kupuje:
A niech je licho! Zęby psują
Te różne krówki i landryny.
Dobra przynęta dla dziewczyny.
Dziadek spokojny był, stateczny,
Ani swarliwy, ani sprzeczny.
Stare nauki wyniósł z domu:
Nim zrobisz co, trzy razy pomyśl,
A nim co utniesz — zmierz trzy razy.
Lecz trudno, żeby był bez skazy:
Jak tylko ujrzy świństwo, drańeach,
Czy to wśród chłopów, czy wśród państwa,
Nie patrzy wtedy, kto ty taki,
Chuchro, czy kawał zawadiaki.
Wygarnie, co ma na wątrobie,
Z ichmości nic nie robiąc sobie,
Sam jeden przeciw wszystkim stanie
Bez nijakiego skrępowania.

A gdy wróciwszy z szynku Srula
Dziadek rozbawił się, rozhulał —
Sto pociech wtedy było z niego.
Najchętniej jednak syna swego
Okrutnie karcił i musztrował,
Choć jasne było, że błaznował.
— Wstawaj, Jazepie! — wykrzykiwał. —
Dosyć się żeś nawylegiwał!
W trymiga wstawaj! — Piał tenorem,
Co cieniał w dyszkant z tej przekory.
— Czegoś się przyssał?! — krzyczy babka. —
Odczepiłbyś się od chłopaka! —
A dziadek jakby jej nie słyszy,
Szaleje dalej, gniewem dyszy:
— Wstawaj, łobuzie, mów pacierze! —
Jazep się do wstawania bierze,
Kułakiem oko trze i płacze:
— Co to za życie, za sobacze,
Że pędzą z wyrka, jak psa z kojca!
— Klękaj i módl się: «W imię Ojca...»

I chociaż Jurka tak błaznuje,
To przecież syna wychowuje,
Przyucza go do dyscypliny,
Choć pod osłoną rąk babcinych.

Śmiechu też było, gdy przy święcie
Podpił dziadulo na przyjęciu.
Policzki wtedy miał rumiane,
Oczy błyszczały roześmiane,
A śmiał się, jakby sypał grochem
I wszystkich ściskał, wszystkich kochał.
«Ech jeszcze-szczyszcze! Jeszcze-szczyszcze!..»
I podśpiewuje, i poświszcze
Jak kos, jak szpak, jak słowik kląska,
Patrzeć – już tańczy dziadek w pląsach!
Mało mu miejsca, mało ruchu.
Już za gorąco mu w kożuchu!
Na ławę pada baranica,
Dziadek do ręki przetak chwyta,
Palcami na nim takt wygrywa
I wszystkich w koło w tan przyzywa
W rytmie poleczki lub mazurka...
Ot jaki był nieboszczyk Jurka!

Mówiłem wcześniej, że rybakiem
I Antoś był nie byle jakim
I ciągał sztuki też nie małe.
Zarzuci w rzeczkę sznur, bywało,
Ze świeżym żywcem na przyponie
I ledwo ołów zniknie w toni,
Ledwo się woda uspokoi —
Widełki już przygięte stoją:
Drapieżca siedzi już na haku!
Chwila – i tęgi szczupol w saku.
W wędce mu też sprzyjało szczęście.
Gdy dobrze w buchcie gdzieś podnęci,
Gotowanego sypnie grochu,
Kartofli i pęczaku trochę —
Jazie po trzy, po cztery funty
Jeden za drugim ciągnie z gruntu!

Lubił też włokiem się zabawić
I więcierz na noc gdzieś postawić,
Lecz w tym zawada była główna,
Że nie miał stryj własnego czółna.

Koło odrynki dziadka Jurki
Popod okapem przy podmurku
Czółno dłubane się walało
I grzbiet na słońcu wygrzewało.

Dłubanka dawno już nie nowa.
Dziadek rybakiem był skarbowym,
Więc ze skarbowej łowił łodzi,
A własne czółno na zagrodzie
Długo szukało odpoczynku,
Aż wreszcie legło pod odrynką,
Kiedyś porządne, smołowane,
Teraz sczerniałe i spękane.
Dziadek wspominał je z czułością,
Lecz raz pomyślał o Antosiu,
Co jako rybak też żył z wody,
Lecz nigdy Jurce żadnej szkody
Ni nawet figla mu nie spłatał,
Choć z żaka rybę wykraść łatwo,
Jak czasem robią to sąsiedzi...
Pomyślał dziadek i powiedział:
— Weź, Antoś, czółno, chociaż stare,
Spękane trochę, są w nim szpary
I z czerwi dziura w nim na dziurze,
Ale uszczelnisz i posłuży.
Niejeden sum tu wpadnie z wędki. —
Stryj Antoś był jak wniebowzięty:
Nawet nie myślał, że los zdarzy
Mieć własne czółno, o czym marzył.
Wciągnął dłubankę na swój wóz
I wnet ją na brzeg rzeczki wiózł
Taki szczęśliwy i wesoły,
Że śmiały się u wozu koła.
Zepchnął dłubankę pod sam nurt,
By mokła aż po brzegi burt.
Liczył, że po skończeniu siewu
Zakonopaci ją od dołu,
Podgrzaną dobrze czarną smołą
Wszystkie szczeliny pozalewa,
Gdzie trzeba, blachą ją podłata
«I pomknie czółno me skrzydlate!»
Lecz nim się stryj uporał z sianiem,
Czółno wziął Kostuś we władanie.
Jak tylko słonko ciut przygrzało,
Na dziobie czółna w wodzie stawał
Bez portek, w samej koszulinie
I pewien był, że ono spłynie,
Gdy kulasami w dziób się zaprze
I z całej siły na drąg naprze.
Ale mu nic nie wychodziło,

Bo czółno w wodzie się topiło.
Do tego woda nad łydkami
Kąsała zimnem, jak pies kłami,
Tym bardziej, że był bez nogawic
Więc i podbrzusze jej podstawił.
Ale w tym wieku grunt zabawa,
A portki — to umowna sprawa.
I czółnu temu też niemało
Od tej zabawy się dostało.
Nie raz je Kostuś drągiem trącił,
Aż jękło! Wodę całą zmącił,
Aż zaczerniła się od iłu
I czółno całkiem zatopiła.
A stryjek nad dłubanką stając,
Czuł, jak mu skrzydła wyrastają:
Im głębiej w wodzie się nurzała,
Tym mniej w korpusie szczelin miała,
Bo suche drewno samo przez się
Szczelniejszym jest, gdy wilgoć wessie.
W końcu w słoneczny wolny dzionek
Stryj Antoś wesół jak skowronek
Wziął się z chłopcami wczesnym rankiem
Do uszczelniania swej dłubanki.
Aleś i Kostuś, też weseli,
Raźno się do pomocy wzięli.
Wnet czółno z błota, czarne całe,
Bractwo na brzeg już wyciągało.
— Na bok je r-r-raz! I dnem do góry!
Podłatać trzeba większe dziury,
Szczeliny smołą się zaleje
I czółno zaraz wydobrzeje. —
Zarządził stryjek. — No, chłopaki,
Bierzcie pakuły i szpicaki
I utykajcie z całej siły,
Jak wam pływanie w czółnie miłe.
Ciekawy jestem, który z braci
Najwięcej dziur zakonopaci? —
Dodawał chłopcom stryj ochoty.
I wystarczyło tej roboty
Aż do południa. Aż stwierdzili,
Że czółno zakonopacili.
Jeszcze je furt wysmołowali
I wreszcie czółno zwodowali.
A że tu płytko, wody mało,
Więc dnem o piach zaszorowało.

A stryj koniecznie chciał popłynąć,
Z nurtem spróbować się, z głębiną,
Co była za zakrętem, dalej.
Więc znów z dłubanką się zmagali,
Taszcząc przez łąkę ją, przez płoty,
Aż biły na nich siódme poty,
Aż znieśli ją na skraj przykosy,
Aż uznał stryj, że wody dosyć.
Spychają chłopcy w czółnie stryja,
Który nareszcie wie, że żyje.
    «Płyń me czółno, pełne wody,
    Przez pogody-niepogody.
    Woda chlup przez dziób!..»
Chłopcy z humorem podśpiewują,
Choć przecie szczerze się dziwują,
Jak stryjek w czółnie dumnie stoi
I ani trochę się nie boi,
Że czółno się wywrócić może
I drąg mu nawet nie pomoże.
Lecz stryj ma twarz w uśmiechu jasnym:
On płynie wreszcie w czółnie własnym!
I nikt mu prawa nie odbierze
Swoje rozstawiać nim więcierze.
Aleś i Kostuś czółno pchają
I wciąż się głębiej zanurzają,
Bo woda tu głęboka, prędka
I sięga im powyżej pępka.
— No, chłopcy, dosyć będzie wam
Popychać mnie. Spróbuję sam. —
Dopiero poczuł stryj Antoni,
Że czółno niesie go po toni
Na środek rzeki, tak jak marzył.
Lecz śmiech beztroski znika z twarzy,
Bo czas się wziąć zdecydowanie
Za sterowanie, wiosłowanie.
Więc ujął drąg i wbiwszy w dno go
Odepchnął się na zgiętych nogach.
I raptem z niespodzianą siłą
Czółno spod nóg mu wyskoczyło,
Jak szczupak, gdy ukleję goni,
A stryjo zawisł ponad tonią
Na drągu, który ugrzązł w mule.
Aż plusnął w wodę stryj bidula.
Lecz gdybyż się skończyło na tym!
Nie! Czółno dalej, jak skrzydlate,

Pod tamten brzeg aż pofrunęło
I dziobem w wierzby pień wyrżnęło!
A stryj w ubraniu szaraczkowym,
Mokry od stóp do czubka głowy,
Patrzył, strząsając wodorosty,
Na wynik próby swej żałosny:
Dziób i kawałek dna — odbity,
Czółno zmieniło się w koryto,
Nawet nie całe, jeno pół,
Połową zagrzebane w muł.
Drąg sterczał z wody jak ta wiecha,
A chłopcy trzęśli się ze śmiechu,
Bo stryj do pasa wynurzony
Miał wygląd przemokniętej wrony!

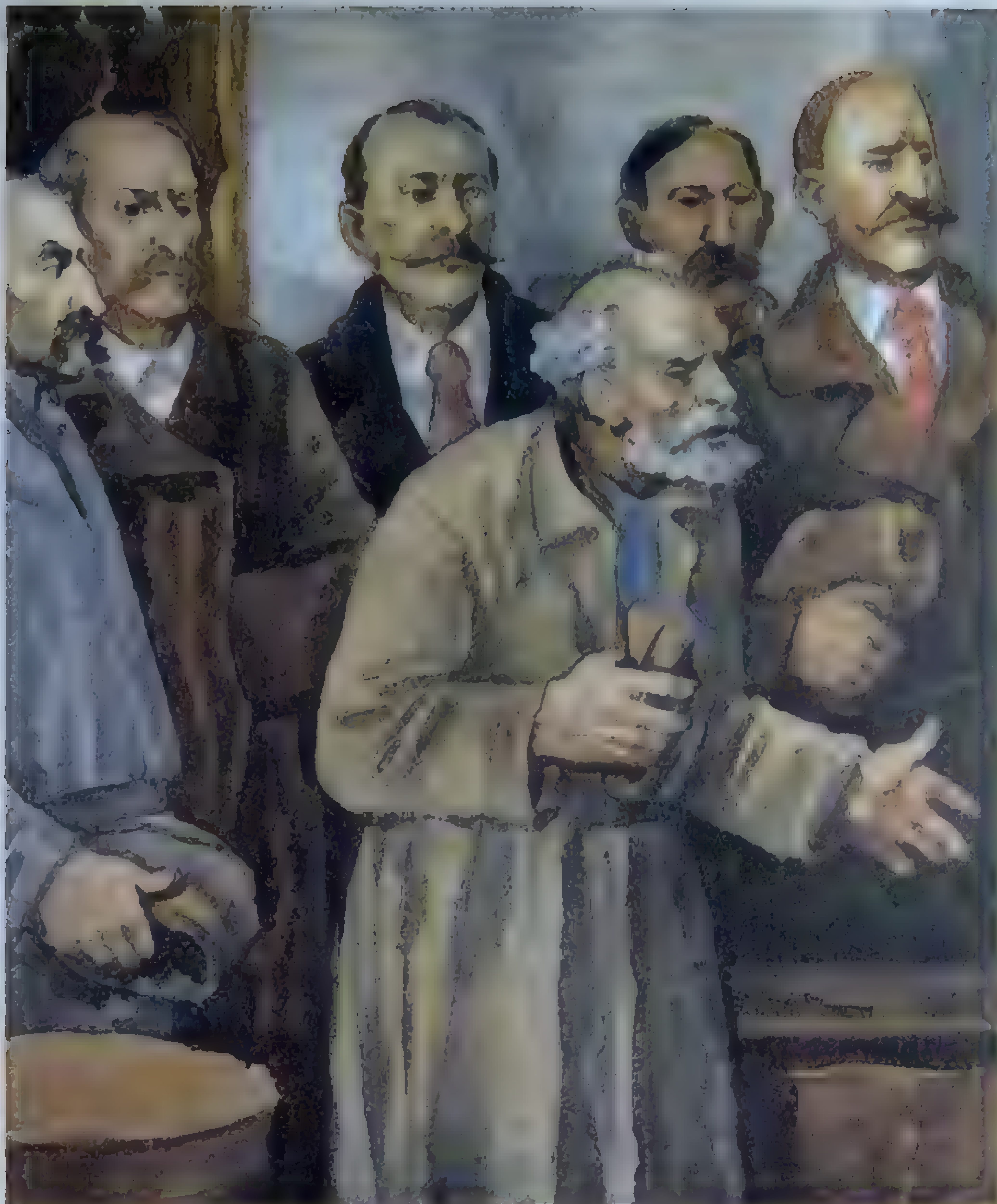

XII · SESJA

Gdyby ktoś chciał się przyjrzeć z bliska
Żywemu jeszcze wciąż zjawisku,
Musiałby kiedyś w wolnym czasie
Na sesję wybrać się z Michasiem.
Właśnie pośniadał, wdział zieloną

Kurtkę służbową, wyczyszczoną,
I zbiera się na kiermasz żwawo.
Nie żeby jakieś pilne sprawy
Albo sprawunki pchały go tam.
Ot tak, zwyczajnie ma ochotę
Przy wolnym dzionku, przy niedzieli
Wpaść do Zełmana czy do Eli.
Bo Michał lubił — co tu taić! —
Czasem kieliszkiem się zabawić,
Zażyć u Małki czy Lejboty
Kroplę lekarstwa na zgryzoty.
A przy tym, gdy już był przy ladzie,
Nie byle co miał na uwadze:
Przy flaszce wódki, kuflu piwa
Wciąż się o ziemię dopytywał.
Tak mu już służba dokuczyła,
Taka nieznośna dlań już była,
Że pragnął własnej swej zagrody,
Jak szpak powietrza, jak sum wody...
Co zaś się owych sesji tyczy,
To te zwoływał pan leśniczy
Na przedpołudnie przy niedzieli,
Gdy sam się wygrzał już w pościeli.
Więc wczesnym rankiem z okolicy
Szli objeżdżacze, szli strażnicy,
Zjeżdżali z dalszych miejsc gajowi
Na sprawozdanie czyli spowiedź.
Mija godzina czy półtory,
Nim wezwą kogoś do kantoru,
Więc stoją w izbie pod ścianami
I młócą długo ozorami.

Tak też i w ten świąteczny dzionek
Michał starannie ogolony,
Odziany w kurtkę fasoniastą
Właśnie wybierał się do miasta.
Jeszcze przygładzał wąs wspaniały.
— Ty choć unikaj tam gorzały,
Choć raz do domu wróć o czasie! —
Przemawia Hanka do Michasia.
Och te żonine napomnienia!
Znał je na pamięć do znudzenia.
Co za kobieta dokuczliwa!
Toż prawie nigdy tak nie bywa,
Żeby przygadać zapomniała.

Okropnie źliło to Michała
I złość mu zalewała oczy,
Że żonka wciąż z nim tak się droczy,
Że czy jest powód, czy go zbywa,
Zawsze jednako jest kąśliwa.
— Jak tobie wreszcie nie obrzydnie
Na chłopa wsiadać tak bezwstydnie?
Raz powiedziała, dziesięć razy,
Ale nie nękaj, jak zaraza!
Ty już bez złości ani kroku! —
Sierdził się Michał z błyskiem w oku.
Po chwili zaciął się i zamilkł,
Wzruszywszy tylko ramionami.
— Bo prawda ciebie w oczy kole.
Czyż ty choć raz ominął Srola?
Taka już twoja jest natura,
Nie przymierzając, jak kocura:
On wiecznie musi gonić muchy,
Jak ciebie goni do siwuchy.
Niech szklanka brzęknie na bufecie,
O całym zapominasz świecie! —
Michała teraz aż zatkało,
Słów żonki słuchał oniemiały.
Osadzić chciał ją parę razy,
Ale z tej krzywdy, z tej obrazy
Nic nie powiedział (dzięki Bogu),
Splunął siarczyście tylko z progu
I wyszedł wściekły, oburzony,
Ciskając skry spod brwi zmarszczonych,
Z goryczą w wargach zaciśniętych
Trzasnąwszy drzwiami, że aż jękły.
Gniew w sercu, na honorze plamę
Niósł Michał hen aż poza bramę.
Na drodze wreszcie gdzieś dopiero
Z myślami swymi się pozbierał,
Aż pojął, jeszcze rozzłoszczony,
Że jest łut prawdy w słowach żony.
Ale czy musi kłuć nią w oczy
I ciągle zrzędzić, ciągle psioczyć,
Nie dając chwili mu spokoju!
Już życie, służba człeka gnoi,
A jeszcze żona-kataryna
Nic, jeno łaje i docina.

I Michał snuje zemsty plany:
Upije się i wróci pjany,
Żeby kobitę aż zatkało;

Jak ma go wciąż za świszczypałę,
Za skończonego pijanicę
To niechaj nim się pozachwyca.
A co to będzie za zabawa,
Gdy on odmówi się od strawy
I dzionków parę pogłoduje?
Niech wtedy głupia lamentuje,
To i swarliwość jej przeminie.

Tak myślał Michał przy swym klinie.
A gdy go minął, złość mu przeszła,
Bo tutaj się kończyła ścieżka,
Po której dotąd dreptał boso,
A teraz do szutrówki doszedł.
I twarz mu się wypogodziła,
Bo nowe myśli w nim wzbudziła
Bliskość swojskiego starodrzewu,
Pełnego szmerów, gwizdów, śpiewu,
Odgłosów przyjaznego lasu,
Który go w lepszy wprawił nastrój.
Obszedł bagienko dookoła,
Przeciął porębę i wiatrołom,
A gdy już doszedł do gościńca,
W myśli mu stanął pan-złoczyńca...
A bodaj by go nie znać wcale
I być od niego jak najdalej,
Od jego gróźb i połajanek,
Od tych spowiedzi zakłamanych...
Ale choć płacz, choć zęby ściskaj,
On zawsze górą! On — panisko!
I swego losu nie odmienisz.
Więc co zostaje? Nic? Cierpienie?
A ileż człowiek może ścierpieć?
Cierpliwość w końcu się wyczerpie.
Czyż nie ma innych już sposobów,
Jak łaską pańską żyć do grobu
I bez szemrania życie całe
Służyć i kornie giąć się w pałąk?
Odpowiedź jedna: wyjścia nie ma.
Choć idź i z mostu skacz do Niemna.
Bez swojej chaty, swojej ziemi
Wyklęty jesteś między swemi:
Ani ty mięso, ani ryba.

Doszedł już Michał do sieliby.
Był to zaścianek mu znajomy,
Jak chłopskie chaty kryty słomą,

I tak jak one już nie nowy.
Lecz żył tu szlachcic szaraczkowy.
Choć jak chłop ciemny, w swej zagrodzie
Wolnością równy wojewodzie.
Nie zgina przed leśniczym karku,
Nie zna odrobku ni szarwarku,
Pole ma własne przy zagrodzie,
I las, i łąkę ku wygodzie...
Aż westchnął Michał z tej zazdrości:
Czemuż nie on wśród jegomości?
Niedziela, święto — człowiek wolny
W kompanii siądzie se za stołem
Albo z rodziną do kościoła
Jak ten pan Ludwik bogobojny,
Czy też na targ do miasta jedzie,
A ty, biedaku, w domu siedzisz,
I nie chce ci się ruszyć nigdzie,
Bo tak naganiasz się przez tydzień.

Tuż za pagórkiem, koło sadu
Pańska bieliła się posada,
Co w obszernego głąb dziedzińca
Odbiegła jakby od gościńca.
Budynek, park i ogrodzenie —
Wszystko budziło zachwycenie.
Podziwu warta była sama
Żelazna ręcznie kuta brama.
Lecz dzisiaj wszystko to Michała
Ani na włos nie poruszało.
Ten dom, w łosiowe zdobny rogi,
Więzieniem zdał mu się, ostrogiem,
Bo nie mógł tutaj się spodziewać
Niczego oprócz drwin i zniewag,
Które od «panków» musiał znosić
W niewdzięcznym strażnikowym losie.

To też i na to posiedzenie
Szedł z nieodpartym obrzydzeniem.
Czując że przykrość go nie minie,
Otworzył furtkę na dziedziniec
I trafił już na samym brzegu
W krąg gadających swych kolegów.
Więc wypogodził się na twarzy,
Jak gdyby tylko o tym marzył,
By poprzerzucać się żartami

I porechotać z kompanami.
Wiedział, że łatwo tu o kpiny
Z cudzej niedoli, z kwaśnej miny.

Był tu Skwarczewski, Lichtarowicz,
Ambrożyk, Sudnik, Astachnowicz
I «Pamdziej» — leśnik i myśliwy
Na poczęstunek tak skwapliwy.
A powstał «Pamdziej» z «panie dzieju»,
Wymyślił stryj to, raz się śmiejąc
Z częstego jego powiedzenia,
Aż doń przylgnęło miast imienia.
«Pamdziej» poczciwe był chłopisko
I nie krzywdował za przezwisko.
Ot, dziwak trochę staromodny,
Nie nadto mądry, lecz nie szkodny,
Więc też nie nazbyt szanowany.
Arciuszek — ten był szkodnik cwany:
Chociaż zwyczajne był chamisko,
Trzymał się koło panów blisko
I sam Rakowski z biegiem czasu
Zwęszył wiernego w nim fagasa,
Więc się owijał wokół pana
Arciuszek — morda zakazana.
A pan mu nawet czyn wyznaczył:
Zrobił go oberobjeżdżaczem,
Choć leśna brać za psa go miała,
Bo też brechaczem był, zakała,
W całym leśnictwie osławionym,
Tak wrednie brechał na wsze strony.
Gdy zapachniało gdzieś donosem,
Wszyscy od razu kręcąc nosem
Zgodnie wpadali w jedno słowo:
«Nic, tylko sprawka Arciuszkowa!»
A ot i sam ten buc nadęty:
Na wszystko wokół obojętny
Z zadartą głową dworem kroczy,
Bo nie śmie ludziom spojrzeć w oczy.
A porównawszy się z «Pamdziejem»,
Łypnął nań okiem lichodzieja,
Lecz słowa choćby odczepnego
Nie raczył wyrzec do starego.
Michała stary w łokieć szturchnął:
— Nawet dzień dobry nam nie burknął! —
I za Arciuszkiem skosem zerknął:

— Wie, bestia, czyją zżarła szperkę!
Czuję, pandzieju, biedę nosem —
Ciągnął markotno smutnym głosem:
— Rak będzie skórę nam garbował,
Bo ten nas przed nim obsmarował! —

Tymczasem nadszedł i Abrycki,
Chłop niby nawet towarzyski,
I wypić lubił przy kompanach,
Ale i on , «Tesz, prosza pana»
Był totumfacki i służalec,
I nie raz użył na Michale
Albo donosy słał na niego.
A wśród leśników słynął z tego,
Że albo śmieszył ich do bólu,
Gdy opowiadał w podnieceniu
Różne pocieszne wydarzenia
I sam się też ze śmiechu kulał,
Złośliwie szydząc z cudzych przywar,
Albo nad szklanką siedząc piwa,
Nie mówił z nikim jak niemowa
I lulkę palił swą wiśniową.
Ale czasami też bywało,
Że długo raczył się gorzałą
I choć nogami włóczył potem,
Nigdy nie walał się pod płotem.

W czasie tych sesji, tych zgromadzeń
Mówili ludzie też o «władzy»,
Którą po cichu wykpiwali
Lub błędy jej wypominali,
A to ze śmiechem, a to w złości,
Rachując swoim panom kości
Lub się zmawiali, w jakim czasie
Znów się spotkają przy szynkwasie,
Lub się spierali, kto co warty
I szli o zakład licząc kwarty
Całkiem nie myśląc już o lesie.
Choć przecież po to były sesje,
By każdy strażnik czy gajowy,
Własną osobą na rozmowy
Do kancelarii zawezwany
Raport o lesie składał panu.
Gdy ktoś z nazwiska wymieniony
Jak pies z ogonem podkulonym

Szedł tam na spowiedź, pozostali
Z politowaniem spoglądali,
Bo przecież każdy z nich z osobna
Przeprawę musiał przejść podobną:
Pan podchwytliwie rozpytuje,
Jak tam gajowi się spisują,
U kogo zrąb nieprawidłowy,
Kto gdzie co podkradł lub skłusował,
I poprzez te przepytywanki
Szuka przyczyny do łajanki.
A gdy kolejne sprawozdanie
Zabrzmi za bardzo ulizanie,
Pan jest wyraźnie nieszczęśliwy,
Na następnego patrzy krzywo
I pewny jest, że ten po cichu
Brata się z chłopstwem przy kielichu.

A cały ład ten z dawna znany
Był na donosach zbudowany
I jeszcze na tym, że nawzajem
Ludzie się łacno podgryzają.
W tym dniu ni z tego ni [redacted] owego
«Pamdzieja» wzięto na pierwszego.
Zwinął się, biedak, jak pod knutem
I żegnał kumpli wzrokiem smutnym:
— Oj, czuję łaźnię, panie dzieju!
Już jestem łotrem i złodziejem!.. —
Bezradnie wzruszył ramionami
I pobiegł truchtem na egzamin:
— Okropna sprawa! Niech Bóg broni!.. —
Po chwili już się giął w ukłonie
I stał skruszony i oddany,
Na krzyż gotowy iść za pana
I z tej wierności, z tej miłości
W ofierze złożyć stare kości...
Co za haniebne poniżenie!
Gdzie godność twoja? Gdzie sumienie?
Jak można być łachmanem, wiechciem,
Jak można być człowiekiem nie chcieć,
W pokorne się zmieniwszy psisko?
Jak można tak się stoczyć nisko?!
A pan się z pychy wprost aż świeci:
Równego sobie nie ma w świecie!
On taki mocny, wszechpotężny,
Dostojny, dumny, niedosiężny

Jak jaki car na swej dziedzinie,
Co widać choćby po tej minie
Pogardy pełnej dla poddanych,
Choć padaj przed nim na kolana
Albo się rozpłaszcz jak ta szmata
Przed tym odętym autokratą.
Lecz «Pamdziej» stał, choć burzę wietrzył.
Ale dla pana — on — powietrze.
Naburmuszony, zwierzowaty
Siedzi i patrzy w asygnaty.
— No, jak tam, panie amatorze,
Sprawdzałeś stany w swym sektorze? —
Znając swą władzę nad pytanym,
Rakowski czuł przebiegłym nosem,
Że ma już na strażnika sposób
I wbił weń groźny wzrok brytana.
A biedny «Pamdziej» jął się biedzić,
Jak tu «Rakowi» odpowiedzieć?
Na jaki hak on chce go złowić?
Jaką pokutą skończy spowiedź?
«E tam, "Pamdziejku», wal że śmiało!
Da Bóg, że wyjdziesz z tego cało.»
Więc na odwagę wziął się z panem:
— A jakże! Wszystko posprawdzane.
To przecie dla mnie nie pierwszyzna.
— A ileś razy był tam, wyznaj?
— Pięć razy, panie, z pozawczora,
Zliczony każdy pień sektora!
— Gdzie Astachnowicz? Marcin! — Słucham! —
I Marcin pędzi na dwór duchem
I po minucie, jak chce władza,
Astachnowicza przyprowadza.
I ślamazara Astachnowicz,
Gajowy pański z Dawidowicz,
Maruda straszny, prawie głuchoń,
Co jedno wciąż nadstawiał ucho,
Popatrzył na gabinet skosem
I dwakroć głośno siąknął nosem
Na znak powagi i kultury.
— Czy tam u ciebie był ten dureń?
Tylko mi prawdę mów, Zydorze:
Jak dawnoś widział go w sektorze? —
I «Pamdziej» żegna się z nadzieją:
«Już ma cię w saku, dobrodzieju,
A niech to licho, panie dzieju!

Zaraz cię «Raczek» za łeb capnie,
Bo ten mu przecież głupstwo lapnie!
Ot, żeby stary nie był głuchy,
Można by «pięć» mu szepnąć w ucho...»
I «Pamdziej» w tejże chwili prawie
Pięć palców ścichapęk wystawia.
Zydor aż zaśmiał się, szczęśliwy:
— Pięć temu dni, jak był myśliwy —
Zahukał panu, rady z siebie,
Że przecie znalazł się w potrzebie...
«A niechże ciebie dunder świśnie,
Jakżeś mi pomógł niepomyślnie!
Ot stary dureń, kawałględy:
«Pięć dni!..» Pięć pypciów ci na język!»
— Łajdaku jeden! — Pan leśniczy
Już się podrywa, grozi, krzyczy,
Już gotów kopać, bić po twarzy:
— Ach psia krew twoja, kłamco! Łgarzu!
To tak mi służysz, ty nicponiu?
jak parszywego psa przegonię!
Precz mi sprzed oczu! Zdechnij ■ głodu!
Jutro ma nie być twego smrodu!
Nie będziesz już mi nigdy więcej
Za darmo jeść tu chleb książęcy,
Nierobie jeden, kundlu stary! —
Rzecz niepojęta! Nie do wiary,
Jak hadko pan «Pamdzieja» zrugał
Wiązanką przekleństw złą i długą...
Aż go rozdęło z tego krzyku.
A «Pamdziej», zbity z pantałyku,
Stoi zgarbiony jak przykuty,
Znosząc cierpliwie krzyż pokuty
I niewyraźnie coś bełkocze,
Nie śmiąc na pana podnieść oczu:
— Panoczku, proszę... Pan daruje... —
Pan go nie słyszy. Pan buszuje
Z twarzą nabrzmiałą, szałem zdjęty,
I rzuca o ziem dokumenty.
Bez chwili przerwy wciąż na nowo
Ciężkie jak błoto ciska słowa
Na stary siwy łeb «Pamdzieja»
I Bóg wie, kiedy podobrzeje,
Wyraźnie prąc do rękoczynów...
Tego już «Pamdziej» nie wytrzymał:
Najpierw, uchodząc od pobicia,

Cofał się tyłem w stronę wyjścia.
Nareszcie zebrał się na śmiałość,
Podskoczył do drzwi i dał drała
Na majdan. Biedny, poniżony,
Tu jął na pana ciskać gromy:
— Ach ty cholero, ty kościeju!
A toś mnie dopadł, panie dzieju! —
Wtem się obejrzał po majdanie,
Czy pan go czasem nie dogania!..
— Do tego Zydor, panie dzieju,
Widać już całkiem idiocieje:
«Pięć razy!» — pokazuję jemu,
A on, psiajucha: «Pięć dni temu!..»

XIII · MIODOBRANIE

Na razie dosyć o tych panach,
Dalibóg, temat to już zgrany.
Z daleka ich omijać lepiej.
Oni bezduszni są i ślepi.
Te nieustanne ich zabiegi,

By czasu nurt zawrócić wstecz,
Tak samo beznadziejna rzecz,
Jak i przegrodzić życia brzegi,
Które w procesie wiecznotrwałym
Tysiące lat ukształtowały.
Dla nich zamknięta księga losów,
Bo patrzą tylko swego nosa
I każdy swej korzyści szuka.
A preczże z nimi, do kaduka!
Czas już powrócić na Pareczcze:
Tam czysta woda i powietrze.

Pareczcze to zakątek hoży,
Pogody pełen i wesoły:
Tam w kwietnych łąkach brzęczą pszczoły,
Tam łęg jak niebo, las — jak morze,
A jagód ile! A porzeczki!
Tam miodem pachną łany hreczki,
Gdy wiosną biało się ukwieca...
Jak nie pomyśleć o pasiece,
Kiedy pożytku moc takowa!

Stryj Antoś wiosną ul kłodowy
Na wóz przy przeprowadzce włożył
I przywiózł tutaj dla rozmnoży.
I wnet się zaroiły pszczółki.
Nie zbrakło chętnych i do spółki:
Ten z pustym ulem, z groszem przyszedł,
Tamten przymilił się boryszem.
A spróbuj nie wziąć od człowieka,
To nie wiesz, bracie, co cię czeka:
Pasiekę przeklnie ci z zazdrości!
Nie lubią pszczółki ludzkiej złości...
Niebawem w trudnych sprawach pszczelich
Stryj Antoś znalazł się na czele
Miejscowych znawców. Lecz nauka,
Niełatwo przyszła, choć jej szukał
I pierwszy krok w tej nowej roli
Po dziś dzień wciąż go jeszcze boli!..

Letnim południem pełnym znoju
Lud pszczeli z ula się wyroił
I leciał hen, wysoko, gdzieżby,
Jak nie na czubek starej wierzby!
I któż się tam dostanie do nich?

Do dzieła zabrał się Antoni.
Chwycił podkurzacz, sito siewne
I na ten rój nastawał gniewnie:
«Że też je diabeł zagnał tam!
Trudno, spróbuję zdjąć was sam.»
Wszedł więc najsamprzód po drabinie,
A z niej na drzewo przelazł zwinnie,
Gdzie usadowił się w konarach,
Z rzeszota już pokrywę zdjął,
Rozchylił obrus, łyżkę jął
I właśnie zgarnąć rój się starał,
Jak pszczoła nad nim tuż brzęknęła,
A druga w ucho go ucięła!
Stryjo się zachwiał, z bólu jęknął,
Za gałąź się uchwycił ręką,
A to rzeszoto wypuszczone
Z hałasem spadło. Rozdrażnione
Porwały się w powietrze pszczoły,
Chórem śpiewając, jak anioły,
A żądląc, jak te diabły wściekłe.
«A niechaj was pochłonie piekło!»
Pomstował stryj, odrzuił sprzęty
I złaził migiem, strachem jęty,
Klnąc szpetnie całe pszczele plemię,
Aż runął jak ten snop na ziemię.
Poderwał się i chodu w nogi,
Od roju pszczół jak od pożogi
Opędza się, rękami macha,
Mknąc przez podwórze, gnany strachem,
Byle gdziekolwiek bądź pod strzechę!
Oj, było biedy, lecz i śmiechu!
Lecz stryj się wnet tak przysposobił,
Że z żądleń nic sobie nie robił
I wyrósł z niego bartnik chwat,
Chociaż nie taki, jak Kandrat...

Po święcie Spasa — Zbawiciela
Las się purpurą rozweselił,
Pozłotą całe lśnią osiny
I gną się kiście jarzębiny.
Już pszczoła mniej o miód się troszczy,
Bo i pożytki już uboższe;
Lecz ule nie opustoszały,
Gdyż młode roje w nich mężniały
I sporo miodu naznosiły.

Dlatego też i zaprosili
Pszczelarze kumów na śniadanie
Z okazji święta miodobrania.
Dzień wstał pogodny i wesoły.
Mężczyźni świtem się golili,
W cebrzykach głowy już umyli,
Bo lubi czystość miód i pszczoła.
Wąsy u mężczyzn podkręcone
I mydłem sprytnie usztywnione,
By okazale w górze stały.
I kamizele nowe wdzieli
Z okazji gości i niedzieli.
Cholewy w butach im błyszczały
Sadzą i woskiem glancowane,
Bo w święto chłop jak szlachcic — panem!
— Tylko obejrzyj się w lusterku:
Może zawiniesz się w sreberko,
Bo pewnie w swaty się szykujesz? —
Stryja Aleś tak podszczypuje.
— Patrzcie go, Łamuk zęby szczerzy!
Nos sobie utrzyj jak należy,
Bo sopel już ci gębę mija! —
Malcowi się odcina stryjo.
Aleś — Łamukiem przezywany —
Zrozumiał, tak obsztorcowany,
Że stryj nie bardzo dziś otwarty
Na urwisowskie jego żarty,
Lecz krzywdę zapomina prędko
I na Kostusia kiwa ręką,
Bo chce omówić z nim na dworze,
Kto pogna krówki na przedborze,
A kto w obejściu pozostanie
Podglądać w sadzie miodobranie.
— Wiesz, co ci powiem, mój braciszku?
Obaj je pędźmy na pastwisko,
Popaśmy je pod grubym wiązem.
Przez ranek dobrze podjeść zdążą
Aż zaokrąglą im się boki.
Wtedy na wygon nad potokiem
Pognamy już popodkarmiane,
A tam będziemy paść na zmianę.
Jak sobie tylko brzuch podwoić,
By miodu tego więcej wtroić? —
Tak chłopcy w zgodzie rozważali
I w las za rzekę spoglądali,

Czy jaki gość już tam nie jedzie
I kto tym pierwszym gościem będzie.
Chłopięcy drobiazg i dzierlatki
Kręciły się przy nogach matki
I coś tam niby pomagały,
Lecz głównie przecież zawadzały.
Cała ta dziatwa była wokół
Coraz wyraźniej podniecona,
Bo przecie tak niezwykły dzionek
Raz jeden tylko bywa w roku.

Dnia tego też i sama chata
Świeżością tchnęła zuchowatą:
Pomyte ławy, stół, podłoga,
A ściany przy ikonach w rogu
Zdobiły już gałązki klonu.
Ręcznik tam jaśniał też bielony.
Oblicza na ikonach świętych
Krepiną barwną obwiniętych,
Zwykle surowe — złagodniały,
Jakby tę troskę pochwalały.
Mężczyźni, ledwo pośniadali,
Na odpoczynek się udali:
W stodole zdrzemną się na sianie.
Wierzeje im na powitanie
W zawiasach wdzięcznie zaskrzypiały
I w głąb pachnącą zapraszały.
A czym pachniała — widać z progu:
Zboża obfitość, chwała Bogu,
I siana taka wielka była,
Że się w sąsiekach nie mieściło,
Aż nad klepiskiem nawisało,
Aż strzechę w niebo wypychało.
A z ćwieków z belki wystających
Cepy zwieszały się milczące.
Łopaty, grabie i widlice —
Wierne młocarzy pomocnice —
Stały oparte tuż o wrota,
Czekając jakby na robotę.
— Niezgorzej latoś obrodziło!
— Tak, dzięki Bogu, spojrzeć miło.
Ech, gdybyż to z własnego pola
Do własnych rąk, Michale, bracie!
I własny las przy własnej chacie...
Ot szczęsna by to była dola!

Powietrze jakie! Jaki Niemen!
Nic piękniejszego w świecie nie ma...
— Ech, gdyby człek był wziąć to władny,
Czyż innej szukałby posady? —
I myśl swą Michał przerwał na tym,
W snopy wpatrzywszy się brzuchate.
— Nic samo nam nie spadnie z nieba,
Tak, bracie mój, nam myśleć trzeba,
Jak tu, nad Niemnem tym ojczystym,
Własną nareszcie znaleźć przystań... —
I tak rozmową się zajęli,
Że wleźć na siano zapomnieli:
Każdy z nich z losem swym się wadzi,
Co żyć pozwala im z dnia na dzień,
Lecz ■ cudzej łaski i do czasu,
Bo niech wygonią z tego lasu —
Choć torbę bierz i idź po chatach...
Żyć się odechce. Koniec świata!
Jak zrobić, żeby być na wierzchu?
Gdzie siłę wziąć, co nie zna przeszkód,
Co stawia mocno cię na nogi
I już nie straszne żadne drogi
W ten świat szeroki i nieznany?
— Trzeba dwie rzeczy mieć, kochany:
Pierwsza — to rozum giętki, bystry,
Przewidujący, uczepisty,
Co ziemię zdobyć nam pomoże
I wrosnąć w nią, jak dąb w podłoże.
A drugie, bracie mój najdroższy,
To grosz mieć trzeba, dużo grosza —
Dokończył Michał głucho w basie.
Aleś z Kostusiem w owym czasie
Spod wiązu gości wyglądali
I zgadywanki wymyślali.
— No, zgadnij, bracie — Aleś pyta, —
Kto pierwszy do nas dziś zawita?
— Na pewno Jurka! — A to czemu?
— Bo nic tak nie smakuje jemu,
Jak świeży miodek. A tuż za nim
Jazep przywlecze się z Fabianem,
Tym, co w swej Karolinie mieszka.
Oj, pocznie się zabawa śmieszna,
Jak tam podpiją dobrze sobie
I wszystkim się wesoło zrobi.
Kandrat podeprze się pod boki

I w krąg po izbie ruszy w skoki,
Z żonką objąwszy się cudacznie,
A Wuchin swoje śpiewy zacznie:
«Pij gorzałkę, mój sąsiedzie!»
— Oj, popatrz, popatrz, kto tam jedzie? —
Aleś podskoczył jak wiewiórka
Spojrzał i brata łokciem szturcha:
— Toż Wuchin właśnie, bracie miły! —
I na wyprzódki z całej siły
Pędzą do bramy i do chaty.
— Tam Wuchin jedzie, Wuchin, tato!
— Ciszej, nieznośne chłopaczysko,
Nie śmiej powtarzać to przezwisko,
Bo pasa wezmę! — Ojciec srogo
Nastroszył brwi, lecz już od progu
W czystej odświętnej swej sukmanie
Śpieszy na gościa powitanie.
Właśnie Androcki, zwany Wuchin,
Jął wykonywać dziwne ruchy:
W tył się odchyla, lejce zbiera,
Jakby krewkiego cwał ogiera
Powstrzymać chciał, choć wołowaty
Wałach sam stanął u drzwi chaty,
Bo dawno nie ma już ochoty
Na cwał, galopy czy nawroty.
A tu już Zosia — Baryłeczka,
Cała promienna jak słoneczko,
Z trudem się z wozu karaskała
Prosto w objęcia do Michała,
Który aż jęknął pod ciężarem,
Jak ta ich kałamaszka stara.
— Prosza do chaty, kumo, prosza! —
Michał zauważył flaszkę w koszu:
Gościniec zacny, jak się patrzy!
Ruszyła gościa chodem kaczym,
A z chaty już jej na spotkanie
Wybiega gospodyni, Hania.
Już się kumoszki obejmują,
W policzki wzajem się całują,
Jak groch się słówka posypały,
Bo obie naraz zagadały.
Wtem Zosia pyta: — Gdzież Alona,
Chrześniaczka moja wytęskniona? —
Alonka zerka zza matuli,
Lecz Zosia zgarnia ją i tuli,

Gościńcem słodkim ją częstuje,
Po włosach głaszcze i całuje,
Zagląda tęsknie w oczka jasne,
Bo nie ma, biedna, dzieci własnych.
Aleś tymczasem w zamieszaniu
Przepatrzył dobrze kosz waćpani
I szepce Kostusiowi w ucho:
— Wiesz, tam gorzałka jest, siwucha,
I ser jak misa, i korowaj...
Gdyby nie ręki trach tatowej,
Najedlibyśmy się do woli!
Lecz trzeba czekać lepszej doli.
Jak tam przy stole zaucztują,
To nas też pewnie poczęstują! —
I radzi z siebie i weseli
Chłopcy na majdan wyfrunęli.

A wóz Wuchina wyprzężony.
Wałach do dębu za wygonem
W olchowych chaszczach uwiązany
Brodzi w otawie po kolana.
Później, za jakie pół godziny,
Jazep przyjechał z Karoliny.
Chłop to był zacny i bogaty,
Z ludźmi w obejściu delikatny,
Przez panów nawet poważany
Gospodarz dbały i staranny
Czy to za pługiem, czy za stołem.
Znali go w gminie wszyscy w koło;
I choć nie szlacheckiego rodu,
To za pan brat był z pańską modą
I za małżonkę miał ziemiankę,
Powabną, pełną cnót szlachciankę
Z twarzyczką piękną, z cienkim stanem.
Był na folwarku sobie panem
I z głową na nim gospodarzył.
Co tu się dziwić, że pszczelarze
Jak jeden mąż z gospodarzami
Witali tu go z honorami.

A tam Kandrat już konia ściągał:
— Ach, śmierć turecka ty! — urągał.
Ledwo Kandrata zobaczyli,
Wszyscy się w chacie ucieszyli:
— Jest bartnik nasz! Tam wiąże konia!
Zaraz nam kota tu pogoni,

Gdy «śmierć turecka» zacznie hukać,
Wesoło będzie do rozpuku! —
Bo lubił żarty i kawały
Kandrat, a i do pszczół był śmiały
(Pszczelarstwo w rękach mu się pali —
Tak wszyscy wokół uważali.)
Przyjechał z matką, już wiekową,
O której mawiał, że jest «sowa».
Sam był wysoki, tyczkowaty,
Budził ciekawość i sympatię.
Z każdym serdecznie się przywitał,
O zdrowie, o rodzinę pytał.
Tymczasem Palczycha Dorota
Także przyniosła w swych klamotach
Coś do zjedzenia i wypicia,
Jak każe białoruski zwyczaj.

Gdy goście już się zgromadzili,
Antoś z Kandratem wyruszyli,
Wziąwszy koryto i kurodym:
— Niech sprzyja święty nam Nikodem!.. —
Po chwili słychać było w sadzie:
— Gdzie pchasz się głupi ty owadzie! —
Kandrat tak z pszczołą swarkę wszczyna,
Bo mu wplątała się w czuprynę.
Pojmawszy — cisnął ją w pokrzywy
I dłużnię wolno z pnia dobywa.
— Ach wy hultajki! Plastry gołe!
Wy przecie już dorosłe pszczoły!..
Weź no, Antoni, podkurz dymem!
O, jest co nieco. Zaraz wyjmę. —
Kandrat podcina plastry z miodem,
Stękając, krekcąc, potem zlany,
A pszczoły z dymu jak pijane
We włosy włażą mu i w brodę.
— Latały biedne, i zbierały,
A my kradniemy plon ich cały. —
Choć im Kandrat wspoczuje szczerze,
To z wszystkich uli miód podbierze
I jak by nie protestowały,
Kopańkę nim wypełni całą.
A pszczółki huczą i szaleją,
Jakby straciły już nadzieję,
Że coś im w ulach pozostanie,
Bo wszystko ludzie zjedzą za nie.

Weszli z kopańką wnet do chaty.
Zadanie teraz przed Kandratem
Rozdzielić miód między kumami,
Które już tłoczą się z dzbanami,
Z humorem, śmiechem, krotochwilą...
I to są te radosne chwile!

Tymczasem stół uszykowano
I gości siadać zapraszano.
Siadają, ale nie od razu,
Nikt zwłaszcza nie śmie pod obrazy:
Tak każe dobre wychowanie.
Lecz stąd też spore zamieszanie,
Gdy ten i ów się wymawiają.
— Jazepie, siadaj! — Niech siadają
Inni, a ja tu z brzega będę.
— Ot dziwak, siądźże! — Dobrze, siędę.
— Pan Fabian! No i ty, Kandracie,
Siadajcie! Siadaj, Jurka, bracie!
No, prosza! — Wreszcie usadzono
Chłopów. Niewiasty zaś proszono
Na ławach rozsiąść się. Antoni
Kolejno flaszki bierze w dłonie
I sprytnie je odkorkowuje,
Aż wszyscy szczerze się dziwują.

I już na stole w okamgnieniu
Butle z gorzałką jak marzenie,
Paradnie równym rządkiem stają,
A wszyscy ku nim spoglądają.
I moc zakąsek z łaski Bożej:
Kiełbasy, boczki, szynka hoża
I ser białuśki oko kusi —
Wszystkie przysmaki Białorusi.

Ech, Janka miły mój, Kupało!
Jedna nas ziemia hodowała.
Czemuż nie razem nam sądzone
Zasiąść przy stole zastawionym,
Żeby chłopskiego szum bankietu
Ucieszył obu nas poetów?

Michał nalewa okowitę.
— Do kogo przepić mam? — zapytał,
Na gości spoglądając bacznie.
— Od końca, od Jachima zacznij.

— Hejże, Jachimie, mój sąsiedzie!
Niech się nam obu dobrze wiedzie.
Daj Boże przyszły rok pogodny,
By był nam jeszcze bardziej miodny,
By nam się dobrze wypijało
I żeby ciągle nam się chciało
Z radości stanąć choć na głowie!
No, zdrowie gości! — Twoje zdrowie! —
Wszyscy wzajemnie mu życzyli,
Gdy zgrabnie czarkę swą wychylił
Michał i wąs otarłszy szparko
Napełnił Jachimowi czarkę,
By dalej z rąk do rąk ruszyła.
Wnet się i w głowach zakręciło,
Tu i tam buchnął śmiech wesoły
Aż wreszcie goście wokół stołu
Rumiani i rozochoceni
Raźno się wzięli do jedzenia,
Do tych zakąsek, co w naczyniach
Na stół wnosiła gospodyni
Z taką pogodą i radością,
Że udzieliła się i gościom.
— No jedzcież, prosza! — zachęcała,
Tu ser, tam szynkę podsuwała.
— Tu kumpie, boczek, tam kiełbaska,
Prosza nakładać, kiedy łaska!
Pieroga, kumo, pokosztujcie
I masła bierzcie, nie żałujcie!

I ta butelka wnet rozpita,
Więc już następna na stół wita
I gwar wybucha zadziwienia
Na to cudowne rozmnożenie.
Wesołe są też i kobiety,
Chłopom swym kroku dotrzymują,
Ale osobno się częstują,
Wsłuchane w babskie swe sekrety.
Kobiety jednak miast gorzały
Wódkę słodzoną popijały.
Rade też chłopy podglądają,
Jak się niewiasty zabawiają
I jakie tam wesołe swarki,
Gdy wymawiają się od czarki.
— No prosza, pani Józafowa!
— Nie, kumko-lubko, daję słowo,
Ja już pijana, bój się Boga!

— Ten jeden jeszcze, kumko droga! —
I kumka wreszcie czarkę bierze,
Trzykrotnie ją do warg przymierza,
Udaje picie, zwodząc Hankę,
I bierze flaszkę z przepalanką.
— O, nie dam, kumo, nie, Anielko!
Wypij, dopiero weź butelkę!
(Bo zwyczaj z dawien dawna żyje,
Że ten nalewa, kto wypije.)
— No, wypij, wypij już, kochana!
— Hanulko droga, będę pjana,
Jazep mój łysy tam filuje! —
Lecz wreszcie kuma już pasuje,
Całuje Hankę, kończy swarkę
I do dna sączy całą czarkę.
Gdy już kobiety w czubach mają,
Przyśpiewkę kpiarską poczynają,
Dworując jawnie z nieżonatych
Antosia, Jaśki i Kandrata.

«Siedzi w chacie jak zakała,
Coś tam bąknie czasem;
Żeniłbyś się, czasu mało,
Starość już za pasem.
Postarzejesz, posiwiejesz,
Dziewki się zrękują,
Łóżka żadnej nie zagrzejesz,
Psami cię poszczują!
Wylizywać będziesz misy
U kuma po zupie.
Żeń się, żeń, Kandracie łysy
I wy, lenie głupie!»

— To jest śpiewanie? Jedno wycie!
Wszystkich i tak nie pożenicie,
Nieszczęsne wy tureckie swatki!
A wara wam od mojej chatki! —
Kandrat udaje, że się gniewa,
A Jaśka, jego brat, już śpiewa:

«Jestem sam, ścieżki mam
Przedeptane wszędzie,
A jak tylko się ożenię,
Każda mnie przepędzi.
Jestem sam, Kozak-pan,

Na czorta mi żonka,
Nie chcę ja być uwiązany,
Jak koń do postronka!
Chłopa wpierw stworzył Bóg,
Pomylił się potem:
Do dziś Adam przez tę Ewę
Same ma kłopoty.»

— Dobrze im tak! Ot, chłopy-zuchy!
Aż skonfuziły się dziewuchy!
— Wypijmy, kumie! Wódka krzepi!
Jachimie, do Józefa przepij!
— Dość już, Michale, dziś tej wódy.
— Pij, kiedy dają! Ot, maruda! —
Jachim zarzeka się i boży,
Że już se podpił, że nie może,
Ale mężczyźni z dawna znają
Te jego fochy. Namawiają
Jachima do następnej szklanki,
A on te swe przekomarzanki
Za każdym razem znów odgrywa.
Taka zabawa nieszkodliwa,
Bo w końcu równo z nimi pije
I tylko się przed żonką kryje.
Lecz oto po kolejnej czarce
Podnosi ręce, ścisza harce
I w stronę kum, z przytupem krewkim,
Przymierza się do nowej śpiewki:

«Oj, od łąk leci bąk,
A od chaty muszka.
Pochyl, kumo, główkę swą,
Szepnę coś do uszka.»

Lecz już do niego sunie Hania
I przyśpiewuje w takt klaskania:

«Oj, zagrajcież mi, muzyki,
Żebym poskakała.
Kupił ojciec mi trzewiki,
Żebym podeptała!»

Chłopy przyjmują to wyzwanie
Ale nadzieja ich w Fabianie,

Co przez przyjaciół wypychany
Z przyśpiewką chwacką ruszył w tany:

«Popatrz no się, Hapka,
Jak się trzęsie czapka!»

Lecz to nie czapka, tylko włosy
Rozwiały się, jak w wietrze kłosy
I cały tańczy, jak bez kości,
I w tan porywa resztę gości.
Jan Palczyk grzebień chwyta w rękę,
Przyłożył doń bibułkę cienką
I grać tak skocznie na nim zaczął,
Że same nogi wszystkim skaczą.

«Bez muzyki i bez dudy
Tańczy burek koło budy.
Grajże, dudko mi, graj!
Na dwóch nogach tańczyć daj!»

Gospodarz z kumą swą Anielką,
Zatknąwszy dłoń za kamizelkę
I z łokciem fasoniasto zgiętym
Zadawał szyku walcem krętym.
Tak samo Józef z Karoliny,
Chłop co się zowie, tancerz zwinny
Hankę za talię obejmował
I aż się spocił, tak walcował!
Androcki przestał już się drożyć:
Biedny, już z miejsca wstać nie może.
Jeden go Jurka nie odchodzi
I słucha, jak Jachim zawodzi:

«Pij gorzałkę, mój sąsiedzie,
Ja nie mogę.
Koń do chaty cię zawiezie,
Koń zna drogę.»

— Tańcować chcę! Kto dla mnie zagra? —
To Palczyk Jan się zerwał z nagła
I odpowiedzi nie czekając
Skoczył jak ryś, nie przymierzając
W środek tańczących par gromady
I ciął hołubce, i w przysiady

Puścił się tak, że koniec świata!
Wszystkich tancerzy z drogi zmiatał.

«Tam-tam! Tara-ram!
Tam-ta-cita, cita-tam!
Tańczy chata, tańczy piec
I ty też nie żałuj plec!
Oj, wynajmę dudarzyka,
Muzykanta-komarzyka.
Graj, komarku, mi graj,
A ty, mucho, wycinaj!
Tnij, ślepaku w skrzypki fest,
Na basetli zagra giez!
Trzmiel na bębnie tram-taram,
Szerszeń śpiewać będzie nam!
Ja chcę skakać, chcę tańcować,
Wszystkich was na tany zwołać.
Hulaj dusza! Dobra nasza!
Strzeż się Jana jak Tamasza!
Bo Jan hula jak te pany,
Kiedy dobrze jest pijany.
Wtedy wesół jest i rad,
Nawet diabeł mu jak brat!
Tam-tam! Tara-ram
Tam-ta-cita, cita-tam!
Łysy diabeł gna od błota
Dokuczyła mu samota.
Spotkał babę napaloną,
Ożenił się i utonął.
A nie bądźże, czarcie, słaby,
Nie daj nabrać się na baby.
Baba długie ma warkocze,
Kogo zechce, zauroczy.
Ma Jazepa, ma Michała,
A mnie jeszcze nie dostała!
I nie będę jej pajacem,
Chyba że swój rozum stracę.
Nie czekajcie na mnie, dziewy!
Nie nabiorę się na plewy!
Tram-tam, tram-taram!
Tram-ta-cita, cita-tam!»

Tu wszyscy z miejsc już powstawali,
Klaskali i podśpiewywali:

— A bodaj skisł! Ot, ma chłop zdrowie! —
A Palczyk tak się już znarowił
I jął przebierać tak nogami,
Jakby go diabeł dźgał widłami.
Tańczył w nim stan, ramiona, plecy
I wszystkich tańcem swym podniecał...
Tymczasem szło ku wieczorowi.
— Pora nam zbierać się, panowie!
— Posiedźcie jeszcze, poczekajcie,
Wypijcie, zjedzcie, zaśpiewajcie...

«Oj wieczerzać pora, a tatko za domem.
Czy może zabłądził na trakt nieznajomy?
Czy sam drogę zmylił, czy koń się przesilił?
Czy sam jeden w lesie znalazł się w złej chwili?
Konik nasz do domu sam wrócić wydoli,
Chyba że gospodarz nie da mu tej woli.
Oj, któż tam na drodze konika pogania,
Konika pogania, dzwoneczkiem podzwania?
To sąsiad nadjeżdża z gościńca na skróty,
Córce boty wiezie, a synowi buty.
A tatki wciąż nie ma, gdzieś pewno zabawił,
O dziatki swe nie dba, rodzinę zostawił.
Już i spać by pora, a tatko za domem,
A trakt przecie bity, tak dobrze znajomy.
Już i północ bije, a wciąż nie ma taty...
Oj pora nam, goście, oj pora do chaty!»

I jakiś żal niejasnej straty
Ta smutna śpiewka w serca sączy.
Cóż, wszystko kiedyś tam się kończy,
I ty, wrześniowe miodobranie
Kończysz się śpiewką o rozstaniu!..
Goście powoli wychodzili,
Życzenia sobie już złożyli
I z wszystkich stron na pożegnanie
Słychać cmoknięcia całowania.
— Tylko nas złem nie wspominajcie,
A jak co nie tak, wybaczajcie!

XIV · DAREKTAR

Odejściem lata, pór przemianą
Dusza poety zatroskana...
To strun drgających zamieranie,
Ten smutny obraz pożegnania,
Natchnionej pieśni żal serdeczny,

Życia i śmierci symbol wieczny!
Dziwnej i smętnej czas przygody,
Gdy niespokojnej duch przyrody
W jedno się łączy z duszą twoją
W kojącym ładzie i spokoju!
Uciszasz się, jak cichną dale:
Oto na jednej wspólnej fali
I w jednej chwili przeznaczenia
Życia strumyki i strumienie
Złączyły się, uspokoiły,
Aż niebu lice rozjaśniły.
Przez nieboskłonu odmęt siny,
Odziane w białe runo cudnie,
Na pozłocisty próg południa
Wstępuje słońce jak bogini
I miota swych promieni strzały,
Jak gdyby świat odurzyć chciało.
Pod łaskawością tego lśnienia,
W dobrotliwości tych promieni
Wszystko ucisza się: to niebo,
To pole, które dało chleba,
Te w dali młode oziminy...
Na białych nitkach pajęczyny
Pajączki jesień rozwieszają
I las czerwienią przetykają:
Tu i tam listek purpurowy,
Niczym czółenko w sieć osnowy,
W gęstwinę wplata nić czerwoną
I już korony dębów płoną
I pośród drzew w zielonym lesie
Brodzi w kolorach świekra-jesień.
Wtem wiatr się zerwie, zwarzy trawy
I kres pieszczoty, kres zabawy!
To nie młodziutkich poszum kłosów,
Nie chabrów śmiech, spryskanych rosą
W gąszczu wiosennej bujnej niwy,
Ani skowronka śpiew szczęśliwy;
To nie radosny maj w rozkwicie,
To pożegnanie słonka, życia,
Które dla zbóż, dla ziół skończone,
A w drzewach — uśnie zamrożone.
Już odlatują w kraj daleki
Za żurawiami dzikie gęsi.
— Bywajcie! Niechaj wam się szczęści!

Powróćcie znów nad brzeg tej rzeki!
Wiosną was znowu tu czekamy!
Dla was tu wciąż otwarte bramy!

Raz Michał zaczął: — No, jak będzie?
Ludzie już dzieci uczą wszędzie,
Czas też i naszym szkołę zacząć,
Tylko do miasta nie ma za co:
Tam mus wynająć im kwatery,
Wikt im dowozić... — jak z papieru
Jął wyczytywać rozchód, straty,
I skończył na tym , że do chaty
Wziąć darektora wyjdzie taniej
Niż chłopców w mieście utrzymanie.
— Wziąć choćby Jaśkę Bazylowa,
Dać mu trzy ruble i gotowe!
Chłopaczek chętny do nauki
Jak i do sierpa, bez przynuki
I z książki czyta bez fatygi.
Tylko czy chłopcy będą słuchać
Koleżki swego, czy poniuchać
Pod nos mu nie podsuną figi? —
Rozważał Antoś. — A, psiajucha!
Niech który tylko nie posłucha! —
Wybuchnął Michał. — A to co?!
Jak mu przysolę batów sto,
Jak łupnia dam, to popamięta! —
I wskazał pasek klamrą spięty.
Władzia, co świadkiem był rozmowy,
Swoje się ważył wstawić słowo:
— Jażem zapomniał już w rozumie
Sto razy więcej, jak on umie.
— A jakże! Mądryś! Wszystko możesz,
Tylko że pięć i sześć nie złożysz.
Durnyś w rachunkach i zadaniach! —
Michał synowi tak przygania. —
I masz mi uczyć się bez duru,
A nie, to wygarbuję skórę!
Wszyscy to wiedzieć macie sami! —
Zakończył ojciec rzecz z synami,
Znacząco potrząsając pasem
I groźnie patrząc. A tymczasem,
Nim jeszcze się darektar zjawił,
Władzia już twardo sprawę stawiał
Do braci: przysiągł w głębi duszy,

Że nie da targać się za uszy
I prędzej Jaśkę dunder świśnie,
Niż on mu w rękę książkę wciśnie!

A dwa tygodnie po Pokrowach
Przywieźli Jaśkę w łapciach nowych;
Na plecach niósł zaś z dawnych czasów
Noszone buty bez obcasów —
Po bracie «Kiksie» miał ten spadek,
Który na wszelki wziął wypadek.
— Oto darektor wasz jest, dzieci! —
Na Jaśkę Michał pokazuje. —
Sadzaj do książek ich, niech kują.
Ojcowy pieniądz to nie śmiecie.
Uczyć się macie, nie bumblować!
A ty się nie waż im folgować! —
I ojciec te ostatnie słowa
Do darektora wprost skierował. —
A który ciebie nie posłucha,
Staw na kolana go za ucho.
A na lenistwo i narowy
Mam sposób pewny: pas ojcowy! —
Chłopcy się trochę wystrachali
I darektora oglądali:
Drobniutki był, niskiego wzrostu,
W odzieniu swoim biednym, prostym,
W porciętach zgrzebnych i koszuli
Stał, jakby się sam w siebie skulił,
Mizerny taki i milkliwy,
W sukiennym kaftaniku siwym.
Nareszcie jednak oprzytomniał,
Jak gdyby, gdzie on jest, przypomniał,
Bo wszyscy tu znajomi jego,
On kiedyś Władzia był kolegą,
Lecz teraz czasy przyszły inne
I trzeba już z poważną miną
Ze swymi koleżkami gadać,
Za ich naukę odpowiadać.
Zeszłego roku skończył szkółkę,
To jakby już na pierwszą półkę
Wiejskiej się wdrapał uczoności,
Chociaż połowę tych mądrości
Zdążył pogubić za krowami
Między zagrodą i polami.
Także uczniowie rozważali,

Jak z darektorem być im dalej:
Czy z nim normalnie kolegować,
Czy darektorstwo uszanować.
Władzik dał raptem we drzwi nura
(Taką już chłopak miał naturę),
Wolał się zająć gospodarką
Niż dukać nad uczoną księgą,
Bo mu nauka szła nietęgo
I czuł jej jarzmo na swym karku.

Aleś się aż za komin schował
I stamtąd Jaśkę obserwował.
Musiał w cichości kątka swego
Wymyślić bardzo coś śmiesznego,
Bo ledwie głośny śmiech hamował.
Jaśka rozejrzał się raz jeszcze,
Zdjął czapkę, kaftan, popowieszał
I jeszcze się drobniejszy zrobił.
Lecz raptem uświadomił sobie
W jakim się dzikim kącie znalazł:
Zabitą głuszą, straszną dalą
Samotna zdała mu się chata
W tym lesie starym i brodatym,
Gdzie same bagna, trzęsawiska,
Nad nimi błędny ogień błyska,
A w gęstwie mrocznej nań czyhają
Zgłodniałe wilki całą zgrają
Albo i same wilkołaki...
I strach go zdjął okropny taki,
Że on w tej dziczy tu zmarnieje
I w duchu żegnał się z nadzieją,
Że wyjdzie cało z tej przygody.
Jak on żałował swojej zgody,
Gdy na robotę go godzili
I borysz z rodzicami pili.
On sam też wypił, co tu kryć,
Więc mus z tym teraz jakoś żyć
I chociaż znalazł się w niewoli,
Trzeba się swojej trzymać roli,
Bo przecież honor można stracić!...
— Kostusiu, lubisz czytać, bracie? —
Kolegę Janka zapytuje,
Lody przełamać tym próbuje.
— Tak, ale nie za bardzo umiem:
Na dobre się zaprzyjaźnili,

Składania sylab nie rozumiem.
— E, z tym akurat mała bieda,
Choć się bez sylab czytać nie da.
Grunt to litery dobrze poznać,
A tam i sylbizować można,
Same się te sylaby złożą,
Niewielki tu potrzebny rozum.
A jak Aleś? — Aleś się uczył
I nawet pisać się wyuczył —
Rzekł Kostuś za swojego brata.
A brat im obu z pieca na to:
— Wy się nie śmiejcie sobie ze mnie.
Pewno że pisać jest przyjemnie.
Byłem niezgorzej wyuczony,
Lecz dzisiaj stawiam już kulfony.
— Wyuczył ciebie sam Łapata! —
Kostuś powiedział znów za brata. —
Pół roku przecie byłeś w szkole,
Pisałeś: «As» i «Kot» i «Ola»
I «Stary las» i «Konik wrony»...
Ten nasz Aleś już był uczony!
— Tak, piszę słowa poniektóre,
Ale jak kura ta pazurem,
Pies, gdy zobaczy, to zawarczy.
I taki ze mnie jest pisarczyk. —
A że to poszło o naukę,
Aleś za belką chwilę szukał,
Aż dobył kajet podniszczony:
— Masz, pooglądaj te kulfony,
Które ja tutaj nabazgrałem.
Ot i pisanie moje całe:
To «Osa», «Ola», «Kot» i «Konik».
A to napisał stryj Antoni.
Patrz, jakie równe te litery
A cyfry jakie, a numery!
Stryjowi było to potrzebne
Jak nasza klaczka była źrebna.
— Bo to są daty: w jakim czasie
Ta wasza klacz ożrebić ma się —
Wyjaśnił Jaśka. Tak gadali
I stary kajet oglądali
Od pierwszej do ostatniej kartki
Trzej chłopcy bez najmniejszej swarki
I można rzec, że od tej chwili

Przypadli wprost do gustu sobie.
Darektar się rozmowny zrobił
I tak rozgadał się, że wkrótce
Mówili już nie o nauce,
Lecz o zagrodzie koło chaty
I o tym, czym ten kąt bogaty
I czym te lasy wokół słyną.
Chłopcy chwalili się zwierzyną,
A głównie królem zwierząt łosiem
I jego sławę jęli głosić
Przed darektorem dwaj uczniowie:
Gdy dobrze przyjrzeć się bykowi,
Zwłaszcza od tyłu, od ogona,
Wygląda chudy, zabiedzony,
Lecz kark ma gruby i łeb na nim
Z ogromniastymi rosochami!
Po łosiu opisali wilka,
A dalej już gatunków kilka:
Odyniec-dzik – zwierzyna czarna,
Tuż za nim borsuk, daniel, sarna,
Na koniec zając, tchórz, lisice,
Wiewiórki, norki i łasice.

Darektar słuchał w zachwyceniu,
Dziwiąc się różnym wydarzeniom:
Na kuny, tchórza polowaniu,
Jak borsuk złapał się w kapkanie,
O charakterach różnych zwierząt,
O wilkach, gdy je ruszyć z leża;
Nie słyszał o tym Jaś, jak żył,
Choć cztery lata w szkole był.
Dopieroż jednak miał gościniec,
Jak opisali mu zwierzyniec.

Chłopaki mu opowiedzieli
O wielkiej grodzi dla danieli.
Choć pańska była to zabawa,
Sam ten zwierzyniec był ciekawy:
Wysokie z bierwion ogrodzenie
I szczelne niczym mur z kamienia,
By wilk danieli nie mógł dopaść,
Ni górą wleźć, nie się podkopać.
Skrzydłem sięgała gródź do drogi
I zagarniała te rozłogi,
Ten łęg i las aż za strumieniem,

Gdzie było jagód zatrzęsienie,
Poziomki się garściami rwało.
W chojniku gęstym stoi szałas
Jak chata wielki, z łap jedliny.
Taka ostoja dla zwierzyny.
Lat temu jeszcze tak niewiele
Były tam chmary łań danieli.
Lecz poginęły, wyzdychały,
Teraz tam tylko pozostało
Parę ostatnich saren może
I jeden daniel-byk z porożem.
O tym ostatnim już danielu
Zdarzenie dziwne przypomnieli.
Darektor zaś w te wszystkie dziwa
Z zapartym tchem się wciąż wsłuchiwał.

W zwierzyńcu do daniela na noc
Na popas konia zamykano.
Zwierzęta się zaprzyjaźniły,
Bawiły się, ślad w ślad chodziły,
Razem spędzały noc w spokoju,
A świtem szły do wodopoju.
I nic a nic nie wskazywało
By tam coś złego stać się miało.
Pewnego razu o świtaniu,
Kiedy w zabawie się goniły,
Niespodziewanie z całej siły
Daniel wałacha buch rogami
I tak nieszczęśnie, że psiajucha
Trzy dziury przebił w końskim brzuchu!

Tak chłopcy snują opowieści,
A w każdej się coś z życia mieści.
I tak toczyła się rozmowa.
Darektar z rzadka wtrącał słowo,
Pytał najczęściej, co do czego,
A oni jeden przez drugiego
Cudy-niewidy wymyślali
I w przerażenie go wpędzali,
Aż mu kolana dygotały,
Aż zęby w strachu podzwaniały,
A po kolacji za nic w świecie
Sam na podwórko nie poleciał,
Tylko przed snem, gdy był w potrzebie,
Musiał się Jaśka przypochlebiać

Chłopakom, żeby ciemną porą
Wyszli z nim razem za oborę
I poczekali tam łaskawie,
Aż pan darektar sprawę sprawi.
Wnet się na piecu układali
I Jaśkę między siebie brali.
Kładł się cichutko, jak ta trusia,
Rad, że od skraju spać nie musiał.
A tak koleżkom się tłumaczył:
– Na skraju leżąc, jak się patrzy,
Pościągam kołdrę i posłanie
I męka będzie wam, nie spanie!

XV · «KATECHIZM»

Minęła noc i dzionek nowy
Wypędza z chaty mrok zimowy.
Przez okna w każdy kąt zaziera,
Nawet zapiecek się przeciera.
Na palenisku drwa już płoną

Pogwarkę tocząc rozognioną
W potrzaskiwaniu i strzelaniu,
Niczym na pańskim polowaniu.
Pomyte dzieci się zbierają
I z darektorem swym stawają
W pobożny rząd przed ikonami.
— Pokornie proście i ze łzami,
By Bóg zdolności i ochoty
Do nowej przydał wam roboty,
Pojętność krzepił w was i pamięć,
Żebyście chcieli czerpać sami
Mądrości, które z książek płyną —
Przemówił ciepło do swych synów
Michał, a oni, tak jak stali
Przed ikonami poklękali,
Nabożnie ▪ serca się modlili
I korne im pokłony bili.
— A po śniadaniu bez prynuki
Bierzcie się raźno do nauki
Pilnujcie między sobą ładu,
Byście do ksiąg jak do oładek
Ochotnie garnąć się zaczęli. —
Chłopcy słuchali i milczeli
Do końca tej tatowej mowy,
Pokornie pochyliwszy głowy.
— A ty, darektar, bierz się śmiało
Za tych źrebaków rozbrykanych
I ucz mądrości tych pisanych,
Żeby aż w głowach im kipiało.
A którzy lekcji nie umieją
Albo się raptem rozszaleją
I jeden z drugim zaczną sprzeczkę,
Staw na kolana ich, na hreczkę! —
«Masz tobie — jeżą się chłopaki. —
Czy nasz darektar, cichy taki,
Będzie swe rządy batem sprawiać
I nas tu na kolana stawiać?!
Dobra! Zobaczym, pomiarkujem,
Lecz drwiny z nas nie podarujem!
Popróbuj tylko tknąć którego!
Ciekawe, jak ty tam, lebiego,
Wyjdziesz po nocy za potrzebą,
Gdy huczy wiatr i czarne niebo:
Starczy, że kot zeskoczy z dachu!
Będziesz miał pełne portki strachu!»

Ale nauka przebiegała
Mniej groźnie, jak im się zdawało.
Darektar dobry był przyjaciel,
Czasami lepszy i od braci:
Dość było słuchać, nie błaznować
Dać mu do łapci rzemyk nowy
Albo podeszwy wypleść do nich,
By do przyjaźni go nakłonić.
I choćbyś mylił minus z plusem,
Ujdziesz u niego za prymusa.
Po prawdzie tylko jeden Władzia
Nie bardzo z charakterem ładził:
Nie miał do zadań przekonania,
Jak go darektar nie zaganiał,
Jak mu rachunków nie tłumaczył —
Wszystko przekręcał, przeinaczał
Albo się z Jaśka wprost nabijał.
Wciąż z Władziem była kołomyja.
W końcu darektar ustępował
I innym chłopcem się zajmował.
Nie zawsze bywał też wesoły
Rezultat tej domowej szkoły.
Bywały chwile nieprzyjemne.
Rzecz w tym, że ojciec był piśmienny
I raz przyłapał był Alesia,
Że w «Katechizmie», niczym w lesie,
Niepewnie bardzo chłopiec błąkał
I na pytania głupstwa bąkał.
Zaczynał od Adama z Ewą,
Lecz Kain, choć go bardzo gniewał,
Nijak nie trzymał się pamięci
I z braćmi zawsze coś pokręci:
Dwa słowa o tym zbójcy powie,
Bąknie o Kablu... i po mowie,
A dalej, choć ty płacz, ni w ząb.
— Ot bawół! Kapuściany głąb!
Ot durny! — bracia pokpiwają,
Zabawę jego kosztem mają.
A on, natura dość wrażliwa,
Boleśnie drwiny te przeżywał
I rozzłoszczony, zapłakany,
Na piecu snuł rozpaczne plany,
Jak z tej niedoli się wybawić,
Jak z «Katechizmem» się rozprawić.
«Podpalić by go raz i kwita.

Byle by tylko szyto-kryto!..»
Po wielu planach i wahaniach
Aleś nasz nabrał przekonania,
Że jak on książkę tę załatwi,
To i nauka pójdzie łatwiej.
Więc pewnej nocy z pieca schodzi
I cicho skrada się jak złodziej,
Przewraca skrzynkę w kąt pod stołem,
Wyrzuca książki i pospołu
«Katechizm» swój, to jest «Naczatki»,
Drze w drobne strzępy do okładki...
«Masz teraz Ewo! Masz, Adamie!
Zapłaczcie się gorzkimi łzami,
Jak przez was dotąd ja płakałem!»
I cisnął strzępy w głąb pod ławę,
Że niby koty tam szalały,
Tak, że aż książki poszarpały,
A za myszami tak goniły,
Że nawet skrzynkę wywróciły...
Matula pierwsza o świtaniu
Resztki ciepłego snu odgania,
Bo wstawać czas, choć nie ochota:
Dokoła czeka huk roboty.
Po chwili jest już cała w ruchu:
Na palenisku w drewka dmucha,
Rozpala piec, sagany wstawia
Z prząśniczką przysiąść chce na ławie,
Bo później, gdy rodzinka wstanie,
Sam tylko pośpiech i bieganie.

Stryjo tak samo jest na nogach.
Spoziera w okno: — Olaboga!
Toż to już dnieje! — Buty wdziewa,
Na gumno biegnie. — Bo, cholewa,
Jeśli się z młócką nie pośpieszy,
To myszy zeżrą plon do reszty! —
Aleś też nie śpi, przyczajony:
Nie wie, co dzisiaj mu sądzone
Za jego sąd nad «Naczatkami»,
Nad «Katechizmem» z obrazkami,
Z przykazań dziesięciorgiem świętych...
I dusza mu ucieka w pięty.
A właśnie stryjo w pełnym biegu
Zajrzał pod ławę, szukał czegoś.
Nagle z wrażenia aż przykuca:

— A któż tak książki porozrzucał?! —
Aleś udaje, że nie słyszy,
Chociaż ze strachu ledwie dyszy
I serce mu jak młotem wali.
Lecz czeka, co to będzie dalej.
— Ludzie! A co to za cholera?
Kto tak tę książkę sponiewierał,
«Naczatki» podarł bez sumienia?! —
Stryj już zaczyna dochodzenie
Na miejscu zbrodni tej pod ławą.
Matka kądziołkę też przerwała,
Idzie, spogląda na to licho:
— Koty na pewno... — mówi cicho. —
Ganiają w nocy za myszami. —
O, jak Aleś jest wdzięczny mamie,
Że kryje skutek jego psoty
Zwalając ciężki grzech na koty!
I ojciec też wciągnięty w sprawę
Nisko pochyla się przed ławą.
«Oj, żeby tylko srogi tato
Jak mama nasza spojrzał na to!»
Aleś pod kołdrą pragnie w duchu,
Choć strach już czuje nawet w brzuchu.

Wszyscy przy książkach się zebrali
I głośno sprawę roztrząsali.
Zwłaszcza «Katechizm» podziwiano
Przez «koty» w strzępy poszarpany.
Już się Aleś na piecu cieszy,
Chociaż ku ławie się nie śpieszy,
Żeby tam głupot nie nasadzić,
Starszych na ślad nie naprowadzić...
«Nie, muszę z pieca zejść koniecznie,
Bo leżeć tam jest niebezpiecznie!»
Schodzi, spogląda na «Naczatki»,
Choć strach go kole pod łopatki,
I raptem załamuje dłonie
I w płacz! I cały we łzach tonie:
«Ach wy kocury obrzydliwe!»
I w gniewie szczerym i prawdziwym
Łapie nieszczęsne te kociska
Za kark i za drzwi z chaty ciska,
Jakby mu były te «Naczatki»
Droższe od ojca i od matki.
— A dobrze temu Kainowi!

Niech w końcu za swój grzech odpowie,
Niech więcej braci nie zabija! —
Antoś «Naczatków» wstęp rozwija
Puszczając oko do Alesia:
— Nie ma już Sema ani Chama,
Ostał się ledwie strzęp Adama,
A Ewę wiatr po polu niesie.
Nie znajdziesz króla Salomona,
Rozdarły koty i Samsona
Jak też proroka Izajasza,
Arona, Hioba i Eliasza.
Więc postaw Panu Bogu świeczkę,
Bierz się do cepów i za hreczkę.
Resztki «Naczatków» suń pod strzechę! —
I parsknął stryj wesołym śmiechem.
— A żeby one pozdychały!
Czemuż rachunków nie porwały
Przez które los mój nieciekawy?!
Czemu dla innych Bóg łaskawy? —
Władzia o mało co nie płakał.
Była w tym żalu śmieszność taka,
Że nawet ojciec, srogi wiecznie,
Śmiał się pogodnie i serdecznie.

Aleś był rad, że przeszło licho
I chwalił siebie sam po cichu.
Na sercu tak mu pojaśniało,
Jak gdyby zwalił górę całą
I słodką myślą się pocieszał,
Że te «Naczatki» — to już przeszłość,
Że sprawę dobrze ukartował,
Że los mu wreszcie pofolgował.
Lecz jakże krótko radość trwała!
Tuż po wieczerzy do Michała
Z zapiecka chłopca przywołano
I nowy mu «Katechizm» dano.
Pilnuj go teraz jak źrenicy
Od kotów w całej okolicy,
Bo jak mi znów nie upilnujesz,
Ten pasek z tobą potańcuje! —
I klepnął syna po pośladku,
Przez który pilność wchodzi gładko.

Aleś zmarkotniał, skulił plecy,
Złamany zaszył się w zapiecek,

Chce zasnąć, biedak, i nie może:
Znów Ain z Kablem! Mocny Boże!
Ten Abram... Lot... Ta żona Lota...
Jak z tych «Naczatków» się wymotać?
Same zgryzoty i cierpienia.
Czy nic niedoli nie odmieni?
Jedno Alesia pocieszało:
Że Kostusiowi też wleciało,
Wpadł biedny na «Wyznaniu wiary»
I także nie uniknął kary!
Więc mówi raz Aleś do brata:
— Chodź, rzucim książki w śnieg za chatę,
Ja — te «Naczatki», ty — «Wyznanie»
Na wieczne złożym spoczywanie.
— Zbić mogą nas! — To popłaczemy,
Lecz za to później poskaczemy!
— Tato te książki znów zdobędzie.
— To co? I z nimi poradzimy.
A potem Gody, koniec zimy,
Patrzeć, a tam i wiosna będzie!
Za bardzo jesteś bojaźliwy,
Nic nam nie zrobią. Będziesz żywy.
Czego tu bać się? Niczegutko!
Ciśniemy książki w śnieg cichutko,
Gdzie nikt nie chodzi, i gotowe.
Tylko nikomu ani słowa...
— Nie. Lepiej nie, Alesiu drogi,
Bo tato srogi, bardzo srogi.
— To nie chcesz? — Nie chcę, bo się boję!
— To bój się. A ja zrobię swoje. —
Odszedł od brata nadąsany
I na swe własne siły zdany.
Nazajutrz od samego świtu
Aleś był gniewny i przybity.
Wszystko wywracał i przetrząsał
I nawet się na mamę dąsał.
— Żeby je woda zapaliła!
Gdzie one znikły? Wczoraj były!
— Czego się miotasz, burczymucho?
Czy mam przemówić ci do słuchu?! —
Ta złość, co w głosie mamy brzmiała,
Jeszcze go bardziej rozgniewała:
— «Naczatków» nie ma. Gdzieś przepadły,
Jakby je całkiem myszy zjadły.
— Znów te «Naczatki»? Szukaj wszędzie!

Kiedy już z tym porządek będzie?! —
Aleś zaczyna od początku
Po wszystkich miotać się zakątkach:
Przesuwa sprzęty, ciska graty,
Że chciało się uciekać z chaty,
Taki był rwetes, niczym bitwa...
— Może ten Marcin wziął z leśnictwa
«Naczatki» moje omyłkowo,
Gdy wczoraj u nas był służbowo? —
Aleś Marcina w to wplątuje,
A sam po kątach wciąż myszkuje
Niby szukając swojej straty.
Lecz właśnie z gumna wkroczył tata
I z miejsca, bez jednego słowa
Alesia pasem potraktował...
Raz, drugi pas poleciał w górę
I opiekł mu boleśnie skórę.
Zajęczał chłopiec przeraźliwie,
Padał i znowu się podrywał,
Dzieciaki w płacz i jęk z tej grozy,
Skaczą po izbie jak te kozy;
A ojciec straszny w swojej złości
Łupi Alesia bez litości
I matka pomóc już nie może...
Na szczęście nadszedł pan Ksawery
Z leśnictwa, druh Michała szczery:
— Michał! Daj spokój! Puść nieboże!
Tak dziecko własne okaleczysz! —
Przyszedł i Antoś: — W samej rzeczy!
Zlituj się, Michał! Puść dzieciaka! —
Lecz złość Michała była taka,
Że tylko krzyczał, siny cały:
— Mów, gdzie «Katechizm» zapodziałeś?! —
Aleś bez łapci, prawie goły
W śnieg biegnie hen, aż za stodołę
I niesie kornie do nóg tatki:
— Tutaj, tatulu, są «Naczatki»! —

I chociaż żal mi było brata,
To lekcja, którą dał mu tata,
Choć niewesoło się skończyła,
Z korzyścią dla nas wszystkich była.

XVI · WIECZORAMI

Obrazy drogich stron rodzinnych!
Wspomnienia moje dobroczynne!
Jak kocham was, gdy napływacie
I znów się do mnie uśmiechacie
Dojrzałych snopów złotą krasą,

Purpurą jesiennego lasu,
Strzałami światła nad polami
I iskrzącymi w nich rosami
Lub gdy w lipcowym parnym skwarze
Warkocze słońca się rozjarzą
I przez okienka w gęstnych liściach
Pieszczą te rosy promieniście
A one, drżąc pod pieszczotami
Żywymi jarzą się tęczami.
Wspominam zaniemeńskie łany
Zbóż kobiercami wyściełane,
Zapaski owsów, chusty żyta,
Co złotem swym oracza wita,
I gryki obrus bielą lśniący,
I lasu skrzydła dwa, jak wąsy,
Nad rowem z wodą, wyżłobionym
Dla niezawodnej pól ochrony.
Te w jałowcowych krzach odłogi,
Na których siwe mchy ubogie
Piaseczek żółty porastają
I zającowi schowek dają.
I słyszę rozgwar wielogłosy
Nad łąką, gdy w niej dzwonią kosy
W czas wiosennego sianobrania.
I w dali grom, co niespodzianie
Głosi zbliżanie się ulewy,
I nad polami dziewcząt śpiewy,
I lament smutku znad mogiły.
Ucichły dawno głosy miłe,
Umilkły wszystkie i przebrzmiały.
Pamięć je tylko zachowała.

Nici pamięci niewidoczne
Do dziś mnie z tobą wiążą mocno,
Kraju rodzinny ukochany!
Choć dróżki już pozarastane
Do tych domowych mych pieleszy,
Gdzie każdy ranek serce cieszył,
Gdzie w letnim słońcu w czas spiekoty
Gorący piasek błyszczał złotem
Nad Niemnem srebrno-szmaragdowym,
Tak bliskim sercu, bo domowym.
Pozarastały te drożyny
Nie chwastem dzikim i złoczynnym,
Nie kurzym zielem, mleczem, chrzanem,

Nie perzem, ostem czy łopianem,
Nie samosiejką-sosną, brzózką,
Lecz biedą naszą białoruską...

I póki bunt się w sercu rodzi,
Nigdy się ono nie pogodzi
Ni z nędzą tą, ni z zniewoleniem
Rodzinnej ukochanej ziemi.
Ach, kraju mój w odwiecznej męce!
Przeklęte niechaj będą ręce,
Które na ciebie łańcuch kuły,
I usta, które cię opluły!
Niech w ogniu gniewu i cierpienia
Na zawsze sczezną poniżenia,
Które od wieków spotykają
Tych, co ojczysty kraj kochają
I całym sercem, całą duszą
O bycie sobą walczyć muszą.
Żyj kraju nasz! I niech nadzieja
W sercach twych synów wciąż mocnieje,
Że gdy nie oni, to ich dzieci
Ujrzą cię szanowanym w świecie!

Aleś praktycznie się przekonał,
Że głupio stawać wciąż okoniem,
Że nie ma co ucieczki szukać,
Że w życiu ważna jest nauka,
Choć i niewdzięczna jest czasami,
Tak jak to było z «Naczatkami»,
Kiedy nie chciały iść do głowy
I pasek pomógł im tatowy.
Lecz gdy do serca weszły gładko,
To dalej poszło już jak z płatka.

Płynęły wartko dni, tygodnie.
Czas wolny chłopcy mieli co dnia,
Nauka trwała do obiadu
I nie mijała też bez śladu.
Kostuś już podpis złożyć umiał,
Czym był Michała mile zdumiał,
Bo umieć pisać dla Michała
Wyjście na ludzi oznaczało.
A kiedy lekcje się kończyły,
Chłopaki gnały ile siły
Na Niemen, ślizgać się po łodzie

Czy tak pobiegać na swobodzie,
Pobrodzić w śniegu po kolana
Lub sarnom zanieść z brogu siano —
W zwierzyńcu sarny zimowały.
A żeby i wodopój miały,
Chłopcy przeręble im rąbali,
Tak sarnom przetrwać pomagali!
I sam darektar czaplonogi
Na czele uczniów swych od drogi
Przez zaspy do zwierzyńca brodził,
Wodopój wyrąbywał w lodzie,
A już na widok sarny żywej
Wpadał w radości szał prawdziwy
I szczęście wprost go rozpierało,
Wszystko z zachwytu w nim krzyczało:
— Aj-jaja-jaj! Aj-jaja-jaj! —
Tym krzykiem się napełniał gaj
I las mu cały wnet wtórował...
Czasem do szopy Antosiowej
Ciekawość chłopców zapędzała,
Bo szopa w głębi swej skrywała
Narzędzia różne, stare sprzęty.
Nęcił ich szopy świat zaklęty,
Gdzie tajemniczy cień panował
I ćmiła lampa w nim naftowa,
Rzucając błyski chybotliwe
Na ściany szopy pełne dziwów.
Było tu czysto posprzątane,
Poukładane, powieszane,
A to, co stało i wisiało,
Ciekawość chłopców rozpalało.
Ot choćby widły, cepy, grabie —
Stryj je do pracy przysposabia.
Weź w rękę cep — roboty prosi,
A młócką — samą radość głosi.
I Antoś te narzędzia sprawiał
Z szacunkiem, jakby mszę odprawiał.

Chcę skreślić portret stryja swego.
Do dziś go widzę jak żywego.
Choć nie wysoki — nie ułomek:
Nie da się w kaszy byle komu.
Włos ma słomiany, kość sękatą,
Wąs gęsty, długi, zuchowato
Na końcach w górę podkręcony,

Oczy ma szare, rozjaśnione,
Choć raczej małe. Lecz wyrazu
Nie wyjawiały tak od razu.
To śmiech, to drwinka w nich ukryta,
Lecz pod nią dobrotliwość czytasz.
A z nosem stryja kłopot sam,
Chyba że spadną mi spod nieba
Te słowa, których tu potrzeba,
Jeśli ten nos opisać mam:
Krótki, siedzący dość szeroko,
Perkaty, ale bawi oko.
Antoś jest dbały, akuratny,
Do majstrowania bardzo zdatny!
Co zaplanuje, to i zrobi
I tak spasuje, tak ozdobi,
Że i popatrzeć na to miło.
Wszystko dokoła też mówiło,
Że złota rączka to, że isty
Gospodarz z duszą jest artysty
Ten nasz stryj Antoś, że nie wielu
Takich ze świecą i w kościele
Znajdziesz. A tacy ludzie byli,
Co szczere modły zań wznosili.
Kogóż nie darzył stryj uwagą
Komuż w kłopotach nie pomagał?!

Miał stryjo cennych moc zapasów
Z dawnego zgromadzonych czasu.
Mogłeś na przykład w szopie [illegible] wyżki
Drewno jabłoni wziąć na łyżki
Lub kloce dębu, klonu, gruszy,
Których był stryjo moc nasuszył
Na grabie, klepkę lub na osie.
Nie masz rozwory — proś Antosia!
I każdy za to go szanował,
I na kiermaszu rad częstował.
Gdy czyjaś kosa słabo bierze,
Jak w dym do Antoniego bieży.
Tak ją oprawi stryj Antoni,
Że kosa śpiewa, kosa dzwoni,
Mało że kosi! Ona goli!
Nawet badyle suche w polu
Jesienią kładą się pokotem.
Takie ma stryjo ręce złote!

Dopełniam portret Antosiowy:
Nigdy mu jakoś nie wypadło
Założyć swoje własne stadło
Z panną czy choćby z lubką-wdową,
By z nią rodzinne szczęście dzielić,
Razem się smucić i weselić.
A dziś tu sam za stryja muszę
Odwrócić kartę jego życia
I zajrzeć w to, co zabrał skrycie
W zaświaty na dnie swojej duszy.
Miał przecie stryjek swoją wiosnę,
Gdy w sercu poczuł dreszcz miłosny,
Bo gdzieś tam tłukło się w rozterce
Miłosnych pragnień inne serce...
Lecz dola figla mu sprawiła:
Wybranka Nastka — sercu miła,
Choć przysięgała, całowała,
Choć go do piersi przytulała,
Choć od niej czekał szczęścia swego —
Rzuciła stryjka dla innego.
I stryjo biedny... Ach, czy warto
Znęcać się nad tą smutną kartą,
Nad tą miłością niespełnioną,
Łez potokami okupioną?..
Pługi już dawno zaorały
Miedze, co stryja ból widziały.

— No chłopcy, zaraz damy żaru!
Zbijmy posadów jeszcze parę. —
Rzędami snopy stryj układa
Zwyczajem znanym od pradziada:
Kłosy do kłosów snop snopowi,
A do sąsieków — snopy knowiem.
— Młócimy, chłopcy! Hulaj dusza! —
I piątka cepów w tany rusza!
Nie młócka to! To bębny warczą!
Jak tej młodzieży siły starcza
Bić bijakami tak rytmicznie,
Że dzwonią prawie że muzycznie
Nad skaczącymi w takt snopami,
Co sypią ziarnem pod cepami.
Stryj tylko dziarsko pokrzykuje,
Czym rytm nadaje, dyryguje:
— I rraz! I rraz! I wal zza ucha!
Niech skacze w górę snop psiajucha! —

Bijaki furczą, powarkują
W rękach młocarzy – tak łupcują!
U wszystkich – sprawność i ochota,
Bo dobra robi się robota.

I tak powedle praw natury
Życie toczyło się przemiennie.
Nie było czasu na znudzenie
I wszystko gładko szło do góry.

Wieczory miały też swe prawa,
Bywały barwne i ciekawe,
A przed świętami już szczególnie,
Kiedy to stryjek z tatą wspólnie,
Albo i z mamą na okrasę
Wspominać zaczną dawne czasy.
Po chwili płyną już wspomnienia
O niezwyczajnych wydarzeniach,
O sprawach dziwnych, niestworzonych.
Zwykle już komin wygaszony,
Lampa w komorze światłem ćmiącym
Cienie tajemne i milczące
Na ściany rzuca, tańczyć każe
Lub czaić się jak leśne straże.
Gdy cienie zamrą w dziwnych pozach,
Na całą izbę spływa groza,
I cienie te ze ścian komory
W żyjące się zmieniają stwory,
Co kryją ciemne jakieś sprawy
I tajemnicze, i ciekawe.
Darektar głębiej w kąt się wbija,
Oka nie spuszcza już ze stryja.
– Mówił mi Piotruś sam Hrychinin,
A łgać nie musiał, nie powinien,
Że wracał był raz od Kniażego
Po pustej drodze. Wokół niego
Ani żywego nigdzie ducha.
Pustka i cisza stała głucha.
Późnawo było, nad wieczorem,
I woły wlokły się niesporo.
Z tych nudów ledwo trzeźwość trzymał,
Bo miał już zwidy przed oczyma.
Plecie się, plecie, mostek mija
I raptem gdzieś zza pleców z tyłu
Spod mostka licho wyskoczyło

Z pyskiem ognistym i czerwonym,
I bat jak wąż się nad nim wije!
Tym batem tnie na wszystkie strony
To po Piotrusiu, to po wołach
I dziwne wykrzykuje słowa:
«Ach ty hultaju, Ach ty draniu!
Dam ja ci z pracy się spóźnianie!
Żeś niby tak się zapracował!
A masz! A masz!» Tak go łupcował,
Że aż do Niemna prześladował! —
Ach jak Darektar się wystraszył
Tej opowieści! W kąt się zaszył!
— Coś tam widocznie jest na świecie! —
Zaczęła matka. Teraz dzieci
Słuchają zapatrzone na nią.
— Świętej pamięci świekra Ania
Sama mi to opowiadała,
Jak z ciotką Rózią szczaw zbierała.
Wracały do dom brzegiem Niemna,
Przedwieczerz jeszcze był, nie ciemno,
Słonko zaledwie do połowy
Za pagór zaszło Dziemianowy.
Pusto dokoła, nikogutko.
Raptem na wodzie, na samiutkiej
Widzą, jak siedzi chłop nieznany
Na środku nurtu, choć odziany,
Poważny taki, lulkę kurzy!
Strach zdjął kobiety wielki! Nuże
Uciekać, ile siły w nogach.
Wtem spoglądają wstecz — nikogo!
— Któż to mógł być? Tfu, zgiń-przepadnij! —
Darektar sobą już nie władnie,
W dygot go wprawia strachu mrowie.
— Mógł to być diabeł. Ryby łowił —
Ozwał się stryjek na pół żartem,
Lecz chłopiec oczy swe rozwarte
Wbił w stryja, co nabijał fają,
I czort wie już, co mu się zdaje.

W chacie nieswojo się zrobiło,
W okna zagląda noc milkliwa,
Jak gdyby jakaś żywa zjawa,
Co o mieszkańcach coś wiedziała,
Ale im tego nie wyjawi,
Bo czcze gadanie jej nie bawi.

Gdzieś tam spod budy na podwórku
Doleciał szczek urwany burka.
Szczeknął i zmilkł, jakby zła siła
Resztę w gardzieli mu zdusiła...
Puściły w chłopcach śruby-hajki...
— Et, zabobony, puste bajki —
Włącza się ojciec. — Kto się boi,
Temu się w oczach dwoi-troi.
Najlepszy przykład: ten Pszawara.
Słyszy raz w nocy dziwne dźwięki,
Walenie w okno czyjejś ręki
Nerwowe, jakby do pożaru.
— Kto tam? — Puść, bracie, to ja, Siomka!
Ależ te diabły walą gromko!
I jak boleśnie! Nie wierzyłem
Do dzisiaj ja w czartowską siłę,
A teraz wierzę, dalbóg wierzę!
Czuję kaduka za kołnierzem.
Tylko na groblę ja wjechałem,
Jak już od niego w kark dostałem!
Ja konie chlast, a czort po grzbiecie
Siecze mnie niczym po kotlecie!
Przez całą drogę mnie batożył,
Pókim nie stanął na twym dworze.
Dopiero tutaj mnie odstąpił. —
Pszawara bosy wyszedł z sionki,
By przyjrzeć się teledze Siomki
I los nauki nie poskąpił.
Wnet tajemnica się wydała:
Sosnowa gałąź się wplątała
Między drewniane szprychy koła
No i waliła raz po wołach,
A raz po karku po Siomkowym! —
Niemało było jeszcze mowy
O różnych strachach, ich naturze,
Lecz było także moc bajdurzeń,
Żeby zabawić się z wieczora
Naiwnym lękiem darektora.
Tak to bywało wieczorami,
Zwłaszcza w czas wolny przed świętami.
Bo wszystko, co się w chacie działo,
Swą odpowiednią porę miało.

Zaszła w rodzinie raz rozmowa
O różnych sztukach naukowych,

Co w księgach z czarną są pieczęcią,
O czarnoksięstwie i zaklęciach,
O prawdzie i oszukiwaniu.

— Ot puszczą czary, otumanią
I człowiek żywy, cały, zdrowy
Stoi, lecz patrzeć — on bez głowy! —
Stryj opowiada chłopcom dziwy,
A oni wszystko chłoną żywo.
— Ja też znam sztuczkę jedną ładną,
Na przykład, bez pomyłki zgadnę,
Jak kto za drzwiami sieni stanął:
Na nogach, czy też na kolanach
Lub leży jak osesek w kojcu.
Ot jaka sztuka! — mówi ojciec.
— Naprawdę wujek to odgadnie?! —
Już ciekawością swą nie władnie
Jaśka-darektar. Choć nie wierzy,
Spogląda na wejściowe dźwierze
I chęć przychodzi mu do głowy,
By sprawdzić czary te wujkowe.
— Chodź pójdziem, Kostuś. — Idę z tobą. —
Idą i w sieni między sobą
Zmawiają się, jak który stanie,
By zmylić ojcu zgadywanie.
Miarkują chłopcy tak i siak,
Czy tak jak zwierz, czy tak jak ptak,
Nareszcie jak postanowili,
W chytrych się pozach ustawili:
Jaśka w futrynę wparł się czołem,
A Kostuś rakiem stał i wołał:
— No jak stoimy, powiedz, tato?
— Jak kundle dwa za drzwiami chaty! —
Z wyraźną drwiną ktoś zawołał
I buchnął w izbie śmiech wesoły!

XVII · WILK

W powszednie dni wstawano rano.
Tu nie ma co udawać pana,
Czekać, aż zbierze się ochota,
Kiedy dokoła huk roboty,
Której nie braknie i w niedzielę.

Matka siadała do kądzieli,
Chłopy się cieplej obuwali
I na obejście wyruszali.
Michał, nim świt się zaróżowił,
Śpieszył pomagać Antosiowi:
Młócenie zboża kończyć pora,
Żeby nie gniotło jak ta zmora.
Darektar w wolny dzień od «szkoły»
Też lubił zajrzeć do stodoły.
Chłopiec był bardzo pracowity
I [illegible] gospodarstwem blisko zżyty,
Pogodny, miły i uczynny
I chociaż wątły, dosyć zwinny.
Zawsze, do chaty idąc z dworu,
Niósł drew [illegible] drewutni naręcz sporą.
Ten jego zwyczaj mu przyczynił
Trwałą przychylność gospodyni.
Raz w trakcie zwykłej tej przysługi
Zahaczył o coś obcasami
I tuż przy progu razem z drwami
Na ziemię rypnął się jak długi!
I chociaż duchem się pozbierał,
Markotnie na swój but spozierał
Z odharatanym w szczęt obcasem.
A miały buty młode czasy,
Gdy wyrabiały wywijasy,
Hołubce hucznie wycinały...
Teraz i chodzić już nie chciały.

Tak samo Władzia mniej ochoty
Do książek miał, niż do roboty:
Lubił i cepem się namachać,
I pójść do lasu «zajce» strachać
Albo ze strzelbą za lisami,
Za kuną gonić lub tchórzami.
I ojciec z tym się był pogodził:
«Cóż, chłop do nauk się nie zrodził.
Może tym młodszym lepiej pójdzie
I jeden z drugim wyjdzie w ludzi.»

Aleś wciąż swój «Katechizm» czyta,
Lecz głowa śmiesznym czymś nabita,
Bo uśmiech twarz mu rozpogadza,
Lecz znowu nochal w książkę wsadza.
A Kostuś ma «*Rodnoje słowo*» –

Wypisy ruskie podstawowe,
Które wciąż składa po sylabach,
Bo mu czytanie idzie słabo
I w niecierpliwym tym chłopaku
Złość wywołuje ślepą taką,
Że aż zrodziła się pokusa
Cisnąć bluźnierstwo na Jezusa,
Co w książce był namalowany.
I ten malunek był... oplwany!..
Za to, że Jezus wszystko może,
Więc czemu czytać nie pomoże?!
Lecz kiedy złość się wypaliła,
Przykro i wstyd mu się zrobiło.
Był siebie niemal kąsać gotów
Za durną głowę, za głupotę!
Tak wychwalają go przed gośćmi,
A co jest wart? Gdzie te zdolności?
W dodatku Bóg ten grzech zobaczył
I pewnie już mu nie przebaczy
Zniewagi wobec Swego Syna...
«Ech, Kostuś, wielka twoja wina!»

Dźwignęło słonko nowy dzionek
Ponad zimowy las uśpiony.
Choć krótki dzionek, lecz pogodny
Wesoły, jasny, ale chłodny.
Od rana mrozek krzepko ściska,
Kałuże zmroził, rozlewiska,
Ozdobił każdy kształt mereżką.
A w nocy podsypało śnieżku.

I Michał dzisiaj na obchodzie
Dziarsko się czuje w ostrym chłodzie,
Znów podziwiając krajobrazy,
Które już widział tyle razy,
A które w szacie tej zimowej
Nagle się zdają takie nowe,
Choć każdy szczegół mu znajomy
W tym lesie, jak we własnym domu.
Spadł świeży śnieg i jest ponowa,
A na niej leśne dziejby nowe
Świeżutkim pismem zapisane.
I Michał czyta ślady ranne:
Tutaj w śniegowy lekki puszek
Ktoś cieniuteńki wplótł łańcuszek.

Po dwie kropeczki i dwie ryski –
To podpis szarej leśnej myszki.
A tu się wąż trójkątów plącze:
Tak podpisują się zające.
Tuż obok sznur równiutki pereł
Ułożył w śniegu lis-przechera.
O lisie mówią, że sznuruje,
Bo cztery łapy w dwie maskuje.
Idzie nasz Michał. W lesie głucho;
Na próżno dźwięków szuka ucho:
Las zadumany i milczący
W niemocie zastygł zimnej, lśniącej,
Tylko opodal gdzieś na sośnie
Sójka skrzeknęła niezbyt głośno,
A na to jeno w dali dzięcioł
Trzykrotnym ozwał się puknięciem.
Więc idzie Michał w las ponury:
Pochmurny sam i w myślach chmury.
Ale choć cichy las i niemy,
Tajemnic przed Michałem nie ma.
Tu krzew, bajorko, borowina,
Polanka, ścieżka czy drożyna
Z minionym wiąże się zdarzeniem
I ma mu coś do przypomnienia.
O, dużo tu się rzeczy działo
Za jego leśny żywot cały,
Od kiedy tutaj jest gajowym.
Ot, choćby tylko ta dąbrowa!
Grzybów w niej latem co niemiara,
Więc wali tu gromadnie wiara
Rozchichotana, rozkrzyczana...
Bywało, że na rozkaz pana
Wszyscy strażnicy się gromadzą
I tylko o tym jednym radzą,
Gdzie kto zaczai się, zasadzi,
Żeby kontrolę przeprowadzić,
Czy może czasem te kobiety
Weszły do lasu bez biletów.
I zasiadają chłopy stare,
Dybiąc na wsiowe te grzybiary.
Niejedna łzami się zalała,
Że rok, jak rubla nie widziała!
Lecz drzesz kopiejki z tej biedoty,
Ściskając zęby ze zgryzoty,
Bo choć cię służba i rozgrzesza,

To psy na tobie każdy wiesza:
Nie pan jest zły, a ty, lebiego,
Bo gorszy pies od pana swego!..
Albo gdy szkółka się spaliła!
Długa by to opowieść była,
Gdyby do końca od początku
Sprawę wyłożyć po porządku.
Ale bolała wciąż Michała
Niesprawiedliwość pryncypała,
Że go obrzucił wymysłami
Przed leśnikami-kolegami,
A on niewinny jak ten dzieciak
Łzy łykał i oczami świecił.

Pośpiesza Michał za myślami
O jednej marząc wciąż przystani:
Że kupi wreszcie własne pole
I od tej służby się wyzwoli.
Lecz ziemia to nie łyka wiązka:
Tam rubli trzeba już tysiąca!
A skąd je wziąć? Za krótkie ręce.
I rozum wysechł mu w tej męce,
W tęsknocie, którą w sercu nosi
W wieczornych mgłach, w porannej rosie,
W myślach hołubi po kryjomu
Czy to na służbie, czy to w domu.
Nie raz mu we łbie się kabaci,
Że już w swej własnej mieszka chacie
Na brzegu rzeczki, czy krynicy...
Chata wśród żyznej okolicy
Patrzy na lasy, łąki, łany
Z solidnej mocnej podwaliny,
Strojna na szczycie w dwa kominy
Z czerwonej cegły wypalanej.
I sam on przez okienka jasne
Ogląda podwóreczko własne:
Stodoła, chlew, obora — nowe,
Wszystko świeżością lśni budowy
Tak jak i izba pobielana,
Z szerokich bierwion spasowana,
Które na zewnątrz aż jaśnieją
I w słońcu się złociście śmieją.
I sadek jest od pola strony
Nie byle jaki, bo szczepiony!

A dookoła — własne niwy...
Spojrzysz i jesteś już szczęśliwy!
Ech, przecież mogłoby tak być!
Czy człowiek tak nie może żyć?!

A w lesie głucha cisza stała
I smętkiem dziwnym od niej wiało.
Ponuro się zrobiło w borze.
Pomyślał Michał o przestworze
I ruszył z lasu w stronę pola,
Tam gdzie powietrze, światło, wola,
Gdzie Niemen wdzięcznie w łuk wygięty
Owija lasy wstęgą krętą,
Teraz zapadłą i wklęśniętą,
Bo rzeka skuta pierwszym lodem
Skryła przed okiem swoje wody
I tylko z brzegów w głąb zapadłych
Jak bieży Niemen oko zgadło.

Dokoła cicho. Milczą dale
Śniegowym otulone szalem
Wysoko, jakby ponad Niemnem
Granatowieje wioska ciemna.
Zawisnął nad nią dym jak z waty
I nikną w śniegu niskie chaty.
Michał zatrzymał się na skłonie
I poczuł, że go jakby kłoni
To miejsce do snu. A ze śnienia
Jęły wyłaniać się wspomnienia.
To właśnie tu przed paru laty
Dziewczyna z ichniej wsi, Agata,
Kąpała się i utonęła,
Tu śmierć ją w swe objęcia wzięła.
Pamiętał inne też zdarzenie:
Tu pewnej wiosny na kamienie
Woda Jauchima wyrzuciła,
A nikt nie wiedział, co z nim było,
Przez trzy tygodnie go szukano,
Aż w końcu dano za wygraną...
Tu widmo się ukazywało.
Bajano o tym i niemało:
Nieznany z Niemna się wynurzał,
Siadał na wodzie, lulkę kurzył,
Rękami trzymał ją obiema

I nagle r-r-raz — i już go nie ma!
I tak się dzieją potajemnie
Przedziwne dzieje w wartkim Niemnie.

Wtem Michał drgnął. Za Niemen patrzy
I w pół się zgina: coś zobaczył,
Zza krzaka chciwie się przygląda
I z pleców dubeltówkę ściąga,
Dygoce — oczom swym nie wierzy:
Na rzekę z wsi wilczysko bieży
I prosto na Michała wali!
Serce radością gra w Michale:
«Czekaj ty zbóju, ty przechero!
Policzę ja się z tobą teraz!»
A zwierz wciąż sadzi wprost na niego,
Łapami rwąc pacyny śniegu.
Widać, że strachu zakosztował.
«No, Michaś, bacz byś nie spudłował!»
Mruczy do siebie znad dwururki
Obydwa napinając kurki:
«Nie wiesz ty, zbóju, co cię spotka!»
I już podnosi broń do oka.
A wilk wciąż gna! Już jest na Niemnie...
Na chwilę za pagórkiem znikł...
«Uważaj! Będzie tutaj w mig!
Uważaj! Daj mu wyprzedzenie!»
Michał już nie śmie drgnąć powieką,
Spotkania z groźnym zwierzem czeka,
Z śmierciami w lufach czeka dwiema...
«Powinien być już!... Coś go nie ma...
Gdzie on się podział? Co za licho?
Ki diabeł?!» — klnie półgłosem Michał,
Wstaje, dokoła się rozgląda,
Na szczęśliwego nie wygląda
I ręce mu wyraźnie drżą:
«Choćby nastraszyć bestię złą!
Gdzież on się podział, gad przeklęty?!»
Michał już czuje złość zawziętą.
Rzuca się w prawo za pagórek,
Może tam przetnie ślad wilczura,
Może tamtędy zwierz umyka,
Jeżeli wyczuł polownika?
Biegł, aż się spocił w śniegu kopnym,
Lecz ani wilka, ani tropu.
Kłusem w przeciwną stronę rusza —

Nie ma go. Zniknął, oczajdusza...
Na grzbiecie poczuł strachu mrowie...
Lecz raptem ruszył ku Niemnowi,
Spojrzał na lód i wpierw się zdumiał,
A potem wszystko już zrozumiał,
W czym tajemnica wilka cała.
Omal mu czapka nie zleciała:
Przed nim, na lodzie tuż tuż blisko
W płonce miotało się wilczysko!
Ujrzał Michała — kłapnął kłami
I wściekle błysnął latarniami...
Podrzuca Michał broń do oka,
Moment — i spłynie zwierz posoką...
I wtem opuszcza ręce z bronią.
Ma teraz wilka jak na dłoni,
Choć bierz gołymi go rękami!
Wilk za lód trzyma się łapami,
A prąd mu zad pod spód podwija.
Wilk broni się. Lód kłami ryje,
Strasznymi pazurami orze,
Chce na wierzch wciągnąć się. Nie może!
Widać, że zwierz już traci siły.
Lecz jemu także życie miłe!
Naprężył się. Znów siły zebrał,
Mięśnie napięte, trzeszczą żebra,
Jeszcze wyrzuca łapy w przód...
Ale nie trzyma śliski lód,
Nie może łap swych wilk zahaczyć
I coraz więcej w nim rozpaczy,
Bo woda wciąga go pod spód
Jak żywioł ślepy i bezwzględny...
Nie ma ratunku, wilku biedny!
Już nie na długo sił ci stanie
Toczyć z żywiołem tym zmaganie!
I nagle zwierz odwraca głowę
I prosto w oczy Michałowe
Patrzy bez tamtej już wściekłości:
Michała o ratunek prosi!
A niech to szlag! Myśliwy czuje,
Że on tej bestyi współczuje,
Bo czyta w ślepiach jej błaganie!
Więc jakież może być strzelanie?!

Ostatkiem sił się w górę rzucił,
Bezradnie się na grzbiet przewrócił

I kończąc żywot wilk tonący
Zawył żałośnie, przejmująco...
I poszedł w głąb pod lód jak kłoda,
I pochłonęła wilka woda.
Koniec i życia, i zmagania.
Odeszła chęć na polowanie.
Długo stał Michał zamyślony
I w tamtą straszną płoń wpatrzony.
A potem podniósł głowę siwą,
Jak gdyby kogoś zapytywał,
Choć wokół cisza i pustkowie:
«I cóż ty, bracie, na to powiesz?»

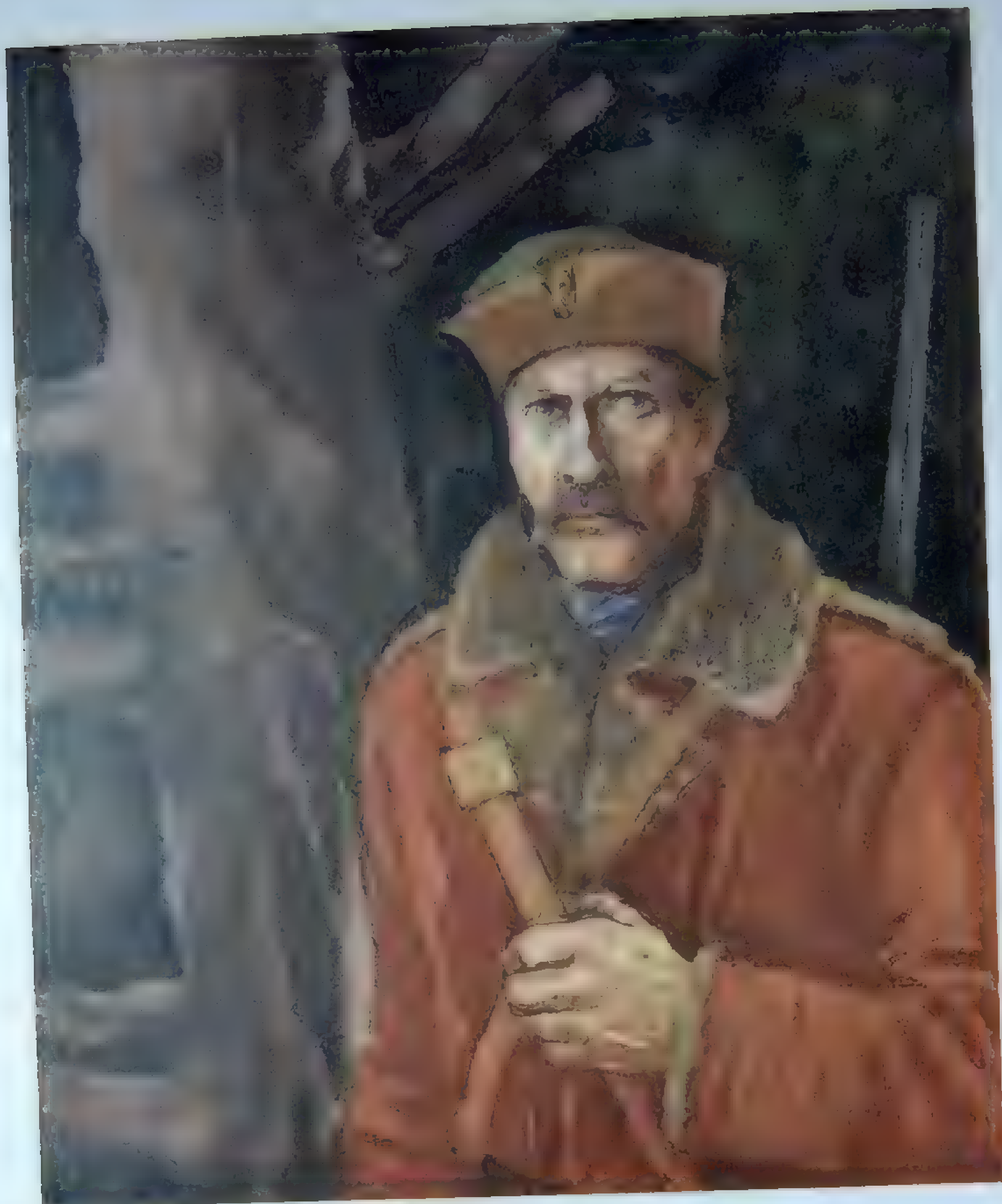

XVIII · ZIMA W PARECZCZU

O dobry czasie dzionków hożych!
Zapadłeś w głąb przeznaczeń Bożych
I tylko czasem je wspominam –
Te dni szczęśliwe, dni dziecinne.
Daleko od rodzinnej schedy

Zaznałem głodu, chłodu, biedy...
Tym skorzej tamte dni przeżywam
Z beztroską ich niefrasobliwą
I kraj ojczysty w oczach staje
Na krętych ścieżkach i rozstajach.
I jak niewolnik pragnie woli,
Tak pragnę wyjść na swoje pole,
Pomiędzy te wąziutkie łany,
Gdzie ścieżki-dróżki przedeptane
Pomiędzy zbożem rozmaitym
Lub w cieniu starych dębów skryte.
Obrazy stron rodzinnych błogie,
Tak mojej duszy-sercu drogie,
Jak żywe przed oczyma stają:
«Chodź do nas! Do nas tu!» — wołają.
Błogosławiona bądź ta chwilo,
Gdy znów do ziemi się pochylę,
Witając znany kąt ojcowski —
Kolebkę moich lat beztroskich!

Kraju ojczysty! Wciąż w cierpieniach
Trwasz z pokolenia w pokolenie!
Kiedyż otrząśniesz się ■ tej zmory,
Co dzisiaj znowu, tak jak wczoraj
I jak od wieka ciebie gnębi,
Smutkiem wrastając w cię do głębi?
W czas ciężkich prób, w ten czas niedoli
Nawet kamienie na twym polu,
Na wszystkich twoich ziem obszarach
Ginących w dymach i pożarach,
Nie mogą milczeć i nie wołać
Na widok cierpień twych dokoła,
W tym czadzie wojny, który spowił
Nadzieje twoje i pragnienia
I sprawił, że przez pokolenia
Człowiek był wilkiem człowiekowi.
O kraju mój umiłowany!
Tak pragnę z tobą być zjednany,
Z twych pól szumiących czerpać siłę
I w twe objęcia zejść w mogiłę...
Dzieciństwa dni!.. Pamiętam zimę,
Jak szła w okolice rodzime.
Nad lasem szum polata smutny,
Na niebie chmury niczym płótno
Północny ostry wiatr rozściela
I całą dal zawiesza bielą,

I płynie cisza od przestworu.
Las kończy smętnie swe nieszpory,
Którymi żegnał się z jesienią,
I zimy czeka już w milczeniu.
A w dali biała sieć gęstnieje,
Coraz to bliżej śniegiem sieje
I już nad chatą, nad ogródkiem
Śnieżynki białe zaigrały
I wkrótce wszystko w krąg zasłały
Płócienkiem białym i czyściutkim.
I nic cię już nie strzyma w chacie:
Kożuch na siebie wciągasz, bracie,
I na dwór biegniesz podniecony
Krzyczysz i skaczesz jak szalony,
Nie czując ziemi pod nogami,
I chwytasz biały puch rękami.
Nad tobą w górze jak rój pszczeli
Wirują w krąg puszynki bieli.
Patrzeć, dwie razem się zderzyły
I w jedną parę się złączyły.
— Oho, kochani! — woła stryjek:
— Wszystko się zaraz w śniegu skryje.
Czas z puni już wyciągać sanki,
Czas na śniegowe już hulanki! —

Kostuś najbardziej zachwycony,
Że nastał sanek czas szalony,
Że w śniegu drogi i ścieżyny
W zimowej baśni świat dziecinny!
Podskoczył Kostuś i z rozbiegu
Już się w świeżutkim turla śniegu,
Który statecznie i obłożnie
Sypie i sypie. Las nabożnie
Milczący stoi i bieleje,
I jakby przez to weseleje.
Na jutro wstaniesz — świat zmieniony:
W nowiutkich futrach wierzby, klony,
Czyściutkie wszystko. Łąka, pole
Tak białe, że aż w oczy kole.
W parkanach kołki jak sołdaty
Stoją paradne, zuchowate
W baszłykach białych, w czapach nowych
I krzyczeć już «Ura!» gotowe.

Stryj Antoś rankiem wyszedł z chaty
I jął odgarniać śnieg łopatą

Do gumna, puni, koło płotu,
By za dnia nie mieć z tym kłopotu,
Bo w dzień ku rzece i ku toni
Już się szykuje stryj Antoni —
Rybak, jak wiemy, zawołany,
Co wszystkie rybie zna arkany:
Gdzie, kiedy która ikrę składa,
Kiedy żeruje, w sen zapada,
Na jaką nętę sztuka jaka,
A już o sumach i szczupakach
Traktat wygłosić był gotowy,
Że ludzie aż się drapią w głowy!
A wszystko to nie z książek brane,
Nie żaden uczył go podpanek,
Których tak pełno przemądrzałych.
Stryjowa wiedza wyrastała
Mozołem jego nad wodami,
Nad Niemnowymi zatokami.

Michał też bierze swój rynsztunek
I strzelbę. Zając teraz w lesie.
Jak nic, ustrzeli i przyniesie,
Będzie od zimy poczęstunek!
I gończak ostry, co się zowie,
Więc warto przejść się po ponowie.

Jak tylko trochę rozedniało,
Matka śniadanie już stawiała.
Wszyscy ją jeszcze popędzają,
Bo do swych własnych zajęć gnają,
Do jakich tylko kto jest zdolny.
Na to jest przecie dzionek wolny!
— Suczkę, Michale, zostaw w domu.
Może gdzie tchórz jest pośród łomu:
Nad rzeką w karczach dużo śladów,
Tamtędy przesmyk ich wypada. —
Na tchórza Antoś och, jak łasy!
Zna jego narów, tropy, trasy,
A skórkę w Swierzniu Hirsz i Icek
Z pocałowaniem ręki chwycą.
Do tego jeszcze Taksa mała
Z tchórzami ostro poczynała.
— Dobrze, zostawię. Bierz ją sobie —
Michał przysługę bratu robi.
Suczka zostaje koło chaty,
A w las Siwałek idzie z tatą.

On pierwszy też wychodzi z domu
Trasować śnieg w głąb wiatrołomu.
Papachę włożył z dnem zielonym,
Kożuszek krótki wdział czerwony,
Stan mu obciągnął pas służbowy
Z łosiem na sprzążce metalowej
Z mosiężną spasowanej blachą.
Pleciony sznur miał ponad pachą,
Skórzany felcech biegł przez ramię,
A na nim znak lśnił — władzy znamię.
W tym stroju ojciec ruszył z rana
Z dwururką swoją na ramieniu
I mógł w strażniczym swym odzieniu
Dalibóg, łacno ujść za pana!

Stryj też swój czas dziś bardzo ceni.
Znak Kostusiowi dał w milczeniu,
Bo chłopiec dawno już gotowy
Działać po myśli ich umowy,
Że łęgiem między zalewami
Pójdą mocować się z tchórzami,
Na rzece stary jaz poprawić
I jeszcze jeden bucz postawić.
Za pas toporek stryj zakłada
I woła Taksę. Pół oładki
Wtyka jej w pysk. Połyka gładko
I pędzi w łąki suczka rada.
A Kostuś z torbą i łopatą
Cierpliwie czeka ich za chatą.
Spotkawszy Władzia na drewutni
Stryj coś mu wspomniał o obrządku,
A on, nie czując się w porządku,
Odburknął nazbyt rezolutnie.
Stryj jemu słówko, on dwa na to,
Zawzięty taki, choć smarkaty.
I stryj się trochę zdenerwował,
Chciał mu przyłożyć, lecz spasował,
Bo co tu zrobisz z tym zuchwalcem?
Podniesie wrzask, gdy tkniesz go palcem.
Splunął stryj gniewnie na odczepne,
Ruszył i wprost w koryto wdepnął!
Dopieroż Władzia śmiechem buchnął!
— Ach, gadzie jeden! Ach, psiajucho!
Jeszcze się śmieje, głupi strucel!
Poczekaj! Niech no tylko wrócę,
Dalibóg, porachuję kości,

Wytrzepię z ciebie twoje złości! —
Pomstował stryjo na chłopaka,
Za tę kłótliwość wredną taką.
W chacie się miga od roboty,
A jak do lasu — on już gotów
I tylko jak tam drapnąć — zerka.
Figę dostaniesz, nie cukierka! —
Kończy pod nosem swym Antoni
I śpieszy w zaśnieżone błonie.
Także i Kostuś się zachmurzył
Na brata po tej awanturze
Za to, że stryja nie poważa.
Na szczęście, stryj się nie obraża.
Za bramą już mu rysy miękną
I cały gniew, jak odjął ręką.
A Taksa już z ogonkiem w górę
Pomiędzy krzaki dała nura.
Biegnie, przystanie, odwiatr chwyta,
Nastawia ucha, dźwięki czyta,
Nos kontroluje swój uszami,
Czy jej nie zwodzi, czy nie mami.
Zrobiła stójkę z łapką w górze,
A stryjo szczuje: — Szukaj tchórza!
No, szukaj zwierza, dobra mała! —
I raptem Taksa niby strzała
Z impetem wpada w głąb olszyny,
W ciemną korzeni plątaninę.
Gryzie i drapie, i skowycze:
Widać, że pewna jest zdobyczy.
Stryjo napięty jak sprężyna
Biega i miota się w olszynach,
Jest wszędzie na raz, w ruchu cały,
Zda się, rozedrze się w kawały:
— Stój, bracie, tu! Miej oko na nią!
Jest tchórz i ona go dostanie!
Wyskoczy — rydlem wal z rozmachu,
Tylko nie spudłuj mi ze strachu! —
Nie kończy stryjo już przemowy,
Lecz chwyta z ziemi drąg olchowy:
— Tchórz! Tchórz! Ucieka! Trzymaj tchórza! —
Krzyknął i runął stryj jak burza
Za przerażonym tchórzem w pościg
I groźnie w górę drąg unosi,
A Kostuś za nim pędzi duchem.
— Trzymaj go! Trzymaj go, psiajuchę! —

Biedny zwierzaczek, w gęstwie skryty,
Ostatnią psu wydaje bitwę:
Wyszczerza się i atakuje,
Ukąsić Taksę w nos próbuje,
Piszczy rozpacznie, puszcza fetor,
Lecz niczym wszystko to, niestety,
Przy Taksie, drągu i łopacie:
Za cenne futro — życiem płaci.
— No to powiodło nam się, znaczy! —
I stryjo mało co nie skacze,
Głaszcze za uchem drżącą sunię,
Jak małe dziecko, jak córunię;
A suczka na pochwały słowa
W ogień za stryjem iść gotowa,
Patrzy mu w oczy z uwielbieniem,
Merdając kitką niestrudzenie.

Stryj nie był wprawdzie polownikiem,
Ale nie gardził zwierzem dzikim
I czasem nawet, chociaż rzadko —
Sam wiarygodnym jestem świadkiem —
Ot, nachodziła go ochota
Szarakom pójść popędzić kota.
A było ich tam co niemiara!
Raz stryj Antoni się postarał
W świąteczny dzień niepracujący
Obławę zrobić na zające.
Zwołał chłopaków na zebranie
I jął im dawać przykazania,
Choć każdy z nich i bez przykazu
Do lasów gotów jest od razu.
Już się szykują hałaśliwie,
A ich «darektar» — osobliwie.
— Przydałoby się mieć klekotki,
Lub chociażby ze dwie trzeszczotki! —
Martwi się stryj. — Ale nie mamy,
Chociaż i tak im popęd damy
I narobimy zajcom strachu! —
«Darektarowi» daje blachę:
— Masz walić w nią czym tylko da się,
By las się zatrząsł w tym hałasie
Od Stołpców aż po Nowojelnię! —
Aleś otrzymał był patelnię
Dziurawą, przepaloną, krzywą,
Tym bardziej za to hałaśliwą.

— Tu pilnik stary ci znalazłem,
Bij w nią raz trzonkiem, raz żelazem;
Ten dzwonek Kostusiowi dam,
A Władzia w rożek tram-taram
Będzie nam trąbić z całej siły,
Żeby się zajce pobudziły,
Żeby i martwy z grobu wstawał,
Gdy nasza pocznie się obława! —

Ruszyli w las. Stryj już zawczasu
Obmyślił, jaki rewir lasu
Przepędzą ławą, w którą stronę
Cała kapela pójdzie gonem
Grzmiącym, bębniącym i trąbiącym.
Dopieroż będą szły zające!
Sam z flintą na przesmyku stanął
I, co tu gadać, czuł się panem!

Drgnął las, brutalnie obudzony
Tym zwariowanym dzikim gonem,
Wstrząsany wrzaskiem podniecenia
Hen od wierzchołków po korzenie.
«Darektar» darł się na kawałki,
Złamał na blasze już dwie pałki,
Piszczał, gulgotał, lamentował,
Gwałt robił, że niech Bóg uchowa!
Aż ugrzązł łapciem wśród komyszy,
Runął na twarz i się uciszył.
Aleś pilnikiem grał piekielnie
Na przerdzewiałej swej patelni,
Aż pilnik z rączki się drewnianej
Wyśliznął w śnieg i znikł na amen...

Taki był koniec tej kapeli.
Zajęcy chłopcy nie widzieli.
Lecz stryj nie przejął się tym wcale
I nawet muzykantów chwalił:
— Wprawdzie się zajca nie zabiło,
Ale co huku-krzyku było!

XIX · NAD STRUMYKIEM

Nikt z domowników nie rozumie,
Czym dla Kostusia stał się strumień,
Co z puszczy w stronę rzeki ścieka,
Czym go czaruje, czym urzeka.
Nie raz, gdy ledwo rozednieje,

Gdy w lesie trochę pojaśnieje,
Kostuś nad strumyk się kieruje,
Siekierką ostrą lód próbuje,
A potem ślizga się ze śmiechem,
Bo to dopiero jest uciecha!
Wtem lód ugina się i stęka,
Już groźnie trzeszczy! Już już pęka!..
Lecz chłopiec zna naturę lodu
I wie, że z wierzchu, nie od spodu
Te rysy pęknięć biegną po nim
I że lód trzyma, nie zatonie.

A mróz tężeje, lód grubieje
I szumny strumyk już niemieje.
Woda do piachu przemrożona
Biec już nie może, uwięziona.
Choć z tej lodowej swej mogiły
Chciałaby uciec, nie ma siły.
Lecz choćby nie wiem jak się srożył,
Życia do końca mróz nie zmoże!
Choć bezlitosny jest i luty,
Choć wszystko wokół lodem skute,
Woda w strumykach i jeziorach
W jego lodowych tkwi zaporach,
Choć mocen wichrem i śniegami
Ponad polami i łąkami,
Patrz! Spod okowów tych straszliwych
Sączą się życia krople żywe
W szczelinach nowych dróg szukają
I spopod lodu wypływają.
Ot, choćby leśny zdrój — kryniczka
Niewiele szersza od rzemyczka —
Ma w sobie tyle mocy, siły,
Że dźwignie w górę lodu bryły
I skruszy je na okruszyny.
— Nie brechaj, panie mróz! Nie zginę!
I cała twoja moc mrozowa
Roztaje w wodach mych zdrojowych! —
Tak coraz głośniej w środku szumi
Ten niepozorny mały strumień.
Takie to spory mróz i woda
Zimą w strumieniu leśnym wiodą.
To owe spory, owe dziwy
Kostusia tak obchodzą żywo.
Ilekroć tu nad strumyk przyjdzie,
Coś niezwykłego w nim uwidzi:

To lód wygarbia się garbami
I dudni głośno pod nogami,
To jakby w siebie się zapada,
Warstwami na dnie się układa,
A po zaroślach i po łęgu,
Z lodowych się wyrwawszy cęgów,
Woda szeroko się strumieni
I w mokrą kaszę śnieg przemienia,
A mróz, choć w nocy sypie szadzią,
Nie może na to nic poradzić.
Niech odwilżowy wiatr powieje,
Niech odrobinę mróz zelżeje,
Patrzeć, a woda lód zlizała
I dno piaszczyste ukazała!
A teraz gna za falą fala
Coraz swobodniej, coraz dalej,
Dopóki mróz znów w gniew nie wpadnie
I wody siłą nie zawładnie,
By zakuć w lód przewrotny strumień
Tak zadufany w swoim szumie.

Z północy zwala się z wiatrami
Straszne mrozisko nad mrozami
I siarczystością swą złowieszczą;
Sprawia, że gonty dachów trzeszczą,
Dymów obłoki pomrożone
Rwie nad strzechami na wsze strony,
Albo gdy mu fantazji starczy,
Rozwłóczy w podpis, jak pisarczyk.
A okna tak zamalowuje,
Że tej mrozowej wzorzystości
Niejeden malarz pozazdrości
I przed mistrzostwem tym spasuje.
Mróz to jest figlarz: żarty lubi.
Dla żartu gotów człeka zgubić,
Gdy mu przypadkiem w łapy wpadnie,
I jeszcze się pośmieje nad nim:
«Legnij, zdrożony mój biedaku,
Do chaty jeszcze kawał szlaku!
Puchowa pościel tu bielona,
Ciepłymi skrami roziskrzona,
Pośpij! Rozgrzejesz się, mój miły,
Może, kto wie? Odzyskasz siły?
A ja ci słodkie sny nawieję,
Baśnią czarowną cię ogrzeję!»
I ten, kto podda się namowom,

Snem wiecznym zaśnie, nie zimowym,
W bezdrożu śnieżnym, w zagubieniu,
Pod gwiazd nieczułych zimnym lśnieniem.

Artysta-mróz jest pychy pełen:
Aż w niebo godzi swoim dziełem,
Wznosi ogniste słupy krwawe,
Słupy złowieszcze, lecz ciekawe,
Jakby na słupach tych czerwonych
Wspierał niebieskie swoje trony.
Czasem na Księżyc wkłada wieniec,
Lub śnieg gwiazdami rozpromienia.
A kiedy indziej pomysłowo
Mróz białej brzozie tka szronowy
Weselny welon na jej głowę,
A słonko, wstawszy w dzień zimowy,
Jak tylko ujrzy piękność ową,
Darzy jej swoich blask promieni

Jak diamentowych sznur kamieni!
Mróz — to dyktator. Ten wielmoża
Swawoli żadnej znieść nie może.
W te groźne dni, gdy on panuje,
Wiatr nawet przed nim respekt czuje,
Chmury gromadzić się nie śmieją,
Co żyje, wszystko wnet niemieje.
Drzewa zastygły nieruchomo,
Zwierz skrył się między wiatrołomy
I nawet wrona już nie kracze:
Dziób odmroziła, nie inaczej!
Zziębnięty wróbel z swą rodziną
W strzechę jak w kożuch się zawinął.
I tylko mróz okrutnie włada,
Na cały świat martwotą spada,
Gdzie stąpi — wszystko w lód zamienia,
Rzeka pod lodem, las w zamgleniu
Zastygł i stoi tak skostniały,
Wdziawszy na głowę baszłyk biały.
I tylko mróz zawzięty w gniewie,
Wyzywający, władzy pewien
Bezkarnie w sosnach potrzaskuje,
Bo równych sobie nie znajduje.

Ej, mrozie! Nie zadzieraj nosa!
Ty nie znasz jeszcze swego losu!
Choć w złości swej się dwoisz-troisz —

Nie cały świat się ciebie boi!
Zaledwie gwiazdy zmatowiały,
Zawiasy w chatach zaskrzypiały,
Skrzypią żurawie, skrzypią wrota
I już rozkręca się robota.
Idą po wodę młodzice,
Rumiane ze snu mają lice...
Biegnie z kądzielą gdzieś dziewczyna,
Lecz chłopiec drogę jej przecina:
Przekomarzanki, śmichy-chichy...
Ożywia się przysiółek cichy.
Ktoś piwnicznymi stuknął drzwiami,
Kobiety truchtem mkną z koszami,
Łuczywo nimi okrywają,
Chłód żywym żarem odganiają.
Mężczyźni też się pobudzili,
Z sianem do bydła pośpieszyli.
Co zaś do mrozu — jest w zwyczaju,
Że raz go chwalą, raz go łają,
Lecz pokręciwszy się przy domu,
Biorą siekiery, sanie, bomy,
Po drzewo w las się wyprawiają,
Bo bumblowania nie uznają.
Chociaż mrozisko stoi srogie
I przez onuce kąsa w nogi,
Aż odmrożona skóra pęka,
To chłop jest twardy i nie stęka:
Zeskoczy z sanek, batem świśnie,
Od «szkap» siwkowi nawymyśla,
W biegu rozgrzeje się rękami,
Potupie mocno postołami
I tak się zmacha, nabłaznuje,
Że aż gorący pot poczuje!

Kostuś dwa razy przed śniadaniem
Zlazł z pieca był na rozpoznanie:
Wzorom na szybach się przyglądał
I uśmiech mu po twarzy błąkał.
Wszystko tam było: snopy żyta,
Zarośla olszyn i rokity,
I kwiatów różnych, ziół niemało,
I lato się przypominało,
I wszystkie ścieżki i rozłogi
Tak bliskie mu, tak sercu drogie!
Mróz namalował krzyż pochyły,
Omszały, czyjejś stróż mogiły

Pod brzozą, na wzgóreczku płonym,
Za spokój duszy zamodlony.
Tu jakby strumień przez popławy
W wierzbach się wije kędzierzawych...
Wszystko choć sztuczne, choć ozdobne,
Do prawdziwego tak podobne,
Że Kostuś całkiem już nie wiedział,
Czy w łące był, czy w chacie siedział.
— Nie stój przy oknie, chłopcze, ciągle!
Od okna jak z komina ciągnie!
Znów będziesz kaszleć — mówi matka.
A chłopca już znudziła chatka,
Dosyć dusznego ma zapiecka,
Nęci go las i lód, i rzeczka...
A tu pokusa z nowej strony:
Stryj Antoś właśnie wszedł ▪ podwórza,
A wąs ma — jak w śmietanie nurzał,
Tak mu na mrozie obrósł szronem!
I każdy, kto do chaty wchodzi,
O mrozie mówi i o chłodzie:
— Ależ mrozisko! Znów tężeje!
A niebo wschodnie aż goreje,
Czerwone słupy powstawały,
Jakby pożary tam szalały!
Ot co na Bożym widać świecie!.. —
I jak tu w chacie tkwić, powiedzcie?
Kostuś ▪ zapiecka się wykrada
I łapcie po cichutku wkłada.
Chwilę pomęczył się z trokami,
Ze skórzanymi w nich uszkami,
Bo zeschły się już ze starości
I trochę przy nich się nazłościł.
Cieplej się ubrał, wdział magierkę
I pobiegł prosto w las z siekierką.
A las, tak dobrze mu znajomy,
Stał cały w bieli nieruchomy
W śniegu po obu brzegach strugi
I nad nią ze swych ramion długich
Ogromną gęstą strzechę splatał.
Dołem — sosenki-małolaty
Spod śniegu skromnie wyglądały
I wdzięk niezwykły w sobie miały,
Jak w święto małe dziewczyneczki,
Ubrane w białe sukieneczki.
Opodal zaś jodełki małe

Ubogie jak sierotki stały
Okiścią ciężką pozginane,
Główkami w śniegu zagrzebane.
«Żal mi was, moje wy dziecinki!
Śnieg niełaskawy wam, choinki!»
Kostuś nad nimi się lituje
I smutek szczery go przejmuje...
Podbiega chłopczyk raptem do nich,
Otrząsa śnieg zziębniętą dłonią
I wnet jodełki ożywają
I już weselszy wygląd mają,
Ale nieśmiało się prostują,
Bo jeszcze ciężar śniegu czują.
Ach jakże Kostuś rad jest z siebie!
Czuje się jakby w siódmym niebie!
Długo tak przy nich stał i marzył
I w sercu mu się płomyk żarzył.

Lecz Kostuś przyszedł tu nie po to.
Poważna czeka go robota:
Wyzwolić strumień zamarznięty,
Między korzenie drzew wciśnięty.
Brzozy nagimi gałęziami
Splecione nad nim z olszynami
Tak zrosły się z dawnego czasu,
Że potworzyły się szałasy.
W poprzek strumienia stare drzewo
Leży i w środku w dół się wgięło.
Kiedyś je wicher tak położył
I nad strumieniem mostek stworzył.
A lód zielono-niebieskawy,
Pośrodku strugi lekko wzdęty,
Wciąż krzepki jeszcze i zawzięty
Zamyka wodom jej przeprawy,
Żeby wypłynąć nie zdołały.
Tu właśnie stanął Kostuś mały
I puścił swój toporek w ruch.
Wiedział, co robi, chłopak-zuch,
Bo lód zakaszlał pod razami,
Zaiskrzył się srebrnymi skrami.
Okruchy lodu rozbłyskają
Jak krople deszczu w słońcu maja.
Raptem lodowa pękła tama
I przez szczelinę woda sama
Z szumem wybiegła na swobodę,

Już płynie górą ponad lodem
I coraz szerzej się rozlewa.
Lecz co tak dzwoni? Co tak śpiewa?
I skąd ta muzyka się niesie?
Kto tu melodie składa w lesie?
Tych cudnych tonów, tej harmonii,
Co tutaj nad strumykiem dzwoni,
Nikt z ludzi nie potrafi stworzyć.
Czy to nie las je sam ułożył?
A może dal się przebudziła
I świat z niemoty uwolniła
Pieśnią stworzoną przed wiekami,
Płynącą teraz strumykami?
A może same to niebiosa
Otwarły się i słodkim głosem
Wieszczą o rychłym przebudzeniu
Ziemi i wszemu jej stworzeniu?
A może wiosna już nadchodzi,
Może to jej dzwoneczki w wodzie
Dzwonią, jak w górze hen, w przestworze
Dzwoni skowronek, śpiewak Boży?
A przyśpiewują mu do wtóru
Niepoliczone ptasie chóry!
Ponad powszechnym tym weselem
Przedziwnie słodkie płyną trele:
To z gęstwy kwiecia znad strumyka
Słychać czarowną pieśń słowika...
I Kostuś w sercu swym dziecinnym
O całym świecie zapomina,
Bo szczęście spotkał pierwsze w życiu,
Radość pierwszego w nim odkrycia:
Rozpoznał źródła i przyczyny
Tych dźwięków, co ze strugi płyną!
Choć gdy się wsłucha w nie dokładnie,
Zwątpienie nowe go opadnie:
To tylko nadal lód i woda
Zimowe sprzeczki z sobą wiodą...
Oto czym strumyk chłopcu miły,
Oto, czym woda go wabiła!

XX · GODY

Już przeszedł Filip i Mikoła
Dzionki zrobiły się wesołe,
Bo chociaż zima kąsa mocno
I wiatr w kominie huczy nocą,
Jakby do tańca grał zamieci

Na basie, dudzie i klarnecie,
Lub wyje, jakby go postrzelił
Czort na diabelskim gdzie weselu —
To w dzień okolica jaśniała
Odziana w czyste giezła białe.
Mają swą krasę takie zimy
I miękkie białe ich kilimy,
Co lśnią okiści kryształami
Nad niemą dalą, nad lasami,
Gdy w purpurowych mgieł oponie
Mróz na ognistym swoim tronie
Okaże władzę swą siarczystą
I szadzią zaczaruje wszystko.
A gdy rozpęta się zawieja
I wiatr śnieżycą rozszaleje,
Spowije świat zamiecią białą —
Sama w niej siła i zuchwałość!
— Hulaj pannico ty śniegowa!
Patrzeć — i tańców twych połowa,
A tam i ciepłem wraz powieje
I słonko dłuższe dni ogrzeje! —
Tak w czas zadymki-zawieruchy
Stryj podtrzymywał nas na duchu
Zagrzewał nasze zziębłe serca,
Bo zimne są te zasp kobierce,
Markotna ta martwica biała.
A tak by się już ciepła chciało
Spływającego spod błękitu!
I w sercu radość już zakwita
Na samą myśl, że zima mija,
Że zimne swe klamoty zwija
Że władzę przejmie na pół roku
Rozkwitające życie wokół.

A chłopcy szkoły dość już mieli
I strasznie białych świąt pragnęli.
Myśli tym jednym wciąż zajęte:
Co też przyniosą im te święta.
Tym niecierpliwsze już czekanie,
Że wokół widać świąt zadatek:
Bo płoną koło chat i chatek
Wesołe ognie od świtania!
— Co to się tak tam palić może?
Nie pożar aby, nie daj Boże?
— Wici świąteczne tam się palą:
Sąsiedzi słomą wieprzki smalą

Nim sprawią je na stół godowy.
Taki to jest już los wieprzowy.

W każdym obejściu koło chaty,
Choćby stareńkiej, niebogatej,
Gdzieś na gumnisku czy za świrnem
Smali się wieprz lub choć podświnek,
Bo przy kolędzie każdy łasy
Na świeżeninę, na kiełbasy.
Niejeden nawet świąt nie czeka
I już świeżyznę rad podpieka.
Dopiero jednak przy kolędzie,
Gdy się do różnych mięs zasiędzie,
Bywa, że za noc dziesięć razy
Gna człek za chatę, bez obrazy...
I nie jest żadna to przygana,
Bo prawda to od dawna znana:
«Kiedy parsiuka ty zakolesz
I nie pogoni ciebie w pole
Lub nie postękasz za chlewikiem —
To jak wesele bez muzyki.»
Tako ludowa mądrość rzecze.
Zajrzyjmy jednak na Pareczcze,
Jak tam się nasi w chacie czują,
Jak do kolędy się szykują.
Chłopcy naukę odłożyli:
Dosyć się nad nią naślęczyli.
Aż do Trzech Króli koniec męce.
Swobodna głowa, wolne ręce.
Jaśka-darektar też odjechał
Odpocząć pod ojczystą strzechą.
Także i cepy zakończyły
Swój na klepisku tan zawiły,
Aż snopy grochu, owsa, żyta
Sypnęły ziarna moc obfitą,
Którym pełniły się zasieki.
Zamilknął cep. Lecz nie na wieki...

Tak samo Antoś już swobodny
I jest w nastroju święta godnym.
Opędzi migiem swe obrządki
I nawet nie zje. Śpieszy w łąki,
Które go ciągną jak zaklęte.
Ostrość toporka sprawdził ręką
I za pas sprytnie wsuwa sobie.
Z nim także Kostuś się sposobi,

Bo jak stryj rusza, to wiadomo,
Że chłopiec nie usiedzi w domu:
Ze stryjem zawsze tak ciekawie!
Więc obaj dziś jednako żwawi,
Tym bardziej że ich ziąb pogania.

A zima piękna — malowanie!
Cichutko wszędzie, bieluteńko,
Na wszystkim legł pierzyną miękką,
Mereżką szadzi obrębioną
Śnieg świeżuteńki, roziskrzony.
Turzycę trącisz idąc błoniem,
A ona szrenią tobie dzwoni
I skrzy się swą koronką białą,
Jakby przywabić ciebie chciała.
A w dali hen, nad gładką niwą
Sam Bóg otrząsa brodę siwą
Z śnieżynek płochych, gwiazdek małych,
Co w niej szukały pocieszenia,
Zanim się w zbity śnieg zamienią.
A tak by jeszcze tańcowały!

Tymczasem Antoś z chłopcem razem
Nad swym podlodnym stanął jazem
W zakolu rzeki zastawionym,
Z wchodem dla ryby w jedną stronę
Wprost do więcierza w końcu drugim.
Niejeden dzionek w czas szarugi
Jesiennej tutaj przemajstrował,
By jaz przed zimą był gotowy.
Przerębel teraz skuty lodem,
Lecz topór ostry, ręce młode,
Ciach-ciach i w płonce woda pluszcze.
A Kostuś z oka już nie spuszcza
Czynności stryja, tak mu chce się
Widzieć, jak więcierz z dna podniesie.
Lecz Antoś — mistrz w rybackim fachu.
U niego nie ma łapu-capu.
Płonkę oczyścił akuratnie
Z lodowej kry i spojrzał w matnię.
Oho! Przez wodę coś błysnęło!
Uchwycił pałkę — aż się zgięła!
Wyciąga wreszcie więcierz z toni
I pierwsze co — to dwa okonie
Spore na lodzie się trzepoczą.
Stryjowi aż rozbłysły oczy,
Gdy z rozwiązanej wreszcie matni

Wyskoczył wcale nie ostatni
Miętus, bo za nim drugi, trzeci,
A jeszcze para płotek w sieci!
Ot i zarobek jak się patrzy!
Już grosz w kieszeni. Ot co znaczy
Jaz w dobrym miejscu postawiony.
A tylko jeden wytrzęsiony.
Dopieroż ładny grosz się zbierze,
Jak wszystkie sprawdzi się więcierze!

Idą do domu i miarkują,
Czego na święta nakupują,
Gdy dziś wybiorą się do miasta.
Jutro już kucia, jutro gwiazdka!
Właśnie Antoni się przymierza
Iść jak co roku do Nieświeża:
Dostarczy tam na dwór książęcy
Rybę i kilka sztuk zajęcy.

Wigilia. Mroźno. W uszy szczypie.
Niebo pochmurne. Śnieżek sypie.
Wigilia śnieżna — znak, że latko
Sypnie grzybami — wróży matka. —
A ścieżki czarne — jagód mnogo.
Czy tak, czy owak — chwała Bogu.
Władek już obiegł klin, pasiekę,
Łąki i chaszcze aż pod rzekę
I w śniegu, gdzie się tylko dało,
Ustawił owsa snopki małe.
Szaraki tym sposobem wabi
W pobliże chaty i komory,
By przez okienko, co od dworu
Upilnowanych parę zabić,
Gdy snopki owsa je tu znęcą,
Bo wkoło mnóstwo tych zajęcy.
Tak samo drwa już narąbane
I ściółka też nawytrząsana,
Sianko pachnące przyniesione,
I Kuci gar już nawarzony!
Ten pan nad chlebem i blinami —
Jak jaki car dawnymi czasy
Na tronie pod ikonostasem —
W ten wieczór popod ikonami
Będzie na stole stał poczestnie.
I patrząc nań niejeden westchnie
Do kuci w nim tak wyczekanej!
Choć to zwyczajny gar gliniany.

Co też matula tam zamierza
Na tę wigilię, na wieczerzę?
Strasznie dzieciaki to ciekawi,
O każdej wiedzieć chcą potrawie,
Co po czym będzie po porządku,
Co posmakują na początku...
A matka od samego rana
Wszystko ma dobrze obmyślane.
Na górce w chacie, tuż pod szczytem
Mak wisiał od łasuchów skryty.
Teraz utarty już w makutrze.
Tak samo jak i myśl o jutrze,
Czyli o tym zimowym święcie
Kazała matce pod zamknięcie
Wziąć dzbanek miodu w środka lata
I skryć w komorze go od świata.
I oto dzisiaj miodna syta
Na wigilijny stół zawita.
A pod sam koniec będzie podan
Żurawinowy kisiel z miodem.

Gdy już ściemniało, Antoś smykał
Do świerkowego zagajnika
Choinkę ściąć. I choćby zgrzeszyć,
Ale dzieciaki nią ucieszyć,
Żeby na długo w ich wspominkach
Zostały święta i choinka,
Co wraz z wiliją w chacie gości
I daje dzieciom moc radości,
Kusząc ich oczy cukierkami
I złoconymi orzechami,
Co na niej lśnią, jak gwiazdki z nieba.
Cóż więcej tym dzieciakom trzeba?

A w chacie — dobroć, ład i zgoda.
W spokój oblekła się zagroda.
Jest w tym wieczorze coś świętego.
Nie słychać nigdzie słowa złego.
Wszyscy wymyci, wystrojeni,
Michał i Antoś ogoleni,
Czupryny gładko przyczesane
I każdy sobie zda się panem.
— No, chłopy, pora stół nakrywać! —
Więc obstępują go kto żywy,
Unoszą w górę obrus biały,
A pod obrusem dziatwa mała

Z sianka ze stogu przy zagrodzie
Na stół posłanko ściele miękkie
Na przypomnienie tej stajenki,
W której się był Bóg-Syn narodził.
Nareszcie stół już zaścielony.
Wszyscy w porządku ustalonym
Na ławach wkoło zasiadają,
Łyżki, widelce rozkładają,
Biorą przed siebie po oładce
I już na ręce patrzą matce,
Jaka też pierwsza jest potrawa.
— Ty, bracie, choć się nie poddawaj
Łakomstwu, żebyś się czasami
Nie zapchał aby oładkami,
Bo sobie w brzuchu miejsce zmniejszysz
Na to, co będzie najsmaczniejsze.
Już ja sekrety znam matusi —
Aleś przestrzega tak Kostusia.

Michał otwiera już butelkę,
Bo tu zakąski mnogość wielka:
Okoni cały stos i płoci
Smacznie się na patelni złoci,
A obok nich miętusy tłuste,
Co aż się same proszą w usta.
Teraz miłego coś dla ucha:
Z bulkaniem spływa w szkło siwucha,
A pełny kielich oko nęci,
Jak jaki zgrabny stan dziewczęcy.
— No co, Antosiu, zdrowie, bracie!
Niech Bóg przysporzy szczęścia w chacie,
Niechaj się mnoży nam w oborze,
W stajni i w chlewie, i w komorze.
Żeby nam żytko się kłosiło,
Żeby nam pszczółki się roiły.
Daj Bóg nam ziarna pełen tok
I wszystkim spotkać się za rok!
— Daj Boże — przejął toast stryjo,
Do gospodyni już przepija:
— Żebyśmy w dobrej czy złej chwili
W zgodzie żyć wszyscy potrafili! —

I już wieczerza w całej krasie!
Lecz chcę zatrzymać się na kwasie:
Ten kwas swój kolor czerwonawy
Od buraczanej miał zaprawy,

A był w nim tarań, lin brzuchaty
I ułów nasuszony z lata —
Szczupak, okonie, płocie, jazie,
Kiełbiki, jelce i karasie
I jeszcze miętus na okrasę.
Lecz to nie wszystko. Kwas jest kwasem,
Gdy suszonymi go grzybami
Dopełnić: cud-borowikami!
Do tego pieprzyk, liść bobkowy,
Cebulka, sól... Innymi słowy
Bacz, byś nie połknął z nim języka!
Po kwasie była wereszczaka,
A dalej poszły bliny z makiem,
Co w zębach smakowicie pstryka.
Po nich — pańskiego stołu warte
Łamańce przaśne w maku tartym,
Makowym mleczkiem nasączone,
Patoką suto dosłodzone.
Nareszcie kompot pełen woni
Suszonych gruszek, a na koniec
Kisiel z żurawin pospolity,
Miodową doprawiony sytą.
Gdy wszyscy byli już znużeni
Ciągłym łykaniem, piciem, żuciem,
Wtedy nadchodził czas na kucię,
Której nikt jeść już siły nie miał.
Lecz, by być w zgodzie z obyczajem,
Każdy jak może, tak udaje,
Że jeszcze łyka, jeszcze żuje,
Że kucia bardzo mu smakuje.
No i po takiej to wieczerzy
Z ogromnym trudem, mówiąc szczerze,
Każdy zza stołu wstać próbuje
I tylko ciężko postękuje.

A w pierwszy dzień zimowych godów
Dla rozmnożenia, dla przypłodu
Sianko z wigilii zebrane
Bydełku hojnie zadawano:
Koniowi, krówce i wołowi,
I wszelakiemu żywiołowi.
Na stole zasię, wśród drobnicy
Ziarnek szukali domownicy,
Wróżąc zwyczajem uświęconym,
Jakie też będą przyszłe plony.

XXI · TAJEMNICZE ODGŁOSY

Czasami bywa tak, że w lutym,
Choć wszystkie rzeki lodem skute
I świat pod śniegiem śpi zdrętwiały,
Raptownie ciepłem skądś powiało,
Z południa chmury wiatr przygoni

I bujnym deszczem w szyby dzwoni.
W kałuże woda wnet się zbiera
I zaspy śniegu żywcem zżera.
Las zrzuca szaty swe zimowe
A ponad lasem jakiś nowy
Błąka się poszum w drzew koronach.
I raptem dziwnie kracze wrona,
Bo jej «kra-kra" już brzmi inaczej:
Wiosenną krę na rzece znaczy.
Pod olszynami czarną żmiją
Strumień się żywy raptem wije:
To woda się nad lód przebiła,
I zachlupała, zadzwoniła.
Pagórki w czarnych już łysinach,
Rzeka rozlała po dolinach
Spod lodu, który się wybrzuszył,
A bystry nurt na krę go kruszy.
Patrzeć i łąka w wodzie pływa.
Czyżby to wiosna już prawdziwa?
A skąd! To luty! Wolne żarty!
To zima jeszcze. Więc nie warto
Nazbyt jej ufać. Choć figluje,
To swego jednak nie daruje!
Jeszcze zawyje zawierucha,
Jeszcze nie raz ugryzie w ucho,
Na las okiścią runie z góry,
Na drogi zasp nasypie góry
I wronie znowu głód doskwiera,
Więc koło chlewu szuka żeru,
By czymś swój pusty brzuch zapełnić
I nie do śpiewu jej zupełnie.
Woda zastygła znów w bezruchu
I w śnieżnym skryła się kożuchu
Albo pod lodu lustro lśniące,
Gdy w nim się z rzadka przejrzy słońce...
Noc z zimna w ciszę się spowija,
W której wilczyca gdzieś zawyje
Lub z hukiem strzeli mróz w wierzejach
I znów od nocy grozą wieje.
Lecz co to? Skąd te dziwne dźwięki?
Spod czyjej one wyszły ręki?
Kowale biją tak młotami
Czy koń mocarny kopytami?
Co za mistrzowie tam majstrują,
Co wykuwają, co budują?

Dziwne odgłosy w niebo biją,
Coś tam na łęgu trzaska, wyje,
Coś cicho jęczy, ciężko stęka...
Czy to nie ziemia się rozpęka?
«*Hu-hu!*» — coś w dali się rozpuknie.
«*Ba-bach!*» — na głos ten się odhuknie
Las dookolny długim echem
Lub zarechocze gęstym śmiechem
Pełnym pogwizdów i poświstów
Jak na diabelskim harcowisku!..
Przez całą noc wzdłuż brzegów Niemna
Po rozlewiskach i popławach
Dziwne odgłosy wystrzelały,
Zajedno groźne i przyjemne.

A noc spokojna, noc tajemna:
Przepastne niebo, gwiazdy na nim
To pojedynczo, to kępami;
Brylantowymi zapaskami
Związane ich bukiety całe
Z ciemnego nieba pozwisały.
A wszystkie żyją i migoczą
Podobne mrugającym oczom.
Nad lasem z rzadka w oka mgnieniu
Wstążką świetlistą po sklepieniu
Jak pozdrowienie od miesiąca
Zlatuje gwiazda spadająca.
Bywa, że wyjdą chłopcy z chaty
W noc, kiedy nieba gwiezdne szaty
Ziemię skuloną i zziębniętą
Okryją swoją ciszą świętą.
— Słuchajcie! Cicho bądźcie, dzieci!
Słyszycie? Coś się dzieje w świecie! —
Chłopaki w mig się uciszają
I na Alesia spoglądają.
A on milczący i skupiony
Na popław patrzy oblodzony,
Pilnie z wszystkimi nasłuchuje.
Wtem ręką im na łęg wskazuje:
— O! Coś stuknęło tam. Słyszycie!
— Aha! Czy to nie z armat bicie? —
Darektar, chłopiec dość strachliwy,
Na pomysł wpadł ten osobliwy:
— Pewnie z Nieświeża to harmaty! —
I pędem rzucił się do chaty.

— Oj, ciociu, stryjku — prawie jęknął. —
Harmaty walą! Chodźcie prędko
Słuchać jak grzmią! O, nie słyszycie? —
Darektar się za głowę chwycił,
Aż się przeżegnał przy obrazie
I wszystkich w chacie był przeraził.
Jeden Antoni nie dał wiary:
— Chyba przebrałeś, synu, miarę.
A może chory ty na głowę? —
Lecz na dwór się pofatygował,
Kożuchem otuliwszy plecy.
Matka prząśniczkę koło pieca
Rzuciła i też wyszła za nim.
Stanęli wszyscy pode drzwiami
I każdy swe nastawia ucho:
Tak! Łąka stęka, dudni głucho,
Jakby ■ rozmachem w beczkę walił.
— O tam, słyszycie! Tam w oddali! —
Darektar w strachu aż się trzęsie.
— Oj bieda będzie! Oj nieszczęście!
— Tak, Jaśku! Już nie ujdziem bidzie.
Wiesz, co to jest? Kometa idzie!
To koniec świata, nie inaczej! —
Obwieszcza Antoś prawie z płaczem. —
Przepadłeś, darektorze, bratku.
Już się nie spotkasz z ojcem-matką
I chatki swojej nie zobaczysz!
— Nie, stryjku! Nie strasz nas, kochany!
Powiedz nam, skąd ten huk nieznany? —
I już Antosia w jednej chwili
Chłopcy czeredą obstąpili.
— Na koniec świata — mówi matka —
Najlepsza jest rodzinna chatka.
Chodźcie do chaty. Zginiem razem. —
Po słowach matki już od razu
Chłopcy jak jeden skapowali,
Że mocno w czymś się oszukali.
Tym bardziej ich zaciekawiło,
Co tam się dzieje, jaka siła
Te stuki-huki robi dziwne.
A stryjek-zgrywus, z chytrą miną,
Chcąc zażartować z darektora,
Do objaśniania nie był skory.
Zaś chłopcy wytężali głowy
Pomysłów wciąż szukając nowych,

Jaki to diabeł w łąkach siedzi?
I nie znajdują odpowiedzi.
— No stryjku, dosyć nas nabrałeś.
Już dość się z nas nażartowałeś.
Objaśnij, skąd te stuki-huki?
— Toż ty tu przecie od nauki,
Której masz pełno w swojej głowie.
Niech teraz ona ci podpowie.
Uczony człek, jak słyszy dzwony,
To wie, od której dzwonią strony.
Nie wiesz? To słabyś jest, nieborę.
No, kto Jaśkowi dopomoże? —
Antoś chłopcami się zabawia,
Lecz jawnie na Kostusia stawia.
— No mów, Kostusiu, jak to widzisz?
Może tych mędrców ty zawstydzisz? —
I na odpowiedź jego czeka,
Lecz chłopiec dziwnie jakoś zwleka.
— No mówże śmiało, jak się godzi.
Toć lubisz ślizgać się po lodzie!..
— Ach, trutnie! Całkiem podurnieli! —
Zakrzyknął ojciec, co w pościeli
Spoczywał dotąd, teraz wstał,
Bo dość tępoty synów miał
I zagrzmiał na nich od komina:
— Nie wiecie, jaka jest przyczyna
Odgłosów zimy na przedwiośniu!
Cóż to z was będzie? Co wyrośnie
Z takich nieuków i tępaków,
Co nie poznają wiosny znaków! —
Chłopaki nosy pozwieszali,
A darektora wstyd aż pali,
Bo głupkiem został w samej rzeczy.
— Toż to od mrozu lód tam trzeszczy! —
Aleś z Kostusiem przypadkowo
Krzyknęli obaj w jedno słowo.
I ojciec raptem pogodniejszy
Już nawet chwali obu mniejszych
— Ot, zuchy! A wy co, dryblasy?
Nic, tylko lać was, drzeć z was pasy!
I ty, darektar, wartyś tego!
Nic tyś nie lepszy od głupiego.
— I nie wstyd wam? — dorzuca stryjo.
A Władzia: — Wielkie mi mecyje!
Ja już sto razy to wiedziałem,

A ten sto pierwszy zapomniałem.
— Patrzcie go no, Salomon jaki!
Jak tak, niech powie nam, chłopaki,
Dlaczego po wylewie Niemna
Na łąkach pęka lód nadziemny? —
Ot tobie masz! I nowe licho!
Znów Jaśka poci się i wzdycha.
Już by powiedział, lecz się boi
Do reszty godność stracić swoją,
Gdy nie tak powie, lub jeżeli
Nie daj Bóg, głupstwo jakieś strzeli.
I Władzia mowę stracił, zda się.
— No dobra. Sprawa ot jak ma się —
Jął Antoś chłopcom rzecz tłumaczyć.
— Więc Niemen z brzegów wylał, znaczy.
Woda rozlała się na łęgi.
A potem mróz przycisnął tęgi
I rozlewisko pokrył lodem.
Woda spod niego zeszła spodem
I lód powisnął ciężki, gruby,
Jak ogromniasty dach pałuby.
Czas jakiś wisi tak, choć stęka,
Aż wreszcie nie wytrzyma, pęka
Z okropnym hukiem jak z harmaty,
Co gromem niesie się nad światem.
— Ja też, po prawdzie, tak myślałem —
Rzekł Jaśka, — Lecz się mówić bałem.
— I ja od dawna wiem już o tym,
Ale milczałem. — Ech, niecnoto,
Jak bicz dziadowski rozpuszczony! —
Ojciec na Władzię ostrym tonem
Naskoczył. — Mniej byś mełł ozorem!
Czemuś do nauk tak nieskory?
Nie będzie, chłopcze, sensu z ciebie.
Życie w śmietniku cię zagrzebie
Z twoim nieuctwem i pewnikiem
Parobkiem będziesz, wyrobnikiem.
— Parobków ludziom też potrzeba,
Byleby był kawałek chleba —
Odburknął Władzia niewesoło,
Aż wszystkich tym rozśmieszył w koło.
— I ja zagadkę mam tak samo.
Zaraz pytanie wam zadamy —
Kostuś do starszych je kieruje,
Czym gniew tatowy zagaduje.

— Jest gwiazda gdzieś na niebie, znaczy,
Mała, że nikt jej nie wypatrzy.
Raptem się zrywa, mignie, spadnie
I nie wiadomo, gdzie przepadnie:
Ani do ziemi nie doleci,
Ani na niebie już nie świeci.
Gdzie ona znika? Ot pytanie! —
— A jakże! — chłopcy aż klaskali:
— Teraz przyciśniem tych mądrali! —
A starsi na Kostusia patrzą
I nikt [redacted] nich nie wie, jak tu zacząć
Odpowiedź z sensem na pytanie.
— Przyczyny jakieś to znikanie
Gwiazdy, co z nieba się odrywa,
Mieć musi — pierwszy się odzywa
Wśród starszych ojciec w takie słowa: —
Zjawisko przecie to nie nowe,
Co noc się gwiazdy obrywają.
Lecz ludzie wciąż ich dróg nie znają.
A gdyby nawet i poznali,
To sami nic by nie zyskali,
Bo to jest tajnia, wola Boża,
I my jej, ludzie, nigdy może
Nie odgadniemy. Chyba wnuki,
Jeśli się wezmą do nauki.
— Wszystko na pewno poznać można —
Dorzuca swoje stryj [redacted] ostrożna. —
Odpowiedź pewnie zna nauka,
Co astronomią się nazywa,
Dlaczego gwiazda się obrywa
I gdzie spoczynku sobie szuka.
I wy, gdy uczyć się będziecie,
Też sens tych faktów zrozumiecie.
Pamiętam, że jak byłem mały,
Coś w szkole nam mówili o tym
I objaśniali, ale potem
Wszystkie nauki zapomniałem.
— Ja także coś powiedzieć chciałam
O gwiazdach, ale też nie śmiałam
Jak ten darektar nasz, pociecha. —
Do synów matka się uśmiecha. —
A było tak: gdy Bóg świat stwarzał
Ludzi gwiazdami poobdarzał.
Każdy ma gwiazdę, co kieruje
Życiem i śmiercią zawiaduje.

A kto zacniejszy, rozumniejszy,
Tego i gwiazda jest jaśniejsza.
I gaśnie gwiazda przeznaczona,
Gdy ten, co jego była, kona:
W tej samej chwili, w jednym czasie
Przez niebo przemknie i zagaśnie,
Jakby ktoś z żalu zamknął oczy,
I nie wiadomo, gdzie się stoczy.
I niebo ku niej ucho skłoni,
I anioł cichą łzę uroni...
Pamiętam, że jak byłam mała,
Czasem od dziadka usłyszałam
Ciekawe jego rozważania
O niepojętym gwiazd znikaniu.
I mówił też, że ten, kto zmoże,
Zanim się skończy Służba Boża,
Zamarzyć coś w to gwiazdy mgnienie,
To wszelkie spełni swe marzenie. —
To tłumaczenie pradziadkowe
Dało chłopakom wiedzę nową
I wyobraźnia ich błąkała
Po Bożych dziełach niebywałych;
Świat ich zachwycił bezgraniczny
I los ich przyszły tajemniczy.

XXII · NA GŁUSZCOWYCH TOKACH

Skończył się czas ponuro-luty.
Dzień dłuższy, bo go wciąż przybywa
A ciepłe słońce wodę żywą
Uwalnia z rzeczki w lód zakutej.
No, żegnaj, zimo! Ruszaj w drogę.

Odchodzisz już, dziękować Bogu!
Popatrz, staruszko: tam na polu
Czernieją płaty zwilgłej roli,
Wzgórki już dobrze podłysiały,
Jakby rozumu nabierały
I las jak gdyby już wesoły,
I dąb się śmieje, chociaż goły.
A nastaw ucho: słyszysz pieśni?
Teraz już na nią nie za wcześnie,
Bo właśnie słonko Ziemi młodej
Dodaje blasku do urody,
A z świeżej drzew i łąk zieleni
Niewieści ślubny splata wieniec...
Zabieraj, zimo, już manele
I znikaj z białą swą kądzielą!

W pogodny ciepły dzień przedwiośnia
Rozgaworzyły się donośnie
Strumyki liczne: większe, małe,
Jak gdyby w dudy i cymbały
Weselny orszak dął i dzwonił
W radosnej zgodzie i harmonii.
Nadchodzi wiosna z dźwięczną lirą,
A razem z nią powraca wyraj
I słychać w gajach i olszynach
Na chwałę życia śpiew ptaszyny.
— Te wody szumem życiodajnym
Lato nam wróżą urodzajne
A jak przyjemnie pieści ucho
Wiosenny grom daleki, głuchy! —
Wychwalał wiosnę w jej urodzie
Michał wróciwszy po obchodzie.
A Kostuś po tych słowach taty
W te pędy na dwór pobiegł z chaty
Żeby w tych wodach nad potokiem
Usłyszeć wiosny bliskie kroki.

I słucha, o czym woda śpiewa
Donośnym pluskiem na rozlewach,
Ciurkaniem po strumykach krętych?
A może wróżka to zaklęta,
Że swoją wiedzę w krąg rozdaje
I przepowiada urodzaje
Tak bujne, że aż ojciec wierzy,

Że wnet wyplącze się z obieży,
Gdy grosz się zjawi upragniony
Jesienią za sprzedane plony?
Dnia następnego rankiem wczesnym
Od leśniczego przybiegł leśnik,
By Michał na Kamliszcze w puszczy
Pośpieszył, bo już pierwsze głuszce
Na tokowisku podsłuchano.
Głuszce przed paschą polowano.
Więc trzeba dobrze je zasadzić,
Nim się myśliwych poprowadzi
Tak, żeby łowy się udały.
To jest zadanie dla Michała.

W śródborzu dwa budany stały:
Jeden świerkowy zwykły szałas,
A w drugim ■ desek były ściany
I w środku pomost był drewniany.
W tym drugim właśnie nocowali
Panowie, którzy polowali.
Podprowadzaczom i gajowym
Wystarczyć musiał ten świerkowy.
Michał po prawdzie nade wszystko
Wolał się przespać przy ognisku,
Gdzie też nie sama rozkosz czeka:
Ten marznie bok, ■ ten przypieka.
Michał wdział kurtkę, rzemień ściągnął
I wolnym krokiem w las pociągnął,
Bo w lesie jeszcze śniegi były,
Chociaż ■ pagórków poschodziły.
Leżały głównie w zagłębieniach,
W lodowniach puszczańskiego cienia.
Lecz przecie ■ wolna i pomału
I stąd się zima zabierała.
Więc Michał brnął w tych resztkach śniegu,
A z nim sunęły myśli jego
I różne plotły się obrazy
Gnane z pamięci tyle razy,
Bo do żywego oburzały,
Poczucie krzywdy rozbudzały.
Dla panów ta głuszcowa sprawa
To czysty kaprys i zabawa.
A ty, nie Kain i nie Judasz,
Wlecz się przez gąszcze, nocuj w budach

Jak ten katorżnik, jak skazaniec
I bądź jak pies na zawołanie.
W nagrodę nie raz gniewny jazgot
Od panów słyszysz, durniem nazwą
I ciesz się, że uszedłeś cało,
Że się po karku nie dostało!
Ach, gdybyż własna ziemia była,
Gdybyż się w swojej chacie żyło!
Dawno by człowiek nie pamiętał
Tej służby, zadry tej przeklętej,
Nieszczęsnej doli podpastucha!..

Tak idąc Michał myśli słuchał
I snuł te smutne rozważania
Aż błysnął ogień przy budanie
Ognisko ujrzał już z daleka.
Tam Palczyk już na niego czekał,
A z drugiej strony szedł Hawaka,
Stary dojeżdżacz i służaka.
Siedział Abycki już na kłodzie,
Grzał sobie nogi, faję kurzył
I coś tam gromko już bajdurzył
O nowej jakiejś swej przygodzie.
Tych przygód miał on co niemiara!
Ale też łacno stroił żarty,
Wykpiwał wady śmiechu warte,
Cudze słabości i przywary.
Czasem dostało się i panom,
Bo był Abrycki otrzaskany
Z panami przez swe życie długie,
Przeróżne świadcząc im przysługi.
Znał tych z Wołynia, tych z Polesia,
Polował z nimi w polu, w lesie
I gdzie go losy nie rzucały!
Inne się głosy też słyszało:
Z Abryckim siedział Dziemidowicz,
A z drugiej strony Astachnowicz —
Obaj leśnicy już niemłodzi.
Abrycki ciągle z nimi chodził
Niejedną razem wypił czarkę
I nieraz jeździł im na karku,
Czym także nigdy nie pogardzał.
Niech coś przydarzy się na służbie:
Ot, chłop po nocy dębczak urżnie,
A leśnik donieść nie pośpieszy,

Czym przeciw powinności zgrzeszy –
Abrycki już wyniucha w lesie
I pierwszy panu rzecz doniesie
A i dołoży tak od siebie,
Że człek się później nie wygrzebie!
Więc brać go leśna nie lubiła
I raczej bokiem obchodziła.
Lecz ludzie swoje pamiętali,
Choć głośno o tym nie gadali,
Jak ten Abrycki, wyga stary,
Nadział się był raz na Pszawarę.
Pszawara – strażnik był sierdzisty,
Osiłek krzepki, przysadzisty,
Kościsty i szeroki w barach
I krzepy w nim jak w dębie starym.
Między Pszawarą i Abryckim
Do ostrej doszło raz potyczki.
W leśnictwie obaj się zjechali.
Pszawara wcześniej był postawił
Nad drabinkami konia swego,
Pełnymi siana pachnącego.
Abrycki, który konno zdążał,
Swego wierzchowca też uwiązał
Do tych drabinek z sianem świeżym.
Pszawara oczom swym nie wierzył:
– A żeby ciebie piorun strzelił!
Co to za gad bezczelny jakiś
Dowiązać się ze swym cherlakiem
Do mego wozu się ośmielił?!
– Aj co za bieda! Aj nieszczęście!
Ratujcie siano wszyscy święci!
Co to za lament jest mużycki? –
Złośliwie ozwał się Abrycki. –
To mój jest koń. I co się stanie?
Czy sam też pasiesz się na sianie? –
Pszawara wściekł się. Dostał szału
I duhą, co pod ręką stała,
Zaatakował Abryckiego!
Ten mało nóg nie zgubił w biegu,
Tak wiał od niego przerażony,
Ale Pszawara go dogonił
I prawie już dosięgnął duhą...
Abrycki, nie zwlekając długo,
Bo już i nie miał gdzie umykać,
Zębami chwycił przeciwnika!

Nie pozostając dłużny jemu
Pszawara to wyzwanie przyjął
I zęby mu zatopił w szyję,
Warcząc nad uchem mu po psiemu:
— Kąsania chcesz? To masz, gałganie! —
Co było śmiechu, chichotania!
Ot złapał Kozak Tatarzyna!
Leśniczy aż za brzuch się trzymał!..
Na całej linii posromiony
Abrycki musiał spuścić z tonu,
Łaski błagając u Pszawary:
«Puść, bratku! Już poniosłem karę!»
Ot jak to było! Teraz Michał
Z wszystkimi się kolejno witał,
Na żarty ich żartami strzelał,
Czym towarzystwo rozweselał.
— No co, Michale, pewnie, bracie —
Pyta Abrycki, — w swojej chacie
Przyjemniej spać, jak w tym budanie?
— A niech to czort! Toż to skaranie!
Spokojniej by się wszystkim żyło,
Gdyby tych głuszców mniej tu było —
Powiada Michał niby w złości. —
Ot, weźmiem strzelby swe, waszmoście,
Pójdziem na tok, tam postrzelamy
I głuszce precz poprzepędzamy!..
— A zapomniałeś, mój kochany,
Wypadek pewien dosyć znany,
Jak ten Wiaryha ze Swierżenia
Zabrał się do podprowadzenia
Na głuszce pana leśniczego:
Trzy kroki skoczy, zamrze w biegu
I panu znieruchomieć każe.
Tak parę razy się powtarza,
Ale koguta wciąż nie słychać.
Leśniczy z tyłu ledwo dycha.
Wreszcie pod sosnę podskakali,
Gdzie miał być kogut. Nie zastali.
— Dziwny to kogut, mój strażniku:
Dla ciebie był, a dla mnie zniknął?
— Z wieczora śpiewał tutaj, panie,
I przepadł dziś jak na skaranie! —
Wiaryha spuścił wzrok z rozpaczy,
A pan na niego wilkiem patrzy
I trzask go w mordę niespodzianie!

Ot tobie masz podprowadzanie! –
– Bo pan ten trafił na miękkiego.
Gdyby się nadział na innego,
Choćby na tego tam Pszawarę,
Ten by mu oddał aż z nadmiarem! –
Hawaka rzekł poważnie w ciszy.
Abrycki udał, że nie słyszy,
A całe bractwo bucha śmiechem,
Bo jego kosztem ma uciechę.
– No co, panowie, wasze moście,
Czy nie czas do kogutów w gości? –
Abrycki w rolę swą wstępuje
I cenę sobie tym mocuje.
– A pora, pora! Noc nastaje.
Tam już zlatują się, hultaje!
Służba nie drużba. Na mnie czas. –
Wstał Michał i wyruszył w las.
A za nim inni powstawali
I też do lasu wędrowali.
Rozchodząc się na wszystkie boki
Głuszcowe podpatrywać toki.
Michał od razu zagiął głębiej,
Aż w głuchym znalazł się ostępie.
Przystanął, skrył się w gęstym cieniu
I wnet się cały w słuch zamienił.
Patrzy: w milczeniu sosny stoją
Jak słudzy w pańskich przedpokojach,
Posnęły świerki w czerń wtulone,
Pomilkły ptaki w drzew koronach
I tylko drozd w milknącym świecie
Na swoim jeszcze grał klarnecie.
Lecz zmilkł i on. I las oniemiał.
Wysoko w górze ponad ziemią
Nad gęstniejącą już pomroką
Otwarła promieniste oko
Jedna jedyna gwiazdka mała
I do Michała zamrugała.
A las stał głuchy i tajemny
I Michał słuchał – nadaremnie:
Ani łopotu zapadania,
Ani odgłosów tokowania.
Tylko w koronach drzew sosnowych
Cichutkim graniem organowym
Wieczorna leśna dzwoni cisza
I cały las do snu kołysze.

I raptem «czusz-sz...» od prawej strony...
Drgnął Michał jak ze snu zbudzony
I serce w piersi żywiej drgnęło,
I radość nagle nań spłynęła,
Bo po minucie już donośniej
Zakrektał głuszec w starej sośnie.
On, który puszczy był włodarzem,
Na grubym rozparł się konarze
I podjął pieśń. A gdy tokuje,
Nie widzi, traci słuch, nie czuje.
Ale nie ciągiem kogut śpiewa:
Po pieśni każdej robi przerwę,
W której do zmysłów znów przychodzi,
Słuch mu wyostrza się nad podziw,
A wtedy zamrzyj do bezruchu,
Aż zacznie pieśń, znów będzie głuchy
I choć z armaty przy nim strzelaj –
Nie słyszy. Wtedy skacz do celu.
Długo stał Michał, coś rozważał,
Jak gdyby miejsce przyuważał,
Lecz wtem go atak kaszlu złapał!
I wtedy akurat zakłapał
Już drugi kogut na tym toku
I Michał zamarł znów w pół kroku
I tłumiąc kaszel łykał ślinę.
Stał tak znów najmniej pół godziny,
Nim z tej zaczarowanej głuszy
Na drogę powolutku ruszył.
Na miejsce zbiórki umówione
Wrócił radośnie podniecony.
Leśnicy wolno się schodzili
I opowieści nie skąpili.
Wkrótce przy ogniu w mroku boru
Gwar się rozlegał rozhoworów,
Wesoły śmiech-przekomarzanie
I wzajem z siebie pokpiwanie.
Abrycki wyjął swe papiery
Meldunki od leśników zbierał:
Kto podszedł głuszca tam na tokach,
Na jaką bliskość, mierząc w krokach,
Czy krektun był, czy też tokowik.
Raptem się ozwał Dziemidowicz,
Z fajeczki gęsto popykując:
– Głucho na tokach. Nie tokują.
Pewno przez zimę wyzdychały. –

I tu się nadział na Michała,
Co inne mając ustalenia
Wypomniał jemu, jak jesienią
Twierdził, że zając wymókł w łące,
Aż prawie zderzył się z zającem,
Który śmiertelnie wystrachany
Wpadł w dziurę w łące wykopaną
I wtedy doń dopiero strzelił,
Czym całe bractwo rozweselił.
I teraz też, gdy wspominano,
Znów z tej przygody rechotano.
Zaś Michał, leśnej braci zdaniem,
O las zbyt wielkie miał staranie:
— Psia służba! Choćbyś noc przeszczekał,
I tak byś premii nie doczekał
Ani pochwały czy medalu.
Łacniej po karku by ci dali —
Gnębił Michała Dziemidowicz,
A podsumował Astachnowicz:
— Et, pusta sprawa, co tam ględzić,
Służbistą był on, jest i będzie! —

Tak żartowali, pokpiwali,
Póki się stos wesoło palił.
I później budan wciąż gaworzył,
Aż wreszcie sen ich wszystkich zmorzył.

XXIII · PAŃSKIE ZABAWY

W sobotę przed niedzielą wierzbną,
W pogodę słotną, mokro-śnieżną
Michał do lasu pchał się z synem.
Koń Nożyk człapał, w koleinach
Chlupała bryja pod kołami.

— Do diabła z głuszcem i z panami!
A to im z gumna świeżą słomę,
A to im stół ostatni z domu,
Bo musi mieć to plemię czarcie
Nawet w szałasie pańskie żarcie! —
Michała dotknął do żywego
Rozkaz lizusa leśniczego:
Żeby panowie smacznie spali
I niewygody nie zaznali,
Ma zawieźć stół, posłanie, ławy...
— Może im pałac jeszcze dawaj!
Skąd ta ich ważność niewidziana
I po co Pan Bóg stworzył panów?
Czy zawsze będą panowali
I prostym ludem pogardzali?
Czym się przed Bogiem zasłużyli,
Że łaski swej im daje tyle?
To jedno wielkie oszukaństwo!
Ktoś kiedyś z nich wytrząśnie państwo! —
Złościł się Michał pełen buntu,
Że nijakiego nie ma gruntu
Ten panujący podział w świecie
Na tych szanownych i na śmieci,
Co żyją w strachu i ubogo,
Choć na świat przyszli jedną drogą.
I nie ma rady! Żyj w pokorze,
Jeśli chcesz lat swych jakoś dożyć...

Dowlókł się Michał do szałasów.
Lecz na wytchnienie nie ma czasu.
Zdejmuje ławę, stół i słomę,
Alesia z koniem śle do domu,
A sam się bierze do ogniska,
Przymiata posusz, w ogień ciska,
Bo przecież jutro polowanie.
Pod wieczór goście przyjeżdżają,
U podłowczego się zbierają,
A tutaj staną przed zmierzchaniem.

Pod wieczór niebo pojaśniało
I wszystko w krąg poweselało.
— Ale szczęściarze ci panowie:
Pogodę mają co się zowie!
I słonko świeci, i zacisze.
Im nawet dzieci czort kołysze! —

Dokończył na głos porzekadłem
Te myśli, które go opadły.
Lecz kusi samo polowanie:
Jutro raniutko przed świtaniem
Jakiegoś poprowadzi pana.
Oby go tylko niespodziana
Konfuzja z głuszcem nie spotkała,
Gdy ptaka raptem spłoszy hałas
Lub ledwo swoją pieśń zakrekce,
Na inne drzewo przesiąść zechce.
A wtedy, człeku, świeć oczami
Przed swym podłowczym i panami!...

— A, ty już tutaj? Pewnie wcale
Nie bywasz w chacie swej, Michale!
Jak się masz, chłopie! — A tak właśnie
I mam się, bracie! — trochę kwaśno
Z głębi budanu krzyknął Michał.
A Palczyk — znów swe śmichy-chichy:
— Ty jak panisko w tym budanie!
— A cóż to, dziwisz się, waspanie?
Dziś ja tu panem — Michał odparł,
Wyprężył się, pod boki podparł
Krzycząc po polsku na Palczyka
Z miną srogiego urzędnika:
— Co powiesz, gałgan? Co potrzeba?
Ja dałem tobie, durniu, chleba!...
Idźże do diabła! — Wykapany
Podłowczy, dalbóg! — Palczyk chwalił
Michała. Obaj się uśmiali
Z tej komedyi tak udanej.

Minęło minut ze trzydzieści,
Nim się gajowi zeszli wreszcie
I rozpoczęli rozważania
O panach i o polowaniu.
«Och, da Rakowski nam po uszach,
Gdy ktoś okaże się bez głuszca,
Gdy gdzieś się panu nie powiedzie,
Lub sam bez ptaka stąd odjedzie.
Jak rąk się cały zaczerwieni
I będzie wściekał się i pienił,
Znieważy człeka, zmiesza z błotem
Za własne pudło lub głupotę,
Taką już ma naturę podłą.

Że też nie wpadnie gdzie pod kłodę...»
Jeden Abrycki dymem pyka
I palcem w lulce żar utyka.
Mówić nie bardzo ma ochotę,
Lecz cudze słowa na wąs mota,
Co raz spod czapki łypiąc okiem,
Jak gdyby szedł po jakimś tropie,
Choć wygląd miał niewinny taki:
Ot, milczy człek, bo coś go trapi.

– Wstawajcie! Jadą! – W jednej chwili
Zerwali się, do drzwi skoczyli
I na spotkanie wybiegają,
Znaki na kurtkach poprawiają,
Stając opodal w jednym rzędzie,
Gdzie powitanie się odbędzie.
Woźnica ściągnął lejc tymczasem
I zatrzymała się kolasa,
A pan Abrycki z leśnikami
Skłonił się kornie przed panami.
Lecz pokłon przeszedł bez wrażenia:
Et, szkoda czasu i atłasu,
Bo panom śpieszno do szałasu.
Leśnicy wiedzą o co chodzi:
Biegną po majdan na podwodzie,
Po strzelby pańskie i ładunki,
Rynsztunek wszelki, sprzęt, pakunki
I wszystko niosą do budanu,
Żeby dogodzić jaśnie panom.
Lecz ich niewiele to obchodzi.
Weseli jak bogowie młodzi,
Przekomarzają się, żartują,
W przygodzie się rozsmakowują.
Im wszystko służy do zabawy:
Ognisko, budan, słoma , ławy
I wreszcie samo polowanie.
Wszystko ciekawe niesłychanie,
Lecz najmniej ci, co ledwo dyszą,
Chcąc sprostać panów tych kaprysom.
A był podłowczy, pan Rakowski,
Z Nieświeża puszcz Radziwiłłowskich
Zarządca główny, imć pan Świda
I trzeci, długi niby dzida
Imć pan Krzywicki , rewizowy,
Leśnikom tu nie znany, nowy.

W lesie ciemnieje. Noc zapada.
Nad las wypływa księżyc-młodzik,
Spogląda na dół niby z łodzi
I smęci las poświatą bladą.
Zaczyna chwytać lekki mrozik.
Płonie ognisko, potrzaskuje,
Płomienie skaczą wzwyż, tańcują,
Żar się stopionym mieni złotem
Wyczarowując swym migotem
Świetliste wianki i korony
To pozłociste, to czerwone.
Ogień wybucha niespokojny
Snopami iskier — gwiazdek wolnych,
Które skłębione w rój radosny
Lecą wysoko między sosny,
W igliwiu miękkim mrużą oczy
I zasypiają w głębi nocy.
Wokoło ognia blask i życie.
A z lasu, przyczajony skrycie,
Mrok się przygląda niełaskawie
Całej niewczesnej tej zabawie,
Która mu swymi rozbłyskami
Władzę odjęła nad drzewami
I wprost na jego ciemnym grzbiecie
Ogniste malowanki nieci,
Lub tajemnicze jak ikony,
Po sosnach je rozwiesza gonnych.

Panowie siedli na ustroniu
Zamknięci, że nie podchodź do nich,
Sama w nich pańskość, sama hardość,
W spojrzeniu — niedostępność, twardość,
A w każdym słowie i odruchu
Pełna pogarda dla «psiajuchów»
Choć te «psiajuchy» rąk nie czują,
Stół do wieczerzy im szykują,
Kłody do ognia podrzucają,
Przed gośćmi omal nie dygają.
Właśnie panowie już ruszyli
Do stołu, żeby się posilić.
Kieliszki wódką napełniają
I każdy z każdym się trącają
Pod smażeniny, pod wędliny
I pod uroki tej godziny.
A wódka — trunek uczuciowy,

Więc się rozczulił rewizowy:
Jeszcze Polska nie zginęła,
Póki my żyjemy!
Panowie, gdy już mają w czubie,
Dowcipem się popisać lubią,
Żartami z siebie się zabawić
I dubeltówki swe wysławiać.
Rakowski, ostry z leśnikami,
Zupełnie inny był z panami,
Którzy przechwałkom swym bez miary
Nawzajem nie dawali wiary,
Lecz kłamstwa nikt nie demaskował,
Bo każdy rad koloryzował.
— A ja, panowie — tu pan Świda
Podkręcił wąsa, by się wydać
Poważnym, bajać jął z zapałem: —
Siedm wilków zabił jednym strzałem! —
Wszyscy zamarli w osłupieniu,
Aż zapomnieli o jedzeniu
Przez tę fantazję niebywałą,
Od której panów wręcz zatkało.
— Dalbóg, ciekawe, daję słowo! —
Wyjąkał wreszcie rewizowy.
— Niewiarygodne, proszę pana! —
Tak to pan Świda niespodzianą
Zagadką zażył tych ichmościów,
Że aż skręcali się z zazdrości.
— Żartujesz waćpan! Niemożliwe! —
Nie mogli pojąć tego dziwu.
Powiedzieć: kłamstwo — nie uchodzi,
Uwierzyć — rozum się nie godzi.
A pełnomocny pan zarządca
Spogląda w krąg tryumfująco,
Z politowaniem się uśmiecha,
Bo też i zabił panom ćwieka!
Lecz się przejmować tym nie raczy.
— Niechajże pan to wytłumaczy! —
— Tak, tak, panowie: jednym strzałem! —
Pognębia Świda pozostałych...
Wreszcie sumienie go ruszyło:
— Wilczycę szczenną ustrzeliłem! —
Na to leśniczy z rewizowym;
— Ech, kapuściane nasze głowy!
Jakeśmy się nie dodumali?! —
I wszyscy trzej się długo śmiali.

Nazajutrz rano, ledwie dniało,
Ledwie na wschodzie ciut jaśniało,
Krótka odbyła się narada,
Którego kto prowadzi pana.
«Byle nie tego tu szatana,
Bylem nie dostał tego gada» —
Pomyślał Michał o leśniczym
I na łut szczęścia w duchu liczył.
Podobnie inni rozważali,
Bo nikt nie znosił tej kanalii.
A że pan Świda był tu główny,
A Michał nie miał sobie równych
Wśród wszystkich tu podprowadzaczy,
Więc jemu Świdę los przeznaczył.
Krzywicki przypadł Palczykowi.
I chyba bies tak postanowił,
Że z tym Rakowskim wpadł Hawaka...
Żal było patrzeć na biedaka.
O brzasku, tak rozmiarkowani,
Szli na głuszcowe polowanie
Złączeni w pary: pan z gajowym.
Michał miał dawno plan gotowy:
Na toki, zanim rozednieje,
Dojść wokół gęstwy samosiejek.
I teraz zakolami idąc
Poucza cicho pana Świdę:
— Tu jest, panoczku, tokowisko.
Miej pan baczenie, ptak już blisko.
Stąpać pan musisz jak najciszej,
Bo on, psia jucha, dobrze słyszy.
Łatwo zawalić sprawę całą. —
I Świda słucha się Michała
We wszystkim, co mu on przykaże,
Bo dzisiaj tutaj on włodarzy
Bez uległości swej poddańczej:
«Ja tobie gram, a ty mi tańczysz
I masz okazać mi poszanę!»
Tak Michał w myśli mówi panu.
— Ja skoczę — pan niech razem skacze.
Stanę — pan stajesz w jednej chwili.
Za nic nie wolno się pomylić,
Bo mig — i już go nie zobaczym. —
Michał raptownie — jak wrósł w ziemię.
Świda też stanął i zaniemiał.
W lesie już troszkę pojaśniało.

Wtem jakby obok gdzieś nieśmiało
Głuszec zakłapał. Raptem zamilkł.
Lecz wnet zachłysnął się trelami.
Michał dał znak. Skok-skok — i stanął.
Jak cień za sobą tuż miał pana.
— Widzisz pan? Czarny, na konarze...
Och, panie! Niech pan się nie waży! —
To Świda sięga do dwururki
I już napina na niej kurki.
— To za daleko! Cyt! Broń Boże!
Pan polowanie zepsuć może!... —
Trzy pieśni jeszcze przeskakali,
Nim go na pewny strzał zdybali.
Głuszec był teraz jak na dłoni:
Siedzi jak król na swoim tronie
Pod baldachimem z łap sosnowych.
Ogon rozpuścił wachlarzowo,
Klekce, korkuje i szlifuje...
Nie wiesz, czy gody swe świętuje,
Czy może chwałę życiu prawi
I bór ten stary pieśnią sławi?
Michał i Świda długo stali,
Jakby się w śpiew ten zasłuchali.
Świda, nim strzelić się ośmielił,
Chwilę się składał. Wreszcie strzelił...
Huk stargał ciszę w świt zaklętą...
Dymu błękitna strzała ostra
Smagnęła starą grubą sosnę,
Z którą ten głuszec był zrośnięty
I został strzałem tym odcięty.
Ptak w jednej chwili zwiądł bez siły,
Skrzydła opadły mu do tyłu
I runął [illegible] sęka w mech zielony
Kroplami własnej krwi zroszony.
Głowa uniosła się, opadła,
Ostatni chryp wypłynął z gardła,
Łapki zastygły nieruchomo.

Świda był kontent, rzecz wiadoma.
Rublem Michała potraktował,
Cygarem chwackim poczęstował.

XXIV · WIELKANOC

W chacie nic uczniów już nie trzyma.
Koniec nauki. To nie zima!
I sam «darektar» w kącie z cicha
Do swej Mikołajszczyzny wzdycha,
Chłopcom o domu opowiada,

Miast ganiać z nimi po lewadach,
Ich żarty puszcza mimo ucha,
Nie kusi go i sołoducha,
Która mu dotąd smakowała,
Bo Hanna smacznie gotowała.
– Nieźle tu przecie chłopaczynie –
Rozważa w duchu gospodyni. –
A ciągnie chłopca dom rodzinny,
Pieszczoty chce mu się matczynej. –
I Antoś, żeby chłopcu pomóc,
Wziął wóz i odwiózł go do domu.
Chłopacy książki pochowali
I Wielkanocy już czekali.
Nareszcie Wielka jest Sobota
Wszelka skończyła się robota,
A przed wieczorem cała chata
Stanęła w przedświątecznych szatach:
Od rana zgoda i łagodność,
Pogoda w każdym jest i godność,
Jak gdyby wszyscy: starsi, mali
Zacnego gościa w dom czekali.
Zwłaszcza dzieciaki, zwykle skore
Do czupurności, jak indory,
Albo do bitki czy poswarki
Z powodu jajka, kostki, skwarki,
Dziś są spokojne i stateczne.
Aleś i Kostuś z Michaliną
Z miotłami z łozy i brzeziny
Za rzecz się wzięli pożyteczną:
Dokoła chaty już za rania
Zabrali się do zamiatania.
Zamiótłszy, gospodarze mali
Piasku żółtego nakopali
I wszystkie ścieżki posypali;
Podwórko tak się odmieniło,
Zieloną trawką zaiskrzyło
I widok jego tak był luby,
Jakby stroiło się do ślubu.
Mężczyźni – gładko wygoleni,
Umyci pięknie, wyświeżeni,
Bo męskie pól rodziny jedzie
Do wielkanocnej dziś spowiedzi.
Choć Antoś chwalił się, bywało,
Że w lesie człowiek grzeszy mało,
A nawet jeśli czasem zgrzeszy,

Własna go pamięć wnet pocieszy,
Chowając na dno grzech, gdy trzeba,
By człowiek nim nie drażnił Nieba,
Aż kiedy w końcu na Wielkanoc
Zostanie popu on wyznany.
Tuż pod sam wieczór spopod daszka
Zaturkotała kałamaszka,
Która w zaciszu zimowała
I teraz na świat wybiegała.
Stryj wszystko przejrzał część po części
Czy gdzie nie skrzypi, czy nie chrzęści.
Piasty już miała namazane
Mieszanką gęstą dziegciu z tranem.
Podwiązał stryj postronki wite,
Na wiązki siana czystą świtę
Rzucił na zadek, wykołował
I kałamaszkę wypróbował.
Koła się lekko potoczyły,
Jakby płynęły miękko, gładko
Jak w maśle pączek lub oładka
I słychać było turkot miły,
Jak gdyby na pochwałę czasu
Zamiany sani na kolasy.
Tymczasem w chacie wyglądano
Ojca, co w lesie tkwił od rana
I jeszcze krzątał się przy domu.
A chłopcy z cicha, po kryjomu
Już się na wyjazd szykowali
I polubownie uzgadniali
Bez wiedzy starszych, z sobą sami,
Kto jedzie z nich, a kto zostanie.
No to jedziemy. My gotowi.
Czas w drogę już. Ostańcie zdrowi! —
Domowym — Michaś się pokłonił,
Przeżegnał się i ruszył koniem.
Domowi wzajem go żegnają
I grzechy wszystkie odpuszczają.

Nad cichą ziemią odtajałą
Nocka już mrokiem napływała.
Spokojnie było i łagodnie
Jak gdyby cała dziś przyroda
Powagi świętu chciała dodać
I razem z ludźmi czcić je godnie.
Orkiestra boru uciszona:

Umilknął sosen szum w koronach,
Zamarło dębów, świerków granie
W oczekiwaniu Zmartwychwstania.
«Pewnie i strachy moc straciły!» –
Usłyszał Kostuś własne miłe
Myśli, do ucha mu szepczące:
«I zwierz w głębinach puszcz żyjący,
I wszelkie ptaki, płazy, gady
Są Wielkanocy świętej rade.
I nawet ludzie źli dobrzeją,
I zbój napadać nie pośmieje
Na podróżnego pośród drogi.
I człek zamożny, i ubogi –
Każdy Wielkanoc dziś świętuje
I radość w sercu swoim czuje.»
Sercem odczuwa Kostuś mały
Powszechną zgodę w świecie całym:
I w tym, jak ciepło jego tata
Rozmawia z Antkiem, swoim bratem,
I w tym milczeniu drzew dokoła,
I w cichym szmerze piasku w kołach;
Zdaje się nawet, że i droga
Posłuszna jest dziś woli Boga,
A kołom nawet koleiny
Dobrej zwiastunem są nowiny.
Droga wybiegła z lasu w pole,
Koła toczyły się powoli,
Ciurkał piaseczek wieloznacznie.
Podróżni wypatrują bacznie,
Kiedy nad wioską błyśnie w dali
Latarnia, co się w cerkwi pali.
Mijają łęg z olszowym gajem,
Górę środkową przejeżdżają,
Cmentarz. Krzyżyki nad grobami
Białymi strojne koronkami.
Już z mroku wypływają chaty.
Jaśnieją okna w nich od świateł,
Malując na ulicznym piasku
Do ram podobne plamy blasku,
Co wjazd do wioski ozdobiły.
U starszych we zwyczaju były
Modły po chatach, śpiew litanii,
Mąk Jezusowych rozważanie.
Śpiew płynął z chaty Ratujowych,
Wujka Jauchima, Bazylowych,

Także od Detki i Stasieczki,
Gdzie robią piękne kraszaneczki —
Wszędzie nabożnie posiadali
I zgodne pienia wyciągali
W stare wpatrując się kantyczki,
Z przerwami tylko na potyczki,
Gdy ktoś pomylił pieśni wątek
Lub za wysoko wziął początek.
— Nie to, Andrzeju, rozpoczynasz.
— Czytać nie umie! W tym przyczyna!
— Przestańcie, chłopy! Ot jak trzeba! —
I bas Jazepa się rozlega,
Inni do niego dołączają
I w zgodzie nową pieśń śpiewają,
Ciągnąc za basem przodującym.

Tymczasem konik wóz ciągnący
Sam na podwórze do krewniaków
Zawiózł podróżnych na pewniaka.
Już i na progu chaty stają,
Z gospodarzami się witają.
A Karuś Dziwak w swym kożuchu
Na ciepłym piecu, niczym w puchu,
Leniwą byczył się godziną,
Ćmił fajkę swą i strzykał śliną
Wprost zza komina na podłogę,
Czym gniewał żonkę swą niebogę.
Aż ciotka Mahda nie zdzierżyła
I swego chłopa pogoniła:
— Przestań kocurze, wreszcie gnić!
Pomodlić się do cerkwi idź!
Boga nie lękasz się, niedźwiedziu!
Piętnaście lat, jak bez spowiedzi!
— A co mi pop ten? Raj obieca?
Ja i za raj nie oddam pieca!
— Tfu, pusta głowa! Ot zakała!
Bogdaj bym cię nie oglądała! —
Ciotka nań gromy ciska z oczu,
A on się drażni i chichocze.
— Chodź, wujku, my do cerkwi chcemy.
Pójdziemy?
— Czemuż nie, pójdziemy. —
Antoś z Kostusiem wyszli z chaty.
A na ulicy — niby kwiaty —
Dziewuchy strojne, roześmiane,

Chłopaki w świtkach, podpasane,
A każdy wesół, uśmiechnięty,
Jutrzejszym się raduje świętem.
I cerkierw — święta makóweczka —
Nabita ludem, błyszczy w świeczkach.
Na samym środku — płaszczenica
Świerkami z boków ustrojona.
Dziewczęta, babki, mołodzice
W chusteczkach białych i czerwonych
Zbliżają się do płaszczenicy
I znakiem krzyża się żegnając
Czołami do niej przypadają.
Z prawa — mężczyźni się skupili
I nawet twarze rozjaśnili.
Aleś Czylinów zaś, nadęty,
Nos wetknął swój w «Żywoty Świętych»,
A tam, gdzie słowa nie rozczyta,
Wyciąga pienia basowite,
Aż zewsząd słychać głośny podziw:
— Patrzcie, jak Czylin dziś wywodzi! —
Tłum się kołysze i faluje,
Jak w ciemnym wirze woda żywa,
Tutaj odpływa, tam przypływa
I nikt potrzeby snu nie czuje,
Aż wstaje świt. I dzwon wydzwania
Już dzień Pańskiego Zmartwychwstania.
«Chrystos waskros!» «Zmartwychwstał Chrystus!»
Wołanie płynie uroczyste
I wszyscy pochylają głowy
Jak chyli kłosy łan lipcowy...
A potem, gdzieś za pół godziny
Chłopy, dziewczęta i babiny
Koszyki z wikli, łubu, trzciny
Wielkanocnego jadła pełne
Wprost na trawniki przycerkiewne
Starannie rzędem ustawiają,
Modlitwy świętej słów czekają.
Wielebny żegna znakiem krzyża
Z kropidłem się do jadeł zbliża,
Z rozmachem święcąc dary Boże.
I już się śpieszy kto jak może
Po swą łubiankę, sito, przetak,
Bo chata na święcone czeka.
Walą przez pole rusakowcy,

Do koni biegną świerżeniowcy,
Hukają, piszczą, nawołują,
Z wszystkimi w biegu się całują,
Bo tak się śpieszą, bo tak biegą
Do dom, do stołu obfitego.
Michał i Antoś też gotowi.
— Wesołych Świąt! Bywajcie zdrowi! —
Krewniaków swoich pozdrawiają
I w cwał za wrota wypadają.
A w chatach ludzie nie drzemali:
Już «Alleluja» odśpiewali
I rodzinami na wesoło
Do białych posiadali stołów.
Bez poganiania dzielny konik
Z własnej ochoty kłusem goni,
Jak gdyby on — jak gospodarze —
Też o obfitym jadle marzył.

A nowy dzionek pożądany
Czerwienią spływa na kurhany
I brzask promieni swych warkocze
Nad wierzchołkami wzgórz roztoczył,
A chmurki w barwach złotolitych
I w rozgonionych aksamitach
To pojedyncze, to grupkami,
To złocistymi girlandami
Pozlatywały się nad strzechy
I ludziom z góry ślą uśmiechy,
Jakby i one chciały witać
Wielkanoc, co nad światem świta.
— O, jadą, jadą! — Aleś z chaty
Biegnie do stryjka i do taty,
A za nim dzieci mkną od progu.
— Już my i w domu, dzięki Bogu! —
Z domownikami się całują
I wielkanocnie ich winszują;
Myją się z drogi i siadają,
Bo pora się śniadaniem zająć.
Stół nęci już obrusem białym
Z mnogością potraw okazałych;
Na twarzach mężczyzn uśmiech gości
Pogody pełen i dobroci.
Ojciec pomacał ponad belką,
Wyjął kantyczkę, ślini palec,
«Wesoły nam dziś dzień...» chce znaleźć,

Choć śpiewa z chęcią niezbyt wielką.
Lecz pieśń się gdzieś tam w «Ksionżcy» kryje.
Ledwie znaleźli ją ze stryjem
I zaciągnęli zgodnym chórem,
Jak konie cięte batem z fury.
Matula też, nie myśląc wiele,
Cieniutkie dołączyła trele
Do Michałowych wykrętasów,
Które wywodził grubym basem,
Aż sam swym pieniom się dziwował,
A słuchających dreszcz przejmował.
Do tego jeszcze stryjek Antek
Wtórował cienkim swym dyszkantem
I chłopców trochę to śmieszyło,
Ale słuchali, że aż miło.
Lubiły śpiewy te dzieciaki
I ten obyczaj, stary taki...
Zabrzmiało wreszcie «Alleluja!»
Matka w komorze wyszukuje
I niesie już na stół butelkę.
Kantyczka wraca znów na belkę.

Teraz widelec każdy bierze
I gotowane jajo świeżo
Obrane, kroi, do ust wkłada
I godnie, uroczyście zjada.
Ojciec o ciszę teraz prosi,
Napełnia czarkę, oczy wznosi:
— Daj Boże nam za rok doczekać,
Żebyśmy wszyscy zdrowi, cali
Znowu Wielkanoc powitali!
By los nikomu nie dopiekał,
By wszystkim żyło się pogodnie!
— Daj Boże! — rzekli wszyscy zgodnie.
Ruszyła czarka raźno w krąg
Przekazywana z rąk do rąk.
Zważywszy na okazję taką,
Spróbować dano i chłopakom:
Niechaj im będzie też wesoło.
Zasiedli wszyscy już do stołu,
Na którym potraw — raj prawdziwy,
Co w chłopskiej chacie rzadko bywa:
Na środku stołu — szynka leży
Wielka, okrągła, na kształt dzieży,
A jej soczystość smakowita

Słoninką białą jest okryta,
Co tę pyzatość jej rumianą
Czyni tym bardziej pożądaną
I nie oderwiesz od niej oczu.
Kiełbasy pęta — jak warkocze —
Pomiędzy boczki i wędliny
Długimi wplotły się zwojami,
A ponad tymi przysmakami
Pieczony pyszni się podświnek
Pachnący, pulchny i rumiany,
Jak panicz jaki wychuchany.
Do mięs musztarda jest ognista
I chrzan, co z oczu łzy wyciska.
A jeszcze baby, placek, chrusty
Co wprost się rozpływają w ustach...
Jedzono smacznie i bogato.
Cóż, Pan Bóg dał Wielkanoc na to.

XXV · ZNOJNYM LATEM

A tuż po Wielkanocy świętej
Rychtują chłopi siewne sprzęty.
Z sąsiadów ten i ów powoli
Z pługiem czy z sochą rusza w pole
I wkrótce cała okolica

Pachnie świeżutką oranicą.
W skibach lemieszem odwróconych
Łasują kawki i gawrony.
Wesoły gwar, pohukiwanie
Słychać od rana do zmierzchania.
A o poranku w jasnym niebie
Skowronki swoją pieśń o chlebie,
Co w poruszonej skryty glebie,
Szeroko dzwonią nad przestworem,
Aż milknie w dali hen za borem.
A sam ten bór, jakby z uśmiechem,
Powtarza czułym swoim echem
Drozdów i wilg poświstywanie,
Pastuszków na fujarkach granie
I cichej dudki głos za strugą.

Robota goni jedna drugą.
Chcąc nie chcąc trzeba zdążyć do niej
W ogrodzie, w polu czy na błoniu.
I tak w pośpiechu wśród roboty,
Tu pod przymusem, tam z ochoty,
Przemija wiosna i już lato
Świtania budzi cię poświatą,
A ogniooka dnia jutrzenka
Jak czarodziejka młoda, piękna,
Obdarzy ciebie swym uśmiechem,
Owionie borów smolnym tchnieniem,
Zapachem łanów, łąk kwitnieniem,
Wyzłoci chat słomiane strzechy.
I tylko ten prawdziwie godny
Jest rankiem cichym i pogodnym
Jutrzenki boski cud powitać,
Przygarnąć jej świetlistość miękką,
Pokłonić się żywemu pięknu,
Kto sam się obmył rosą świtu.

Na parę dni przed sianobraniem
Chłop się zabierał do klepania
I narządzania swojej kosy
Z myślą o łąkach, o pokosach.
Bo sztuka skosić, nie posiekać!
Bo wezmą na języki człeka!
Bo popsuć pokos to i grzech,
I bezlitosny ludzki śmiech
Życie partacza w szczęt zatruje.

Antoś go pierwszy obsmaruje,
Obśmieje, wykpi do żywego,
Choć nie ma przecie serca złego.
Lecz za to znawstwo sobie ceni,
Zwłaszcza na kosach i koszeniu.
Gdy kosę wybrał z wiązki całej,
To w ręku będzie mu śpiewała,
Przy piętce grubiej, z końca — cienko,
Lekka i smukła, jak panienka.
Ten i ów patrzy urzeczony:
Niejeden łatwiej wybrał żonę,
Nad panną tak nie kręcił nosem,
Jak stryj Antoni nad tą kosą.

Ciekawie było patrzeć nieraz,
Z jakim natchnieniem się zabiera
Do kupna kosy na bazarze!
Jak ciągle inną w rękach waży,
Każdziutkiej się przygląda pilnie,
Tej pogardliwie, tej przychylnie,
Od noska sprawdza aż do piętki,
Fabryczną cechę, szyjkę ostrze,
By każdą skazę, fałsz w niej dostrzec,
I długo nie wypuszcza z ręki.
Paznokciem ostrość klingi bada
I rant, czy grubość odpowiada,
Wyczynia czary nad obuchem,
Na koniec wreszcie sprawdza uchem,
Czy czysto dzwoni dana kosa.
Ma stryjo także inny sposób
Na wydobycie z kosy głosu:
«Ko-o-sa-a!» — woła z bliska do niej
I słucha echa, jak oddzwoni!
Jak nie oddzwoni — ma stryj na nią
Ostatnie już wypróbowanie:
Wyciera kosę tę do sucha,
Zwilża swą śliną rant obucha
I w poprzek rantu na tę ślinę
Maleńką kładzie stryj słominę,
Która gdy sama legnie wzdłuż —
Ta kosa niezawodna już.

O, kupić kosę to jest sztuka!
Ale prawdziwa już nauka
Wyklepać kosę i osadzić,

Narządzić dobrze ją i zładzić.
Majster był stryjo też i na to.
Wiele narządził kos przez lato.
A tak narządzi, tak wyklepie,
Że każdy wybałusza ślepia:
Z podziwu chłopi aż achają
Lub w niemy zachwyt popadają.

Na parę dni przed sianobraniem
Wioska rozdzwania się klepaniem
Na różne łady, różne głosy.
Bo czas najwyższy ładzić kosy.

Aż nadszedł dzionek wyglądany.
Pagórki wkoło i kurhany
W pąsowe zdobią się korony,
A strzechy słonkiem wyzłocone.
Nieporuszone ponad wodą
Mgiełki powisły na pogodę.
A w lustrze rzeki, jak dziewczyna,
Jak zakochana narzeczona
Sprawdza swą suknię na ramionach
Pochylająca się wierzbina.
W promieniach słonka drżą listeczki
Jak drży w powiewie płomień świeczki.
Słonko wierzbinie śle swój tkliwy
Uśmiech bezgrzeszny i szczęśliwy.
Od Wschodu — barw ognistych granie
Na dnia nowego powitanie
Na ziemię z nieba śle pogodę,
Radością dzieli się i zgodą.
Milkliwe struny rannej ciszy
Leciutkim tchnieniem wiatr kołysze
I nawet drzewa listek młody
Ciszy zawierza szept pogodny.
Ale posłuchaj, bracie miły,
Co to za dźwięk czarownej siły,
Donośny, jasny i przyjemny
Aż tu dolata skądś znad Niemna!
Idą kosiarze! Dzwonią kosy!
Witają ich obfite rosy,
A kwiaty kornie chylą głowy
Przed kos dzwonieniem tym stalowym.
Ten idzie sam, ten z sąsiadami,
Idą gęsiego lub grupami,

Ciągną kosiarze jak te chmury
Na swoje łąki, swoje sznury,
I gwar ich niesie się szeroko
Jak woda wiosną po potokach.

Pogwarki, śmiechy, rżenie koni
Na powitanie rośnych błoni.
Wojacy pokojowej pracy
Z kosami stają już na placu,
Do łanów swych długości wiorsty
Instrument przymierzając ostry.
Jak nakazuje zwyczaj stary,
Rozmachu każdy bierze miarę,
Żeby przekosów nie narobić,
Nie wchodząc w łan nawzajem sobie,
Bo może skończyć się poswarką,
Którą się później czuje w karku.
Gdy ktoś w zapale, kładąc pokos,
W cudzy sznur wejdzie za głęboko,
Kosiarze ostro pomstowali
I matki wzajem znieważali.

Ech, ten wesoły kośby czas!
Sam nim cieszyłem się nie raz!
Wciąż żyję tą radością męską
Rośną, słoneczną, nadniemeńską.

Kosiarze już zachodzą hakiem,
Jak jakieś wojsko przed atakiem,
Przez chwilę jeszcze ostrzą kosy
I już padają traw pokosy
Równymi jak pod sznur rzędami,
A za kosiarzem — dwuśladami
Odbitki jego stóp widnieją.
A kosy się z przyświstem śmieją!

Tymczasem słonko weszło w zenit
I z niekończących się przestrzeni
Szerokim swym palącym tchnieniem
Obdarza spracowaną ziemię.
W blasku gorącym i jaskrawym
Przywiędły pokoszone trawy.
Ku sianożęci teraz z dala
Nowa się zbliża ludzka fala:
Idą niewiasty i dziewczęta

Powystrajane jak od święta.
W chusteczkach żółtych i czerwonych
Jak maki na ogrodzie płoną.
Idą grabiarki, grabie niosą
Rozbijać siano na pokosach,
Powygrzebywać z dołków w łące,
Na suchych miejscach poroztrząsać,
Żeby się łacniej przesuszyło.
A że to w Dzień Piotrowy było,
Z piersi tych dziewczyn jasnookich
Śpiewanki płyną pod obłoki
Tajemnym smętkiem zamącone,
Markotne jak fujarki tony,
I niosą się nad łąk obszary
Niby podzwonne Boskiej kary...

A dzień jaśnieje, żarem spływa,
Zasnuwa mgiełką łąki, niwy
I po błękitnym nieboskłonie
Już tu, już tam obłoczek wionie
Bieluśki, jak niewinność sama,
A jego cień ciemniejszą plamą
Biegnie po łąkach, zbożnych włókach,
Jakby i sam westchnienia szukał.
A tam nad rzeką — czas kąpieli,
Swawoli śmiechu i wesela.
Czyż można w porze sianobrania
Powstrzymać się od wykąpania
Zmęczonych ciał w niemeńskiej wodzie,
Która orzeźwi i ochłodzi?
Gdzie jeszcze w świecie taka rzeka,
Co tylko tęskni, tylko czeka,
By ciału twemu dać ochłodę,
A duszy twojej wieczną młodość?
Żadna nie równa się do Niemna
I szukać dalej — rzecz daremna!
Te fale lśniące srebrnolite
Wśród łąk zielonych aksamitów
Ten dna piaseczek żółty, czysty,
Jak mak drobniutki i ziarnisty
Dla stóp twych rajska wprost pieszczota.
Nigdziem już takich rzek nie spotkał,
Osłody takiej nie zaznałem,
Jak ta, gdy w Niemnie zanurzałem
W czas czerwcowego sianokosu

Pokłute w trawach stopy bose.
A spójrz na łęg pod wieczór, chłopie!
Wszędzie, gdzie zdołasz sięgnąć okiem,
Zobaczysz równo postawiane
Kopice pachnącego siana;
Zgrabniutkie takie, jakby żywe,
Przytulne, pulchne, pieszczotliwe,
I chociaż różne są [redacted] osobna,
Każda przyjazna i nadobna.
A tam – kopiaste suną wozy,
Spowite w sznury i powrozy.
A z każdej sączy się podwody
Aromat kwiatowego miodu,
Węgrzyna, rumu i małmazji –
Odwdzięka łąki dla kosiarzy.

A wieczór letni, cichy, parny
Daleko niesie echo gwarne
Zabawy, śmiechów, śpiewów, grania
I pierwszych westchnień zakochania...
Dogasa już wieczorna zorza,
Szarzeją chmurki takie hoże,
Zrzucają wstążki i korale
I pozłociste swoje szale,
Płócienne giezła odziewają
I już się do snu układają.
Tak gaśnie letni dzień znużony,
A [redacted] nim – pragnienia niespełnione.

A spójrz na błoń przed nawałnicą,
Kiedy krzyżową błyskawicą
Świat oniemiały ochrzci chmura,
A potem skądś z wysoka, z góry
Nadleci huk rozdygotany,
Już groźny, chociaż hamowany,
I niebios wstrząsną się rozłogi
Jakby na Bożej głos przestrogi –
Ach, popatrz wtedy wokół siebie,
Jak nagle świat się zakolebie,
Buchnie jak kocioł w ogniu wrzący
I wszystko gania już po łące:
Grabiarki grabią siano w kopy,
Na pomoc im kosiarze-chłopy
Śpieszą jak mrówki, ciągną drągi,
Bo wicher już na alarm trąbi!

Nabrzmiały chmury niespodzianie,
Choć parno było od zarania,
I szaty ich różowo-szare
Splątanym kłębią się wiszarem.
Po chwili cielska ich kudłate
Niczym pożaru dym nad światem
Powoli omraczały słońce,
Aż całkiem je zmroczyły w końcu
I stukot spłynął z nich znienacka
Jak stuk czółenka w warsztat tkacki,
Gdy u mistrzyni pod rękami
W osnowie śmiga zygzakami.
Pod szum i łoskot nawałnicy
Jak za zaklęciem czarownicy
Na łące wyrastały kopki,
Aż się zrobiła cała w kropki.
A na pagórku mchem porosłym,
Gdzie obóz skrył się między sosny,
Gorączka ludzi ogarnęła:
Biegają, aż ich pot zalewa,
Bo chmura siwo-granatowa
Już prawie wali się na głowy,
Tak nisko się nad ziemią ściele,
Ognistą kłębiąc się kądzielą
I strasznym okiem bazyliszka
Co raz ku ludziom groźnie błyska.
Nareszcie z swej wszechmocy rada
Biczami deszczu świat okłada.

A chmura ciągle się obniża
I deszcz już szumi coraz bliżej
I dal tumanem już przesłania.
Upadła kropla, druga za nią,
A tuż za nimi wodospadem
Ogromne krople niby gradem
Po liściach dębów zachlastały
I w nieprzebytą sieć zgęstniały.
Wtem ją rozdarła błyskawica,
Aż oślepiła okolicę
I piorunowy grom z wysoka,
Jak ryk okrutny z paszczy smoka,
Napełnia grozą, wprawia w drżenie
Wszystko nad ziemią i na ziemi,
Na las nawala się gniewliwie,
Otrząsa posusz i igliwie,

Aż turkot gromu w dali ścicha,
Aż zda się, że już koniec licha.
I raptem burza huki zbierze
W strzał potężniejszy niż z moździerza,
Złowieszczy, gęsty, wichrobieżny,
Niepowstrzymany i drapieżny...
I wali się na ludzkie głowy
Ciężarem grozy stopudowym.
Dopieroż deszcz ulewą śmiałą
Runął spod nieba jak nawałą
Na łęg, na pokos, hen na pola,
A krople wielkie, jak fasola,
Ledwo co ziemi dotykały,
Już się w kurz wodny rozpylały.
Nad łąką burza, błyski, grzmoty,
Ni śladu ludzi i roboty.
Kto żyw: kobiety, panny, chłopy
Od deszczu kryje się pod kopy
W świeżutkim zagrzebany sianku.
Inni pod derką czy parcianką
Na łące siedzą jak te kwoki
Ledwo odkrywszy grzbiet i boki.
— Nie żałuj, deszczu, nam pokropu!
Dziewczyny! Właźcie tu do kopy!
Gdy pochop jest, a Bóg nadarzy,
Za rok przybędzie nam kosiarzy! —
Pod grom rozgłośny, deszcz uparty
Spod siana się donoszą żarty
Figlarne śmiechy, pisk dziewczęcy...
Bo jakiż chłopiec nie ma chęci
Kobiecych dotknąć się krągłości?
Lecz panny nie bez kąśliwości
Hamują krewkie ich podchody.

Tydzień słoneczka i pogody —
I cichnie-głuchnie sianobranie.
Gdzieś jakaś kopka pozostanie
Jak porzucona wdowa biedna
Na zatracenie, sama jedna.
I sam jej widok żałośliwy
W sercu współczuciem się odzywa.
Przy chatach — owoc ciężkiej pracy:
Stogi ogromne jak pałace.
Łąki, co wczoraj stały dumne,
Od kwiecia barwne, od pszczół szumne,

Leżą zmartwiałe, obnażone,
Tylko gawrony, kawki, wrony,
Co już potomstwo odchowały,
Stadami teraz przyleciały
Na łąkę gołą po skoszeniu
Łatwym się tuczyć pożywieniem.

Łąko skoszona! Gdzie te kwiaty,
Te kolorowe twoje światy,
Które jak bajka, w czas błąkania
Wśród rośnych traw przed sianobraniem,
W głowie czarowną mocą świta
I łączy pasem złotolitym
Minionych przygód twych odgłosy
I szczęsne chwile mego losu!..
Łąko skoszona! Takaś smutna,
Jak świtka z parcianego płótna!
Ech, latko! Ledwo nam zawitasz,
Ledwo rozkwitniesz, już przekwitasz!
Tak odkwitają jak to lato
Naszego życia szczęsne kwiaty.

Lecz kośba — to nie koniec lata!
Dopóki żuraw nie odlata,
Dopóki bociek brodzi błoniem —
Nie pora jeszcze płakać po nim!
I nie raz jeszcze w czasie żniwa
Zorza rozbłyśnie nam szczęśliwa!
W tęczowych błyskach rannej rosy
Obmyje swoje jasne kosy,
Wdzieje korony swe ogniste,
Od których rozblask pozłocisty
Przeszyje niebios jedwab biały,
Jak dnia nowego złote strzały,
Jak liry Bożej lśniące struny,
Jak pierwszy słodki pocałunek
W czas najpierwszego zakochania,
W potajemnego czas spotkania...
Niemało jeszcze dni ciekawych,
Poranków jasnych, chwil łaskawych,
Gdy białą mgiełką niczym szalem
Lasek owija się w oddali,
A nad srebrzystym łanem żyta
Różowo-złoty świt rozkwita,
I w niebo mu na powitanie

Skowronek podlatuje z graniem!
Czyż warto smucić się, człowieku,
Gdy tyle pięknych dni cię czeka?
Zacichły gwarne sianokosy.
Nadszedł spoczynku czas dla kosy,
Którą na belce zawiesili,
By mieć pod ręką w każdej chwili,
Gdy nagła zdarzy się potrzeba.
Teraz pierwszeństwo jest dla chleba:
Sierpowi w pole się zachciewa,
Zbielało żytko już, dojrzewa,
Kłosami ziarnem nalanymi
Słomę wygina aż do ziemi,
Jakby żniwiarkom się kłaniało,
Jakby do żniwa zapraszało.

Wreszcie nadeszło to spotkanie.
Pogodny ranek — malowanie!
W słoneczku ciepłym niknie rosa,
Lśnią wykąpane w niej niebiosa,
A na nich, niby oczka pawie,
Obłoczki złote w miejscu prawie
Zastygły. Płynie leciuteńko
Znad chaty dymek smużką cienką,
By strawa była ciepła w piecu,
Gdy żeńcy się na wieczerz zlecą.

Przygrzewa słońce. Już żniwiarki
Idą powabne, krokiem szparkim,
W chusteczkach kraśnych, w bluzkach białych.
Ramiona tylko zbrązowiałe
W robocie letniej w łące, w polu.
W oddali młódki gdzieś swawolą:
Słychać ich rozgwar szczebiotliwy
I śmiech dzwoniący, śmiech szczęśliwy.
A tam i pieśń już zaczynają,
I niwy wokół ożywają.
Matki ze swymi maluchami
W kolebkach-łubkach za plecami
— Bo taka już matczyna dola —
Nieśpiesznie idą w stronę pola,
Na wąskie sznury, na zagony,
Gdzie żyto nisko pochylone
Szeptami kłosów stokrotnymi
Podziękowanie składa ziemi.

Gorący dzień! Na polu duszno,
Ścichł wietrzyk, zwykle nieposłuszny,
Jakby się ukrył gdzieś w zacisze
Przed skwarem, co nad polem dyszy,
Wyciska z twarzy pot strumieniem,
A wargi pierzchną od pragnienia.
Żniwiarki żną. W powodzi zboża
Migają ich sylwetki hoże,
To tu, to tam nad łanem żyta
Powabnej główki kwiat wykwita:
Dziewczyna wdzięczny stan prostuje,
Uśmiechnie się — i oczaruje!
Czasem żniwiarka ręką sprytnie
Miotnie nad głową kłosy żytnie,
A one górą łukiem wdzięcznym
Błysną przed tobą jak łuk tęczy,
Jak tajny znak zaklęty w gusła,
Nim w snopie legną na powrósło
Na świeżej ścierni rozpostarte —
Doprawdy, choć to krótkie mgnienie,
Lecz czujesz szczere zachwycenie
Takim widokiem pędzla wartym!

Upalny dzień! Ech, spieka, spieka!
A chłód wieczoru tak daleko!
Omdlewa wszystko w słońca żarze,
Ziemia spieczona, kamień parzy,
Cisza znużenia stoi głucha.
Tylko owady koło ucha
Żarłocznie brzęczą, meszki wredne,
Nieznośne, jak ten byt nasz biedny.
Czasami sercu matki bliskie
Kwilenie spłynie od kołyski
Spod snopków nad nią ustawionych,
Kłosami w daszek zaplecionych,
Co zapraszają w głąb, do cienia,
Chociaż na parę chwil wytchnienia:
«Hej, która bardziej utrudzona —
Chodź, żniwiareczko, spocząć do nas!»

A one żną wciąż w pocie czoła,
Na skwar nie bacząc, na pragnienie,
Które jest nie do ugaszenia,
Gdy wszystko w środku «Pić! Pić!» woła.
Sierp niestrudzony tylko chwyta

Zębami ciężkie garści żyta,
Jakby miał ciągle mało strawy,
Gdy wreszcie wylazł skądś spod ławy.
Ten żniwny skwar go tak podniecił,
Więc gnij się, gnij człowieczy grzbiecie!
I gną żniwiarki grzbiety, stany,
Nurkują z głową w wir słomiany
I wychynają z garścią żyta.
Wkrótce już stają mendle kryte
W zażywnej swej okazałości —
Tak pożądani nowi goście.

W przedwieczerz żniwny wyjdź na pole
I spojrzyj okiem swym sokolim:
Hen po widnokrąg biegną wszędy
Kopiastych mendli równe rzędy.
A podejdź bliżej — niczym babki
Stoją odziane w strojne czapki!
I choć są niby jednakowe,
Każda pocieszność w sobie chowa.
Ta stroszy się jak stara strzecha,
Że nie powstrzymasz się od śmiechu.
Ta czapę ma włożoną krzywo,
Jakby zsunęła ją z podziwu,
Tamtej spod czapy z jednej strony
Wystercza jakiś czub zmierzwiony,
A wszystkie miłe i przyjazne,
Czego strudzony łacno zaznasz,
Kiedy przysiądziesz dla wytchnienia
W pachnącej żytem smudze cienia.
A spojrzysz w dal — słomiani woje
W ordynku do parady stoją...

A rankiem wczesnym wyjdź na pole
W porze, gdy wszystko jest w rozkwicie!
Nie zaśpij. Przychodź o przedświcie,
Nie pożałujesz tej swawoli!
Posłuchaj, popatrz dookoła,
Jak tu pogodnie, jak wesoło:
Sędziwe drzewo i bylinka,
Najmniejsza trawka i roślinka —
Wszystko, co czeka na świtanie,
W radosnym trwa oczekiwaniu.
I cichość dobra jest w przyrodzie.
Wszyscy ze sobą w pełnej zgodzie.

Tylko powietrze żywiej dyszy,
Pochwałę życia tchnieniem pisze.
I ustępują resztki mroku
Przed dniem promiennym, jasnookim.
A wschód się pali, wschód się mieni
Wyrzuca w niebo pęk promieni
Jak gdyby akt błogosławienia
Spełniał się w ciszy rozmodlenia.
A zaraz potem w złotych smużkach
Na niebo weszła zorza-wróżka,
Poranek blaskiem swym olśniła,
Rosę w brylanty zamieniła,
Z miłością patrzy na świat cały
I śle doń swe złociste strzały,
Które nie ranią, a radują
Każdego, kto ich piękno czuje.

By pełnię lata odmalować,
Żeby wierności mu dochować,
Jak mam w zwyczaju, w każdym słowie,
W tym co opiszę, co opowiem,
Czując konieczność i potrzebę
Podziękowania ziemi, niebu,
Chcę jeszcze raz nie tracąc czasu
Do pareczańskich zajrzeć lasów
Z koszykiem w ręku albo skopkiem.
Dopiero postawimy kropkę
Po końcu lata z jego rajem.

Grzyby spokoju mi nie dają!
Po nocach śnią się borowiki,
Że zbieram pełne ich koszyki,
I wiem, że byłoby to grzechem,
Gdybym opisu ich poniechał.
Ech, borowiki — czarne łebki
Nad ściółką na korzeniach krzepkich
Ponad igliwiem wystające,
W zielonym mchu brązowiejące,
Gdy w borze między jałowcami
Całymi siedzą rodzinami!
Ech poro letnia w lesie hożym!
Ech mój borowikowy borze!

Przedranny czas. Nigdzie nikogo.
Wśród drzew się wije leśna droga,

A na tej drodze ty z koszykiem
Cicho sunący w las pomykiem,
Żeby przechytrzyć Hanie, Manie,
Co nie śpią noc przed grzybobraniem,
I im sprzed nosa, jakeś chłop,
Sprzątnąć prawdziwków parę kop!
Niech przyjdą i się przekonają,
Że nic tu już nie uzbierają,
Bo w tym grzybowym lesie całym
Korzonki jeno pozostały.

Nastroił struny las milkliwy
Na ton przyjazny i życzliwy;
Zaledwie słonka dysk czerwony
Obsypał złotem swym korony
Wysokich sosen w starym borze,
A czerwień im na pnie położył –
Las się obudził i zagrały
Dźwięki w nim mnogie, jak z cymbałów.
W rozbudzonego ptactwa trele
Okrzyków wplata się wesele:
To od polany ku polanie
Dziewczęce mkną nawoływania:

– *Maryla! Hu! Hu-hu! Taćciana!*
– *Hu-hu Magdusia! Hu Marianna!*
– *Antola! Ciotko Michalino!*
– *Alesiu! Zosiu! Katarzyno!*
Pomnaża las imiona, głosy
Panienek z okolicznych wiosek;
Czasem doleci skądś z halizny
Basowy gęsty głos mężczyzny.
Lecz najciekawiej, najzabawniej –
Przynajmniej tak bywało dawniej –
Jest, gdy od Swierżnia kobiet grono
Przyjdzie kompanią rozbawioną
I zabłąkana kobiecina
Po mylnych kręcąc się ścieżynach
Litanię imion rozpoczyna:
«*Karusia, Pałusia,*
Cecela, Marcela,
Alena, Magdalena,
Zosia, Antosia,
Aneta, Prakseta,

Ciotka Juhasia,
Babka Kasia! Ho-hooo!»
I nie wiesz sam, czy to zabawa,
Czy na dziewczyny to obława.

Sznurują panny i niewiasty
Przez poszyt mchowy lub iglasty
I rozglądają się po stronach,
Gdzie tylko ściółka wybrzuszona,
Gdzie kryć się mogą, choć nie muszą
Borowikowe kapelusze.
Niektóre baby to pełzają
Z głową do samej zgiętą ziemi
I każde ściółki wygarbienie
Rozgrzebią, zedrą, przemacają,
Gałązkę wrosłą w mech uniosą,
Pod świerczek zajrzą i pod wrzosek,
Jak dziki — całą ściółkę zryją
I nic przed nimi się nie skryje.
A kiedy zdarzy się czasami
Natrafić, błądząc przelaskami,
Na stary zrąb, gdzie nie ma drogi,
Gdzie nie postały babskie nogi,
Na jakiś kąt nie przepatrzony
Oczyma Tekli czy Alony —
Przystajesz raptem w ziemię wryty:
Prawdziwki! Wielkie jak kopyta,
W ogromnych ciężkich kapeluszach,
Istne paniska, bez przesady,
Grzybowa szlachta w dzień parady,
Że hulaj dusza bez kontusza!
Jaka postawa, mina jaka!
Z jałowcowego wyszły krzaka
I idą — cała ich rodzina —
Polaną, aż pod cień świerczyny...
Stanąłeś przed borowikami
I wprost pożerasz je oczami,
Aż z podniecenia czujesz dreszcze:
Ile ich tu! I tutaj jeszcze!
Dorodne, jędrne, stare, młode,
Czarniawe czapki, białe spodem,
Jak płótnem cienkim podszywane.
Już padasz przy nich na kolana
I teraz z bliska je podziwiasz:

Ten śmiesznie czapkę swą przekrzywia
Na obie strony i na bakier —
Ach, to zrośnięte są bliźniaki!
Tych siedem w rząd się wystroiło,
A tu rodzinka taka miła,
Że zerwać ich nie jesteś w stanie,
Bo musisz się napatrzeć na nie.
Tak dużo ich, że serce roście
I na głos śmiejesz się z radości!
A w domu w nocy spać nie możesz:
Masz w oczach borowiki w borze...

Chłopięctwo moje! Lato, lato!
Mam co wspominać! Dzięki za to!

XXVI · SZUKANIE ZIEMI

W Pareczczu żyli lat niemało.
Lecz przestał cieszyć już Michała
Ten kąt, choć swojski był i miły,
Choć swą urodą go nęciły
Te lasy, łęgi, pola, jary,

Brzeg rzeki, nad nią dęby stare...
Lecz co po pięknie, gdy jest cudze,
Gdy złudy tylko w nas rozbudza
Jak błędny ognik w mroku nocki,
Niby przyjazny, lecz czartowski.
Bo cała ziemia ta bogata
Przynależała do magnata,
Do księcia pana Radziwiłła.
A ty, dopóki w tobie siła
I sprawność jest, masz służyć panu
Na łaskę i niełaskę zdany,
Pokornie pochylony nisko
Dla kromki chleba, dla ogryzka!
Czy to możliwe, by do skonu
Człowiek był w kierat zaprzężony
I jak to bydlę traktowany,
Z miejsca na miejsce przeganiany?
Bo nie ma w panu krzty współczucia:
Zechce — przegoni i wyrzuci
Z tej tu zagrody, z tej chaciny,
Nie zważy dzieci ni rodziny.
I choć ci wolno żyć na świecie,
To jesteś jak ta ryba w sieci:
Nie masz swobody ni rozpędu
I twoje dzieci tak żyć będą,
I świat przed nimi jest zamknięty,
Boś goły jak turecki święty.

Gdzie znaleźć wyjście, wybawienie
Z tej nędzy, z tego zniewolenia?
Jedno jest wyjście: własna rola
I własny chleb z własnego pola.
Oto osnowa, podwalina
Pod własny los, pod dom rodzinny.
Ziemia nie zwiedzie cię, nie zdradzi,
Ziemia pomoże i doradzi
Ziemia ci wolę da i siły,
Wierna ci będzie do mogiły,
Ziemia twych dzieci los odmieni
I w ojcowiźnie zakorzeni.

Michał w codziennym wędrowaniu,
W długich godzinach samotności
Podczas obchodu pańskich włości
Nad jednym biedził się pytaniem:

Jak zdobyć ziemi łan na własność?
Ziemia mu była gwiazdą jasną,
Ona wabiła go, nęciła
Z przemożną nieodpartą siłą:
Osiąść w zagrodzie własnej, swojej,
Matecznik własny mieć, ostoję!..
Michał uparcie, rok po roku
Szedł za tą gwiazdą swą wysoką.
Coraz się skąpszym robił sknerą:
Lepiej poskąpić sobie teraz,
Chleba ze smalcem zjeść kawałek,
Żeby kopiejka pozostała,
Żeby uskładać rubel nowy
I do sakiewki skrzętnie schować.
Oszczędzał stale i na wszystkim
I oszczędzania uczył bliskich.
Z zabiegliwością liczykrupy
Wydatki sprawdzał i zakupy.
I grosz do grosza tak pomału
Zebrali trochę kapitału
Na ten węgielny pierwszy kamień
Nad swej zagrody granicami,
Na miedzy pierwszej swego pola,
Na której skończy się niewola
Pod łaską pańską na pstrym koniu,
Co chłopa wciąż w chomąto goni...

A na pohybel jegomości!
W wyniku długich przewąchiwań,
Rodzinnych sprzeczek, jak to bywa,
Wokół nadziei rozbudzonych:
By nie znać służby ani pana –
Ziemia już była wyszukana.
Michał opisał ją sto razy,
Malował piękne jej obrazy,
Jakby już żył w tym swoim zwidzie,
Choć nigdy ziemi tej nie widział;
Lecz przecież, mówiąc między nami,
Kto kiedy stanął w raju bramie?
A tak go pięknie malujemy,
Że aż rozkoszy doznajemy...
Wybaczcie mi tę moją szczerość,
Lecz myśląc o tym wszystkim nieraz
Pytanie sobie wręcz zadaję:
Czy to nie bujda jest z tym rajem?

Ale już czas! Już pora w drogę,
Pora własnego szukać progu,
Dopóki świeże jeszcze siły
I zdrowie człeka nie zdradziło.
Popatrzeć czas na działkę ziemną
I przestać kalkulować w ciemno
Całego sens postanowienia.
Niech się pokaże sama ziemia,
Niech powie swoje własne słowo
Własną urodą swą i twarzą.
To więcej znaczy, więcej waży
Niż opowieści i rozmowy.
Pod samą jesień, przed siewami,
Zasobni groszem i radami
Michał z Antosiem wóz zebrali
Zaprzęgli konia, odczekali
Chwil parę zgodnie z obyczajem
I oto w drogę wyruszają.
A droga, dal i las nieznany
Białym zasnuły się tumanem.
Ech życie, życie ty człowiecze!
Wśród pokręconych brzegów cieczesz,
Co rusz to wciągasz w wir burzliwy.
Zaginie w tobie, kto strachliwy!
— No, będziem jechać! — Jedziem, bracie! —
I cicho się zrobiło w chacie,
Do której obaj choć na chwilę
Weszli i głowy swe odkryli,
Kłaniając się przed ikonami.
— Bywajcie zdrowi i Bóg z wami!
— Wracajcie zdrowo! Jedźcie z Bogiem —
Matka im życzy już za progiem.
Na wóz mężczyźni powsiadali,
Ruszyli koniem, pojechali
Na lewo, wprost na dąb sędziwy.
Siwek potrząsnął jasną grzywą
I parsknął raźno raz i drugi,
Widać, daleki szlak i długi
Przeczuwał w swojej końskiej duszy,
Bo równym truchtem naprzód ruszył
Murawą miękką poszczypaną.
Aleś z Kostusiem znad parkanu
Patrzyli za nim w ślad w milczeniu
I dziwne jakieś zasmucenie
Na twarzach im się malowało

I serca smutkiem omraczało;
Zdawało im się, że nad nimi
Troskami nawisają swymi
Ten stary dąb, sędziwa chata
I wierzba w łące rosochata,
I ciemny las, i samo niebo.
Czego tym ludziom jeszcze trzeba?
Wciąż się za ziemią uganiają,
Na końcu świata jej szukają.
Czy tu im ciasno, ziemi mało,
Czy już obsiali rolę całą?
Roboty nie ma sierp i kosa?
Czy tu nie pięknie w rannych rosach
Zagony się ozimin jarzą
Jak najcudniejszych obraz marzeń,
Jak nieśmiertelny symbol krasy?
Czyż nie dorodne tutaj lasy,
W których i grzyby, i maliny,
I ptactwa pełno, i zwierzyny?

O święta naiwności dzieci!
Cóż wy o ludzkich losach wiecie?

Zresztą mężczyznom na podwodzie
Musiała też po głowach chodzić
Niepewność jakaś i zwątpienie,
Bo długo tkwili w zamyśleniu,
Jak gdyby każdy z nich z osobna
Rozmawiać wolał z samym sobą.
A że nie słychać przy tym słowa,
Nie zgadniesz o czym ta rozmowa.
Pomińmy teraz krajobrazy,
Które mijają w czasie jazdy,
Gdy wokół wszystko wciąż się zmienia,
Jak ich nastroje i wrażenia;
Do tego wszystko, co się mija,
Swym własnym innym rytmem żyje.
Co jednak też zaznaczyć muszę:
Mężczyznom pojaśniało w duszach,
Bo droga oczy radowała!
Słuczczyzna wokół nich leżała,
Kraina żyzna i bogata,
I ludzie żyli tu zamożnie,
Co łatwo widzieć było można
Po tych wiatrakach, co z wiatrami

Gawędzą żwawo ramionami,
Po tych obejściach i po chatach
Ukrytych w sadach i ogrodach,
W których i tytuń rósł i dynie,
Po gumnach wielkich jak świątynie,
Po staroświeckich «aziarodach» —
Krzyżakowatych urządzeniach
Do bujnych traw i zbóż suszenia.
No i te lipy, te topole!
Oko ich objąć nie wydoli:
Potężne, rozłożyste, stare,
Gawędzą [redacted] niebem! Nie do wiary!
Z daleka hen je już widzieli,
A teraz z bliska — oniemieli:
— Olbrzymy jakieś! Co za siła
W niebo te wieże wywyższyła?
— To ziemia, bracie, tak je goni!
A równa jaka — jak na dłoni!
Na takiej ziemi siać i zbierać!
Na takiej żyć i nie umierać! —

Tu nawet chłopi spotykani
W siermiędze lnianej czy sukmanie
Wszędzie przyjaźnie ich witali
I dobrym okiem spoglądali,
Co tym mężczyznom było miłe
I szczerą radość w nich budziło.
To tu, to tam chutory małe
Jak by się do nich uśmiechały!
Tam się wiatraki obracają,
Tu krzyże za wsią na rozstajach —
Wszystko sprawiło, że wędrowcy
Czuli się tu jak nie wśród obcych,
Lecz jak wśród krewnych dobrze znanych.

Wreszcie trzeciego dnia na rano,
Bo jednak trochę pobłądzili
I ze dwie mile nałożyli,
Do mety się dotelepali,
By ujrzeć to, czego szukali.
Michał zlazł z wozu, rzucił okiem
I do obejścia miernym krokiem
Ruszył na chatę się kierując
I jej niemłody wiek zgadując.
Podwórze niezbyt było ładne,

Zabudowania też nieskładne,
Budynki jakby między sobą
Żywiły jakąś niechęć wrogą,
Bo każdy swego miejsca broni
I od sąsiada swego stroni
To odganiając go uparcie,
To klejąc się do niego zwarcie;
Dokoła chaty pełno brudu,
Ją samą też podziwiać trudno:
Skraj strzechy obskubany, krzywy,
Opada prawie że w pokrzywy,
Szczyt pleszowaty, stok omszały,
Komin nad strzechą w szczerbach cały,
Słowem nie chata a rudera.
Zresztą nie w chacie był interes,
Bo chatę można dziesięć razy
Przerabiać jak się komu marzy
I rychło zrobi się wesoła
Nawet waląca się stodoła.
Michał ją znów ogarnął okiem:
— E, głupstwo chata, las pod bokiem,
A w lesie żerdzie i grubizna.
Co najważniejsze — ziemia żyzna
Żeby się tutaj nam trafiła!
Oto w czym przyszłość, w czym jest siła! —
To pomyślawszy, swym biczyskiem
Zastukał Michał w okno niskie.
Wnet w odpowiedzi na stukanie
W chacie skrzypnęło wpierw posłanie,
Coś się podniosło nad barłogiem
A potem zaszurały nogi.
Na hałas nieoczekiwany
Gospodarz zwlókł się rozespany,
Podobny z chodu do indyka.
— Czy mieszka tu Fiedos Chadyka? —
Zapytał Michał. W odpowiedzi
Fiedos się jakby strasznie biedził,
Zanim wydusił z ociąganiem:
— Mieszka. A skądeście, waspanie
I kto będziecie, jegomościu? —
Gospodarz teraz pyta gościa,
Próbując go rozczytać z twarzy.
— Z daleka, panie gospodarzu,
Ze cztery mile za Nieświżem
(Jak gdyby Nieśwież był Paryżem,

Szeroko znanym w świecie całym!),
Kawał się drogi przejechało!
U nas u ludzi na językach,
Że na swą ziemię pan Chadyka
Po okolicy kupca szuka.
Czy prawda to? – Ach taka sztuka!
To poczekajcie, kiedy łaska! –
I jakby Michał go pogłaskał,
Chadyka całkiem rozbudzony
Jął miotać się na wszystkie strony
I jak był przedtem skrępowany
Widokiem ludzi nieczekanych,
Tak po tym teraz ani cienia.
Wdział na ramiona kożuch w sieni:
– Zachodźcie no, panowie braty,
Zachodźcie, prosza was, do chaty...
Ach, wy ■ konikiem?.. Zajeżdżajcie
I pod stodołą go stawiajcie,
Tam ■ boku, koło starej słomy! –
I jak znajomy ze znajomym
Gawędzą, sobie wzajem radzi,
I tamta obcość już nie wadzi.
Ni śladu fałszu ni chytrości
Ni u Chadyki, ni u gości.
Opadły nieufności pęta
I w sercach radość jak we święta.
– Podjeżdżaj koniem bliżej, bliżej,
Starczy mu miejsca tu i spyży
Za owsianymi, za snopami,
Jadły je muchy z komarami!
Tam poplon świeży jest i wyka.
Coś niecoś jeszcze wart Chadyka! –

Wyprzęgli konia, wóz schowali
I się na dobre rozgadali,
Nie mogąc skończyć tej rozmowy,
Bo wciąż tematy były nowe:
Poruszą jeden – już go zmienia
Inny, też warty rozważenia,
Jak jest, a jak powinno być,
By człowiek jakoś mógł z tym żyć.
Z każdej rozmowy zawsze można
Czegoś wywiedzieć się z ostrożna,
Coś, co półsłówko jakieś wyda,
Coś, co się może w życiu przydać,

Na co człek spojrzy innym okiem,
Albo obróci drugim bokiem.
Na przykład jasne się zrobiło,
To, co Chadykę przymusiło
Sprzedać zagrodę swą i ziemię,
Jakie go ciężkie zmogło brzemię.
— Bóg nie obdarzył mnie synami,
Jadły ich muchy z komarami!
Bez synów — z nikąd dopomogi,
A sam ja słaby już na nogi,
Siły w nich całkiem nie ma, bratku,
Nie ma, minęły tamte latka,
Gdy z pługiem zmagał się Chadyka
Lepiej od wołu czy od byka.
A ziemia, bracie, tu jak złoto,
Chlebem odpłaca za robotę.
Tylko wiadomo, bracie miły,
Że potrzebuje w rękach siły,
A nie mam jej, widzicie sami,
Jadły ją muchy z komarami!
A zresztą powiem szczerze wam:
Skłonność do handlu większą mam,
Niż do tej ziemi mam miłości.
Dlatego właśnie, moi goście,
Zagrodę sprzedać umyśliłem. —
W słowach Chadyki tyle było
Szczerości, prawdy, przekonania,
Ża nasi kupcy bez szemrania
Głowami mu przytakiwali,
Choć po swojemu miarkowali:
«Czy ty nam prawdę tu przedstawiasz,
Czy gruszki nam na wierzbie wmawiasz?»
— Idziem do chaty, goście mili!
Nie grzech by było się posilić
Choć wereszczaką i blinami,
Jadły je muchy z komarami!
— Może by lepiej, gospodarzu,
Jak się okazja taka darzy,
Rzucić nam okiem na twe pole? —
Rzekł Michał. — Jeśli taka wola,
Idziem popatrzeć. Toć tu blisko,
Ziemia jak matka nad kołyską
Do dziecka śpieszy z ramionami,
Jadły ją muchy z komarami!
Tu miedza jest, początek włoki,

Aż tam, pod las, jak sięgnąć okiem.
Tam łąka. Siano z niej jak piwo,
Zapachów, smaków w nim na dziwo,
Choć swatów częstuj nim czy popa!
A żyto! Nie podźwigniesz snopa!
O tutaj rżysko: jak po trzcinie,
Nie jak po waszej tam zbożynie
Na mińskich piachach zamorzonej.
Znam ja te wasze piaski płone,
Zdeptałem swymi je nogami,
Jadły je muchy z komarami!
Tu ziemia żyzna, skiba rodna,
Tu, bracie, groch jak bób dorodny,
A gryka jaka! Jak ta łoza!
Jęczmień się sypie bez nawozu!..
Mieć tylko siły, ręce, zdrowie
I gospodarski rozum w głowie
I ziemia człeka tu ozłoci,
Tyle wdzięczności w niej, dobroci!
Tu szybko, bracie, będziesz panem
Z groszem w kalecie uskładanym.
Tu wszyscy chłopi — bogaczami,
Jadły ich muchy z komarami!
Gdy na niej parę lat posiedzą,
Nawet z półwłoki sękacz jedzą! —

Szedł tak przed nimi pan Chadyka
Nie skąpiąc gardła ni języka,
Chwaląc swe włości łan po łanie
Jak swat dziewuchę na wydaniu.
Antoni mało co go słuchał.
On więcej patrzył, więcej niuchał,
Badał, czy ziemia ta pod sochą
Matką im będzie, czy macochą,
Czy nie pakują się w kabałę.
I jego szare oczki małe
Spod ciemnych brwi czytały z ziemi,
Z podglebia głębi, spod korzeni,
Co w sobie kryje, co jest warta.
Bo ziemia jest jak księgi karta:
Głupi zobaczy papier brudny,
Mądry z niej czerpie jak ze studni.
Tak i Antoni czytał znaki
Znaczące żyzność jej i braki.
Tu butem kopnie gleby skibkę

Lub skruszy w ręku grudkę sypką,
Rozetrze w dłoni swej palcami,
Powącha, omal tknie wargami
I wie już, że to żyzna gleba,
Tylko pochodzić przy niej trzeba,
Trudu tu trzeba i nie mało,
By jak należy plonowała.
— Pola w odłogu u waspana,
Chwastem od lat poprzerastane.
Patrz pan, jak perz się w ziemię wgryza,
On bardzo żyzność jej obniża.
A tu już wdał się oset dziki —
Antoś tak mówi do Chadyki.
— A gdzie się perz jak tutaj pleni,
Niełatwo go się wykorzeni,
Nieprędko grosz poczujesz w dłoni.
— Pluń na to, bracie mój Antoni!
Rok-dwa orania, bronowania
I perzu śladu nie zostanie!
Już wam mówiłem, bracie miły,
Że mnie po prostu zbrakło siły.
A ziemia przecież potrzebuje
Chodzenia, pracy doglądania
I co tu gadać: pokochania!
Wtedy cię szperką potraktuje
I świeżeniną z kiełbasami,
Jadły je muchy z komarami!
— Co tak, to tak — Michał się zgodził. —
Jeszcze się taki chłop nie zrodził,
Co w dzień powszedni, niczym w święto,
Pieczone jadałby kurczęta.
Lecz tam, gdzie pole zadarnione,
To tam i święto przeposzczone.
Długo trza orać te odłogi,
Nim człowiek stanie tu na nogi! —
Tak bracia już od pierwszej chwili
Jak mogli i jak potrafili
Zbić cenę gruntu się starali,
Choć jeszcze nawet jej nie znali.
A ziemi była cała włoka.
Michał mniej więcej tak na oko
Do tej transakcji się przymierzał.
Chwilami w nią nie bardzo wierzył,
Lecz widzieć chciał oczyma duszy,
Jak na swe własne pole ruszy

Jesienią zasiać oziminę
Na własny chleb dla swej rodziny...
Miał tuż przed sobą przyszłe łany:
Na wzgórku gaik stał mieszany,
Zapraszający już jak gdyby
Na te wrześniowe swoje grzyby.
Wzdłuż rzeczki wiła się dolinka.
Rzeczka srebrzyła się w olszynkach,
A za nią chaty z chutorami,
To pojedyncze, to rzędami
Porozsiadały się na polach,
Albo w nadrzecznych tkwią zakolach.
Widać, że chłopstwo tu bogate,
Że można zdobyć tu dostatek.

Przeszli się bracia granicami,
Przyjrzeli się ze szczegółami
Stanowi roli i dobytku
I ile mieliby pożytku,
Gdyby to kupić i tu osiąść.
Zwrócił się Michał do Antosia:
— Powiedz no, co ty myślisz, bracie,
O gospodarstwie tym, o chacie? —
Michał się niby pyta, ale
Sam do tej ziemi aż się pali
I ma już prawie przed oczami
Jak na niej tutaj są panami.
— Tu ziemia, bracie, jak ta sadza!
Można się w ciemno na nią zgadzać.
Czarnoziem tłusty jak cholewa!
Lecz nie wiesz, co on nam zaśpiewa,
Czy grosza nam wystarczy na to,
Bo w sakwie przecie niebogato... —
Długo się jeszcze naradzali
I ku zagrodzie się zbliżali.
— Prosim do chaty, kiedy łaska,
Bo już gotowa i popaska —
Chadyka wyszedł na spotkanie
I woła gości na śniadanie.
Antoni koło wozu stanął
I wyjął torbę zeń wypchaną.
Z dworu do chaty wszedłszy goście
W gęstej znaleźli się ciemności,
Schylając głowy pod powałą,
Z której pajęcza sieć zwisała.

Wzdłuż ściany — ławy z dech sklecone,
A wszystko szare, zakurzone,
Klepisko krzywe, w dziurach, w jamach,
Futryny i okienne ramy
Wyżartym wzorem czerw poznaczył...
Wprost obraz nędzy i rozpaczy!
— Prosza do stołu, proza siadać!
Zdrożeni pewnie, czas pośniadać. —
Sama Aksinia Fiedosicha,
Kobietka drobna, skromna, cicha,
Obrusem białym stół nakryła
I poczęstunek postawiła:
Wniosła ogromne patelnisko,
Na którym skwierczy, dymi, pryska
Skwarkami jajecznica świeża.
Bąbelki białka nabrzmiewają,
Podchodzą parą, rozpękają
I pyszny zapach w nos uderza...
Dla przypieczętowania sprawy
Chadyka sięgnął w głąb pod ławę,
Wziął flaszkę, stawia ją na stole
Na pożegnanie ze swym polem.
Gdy czarka przeszła parę razy
Z rąk gości w ręce gospodarza,
Kompania wnet się rozgwarzyła,
Bo już dla wszystkich jasne było,
Że gospodarze jak i goście
To ludzie szczerzy są i prości,
Jednako kłamstwa nie uznają,
We wzgardzie wszelką chytrość mają
I od początku do tej chwili
Jakby się z sobą spokrewnili.
Na zmianę pili, rachowali,
Ściskali się i całowali.
— Kocham was, bracia! — rzekł Chadyka. —
Ja sam spod Mińska. Gdy spotykam
Minczuków, chcę przyjaźni z wami,
Jadły was muchy z komarami!
I tylko jednym wam przyrzekam,
Żebym tak nocy nie doczekał,
Sprzedać swą ziemię, chatę z dworem,
A sam ja się za handel biorę,
Świniną będę ja handlował.
Ot com ja, chłopy, skombinował!
— Fiedosie, bracie! — mówi Michał, —

Czas przybić targ. Nie kuśmy licha.
Podaj mi rękę, masz tu moją! —
Fiedos mu podał rękę swoją
I jęli targu już dobijać.
Już obejmują się za szyje,
Już przyjaźń obiecują wzajem
I miłość wieczną przysięgają.
— Dam trzy tysiące. Bierz, Fiedosie. —
Fiedos podrapał się po nosie
I ważył długo w swojej głowie
Jaką Minczukom dać odpowiedź.
Zapadła ciężka cisza w chacie.
— A niech już będzie, panie bracie! —
Wystękał Fiedos jak na męce.
Na znak ugody — spletli ręce,
Antoni przeciął. Koniec sprawy.
— Niech Bóg nam będzie tu łaskawy!
— Ta ziemia zrobi was panami,
Jadły was muchy z komarami!

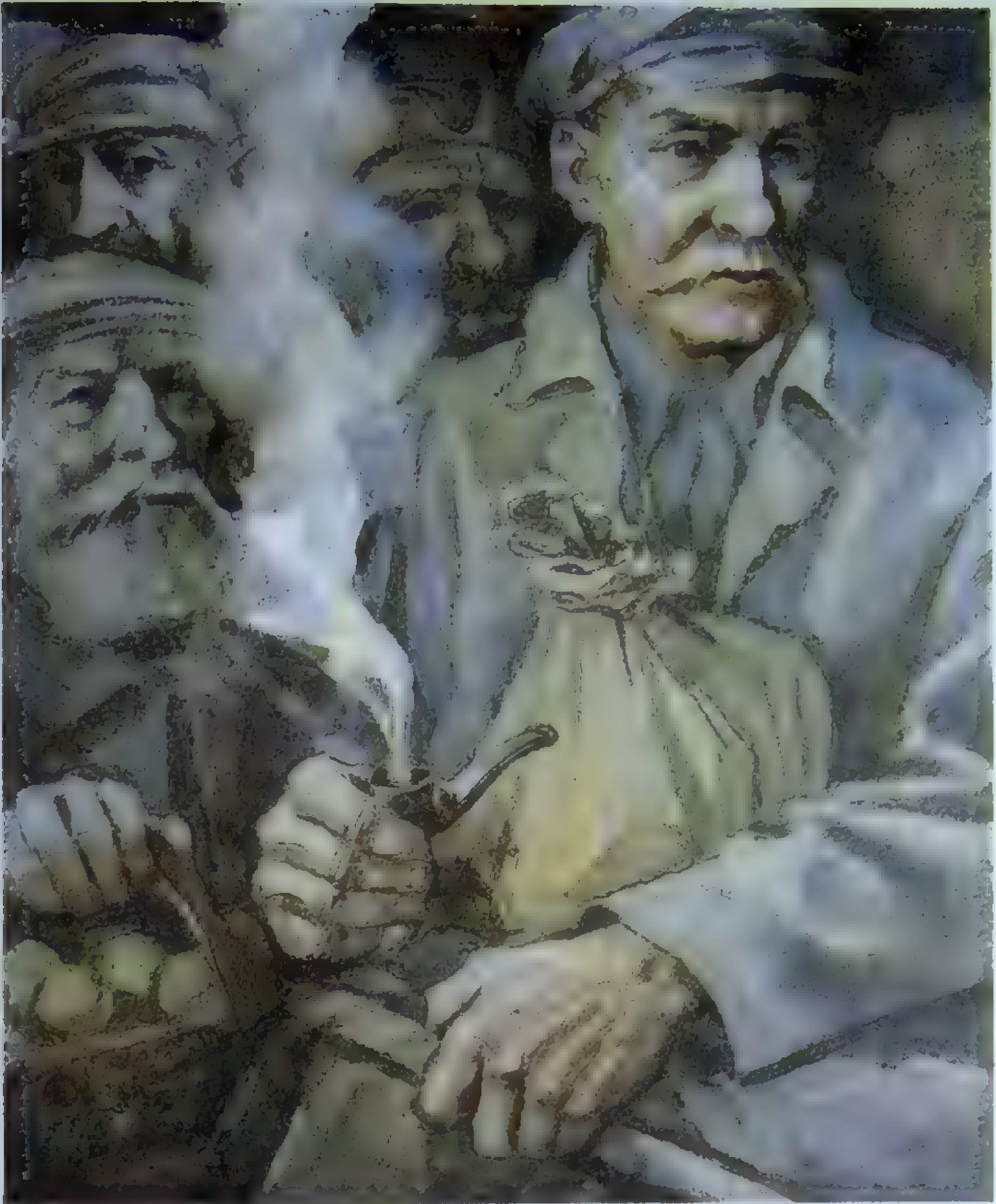

XXVII · W DRODZE DO WILNA

Ech drogi wy, bezkresne drogi!
Snadź przed wiekami same bogi,
Gdy pierwsze szlaki życia tkały –
I wasze losy wyznaczały.
Wam obcy kres jest i spoczynek.

Co chwila po was ktoś zaczyna
Swój szlak niepewny, pełen trwogi
I wlecze wami los swój srogi
Lub kroczy z wiarą i nadzieją
Nim wichry jego ślad zawieją,
Nim dusza drogi kres poczuje
I mrok niebytu ją zasnuje.
Drogi wy mroczne, ciemne drogi,
Milczące takie, takie wrogie,
Kto was opisze, kto przemierzy,
Waszym zakrętom kto zawierzy?
A przecież w szlaków gąszczu ciasnym
Każdy chce znaleźć szlak swój własny!

O, nie zazdroszczę tym z was, bracia,
Którzy tęsknicy dróg nie znacie,
Tym, kogo dalą nie dręczyła,
Komu kamieniem nie ciążyła,
Dla kogo za ten wielki świat
Starczy telegi własnej ślad,
Komu wypełnia całe życie
Myśl tylko jedna: o korycie,
Do niego jeno drogę znają,
A wszystko inne za nic mają.

Nie! Dla wolności w nurcie żywym
Ciąg do koryta jest zelżywy
I żaden wolny duch nie słucha
Prostackich burczeń swego brzucha,
Bo świat, bo życie tak ciekawe,
Że żal się wyrzec go za strawę,
Przy pełnym żarcia tkwiąc korycie,
Bo to nie życie jest, a gnicie.
A każdy krok na drodze nowej
To nowy obraz, nowe słowo
Dla czucia i dla rozumienia
Urody życia i znaczenia
Piękna, co tkwi zaklęte w kwiatach
I w wiecznych ogniach z głębi świata,
W tajemnym błysku błyskawicy
I w szmerze skrzącej się krynicy...
Żal tylko, że od każdej strony
Widnokrąg nasz ograniczony,
Obręczą wrażą jest owity,
Skowaną na żelazne nity,

Wzięty na siedem jest pieczęci
Jak pod wiedźmowe złe zaklęcie.
Wiem, że się nasza droga kończy,
Bo niebyt w czarnej swej opończy
Za nami od narodzin kroczy,
Oczodołami po nas toczy
Jak przeznaczenie w śmierć zaklęte.
Lecz póki krąg mój nie zamknięty,
Raz jeszcze się oglądam rad
Na strzechy tych ojczystych chat,
Skąd mego życia szlak wypływa,
Gdzie lat dziecinnych słodycz tkliwa.
Ech drogi wy, odwieczne drogi!
Żal, że nie wieczne nasze nogi!

Więc sprawa jakby zaklepana:
Trzy setki na zadatek dane!..
Czyż prawda to? Nie sen, nie mara?
Czyżby marzenie nasze stare,
Mgłą niemożności wciąż zasnute
O końcu mąk pod pańskim butem
Miało się właśnie spełnić oto?
Już nam nie grozi śmierć pod płotem?
A tak! I teraz trza do przodu!
Zwalaj ostatnie z dróg przeszkody
I niczym się powstrzymać nie daj.
Pożegnaj się ze skromną schedą,
Która przypadła z ojcowizny,
Z tą kilką nędznych mórg halizny,
I dalej działaj sam planowo.
Twoja już musi boleć głowa
Jak się do sprawy mądrze wziąć,
By na zagrodzie własnej siąść.
Najpierwsza sprawa bardzo pilna:
Trzeba do banku gnać, do Wilna,
By się wywiedzieć należycie
O borgu jakimś, o kredycie,
Jak zdobyć kupna potwierdzenie,
Czy trzeba wstępne pozwolenie...
Wiele się nad tym nagłowili,
Aż wysłać stryja uradzili.

Odział się stryjo jak w niedzielę.
Szyku w tym było nie za wiele:
Kurtka sukienna z samodziału

Mocno na słońcu wyrudziała;
Koszula biała, chociaż zgrzebna,
I czapka z daszkiem wciąż potrzebna,
Choć nieraz z głowy w błoto spadła;
Cholewy stryj wymazał sadłem;
A na kijaszku za plecami
Zwisała torba z kutasami,
W torbie był chleb, słoniny kawał;
Z kieszeni lulka wyzierała —
Przyjaciel wierny i niezmienny,
Na tytuń — kapciuch był rzemienny.
Wyglądał Antoś w tym ubraniu
Choć nie miastowo, lecz udanie.
I oto już wędruje stryjo.
Kolonię Morgi wkrótce mija,
A za nią niwy, łąki, gaje
Tak wdzięczne, że aż stryj przystaje...
Lecz trzeba iść, wyciągać nogi,
Bo przed nim spory kawał drogi.

Stryj kombinował jak by taniej —
Kopiejek trzema dziesiątkami —
Opłacić jazdę jak najdalej,
A może i nie płacić wcale.
Raz w Stołpcach poznał stryj cwaniaka:
Stróż był na stacji, Danis Draka.
On znał był maszynistów siła,
A ciotka — konduktorką była.
Z palaczem w kotłach żył jak z bratem
I kasjer z kasy był mu swatem.
On znał się z telegrafistami,
A z stryjem stali się kumplami
(Choć on był przecie wielka szyszka!),
Kiedy z jednego z nim kieliszka
U ciotki Gieni wypijali
I razem osie wykradali.

Właśnie na takich myśli falach
Stryjo odpływał dalej, dalej,
Z dolinki w górę, z góry na dół,
Jak korek, kiedy w wodę spada.
Aż w pewnej chwili nieczekanie,
Gdy tuż za lasem stryj przystanie
I w dal popatrzy mgłą przetkaną,
Na jasny Niemen, na kurhany,

Choć swojskie, dzisiaj jakieś nowe,
Na grusze polne, gaj sosnowy,
Na te obrazy sercu bliskie
Znane od zawsze, od kołyski –
Czuje jak smutek w nim się rodzi,
Jakby na zawsze stąd odchodził...

Tak zamyślony idzie stryjo
Starodrzew Sustrenowski mija
I groblą sunie już przez błoto.
Wieczorne słonko ciemnym złotem
Grzebienie lasów zdobi górą
I noc narzutą swą ponurą
Okrywa pola, laski, błonie
I wszystko wokół do snu kłoni.

Las już się skończył. Stołpce blisko.
Mgła na jezioro spadła nisko.
Szumiała woda koło młyna
I niósł się głośny świst maszyny.
Tam za jeziorem równiuteńka
Wstążka kolei legła cienka.
Oto i dobrze znany przejazd,
A za nim stacja już widnieje.
Antoni skręca w prawo ku niej
I szparkim krokiem ścieżką sunie.

A tam gonitwa jak w ukropie.
Przeróżne służby, chłop przy chłopie,
Snują się, brzęczą jak te pszczoły,
A między nimi bałagoły,
Brukarze kręcą się z młotkami,
Baby-przekupki z koszałkami,
Przekupnie krzyczą, towar chwalą,
W piersi się kułakami walą.
A stryjek już fajeczkę kurzy
W tym tłumie wyglądając stróża.
– A jesteś, Antek! – Jestem, jestem! –
Szerokim przyjacielskim gestem
Stryj wita znajomego swego
Smarami trochę pachnącego:
– Cześć Donis, bracie! – stryj go ściska
I już na ucho szepcze z bliska:
– Powiedz mi chłopie, czy nie można... –
Tu się rozejrzał wokół trwożnie

I z jawnym już zdenerwowaniem
Ledwo wydusza swe pytanie.
Lecz Donis, chłop nie w ciemię bity
Wie z góry, o co on go pyta:
— Wiesz może, komu dać tu w łapę,
Żeby się zabrać stąd na gapę?..
— Jasne! Zaczekaj, aż tłum minie.
Przeleci kurier. W pół godzinie
Rzecz dogadamy z kumplem Własem.
Ty porozglądaj się tymczasem
I bądź spokojny. Nie na inny,
To na towarniak cię wsadzimy.
— Oj tak, Donisie, pomóż w biedzie!
— Bądź pewny, chłopie, że pojedziesz.

W tej właśnie chwili ognia strzałą
Nadjechał kurier. Zajęczały
W stacyjnych oknach wszystkie szyby.
Tłum, jak miotnięte z saka ryby,
Jął skakać, miotać się, uwijać
I nie obejrzał się nasz stryjo,
Jak fala ludzka go porwała
Wklinowanego między ciała...
Więc nie na żarty przerażony
Wytężył z wszystkich sił ramiona,
Raz drugi w tłoku się obrócił,
Ciut baby jakiejś nie przewrócił,
I prawie zwalił z nóg półpanka
Zanim rozwarła się polanka,
Na którą z tłumu się wytoczył
I twardy grunt pod butem poczuł.

Ozwał się dzwonek, drugi, trzeci,
Skrzypnęły koła, para leci,
Wagony drgnęły, już się toczą
Diabelską jakąś pchane mocą.
Wtem jakby z piekła czarty wszystkie
Miotnęły w niebo snopy iskier,
Z uciechy wielkiej zapiszczały
I z czarnym dymem uleciały.
Tłum całkiem znikł. Na stacji pusto.
Nie mogąc już na nogach ustać,
Przysiadłszy w ciszy na peronie
Prawie że spał już stryj Antoni.
— Hej, co tam, ryby łowisz nosem?

Obudź się! W pole cię wyniosą!
Chodź pójdziem gdzie, przy stole siędziem,
Wypijem krzynę, pogawędzim. —
Ruszyli i po krótkiej chwili
Pijąc już piwo gawędzili
I serca im poweselały,
I uszy im poczerwieniały.
Wreszcie w nastroju rozrywkowym
Wdrapał się Antoś na parowóz
I aż do świtu nasz gapowicz
Telepał się do Baranowicz.
I chyba pod szczęśliwą gwiazdą
Rozpoczął tę daleką jazdę,
Bo w samych już Baranowiczach
Konduktor mu się trafił byczy
I na umowę dość przychylną
Obiecał dowieźć go do Wilna.
Rad, chociaż lekko przestraszony,
Wsiadł stryj posłusznie do wagonu,
Który konduktor palcem wskazał
I w kącie cupnąć gdzieś przykazał.
I choć na gapę, choć nie siedzi,
Choć stoi stryj, to przecież jedzie.
Tymczasem słonko już wstawało,
Pola na wzgórkach wyzłacało,
A mgiełki ranne welonami
Polatywały nad wodami.
Wagon kołysze, stuka, jedzie.
A ludzi w nim, jak w beczce śledzi.
Przyśpiesza pociąg rozpędzony,
Podnosi kurz po obu stronach,
A stryjek kicha, jak od dymu.
Idzie konduktor, lampę trzyma
I bada pilnie tłum oczami:
Wygląda torby z kutasami,
Którą stryj nosił na patyku,
Gdy doń na stacji przykuśtykał,
A teraz z nią się w kącie zaszył,
Bo senność go morzyła strasznie,
Oczu od wczoraj swych nie zmrużył
Pośród przypadków tej podróży.
Głowa mu w rytm stukotu kół
Wciąż niżej się osuwa w dół,
Raptem do tyłu się podrywa,
Uderza w ścianę, w bok się kiwa,

Znowu od ściany się odbija,
Dziw, że ją jeszcze trzyma szyja!
Bywa, że w karczmie mołoducha,
Kiedy ją zetnie z nóg siwucha,
Nie zważy na to, rusza w skoki,
Ręce bezładnie rzuca w boki
Jeszcze zaklaska w takt rękami
I raptem się jak kłos załamie,
Zwiśnie nad stołem i gotowe.
Tak było i z Antosia głową.
Tymczasem go konduktor zoczył
Przykucniętego na uboczu,
A porównawszy się ze śpiącym
Szturchnął go, zbudził i znacząco
Głową za sobą iść przykazał.
Antoś poderwał się od razu
I ruszył za nim w ślad pochopnie,
Chociaż zmęczony był okropnie
I półprzytomny, rozespany
Chwiał się na nogach jak pijany.
Wszedł z nim konduktor do przedsionka,
Obejrzał się, zakaszlał, chrząknął
I mówi: – Wejdź tam i się schowaj.
Nie bój się, będę cię stróżować.
Kontroler idzie. Masz być cicho,
Nie gadaj głośno i nie kichaj. –
I z tym poważnym pouczeniem
Otwiera drzwi do pomieszczenia,
Gdzie piec stał czarny walcowaty
Do grzania wody i herbaty.
Konduktor plombę zręcznie wcale
Zdjął posiłkując się hufnalem,
Wyjął sznureczek, klucz przekręcił.
Stryjowi strach aż oczy męcił
I wargi mu z wrażenia drżały,
Gdy drzwi się w ciemność otwierały.
Ale to trwało krótką chwilkę:
Konduktor je jak klatkę z wilkiem
Zatrzasnął. Stryj oszołomiony
W tej dziurze został uwięziony.

Postąpił w przód i stanął wryty
W cuchnącą węglem ciemność wbity,
Samotny jak ten kołek w płocie.
– Gdzieżeś ty wepchnął mnie, huncwocie?

Żebyś ty sczezł ze swoją norą! –
Wymyśla stryj na konduktora.
– Wypuść mnie, gadzie jeden, stąd! –
I splunął gniewnie w mroczny kąt.
Raptem z ciemności niczym w grobie
Wychodzi głos: – Hej! Kto tak robi?!
Tu my jesteśmy! – Dreszcz po grzbiecie
Antkowi od tych słów przeleciał...
Chcąc jednak przestrach swój zataić,
Swe rozsierdzenie stryj udaje:
– Ach, wy też tutaj? Co łysiny
Pod moją podstawiacie ślinę?! –
Dopiero teraz przyuważył
Gapowych pasażerów twarze,
Co wcześniej tu od niego stali,
Więc w sadzy już się wytytłali.
Najbliższy z nich, ruchawy, żwawy
Wciąż jeszcze gębę tarł rękawem
I sadze tłuste rozmazywał,
Których w tej norze pełno było;
Okienko nie dość że nieduże,
Ledwo pod czarnym ćmiło kurzem.
A przy tym ciasno, że, psia mać,
Ni siąść nie dało się, ni stać.
W końcu się Antoś uładkował:
Przycupnął w kucki koło pieca,
O drzwi wejściowe oparł plecy
I kurzyć lulkę się szykował.
Wydobył kapciuch szeleszczący,
Przedmuchał cybuch tak śmierdzący,
Że aż gapowicz siwobrody
Jął nos zatykać przed tym smrodem,
Nie szczędząc gestów obrzydzenia,
Lecz stryj to przyjął bez wrażenia
I już nabijać lulkę kończył
Swym samosiejem takim żrącym,
Tak mocnym, że go kum Dziemiaczka
Słóweczkiem trafnym zwał «łupaczka»!
Tytuń zaiste bił po głowie.
Niejeden palacz co się zowie,
Łyknąwszy z niego dymku, musiał
Oniemieć, jak po spirytusie,
I czkać i prychać z pół godziny
I łzy, bywało, z oczu płyną
Ogłuszonemu palaczowi,

Co się zaciągnąć nim znarowił.
Zielony tytuń ten Antkowy,
Mimo że zwał się besarabski,
Nie był on żaden pański, babski
I moc czartowską w sobie chował.
Nabił nim lulkę, dobył skałkę,
Przyłożył hubki małą gałkę
I tnie krzesiwem. Ogień krzesze.
Prószy w ciemności iskier deszczem.
Hubka zatliła się, rozdmuchał,
Przytknął do lulki i cybuchem
Jął pykać z chrypem i świstaniem.
Dymek się uniósł pasemkami,
Ale za chwilę smugi całe
Nad wąsem stryja zawisały.
Wreszcie się lulka rozżarzyła,
Bo ssał ją teraz z całej siły,
Nadymał usta z pół minuty
I w kąt ten dymem już zasnuty
Wydmuchał jego kłęby całe,
Aż gapowiczów poskręcało,
Zaczęli kasłać, kichać, prychać,
Bo już nie było czym oddychać
I nawet muchy półotrute
Zabrzękły na żałobną nutę.
— Rzuć pan to świństwo, tę truciznę!
Uszanuj naszą pan siwiznę! —
Chorzy od dymu gapowicze
Głosami ochrypłymi krzyczą
I w złości skubią własne brody,
A on, nieświadom jakby szkody,
Z lubością lulkę w zębach trzymał
I buchał z niej kłębami dymu
Z uśmieszkiem na wąsatej twarzy.
Lecz w tym momencie z korytarza
Wali konduktor z kułakami:
— Hej ty, od torby z kutasami!
Przestań, do diabła, fają smalić!
Dym jak z pożaru przez drzwi wali,
Piekielny fetor aż z nóg zbija
I cały wagon wnet spowije!
Oj miałbyś za swą samowolę,
Gdyby cię złapał tu kontroler!
Na szczęście przeszedł już i kwita.
Wychodźcie wszyscy na korytarz! —

Wagon stryjowi zdał się rajem.
Zgasił był już złowrogą faję
I patrzył z okna na równinę
Przepływającą w mgiełce sinej,
Na wystrojone na niej łany
Oziminami już obsiane;
Wzdłuż niw tych jechał dobrą milę
I wzrok swój nimi pieścił mile.
A one się rozstępowały
Przed parowozem rozpędzonym
I biegły w tył, w odwrotną stronę,
Jak odstępują ławą całą
Kawalerowie przed dziewczyną,
Gdy wkracza w izbę z hardą miną.
Parowóz pędzi rozhukany,
Rozrywa ranne mgły-tumany,
A z każdą milą, z każdą stają
Nowe obrazy napływają,
Migają słupy w nich wiorstowe,
Pola i łąki, i dąbrowy,
Drożynki i ścieżynki krzywe
Biegnące w las, wplecione w niwę,
Cerkiewki lśniące wieżycami,
Tu ocienione kasztanami,
Tam w żywym wianku brzóz czy klonów;
Strumyków brzegi pokręcone,
Nad nimi sady, w sadach dwory,
W dali widnieją wsie, chutory,
A w mgle kurhany jak majaki...
«Ot jaki rozpęd? Przestwór jaki! —
Wiedzie stryj w duchu rozważania. —
I świat dokoła nie ma granic,
A wszystkie ziemi tej obszary
Własnością są włodarza — cara!
Wielki to bogacz jest na świecie,
Tylko że biedne jego dzieci:
Co mają w chatach? — Chleb z plewami.
Co mają w świecie? — Są «gapami»...
Cóż te pałace, cóż te dwory,
Gdy wokół chłopskie chaty-nory,
A w nich nieszczęśni biedni ludzie
W nieludzkim się mrowiący trudzie,
Bez chwil jaśniejszych, bez wytchnienia! —
Coś na kształt jęku czy westchnienia
W piersi stryjowej się nieśmiało

Na myśl o bliźnich odezwało.
— I muszą ludzie tkwić tak w biedzie!» —
Przypomniał Antoś, dokąd jedzie
I co mu w Wilnie tym potrzeba.
Ech, ciężkiś ty, bochenku chleba!
Nim człek poczuje przypływ siły,
Bank z niego zdąży wypruć żyły
Podatkiem, mytem, procentami...
I gdzie ratunek przed długami?
Człek będzie tylko bardziej goły.

Pośród tych myśli niewesołych
Dojechał wreszcie stryj do Wilna.
Teraz mu banku szukać pilno.

XXVIII · STRYJEK W WILNIE

Jeszcze się wagon nie zatrzymał,
A już się wszczęła krzątanina:
Lud miota się, pakunki liczy,
Tam pomykają gapowicze,
Tu państwo swe walizki składa

I łuby, w których tkwią pokłady
Kapelusików, garderoby
Hożym panienkom dla ozdoby
I dla przemyślnej korektury
Drobnych pomyłek ich natury.
Pośród mrowiących się podróżnych
Z panów i z ludu, w strojach różnych,
Jest i stryjowa chłopska szatka
I kaszkiet wielki jak oładka.
Parowóz stanął. Tłum tunelem
Pod dworcem taszczy swe manele,
A stryj w wezbranym tym potoku
Z torbą na kijku płynie z boku
I dziwi się wśród gwaru, szumu,
Że pierwsze widzi takie tłumy
Panów dostojnych i bogatych
I czynowników tak brzuchatych,
Że człek by wrąbał bułkę z mlekiem,
Zanim by obszedł taką bekę;
«Idą odęci jak ropuchy
I nóg nie widzą za tym brzuchem,
Karki im drżą jak studzienina,
Ziemia pod nimi się ugina.
Ileż tu panów! Boże miły!
Policzyć ich nie starczy siły!
A wąsy jakie, jakie brody!
Wstawić takiego do ogrodu
I żadna kawka, żadna wrona
Nie śmie łasować na zagonach!
Gęby im błyszczą, jak pod lakiem,
Znać, że im żyje się ze smakiem» —
Rozważa w duchu stryj Antoni: —
«A jakie panny! Jak piwonie!
Idą, jak gdyby skrzydła miały
I ledwo ziemi dotykały.
Cóż, w tym ich cała życia sztuka:
Motyle miejskie, córy bruku,
Rosną jak kwiaty w szczęsnej doli,
Nie muszą chodzić z sierpem w pole,
Gdzie skwar urodę zżera wszystką,
A stopy rani ostre rżysko.»
A stryjo nasz przez tłum niesiony
Bardziej pod nogi niż na strony
Spoglądał, nagłym strachem zdjęty,
By nie oskrobać komuś pięty.

A stukał swymi buciorami,
Jak koń podkuty kopytami.
Zdawało się, że sam ten stuk
Niechybnie kogoś zwali z nóg.
Tunelem sunąc aż na dworzec,
Dziwił się wielce stryj nieborzę
Całej przemyślnej tej budowie,
Robocie dobrej, porządkowi,
Tym przejściom, tej posadzce, ścianom,
Poręczom politurowanym...
A nad tym wszystkim, nad głowami
Stacja huczała pociągami.
Ot jaki rozum ludzie mają!

Tymczasem tunel się rozdwajał
I lud siermiężny zwartą ławą
Pociągnął korytarzem w prawo,
A państwo w lewo ważnie idą,
Gdzie się nie muszą stykać z bidą,
Cuchnącą dziegciem, łojem w dzbanach,
Niemytą, w świtkach połatanych.
A gdy już wyszedł stryj na miasto,
To jakby sądny dzień dlań nastał:
Piekło dokoła, tłok, jak licho,
Duchota, nie ma czym oddychać;
Tłum kipi przy tramwaju konnym,
Na bruku stukot podków dzwonny,
Turkot powozów, fiakrów w koło,
Krzyki woźniców-bałagołów —
Przeróżne te odgłosy głośne
Rwetes czyniły wprost nieznośny,
Że mało uszu nie rozsadzał,
Na chłopskie serce cisk sprowadzał.
A gawiedź gna, jak do pożaru,
Aż gną się pod nią trotuary.

Ech, ludu Boży! Jaka siła
Ciebie w galopy te wprawiła?
Czego tu szukasz, za czym pędzisz?
Jaki niepokój ciebie gnębi
I dokąd wiodą twoje drogi?
Skąd ta niepewność, ten cień trwogi
Na twarzy twojej odciśnięty
I patrzysz, jakby z krzyża zdjęty?
Nie widać w tobie życzliwości

I radość w oku nie zagości...
Wali ten lud, przed siebie wali,
Jak woda z gór, jak morskie fale,
Młodzi i starzy, panny, chłopcy,
Choć obok siebie – sobie obcy,
Każdy za swoją złudą goni.
I w tym natłoku stryj Antoni
Też poczuł się osamotniony
Jak ziarko w ziarnach zagubione.

Nieraz stryj bywał w puszczach, w borach,
Na leśnych znał się rozhoworach
A i ■ dębami sędziwymi
Gawędził często jak z krewnymi;
A tutaj obcy, tu nieznani
I on nieznany, obcy dla nich,
I obca wokół okolica,
Na kamienicy kamienica,
Że na przechodnia napierają
I całe niebo zasłaniają.

Idzie tak stryjo i na bruku
Sam za dziesięciu robi huku.
A gdzież ten bank? Jak tu go znaleźć?
W pobliżu gdzie, czy może dalej?
Pewnie nie znajdzie go i czuje,
Że cały Boży dzień zmarnuje.
A strach zaczepić byle kogo
I raptem pytać się o drogę,
Sami panowie tu nadęci
I żaden swojak się nie kręci,
Nigdzie ni świtki, ni siermięgi.
Końca nie widać tej mitręgi.
Zapytał stryj jednego typa,
Który na niego okiem łypał,
To ten mu takie bluznął słowa,
Że stryj nie wiedział, gdzie się schować.
Tym bardziej więc pośpieszał kroku,
Zwłaszcza że właśnie wpadł mu w oko
Panek z laseczką, pod krawatem,
Z bączkiem na czapce, zuchowaty;
Dogonił Antoś go skwapliwie
I w oczy mu zagląda chciwie.
Lecz panek jakby nie dostrzega,
Że chłopek drogę mu zabiega

I czegoś odeń oczekuje.
Idzie, laseczką postukuje.
Stryjo się przygiął, prawie klęka
I tknął nieśmiało pana w rękaw:
— Panoczku, powiedz, jak daleko
Ten ziemski bank? — Nie długo czekał
Stryj na odpowiedź franta tego:
— Wal, chłopie, z tym do stójkowego! —
Rzekł i pośpieszył w swoją stronę,
Jakby się poczuł zniesławiony
Rozmową z chłopem w oczach panów
Kapeluszastych, glancowanych.
«Ależ rozpuścił swoje chody!
Jak diabeł od święconej wody!»
Uśmiechnął się nareszcie Antoś,
Obrzucił wzrokiem panów-frantów,
Jakby im mówił: «I wśród śmieci
Znajdzie się zawsze coś, co świeci.»
Patrzył już w koło ze spokojem.
«E tam! Nikogo się nie boję!»-
Nie wiedzieć skąd się wzięła śmiałość
I w sercu mu poweselało,
Rozluźnił plecy, wyprostował
I szyldy już sylabizował,
Bo przecie stryj do szkoły chodził,
Palcem po bukwach się nawodził!
Właśnie odczytał z szyldu: «Skup»,
Gdy raptem coś go w głowę łup!
Oberwał w ciemię! Jakaś siła
Z chodnika go na bruk zwaliła!
Omal se gęby nie rozkwasił...
Gdy wreszcie po niejakim czasie
Do kupy trochę się pozbierał,
Zrozumiał, co to za cholera:
Spojrzawszy w górę na ten «Skup»,
Ciemieniem swoim wyrżnął w słup!
I z tego bólu i przestrachu
Zamiotał się jak szczupak w saku.
— A niech ich wszystkich grom zapali!
Tyle tych słupów nastawiali! —
Na miejskich rajców stryj pomstuje
I brud ze świtki otrzepuje.
Wreszcie, gdy całą złość wyprychał,
Ruszył przed siebie. Co za licho?
I z tej, i z tej i z tamtej strony —

Zewsząd jest murem otoczony!
Oszołomiony widać był,
Pomylił mu się przód i tył,
Musiał się w ślepy wbić zaułek:
Tramwaje konne, bałaguły,
Przechodnie, gwar, ulica cała
Gdzieś się zgubiła, zapodziała!
Tłucze się stryj jak sum wąsaty,
Wpędzony między brzeg i tratwy,
Bo ujść nie zdążył do kołbani
W swą głąb bezpieczną pod karczami.
«Jak to tak wyszło i dlaczego?
Choć gwałtu krzycz do stójkowego!
Toż to nieczysta jakaś siła!»
Strach Antosiowi się zrobiło
I w położeniu bezwyjściowym
Już się rozglądał za stójkowym,
Klnąc miasto z jego pułapkami
I wszystko w koło w żywy kamień.
I złość go taka ogarniała,
Że krwią mu oczy przesłaniała,
Że gdyby miał, to wziąłby słomy
I puścił z dymem mury, domy,
Co zewsząd mu na drodze stają
I świat szeroki zamykają.

Minęło minut ze dwadzieścia,
Zanim z zaułka znalazł przejście
I z matni tej się wykaraskał
W wielojęzyczny rwetes miasta.
Tylko że szyldów już nie czyta,
Wygląda jeno w masie zbitej
Ulicznych tłumów — stójkowego.
O, właśnie jest! Już go dostrzega:
Stoi barczysty, strojny, młody,
Lustruje tłum, jak pastuch trzodę,
Porządku patrzy po ulicach,
Bo to guberni jest stolica!
Schodzi ku niemu stryj z chodnika,
Pośród pojazdów się przemyka,
Oładkę-czapkę w ręku ściska,
— Dzień dobry, panie! — woła z bliska.
— Niechaj pan powie mi łaskawie,
Jak bank ten znaleźć w ziemskiej sprawie?
— Stąd idź, człowieku, dalej prosto

Na tamten kościół z wieżą ostrą.
Za nim się trzymaj prawej strony.
Tam też stójkowy postawiony.
On ci pokaże. Tam bank blisko. —
Stryj się pokłonił panu nisko,
Wdzięczny za jego dobroć taką.
Do serca przypadł mu służaka,
Którego myślał przy szczęśliwym
Obrocie sprawy podjąć piwem
I sałem wiejskim go obdzielić.
Na samą myśl tę poweselał.

Przeszedłszy stryj skrzyżowań parę
I popytawszy młodych, starych,
Wreszcie przed ziemskim stanął bankiem,
Gdzie schody, lśniące niby szklanki,
Krok zamaszysty powstrzymały
I nogi stąpnąć tam nie śmiały.

Stryj skrępowany przed stopniami
Rozważał, jak tu wstąpić na nie.
Bał się, że jego chłopskie boty
Cuchnące dziegciem, sadłem, potem,
Poplamią je, nasadzą śladów,
A «oni» mogą dla przykładu
Wlepić mu sztraf lub wciągnąć w swarkę
I nawymyślać, dać po karku...
Bo wszystko mogą groźni «oni» —
Tak sobie myślał stryj Antoni:
«Oni» — to zła i ciemna siła
Co pewność swego w nim mąciła;
«Oni» są jak ten dopust Boży,
Co człeka całkiem zgnębić może...
W końcu się zdobył na odwagę:
Zdjął czapkę, wchodzi jak na sztagę,
Stąpając ciężko i mozolnie
I wciąż nie mogąc się uwolnić
Od tego lęku przed panami,
Co w chłopa wgryzał się wiekami.

W przestronnej, widnej, czystej sali
W krąg się panowie przechadzali,
Cygara paląc strasznie długie,
Gawędząc głośno jeden z drugim,
A gdzie się tylko pan pojawi,

Wnet się i sługa przy nim stawi
I ogień poda, i odzienie,
I każde spełni pańskie chcenie;
W kieszeni pan drobnymi brzęknął,
«Dziesiątkę» słudze wtyka w rękę.
A ten się płaszczy aż, jak zwierzę
Za nędzne grosze... Litość bierze!
Ale i sami też panowie
Nie wszyscy tutaj jednakowi:
Jedni – grubasy z kaczym chodem
Wielkie brzuszyska niosą przodem.
Inni jak tyki te chmielowe,
Pozadzierali nosy, głowy,
A inni czegoś wzrok spuszczają.
Są i wieśniacy. W kątach stają,
Jak wszelki lud niższego stanu,
Co w banku drepcze już od rana
I cicho o czymś pogaduje.
Tam właśnie stryj nasz się kieruje.
Podszedł, obecnych zmierzył wzrokiem
I oparł się o ścianę bokiem.
– Siądźcie, sąsiedzie, siądźcie, proszę.
Za «postój» tu nie dają grosza –
Rzekł jakiś łyczek dobrodusznie.
Stryjo na ławce siadł posłusznie,
Dziękując szczerze sąsiadowi,
Siwiejącemu już dziadkowi.
Już też pytają siebie wzajem,
Kto z jakiej wioski, może krajan,
Z jakiej guberni i powiatu.
– Ja tu przybyłem z końca świata,
Spod Stołpców samych. Może znacie?
– Nie, nie słyszałem jakoś, bracie.
– A skądeś sam? – A ja spod Lidy,
Aż [illegible] Wielkich, bracie, ja Dziemidów,
A zwą mnie we wsi Hryszka Wieras.
Od wczoraj ja już tu. A teraz
W tym ziemskim banku głupiej sprawy
Nie idzie z miejsca ruszyć nawet.
Ze dwa już lata ja z okładem
Z urzędnikami dojść do ładu
Nie mogę. Tak to jest z panami:
Dla nich ten dobry, kto z dzieńgami.
Jak posmarujesz, to pojedziesz.
Ot, jak tu robi się, sąsiedzie.

Znał dobrze czynownicze sieci
Ten chłop, co natłukł się po świecie,
Bo ziemi szukał z krewniakami
I znał się dobrze z pisarzami.
— Potrzebne pozwolenie z banku.
Bierz, bracie, pióro, pisz podanko.
Albo jak chcesz, narają tobie
Pisarza, co to lepiej zrobi
I za okrągły jeden złoty
Zdejmie z twej głowy te kłopoty.
— Ach mój ty dobry panie Wieras!
Dziękuję już i będę nie raz
Dziękować jeszcze za przysługę
I póki życia, będę w długu.
— To idziem. — Wstają i ruszają,
Panów z niechęcią omijają
I suną prosto do pisarza,
Co przy stoliku z kałamarzem
«Proszenia» ludziom wypisywał,
Ale z przerwami, widać, bywał,
Bo go na miejscu nie zastali.
— Czym mogę służyć? — z głębi sali
Ktoś do nich woła głosem starczym.
Spojrzeli: był to ten pisarczyk,
Człek niepozorny, chudy, maly,
Kosmaty, wcześnie postarzały.
— A my do pana przyszli właśnie —
Stryj sprawę swoją jął objaśniać
I pilną prośbę mu wykładać.
— Jedną chwileczkę. Niech pan siada. —
Wyjmuje z głębi swej szufladki
Papieru arkusz i obsadki,
Na końcu zaś kuglarskim ruchem
Dobywa pióro spoza ucha
I już nim wodzi nad papierem,
Mruczy pod nosem, skroń pociera —
To czary-mary dla okrasy,
Nim pierwsze legną wykrętasy.
Stryj na te cudy patrzy z bliska
A w garści już złotówkę ściska.
— No i skończone. I gotowe,
Podanko — fertig, jednym słowem.
Czy pan czasami nie piśmienny?
— A jakże! Sami podpiszemy! —
I stryj rozgina swe paluchy,

Próbując ująć pióro kruche,
Wreszcie je trzyma umaczane,
Lecz palce sztywne, jak drewniane,
Wiodą nim bokiem i koślawo,
Nie to, co kosą na popławach
Proste jak strzelił kłaść pokosy!
Lecz pot ten sam jak krople rosy
Wystąpił bujnie mu na czoło,
Nim ten swój podpis złożyć zdołał.
— No, teraz pójdź pan w tamte dźwierze
Przyłożyć stempel na papierze —
Głową kierunek pisarz wskazał
I stryjo za tym drogowskazem,
Podania rulon dzierżąc w ręku,
Podreptał w stronę drzwi zamkniętych.
Otwiera, patrzy: a przy stołach
Pisarczykowie dookoła
Kupkami tkwią, jak gnój na polu,
Wodzą piórami, coś gryzmolą
I niesie się poskrzypywanie,
Jak od korników w starej ścianie.
Do pisarczyka z brodą ryżą,
Co siedział od tych drzwi najbliżej,
Antoś podchodzi dosyć śmiało,
Ale z szacunkiem, jak przystało,
Z pokornie pochyloną głową
Staje przed brodą urzędową.

Burknął czynownik rozeźlony,
Jak nad korytem wieprz spasiony,
Gdy w ryj go kijem raptem dźgnąć.
Lecz papier jednak raczył wziąć.
Brwi ściągnął, podparł się, przeczytał.
— Nieś na ten trzeci stół na lewo! —
Oddał stryjowi papier z gniewem,
Ledwo zębami nie zazgrzytał
I mruknął jeszcze wściekłym głosem:
— Skąd was tu tyle diabli niosą?.. —
Trzy stoły dalej stryj Antoni
Przed innym pankiem głowę kłoni.
A ten, łypnąwszy tylko okiem,
Odwrócił się od razu bokiem
I dalej esy swe wykręca
(Taki to fawor jest siermiędze!).
Ale stryj stoi, nie odchodzi.

«Cóż, wodzi piórem – niechaj wodzi.
Na łeb nie pada, bryś nie szczeka,
Nie pan ja, zwykły chłop, poczekam.»
Łypnął czynownik nań oczyma
Jak na teściową czy ojczyma
I znów w papiery wsadził nos.
Lecz stryj nie ruszył się na włos.
Nareszcie skryba, frant uczony,
Uporem stryja rozeźlony,
Nie zdzierżył chłopskiej nachalności.
– Czego ci trzeba? – pyta w złości.
– Na konto ziemi tu z podaniem
Przychodzę ja, wielmożny panie! –
Wyjaśnia Antoś mu słodziutko.
Lecz skryba wściekły zbywa krótko
Niedomyślnego tego człeka:
– Nieważna sprawa. Niech poczeka.
Przyjdź jeszcze raz za trzy godziny! –
Oniemiał stryj od tej nowiny:
«Ot i załatwił, ot nadzielił!
A żeby ciebie piorun strzelił!
A niechaj wodzą cię ślepego,
Jak wodzisz ty za nos innego!
A niech opadną was wrzodzianki,
Pijawki chciwe wy, półpanki!»
Lecz jak tam Antoś nie złorzeczył,
Musiał mu rubla dać za pieczęć.

XXIX · NA GÓRZE ZAMKOWEJ

– No co? – zapytał stryjek Hryszkę: –
Może by wypić po kieliszku?
Posilić by się należało.
Wziąłem na drogę kawał sała
I chleba mam tu w torbie dość.

Nie damy wyschnąć mu na kość.
— A warto by się i posilić,
Zwłaszcza że w kiszkach coś tam kwili.
A na czczo walnąć po sto gramów
To tak, jak zajrzeć w raju bramy.

No i ruszyli koleżkowie
W aleję, między ludzkie mrowie,
Niosąc siermięgi połatane
W miasto, gdzie roi się od panów.
Sami panowie, panny, panie
I wszystko takie pańskie na nich,
Że pan Rakowski ten nadęty
Im tu nie dorósł i do pięty,
Przy nich on jak przy wyżle burek,
Chociaż w leśnictwie jest figurą.
O, kroczy para: prawie płyną,
Jak jakiś kniaź ze swą hrabiną.
A jak tokują, jak gruchają,
Jak w oczy sobie zaglądają!
Albo zobaczysz generała,
Którego pierś w medalach cała,
A jaki mundur, jaka mina!
Jakby już carem został Wilna...
Ależ tych panów! Nie daj Boże!
Antoś wytrzymać ledwo może,
Żeby przed nimi nie czapkować
Z chodnika im nie ustępować...
Wieras z Antosia się nabijał:
— Ty nie patrz, jaka mina czyja,
Jak jeden z drugim wystrojony,
Jakie ma znaki i pagony.
Niejeden z nich to zwykły żulik
Nieraz bez gaci i koszuli.
Na niedomyte włoży ciało
Gors, co zapomniał, że był biały,
Powiesi halsztuk i mankiety
I choć go wsadzaj do karety,
Takiego z siebie struga pana,
A sypia pewno pod parkanem,
Więc pilnie mu na ręce patrz,
By nie oskubał cię ten rwacz. —
Im jednak dłużej patrzył stryjek
Jak tętni miasto i czym żyje,
Tym bardziej był z przyjazdu rady,
W tym większy zachwyt miastem wpadał:

Jaki tu ruch i bieganina!
Jakie wystawy i witryny!
Ile bogactwa! Jak marzenie!
I ile łez w nim i cierpienia...
A te karety, bryki, kocze –
Dla kogo wszystkie te rozkosze?
Zrobiło mu się raptem smutno:
Czy może zazdrość mu okrutna
Podziwiać świat ten przeszkodziła,
Na jego zachwyt cień rzuciła,
Czy winien może bunt w człowieku
Przeciwko krzywdzie, co od wieku
Narodom złą zostawia schedę:
Wyspy bogactwa w morzu biedy.
Jednym sądzone być ślepymi
W tumanie głuchym, w żrącym dymie,
W nędznych opłotkach, w chatach kurnych,
Wśród myśli od siwuchy durnych
Pokornie dolę swoją znosić
I modły ku niebiosom wznosić,
I swe nadzieje na zbawienie,
Na kres ziemskiego udręczenia,
Który się kiedyś wszak dokona,
Na tamtą przenieść śmierci stronę.
A innym tu już wszystko dane!
Tu jest ich raj przyobiecany,
A ty im służ z wdzięcznością dla nich,
Bo oni życia są panami.

– Aleź i miasto! Ale domy!
Grosz na nie musiał pójść ogromny.
I te kościoły, i te wieże!
Skąd ich się tutaj tyle bierze?
A góra jaka! Malowanie!
I dziwna buda z cegły na niej...
Stamtąd zobaczyć by ten gród! –
I już nie patrzy stryj na głód,
Jeno koleżkę Hryszkę nęci,
By go do góry tej zachęcić:
Taka ciekawa, tak wysoka,
Że nie oderwiesz od niej oka...
A stoki jakie ma zielone,
Kasztany na niej, lipy, klony
Od samej ziemi aż do szczytu –
Po prostu piękne do zachwytu.

Tymczasem nasi przyjaciele
Kościół na skwerze już minęli
Wędrując w cieniu pod drzewami
Malowniczymi alejkami.
Uroda ich aż w oczy biła.
Młodzieży dużo tu krążyło:
Paniczykowie i panienki,
Co jak te osy w talii cienkie,
Powabnie ścieżynami kroczą,
Tylko trzewiczki ich stukoczą
I poskrzypują z każdym kokiem
Skrzypieniem wdzięcznym i wysokim;
Z wyglądu ciche jak jagnięta
Idą spuściwszy w dół oczęta,
A obok — chłopcy malowani
Zaglądający w oczy panien
Lgną do nich jak ten rój do hreczki
Albo jak nocna ćma do świeczki.
Na długich ławkach siedzą grzecznie
Ludzie dorośli i stateczni
W książkach, gażetach zaczytani,
Wszyscy zamożnie dość odziani.
Ogląda Antoś świat ten z bliska
I sam już prawie jak panisko
Odważniej stuka buciorami,
Jakby oswoił się z panami.
Tak koleżkowie skwer przebyli
I w stronę góry pośpieszyli.
Lecz stróż ich z budki zatrzymuje:
— Dokąd panowie? — zapytuje.
— Na górę chcemy, na Zamkową.
— Wpierw trza do kasy biletowej,
Bo bez biletów wstęp wzbroniony.
Musi być bilet wykupiony. —
Stanęły chłopy koło wchodu,
W głowy się drapią: grosza szkoda!
I niby za co? Głupia sprawa...
Choć pewno byłoby ciekawe
Popatrzeć z góry na to miasto,
Na jego domy ogromniaste...
Antoni stróża wypytuje:
— A ile bilet ten kosztuje?
W tym Wilnie jeno płać i płać!
— Tylko sześć groszy trzeba dać
Za dwa bilety. Zapłacicie

I Wilno z góry obejrzycie.
— I co tu robić? Nie przeskoczysz,
Biednemu, bracie, i wiatr w oczy. —
W przysłowiu szuka stryj natchnienia
I sięga mężnie do kieszeni.
Podeszli, dwa bilety wzięli
I zaraz wspinać się poczęli.
— Ależ i góra! Jak piec stroma!
Temu i droga ta kręcona
Jak śruba wije się wokoło,
Bo wziąć na wprost ją nikt nie zdoła.
To ci górzysko! Nogi mdleją. —
Lecz idą twardo, choć potnieją.
— Ciekawe, czy to jej przyroda,
Czy może ręce ją narodu
Tu usypały przed prawiekiem?
Ot, Boże mój, jak jest z człowiekiem:
Tu mu za mało, tam za nisko
I ciągle chce przerabiać wszystko —
Antoni rozważania snuje
I sam się siebie zapytuje:
— Czy jest gdzie ludzkim kres potrzebom?
Czego im mało pod tym niebem?
Nie zadowoli nic człowieka
I zawsze będzie on kaleką,
Któremu wiecznie czegoś brak,
Bo człek już jest stworzony tak!
Był pan Twardowski. Nie słyszałeś?
Diabły mu wszystkie sługiwały,
Co tylko pragnął, było jego.
Szczęśliwy, myślisz, był? Nic z tego!
A na nas spójrz: czy nie tak samo?
My też jak ta bezdenna jama
Wciąż coś łykamy, coś zbieramy
I końca potrzeb swych nie znamy.—

Nareszcie byli już na szczycie,
Choć utrudzeni, lecz w zachwycie
Widokiem, co przed nimi teraz
Z wysokiej góry się otwierał
Na miasto i na świat szeroki.
Kto nie pasł oczu tym widokiem?
Z podnóża góry biegły hoże
Jak te ścieżynki pośród zboża
Alejki wdzięczne z zakrętami,

Z młodymi z obu stron drzewami,
Które listowiem jak powałą
Te ścieżki-dróżki osłaniały.
A dalej wielkie piękne miasto
Zabudowane bardzo ciasno,
Ze wzgórz w dolinki zbiegające,
W promieniach słońca biało lśniące;
Domy rzędami jak wiciny
Niby spływały w te doliny
Lub stały w poprzek nich rzędami
Czasem ukryte za parkami
Lub zasłonięte stokiem wzgórza,
Na którym się w zieleni nurzał
Dumny samotny dach pałacu
Rozległym otoczony placem.
Domy zaś ulic ciasno stały,
Jakby się wzajem podpierały
W czasach najazdów niebezpiecznych
I tak już tkwią na wieki wieczne.
Wśród tych wysokich domów-grządek
Znające własny swój porządek
Uliczki wąskie, esowate,
Splatały sieci ciemnych klatek.
Ponad domami, nad dachami,
Złotymi pysznią̨c się krzyżami,
Błyszczały cerkwie i kościoły,
Wysoko wznosząc swoje głowy
Hen ku niebiosom lazurowym,
A rozgłos dzwonów ich wesoły
Powietrzem biegł za falą fala
I miłym echem gasł w oddali.
Na lewo pośród gór wysokich
W brzegach swych stromych i głębokich
Po dnie kamiennym żmijką cienką
Ku Wilii wiła się Wilenka,
Wdzięcznie się łukiem wyginała
I za stok góry się skrywała.
A z prawa w dół swobodnym biegiem
Swe własne wyrzeźbiła brzegi
Rzeka Wilija — Litwy córa.
Płynęła bujna w stromizn murach
Wstęgą szeroką i szumiącą
I niczym żywe srebro lśniącą.
To fale jej w pieszczocie drżały,
To słonko tak ją rozpieszczało.

Tak w dzień majowy drży listkami
Zalany słońca promieniami
Zielony klon — i cały świeci
Radością listków — swoich dzieci.
Na brzegu lewym, od ich strony,
Rósł rząd równiutki drzew zielonych,
Jak w żniwa mendle żyta świeże
Lub jak litery na papierze.
A miejskie domy murowane,
Pałace pyszne wielkich panów,
Stoki pagórków nad doliną
Żółte od piasku albo gliny —
Wszystko na prawym brzegu stało
I w rzece tej się odbijało
Tak jak obłoki te pierzaste,
Co płynąc w niebie ponad miastem
Jak w lustro spoglądały w wodę
I podziwiały swą urodę.

Za miastem w krajobrazie miękkim
Takie zielone, takie piękne
Pagórki w błękit się wtapiały,
A wiatry biegnąc po ich stokach
Falą łagodną i szeroką
Zbóż jarych łany kołysały.
Tak dobra niania lub matula
Dzieciątko w kolebusi lula.
Łany obusem szły pasiastym,
A między nimi gaje, laski
Na stokach się poukładały,
Jakby się w słonku ogrzać chciały.
Wieśniakom naszym pospolitym,
Oraczom, z polem w jedno zżytym,
Rozfalowane zbóż zagony,
Niwy starannie uprawione
Strony rodzinne przypomniały
I serca im się rozśpiewały
I raptem dość już miasta mieli,
Tej rozpędzonej karuzeli
Z hałasem strasznym, smrodem, kurzem...
Na szczęście spokój był na górze,
Bo wszystkie miejskie te «specjały»
Tu do nich i nie dolatały.
Góra, co nad tym miastem stała,
Milczenie godne zachowała,

Jak świadek wielkiej ważnej sprawy,
Co dla człowieczej czczej zabawy
Ust nie otwiera po próżnicy
I dochowuje tajemnicy.
— No, napatrzyłeś się, Antoni? —
Zapytał Wieras spod swej dłoni. —
Już i posilić by się pora,
Bo z głodu człeka mdłości biorą.
Czyż człek napatrzy się dowoli?
No, idziem, zjemy coś na dole —

Nie poszli, polecieli prawie,
Jakby im skrzydła ktoś przyprawił.
— Oj, stój! A to co? — To harmata. —
— A czemu nie ma tu sołdata? —
Zauważa Antoś. — Może krzywa
I stara jakaś lub fałszywa. —
Nieufnie do niej się zbliżyli
I oglądali dłuższą chwilę
Z przodu i z tyłu, z obu boków.
Wreszcie stryj podszedł na pół kroku,
Kołom jej przyjrzał się uważnie,
Wyciągnął rękę nierozważnie,
Jakby miał chętkę ją pogładzić.
— Oj, nie rusz, bracie, bo rozsadzi!
To straszna sztuka. Niech ją diabli!
Zaczepisz ścierwo, a tu nagle
Jak huknie tobie, jak wypali!
Patrzeć i oczy ci wysmali
Albo wypruje z ciebie kiszki
I ciśnie gdzieś aż na Łukiszki!
Harmata to okropna rzecz! —
I stryjo rękę swoją precz
Za siebie schował jak przed gadem.
A Wieras z żartów swoich rady,
Gdy już się naśmiał, rzekł po chwili:
— Chodź! Będziem jeszcze jedli, pili!

XXX · ŚMIERĆ MICHAŁA

To koniec!.. Takie proste słowo,
A tyle znaczy! I wciąż nowe!
Jak często krzyż dźwigając męki,
Duchowej mając dość udręki
Błagalnie ręce wyciągamy

I na zbawienny kres czekamy!
Szczęśliwy kres! To jedno mgnienie —
I spadły pęta! Ukojenie!
Koniec! Kolejny krąg zamknięty
W czasu pogrąża się odmęty,
W niebytu ciemność nieprzebytą,
Zwalniając miejsce nowym bytom...

Więc koniec!.. Ile smutnych treści,
Ile rozpaczy w sobie mieści
To proste, a tak straszne słowo!
Ono potrząsa naszą mową,
Gdy koniec ostateczną miedzą
Nas z naszą wiedzą i niewiedzą
Odcina od tych drogich, miłych
Chwil, które życie nam zdobiły,
Ducha do czynu zagrzewały
I hymn radości nam śpiewały,
Jak śpiewa strumień na swych drogach,
Kiedy spieniony na porohach
Swą wodą ku rozłogom mknącą
Rozmnaża w krąg promienie słońca!
I ty, domowa opowieści,
Co prawdę życia w sobie mieścisz,
O szarych ludzi mówisz doli,
O wszystkim, co ich w życiu boli —
Ty także już dobiegasz końca!
I cichną liry smętne tony,
Jak cichnie wiejski dzień strudzony
Z wieczorną zorzą już gasnącą...
Z żalem pożegnać ciebie muszę,
Choć żyłem tobą całą duszą,
Jak matka swym dzieciątkiem żyje,
Które pod sercem się jej kryje.
Widać, w nieszczęsną jam godzinę
Daleką wiosną cię poczynał,
Za murem turmy zniewolony,
Kiedym rodzinne żegnał strony
Na długą mroczną noc więzienną,
Nie wiedząc, co się stanie ze mną,
Hołubiąc w swej pamięci skrycie,
Co dotąd treścią było życia,
Co je zdobiło, rozjaśniało,
Co przetrwać biedę nam dawało.
Lecz przeminęła noc mozolna,

Jak wszystko w życiu mija z wolna...
A potem droga, znowu droga,
Rozstanie z krajem, ból i trwoga,
I wymuszona błąkanina
Po obcych górach i dolinach,
I troska, czym tu udobruchać
Burczenie wciąż pustego brzucha.
Ledwo się znalazł jakiś sposób —
Znowu wrażego kopniak losu!..

O słowo moje! Jakże często
W godzinie omroczonej klęską,
Rozstaniem z domem i z bliskimi,
Szukałem ja pociechy w rymie!
W słowie, płynącym z chwil natchnienia,
W którym spełniały się marzenia,
Gdy ogień święty w duszy płonie,
Gdy rym układa się w harmonię
Z powiewem wiatru, z szumem kłosów,
Z pieśnią płynącą znad pokosów,
Lub którą w polu nad potokiem
Nucą żniwiarki jasnookie.
Jest w słowie tym i las za domem,
I wzgórki w oddaleniu strome,
I sosny na nich kędzierzawe,
Przyjazne takie i łaskawe
Jak dobre stare babuleńki
Miłości godne i podzięki.
A to, co słowem nazywałem,
Oczyma duszy swej widziałem
I czułe struny drżały we mnie
Budząc to echo, które drzemie
W pragnącym pięknie żyć człowieku.
Tych trzech słów echo z głębi wieków,
Z czasów rodzącej się ludzkości:
«Wiary, nadziei i miłości».
Chciałem, by żyły w mojej mowie,
Chciałem je w moją wpleść opowieść...
I nagle — koniec! Czas rozstania
Z wiarą, nadzieją i kochaniem...

A z ziemią było trosk bez liku:
Musieli jeździć do Chadyki
I bardzo mocno ruszać głową
Nad kupna stroną finansową.

A grosz jak woda z chaty płynął,
Aż chłopom rzedły ich czupryny
W tych przeciwnościach i kłopotach
I odbiegała ich ochota
Na kupno ziemi. Co tu kryć,
Czasem nie chciało im się żyć
Przez urzędniczą tę mitręgę,
Co nęka wyciągniętą ręką:
Temu daj rubla, temu pół,
A sprawa wlecze się jak wół
Bez ładu, składu i porządku
Przy każdym skrybie od początku,
I każdy tylko — o mamonie!..
A niechaj ziemia ich pochłonie,
Tych notariuszy, te kantory,
Te wszystkie czynownicze zmory!

W diabelskie człek wplątany koło,
Nie wie, czy może sam zwariował,
Czy świat ten wokół tak szaleje
Na punkcie rubli i kopiejek,
Że z nas wyciska grosz sierocy,
A w zamian ani krzty pomocy!

W dodatku z ziemią sprawa cała
Na jednym stryju się trzymała.
Bywało, wróci skądś zdrożony,
Jak kogut groźnie nastroszony
I rozgniewany nie na żarty.
Nawet bulbiasty nos zadarty
Zwisał wyraźnie w złym humorze
I jeszcze bardziej twarz mu srożył.
Do tego oczka jego małe
W wąskie się szparki pozwierały
I spod ściągniętych brwi ponuro
Na świat patrzyły jak spod chmury.
Wpierw milczy w chacie z pół godziny
I nie wyciśniesz zeń nowiny,
Nie łaje ziemi i nie chwali.
A potem nagle się użali
Na czynownika, co podważył
Umowę kupna i sprzedaży.
Na stół wykłada papierzyska
I «cholerami» wściekle ciska
Zwinąwszy w kułak prawą dłoń.

Aż straszno się odezwać doń...
Ale po trochu i pomału
Wygasa impet w nim zapału.
Ścichają w duszy jego gromy
I znów się robi nasz znajomy
Łagodny, miękki, dobrotliwy
I zwłaszcza do dzieciaków tkliwy.

Potem rodzina się zbierała.
Matka [illegible] komory dzban dostała
Twarogu pełen świeżutkiego
Na pocieszenie Antoniego,
Bo za ten twaróg ze śmietaną
Choć bierz i przyłóż go do rany!
Twaróg, gdy mu śmietany dodać —
Jak piękny chłopiec z panną młodą:
Choć bierz ich i do ślubu prowadź,
By na weselu potańcować.
To też Antoni po tym daniu
Gotów był niemal ruszać w taniec,
Żywy się robił i wesoły,
Jakby wyrzucił kłopot [illegible] głowy.
I opowiadał z pokpiwaniem
O swych staraniach i przygodach,
Zagwozdkach różnych i przeszkodach,
Udając śmieszne zachowanie
Tych pisarczyków-gryzipiórków,
Co kombinują przy swych biurkach,
Jak za cedułę czy proszenie
Do chłopskiej dobrać się kieszeni.
O, dobrze już ich poznał stryjo!
Choć co tu gadać: z tego żyją!

Snuje opowieść swą Antoni
O tym, co widział na Zabłoniu.
Wspomniał Chadykę z przywarami,
Te jego «muchy z komarami»,
A skończył wreszcie swą opowieść
Ile to trzeba człowiekowi
Namęczyć się i nawędrować,
Nim dopnie celu choć połowę...
Jakie to ponad siły brzemię
Nie mając grosza nabyć ziemię,
Gołymi ją rękami zdobyć
Nie zapędziwszy się do grobu!

Biedak nie dźwignie takiej sprawy.
I urząd chłopu nie łaskawy,
I zawiść, zazdrość, góra plotek
Ze strony różnych wujków, ciotek,
Ze strony obcych i swojaków —
Bo ludzka już natura taka —
Nigdy nie wyjdzie ci na korzyść
I tylko przeciwności mnoży.
Och, ciężko po życiowej grudzie
O własnych siłach wyjść na ludzi
I na swe własne stanąć nogi!
Bo los wciąż nowe mnoży progi
I niebezpieczne te rozdroża,
Którymi ścieżki życia plącze
I człowiek drogi szukający
Po prostu znaleźć jej nie może.
I smutek coraz go ogarnia,
Że wszystko się tak kończy marnie:
Cały dobytek z chaty sprzedasz,
A biedzie swojej rady nie dasz
I nikt ci nie da tej poręki,
Że bliski koniec twojej męki,
Że własna ziemia da zbawienie
Od wrednych panów z ich nasieniem.
Ledwoś z jednego się wyplątał,
Już w drugie wpędzą cię chomąto.
Byle urzędas oczajdusza
Grzebie bezkarnie w twojej duszy
I powypruwa z ciebie żyły,
Bo nie masz prawa ani siły. —
Te Antosiowe rozważania
Były jak nóż pod serce Hannie:
— Rzecz nie we własnej jest siedzibie,
Lecz w prawie, co na chłopa dybie. —
Po tej perorze nawet Michał
Pochmurniał, łamał się i wzdychał:
«Czy wyrzeczenia ich ofiarne
Mają być na nic, pójść na marne?
Czy przyszło już nadzieję stracić?
Och, pożyć by we własnej chacie!» —
Znowu nadzieja powracała
I znowu łudził się, bywało:
— Komu nie szkoda grosza, potu?
Lecz nie ma życia bez kłopotów! —
Nieraz z bratowych skarg pokpiwał

I własny strach pod śmiechem skrywał,
By rozwiać wzbierający smutek:
– Czasami trzeba krzyż pokuty
Wziąć na się, moi wy najdrożsi,
Zaznać goryczy przeciwności,
Lecz kiedy się zaczęło sprawę,
Trzeba do celu dążyć śmiało,
Na swoje własne liczyć siły
I nie oglądać się do tyłu.
A tam, synkowie moi, trzeba
O własnej myśleć kromce chleba,
Gdy chatnie skończą się oładki,
Gdy zbraknie ojca wam i matki.
Nie będziem przecie wiek wiekować.
Własną wam pora ruszać głową.
Grunt mieć musicie pod nogami,
By nie iść w żebry najmitami.
Ten grunt – to ziemia i nauka,
Nie pański kaprys i prynuka. –

Tak oto Michał wciąż zabiegał,
By sprawa nie stanęła w biegu,
By upragniony zakup ziemi
Pomyślne znalazł zakończenie.
Ale podstępnie i po cichu
Zdradzieckie sieci snuło licho,
Żeby Michała spętać nimi
Jak powrozami konopnymi
I wszelkie mrzonki wybić z głowy:
Zauważył Michał przypadkowo
Krwawiznę gęstą po czerwonce...
I straszna myśl mu w głowie błyska:
«Ot, przyszła kryska na Matyska!
Z niespodzianego przyszła końca!»
I serce mu załomotało:
«Czy znak mi daje śmierć-kostucha?
Czy nielza jej już udobruchać?
Czyżby to już się zaczynało?
Nie może być! Za wcześnie jeszcze!..»
A jednak przerażenia dreszcze
Przemknęły ciałem Michałowym
I nie mógł przegnać myśli z głowy,
Że w świecie on osamotniony,
Że bieda czyha z każdej strony,
Że jakaś groźna wraża siła

Mordercze oko w niego wbiła,
Że nieprzebyta ściana wstała
Pomiędzy życiem i Michałem.
Raz pierwszy Michał tak dotkliwie
Tę nieuchronną odczuł chwilę,
Która każdego w końcu czeka,
Choć wciąż wydaje się daleka.
«Czyżby i ja się stanę trupem,
Nikczemnym na tej ziemi strupem,
Który bez śladu się rozpadnie?»
I poczuł ciężar w sercu na dnie,
A duszę groźny cień omroczył
I nagle jak w zwierciadle zoczył
Pieczęcie śmierci tajemnicze,
Co pieczętują życia mgnienie,
W którym on sam był tylko cieniem,
Marnością, nędznym pyłkiem, niczym...

I oto przed nim jak przymglone
Zaczęły płynąć nieproszone
Sprawy, obrazy i zdarzenia
Gdzieś z głębi czasu i istnienia,
Kiedyś przeczute, przeżywane...
Jak sen płynęły przypomniany.
I teraźniejszość sens straciła,
Bo nagle pustka i samota
I do minionych dni tęsknota
Ze wszystkich stron go osaczyła.
Jedną był chęcią opętany:
Paść przed kimkolwiek na kolana
I błagać łaski ocalenia
Od okrutnego przeznaczenia.

Strach swój przypomniał, jak był mały
I groźna burza rozszalała.
W pamięci jego znów ożywa
Noc tamta groźna, przeraźliwa:
Zbudził go łoskot, szyb brzęczenie,
Upiorne sine izb świecenie
W oślepiających błyskawicach.
Za oknem wierzby-pokutnice
Burza kruszyła i łamała
I padół nimi zamiatała,
Aż wicher strzaskał ich korony
Na wszystkie rozmiatając strony.
Piorunów stopudowe działa

Waliły tak, że dygotała
Na podwalinie stara chatka,
A on jak listek osikowy
Ze strachu drżał od stóp do głowy
I wołał we łzach, gdzie jest matka?
— Przy tobie ja tu. Śpij, maleńki! —
I od matczynej ciepłej ręki
Na malca ukojenie spływa.
W ramionach matki się zanurza
I żadna już nie straszna burza.
I już nie płacze. Już szczęśliwy.
«A teraz komu się pokłonić,
Jak od kostuchy się wybronić?
A może to zmyłkowe znaki?
Może to głupstwo byle jakie,
Bo nic na razie mnie nie boli...
A niech się dzieje Boża wola!»
Znów iskra rodzi się nadziei,
Co strach rozprasza, serce grzeje
Jak słonko po minionej burzy,
Bo tak to przecież jest w naturze.
Lecz licho nie śpi. Znak uparty
I próżno go obracać w żarty.
Po jakimś czasie, bliżej zimy,
Michała już w pościeli trzymał
Uścisk choroby tej pohanej
I gorszej tym, że nieczekanej.
Chociaż po prawdzie, to schorzenie
Miało w przeszłości swe korzenie:
Monopolówką się żywiło,
Z roku na rok zbierało siły,
W kieliszkach, szklankach czatowało,
Aż powaliło z nóg Michała.
Z początku z tego nic nie robił,
Nie chciał poddawać się chorobie.
Lecz później rzucił się na leki
Z domowej czerpiąc je apteki:
Nastójki, ziółka pił i trawy,
Lecz nie polepszył tym swej sprawy
I do lekarzy już po czasie
Brat Antoś jeździł był z Michasiem
W śnieg, mróz, w roztopów dni ponure.
Ale choróbsko swe pazury
Wciąż głębiej w niego zatapiało
I nic już jazdy te nie dały.

I leżał Michał cichy, smętny,
Oczy wyblakłe, wzrok ma mętny,
Gdzieś w głębi duszy swej utkwiony,
Cierpieniem wielkim udręczony.
Narasta gorzkie w nim doznanie,
Że już od życia jest odcięty,
Że księga życia już zamknięta,
Że wkrótce śmierć w wezgłowiu stanie.
Choć życie przecież szło zwyczajnie,
Dosyć marudnie, jednostajnie,
Z rzadka truchcikiem, częściej stępem
Po drogach bitych, ścieżkach krętych,
Z tym życiem wszyscy noga w nogę
Szli tą marudną wspólną drogą.
A teraz chory i spóźniony
Tych tam idących nie dogoni;
Wybity całkiem z koleiny
Liczy ostatnie swe godziny.
Wciąż mniej to życie go obchodzi,
Inna mu myśl się w głowie rodzi,
Inaczej patrzy, widzi, czuje,
Inaczej już ten świat pojmuje.
I to, co dawniej go, bywało,
Tak bezgranicznie zachwycało,
Teraz się staje bez znaczenia,
Nie warte nawet i spojrzenia;
Zajmuje go już teraz własny
Los groźny jakiś i niejasny,
Los skryty przed nim i zamknięty,
Jakby za karę w ciemność wklęty,
Z której znienacka nieczekanie
Jak groźne widmo przed nim stanie
I będzie w jeden mig gotowe
Spuścić buławę mu na głowę
I jednym ostatecznie machem
Zakończy życie razem z strachem.
Lecz co jest tam za tą zasłoną,
Za przejściem żywym nam zamknionym?
Czy tylko nicość mroku skryta,
Czy ostateczna noc niebytu?
I czuje Michał z serca drżeniem,
Jak włos mu jeży przerażenie
Przed straszną nocy tej pustynią,
Która w piekielny mrok spowinie
To jego życie i ten świat;

I każdy po nim tutaj ślad
Pochłonie czarna pustka śmierci,
Tak jakby nie żył na tym świecie.
Nie! On chce żyć! Precz widmo mroku!
Tam sercu ciężko, ciemno oku...
Cóż to za wieczny odpoczynek,
Co od niebytu się zaczyna
I już na samym jego progu
Serce zamiera zdjęte trwogą,
Serdeczna krew zastyga w żyłach,
Choć się roztętnić nie zdążyła?!
Jakaż to głupia niedorzeczność:
Żyć, żeby umrzeć? Wieczność!.. Wieczność!..
Jak ciebie pojąć? Jak cię zmierzyć?
Kogo tu słuchać? Komu wierzyć?
Michał ma dość tej mętnej fali
I myśl już nie chce brnąć w nią dalej.
Chce zdławić w sobie lęk płaczliwy,
Bliskości chce żoninej, żywej.
— No cóż ty, matko?.. Przysiądź do mnie —
Nieśmiało podpowiada żonie,
A oczy, pełne rozczulenia
Współczucia proszą, zrozumienia.

Lecz przecież gorzko też i Hani.
«Jakżeś ty kruche jest, kochanie!
Jak szybko nam się kończysz, czasie!»
Boli ją serce za Michasia,
Bo czuje biednym sercem swoim
Wszystkie mężowe niepokoje.
Ciężko jest Hani. Serce boli
Lecz się przemaga siłą woli
Choć łzy współczucia w gardle stają,
Z oczu na wolność wypływają...
— Umrę ja, Hanno! — mówi cicho. —
Widzę mojego dno kielicha... —
I patrzy Michał gdzieś daleko...
Hanka ze wzrokiem swym ucieka
Od tej żałości, beznadziei,
Która ze słów Michała wieje.
Znienacka przyszła myśl na niego,
Że chciał powiedzieć co innego,
A wyszła skarga smutna taka...
— Nie trza tak myśleć, nieboraku.
Co ludzi na to chorowało!

I nie pół roku, lata całe.
Przykładów takich wiele było.
Wielu z choroby wychodziło.
I ty, da Bóg, na nogi staniesz
I będzie wielkie świętowanie! –
Michał zagląda żonie w oczy,
Czy może prawdę mu proroczy,
Bieg zdarzeń wróży mu szczęśliwy?..
Ale po chwili uśmiech krzywy
Świadczy, że złudna to pociecha
I wzrok mu znowu w dal ucieka,
W jakieś przepastne obce strony
I oczy znowu łzą zamglone.
Wargi mu tylko cicho drżały
Jak gdyby jeszcze mówić chciały...

Zachodzi z dworu stryj do chaty.
Pragnie zamienić słówko z bratem,
A mówi dziarsko głosem śmiałym
Żeby ożywić duch Michała
I żeby – najważniejsza rzecz! –
Złe myśli zeń wypędzić precz.
– No jak tam czujesz się, Michale?
Wyglądasz, widzę wcale, wcale?
A dzionek jaki! Samo zdrowie!
Przejść by się teraz po ponowie!
– ... Tak żebym wracać już nie musiał:
Najkrótszą drogą do Piotrusia,
Na Trzebież, wprost pod krzyż sosnowy –
Podchwycił Michał ton Antkowy,
Lecz obraz skreślił tak okrutny,
Że wszystkim się zrobiło smutno.
– Et! Do Piotrusia zdążysz, bracie.
Pilniejsze sprawy w lesie, w chacie.
A za lemieszem kto pochodzi
Na własnej ziemi w swej zagrodzie?
Jeszcze napocisz się niemało.
Cyganka z kart przepowiedziała,
Więc żyć ci jeszcze, bracie, długo! –
Antoś chojraka niby struga,
A w głowie myśli krążą trwożne:
«Wszystkiego się spodziewać można,
Bo przecie śmierć za każdym chodzi
I nikt nie mocen jej przeszkodzić.»
I dziwne: teraz drobiazg każdy

Zaczyna wróżyć, znaczyć, ważyć.
Co dotąd było bez znaczenia,
We wróżbę śmierci się zamienia.
Ot, kury w chacie, jęte durem,
Podnoszą raptem szurum-burum;
Czy szału która z nich dostanie
I ozwie się kogucim pianiem,
Bo jej kwoktania już za mało;
Czy gdzieś pod strzechą zakrakały
Kruki i wrony smętnie, głucho;
Czy raptem w oknach zawierucha
Zajęczy smutno i płaczliwie
Lub hukać pocznie przeraźliwie
Gdzieś puchacz — ten zły duch — nocnica
W olszowych chaszczach nad krynicą
Tak straszno, że aż serce bije;
Czy nagle nocą pies zawyje —
Wszystko to znaki są niedobre,
Bo pokazują na żałobę
I człowiek mimo woli słucha,
Czy się nie skrada gdzie kostucha.
A przyjdzie nocna ćma-ciemnica,
Co kryje straszne tajemnice
I skrada się przez okna ćmiące
Poświatą serce zżymającą,
A ty skulony w rogu łoża
Oczu oderwać swych nie możesz
Od zaczajonej tam szkarady
I od miesiąca twarzy bladej,
Co kładzie kużel swych promieni
Na szybach okien na bielenie.

I Michał nie śpi. Ból w nim tępy
Ku sercu robi już podstępy.
Żadne marzenia ni nadzieje
Zziębniętych uczuć w nim nie grzeją.
Wszystko niemiłe, nieciekawe,
Odbieżał sen, nie idzie strawa.
A życie? — nędza. Życie — marność.
Życie zapada w czeluść czarną...
Z trudem nieborak dźwiga głowę,
Patrzy na lampę na naftową,
Co kręgiem światła migotliwym
Z półmroku cienie wydobywa,
Na tańce-skoki ich bezgłośne

I wygibasy jakieś sprośne,
Na ich podrygi do powały,
Jak gdyby niemo chichotały.
Płomień podskoczył, zadrżał, pisnął,
Jakby ktoś weń tam łzami prysnął,
Jakby tam ktoś zachlipał cienko,
Jakby pod duhą dzwonek brzęknął,
A echo po nim drży cichutko,
Duszę spowija tęsknym smutkiem...
Tam łzami błysły czyjeś oczy...

I nagle Michał w myślach skoczył
Wprost w topiel czasu i przestrzeni
W głąb swego życia, do korzeni.
Nie wierzy oczom... Co za licho?
Tuż przy nim stoi inny Michał:
Pierwszy — niedojda schorowany,
A drugi — choć [redacted] nim ruszaj w tany!
Jak młody bóg przez las wędruje
I byle czym się nie przejmuje
Ani się dręczy wspomnieniami.
Głupi: nie widzi, że w ślad za nim
Podąża wróg podstępny, straszny,
Który brzydotę swą pokraczną
W długim ponurym skrył chitonie
I wodzi palcem po swej dłoni,
Jakby coś pisał albo wróżył
I w dół kieruje palec duży.
Kim jest ten dziwny nieznajomy?
Co on powiedzieć chce i komu?
I czemu za Michałem drepce,
Dziwnie nachyla się i szepce?
Stęchlizną niesie zeń obrzydłą,
I raptem jakby woń kadzidła...
Czy to nie śmierć się tu zakradła?
A może pop?.. Nie, już widziadła
Przepadły. Nie ma tu ich wcale
I ślad po drugim znikł Michale.
Gdzieś zniknął, jak się w ziemię wkręcił.
Niechybnie bieda tu się święci!..
Jest Michał! On się w wilka zmienił!
Na Niemen biegnie w przerażeniu!
Och, płoń na lodzie! Wpadł! Nieszczęście!
Już się ten zwierz nie wydobędzie!
Kaput!.. I Michał-wilk zapada

Pod lód. Tam mrok. Tam śmierć. Zagłada.
A świat się patrzy rozbawiony!..

I raptem czyjaś dłoń zasłonę,
Co aż do ziemi zwisa z nieba,
Zaciąga ciężko na chorego.
Michała gniecie straszny ciężar.
Czuje, że gardło mu się zwęża,
Coś groźnie dech mu w piersiach dławi,
Przed nim pustynia czarna prawie
I tylko patrzeć jak zaginie
Ostatni promyk nad pustynią...
Zaszlochał Michał przerażony...
Ciut-ciut uniosła się zasłona,
Błysnęła mała w niej szczelina.
W dłoni miał rękę czyjąś inną
I czyjeś oczy w smutku całe
Nisko się nad nim pochylały.
Cierpieniem strasznym zniemożony,
Od brata swego, dzieci, żony
Wygląda jeszcze wspomożenia,
Bo niebo głuche na cierpienia,
Których jest morze dookoła,
A każde doń o litość woła.
Lecz choćbyś błagał z sercem w dłoni,
Nie zbawi ciebie od agonii.
Ono nieczułe jest i nieme.
Milczy, bo w nim nikogo nie ma.
— Michaśku, czy choć mnie poznajesz? —
Michał z trudnością żonie daje
Znak, że ją słyszy. Ruszył brwiami,
Błagalnie patrzy w oczy Hani:
— Ratuj mnie, Hanka! Ratuj, matko!
Ratunku, dzieci! Antoś, bratku!
Ratujcie mnie!.. — Z wpadniętych oczu
Bolesna gorzka łza się toczy...
Westchnął głęboko, wytchnął, zamilkł.
I Hanka się zalała łzami:
— Oj nieście świeczkę! Kona, kona! —
Na twarz stygmatem naznaczoną,
Na ręce zgięte już ku piersi
Kładzie się straszne piętno śmierci.
Spazm wstrząsnął ciałem Michałowym.
Odetchnął ciężko, uniósł głowę,
Rozwarł powieki. Brew ściągnięta.

Chce coś przypomnieć. Nie pamięta;
Łapie powietrze, tchu nie stało –
I raptem wszystko zrozumiałe:
– Antosiu, ja umieram, bracie!
Spaliłem się... Ty jeden w chacie
Zostaniesz im... za wodzireja...
W tobie ich życie... ich nadzieja...
Pan Bóg mnie... widzisz... nie pozwolił
Siać ziarno... na swej własnej roli...
Ach ziemia... Ziemia! Do niej... Do niej!
Buduj ją... bracie mój, Antoni...
Daj kształt jej... daj im życie nowe...
Nie porzuć ich... Ach!.. – i gotowe.
Umilkło serce. Koniec męki.
Antoś do brata chłodnej ręki
Mokrą przytulił się powieką.
Jęk wstrząsa nim i łzy mu cieką.

Oj w polu, w polu
Przy drożynie mej
Krzyż pochylił się
Na mogilny garb.
Biegły ścieżki me
Hen w szeroki świat,
A przywiodły mnie
Na mogiłki brzeg...
Ech dróżki, ścieżki wy człowiecze,
Którymi życie ludzkie ciecze,
Ledwo widoczne, wąskie, kręte,
W kolący mroczny gąszcz wciśnięte!
Nęci was toni gładź odkryta,
Widnokrąg w różach i błękitach,
Gdzie stoi słońca blask radosny,
Gdzie myśl jak piękny wzór na krosnach
Szmat życia barwny obiecuje
I serce radość spełnień czuje,
A noc przed jutrem nie zna trwogi!..
Szeroki szlaku! Kiedyż wreszcie
Wjazd nam swobodny już obwieścisz
I złączysz wszystkie nasze drogi?

Наша Песня Песняў

*Некалькі развітальных слоў
пра візітку беларускай паэзіі XX стагоддзя
ў кантэксце нацыянальнай гісторыі*

Зямля для народа, як глеба для дрэва. А літаратура кожнай краіны, яе культура — плён гістарычнага развіцця нацыі (калі ён назапашваецца, а не марнуецца з веку ў век). Бо толькі на роднай раллі пачуваешся, як на камлі.

Беларуская зямліца, гэтае, як мовіў наш Мацей Бурачок *alias* Францішак Багушэвіч (1840—1900), «зерне ў гарэху» Вялікага Княства Літоўскага ў складзе Рэчы Паспалітай, разарваная грабежніцкімі падзеламі і перадзеламі 1772, 1793, 1795, 1807 гадоў паміж Аўстрыяй, Прусіяй і Расеяй, апранутая ў XIX стагоддзі царызмам ў шчыльна зашпілены казённы шынэль (з смеху вартай забаронай называцца «*Беларуссю*»), прымушаная па першым узмаху палкавога тамбурмажора аддаваць дзяцей у праклятыя рэкруты, сустрэла XX стагоддзе нявольніцай-парабчанкай, не стварыўшы панарамных мастацкіх паэтычных палотнаў на афіцыйна забароненай расейскай імперыяй мове. Не, не з прычыны абрыдлай да аскоміны ўяўнай «забітасці» беларускай; быццам жылі мы цішэй вады, ніжэй травы. Проста з мінулага над берагамі нашых верных рэк — Нёмана, Дняпра, Дзвіны, Бярэзіны, Віліі, Лані, Прыпяці, Свіслачы, Чорнай Ганьчы, Ясельды... ды адзінаццаці тысяч азёраў, дваццаці тысяч рачулак заставаліся нашчадкам пераважна палыновыя папялішчы, сірочыя слёзы, апаганеныя магілы. Бегам чарговага змагарнага XIX стагоддзя нашых суайчыннікаў у Сібіры апынулася больш чым іншых прадстаўнікоў еўрапейскіх народаў разам узятых — горкая плата за дзесятак вызвольных паўстанняў-рэвалюцый, дзейнасць шматлікіх патаемных таварыстваў-братэрстваў.

Ссылалі лепшых. А насылалі генералаў прыбалдовых, як бліскуча паказаў той самы Францішак Багушэвіч апавяданнем «*Тралялёначка*» (Кракаў, 1892). Прыбалдовыя развальвалі эканоміку Беларусі, марнавалі зямлю: «Гаспадарка ў яго там ішла кепска: мы сеем ужо на зіму, а ён сабе касіць зачынае; мы на зіму аром, а ў яго зажынкі...». Прыбалдовых большала, Радзівілаў менела — вось і ўсе «грамадска-палітычныя змены» на Беларусі апошніх стагоддзяў. У выніку пачалася падмена, раскраданне духоўных нацыянальных каштоўнасцяў, спаконвечных традыцый. Адно з нешматлікіх, што пераходзіла да нашчадкаў нязменным, продкаў запавет: «*паміраць збірайся, а жыта сей*». Таму паленае-перапаленае, патаптанае-ускапычанае талкавіска ўпарта рэгенеравала. Быццам разумела, як важна палавець коласу, роднаму слову не ў сібірскай стыні, не над Сенай ці за Ла-Маншам, не пад Монтэ-Касіна або ў чылійскіх Андах, а на ўласнай раллі, дзе такое серабрыстае жыта расце.

Нарадзіўшы напрыканцы XVIII стагоддзя славянскага генія Адама Міцкевіча (1798—1855), прынёманскія выбітыя палеткі зачалі і на трэці лістападаўскі адвячорак 1882 года, пасля дня Усіх Памерлых (*Дзядоў*), спарадзілі яшчэ аднаго Міцкевіча: Кастуся, сына Міхала Казіміравіча і Ганны з Лёсікаў

(Лосікаў; паводле сямейнай легенды, тым днём ляснік Міхал Міцкевіч зацемна вярнуўся з абходу, прынёсшы з радзівілаўскіх пушчаў позняга баравіка; продкі паэта — спрадвечныя сяляне, каталікі па-мечу і па-кудзелі, пераведзеныя ў праваслаўе ў 1866 годзе). Коласам жытнёвым, міфічнай птушкай-фенікс гадаваўся пакрыёма сын лесніка на «адзіноце», як згадае пазней сам паэт пра маленства ў леснічоўках. Ды што ў лесе родзіцца, тое хаце кожнай згодзіцца. У заграбленай беларускай хаціне, выстуджанай жудаснымі секвестрамі, канфіскацыямі, рэкрутчынай, не хапала тутэйшых песняроў, здольных *«кінуць жальбу нашу ў неба — Няхай неба ўскалыхнецца!»*. І прынёманскія плодныя палеткі паўтарылі непаўторнае. Зрэшты, гэты край заўсёды быў годны назвы Зямлі Волатаў.

Кожная глеба, дай толькі ёй догляд, «сама сабою родзіць спачатку зеляніну, потым колас, потым поўнае зерне ў коласе». Так сказана ў адной з кніг Новага Запавету. Святое пісанне складаецца (у хрысціян) з 50 кніг. Вялікі пясняр **Кастусь Міцкевіч**, які ў гісторыі беларускай літаратуры застаўся пад біблейным і адначасова зямным псеўданімам — **Якуб Колас**, магчыма, працягнуў бы працу над сваёй паэмай «Новая зямля», задуманай у царскім астрогу (1911), калі б не трагедыі канца 1920-х — пачатку 1950-х. Да слова, вялікі Гётэ рупіўся над несмяротным «Фаўстам» больш трох дзесяцігоддзяў. Але калі 40-гадовы беларускі паэт паспеў скончыць сваё паэтычнае палатно пра *Зямлю* на сімвалічнай ХХХ-й песні «Смерць Міхала» (1923), ён не памыліўся: колішняя асабістая сямейная трагедыя прарочыла агульнанацыянальную. Такі непамысны, на першы погляд, нелагічны фінал ліра-эпічнай паэмы толькі недасведчаным у беларускай гісторыі падасца недарэчным.

Мастацкая інтуіцыя — блізнятка палітычнаму прагнозу. Як ідэолага старазаветнага перажытку, уласніцтва, Якуба Коласа ўжо праз тры гады паспрабуюць распяць, пабіваючы камянямі абвінавачання па вядомай справе Юркі Лістапада на Случчыне. А праз дзесяцігоддзе — чарговае выпрабаванне: «6 лютага 1938 года ў доме Якуба Коласа шукалі зброю, пісьменніка прымусілі ўзняць рукі і стаць тварам да сцяны».

Так і жылося. З паднятымі ўгару рукамі, з чаканнем літасці ад гвалтаўнікоў. Аднак, згадваючы мінулае стагоддзе без гучных паўстанняў на нашых землях, мы можам паўтарыць, схіліўшы галаву перад продкамі: *Gloria invictis!* За створанае ды пакінутае папярэднікамі нам у спадчыну — *Слава непераможаным*!

У тыя нялюдскія дзесяцігоддзі Коласава «Новая зямля» ўспрымалася, дастасуючы словы іншага беларускага класіка пра ўласную творчасць, як *«пераможны гімн сярод крыжоў, магіл»* (Янка Купала). Сярод родных крыжоў і пустых магіл. Успрымалася, нібы біблейная кніга першымі хрысціянамі з выразным «поглядам на Сусвет як на жывы твор Бога» (Уладзімір Конан). У ХХ стагоддзі па нараджэнні Хрыстовым цэнтурыёны «чырвонай імперыі» імкнуліся вытруціць нанет не толькі дух — веру продкаў, але паняволіць іх нашчадкаў фізічна, зганяючы падданых у калгасныя камуны. У «неабсяжнай і самай шчаслівай» краіне СССР абясцэньвалася боскае прызначэнне чалавечага жыцця. А што казаць пра гаспадаранне на ўласным загоне?! Бо ўжо ні палеткі над распалавіненай Рыжскай дамовай (1921) нашай хатняй рэчкай Нёман (*«Чуў ты смутак горкай долі // Свайго сына-мужыка, // Чуў не раз у*

пустым полі // Плач і слёзы бедака»), ні сама беларуская культура не патрэбны былі ў постраманаўскай імперыі: «*Колькі талентаў звялося, // Колькі іх і дзе ляжыць // Невядомых, непрызнаных, // Не аплаканых нікім, // Толькі ў полі адспяваных // Ветру посвістам пустым!*» (Якуб Колас. «*Сымон-музыка*»). Пазбаўленых паэтавага запавету, як апошняга ўседаравальнага «Амэн»:

У тваіх палях пазычыць сілу,
У тваёй зямлі сысці ў магілу...

Так у XIX—XX стагоддзях край волатаў ператвараўся ў зямлю кенатафаў. Мільёны сыноў і дачок не вярталіся ў родны кут на апошні спачын. Нават бліжэйшых сваякоў Якуба Коласа, дзядзьку па-кудзелі Язэпа Лёсіка (слынны беларускі мовазнаўца) ды роднага жончына брата Алеся Каменскага (швагра забіралі ўначы з 5 на 6 лютага 1938 года ў прысутнасці паэта), — арыштавалі і рэпрэсавалі. Хто сказаў, быццам пустая труна лягчэйшая, чым нябожчыкам? Ці сляза падлеткаў, пазбаўленых апошняга бласлаўлення з родных вуснаў, менш прапякае малечыя сэрцы скрухай і роспаччу?

Гэтак сеялася горкае, чарнабыльнае, палыновае зелле звыроднасці. Словам, як вырвалася яшчэ напачатку XVII стагоддзя ў «прамове» смаленскага кашталяна Яна Мялешкі, за сваімі ды чужымі «*баламутнямі нашынец выжывіцца не можа*». І цяпер мы асуджаны на няўдзячную ролю сведак, калі ў 1990-ыя гады з'явілася магчымасць атрымаць ва ўласнасць надзел, хоць невялікі, ды свой, але ў розных кутках Беларусі прагучала: «*А нашто мне гэтая зямля?!*». З вуснаў не аднаго і не двух нашчадкаў спрадвечных сялян. Якія забыліся, што зямля — камель незалежнасці. Якія быццам ніколі не чыталі ўзвышана-афарыстычных радкоў:

Зямля не зменіць і не здрадзіць,
Зямля паможа і дарадзіць,
Зямля дасць волі, дасць і сілы,
Зямля паслужыць да магілы,
Зямля дзяцей тваіх не кіне,
Зямля — аснова ўсёй айчыне.

Кола замкнулася. Крывавая чарнабыльная зямля стала непатрэбнай ды адыходзіць. Чаму? Пераемнік мастацкіх традыцыяў Якуба Коласа, народны паэт Беларусі Ніл Гілевіч як летапісец занатаваў у апошні год мінулага веку: «*Дзе разбураюцца асновы ладу, // Усталяванага паміж людзьмі, — // Там немінуча ўсё ідзе к распаду*». І адказ, выпакутаваны сучасным храністам, да вусцішнага ясны высновай:

«А ўсё таму, што колькі ўжо вякоў,
Як нашу Бацькаўшчыну ў нас забралі».

(Ніл Гілевіч. «Паланэз» Агінскага. 1999)

У такіх грамадска-палітычных і культурных варунках варшаўскі журналіст і літаратар Чэслаў Сэнюх пераклаў на польскую мову энцыклапедыю сялянскага жыцця, дзе ўвасоблены, геніяльна апеты ўвесь жыццёвы шлях беларуса. Ад калыскі да магілы.

Эх, мілы край адвечнай мукі!
Праклятыя будзьце, вусны, рукі,
Што на цябе ланцуг кавалі
І ў твар зняважліва плявалі!

Гэтыя і іншыя строфы перакладчык пераасэнсоўвае ў новым кантэксце на новы лад, робячы коласаўскі твор надзённым. Перакласці за 10 гадоў 11 000 радкоў — яно нямала. Невычэрпны вірлівы напор жывіла памятная размова ў лістападзе 1991 года ў коласаўскай Альбуці над Нёманам з народным пісьменнікам Беларусі Янкам Брылём (яшчэ адзін зямляк Міцкевічаў; род Брылёў паходзіць з Загор'я ля Міра). Прыгадаўшы, што «Пан Тадэвуш» ужо мае некалькі перакладаў на беларускую мову, Брыль папракнуў польскую культуру ў тым, што на той момант духоўны пабрацім «Пана Тадэвуша» паэма «Новая зямля» не была перакладзена на польскую мову.

Такія размовы над Нёманам дорага каштуюць: прымушаюць задумацца над вечным.

Распачатым перакладам Чэслаў Сэнюх дыхаў штодзённа. Колькасць перакладзенага ад ліку 10 963 радкоў сталася сэнсавым вымярэннем кожнага пражытага дня. Як лірычны герой «Новай зямлі» летуценіў «баравіковымі» снамі, так Чэслаў пачасту знаходзіў патрэбную рыфму хіба і ў сне. Каб ранкам адно занатаваць высненыя, адчаканеныя радкі, у якія адліваліся родныя змалку вобразы і якія не заўсёды ўдавалася выкрышталізаваць у дзённым тлуме Варшавы (падрабязней пра польскі пераклад гл.: *Przypisy*). Аднолькава, як шматлікія песні велічнай ліра-эпічнай паэмы выснiў Якуб Колас у менскім турэмным «пішчалаўскім замку», калі ад 29-гадовага вязня адрываўся ягоны дух і на захадзе сонца, якое закочвалася ў закратаваным праёме дзесь за Ракаўскім трактам, пакідаў сутоннем каменныя лёхі (хто з айчынных літаратараў толькі ні «гасцяваў» у тых скляпеністых «салонах», не ад Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча пачынаючы і не Вацлавам Ластоўскім заканчваючы!) ды крыляў у прынёманскія далі. Лепш праз краты, каб не сутыкацца лішнім разам у калідоры з турэмным наглядчыкам Пікулікам, які вераскліва падклікаў паэта: «*Кін-цін-цін*!». Адкуль было ведаць вязню Міцкевічу, што мройлівыя сны пра родны кут расцягнуцца на чвэрць стагоддзя: 25 гадоў (1915—1940) «я бываў у Мікалаеўшчыне толькі ў мыслях ды ў сне», пачынаючы ад бежанскага «змушанага пераезду ў Маскоўшчыну».

Мой родны кут, як ты мне мілы!..
Забыць цябе не маю сілы!
Не раз, утомлены дарогай,
Жыццём вясны мае убогай,
К табе я ў думках залятаю
І там душою спачываю...

Якуб Колас — першы значны сялянскі паэт Белай Русі. І калі «Пан Тадэвуш» — шляхецкая аповесць XIX стагоддзя пра Літву-Беларусь, дык паэма Кастуся Міцкевіча «Новая зямля» — гімн-хваласпеў літвінскаму краю ў наступным XX стагоддзі. Спеў пра сялянскі рай. Апошні, зрэшты, мала чым розніўся ад намаляванага першым Міцкевічам, як мала чым розняцца кветкі і дубы, што стагоддзямі пазіраюць у срэбраводную плынь Нёмана. «*Пан і мужык у калысцы аднолькава плачуць малымі...*» — вывеў формулу агульналюдскага быцця класік суседняй, летувіскай, літаратуры Крысціёнас Данелайціс (1714—1780) у сваім палатне «*Поры года*» (1765—1775). Недарма згаданы ўжо вышэй наш сучаснік, беларускі філосаф Уладзімір Конан назваў «Новую зямлю» эпасам, у якім «выяўлены духоўны сэнс бела-

рускага нацыянальнага Космасу». А сучаснік Якуба Коласа, празаік Кузьма Чорны (псеўданім Міколы Раманоўскага, 1900—1944) парываўся адкінуць усе задумы, каб прозай пераказаць «Новую зямлю» — невычэрпны арсенал нацыянальных мастацкіх вобразаў...

На чытача з Англіі або Італіі, Нямеччыны ці Гішпаніі, нават на нашых суседзяў у Польшчы, Чэхіі, Славакіі — твор гэты хіба не будзе мець такой моцы ўздзеяння, як на нас, з былых калоніяў расейскага царызму. З замілаваннем сустракаючыся на старонках паэмы з *ГАСПАДАРОМ* — Дзядзькам Антосем, — усведамляеш найвялікшае злачынства нечалавечнай сістэмы, сталіншчыны. Яна здзейсніла непапраўнае: перапыніла генетычную памяць цэлых пакаленняў, без якой немагчымы поступ зямной цывілізацыі. Без якой ніякія універсітэты, сельскагаспадарчыя акадэміі не вернуць ведання законаў зямлі, прыроды, што захоўвалі і перадавалі з пакалення ў пакаленне ў сканцэнтраваным выглядзе нашы продкі, Міхалы і Антосі, галоўныя героі «Новай зямлі» — браты Міцкевічы (*«Снапы ў радочкі палажылі, // Так і дзяды яшчэ вучылі, // Каб каласы ды з каласамі, // А да пярылаў гузырамі»*). Якуб Колас паспеў занатаваць для нашчадкаў воблік роднай зямлі перш, чым нам зрабілі ўсё, каб адбіць памяць пра яе, каб мы згубілі ўяўленне пра «эстэтычную экзістэнцыю беларуса — бескарыслівае ўспрыманне свайго быцця» (Уладзімір Конан).

Толькі на такіх пакутных землях, як усходнеславянскія Беларусь-Расія-Украіна мог паўстаць светлы твор, што дачакаўся важкага трохмоўнага выдання пад адной вокладкай — шэдэўр, дзе чырвонай ніткай пралягла, галоўнай ідэяй пульсуе нязводная мара чалавека пра *сваю зямлю*, даведзеная ў XX стагоддзі на ўсходняй славяншчыне да фантома, міражу ў пустыні, мроі — згадайма пошукі «бескалгаснай зямлі» Мікітам Маргунком у паэме Аляксандра Твардоўскага *«Краіна Муравія»* (1936).

Мала каму з творцаў дадзена за парогам «трэцяй маладосці», на працягу сёмага дзесятка плённага жыцця, так паслугаваць роднай зямлі, як Усявышні дазволіў і як распарадзіўся ўласным лёсам перакладчык паэмы Чэслаў Сэнюх. Ён нарадзіўся 9 ліпеня 1930 года на той самай прынёманскай Наваградчыне, зямлі Міцкевічаў, легендарнай зямлі волатаў (маці Стафанія, з уніяцкіх Смыкаў, паходзіла з наднёманскай вёсачкі Ваўкарэзь, што ў сямі кіламетрах ад Сэнюхавай радзімай Любчы). Незгасальнай марай перакладчыка жыве прага, каб ягоная Беларусь перажыла Чарнобыльскую навалу ды стала ў XXI стагоддзі Новай Зямлёй у зорным суквецці іншых, Богам створаных народаў. «І ўгледзеў я новае неба і новую зямлю; бо ранейшае неба і ранейшая зямля мінулі... І абатрэ Бог кожную сьлязу з вачэй іх...» (*Апакаліпсіс;* XXI).

Спадзяюся, калі ў пачатку 2002 года да шырокага чытача ўпершыню выйдзе польскі пераклад «Новай зямлі» (завершаны 7 чэрвеня 2001 года; бадай, першы паўнавартасны пераклад Коласавага шэдэўра), напрыканцы юбілейнага года ў Лондане будзе скончаны яшчэ адзін: ангельскі пераклад спадарыні Веры Рыч. Таму несмяротная паэма, якая да 120-годдзя Якуба Коласа выходзіць адначасна на трох мовах (і 13-ы раз асобным выданнем за 80 гадоў напісання; гл. с. 899) — наша паэтычная Біблія. А Чэслаў Сэнюх — адзін з годных працаўнікоў, народжаных на беларускай зямлі.

Лёс польскага перакладчыка Коласавага шэдэўра — той рэдкі выпадак, калі, страціўшы 14-гадовага рэпатрыянта паваеннай Навагрудчыны, Беларусь прыдбала Чэслава Сэнюха ў XXI стагоддзі. На стагоддзі. Здзейсненаму ім перакладу жыць вякі, як і самому коласаўскаму гімну пра зямлю.

Кожнае чарговае перастварэнне паэтычнага шэдэўра на іншыя мовы будзе яркім мастацкім адкрыццём. І далёкаму чытачу стане хоць трохі зразумела, з якой літвінскай старонкі паходзілі Агінскі, Стравінскі, Шастаковіч, Апалінэр, Дастаеўскі, Касцюшка, Манюшка, Міцкевічы... Яна была зямлёй Элады. На жаль, ужо шмат у чым міфічнай, як Атлантыда. І... вечнай, як духовы скарб.

Непаўторна-адметнай часцінкай створанага нашымі, далёка не ўсімі пералічанымі, волатамі на палетках плодных людской душы застанецца «песня песняў» беларускага народа, неўміручая «Новая Зямля» Якуба Коласа — валадара паэтычнага мастацкага слова. Нашчадка незвычайнага літвінскага роду Міцкевічаў.

Сына звычайнага наднёманскага селяніна Міхала Казіміравіча Міцкевіча.

* * *

Паўтараючы канцэпцыю папярэдняга трохмоўнага выдання Міцкевічаўскай паэмы «Пан Тадэвуш» (*Adam Mickiewicz. Pan Tadeusz, czyli Ostatni zajazd na Litwie. Адам Міцкевіч. Пан Тадэвуш, або Апошні наезд у Літве. Адам Мицкевич. Пан Тадеуш, или Последний наезд в Литве*. Мінск: БФК, 1998; 880 с.), Беларускі фонд культуры працягвае ўнікальную традыцыю шматмоўнага выдання пад адной вокладкай.

Рэдактар-складальнік выказвае падзяку за дапамогу падчас падрыхтоўкі юбілейнага фаліянта да выдання кіраўніку праекта — старшыні БФК Уладзіміру Гілепу, супрацоўнікам Коласаўскага музея, супрацоўнікам ТВМ «На Ростанях», Польскаму Інстытуту ў Мінску, прафесару Алегу Лойку, Ірыне Шауляковай, Аляксею Глушку. Словы ўдзячнасці адрасую таксама журналісту Цэзарыю Галіньскаму, даследчыцы Ганне Энгелькінг і асабліва перакладчыку Чэславу Сэнюху і ягонаму сыну Рафалу (Варшава).

Язэп Янушкевіч

Ракаў,
кастрычнік 2001

Наша Песнь Песней

Несколько заключительных слов о визитной карточке белорусской поэзии XX века в контексте национальной истории

Земля для народа — словно твердь для древа. А литература любой страны, ее культура — плоды исторического развития нации. Если, конечно, они бережно собираются и хранятся, а не губятся бессмысленно. Ибо своя земля и в горсти мила.

Белорусская землица, — как говаривал наш Матей Бурачок *alias* Франтишек Богушевич (1840—1900), «зерно в орехе» Великого Княжества Литовского в составе Речи Посполитой, — искромсанная разбойничьими разделами и переделами 1772, 1793, 1795, 1807 годов Австрией, Пруссией и Россией, облаченная в XIX веке колониальным царизмом в плотно застегнутую казенную шинель (с невообразимым запретом зваться «*Беларусью*»!), принужденная по первому мановению полкового тамбурмажора отдавать с неимоверным трудом взращенных детей в рекруты, встретила XX век подневольной батрачкой. В недавнем прошлом европейская держава, родина Франциска Скорины и Симеона Полоцкого, не смогла создать панорамных художественно-поэтических полотен на официально запрещенном Российской империей языке и оставалась в славянской семье непризнанной падчерицей. Нет, не по причине надоевшей уже до оскомины выдуманной забитости белорусской: будто бы жили мы тише воды, ниже травы. Вовсе нет. Просто по берегам наших верных рек — Нёмана, Припяти, Днепра, Двины, Березины, Вилии, Лани, Свислочи, Черной Ганьчи, Ясельды... да одиннадцати тысяч озер, двадцати тысяч сребороводных речушек оставались — наследием прошлого — преимущественно пепелища, поросшие полынью, сиротские слезы, оскверненные могилы. На протяжении XIX века наших соотечественников в Сибири оказалось больше, чем представителей других европейских народов вместе взятых — горькая плата за десяток восстаний-революций-мятежей и деятельность многочисленных тайных товариществ-братств.

Ссылали лучших. А присылали генералов прибалдовых, что блестяще показал упомянутый классик нашей литературы поэт Франтишек Богушевич в белорусскоязычном рассказе «*Тралялёночка*» (Краков, 1892). Прибалдовые разваливали экономику Беларуси, изводили землю: «Хозяйство у него шло там из рук вон плохо: мы уже сеем озимые, а он только косить собирается; мы уже на зиму перепахиваем, а у него начало жатвы...». Прибалдовых прибывало, Радзивиллов убывало — вот смысл «общественно-политических изменений» в Беларуси последних веков. В итоге началось раскрадывание духовных национальных богатств, вековых традиций. Редко где еще стержнем жизни оставалось выстраданное: *умирать собирайся, а жито сей*. Поэтому ископыченные пепелища упрямо регенерировали, словно понимая, как важно наливаться колосу, родимому слову не в сибирской вечной мерзлоте, не над Сеной или за Ла-Маншем, не под Монте-Касино или в чилийских Андах, а на своей пашне, где вызревает такая серебристая рожь.

Родив в конце XVIII века славянского гения Адама Мицкевича (1798—1855), принёманские выбитые нивы на третий ноябрьский вечер 1882 года, после дня Всех Умерших (*Дзядов*), явили миру еще одного Мицкевича: Константина, сына Михала Казимировича и Ганны, урожденной Лёсик (Лосик; предки поэта исконные крестьяне, кстати из католиков, по отцу и матери переведенные в православье в приснопамятные времена Муравьева-Вешателя, в 1866 году). Согласно семейной легенде, ■ тот день лесник Михал Мицкевич в сумерках вернулся домой, принеся с собой из пущи пару поздних боровиков. Золотистым колосом, мифической птицей-феникс, мужал, набирался сил сын лесника. В полном «одиночестве», как вспомнит позже поэт о своем лесном детстве в радзивилловских сторожках. Но, как говорится, «что в лесу родится, то в каждом доме пригодится». В опустошенной белорусской хате, выстуженной непомерными секвестрами, поборами, проклятой рекрутчиной не хватало собственных лирников-песняров, которым было бы под силу «*кінуць жальбу нашу ў неба — Няхай неба ўскалыхнецца!*». И принёманские плодородные нивы повторили неповторимое. Хотя... Этот край всегда был достоин называться Землей Исполинов.

Любая пашня, присмотри только за ней, «сама по себе рождает сначала зелень, потом колос, затем полное зерно в колосе». Так сказано в одной из книг Нового Завета. Священное писание состоит (у христиан) из 50 книг. Великий песняр **Кастусь Мицкевич**, вошедший в историю славянской культуры под библейским и одновременно таким земным псевдонимом **Якуб Колас**, возможно, продолжил бы работу над своей поэмой «Новая земля», задуманной еще в царском остроге (1911), если бы не трагедии конца 1920-х—начала 1950-х. Кстати, гений немецкого народа Гёте усердствовал над бессмертным «Фаустом» более трех десятилетий, до самой своей кончины. Но, когда 40-летний белорусский поэт успел окончить свое поэтическое полотно о Земле на символической XXX-й песне «Смерть Михала» (1923), он не ошибся: трагедия одной семьи предвещала общенациональную. Такой несчастливый, на первый взгляд, нелогичный финал лиро-эпической поэмы только непосвященным в белорусскую историю может показаться неуместным.

Художественная интуиция сродни политическому прогнозу. Как идеолога «нацдемовщины» Якуба Коласа уже через три года потащат в ГПУ на допрос по известному делу Юрия Листопада на Слутчине. А спустя десятилетие — очередное испытание : «6 февраля 1938 года ■ доме Якуба Коласа искали оружие, писателя заставили поднять руки вверх и стать лицом к стене».

Так и жилось. С поднятыми вверх руками, ■ ожидании милости от грабителей. Но, вспоминая прошлое столетие, пролетевшее без громких восстаний на белорусской земле, мы можем повторить, склоняя голову перед предками: *Gloria invictis!* За созданное и оставленное предшественниками нам в наследство — *Слава непокоренным!*

В те десятилетия коласовская «Новая земля» воспринималась, говоря о ней словами другого белорусского классика, сказанными о своем творчестве, как «*непобедимый гимн среди крестов, могил*» (Янка Купала). Среди родных крестов и пустых могил. Воспринималась, словно книги Библии первыми христианами с выразительным «взглядом на Вселенную как на живое творение Бо-

жье» (Владимир Конон). В XX веке после рождения Христа центурионы «красной империи» стремились вытравить до основания не только дух — веру предков, но и закрепостить их потомков физически, сгоняя подданных в коммуны. В «необъятной и самой счастливой» стране СССР обесценивалось само божественное предназначение человеческой жизни, не говоря об умерщвлении желания стать хозяином собственного надела. Ибо уже ни полосы нив над рассеченным Рижским договором (1921) нашим полноводным Нёманом, ни сама белорусская культура не нужны были в построманoвской империи: *«Сколько сгибло дарований, // Сколько их в земле лежит, // Неизвестных вовсе свету, // Не оплаканных никем, // Только ветрами отпетых // Где-нибудь на большаке!..»* (Якуб Колас, *«Сымон-музыкант»*). Лишенных завещания:

Сыскать в твоих просторах силу,
В твоей земле сойти в могилу....

Так ■ XIX—XX столетиях край исполинов превращался в землю кенотафов. Миллионы сыновей и дочерей лишались возможности упокоиться в родимом крае. Даже ближайшие родственники Якуба Коласа, известный белорусский языковед Язэп Лёсик и родной брат жены Алесь Каменский (шурина забирали ■ ночь с 5 на 6 февраля 1938 года в присутствии поэта), были репрессированы.

Так сеялись горькие, чернобыльниковые плевела. Словом, как вырвалось еще в начале XVII века на варшавском сейме в «речи» смоленского кастеляна Яна Мелешки, за своими да чужими *«смутами нашинец выживиться не может»*. И ныне мы осуждены на неблагодарную роль свидетелей, когда ■ 1990-е годы появилась возможность получить ■ собственность надел, пусть небольшой да свой, но в разных уголках Беларуси прозвучало: *«А зачем мне эта земля?!»*. Из уст не одного и не двух потомственных крестьян. Начисто забывших, что земля — краеугольный камень независимости. Словно никогда не читали возвышенно-афористичных строк:

Земля поднять на ноги может,
Земля, как друг, тебе поможет,
Земля даст волю, даст и силы,
Земля послужит до могилы,
Земля — опора детям в жизни,
Земля — начало всей отчизны!

Круг замкнулся. Кровавая чернобыльниковая земля стала не нужна, отдаляется. Почему? Преемник художественных традиций Якуба Коласа народный поэт Беларуси Нил Гилевич, как бесстрастный хронист эпохи, написал в последний год уходящего века: *«Где рушатся опоры общежитья, // Издревле принятого меж людьми, — // Там неминуемо и все крушится»*. Ответ, родившийся из глубин осмысления исторического наследия народа, жуток:

«Все потому, что сколько уж веков,
Как отняли у нас Отчизну нашу».

(Нил Гилевич. «Полонез» Огинского. 1999)

В такой непростой общественно-политической обстановке варшавский журналист и литератор Чеслав Сэнюх перевел на польский язык энциклопедию крестьянского бытия, где гениально воплощен и воспет весь жизненный путь белоруса. От колыбели до могилы.

Эх, мілы край адвечнай мукі!
Праклятыя будзьце, вусны, рукі,
Што на цябе ланцуг кавалі
І ў твар зняважліва плявалі!

Эти и другие строфы переводчик переосмысливает в новом контексте, тем самым представляя поэму Коласа по-прежнему актуальной. Перевести за 10 лет 11000 строк — немало. Неисчерпаемый напор подпитывал памятный разговор в ноябре 1991 года в коласовской Альбути над Нёманом с народным писателем Беларуси Янкой Брылем (еще один земляк Мицкевичей; род Брылей происходит из Загорья возле Мира). Отметив, что «Пан Тадеуш» уже имеет несколько переводов на белорусский язык, ■ том числе два изданных, прозаик пристыдил польскую культуру. Ибо на тот момент духовный побратим «Пана Тадеуша» — поэма «Новая земля» не была переведена на польский язык.

Затеянным переводом Чеслав Сэнюх жил каждодневно. Смысл прожитого дня измерялся количеством переведенного от общего числа 10 963 строк. И как лирический герой «Новой земли» грезил «боровиковыми» снами, так Чеслав, веротно, зачастую находил нужную рифму во сне. Чтобы поутру лишь записать отчеканенные строчки, ■ которые отливались родные с детства образы и которые не всегда удавалось найти в дневном гомоне панны Варшавы (более подробнее о польском переводе см.: *Przypisy*). Точно так и Якуб Колас многие песни своей величественной лиро-эпической поэмы пригрезил ■ минском тюремном «пищаловском замке», откуда на закате солнца, полыхающем в зарешеченном проеме где-то за Раковским трактом, улетала душа 29-летнего узника, оставляя промозглый каменный мешок (кто только из отечественных литераторов не «гостил» в тех «салонах», не с Винцента Дунина-Мартинкевича начиная и не Вацлавом Ластовским заканчивая!), и устремлялась в наднёманские просторы. Лучше сквозь решетку, чтобы лишний раз не сталкиваться в коридоре с тюремным надзирателем Пикуликом, при встрече верещавшим: «*Кин-стин-тин!*». Откуда было знать поэту, что удивительные сны о волшебном крае детства растянутся на четверть века: 25 лет (1915—1940) «*я бывал в Микалаевщине лишь в мыслях да во сне*», начиная от беженского «вынужденного переезда ■ Московию».

О детства уголок мой милый!
С тобой расстаться я не в силах.
Как часто, утомлен дорогой,
Годами юности убогой,
К тебе я в думах улетаю
И там душою отдыхаю...

Якуб Колас — первый значительный крестьянский поэт Белой Руси. И если «Пан Тадеуш» — шляхетская повесть XIX века о Литве-Беларуси, то поэма Кастуся Мицкевича «Новая земля» — гимн-песнопение литвинскому краю в следующем XX веке. Гимн крестьянскому раю. Последний, впрочем, мало чем отличался от запечатленного первым Мицкевичем, как мало чем отличаются луговые травы и дубы, веками отражающиеся ■ серебристом течении Нёмана. «*Помещик и мужичок в колыбели одинаково плачут младенцами...*» — вывел формулу общечеловеческого бытия Кристио-

нас Донелайтис (1714—1780) в своем художественном полотне *«Времена года»* (1765—1775). Недаром упомянутый выше наш современник, белорусский философ Владимир Конон назвал «Новую землю» эпосом, в котором «явлен духовный смысл белорусского национального Космоса». А современник Якуба Коласа, прозаик Кузьма Чорный (псевдоним Миколы Романовского, 1900—1944) порывался даже отбросить все замыслы ради переложения поэмы романным стилем...

У читателя английского или итальянского, французского или испанского, даже у наших соседей из Польши, Чехии, Словакии произведение это не отзовется эхом боли так, как у нас — бывших узников колоний российского царизма. Встречаясь на страницах поэмы с *ХОЗЯИНОМ* — Дядькой Антосем, осознаешь наибольшее преступление, содеянное сталинской системой. Она совершила непоправимое: прервала генетическую память целых поколений, без которой невозможно развитие земной цивилизации. Без которой никакие университеты, сельскохозяйственные академии не вернут знаний о земле и природе, накопленных нашими предками, Михалами и Антосями.

Якуб Колас успел запечатлеть для потомков облик родной земли прежде, чем с нами сделали всё, чтобы отбить память о ней, чтобы мы полностью утратили представление об «эстетической экзистенции белоруса — бескорыстном восприятии своего бытия» (Владимир Конон).

Только на таких многострадальных землях, как восточнославянские Беларусь-Россия-Украина, могло возникнуть светлое произведение, дождавшееся внушительного, на трех языках, издания под одной обложкой — шедевр, где красной нитью пролегла, главной идеей пульсирует неиссякаемая мечта человека о своей земле, доведенная в XX веке в восточнославянских странах до фантома, миража средь пустыни, несбыточных грез — вспомним хотя бы поиски «бесколхозной земли» Никитой Моргунком в поэме Александра Твардовского «Страна Муравия» (1936).

Мало кому из творческих личностей дано в течение седьмого десятка плодотворной жизни так послужить родной земле, как Всевышний позволил и как распорядился собственной судьбой переводчик поэмы Чеслав Сэнюх. Он родился 9 июля 1930 года на той самой принёманской Новаградчине, земле Мицкевичей, легендарной земле исполинов (мама Стефания, из униатских Смыков, происходит из наднёманской деревеньки Волкорезь, что в семи километрах от Сэнюховой родной Любчи). Негасимой мечтой зиждется в Чеславе желание, чтобы его родная Беларусь пережила Чернобыльское бедствие и в XXI веке стала Новой Землей в созвездии других, Богом созданных народов. «И увидел я новое небо и новую землю, ибо прежнее небо и прежняя земля миновали... И отрет Бог всякую слезу с очей их...» («Откровение, XXI»).

Надеюсь, когда в начале 2002 года к широкому читателю впервые придет польский перевод «Новой земли» (оконченный 7 июня 2001 г.), в конце юбилейного года в Лондоне будет завершен еще один — английский перевод миссис Веры Рич. Поэтому бессмертная поэма, выходящая к 120-летию Якуба Коласа одновременно на трех языках (и 13-й раз отдельным изданием за всю 80-летнюю историю своего существования; см. с. 899) — наша поэтическая Библия. А Чеслав Сэнюх — один из самоотверженных тружеников, рожденных на белорусской земле. Судьба

польского переводчика Коласавского шедевра — из тех редких случаев, когда, утратив 14-летнего репатрианта послевоенной Новаградчины, Беларусь вернула себе Чеслава Сэнюха в XXI столетии.

Каждое очередное переложение поэтического шедевра на другие языки будет ярким художественным открытием. И далекому читателю станет хоть немного понятнее, откуда ведут свой род Огинский, Стравинский, Шестакович, Аполлинер, Достоевский, Костюшко, Монюшко, Мицкевичы... Она была землей Эллады. К сожалению, во многом уже мифической, как Атлантида. И... вечной, как духовное сокровище.

Неповторимой частицей созданного творцами на плодородной ниве людской души останется песня песней белорусского народа, бессмертная «Новая Земля» Якуба Коласа — властелина художественного слова. Потомка необыкновенного литвинского рода Мицкевичей.

Сына обыкновенного наднёманского крестьянина Михала Казимировича Мицкевича.

* * *

Используя концепцию предыдущего издания поэмы Адама Мицкевича «Пан Тадеуш» на трех языках *(Adam Mickiewicz. Pan Tadeusz, czyli Ostatni zajazd na Litwie. Адам Міцкевіч. Пан Тадеуш, або Апошні наезд у Літве. Адам Мицкевич. Пан Тадеуш, или Последний наезд ■ Литве.* Минск: БФК, 1998; 880 с.), Белорусский фонд культуры продолжает уникальную традицию.

За помощь во время подготовки юбилейного фолианта ■ изданию редактор тома выражает признательность руководителю проекта — председателю БФК Владимиру Гилепу, сотрудникам Коласовского музея, сотрудникам ТИМ «На Ростанях», Польскому Институту ■ Минске, профессору Олегу Лойко, Ирине Шевляковой, Алексею Глушко. Слова благодарности адресую также журналисту Цезарию Голиньскому, исследовательнице Анне Энгелькинг ■ особенно переводчику Чеславу Сэнюху и его сыну Рафалу (Варшава).

Язэп Янушкевич

Раков,
октябрь 2001

Nasza Pieśń nad Pieśniami

Ziemia dla narodu – niby gleba dla drzewa. A literatura każdego kraju, jego kultura, to plon historycznego rozwoju narodu (jeżeli jego gromadzić, a nie marnować ze stulecia na stulecie). Bo tylko własna rola – to nasza wspólna wola.

Ziemia białoruska to, jak mówił nasz Maciej Buraczok (*alias* Franciszek Bahuszewicz, 1840–1900), «orzech w łupinie» Wielkiego Księstwa Litewskiego, w składzie Rzeczypospolitej, podzielona przez rozbiory 1772, 1793, 1795 i 1807 roku, między Austrię, Prusy i Rosję. Odziana w szary carski szynel w wieku XIX, z ponurym zakazem nazywania się Białorusią, wkraczała w wiek XX jako niewolnica-wyrobnica, kopciuszek w słowiańskiej rodzinie, której w imperium rosyjskim nie wolno było używać własnej mowy, nie mówiąc o tworzeniu w niej panoramicznych dzieł epickich. Była tym kopciuszkiem jednak wcale nie z powodu rzekomej tolerancji Białorusinów, skłonnych z natury żyć cicho. Po prostu minione dzieje nad naszymi wiernymi rzekami i strumykami pozostawiły po sobie potomnym przeważnie pogorzeliska porosłe piołunem, sieroce łzy, zbezczeszczone mogiły. W ciągu pełnego burzliwych zmagań wieku XIX na Syberii znalazło się naszych rodaków więcej niż przedstawicieli innych narodów europejskich razem wziętych! Taki był rezultat ponad dziesięciu powstań zbrojnych, insurekcji, rewolucji oraz licznych tajnych spisków, sprzysiężeń, stowarzyszeń, wymierzonych przeciwko okupacji rosyjskiej.

Zsyłano, rzecz jasna, najlepszych. Nasyłano zaś generałów Prybałdowów, jak to przedstawił wspomniany Franciszek Bahuszewicz w białoruskojęzycznym (wypadek wyjątkowy w wieku XIX !) opowiadaniu *Tralalonaczka* (Kraków, 1892). To właśnie takie «hanarały» jak Prybałdow rozprzęgały gospodarkę Białorusi, marnowały ziemię («Gospodarka tam u niego szła marnie: My już siejemy oziminy, a on dopiero kosić zaczyna; my robimy podorywki, a u niego zażynki...»). Prybałdowów przybywało, Radziwiłłów ubywało – ot i całe «przemiany społeczno-polityczne» na Białorusi w ostatnich stuleciach.

W takich warunkach trudno o pomyślny rozwój demograficzny. A cóż dopiero mówić o talentach! Niewiele narodów zdobyło się na to, by za swą dewizę obrać mądrość cierpieniami okupioną: «na śmierć się gotuj, a żyto siej!» Może właśnie dlatego ta stratowana kopytami końskimi, spopielona kraina uparcie się odradzała. Jak gdyby rozumiała, że ważne jest, by kłos każdy, by każde słowo w języku ojczystym dojrzewało nie na wiecznej sybirskiej zmarzlinie, nie nad Sekwaną czy La Manche, nie pod Monte Cassino czy w chilijskich Andach, lecz tu, na ojczystej ziemi, gdzie żyto srebrzyste się rodzi.

Wydawszy w końcu XVIII wieku na świat geniusza słowiańskiego, Adama Mickiewicza (1798–1855), stratowana ziemia nadniemeńska na odwieczerzu 3 listopada 1882 roku dała życie drugiemu Mickiewiczowi: Konstantemu, synowi Michała i Hanny z Losików (Łosików).

W Radziwiłłowskiej Mikołajewszczyźnie dojrzewał po kryjomu, jak żytni kłos, syn strażnika leśnego. A co się w lesie rodzi, to każdej chacie dogodzi.

W rozgrabionej, zrujnowanej okrutnymi sekwestrami i konfiskatami, wyludnionej rekrutem i przeklętym Sybirem białoruskiej chacie, nie było własnych wieszczów-Mickiewiczów, głośnych w świecie, *zdolnych naszą skargę donieść do nieba, żeby aż niebo się zachwiało!*.. «Odezwij się, bo strzelę przeciw Twej naturze!» – wołał do Boga w rozpaczy Adam Mickewicz, cierpiący nad losem swego narodu (*Improwizacja* – III część *Dziadów*). I oto nadniemeńskie żyzne niwy powtórzyły niepowtarzalne: dały Białorusinom swego Mickiewicza, żeby o ich losie wołał na cały świat.

Każda gleba, gdy jej doglądać, *rodzi sama z siebie najpierw źdźbło zielone, potem kłos, potem napełnia go obficie ziarnem*. Tak czytamy w jednej z ksiąg Nowego Testamentu. Pismo Święte u chrześcijan składa się z 50 ksiąg. *Nowa Ziemia* – z 30 pieśni. Być może, gdyby nie tragedie końca lat 20. – początku 50., **Konstanty Mickiewicz**, który do historii literatury białoruskiej przeszedł pod biblijnym i zarazem ziemskim imieniem **Jakub Kołas** (Kłos), pracowałby dalej nad swym arcydziełem rozpoczętym w 1911 roku w więzieniu. Zresztą nawet wielki Goethe pracował usilnie nad nieśmiertelnym *Faustem* ponad trzy dziesięciolecia, aż do samej śmierci. Lecz kiedy czterdziestoletni białoruski poeta zdążył ukończyć swoje dzieło o Ziemi symboliczną XXX pieśnią *Śmierć Michała* (1923), nie pomylił się: ówczesny osobisty dramat rodzinny wróżył ogólnonarodową tragedię; bolszewicy szykowali już wyroki śmierci na tysiące białoruskich Michałów. Na pierwszy rzut oka nieprzemyślany, nielogiczny finał liryczno-epickiego poematu wydaje się pozbawiony sensu tylko ludziom nie wiedzącym nic o białoruskiej historii.

Intuicja artysty jest bliźnięciem prognozy politycznej...

Trzy lata później przypuszczono na poetę nagonkę, poddano go wręcz kamienowaniu, obrzucono oskarżeniami, że jest zausznikiem kułactwa, ideologiem prywatnej własności ziemi, co stanowi zwyczajny przeżytek, przeciwko któremu był i jest wymierzony pamiętny przewrót październikowy. Rewizja, najście na dom Mickiewiczów nowych żandarmów Białorusi w październiku 1925 roku, trwała niejedną godzinę. A dziesięciolecie później – znów świst siekiery: «6 lutego 1938 roku w domu Jakuba Kołasa szukano broni, pisarza zmuszono do podniesienia rąk do góry i stania twarzą do ściany». Jak przed rozstrzelaniem.

Tak się żyło. Z rękoma do góry, w oczekiwaniu na litość napastników. Jednak wspominając ubiegły wiek, w którym na naszych ziemiach nie było głośnych powstań, możemy chyląc głowę przed przodkami powtórzyć: *Gloria invictis!* Za to, co stworzyli i pozostawili nam poprzednicy – *Chwała niezwyciężonym!*

Przez całe nieludzkie dziesięciolecia *Nowa Ziemia* Jakuba Kołasa odbierana była – by posłużyć się refleksją innego klasyka białoruskiego, Janki Kupały – *jak hymn zwycięstwa pośród krzyży i mogił*. Pośród krzyży bliskich i pustych mogił. Odbierano ją tak, jak pierwsi chrześcijanie odbierali księgi objawione, z ich «poglądem na Wszechświat jak na żywe Dzieło Boskie» (Uładzimir Konan, współczesny filozof i kulturolog białoruski). W niezmierzonym, najszczęśliwszym kraju świata – w ZSRS – bez skrupułów podeptano samo pojęcie boskiej egzystencji człowieka, nie mówiąc o jego prawie do własnego zagonu. Postromanowowskie imperium nie potrzebowało już ani tych pól nad domową rzeką rozpołowioną traktatem ryskim (1921), ani białoruskiej kultury i duchowości, wyrosłej w symbiozie z duchowością innych narodów. Jedna szósta planety miała się toczyć

na osi marksizmu-leninizmu-stalinizmu do komunizmu. Tam też powinna była się dotoczyć i reszta świata. Krwawa droga do komunizmu długo jeszcze będzie przez ludzkość rozpoznawana po rzekach krwi milionów niewinnych ofiar (*Ile naszych snów, talentów // Zgasło w smutnych tych mogiłach. // Nikt ich nie znał, nie nagrodził, // Nie opłakał pogrzebanych... // Po nich jeno gdzieś zawodzi // Wiatr z poświstem po burzanach!* – Jakub Kołas, *Symon-muzyka – Szymon-muzykant*). Nie dane było chłopu białoruskiemu urzeczywistnić Kołasowej modlitwy do ziemi ojczystej:

Z twych pól szumiących czerpać siłę
I w twe objęcia zejść w mogiłę...

I właśnie tak, w XIX i XX wieku kraj mocarzy przeradzał się w ziemię kenotafów[1].

Miliony synów i córek Białorusi nigdy nie wróciły do Ojczyzny, na ostatni spoczynek. Razem z nimi na nieludzkiej ziemi umierały marzenia o własnej chacie na własnym nadziale. Umierały sny o Białorusi. Białorusi – kraju gospodarzy na swoim. Totalna kolektywizacja unicestwiła chłopski etos ziemi.

Dzisiaj skazani jesteśmy na niewdzięczną rolę świadków dramatycznego indyferentyzmu naszych rodaków. Gdy w latach dziewięćdziesiątych pojawiła się możliwość brania ziemi na własność, wielu z nich w różnych stronach Białorusi powiedziało: «A na jakie licho mnie ona, ta ziemia?!» W niepamięć poszła u potomków odwiecznych siewców żywa i niewzruszona do dziś wśród narodów prawda, że własna ziemia to fundament niezależności.

Dlaczego tak się stało?

Poeta Nił Hilewicz wyraził w ostatnim roku ubiegłego stulecia przejmującą refleksję:

Tam, gdzie zburzono fundamenty ładu
Pomiędzy ludźmi od wieków wznoszone,
Tam wszystko wokół zmierza do rozpadu.

I spuentował z oskarżycielską przejrzystością:

A wszystko stąd, że już minęły wieki,
Jak nam Ojczyznę naszą odebrano.

(Nił Hilewicz, *Polonez Ogińskiego*, 1999)

W takich oto okolicznościach społeczno-politycznych i kulturowych warszawski dziennikarz i literat Czesław Seniuch przełożył na język polski encyklopedię życia wsi białoruskiej z mistrzowsko ukazanym żywotem chłopa od kolebki do śmierci. Także dramatyczne słowa-zaklęcie:

Niech w ogniu gniewu i cierpienia
Na zawsze sczezną poniżenia,
Które od wieków spotykają
Tych, co ojczysty kraj kochają
I całym sercem, całą duszą
O bycie sobą walczyć muszą.

Słowa te, jak cały poemat, żywe są w kontekście współczesności.

Przetłumaczenie w ciągu dziesięciu lat 11000 wersów to praca dla tłumacza

[1] Kenotaf (z gr. *Kenotaphos*) – nazywano tak symboliczne groby, upamiętniające zmarłych i zaginionych na obczyźnie bliskich.

niezwykle płodna. Ożywiała ten trud przez wszystkie lata pamięć o odbytej w listopadzie 1991 roku w kołasowskiej Albuci nad Niemnem rozmowie z białoruskim pisarzem Janką Brylem (jeszcze jeden ziomek Mickiewiczów, którego antenaci z Zahoria koło Mira się wywodzą). Przypominając, że *Pan Tadeusz* ma już kilka przekładów na język białoruski, w tym dwa w pełnych wydaniach książkowych, Bryl zrobił wyrzut kulturze polskiej, albowiem wówczas duchowy pobratymca *Pana Tadeusza*, poemat *Nowa Ziemia* jeszcze nie był przetłumaczony.

Takie rozmowy nad Niemnem mają wysoką cenę: zmuszają do zadumy nad tym, co wieczne.

Rozpoczętym przez siebie przekładem Czesław Seniuch oddychał każdego dnia. Ilość odliczanych od 10963 wersów stała się wymiernym sensem każdego przeżytego dnia. Niczym bohater liryczny *Nowej Ziemi* śniący „borowikowe" sny, Seniuch zapewne we śnie znajdował często potrzebne rymy, aby rano tylko zanotować już wyśnione, wycyzelowane wiersze, w których odzwierciedlały się znajome z dzieciństwa obrazy, nie zawsze dające się skrystalizować na warszawskim bruku (dokładniejsza analiza przekładu polskiego zamieszczona w *Przypisach*). W ten sam sposób liczne pieśni wielkiego liryczno-epickiego poematu Jakub Kołas wyśnił w mińskim „zamku piszczałowskim", skąd ulatywała dusza 29-letniego więźnia i o zachodzie słońca, chowającego się gdzieś za Traktem Rakowskim, opuszczała kamienne lochy, by na szybkich skrzydłach śpieszyć w nadniemeńską dal. Wylatywała przez kraty, by nie spotkać się kolejny raz w korytarzu z nadzorcą więziennym Pikulikiem, który piskliwie pokrzykiwał na poetę: *Kin-stin-tin!* Skąd miał wiedzieć więzień Mickiewicz, że senne marzenia o ojczystym zakątku będą trwać aż ćwierć wieku: 25 lat (1915–1940) «bywałem w Mikołajewszczyźnie tylko w myślach i snach», poczynając od ewakuacji, «wymuszonego wyjazdu do Moskiewszczyzny».

O ile *Pan Tadeusz* jest szlachecką, XIX-wieczną opowieścią o Litwie-Białorusi, to poemat Kastusia Mickiewicza *Nowa Ziemia* jest hymnem – apoteozą litwińskiemu kraju w następnym stuleciu. Jest pieśnią o «wieśniaczym» raju. Ten raj niewiele zresztą różni się od namalowanego przez pierwszego Mickiewicza, tak jak mało różnią się kwiaty i dęby, które od wieków przeglądają się w srebrzystych wodach Niemna. «Pan i chłop w kołysce jednako płaczą w maleńkości...» – taką wyprowadził formułę ogólnoludzkiego bytu klasyk sąsiedniej, litewskiej literatury Kristijonas Donelaitis (1714–1780) w swoim dziele *Pory roku* (1765–1775). Nieprzypadkowo wspomniany wcześniej współczesny białoruski filozof Uładzimir Konan nazwał *Nową Ziemię* eposem, w którym «wyjawiono duchowy sens białoruskiego Kosmosu narodowego». A współczesny Jakubowi Kołasowi prozaik Kuźma Czorny (pseudonim Mikoły Ramanouskiego, 1900–1944), białoruski Balzac, Camus i Thomas Mann w jednej osobie, chciał porzucić wszelkie własne plany, by zrobić prozatorską wersję *Nowej Ziemi* – skarbnicy i niewyczerpanemu arsenałowi narodowych obrazów twórczych...

Oba arcypoematy – polski i białoruski – łączy także i to, iż mają w sobie nutę tęsknoty do stron rodzinnych. Adam tęsknił na paryskim bruku. Konstanty, oderwany na ćwierć wieku od swego Niemna, najpierw jeszcze za cara do armii rosyjskiej, później do pracy nauczycielskiej w Rosji, wreszcie na różnych posadach publicznych w Mińsku, skarżył się w poemacie:

Kraju rodzinny, sercu miły!
Zapomnieć ciebie nie mam siły.
Nie raz, strudzony długą drogą
I wiosną życia mą ubogą
Do ciebie w myślach ulatuję
I spokój ducha odnajduję.

Na czytelników w Anglii, we Włoszech, Niemczech, Skandynawii, nie mówiąc o Antypodach, i nawet na naszych sąsiadów w Polsce, Czechach, Słowacji poemat ten nie oddziałuje zapewne z taką siłą, jak na nas, w byłych koloniach imperium rosyjskiego czy sowieckiego. Podziwiając na stronicach poematu postać GOSPODARZA – stryjka Antoniego, uświadamiamy sobie boleśnie największą zbrodnię nieludzkiego systemu: pozbawienie pamięci genetycznej całych pokoleń, tej pamięci, bez której niemożliwy jest rozwój cywilizacji, bez której żadne uniwersytety ani akademie rolnicze nie przywrócą serdecznej wiedzy o ziemi, jaką w zapisie posiedli Michał i Antoni – bracia Mickiewiczowie (*Rzędami snopy stryj układa // Zwyczajem znanym od pradziada*). Jakub Kołas zdążył uwiecznić dla potomnych obraz ojczystej ziemi, zanim zrobiono wszystko, by wymazać nam pamięć o niej, byśmy zatracili pojęcie «estetycznej egzystencji Białorusina – bezinteresownej afirmacji istnienia» (Uładzimir Konan).

Tylko na tych boleśnie doświadczonych wschodniosłowiańskich ziemiach – Białorusi, Ukrainy, Rosji – mógł powstać taki pełen pogody ducha utwór, który właśnie doczekał się trójjęzycznego wydania w jednej okładce. Mogło powstać arcydzieło, pulsujące jednym odwiecznym marzeniem mieszkańca tych krain – chłopa: o własnej ziemi, zredukowanym przez złoczyńców do fantomu, do mirażu na pustyni (przypomnijmy w tym miejscu szukanie «bezkołchozowej ziemi» w poemacie *Strana Murawija* (1936) Aleksandra Twardowskiego. Notabene, ten klasyk rosyjski pochodził ■ Paczynkowskiego Zahoria, na białoruskich ziemiach Smoleńszczyzny.)

Mało komu dane jest, przekroczywszy próg trzeciej młodości, tak się przysłużyć krajowi rodzinnemu, jak to zrobił Czesław Seniuch. Urodził się 9 lipca 1930 roku na nadniemeńskiej Nowogródczyźnie, ziemi Mickiewiczów. Na ten właśnie fakt wskazuje często jako na czynnik, który bardzo mu dopomógł w pracy nad przekładem. Dziś tłumacz marzy, by jego rodzinna Białoruś (matka Stefania z unickich Szmyków [w kajzerowskim Personal-Ausweisie – Smyków] była rodowitą Białorusinką ■ nadniemeńskiej wsi Wołkoreź, oddaloną o siedem kilometrów od rodzinnej Lubczy tłumacza) otrząsnęła się ■ prześladujących ją plag i w XXI wieku stała się NOWĄ ZIEMIĄ: wolną wśród wolnych i równą wśród równych narodów Europy. Dlatego zapewne tak mocno brzmią słowa Jakuba Kołasa w polszczyźnie Czesława Seniucha:

Żyj, kraju nasz! I niech nadzieja
W sercach twych synów wciąż mocnieje,
Że gdy nie oni, to ich dzieci
Ujrzą cię szanowanym w świecie!

Los polskiego tłumacza Kołasowego arcypoematu to ten rzadki przypadek, gdy straciwszy jako repatrianta lubczańskiego 14-latka (który właśnie był ukończył 7 klas białoruskiej szkoły, a działo się to w 1944/45 roku) w wieku XXI Białoruś

w osobie tłumacza Czesława Seniucha, odzyskała popularyzatora swej bogatej duchowości w Polsce.

Jest całkiem prawdopodobne, że gdy na początku jubileuszowego 2002 roku polski przekład poematu (ukończony 7 czerwca 2001 roku) dotrze do rąk Czytelników, dobiegnie końca również praca pani Very Rich w Londynie nad przekładem angielskim.

Nieśmiertelny poemat, który z okazji 120 rocznicy urodzin Jakuba Kołasa ukazuje się jednocześnie w trzech językach (jest to zarazem trzynaste wydanie w ciągu 80 lat od jego napisania), jest naszą poetycką Biblią. A Czesław Seniuch, honorowy członek Białoruskiego PEN-centrum, jest jednym z najbardziej godnych szacunku pracowników na tej niwie – na spustoszonej białoruskiej ziemi.

Każdy kolejny przekład arcydzieła będzie interesującym odkryciem artystycznym. Dla dalekiego Czytelnika stanie się choćby trochę bardziej zrozumiałe, dlaczego to właśnie z naszego kraju pochodzą takie wybitne postaci, jak Ogiński, Strawiński, Szostakowicz, Apollinaire, Dostojewski, Kościuszko, Moniuszko, czy dwaj Mickiewicze: Adam i Konstanty... Bo ta ziemia była ziemią Hellady. I choć w znacznym już zakresie mityczna – jest i będzie żywa wiecznie jako duchowy skarb.

Najcenniejszym przejawem duchowego skarbu, stworzonego przez przywołanych i nieprzywołanych tytanów ducha nadniemeńskiej Hellady pozostanie pieśń nad pieśniami narodu białoruskiego – *Nowa Ziemia* Jakuba Kołasa: dziedzica niezwykłego litwińskiego rodu Mickiewiczów.

Syna zwykłego nadniemeńskiego chłopa Michała Mickiewicza.

* * *

Kontynuując koncepcję wcześniejszej trójjęzycznej edycji *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza (Mińsk, 1998; 880 s.), Białoruska Fundacja Kultury wydaje niniejszy tom jako drugi z unikatowej serii wydań wielojęzycznych.

Redaktor tomu pragnie bardzo serdecznie podziękować za współdziałanie przy realizacji przedsięwzięcia kierownikowi projektu – przewodniczącemu Rady Białoruskiej Fundacji Kultury Uładzimirowi Hilepowi, pracownikom Muzeum Jakuba Kołasa w Mińsku, Pracowni Wydawniczej Twórców *Na Rostaniach*, Instytutowi Polskiemu w Mińsku, profesorowi Alehowi Łojce. Słowa szczerej wdzięczności za pomoc w przygotowaniu redakcyjnym i wydawniczym jubileuszowego foliału kieruję także do Cezarego Golińskiego, dziennikarza w Mińsku, do doktora Piotra Garncarka, do doktora Hanny Engelking, a przede wszystkim do Czesława Seniucha i jego syna Rafała w Warszawie.

Jazep Januszkiewicz

Raków,
październik 2001 r.

КАМЕНТАР

Гэты 900-старонкавы фаліянт славутай паэмы Якуба Коласа «Новая зямля» (1911—1923) найперш каштоўны тым, што тут упершыню змешчаны польскі пераклад шэдэўра, выкананы варшаўскім перакладчыкам і літаратарам Чэславам Сэнюхам у 1991—2001 гг. Выданне ажыццёўлена Беларускім фондам культуры і прысвячаецца 120-годдзю з дня нараджэння выдатнага мастака слова, народнага песняра Беларусі.

Паводле асабістых сведчанняў Якуба Коласа і згодна з архіўнымі матэрыяламі, многія падзеі, апісаныя ў паэме, мелі месца ў жыцці бацькоў пісьменніка — Міхала і Ганны Міцкевічаў (дзявочае прозвішча Ганны — Лёсік). Прататыпамі большасці герояў «Новай зямлі» сталі рэальныя асобы — члены сям'і Міцкевічаў, сваякі, знаёмыя, аднавяскоўцы, служачыя Акінчыцкага лясніцтва, дзе бацька паэта служыў лесніком. Тут, у засценку Акінчыцы, недалёка ад с. Мікалаеўшчына б. Мінскага павета Мінскай губерні 22 кастрычніка (3 лістапада) 1882 г. і нарадзіўся Кастусь Міцкевіч — Якуб Колас. Сапраўдныя імёны, прозвішчы і мянушкі прататыпаў дзейных асоб перанесены ў паэму без змен або з неістотнымі зменамі. Выкарыстаны і некаторыя факты іх біяграфіі, але з улікам патрабаванняў мастацкай тыпізацыі пры стварэнні вобраза. Захаваны ў паэме таксама назвы гарадоў, наднёманскіх вёсак, мястэчак, сёл, хутароў, засценкаў, урочышчаў, рэк і г.д. Леснікова пасада, апісаная як Парэчча, — гэта ўрочышча Альбуць.[1]

Першае выданне «Новай зямлі» выйшла на пачатку 1923 г. з аўтарскай заўвагай: «Падзеі, апісаныя ў гэтай паэме, адносяцца к часу 1890—1900 гадоў». Вульгарна-дагматычная крытыка 30-х гг. закрывала паэме шлях да чытача. Каб паспрыяць выхаду ў свет трэцяга выдання (1934), Якуб Колас змушаны быў напісаць прадмову, у якой жаданні героя мець уласную зямлю ацэньваюцца негатыўна — у адпаведнасці з тагачаснымі ідэалагічнымі ўстаноўкамі афіцыйных улад: «Міхал выбірае няправільны, фальшывы шлях свайго вызвалення — і ў гэтым яго вялікі і сапраўдны трагізм».

Вось гэту акалічнасць трэба мець на ўвазе, падыходзячы да крытычнай ацэнкі «Новай зямлі».

У пазнейшых выданнях (1941, 1946) згаданая прадмова апушчана, бо яна перашкаджала адэкватнаму ўспрыманню зместу твора.

Польскі пераклад Чэслава Сэнюха друкуецца паводле рукапісу. Рукапіс захоўваецца ў архіве перакладчыка.

I. ***110-111 «Хоць я няволяй цяжка змучан ~ І з родным берагам разлучан»*** — гл. прадмову.

III. ***207 Валока*** — мера зямлі (каля 20 дзесяцін; дзесяціна роўная 1,09 га). *Цаля* — мера даўжыні (2,54 см).

IV. ***17 Надзел*** — мера зямлі (каля 15 дзесяцін); ***132 Віціны*** — судны, на якіх перавозілася збожжа; ***133 У Прусы*** — у Прусію; ***140 «Быў пры падлоў-***

---

[1] Падрабязней гл.: Колас Якуб. Зб. тв.: У 12 тт. Т. 6. Мн., 1962. С. 491—507; Колас Якуб. Зб. тв: У 14 тт. Т. 6. Мн., 1974. С. 477—489.

чым на каморы»; Падлоўчы — старшы аб'ездчык; *камора* — тут: кантрольны пункт лясніцтва; ***191*** *Морг* — мера зямлі (0,71 га).

V. ***15*** *Сесія* — штотыднёвыя справаздачы леснікоў і аб'ездчыкаў перад ляснічым; ***210*** *«Як бы прыехалі ў калоды»* — прыехалі на вываз лесу для будоўлі.

VI. ***171*** *«Адзін у лес, той да адбору»*. Рабіць «адбор» — ставіць на спіленым дрэве, прызначаным на продаж, адзнаку.

VIII. ***244*** *«R» з каронай* — фамільны герб князёў Радзівілаў.

XIII. ***79*** *Спас* — назва трох летніх святаў, прысвечаных Ісусу Хрысту (Спасіцелю), адзначаецца 1, 6, 18 жніўня. Паводле народных прыкмет, да першага спаса («мядовага спаса») пчолы перастаюць насіць мёдавыя ўзяткі. У гэты дзень падразаюць соты; ***88*** *Кумы* — тут: асобы, якія прымалі ўдзел у супольным набыцці пчол.

XIV. ***55*** *«Не трэба й кланяцца Яхіму»* — *Яўхім*, брат Міхала, жыў у Мікалаеўшчыне, дзе была пачатковая школа. Да Яўхіма прыйшлося б звяртацца з просьбаю ўзяць да сябе дзяцей на час іх вучобы ў школе; ***87*** *Пакровы* — царкоўна-хрысціянскае свята, якое прыпадае на 1 кастрычніка ст. ст.; ***133*** *Еўтушэўскі В. А.* (1836—1888) — рускі метадыст-матэматык. Тут: аўтар падручніка па арыфметыцы для пачатковай школы.

XV. *Загаловак «Начаткі»* — падручнік па закону Божаму для пачатковай школы (асновы хрысціянскага вучэння); ***243*** *Каляды* — царкоўна-хрысціянскае свята нараджэння Ісуса Хрыста. Адзначалася 25 снежня і ў наступныя дні.

XVIII. ***5-7*** *«Далёка я ад межаў родных ~ пражыў нямала.»* У сувязі з падзеямі першай сусветнай і грамадзянскай вайны, акупацыяй Беларусі Якуб Колас з верасня 1915 г. па май 1921 г. вымушана знаходзіўся па-за межамі Бацькаўшчыны. Гл. таксама раздз. XXX: ***50-56*** *«А там дарога, зноў дарога ~ Ды зноў варожая пята»*.

XX. ***1*** «Прыйшлі пiлiпаўкі, Мікола» — *Піліпаўка*, пост перад калядамі. *Мікола (зімовы)* — царкоўна-хрысціянскае свята, якое адзначаецца 6 снежня ст. ст.; ***80*** *«Да «правадоў» няма навукі»* — *«Правады»* — апошні дзень свята; ***90*** *«Празнічак прастольны»* — Дзень вялікага царкоўнага свята; ***153*** *Куцця* — апошні дзень перад Калядамі (24 снежня); абрадавая памінальная страва з ячменю, пшаніцы альбо рысу з разынкамі, мёдам; ***232-233*** *«На стол растрэсваюць мурог // На сене калісь быў сын-бог»* — Ісус Хрыстос нарадзіўся ў пячоры, якая ў непагадзь служыла стойлам для жывёлы.

XXIII. ***1*** *Вербніца* — свята ў гонар урачыстага ўваходу Ісуса Хрыста ў Іерусалім. Адзначаецца за тыдзень да Вялікадня, у апошнюю нядзелю вялікага посту (Вербная нядзеля); ***180-181*** *«Ешчэ Польска не згінэла, Пукі мы жыемы»* — пачатковыя радкі дзяржаўнага гімна Польшчы.

XXIV. ***19*** *Вялікая субота* — апошні дзень перад Вялікаднем; ***187*** *Плашчаніца* — покрыва з выявай Ісуса Хрыста ў труне. Выкарыстоўваецца ў царкоўным велікодным абрадзе; ***267*** *«Вэсолы нам дзісь дзень»* — псалом.

XXV. ***186*** *Пятроўка* — пост перад Пятровым днём, царкоўна-хрысціянскім святам Пятра і Паўла. Адзначаўся 29 чэрвеня.

XXX. ***75-76*** *«І на нявідныя скрыжалі трох неажыццеўленых слоў.»* Тры неажыццеўленыя словы — свабода, роўнасць, братэрства; ***120*** *Крэпасць купчая* — натарыяльная дамова пра куплю-продаж нерухомай маёмасці.

Міхась Мушынскі

КОММЕНТАРИИ

Поэма Якуба Коласа «Новая земля» впервые выходит под одной обложкой на языке оригинала и в переводе на русский и польский языки. Издание осуществлено Белорусским фондом культуры и посвящается 120-летию со дня рождения выдающегося художника слова, народного поэта Беларуси.

Согласно личным свидетельствам Якуба Коласа, подтвержденным также архивными материалами, многие события, воссозданные в произведении, взяты поэтом из жизни своих родителей — Михала Казимировича и Ганны Юрьевны Мицкевичей (девичья фамилия Ганны — Лёсик). Прототипами большинства героев «Новой земли» стали реальные лица — члены семьи Мицкевичей, родственники, знакомые, односельчане, служащие Окинчицкого лесничества, где отец поэта служил лесником. Здесь, в Окинчицах, недалеко от с. Николаевщина б. Минского уезда, Минской губернии 22 октября (3 ноября) 1882 г. и родился Константин Мицкевич — Якуб Колас.

Подлинные имена, фамилии, клички прототипов действующих лиц перенесены ■ поэму без изменений или с несущественными изменениями. Использованы и некоторые факты их биографии, но с учетом требований художественной типизации при создании образа. В поэме сохранены также названия белорусских городов, принёманских деревень, поселков, местечек, сел, хуторов и т.д. Усадьба лесника, именуемая как Поречье, — это урочище Альбуть.

Впервые «Новая земля» была переведена на русский язык ■ 1934 г. (переводчик С.Городецкий). К сожалению, это был сокращенный вариант, куда не вошло тринадцать глав из тридцати. В числе «второстепенных», «несущественных» оказались: IV («Первое хозяйство»), VII («Дядя-повар»), XI («Дедов челн»), XII («Сессия»), XV («Начатки»), XVIII («Зима в Поречье»), XIX («На речке), XX («Коляды»), XXI («Таинственные звуки»), XXII («На глухариных токах»), XXIII («Панская потеха»), XXIV («Пасха»), XXIX («На Замковой горе»). По сути поэма была сокращена чуть ли не наполовину, что, конечно же, обеднило читательское восприятие этого замечательного произведения.

Полного перевода «Новой земли» Я.Коласу пришлось ждать почти пятнадцать долгих лет. Новое издание поэмы вышло в 1949 г. в Минске в переводе С.Городецкого, М.Исаковского, Е.Мозолькова, П.Радимова, П.Семынина. Редактирование и существенная доработка прежних переводов была осуществлена П.Семыниным при активном личном участии автора поэмы. Огромная практическая помощь Коласа переводчику убедительно говорит о его настойчивом желании существенно расширить читательскую аудиторию поэмы. Художник пошел даже на то, чтобы задержать сдачу перевода в печать, ибо его не удовлетворял профессиональный уровень, качество перевода («в переводе на русский язык поэма звучит далеко не по-русски»). А затем предложил собственные варианты, многочисленные поправки, вносил изменения, уточнения с целью достигнуть близости к оригиналу, передать полноту содержания, образно-смысловое богатство произведения, его глубокий гуманистический пафос и лирическую проникновенность при обрисовке жизни и быта трудовой крестьянской семьи. И только в конце 1949 г. автор пришел к выводу о том, что теперь произведение «уже не стыдно вынести на московский книжный рынок».

Тем не менее Якубу Коласу не удалось добиться полного соответствия оригиналу: в издании 1949 г. имеется ряд сокращений, вызванных не творческими, а прежде всего идеологическими соображениями. Произвольное вмешательство в авторский текст негативно отразилось на содержании поэмы, обеднило ее.

Сокращения коснулись прежде всего тех фрагментов, в которых переводчики безосновательно, под воздействием цензуры или вульгарно-догматической критики, усмотрели поэтизацию зажиточной крестьянской жизни, воспевание «кулацких устремлений» героя, проповедь классового примирения. Так, в главе «Выборка мёду» выброшено четырнадцать строф (56 строчек) — беседа Михала и Антося накануне приезда гостей (сравни белорусский оригинал и русский перевод). Подобного рода текстовые изъятия сделаны во многих главах.

В значительной степени ослаблено, приглушено ■ поэме звучание т.н. «религиозных мотивов». В то же время сделан неоправданный акцент на атеизме героев, их якобы негативном или равнодушном отношении к религии, к церкви. Вот один из показательных примеров. В оригинале:

Карусь Дзівак ў сваім кажусе
Ляжаў на печы ў цёплым дусе,
Як заўжды ў вольную часіну;
Ляжаў, курыў і цыркаў сліну
З-за белай коміны на хату;
І ён таксама рады святу,
Але ніяк не мог стрымацца,
Каб з печы жартам не азваца,
Абы хто ў хаце паказаўся,
І сам ён смехам заліваўся.

В переводе:

Карусь Дивак под кожухом <...>
Но всё-таки не мог сдержаться,
Чтоб шуткою не отозваться
Насчет Иисуса и святых,
И хохотал за пятерых .

Тенденциозность переводчика, его сознательное отступление от авторской трактовки образа очевидны.

После 1949 г. переводчики к «Новой земле» не обращались, и очевидные просчеты, недостатки перевода до сих пор, к сожалению, не устранены. Это обстоятельство русскоязычный читатель, естественно, должен принимать во внимание при чтении поэмы.

Ниже в ограниченной части реального комментария приведены основные бытовые и др. реалии Беларуси начала прошлого века.

I. ***108-109*** *«И хоть измучен я тюрьмою, // Разлукой с милой стороною»* — см. предисловие; ***186*** *Понаряд* — колесный скат.

II. ***7*** *Услон* — небольшая скамья; ***22*** *Верещака* — жидкое мучное кушанье с мясом, колбасой и различными приправами; ***47*** *Кошница* — туесок; ***60*** *Сеножать* — сенокосный луг; ***128*** *Свержень* — в то время местечко в нескольких километрах от урочища *Альбуть*, описанного в поэме (Поречье).

III. ***195*** *Волока* — мера земли, около 20 десятин; десятина равна 1,09 га.

IV. ***109*** *«До пруссов дважды доходил»* — До Пруссии; ***115*** *Камора* — здесь:

застава на дороге, контрольный пункт лесничества, где проверялась правильность вывозки леса.

V. *15 «Сессия»* — еженедельные отчеты лесников и объездчиков перед лесничим; *221 Навой* — деревянный вал ткацкого станка, на него навивалась пряжа; *254 Рогач* — ухват.

VI. *217 Баранчик божий* — бекас.

VIII. *236 «На шапке было «R» с короной»*. «R» — начальная буква фамилии кн. Радзивилла. «R» с короной — их фамильный герб.

X. *14 Васпан* — давнишняя форма вежливого обращения: *ваша милость, сударь.*

XIII. *61 Спас* — церковно-христианский праздник, посвященный Христу-Спасителю. Отмечается трижды: 1-го, 6-го и 18-го августа. Согласно народным приметам, к первому Спасу («медовому спасу») пчелы перестают носить мед ■ улья. В этот день обычно подрезают соты; *70 Кумовья* — здесь: лица, принимавшие участие ■ коллективном приобретении пчел; *208 Фольварк* — усадьба с жилыми и хозяйственными постройками, здесь: хутор.

XIV. *75 «Директор»* — домашний учитель; *49 «Чтобы не кланяться Якиму»* — Яким, брат Михала, жил в Николаевщине, где была начальная школа; *80 Покров* — церковно-христианский праздник, который отмечался 1-го октября.

XV. *Заголовок «Начатки»* — учебник «Закона Божьего» для начальной школы («Начало христианского вероучения»); *233 «Верую»* — молитва, здесь: сборник молитв для начальной школы; *243 Коляды* — церковно-христианский праздник Рождества Христова; отмечался 25 декабря и в последующие дни.

XVI. *65-68 «Живи ж, наш край! ~ Увидят в цельности твоей!»* — согласно Рижскому мирному договору 1921 г. часть территории Беларуси (82 тыс. км^2; до 4 мл. жителей) отошла к Польше, в составе которой и находилась до сентября 1939 г.

XVIII. *5-7 «Я далеко от нив родимых! ~ И черствых сердцем я живу»* — в связи с событиями первой мировой и гражданской войны, оккупацией Беларуси Якуб Колас с сентября 1915 г. по май 1921 г. вынужденно находился за пределами родного края.

XIX. *171 Пуга* — кнут.

XX. *1 «Пришли Филлиповки, Никола»* — Филлиповка, пост перед Рождеством. Никола (зимний) — церковно-христианский праздник, который отмечается 6 декабря ст. ст.; *67 Крещенье* — церковный праздник в честь крещения Иисуса Христа. Отмечается 6 января ст. ст.; *76 «Праздничек престольный»* — день большого церковного праздника; *134 Кутья* — последний день перед Рождеством (24 декабря); *157 «Горшочек с праздничной кутьею»* — обрядовое поминальное кушанье из ячменя, пшеницы или риса с изюмом, медом; *194 Волошские орехи* — грецкие орехи; *211 «Сенцо на стол кладут вразброс — Лежал на сене сам Христос»* — Иисус Христос родился в пещере, служившей в ненастную погоду стойлом для скота; *266 Сыта* — подслащенная медом или сахаром вода.

XXI. *49 Гонт* — кровельный материал, дощечки с пазами.

XXII. *193 Полевничий* — охотник.

XXIII. *1 Вербная суббота* — канун праздника в честь торжественного входа Иисуса Христа в Иерусалим. Отмечается за неделю до Пасхи перед вербным воскресеньем; *65 «Цо повеш, галган? Цо потшэба? Я далэм тобе.*

дурню, хлеба! И идзь до дьябла!» (Польск.) — «Что скажешь, голодранец? Что тебе нужно? Я дал тебе, дурню, хлеба! Ну и иди к черту».

XXIV. *19 Великая суббота* — канун Пасхи; *180 Плащаница* — покрывало с изображением Иисуса Христа в гробу; употребляется в церковном пасхальном обряде; *206 Скоромная еда* — мясная, молочная пища, запрещенная церковными правилами к употреблению в дни поста; *230 Разговляться* — употреблять скоромную (мясную, молочную) пищу в первый раз после поста; *235 «Веселый день»* — псалом.

XXV. *39 Бабка* — стальная наковальня для отбивки кос; *164 Петровка* — пост перед Петровым днем, церковным праздником Петра и Павла (29 июня).

XXVII. *68 Здор* — нутряной свиной жир; *130 Балагол* — извозчик; *383 Гербовый сбор* — государственная пошлина при оформлении документов по гражданско-правовым сделкам.

XXVIII. *165 Манерка* — фляжка, котелок; здесь — переносное: голова; *273 Повет* — уезд.

XXX. *37-41 «Рождалось ты на свет бурливый ~В остроге, вольных дней не зная»* — см. предисловие; *63-64 «И на незримые скрижали // Текли, как летопись веков»* — в ориг.: *«I на нявідныя скрыжалі трох неажыццеўленых слоў Пісалі напісы вякоў»* — Три неосуществленных слова: Свобода, Равенство, Братство; *103 Крепость купчая* — нотариальный договор о купле-продаже недвижимого имущества; свидетельство, выданное судебной инстанцией на право владения недвижимым имуществом.

Михась Мушинский

PRZYPISY

Niniejszy 900-stronicowy foliał znakomitego poematu Jakuba Kołasa *Nowa Ziemia* prezentuje Czytelnikowi pierwsze polskie tłumaczenie arcydzieła poezji białoruskiej XX wieku, dokonane przez warszawskiego dziennikarza i literata Czesława Seniucha w latach 1991–2001.

Jest to wydanie szczególne także i dlatego, że słynny poemat ukazuje się w jednej okładce nie tylko razem z oryginałem, lecz także z tłumaczeniem rosyjskim. Dzięki temu wielomilionowe rzesze Czytelników otrzymują możliwość porównania tekstów w tych trzech pięknych językach. Dla wnikliwego Czytelnika jest to także możliwość szczegółowego zestawienia przekładu rosyjskiego i polskiego z oryginałem białoruskim.

Nowa Ziemia została opublikowana w początkach 1923 roku. Zawierała autorskie zastrzeżenie: «*Przedstawione w tym poemacie wydarzenia miały miejsce w okresie 1890–1900*». Lecz nie uratowało ono utworu i samego poety od wulgarno-dogmatycznej krytyki w latach 30. ubiegłego wieku, oskarżającej arcydzieło o «drobna-prywatnickija instynkty sielanina, indywidualistycznuju maral, kułackija pamknienni» («drobnokapitalistyczne instynkty chłopskie, indywidualistyczną moralność, dążności kułackie»). Dlatego w trzecim wydaniu poematu (1934) Jakub Kołas zmuszony był we wstępie niemal potępić swego głównego bohatera i jego życiowe dokonania, stwierdzając: «Michał wybiera niewłaściwą, fałszywą drogę do wyzwolenia» — całkowicie w duchu ówczesnych partyjno-ideologicznych wskazówek władz moskiewskich.

Według słów Jakuba Kołasa we wstępie do pierwszego wydania *Nowej Ziemi* w przekładzie rosyjskim (Moskwa, 1934) — a potwierdzają je też materiały archiwalne — poemat jest w dużym stopniu autobiograficzny, inspirowany życiem rodziców poety: Michała (1855?–1902) i Hanny (1855–1929) oraz brata Michała, Antona. Według materiałów «Formularza służbowego» pracowników ochrony lasu leśnictwa w Akińczycach, ojciec poety, Michał Mickiewicz, wstąpił na służbę 01.04.1881 r. Przedtem mieszkał we wsi Mikołajewszczyzna, gdzie zajmował się gospodarką. Do 01.04.1883 r. pracował jako strażnik w komorze (leśnym punkcie kontrolnym) akińczyckiej, później mikołajewskiej, a od 01.04.1885 — strażnik obchodu świerżańskiego. Oceniano go jako starannie wykonującego obowiązki i dokładnego w działaniu. Na posadzie gajowego przepracował do śmierci (1902).

Według legendy rodzinnej, Michał Mickiewicz kupił ziemię na uroczysku Smalhowak na Słuczczyźnie od włościanina Chwiadosa Chadyki. Otrzymawszy pieniądze (czy, być może, ich część), Chadyka mimo wszystko nie uznał Michała za gospodarza. Ponieważ umowa kupna była ustna, Michał Mickiewicz nie zdołał dowieść swojego prawa do ziemi. Przyszło mu jechać do Wilna po oficjalne zezwolenie i płacić Chadyce po raz drugi. Położenie materialne rodziny znacznie się pogorszyło. Żeby rozliczyć się z pożyczek, musieli sprzedać nabytą z taką trudnością ziemię. Autor poematu nie był tu jednak wierny faktom: sprzedaż ziemi przez włościanina nie była bowiem typowym dla tej warstwy postępowaniem w wieku XIX i na początku XX.

Tłumaczenie rosyjskie zostało po raz pierwszy wydane w r. 1934 w Moskwie (tłumacz S. Gorodieckij). Nie można nazwać tego tekstu pełnowartościowym przekładem: z 30 rozdziałów oryginału pozostało w nim tylko 17. W opuszczonych 13 (*IV. Na pierwszej gospodarce; VII. Stryj kucharzem; XI. Dziadkowe czółno;*

XIX. Nad strumykiem; XX Gody i inne) zakwestionowano przede wszystkim motywy dotyczące prywatnych gospodarstw chłopskich, religijne i inne. W istocie rzeczy skrócono poemat niemal o połowę. Na nowe tłumaczenie rosyjskie przyszło czekać niemal półtora dziesięciolecia. Ukazało się ono w Mińsku w 1949 r. w opracowaniu S. Gorodieckiego, M. Isakowskiego, J. Mozolkowa, P. Rodimowa i P. Siemynina. W publikacji podano, że jest ona autoryzowana przez Jakuba Kołasa. Niemniej jednak autor nie doczekał się również i tym razem pełnowartościowego przekładu; wydanie z 1949 r. znacznie odbiega od pełnej zgodności z oryginałem (ekwilinearności). Jest w nim wiele skrótów, motywowanych nie twórczymi, lecz ideologicznymi decyzjami. Skróty owe dotyczą fragmentów, w których tłumacze (zapewne nie bez wpływu cenzury) dopatrzyli się uwznioślania życia bogatych chłopów i wychwalania kułackich dążeń...

Porównanie ilości wersów w trzech wariantach językowych *Nowej Ziemi* przedstawia poniższa tabela. Liczba rzymska oznacza księgę poematu, pierwsza liczba arabska ilość wersów w oryginale białoruskim, druga w tłumaczeniu polskim, a ostatnia w tłumaczeniu rosyjskim.

I	256	258	240
II	319	304	265
III	306	305	293
IV	317	316	285
V	351	361	340
VI	319	316	302
VII	296	300	275
VIII	310	313	300
IX	300	311	274
X	343	334	264
XI	315	325	287
XII	408	417	387
XIII	632	643	523
XIV	301	323	273
XV	312	312	310
XVI	366	387	355
XVII	319	321	293
XVIII	312	308	292
XIX	311	311	305
XX	313	316	284
XXI	303	298	293
XXII	310	339	296
XXIII	308	309	285
XXIV	322	332	270
XXV	648	662	582
XXVI	556	554	521
XXVII	436	456	388
XXVIII	432	428	402
XXIX	305	308	259
XXX	637	660	544

A zatem i obecnie w rosyjskim przekładzie poematu brakuje niemal 1000 wersów. Oznacza to, że czytelnik rosyjski nie ma do dzisiaj pełnego wyobrażenia o *opus magnum* Jakuba Kołasa.

Z kolei polski przekład Czesława Seniucha jest, jak łatwo zauważyć, o 164 wersów dłuższy od oryginału. Z dodatkowymi wersami mamy do czynienia przede wszystkim w pieśniach, w których jest dużo obrazów przyrody i dialogów. (Być może w przyszłości, dopracowując jeszcze tekst, tłumacz przybliży polski przekład do oryginału prawie ekwilinearnie. Wówczas powyższe podliczenia redaktora tomu, który jako pierwszy zwrócił uwagę na te proporcje, stracą rację bytu).

Jakub Kołas zachował w poemacie realia geograficzne (nazwy białoruskich miast i miasteczek, nadniemeńskich wsi i zaścianków, rzek). Tylko sama gajówka, opisana jako Pareczcze, w istocie nazywała się Albuć (rejon stołpecki).

Pracę nad poematem Jakub Kołas rozpoczął w mińskim więzieniu w marcu 1911 roku. Dzieło swoje ukończył w roku 1923.

Oryginalny tekst poematu jest publikowany według wydania: *Якуб Колас. Збор твораў. У 14 т. Мн.: Мастацкая літаратура, 1974. Т. 6.*

Podstawą tłumaczenia rosyjskiego są *Dzieła Wybrane* Jakuba Kołasa (*Якуб Колас. Собрание сочинений. Т. 1.* Moskwa, 1982).

Przekład polski jest pierwodrukiem na podstawie komputerowego zapisu tekstu, znajdującego się w archiwum tłumacza. Pracę nad przekładem *Nowej Ziemi* Czesław Seniuch rozpoczął w 1991 roku. W roku następnym były już przełożone pieśni: *II. Ranek niedzielny* i *III. Przy stole*. Do końca 1995 r. gotowe były przekłady pieśni: *I. Gajówka, VI. Koło ziemianki, XXIII. Pańskie zabawy, VII. Stryj kucharzem, X. Na pańskiej służbie, V. Przenosiny*. W 1999 r. ukończone zostało tłumaczenie pieśni: *XX. Gody, XIII. Miodobranie, XIV. Darektar, XXV. Znojnym latem, XXVIII. Stryjek w Wilnie* (skończona 27.VI. 1999 r. w Mińsku). Dalsze przekłady powstały w roku 2000 i 2001. Tłumaczenie *Nowej Ziemi* zostało zakończone przekładem pieśni *XIX. Nad strumykiem* w dniu 7 czerwca 2001 roku.

Wydanie mogło dojść do skutku dzięki Białoruskiej Fundacji Kultury. Ukazuje się z okazji 120. rocznicy urodzin Jakuba Kołasa.

W poniższych przypisach – dla oszczędności miejsca – liczba rzymska oznacza kolejną pieśń poematu, liczby arabskie odpowiadają wersom danej pieśni.

V. **229** *Nawoje* – drewniane grube wałki do nawijania tkaniny na krosnach; **243** *Kociuba* – pręt żelazny do poprawiania ognia w piecu, wygrzebywania popiołu, węgli etc.; **272** *Rozwora* – w wiejskim wozie konnym łącznik między tylną i przednią osią.

VI. **118** *Ponik* – inaczej mały strumyk.

VII. **110** *Świerżeń* – miasteczko (teraz Nowy Świerżeń) w rejonie stołpcowskim obwodu mińskiego.

IX. **152** *Mieszek* – sakiewka, trzos; **242** *Tatarka* – zapewne wioska lub miejscowość nad Niemnem.

X. **33** *Nieśwież* – miasto w obwodzie mińskim; wzmiankowane w końcu XII wieku. Od 1513 własność Radziwiłłów, od 1586 ośrodek ordynacji nieświeskiej, gdzie w latach 1881–1902 służył leśnik Michał Mickiewicz, ojciec autora, bohater *Nowej Ziemi*; **162** *Eliasz-prorok* – prawosławny patron letnich burz i gromów; **212** *Zatoki* – łąki zalewowe nad Niemnem nieopodal wsi Rusakowiczy.

XI. **58** *Dziad Jurka* – Jerzy Losik (1836–1907), ojciec Hanny Mickiewicz.

XII. **260** *Szynkwas* – lada w karczmie, za którą stoi szynkarka.

XIII. **354** *Kopańka* – niecka, korytko; **391–396** *«Ech, Janka miły mój, Kupało! ~ Ucieszył obu nas poetów?»* – tym lirycznym zawołaniem autor zwraca się do współczesnego sobie Jana Łucewicza (1882–1942), który pozostał w historii literatury białoruskiej pod pseudonimem Janka Kupała; **564** *Hołubiec* – przytupywanie w tańcu.

XVIII. **269** *Stołpce* – miasteczko nad Niemnem, w pobliżu którego toczy się akcja.

XIX. **159** *Bom* – żerdź mocująca gałęzie na wozie z drewnem.

XX. **67** *Parsiuk* – wieprz, tucznik.

XXII. **310** *Krektun* – młody głuszec, kogut, jeszcze nie wyfarbowany; *tokowik* – dojrzały dorodny samiec.

XXIV. **8** *Sołoducha* – słodka potrawa białoruska z żytniej mąki.

XXVIII. **310** *Dzieńgi (ros.)* – pieniądze; **354** *Fertig* (*niem.*) – gotowe.

XXIX. **302** *Łukiszki* – dzielnica w centrum Wilna, dość odległa od Góry Zamkowej.

XXX. **473** *Trzebież (Cierabiaży)* – cmentarz na obrzeżach wsi Mikołajewszczyzna.

Jazep Januszkiewicz

Кароткая храналогія выданняў паэмы «Новая зямля» Якуба Коласа

1. **Новая зямля: [*Паэма*]. Мн.: Савецкая Беларусь, 1923. 288 с.** [На с. 4: *«Падзеі, апісаныя ў гэтай паэме, адносяцца к часу 1890-1900 гадоў». Якуб Колас*].
2. **Новая зямля: *Поэма*. Мн.: Беларускае Дзяржаўнае выдавецтва, 1927. 320 с.** [Малюнак да вокладкі Алексантэра Ахола-Вало].
3. **Новая зямля: *Поэма*. Кн. І-ІІІ. Вільня, [1928-29]. [Кн. І. Вільня, 1928. 123 с.; Кн. ІІ. Вільня, 1928. С.123-186; Кн. ІІІ. Вільня, 1929. С. 187-296].**
4. **Новая зямля: *Поэма*. Вільня, Выданне Беларускага Інстытуту Гаспадаркі і Культуры, 1931. 288 с.**
5. **Новая зямля: *Паэма*** / Прадмова *«Ад аўтара»*; Рэд. Л. Бэндэ; Супэрвокладка і вокладка В. Шульца. **Мн.: Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, 1934. 336 с.**
6. **Новая зямля: *Паэма*** / Прадмова *«Ад аўтара»*; Мастак Ю. А. Краеўскі. **Мн.: Дзяржаўнае выдавецтва пры СНК БССР, 1941. 292 с.** [Падпісана да друку 13.02.1941 г.].
7. Паэмы [*Новая зямля; Сымон-музыка*] / Рэд. М. Клімковіч. Мн.: Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1946. С. 3-264.
8. **Новая зямля: *Паэма*** / Прадмова Р. Склюта [Антона Адамовіча]; Вокладку праектаваў Міхал Наўмовіч. **Мюнхэн, выд-ва «Бацькаўшчыны», 1952. XXXII, 246 с.**
9. Новая зямля; Сымон-музыка: *Паэмы* / Рэд. П. Броўка // Збор твораў. У 7 тт. Мн.: Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1952. Т. 4. С. 5-288.
10. Новая зямля; Сымон-музыка: [*Паэмы*] / Прадмова М. Клімковіча; [Ілюстрацыі А. В. Волкава]. Мн.: Дзяржаўнае вучэбна-педагагічнае выдавецтва БССР, 1953. С. 3-266.
11. **Новая зямля: *Паэма*** / Рэд. В. Нікіфаровіч; Ілюстрацыі А. В. Волкава; Вокладка А. Сапеткі. **Мн.: Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1958. 320 с.**
12. Новая зямля; Сымон-музыка: *Паэмы* / Рэд. Ю. Пшыркоў; Падрыхт. тэкстаў і каментар М. Мушынскага // Збор твораў. У 12 тт. Мн.: Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1962. Т. 6. С. 5-288.
13. **Новая зямля: [*Паэма*]** / Рэд. Л. Курбека; Ілюстрацыі Э. К. Агуновіча. **Мн.: Народная асвета, 1967. 348 с.**
14. **Новая зямля: [*Паэма*]** / Рэд. Е. Сляпцова; Мастак Г. Г. Паплаўскі. **Мн.: Беларусь, 1968. 400 с.**
15. Новая зямля; Сымон-музыка: *Паэмы* / Рэд. М.Мушынскі; Падрыхт. тэкстаў і каментар В. Дэконскай, У. Ларчанкі // Збор твораў. У 14 тт. Мн.: Мастацкая літаратура, 1974. Т. 6. С. 5-280.
16. **Новая зямля: *Паэма*** / Рэд. С. Прыходзька, Т. Сержант; Мастак Р. С. Фралоў. **Мн.: Народная асвета, 1975. 336 с.**
17. **Новая зямля: *Паэма*** / Прадмова Ул. Казберука; Рэд. М. Зелянкова; Мастак А. В. Александровіч. **Мн.: Юнацтва, 1982. 286 с.**
18. Новая зямля; Сымон-музыка: Паэмы / Рэд. А. Сляпцова; Мастак А. В. Волкаў. Мн.: Мастацкая літаратура, 1986. С. 3-264.
19. Новая зямля; Сымон-музыка: *Паэмы* / Рэд. Я. Хвалей; Мастак Г. В. Шапялевіч. Мн.: Юнацтва, 1998. С. 3-265.
20. Новая зямля: *Паэма*; Казкі жыцця: *Апавяданні* / Прадмова Ул. Казберука; Рэд. В. Хлебавец. Мастак Л. А. Стрыжак. Мн.: Мастацкая літаратура, 2001. С . 17-272.

Паўтлустым шрыфтам вылучаны асобныя кніжныя выданні паэмы.

Апісанне некаторых кніг прыведзена па тагачаснай арфаграфіі.

*За азнаямленне de visu з пададзенымі ў Храналогіі выданнямі рэдактар тома выказвае падзяку захавальніцы кніжнага фонду Дзяржаўнага літаратурна-мемарыяльнага музея Якуба Коласа спадарыні **Наталлі Шувагінай-Адамовіч**.*

SUMMARY

Yakub Kolas (a pen-name, Kanstantsin Mitskievich by birth-name, the son of Mikhal Mitskievich and Hanna Losik; 1882—1956) — is one of the founders of the Belarusian Literature of the 20th century, the author of the poem *The New Land* (1911—1923), the third national poetic masterpiece in the Slavic world after *Pan Tadeush* by Adam Mitskievich and *Evgeni Onegin* by Alexander Pushkin. Yakub Kolas is the author of the trilogy *At the Crossroads*, the narratives *The Quag*, *Life's Tales*, etc.

It is interesting to know that simultaneously with the work at *The New Land* started in Miensk prison in March 1911, Yakub Kolas began another great literary masterpiece — the poem *Symon the Musician* where he touched upon the phenomenon of the art-formation from folklore sources.

The poem *The New Land* (about 11000 lines long) — is the chronicle of a large rural family, the head of which is the prince Radzivill's forester.

It's a brilliant description of the whole life-way of a Belarusian from the cradle to the grave. The last, XXXth song of the poem called *The Death of Mikhal* describes the tragedy of the villager, who dies with the unrealizeable dream to purchase a plot of land. This poetic work uniquely illustrates the daily life in the country and the nature of the Niemen region at the end of the XIXth — the beginning of the XXth centuries.

Guided by the concept that led to the edition of the poem *Pan Tadeush or the Last Foray in Lithuania* (Miensk, Belarusian Culture Foundation, 1998, 880 pages), Belarusian Culture Foundation (Uladzimir Hiliep, Chairman) continues with this volume the practice of publishing poems in many languages under the same cover. This edition is made in three languages and its the 13th separate edition of the poem in its 80-year history. It is dedicated to the 120th anniversary of Yakub Kolas's birth.

The translation into Russian was made in 1934—1949 by S. Gorodetskiy, M. Isakovskiy, Y. Mozolkov, P. Rodimov, P. Semynin.

In 1991—2001 **Czeslaw Seniuch** translated the poem into Polish.

The preface *Immortal Book* and comments in Belarusian and Russian were written by Mikhas Mushynski, honorable member of the Belarusian National Academy of Sciences.

Yazep Yanushkievich composed the general edition, afterword entitled *Our Song of Songs* and comments in Polish.

ЗМЕСТ

НОВАЯ ЗЯМЛЯ

НОВАЯ ЗЕМЛЯ

NOWA ZIEMIA

Przełożył Czesław Seniuch

Колас Я.

К 60 Новая зямля: Паэма/Агул. рэд., паслясл. Я. Янушкевіча; Уклад. У. Гілеп, Я. Янушкевіч; Прадм. М. Мушынскага; Пер. на рус. С. Гарадзецкага і інш.; Пер. на польск. Ч. Сэнюха; Камент. М. Мушынскага, Я. Янушкевіча; Маст. В. Шаранговіч. — Мн.: БФК, 2002. — 904 с., 91 л. іл.

ISBN 985-6523-08-7

Якуб Колас (сапр. імя Кастусь Міцкевіч; 1882—1956) — волат беларускай літаратуры, народжаны на Нёманскай зямлі, які ўвабраў непаўторную прыгажосць роднага краю і перадаў яе неўміручую веліч у сваіх творах.

Асабліва магутна гэта ўвасоблена ў паэме «Новая зямля» — унікальным шэдэўры не толькі славянскага свету. Паэма па праву лічыцца энцыклапедыяй народнага жыцця Беларусі, паэтычным нацыянальным гімнам XX стагоддзя.

У гэтым фаліянце славуты твор друкуецца на трох мовах: беларускай, рускай і ўпершыню на польскай.

УДК 882.6-1
ББК 84(4Беи)6-5

Літаратурна-мастацкае выданне

Якуб Колас
НОВАЯ ЗЯМЛЯ
Паэма

Беларускі тэкст друкуецца па выданню: Якуб Колас. Збор твораў у 14-ці тт. Мн.: Мастацкая літаратура, 1974. Т. 6.
Рускі тэкст друкуецца па выданню: Якуб Колас. Собрание сочинений в 4-х тт. Москва, Художественная литература, 1982. Т. 1.

Рэдактар Я. Я. Янушкевіч
Мастацкі рэдактар В. П. Шаранговіч
Тэхнічны рэдактар В. А. Басава
Карэктары І. С. Курбека, Г. І. Зайцава
Вёрстка І. В. Баранава
Камп'ютэрны набор В. А. Слізевіч, Р. Сэнюх
Камп'ютэрная апрацоўка графікі А. А. Первенкоў

Падпісана да друку 22.12.01. Фармат 70х108/16. Папера афс. Гарнітура SchoolBookC. Афсетны друк. Ум. друк. арк. 79,1. Ул.-выд. арк. 55,7. Тыраж 5000 экз. Заказ №1954.

Выдавецтва «Беларускі фонд культуры». Ліцэнзія ЛВ №241 ад 11.04.98 г. Рэспубліка Беларусь, 220039, г. Мінск, Камунальная узб. 6-Б.

Колерападзел выкананы на ЗП «Зялёны лес». Рэспубліка Беларусь, 220123, г. Мінск, вул. В. Харужай, 29.

Надрукавана з дыяпазітываў заказчыка на УП «Паліграфкамбінат імя Я. Коласа». Рэспубліка Беларусь, 220600, г. Мінск, Чырвоная, 23